

Шалуа Цэыцьба

Иалкаау

Ажәеинраалақәа
Апоемақәа
Ажәабжьқәа

Апқәынтшәкәтыжьырта
Акәа 2014

УДК 821.35
ББК 84(5Абх) 6-44
Цә 96

Аиқәыршәә Валери Касланзиа
Апхъажәә Рауль Лашәриа

Цәыцьба, Ш. Л.

Цә 96 **ИАЛКААУ**. Ажәеинраалақәа. Апоемақәа. Ажә-
абжьқәа. Ақхәынтшәкәтыжьырта. Ақәа, 2014. – 640 д.

Аизга ианылаеит еицырдыруа ақсуа поет, ашә-
кәыффы Шалуа Цәыцьба (1912–1987) иалкаау ифым-
тақәа.

УДК 821.35
ББК 84(5Абх) 6-44

© Цәыцьба, Ш. Л., атынхацәа, 2014
© Ақхәынтшәкәтыжьырта, 2014

ЗЫРҒИАРАТӘ ЛАХЬЫНЦА ХЬАНЦА ИАИААИЗ

Еицырдыруз шәкәыѡык иазтааит абас: «Абаѡхатәра ушґахәаґшуеи, ишґаудукуыло ура?»

«Абаѡхатәра, – ихәеит иара аґакс, – хґәеижь анґыцынтә, халаґш ахьзымназо аґнытә игыланы ихәхәаґшуеит, нас ихазгәамґазакәа хґәеижь иалалоит, уи хәтыр ззақәґаз ихьз ґнагоит, изызныґәымгаз, дыбжам-еамны, дзеиуоу изымдыруа дықәнархоит».

Абарґ ажәәқәа рыхшыѡґак сгәәґаґынза иназеит, саргәәґеит, аґсуа поет гәеицамк Шалуа Цәыґьба ибиографиатә мѡеихысырґақәа ґыцымґала саныхыс. Сқәыґшратә хдырра иадхәалоуп уи ихьз. Уаанзагыы сырмыґхьацқәа, мамзаргыы идоухатә ґсґазаара иацәамкәа-иажьымкәа иадґаблаз азалымдарақәа сзымдыруа сыґамызт. Аха уи адырра хыхь-хыхьлатәи дырразаарын, аганахьтә ґымґ игылан ихәхәаґшуаз абаѡхатәра амч гәгәазазаарын.

Аганахьтә игыланы ихәхәаґшуа, иахамбо Шалуа Цәыґьба игәеисыбжь аґсы, хара хәґсуара доуха иац-рымшәо иацуп. Уи адагыы ґсыхәак ыґазам.

Ихәѡсыз ашәышықәса ѡажәижәабатәи ашықәсқәа рзы аамґа ґиар иацрахәаз аидара хьанґа еицатан аґсуа

шәкәыѡѡцәа зегыы: иҕкалап азәы икапан иаҕа ихьантаны, ма даеазәы имч-илшара иаҕа иласны. Араҕа доусу ихьантарей иласрей ахьынзаҕаз акәым аус злоу, зегыы ахьгылаз ртың аҕы ирылшоз ҕартазар, Саҕаней Гәашьа лдоухамч еичахазар, жәѡантә дунеиеибаркыра аетцәакәа рҕынза Нарт Сасырҕәа ихәа назазар, иахьа ҕахьааихьоу ҕтыңаҕы хгылазар, ххы хдырроуп, ҕаңсуа ңстазаара аееиңшыртәҕы ҕееиңахшыроуп. Ғаңсуа литература ахьтәы мхәыр зыхьз анызтарц зтаху рацәаѡзоуп, ианызташагы маңоым, аха рыцхарас иҕоу, аганахьтә иавамақьасуа ыҕоуп. Иуҕахы-иуҕахым алитературатә ңстазаараҕы ус иҕамлар ада ңсыхәак ыҕазам.

Ғаңсуа литература хьзырхәагатәны иҕазтшаз иакәын, иагыҕаңзтаз дреиуоуп Шалуа Цәыңьба. Уи иахьа уажәраанзагы деиңнеибаго дшыҕаз даанхеит. Иара деилфаңан, дласын, дуаҕы цқьан, убри иоуп шамахамзар ңсыуак ишьапаргыламта иахьатанамкуа хараза ңара ицарей, нас ахынхәрей илзыршазгы, деикәархәымкәа даанзырхазгы.

Шалуа Цәыңьба иңстазааратә мѡа иахбац мѡак еиңшым, иазхәыцтәуп, ихаҕа аңстазаара аихаң дышкылнахыз, ирҕиаратә еихаң ңар шаҕа дҕәәҕәа-чаҕәаны дықәнатцаз ххаҕы иааганы.

Шаҕаңьара еинҕьа-еиныррала итәузеи Шалуа Цәыңьба иңстазааратә мѡа.

1912 шықәса, декабр мзасы Тамшь ақытан, Леуарсан Цәыңьба итаацәараҕы диит заңхьаҕа ипоетхараны иҕалашаз атцей. Уи шаҕа дхәычы еилыңцаз еиңгәартейт ашкол ахь данца инаркны. Атыңантәи ашкол даналга, аңкәын хәың ицара иаңицтарц итаххеит, аха иаб убас еиңш иҕаз алшара имамызт. Ирңшқаны иаххәозар, маңк «згәыжәла цәгыаз» аңкәын, имаҕәа хәыңқәа ааилахәаны, Аҕәәҕа ихы

рханы амѡа дыкѡлеит ихы здикылаша цѡраиуртѡк иѡшаарц. Аха иѡказаарын разѡык. Цѡумышь ацѡа дааѡѡсны Кѡыдры дназаанза, ихъяз машынак аанѡасит. Уа итѡтѡзаарын Самсон Цанбеи Андреи Цѡчуеи. Ускан урт Аѡсны ацѡарадырразы акомиссариат еиѡабацѡас иаман.

Ахѡыцы ихъаа-гѡытѡхаѡа еилыркааит, Гагратѡи аѡсуа школ-интернат даанахѡартѡ иѡкарцеит. Абраѡа бѡь-класск дрылгеит. 1928 шыѡѡсазы, А. Цѡчуа ибзоурала, Шалуа Цѡыѡьба дназлаз гѡыѡѡык ацѡѡѡа ииасит уажѡы, Н. Лакоба ихъз зху Аѡѡатѡи аѡсуа школ ахъ. Иѡазтѡылхны алитературатѡ усура даѡын, уи амѡхак затѡаира итѡбаахон.

Аха аамтѡ азыблара иахѡланагалоз рацѡан. Ус акѡым-зар хѡзхѡыцпи абри аѡакт затѡык: 1930 шыѡѡсазы, 18 шыѡѡса затѡык зхытѡуаз арѡыс ѡата, Аѡснытѡи аѡѡынтѡқарратѡ шѡѡѡтыѡьыртѡѡы аус шиуаз, даахъартѡины дыздѡыкѡтѡтѡыз асовнхара «Мыѡѡ» ахъ акомѡар иачеика амазаныѡѡаѡыс? Араѡагѡы инапы ианыртѡаз аус иѡатѡамырхаѡа, алитературатѡ дунеи лаѡшхѡаа иртѡбауан, игѡѡаки хырхартѡ аѡѡхъатѡра амалахазгѡы игѡы итѡзамызт. 1932 шыѡѡсазы Нхытѡ-Уаѡстѡылаѡа дцаны арѡѡѡратѡ институт дѡалеит. Ускан иѡхъан апоѡмаѡа. Урт рыхъзѡа нас еиѡеикит: «Аѡама» – «Анасыѡ ду», «Атѡаца» – «Ашьѡѡа ахъгылаз». Аѡѡеинраалаѡа рыцѡданы урт хѡз шѡѡѡны итѡыѡын 1934 шыѡѡсазы. Уаанза 1932 шыѡѡсазы итѡтѡхъан иаѡѡеинраалоу иповѡст «Амаѡ зыбѡа ѡѡѡѡу».

Затѡаира мшызѡа изызѡауаз апоѡет гѡнаѡарала, 1935 шыѡѡсазы ддырбаандаѡит, харада-барада амыѡѡмабараѡа дрыѡѡдыршѡеит, ѡажѡа шыѡѡса наѡѡак хлитература дацѡдырзит, ихъчара зылшозгѡы дѡамлеит, дѡалазаргѡы итѡѡ дыѡѡыртѡозар акѡхарын.

1954 шыѡѡса рзы, Аѡсныѡа даныхынѡа инаркны иѡѡѡаара далѡаанза (1987 ш.) ѡаѡѡа иѡазтѡылхны иѡезикит алитературатѡ усура ацѡара.

Шалуа Цэыцьба икэыңшра аамтазтэи аидеология
ғәғәала изывасит. Уи рныңшуеит ипоема «Ашыаңа ахыгы-
лаз» злахиркәшо ацәахәақәагы:

Ҳаицыбжыкны ғахтроуп зегы:
Икэыблаа ицааит, ихамбааит уаха,
Ахауа иналазааит иццышәха,
Ашыаңа – ихамоу, ихахзу зго,
Ажәытә цәынха зыффы го.

Кәышра згымыз автор қәыңш ипоема жәа-жымыдырла
ихиркәшеит, аха уи иара ижымыдыр акәзам, ихаҗа дызлиа-
аз аидеология ажымыдыр ауп.

Ҳазну аҗажәиактәи ашәышықәса азгы хшафәыц
хафуп ачара дүкәеи, амшынҗажәақәеи, аңсхәрақәеи
харфагыланы ақәдара. Аха, рыцхарас икалаз, иахьа
уажәраанзагы ишылцшәадац илцшәадоуп, аиҳабыратә
усхәартәқәа ирхәац рхәоит, мхалдызк иакушәа ажәлар
иҗартәц җартәоит.

Абри апоема автор қәыңш зығәра зҗакымкәа ииҗуа
адәеиужь еишыыл иқәыз аҗыф деиңшын. Ибзиеи ицәгьеи
зегы еилеигзон, еилаиртәахуан. Идунеи еилыңчан, аха
ңыоуки рзы иеилыңчара ңыоуки рзы еилыңчарахацәеит
акәымзар.

Шалуа Цэыцьба аханатә инаркны ибла тхацаза иду-
неи ду аңсабара дықәыңшуан, дызтагылаз иаамта иаңыз
ахьаа иаргы ихьаан, ус дыҗамзаргы ңсыхәа имамызт.
Икалап, хара абартә аңас-қабзқәа хтақәаны хархыччозар,
ус акәымкәа иаачҳаны, ҳагага ҳашзахымңо дырны, хңас-
қабзқәа аамсташәала, хрыхзызааны рызбахә ххәалар, уи
иаҳа җәыш мҗак ах хҗылызго мчызар? Аамта ахаҗа иава-
нажыыр, аганахь иаргылар алшоит аамта еилафынтра, аха

зегь акоуп хтас-хқыабз иацэам-иажыым аҕанылеит, зынза мариала иакэнышэшоит онуцкалатэи хееифкара ххи иахзархэар.

Хара хажэлар марҕацалшэа изыцхьазо цыоук ыҕазаргы, урт рыцсабаратэ кэышра иахьяуажэраанзагы пхьака иагоит, аринахысгы иагалоит, избанзар рыцсы ацтакареипш бзиа ирбоит рдаракэац, иагья еинкья-еинырра каларгы рыбла ачыц еипш ирыхьчалоит.

Ажэйтэи афатэи, апасеи акьасеи реилыргартафэи аихыц-цакра калом. Здоухатэ гэактэаҕрыла еихыыцшу ауаа урт ртэи хаззоуп. Изхысхью рхамырштыкэа, ржэйтэи рфатэи ргэаларшэо, уацэтэи амш рхамыршткэа иргэаларшэо рфынархароуп, мамзар урт иреичахауа, ирыхызо хэа икалаша Анцэа иоуп издыруа.

Акоммунисттэцэа зхубаауа, уи апропагандатэ цакы змоу апоема злахиркэшо ацэахэақэа абас икоуп:

Ашьаца – ихамоу, ихахзу зго,
Ажэйтэ цэынха зыфшы го.

Трафаретла ус ххэыцуа хаауеит акэымзар, иар-бан жэйтэ цэынхоу зыфшы го хара ихамоу, ажэйтэ цэынхақэа хрылапах харкызтгы, «зыфшы го жэйтэ цасла» харчачатызтгы, уи ада лахьеитцыхрак хамбо хаказтгы, Ацсны иахья иамоу ахыыцшымратэ фазара аҕынза изхалазомызт.

Абарт азеипш гэтахэыцрақэеи урт ирыцыз ауадаф-рақэеи хататас атак рытара иеазишэон Шалуа Цэыыба. Мап, уи дзыкэшэалакгы, дзыниалакгы цыарамзар цыара иеимырцсыеит

Лакфакрада, епикатэ цтамтоуп хэа азухэартэ икоуп Ш. Цэыыба ирфеиамта «Анасыц ду». Уи жанрла зны

иажәеинраалоу повеступ хәа азырхәоит, даҕазных, апоема хәа иашытоуп. Аус злоу уи жанрс изеиуоу ашыақәыргылара акәзам, изеигәыргәтәу автор қәыпш абас еипш иҕаз афымта ду аҕдара ахылшаз ауп 1934 шықәсеи 1956 шықәсеи рхәаакәа иртагзаны. Автор ихаҕа иеипштәҕыа ипоема афырхацәагы усқантәи аамта еилафынтра иахылцит. Ғыц аамтак иақәгыҕеит, рхы-ргәы, рыҕсы азыштыны уатәтәи амш иахзаанагарызеи хәа иазыпшуп. Ари афымтаҕы алыра зегы зхагыежыа жәохә шықәса иртагылоу, «Жәфангы иатәа хыбрас измоу, Ауапцәа кыаҕ хызас изкәу», дшыхәыцзас шыхеи катәарей ирышыцылахыоу ахыча иатым Шыаруан иоуп. Уи гәыжыҕагас имоу иҕарпын ауп. Абжыы хараза иназоит:

Рыҕсы заны еиқәышышыы изырфәеит,
Агәгәахәа еилашуа арфашқәа,
Еипхеибаҕа идырзызуеит хазы,
Акәапа-ҕапа, аиҕхаа дуқәа,
Абжыы наскыаргоит хараны.

Шыаруан иҕарпын абжыы даршанхоит аҕсуа шыхақәа ирытатәахыу амазақәа тызтаарц иааз Степан Светлов. Аҕшыхәфы Светлови Шыаруани реибадырра, реигәныфара, реицәажәара гәыкрак аҕоуп, аха зегь акоуп, ашыхауаши Светлови реибадырра, ирҕшқаны иаххәап нас, реизааигәахара гәреибамгарак аҕоуп.

Шыаруан ибжыы иргоит:

– Рреит – рреит, арахь, арахь, – иргоит ибжыы,
Аҕшыхәфы игәы дҕахәыцуеит,
«Уамақәак урымпыцакны уркуп,
Хымҕада изакә уау еилыргатәуп».

«Хымҗада изакә уауу аҗсуаа реилыргара» адунеи амилаҗкәа ашьҗоижьҗеи акраатҗеит. Аха уи усҗәкәа имари-оу усым. Степан Светлов имоуп иара ихатәи дунеи, Шьяруани иареи реибадырра, реиҗәажәашья ахынзаҗоу Анҗәа иоуп издыруа. Михеи Омари Бганаа, җма җыркыкәак ирхырҗканы Шьяруан дҗадырхаразы иҗартҗо зхәо адаҗкыкәа аҗхьяф рыгәра изымгошәа збоит. Аҗсуа җсҗазаараф усҗәкәа җалашья амамызт, иеиҗымха адәи иҗкәыз ахбыҗь хәиҗы чнырс дыздыз-кылаз аҗааҗәара иагья игәымбылҗьбараҗазаргыи, усҗәкәа изныҗкәомызт, нас зжәхәа җынҗа җаркәа нҗәыҗакшо амаден зыҗшаауаз Степан Светлов ишәizei иареи дахьеиҗкәдырхо аҗхьяф игәи адкылара аҗәыҗәгьоуп. Иаахтны иҗәатәуп: Шалуа җәыҗьба дышкәыҗшзаз инаркны зынза ихара-мыз, ихатагыи ииҗахымыз аидеологиатә рыҗәа дыбжья-кын. Иеаҗәиҗхарҗ дшафызгыи дзаҗәҗомызт. «Анасыҗ ду» аҗкны иҗәыргоу, иҗәыҗҗәахыу азҗараҗәа: өажәиҗәафкык аҗшыхәҗәа Аҗсныҗка раара, урҗ нап зларкыз амаден аҗшаара, уи аҗсуа нхафыҗәлар шаҗа гәҗынчымра рнаҗаз автор кәыҗш омашәа дакәшәаны иааирҗшуеит. Аҗсны амаденҗхра на-паркра, уи аҗәшәазызара, хашья җшзакәа җыршәаар хәа ишәаны иаадырҗшуа агәҗынчымра, иҗәашкакараза имөасуа азиас лбааеаҗәа рыҗштәи еиҗакыр хәа ишәаны, аҗәлар еи-заны акы рхәазар, гәыбҗан зларуҗарызеи. Автор абарт азҗара хадакәа рфәи дымлакөаккәа иаҗсуа уафыҗтәиөсаратә пози-җиа ааникылоит

Шалуа җәыҗьба дызлагылаз аамҗа шаҗа даргәәҗеиуаз, шаҗа җсҗаха инамҗоз, нас, даныөеидас, Нхыҗ-Кавказ аҗара аниҗоз ихьзаз, дагызкәдырзыз аҗәахәаҗәа рыв-сшья ыҗам.

Апоема афырхаҗәа руазәк, аҗәлар дрылагыланы, ибжьи җыганы абас иҗәоит:

– Ыара хцо-хаауа хәа хзыҕалом,
 Шьтарнахыс уи халшазом: хтаркуеит...
 Дадраа, иаарлас аамта цегьа калоит!
 Хартоит акомхоз зегь хаизцаны,
 Акомхоз, рахәык еипш хәхә шыаны.
 Ҡыцьа ахьгылаз иааигәаны,
 Уи рцәымгын, инеиддыргеит рыбжьы:
 – Ишца? Арахә хаипшызтәуада,
 Изакаызеи иухәо? Хцазкуада?
 Ауаф-абаа даттахом, даацсом:
 – Хапатуи ханамыси акы нхом
 Наныра дуззак хнытцарцалоит,
 Нас хәсеи хацәеи хнеиларианы,
 Цәамтхаа шәоуааит хәа инхақәырцоит
 Хызак – сацьанфәжәа инреиханы,
 Абри ауп акомхоз захьзу,
 Апартияа иахзыкарцарц ргәы иҫоу.

Афәжәатәи ашәышықәса фәжәижәабатәи ашықәсқәа
 рылагамтазы абри «акомхоз» азтаарақәа згәы дмыртын-
 чуаз рацәафзан, ускәнтәи аамтазы иказ аихабыра рхата-
 қәагы нарылатцаны. Аха рымч хомызт. Шалуа Цәыцьба
 ихатагы ипынгылаз ауадфарақәа рацәан. 1934 шықәсазы
 нап зиркыз, 1956 шықәсазы ихсыркәшеит хәа инапы
 зтафу афымта шака еитакреи цсахреи алеигалаз атәы ав-
 тор ихата затәык иоуп издыруа. Асоциалисттә идеология
 аполитика дацымныкәар ада цсыхәа имамызт апоет, уи
 иацымшәахәар каломызт ифырхацәагы. Знык шыафәршә
 ззырухьоу даеазныкгы аиташьафәршә икәшәар
 дышцакаларыз?

Ифәнуцкәтә доухатә дуней иеагәылаитцәахит, зеилкаа-
 ра дууз, адунеитә литература ахафазара ақынза дфәирц

азы инацшаапшуаз, аха ихьыржәаз апоет, абас ухәар ау-азар, идоухатә ҫнытҕатә цстазаара иҫтеигзо, иаахтны, ауаажәларратә ҕазшыа змоуахаҫсахьақәа иҫырцәихьчо да-лагеит. Ажәакала, дамеханакит афилософиатә гәтахәыцра. Уи рыдумбаларц залшом ипоемақәа «Ацәқәырқақәеи» «Абнеи». Абарт апоемақәа рыѡбагы рҕны Шалуа Цәыцьба иҫырҕасаны иааирцшуа дзыкәшәаз, ихтигаз арыцхара ауп. «Ацәқәырқақәа» рҕы азыжь изаахалаз амшынхәа, уи иахәаеауа, аҕәара аеықәыжьны ахы ахьчарц атахуп. Апоема «Абна» захьзу аҕы зыхқәа еидкыланы зеыҕазтцаз ѡ-тцлак: рыхьзқәа шҕабзиоу. Разни Иатцәеи роуп дара. ѡ-тцлак еибәхәыруаз зны армарахь, – зны арҕарахь еи-хон. «Уажәы-уажәы аҕҕа рыхгон, Иахьеибарххоз урт, Ейҕәйдды-ейҕәшыа, Ицон ирылѡрны Ашыа...» Егьырҕ абнаеиужьраҕы хара-хара изызхәуа атцлақәа ишәыр-шшәырза ирызхәуеит. Ус анакәха, аҕааигәатәтцәарагы аҕыхаратәрацәагы атахым. Доусы шәахьгылоу шәтыц аҕы шәхы дырны шәгылаз хәа ауп апоет ифилософиатә хшыѡтцак ихәнахәо. Амшынцәқәырҕа иалҕааны змыжык итәнажызы амшынхәагы алахьынтцә еидарас изтцоу, иҕсы таны дыҕазтҕы Шалуа Цәыцьба иаҕара уи здыррыдаз.

Ацстазаара тыхәацтәара змам: зеибафараны ишыҕоу, еихә зымчу аиааира аниго, зымч цсыҕехаз дхьагәгәа шытахьҕа дышцо, амшынду атцәа иҕеитцәахыргы, дыҕәгәамхар шамуа атәы ауп Шалуа Цәыцьба ипоема «Ахәыци адуи» зызку.

Шалуа Цәыцьба анкьатәи ицәәѡақәа – ажәеитцыхрақәа – ихы рцәыхьчаны, ари ипоемаҕы ицәыригоит аҕсыз ссақәа инадыркны акашелотқәеи, акитқәеи, аҕламқәеи рҕынза зқьышықәсала реицыцстазаашьа, мшынкаҕ реицынхашьа. Апоет иҕаитцо афилософиатә хшыѡзцара аҕхьаѡ даара дархәыцыртә иҕоуп:

Акада иамам егы җсыхәә;
Ағлам иҗсит ауп – иҗсза,
Ағлам аныҗамла,
Аҗсыззссақәагы уа изсоит.

Аҗстазаарағы хәыҗи дуи еснагы еиҗыҗан, аринахыс-
гы еиҗыҗазаауеит, зны-зынла еимаққәак, еиҗыхарақәак
рымазаргы. Апоет хшыҗтакыс дзызкылсуа аky заҗәык
ауп: – Иаҗахуп аҗааирбра, анибачхара, аиҗҗиара, убри
азы аҗсабара амч-лшарақәа зегы ханаҗоит. Убри
амч-лшарақәа иҗанаҗо зегы хакәа-хмаҗра иҗаршәны
иҗәахызароуп.

Ш. җәыҗба ирҗиамҗағы иахҗилоит данқәыпшыз
дзызхәауаз агәҗыхакәа. Иаххәап, ипоема «Дырҗегых
хәиниоит». Омашә иубартә иҗоуп арҗиаҗы шаҗа игәы
җыхҗыхыз. Данқәыпшззз еиҗш, абысҗатәи мыҗмабара
ихганы иҗәрахь даннеигы, иуаажәлар рыҗстазаарағы
иҗалоз җыҗлагаламҗак илымхә иавшәарҗ иҗахымызт.
«Дырҗегых хәиниоит» ағы апоет патуқәҗара дула
иааирҗшуеит шәышықәса ирҗысхьоу, Сиҗ аҗыбҗа җаза,
иҗкәынҗәа Кәастеи Раҗтеи раҗаҗыр еиқәҗара дузза. Шәи-
җажәа шықәса ирҗагылоу Сиҗ абысҗак ақәра ду ахьнитҗыз
мазас иаҗоу җырҗарҗ иҗаауеит ахәаанырҗәынҗәи асасҗәа.
Арахь Сиҗ иҗеи-икәадыри шеиқәыҗ еиқәуп, җәгыҗеи-бзиҗеи
рҗы унеишь-уааишь хәа шиархәаҗ иархәоит, аус шиуҗ иу-
еит. Асасҗәа иреиуаз аҗарауаа руазәк азҗара ииҗо аҗакс
абас иҗәоит:

– Уск анууа иузеиҗзәр акәхап?
Диазҗаауеит даҗа сасык.
– Анышә ажуанатҗ абаха,
Дад, иҗьякҗазом бзанҗык.

Уи ицстазаара титтаарц ахэаанырцэынтэи иааз Зденек
Пиша азтаара иитоит Сиҥ: уцкэын аихабы ихыцуазеи хэа:

– Дад уи ихыцуам омазак,
Цшыноаажэа рацэак дреихам.

Автор дақэманшэаланы, сахьаркырала ирцабыргны
иааирцшуеит Сиҥ дназлоу ацсуа быргцэа рыкэашаратэ
ансамбль Венгрияка рцара, уака иргаз аиааира иацыз
агэыргьара. Ажэакала, абарт абыргцэа лакэ-шанатцас
ибаны иштырцаац итырцаауеит атцарауаа, цыашьахэыс
ишрымац ирымоуп. Апоет ацыхэтэаны ипоема убыскак
дазказаны ихиркэшоит, ацхьаф игэатцакынза иназартэ:

Атцарауаа акыр ихэыцит,
Ацьабаа ду рбеит акыр,
Нейтрон бомба урт ирхэыцит,
Хыс ирыманы акы:
Цсы зхоу зегы рнырцэара,
Адуinei ахьыгзара.

‘Еа царауаак акыр еилыркааит,
Ацьабаа ду рбоит акыр,
иаалоит-ицалоит Ацсныка,
Хыс ирыманы акы:
Ацсуаа ирымоу ақара-нтцра
Адуinei ахьыгзара.

Амцхэ апафос хэамтацэакэа иаххэарц халшоит: ацсуа
идоухатэ цстазаареи, ибеиареи, итцаскьабзкэеи, жэытэнатэ
аахыс имоу иламыси ицсы ахьынзатоу еицакрада еицуп.

Ацсуа литературадыррафы рацэазак иадхэатцаланы
азбахэ рымхэацт, акритикцэагы аламцэажэацт Шалуа

Цэыцьба инейцыху ипоема «Ашәкәтаз». Ари афымтаҕыы, апоет данкәыпшыз инаркны, ишиказшыаз еипш, иртбаарц дашытоуп тахак изымто иепикатә мөхакы ацауларә аҕхьаф иҕынза анагара. «Ашәкәтаз» афырхаца: Едгы Шамба, Лиубов Милованова, Кирик акаиур, Иура Власов ухәа Таига абнаршәыраҕы ахы зыҕшаауа, агеологиатә цшыхәрақәа ирылахәу егыртгы реихзызаарақәеи ргәактәакрақәеи аҕхьаф агәра игартә ҕазарыла дақәшәаны иааирпшуеит. Цабыргуп, апоет егырт ипоема еитцыхқәа ишырцәафоу еипш, абри апоемаҕыы иубартоуп адедективтә ҕазшыа змоу асиужеттә хырхартақәа. Изцъашьатәузеи. «Ашәкәтаз» аҕны аҕсуа рҕыс ейбага цшыхәра, таигаҕа (ахәынтқарра арбеиаразы) ицо дрылахәызар, уахь идәықәламтаз Мышыа зыхьзыз ифыза, пхәызбак лфотосахьа иирбеит Едгы Шамба. Дигәалаиршәеит аибашьра адәаҕы дыхәны данышьтаз деикәзырхаз Лиуба Милованова. Уи лыбла аҕапшра дазхьаауеит Едгы Шамба, агеологиатә цшаарақәа рахь амфә дахьықәлоз иман дцоит лфотосахьа. Аха уи хаҕыфланы иаххәоит: Шалуа Цэыцьба аҕсуа литератураҕы зынза иҕыцны иалеигалоит Таигатәи абнаршәыраҕы агеологиатә цшаарақәа ирылахәхараны иҕоу Едгы Шамба ихәҕсахьа. Жәынгы-ҕангы аҕсуаа, усгы аихац икылхны акәын цьара, рыгәра ганы ишырышьтуаз:

Зегы рыбақәа наидхәлеит,
Дагьяацъаршьеит: икахәхәа
Ацкәын ҕата раҕхьа игылаз,
Деилҕья-еилҕәыцәын, деилыхха.
Итоурых аацәырга днацхьеит
Акадрқәа реихабы:
«Хышықәсоуп аус иуеижьтеи,
Диит, даазеит уи Аҕсны»...

– Аңсны, – җааитит аполковник
Аңкәын ишқа ихы нарха. –
«Ашъха дуқәа ирышьцылоу,
Ихәы тахома нас абра!»

Апоема «Ашәкәтаз» иамоуп асиужеттә хатәирстақәа раңәаны.

Урт рахьтә имаҷым аңхәа игәаңханы идикылаша, дзызфәлымхәаша, маң-саңқәак, сахъаркырала ирцабыргым, ирццакцәоу хтысқәак шықоугғы. Аха зегь акоуп, аңсуа литература акритикатә бла иңамшәац (ус еипш шақа хкы ықоу Анцәа иоуп издыруа) аңсуа поэма ажанр арҗиараҗы лагаламта җыцуп. Изыңсоузеи Таига иаланхо атыңантәи ауаа – акаиурцәеи урт рңынахкәеи ахы рыңшаарц иахыо рымәақәлашьеи, гәып-гәыпда ахы зыңшаауа рахьтә Едгыи Шамба урт ираңигарц ихтиго агәактәәкәрақәеи ухәа ахтысқәа жәпакы.

Атыхәтәаны, апоема антәәашьа, маңк индиатәи афильмқәа рмажортә кәзшьа угәаланаршәоит. Ахыи аазго адашра разкны ирңыхәшәоит Едгыи иңшыхәцәеи иареи. Абри ашьтахь, уи хәымз аңсшьарамшы иоуз ихы иархәаны Москвақа дцоит, афотосахъаҗы игәаңхаз аңхәызба Лиуба Милованова дибарц азы. Арахь, афронт акны ихәны ишьтаз Едгыи иашьа Милованова пңхәысс дигахъазаарын. Арақа уеизгыи-уеизгыи ихәаагатәу хәа акгыи ықазам. Апоема тцоу аидара атыхәтәаны маңк ирласцәазаргыи, цәгәеи-бзиет ирылыңшны избаз аңсуа чкәынцәа рңыныңь еибга-еизода иахылоит, уи пңхәақа идырҗиалоит.

Шалуа Цәыңьба зырҗиаратә диапазон кырза иңбаау, абысқатәи хынта-шынтара дшақәшәазгыи здоухатә лахыиңта хәнта иаиааны аңсуа литератураҗы агъарахәа зыбжыи зыргаз поетуп. Абар, хәңсуа критик ду, алитератураңцааа, аңарауаа Хәыхәйт Бҗәжәба уи дышихцәәжәо:

«Ипцстазараҕы ауадаҥрақәа ихигаз апоет гәыла-псыла дрызрыжәит, агәкаҳара изнырмыжыит, избан акәзар, апцстазаара абзиабара зеггы ириааиуеит, ауаҕы амч чыда инаҥоит, игәы карыжьуам, пхьаҕа дагоит. Абри азы акәхап апцстазаара дзанымызбоггы. Уи иара изы аамтала икацьебин, абзабаа далхәдааны дҕанатцеит:

Аха, егәа ус акәзарггы, сара сразуп:
Хәаа змам сыбзиабара есқынггы иузкуп.
Апхзы катәо снейуеит, иаасрыхуа сеаҥра,
Ишейбакәу саҕуп уца атапсара.

Гәыҥбарак зтам абзиабара, аҕызара арҕәҕоит, анарх-ггы анаҥоит».

Шалуа Цәыцьба ишәҕәы «Иалкаау» (1982) аҕны Хәыхәыт Бҕажәба даҕаа тыпк аҕггы иазгәеиҥоит:

«Шалуа Цәыцьба илирикатә поезиаҕы иалукаартә иҕоуп ажәеинраала ссақәа знылаз, «Маҕа-маҕа» хәа хыс измоу ашәҕәы. Уи ажанр ҕыц – апоетикатә миниатиура иеиуоу ажәеинраалақәа ааба-ааба цәахәа рымоуп. Араҕа иахпылоит ауаҕы икәша-мыкәшатәи апцстазаара иазхәыцуа, аҕышра, аҕаулара ухәа ртәы зхәо, цьарак аанымҕасра, пхьаҕа ацара угәазырпхо аидеиа бзиақәа».

Ашәҕәы «Маҕа-маҕа» (1982) аредактор А.Гогәуа иацитцаз аннотацияҕы хапхьоит: «Абри ашәҕәы иану, инеибейпшны аа-цәахәакны еибыҕоу ажәеинраалақәа рыла, апоет Шалуа Цәыцьба иапхьаҕцәа шыарда реихәоит, шыарда дирҕоит, апсабара асахьа тыхуаз, ибаапсу, апцстазаара зырхәашьуа ауаа аҕаҕиҕуаз, ауаҕытәыҕса имчхара дахцәажәоз – зеггынцьара ианыпшуеит апоет шаҕа игәра иго ауаҕытәыҕса, шаҕа агәра иго уи ихшыҕ, игәыбылра, ибзиабара.

Апоет иеацәихьчоит ажәа мыцхәы. Уи иҭахуп амцхә мхәакәа, дзыхцәажәо ацакы, ацауларә аарцшра, ацәыргара».

Шалуа Цәыцъба зейгыҕам ишәкәы «Маҕа-маҕа» ахәшьара аҭаразы уи аредактор Алықса Гогәу иааркәаҕзаны иеиҭаз ахәшьара анаоҕс акы аццаны ахәара удаоуп. Аха убас иагыя иҕазаргыы ашәкәы иагәылоу ажәеинраалакәа рыкапан злаханҭоу ала урт ажәакәак рыххәаамзар ауам. Ахыя цәкәыншьеицш ипхеицхеиуа игәылышәшәо апоет ицәахәакәа оныцкәала лахъеикәцаратә гәаҕеирак рыцазаргыы, дәныкәала лашарак рыцубаауеит, игәеисра иацу ацхарра ауеиа баапс ахәҭацәкыагы арцсахәоит.

Даараза изеигәыргәатәу усуп, ацсуа литературазгыы дыхьзырхәагоуп абас еицш иҕаз апоет гәеибага ицсадгыыл ахь ахынхәра ахылшаз. Ххәаҕы иаахҕапи иажәеинраала ссир «Ишәҭузааит ахәҭа»:

Ахьз сзымдырит абри атла,
Ицьюшьаратә еицш избауеит:
Еиыцча-еиыцчо шыак амцан,
Иблахкыгаха ишәҭуеит.

Уи харантәгы иумбо аума,
Иныхгылоит улакҭа.
Ахьз сзымдырт хәа иусума –
Ишәҭлааит ахәҭа.

Шалуа Цәыцъба абарт ицәахәакәа рҕы шаҕа еилеигзоузеи! Иацсуара, иара дызхылтдыз адац-цашә, ажәакала, зегьрыла инҭырцчааны еиликаарц иҭахуп. Шаҕа ихазыноузеи иажәеинраала атдыхәтәантәи ацәахәакәа рыхшыоцк:

Ахыз сзымдырт хәа иусума –
Ишәтлааит ахаҫа.

Абас еипш иҫоу, гәыбылрала итәу ацәахәақәа рцәартә
бымбыл улаианы узыцәозар, Анцәа ицьшыоуп.

Аизга «Маҫа-маҫа» иагәыласоу ажәеинраала ҫаимаҫқәа
рацәоуп: «Нарт Сасрыҫәа» захьзу ажәеинраала шаҫа
ирхәыцгоузеи:

Нартәа ныҫәара иахьцаз
Ацәацәгәа рықәшәан ианлаҳәуаз,
Аецәа кыдцәан иурпхеит уара.
Убас алакә аҫны ирхәоит,
Уи ргәы иахәоит, ргәы ҫанатоит.
иахьагы аҫылақәарҫә жәлара,
Иҫами, мшәан, илаҳәуа,
Умца аҫхарра иазхьуа.

Иҫоуп, иҫатәҫыоуп амца аҫхарраҫы илаҳәуа. Араҫа апо-
ет изы адгьылҫынпшыларатә хҫысқәа рымацара ракәзам
аус злоу. Шалуа Цәыцьба иажәеинраала ахшыцҫақ
иацызбаауа акызатцәык: хәицыз, ацкәынцәа, хәинеибачҫап,
хаҫсабарей хәрей хәицышәтлап, Нарт Сасрыҫәа имца
аҫхарра иазхьуа азхьлааит, аха хәргы урт рхылацшра
халшалааит.

Ицҫазаараҫы ддуун Шалуа Цәыцьба. Уи дахаҳбаарым.
Иажәеинраалақәа реизгақәа руак наҫ-ааҫ айҫәшамҫа –
«Автор иҫнйтә» иаазгарц сҫахуп цәахәақәак:

«Ацх алашьцара аҫалакны аҫыфанахеит аҫба «Цьур-
ма», Владивостоконтәи ладаҫа ахы нарха»... «Уащы игәы
иахәаша комфорт амамызт ари аҫба, еихаргыла-еихаргыла
ацәартәгәқәа кҫаҫатцән. Хьizei гәабани хәа акгы убомызт.
Ауаа еилараа аҫы ҫвантаз иҫәиан, палтеи-кьәҫи дасу имаз
наикәыршәны». Даҫаҫарагы автор блатцарыла иҫихуеит

еилацаланы, рахэтцас иргоз ауаа рсахъа: «Идэыкэлеит «Цьурма». Аҕарулцэа рформа рышэтцаны, рырмацэа рышэтцаны игъазгъазуа, еиқэыбцьарха, абаандаѡцэа иаа-рылалт».

«Иҳаракны гэыҕажагас ирыман дара апоезиа, амузы-ка, асахьаркыратэ ҕазара. Аокееан дхыпшыло, азэы Аива-зовски иҕатцамта сахьақэак игэалаиршэон. Азэ Баирон иажэеинраалақэа ихэон. Азэы Ленски иариа аацэыригон, азэы – Герман иариа. Инапқэа рхахо, аоркестр иапхьа итэазшэа, Бетховен и-9-тэи ацыпцэахақэа дшэышэны ауаа ирылзырѡуазгыы дубарын».

Изақэытэ хлымзаах гэытшыаагоузеи абарт реипш зкультура ҳаракыз ауаа рцэеижь мацара алахэмарра акэымкэа, рдоухатэ беиара алахэмарра. Абри ашэҕэы аиѡшамтаҕы, «Автор иҕнытэ» ҳэа захьзу анцамта романк ацэа итанагзаша ҕанагзартэ иҕоуп. Имыцхэхап ҳэа хҕэы иаана-гом абри ашэҕэы абжьаргыламта аҕнытэи иналк-аалкны цэахэақэак аахгар. «Абаандаѡцэа зықэшэаз арыцҳара» – уи ѡнытҕатэи усуп, уаѡы ириашаша аоуп ҳэа ирыпхьазон дара. Урт гэыҕуан рус еиҕахэапшып ҳэа, аҳара шрыдым еил-кааны, иаарласны рхы иақэитыртэуеит ҳэа. Урт аиҳараѡзак ҕэҕэала игэра ргон Сталин. Аҕба аҕнытэи шаҕа гэыпшаага-рзаҳал изырѡызеи «аб гэакъа». Аха, ишдыру еипш, урт зе-гыы гэыҕра еижьагақэан.

Шалуа Цэыцьба иажэа-уаз ахыркэшара аламталазшэа ихэоит:

«Ицон аҕба, амши атци рҕеитнырпсахлон. Аѡада шаҕа инаскьацыпхьаза, есааира ихьтахон. Кэара змазамыз Охот-ское ҳэа изышьтоу амшын, идыртэаз атса еипш, ицэиқэара еишьылза иҕажьын». Уаҳа еиҕны хэашьа амазам аҕба шэиқэара иагоз ауаа шэикэагэқэа рлахьынца чышэ аарпшразы. Нанҳэа 7, 1936 шықэсазы дгьыл харазакаҕе аҕба инанагаз дрылан Шалуа Цэыцьбагыы.

Амалахазгы апоет зынза ус баша игэатца итымтзеит абарт ацэахэакэа:

– Ухьтаклааит! – абас ала
Ишәиуа цьоуки хамиами.
– Унасыпдазааит! Уагааит амла! –
Абас зхэогы халами.

Сшәиуеит саргы. Уамырғыцааит,
Сышәи реицэоуп хымпада:
– Уск уманы уаднагалааит
«Ежоваа» русбарта.

Ицьюушьаша, абыскак ахамыштыхэ зхызгаз арфеиашы «сышәи зегы иреицэоуп» хэа шихэогы, ихэарц далагар ахэатәы рацэазаны ишимоугы, уи ихы иатәеишьом, ашәи-пшыра, иаххэап, «шәықәынтэааит», «адунеи шәанызааит», «шәыпсцэа еитажэгааит» ухэа реицш икоу ажэакэа рхэара. Шака кәышра рытцубауазеи, жәа-кьафла еидхэалоузеи, цоурыхла иазыкатцоу изы шака трагизмла еибаркузеи абарт ацэахэакэа:

– Уск уманы уаднагалааит
«Ежоваа» русбарта.

Игәыҕкаагоуп Шалуа Цәыцьба ишәкәы иагәылоу ажәеинраалакэа, урт реиҕкаашья, реибыташья акалашәа икоуп: автор икалап зны-зынла ацхьяф аидара датцеицацэозар, ихы имагәыыхха дкаитцозар: «Арельс хьанта» иатцахо, ртәы ухэару, «иаххарам акгы» хэа зыҕьатцәыҕьатцәбжьы го ртәы ухэару, «Сеиҕахэа абаапсы» хэа ипсымтаз зыыза идҕьатцәыҕьатцәло итәы ухэару, рхнышьнатцас еикәжьакца шака гәак-тәәфра узеиҕәымтхо еицшыузеи.

Илахъеикэцагоуп, иаггэырцшаагоуп ажэеинраала
«Ицон агба» иатцубаауа амыкэмабара:

Агба ыкэха Магаданка ицон.
Арымзаа афызцаа сыцны стан.
Амызгэйткэа афеа-феа рыхгон,
Океанду цэкэырцон, еисуан.

Агба Магадантэи шытахька ицон.
Иабакоу сфызцаа? Са сзатэны стан...
Амазгэйткэа афеа-феа рыхгон.
Океан ду цэкэырцон, еисиуан.

Цабыргытэьканы, упоетцэьказароуп, цэахэакэак
рыла абас еицш икоу ахьяагэырца ааурцшырц азы: «Оке-
ан ду цэкэырцоит», «Агба Магаданнтэи шытахька ицоит»,
икам ифызцаа, апоет дзатэуп, агба «Амазгэйткэа афеа-
феа рыхгоит», рыцхарас икалаз, Океан ду ацэкэырцакэа
ирылыфны агба амазгэйткэа рыбжы гозар, ауаатэыфса
пхьакатэи рпеицш шыкалаша Анцаа иоуп издыруа, аха
рхы рыхьчароуп, рееидыркылароуп, хшыфла ихэыцуа зе-
гы неибамычхар ада цсыхэа ыкам.

Апоет акымзарак данызбом. Ус шакэу агэра хнаргоит
иажэеинраала кьафеза:

Имрагылараз, имраташэараз,
Иладаз, иаадаз,
Икаршэра-дэеиужьраз, икацэараз,
Ицэхэыраз, ибнараз,
Иаггкосмосыз (ихалымшеи уахьгы
Аиааиракэа ргара) –

Итабуп сыңсадгғыл, иахьабалакғы
Амѡа сзылухит ура!

Жәеинраала атыхәтәантәи ацәәхәәкәә:

«Итабуп сыңсадгғыл, иахьабалакғы, Амѡа сзыл-
хит уар». Арт ажәәкәә рыкапан хьантәзоуп. Автор урт
еырбашакә иихәо ажәәкәазам.

Апоет иагъа ҕыба-зыбеи залымдареи ихигазаргғы,
ипсадгғыл аҕаҕхъа табуп хәа ихәоит, иахьцалакғы,
ицъынцъ разҕы мѡак, мшацшареицш, изылбаацшыртә
дахьыҕанатцаз азы.

Даараза изызхәыцтәу акы акәны иҕазар ҕалап, Ша-
луа Цәыцъба ҕаахәыра имоуа дахьахыгаз атыц аҕнытәи
Ацсынҕа даныгъежъ, дҕыцхаҳараза, ахәыцқәа, ирыз-
ку иажәеинраалакәә рыла дахьцәыртцыз. Издыруада
ихтигаз арыцҳара анаѡс, данқәыпшззз аѡымта еитыцқәа
зымпытыцтуаз адуцәа рдунеи иеалеигалар, изгәамтазакәә
аполитикатә зтәарақәа рахь дианагар итаҳымхазар?

Иван Папасқьыр редакторс дызмаз, 1955 шықәсазы
итыцыз Шалуа Цәыцъба ишәҕәы «Ацшәма хәычы» иахь-
гғы ацсымчхара шамац иамоуп. Иагәылоу ажәеинраалакәә
ацсуара ргәылыжжуеит, ихшыѡртцагоуп. Аха рыцҳарас
иҕалаз, артцага шәҕәкәә реиқәыршәәѡцәа цъоукы-цъоук
урт рымбазакәә иривсны ицоит, ахәыцтәы жәеинраалакәә
ҳамазам, ахәыц баҳчақәа рҕы идҳартцо ҳамазам хәа
иҕыу-цәыуоит. Аха аусқәа ртагылазаашъа устәҕьа иҕам.
Иҳамоуп зегъыҕам ахәыцтәы литература, аха уи азы аус
утәуп, нбан-нбанла, цәәхәә-цәәхәәла ажәеинраалакәә
еилицшаалатәуп.

Аизгаҕы иахцылоит «Ацшәма хәычы», «Ан лгәы иахәо»,
«Иуцоит ашәыр еихаҳашъа», «Леиуан дыҕбаҕатцаѡуп»,
«Амаакыра» ухәа реицш иҕакәәоу, ацҳаѡцәа хәыцқәа
иргәаҕханы ирыдыркылаша ажәеинраалакәә.

Аңсуа-цәа аҕәныхәхәыла иҕоуп автор иажәеинраала ҕаиматқәа руак злахиркәшо акуплет. Зхылпарч зхаршьшыы, уапа дук зышәны, ашҕа анҕытц з’еы зызымк иақәтәаны игылаз асас дызбаз аңшәма хәычы ус ихәоит:

«Дии бабей шыжьыза
Цъара ицеит,
Аха... Са сыҕами
Шәааи аҕныҕа».

Ажәа цсфыхга, ажәа гәырҕәыга, аңсеиқәырхага иатәу, гәыҕрала итәу сахьаркыратә жәа нагзала ихыркәшоуп ажәеинраала. Аинтернеттә еилаҕеиласреи, айҕабыцрақәеи, акаҳуеиқәатцәақәа рыжәреи раамҕазы, хатцатас «уааи аҕныҕа» хәа зхәаз аңшәма хәычы дыҕанатцы, еиқәхоит хәпсуара.

Хәыхәыт Бҕажәба омашәа ираамсташәаны далацәажәоит Шалуа Цәыцъба ирҕеиамҕа. Шаҕа ҕәышрала ихәоузеи абарт ажәақәа: «Шалуа Цәыцъба аңсуа литература иалеигалеит аңсабарей аңстәқәеи бзиа иузырбо, урт рыхьчара угәазырҕхо ажәабжь ҕаиматқәа. Аңсаатә, ашәарах, агыгшәыг – урт ирымоуп жәытәнәтә аахыс изхьыңшу, дара ирцәаҕоу ашьцыларақәа, ақьабзқәа, знызынла урт ирцәыласуеит ҕәыҕарала ахымҕапҕашьа...» «Ш. Цәыцъба ибиография иадхәалоуп ҕадахьтәи аңсабара фонс иамоу ажәабжьқәа: «Ахьча-ла Вулкан», «Аңшза», «Амшә», «Хоран аңшахәа». Автор ибзианы идыруеит уақатәи адгьыл, уаҕы иимбац ибеиоу аңсабара – имаденыз, ишәапыцъапыз, изиаз, изымҕасыз, ишәарахыз, иңсаатәыз – зегь рзы. Аңсны ианаапынроу, амра кажжы ианыпҕхо, уаҕа асы мҕәыл шытоуп еиқәыцәашь, азиасқәа, азиақәа ижәпаҳаҳараза ирыхтәалоуп... Автор ифырхацәа

– агеологцэа, ахыпшааџцэа, шамахамзар, ауаџы ишьапы ахықәимыргылац адгьылқәа рџы имџасуеит». Хәыхәыт Бґажәба хпоет иажәабжьқәа ргәеисра иаитаз ахәшьара еиханы хәашьа амазам.

Абас хкы-хкыла, маџа-маџала, ипоемақәа рыла акәыз, иажәеинраалақәеи иажәабжьқәеи рыла акәыз, ус даайдкылан ихатарала акәыз, Шалуа Цәыцьба аґсуа литератураџы даанхоит затцаaira зыхьз шьтыцуа поет хатәра дуны.

Рауль Лашәриа

АЖӘЕИНРААЛАҚӘА

1930 – 1934

САРА СҢӘАЦЛА

Абақча сыцаланы снейуеит,
Абақча итынчза еилачза.
Ишәтуеит ацлақәа, сдынца итасуеит
Ирхылцуа ацха фөы хааза.

Алакация, ацандара,
Апальма – рацәазоуп убра;
Ацәатцла, игылоу урт рыбжьара,
Зегы иреигьасшьоит сара.

Атәатцла ду ацәыцлашьцараф,
Зынзаскгы змахәтақәа накөыз,
Амцан ами сылашара
Зны лзамәа са сахьагәзы!

АССИР СЫХЫТ

Уажә аабыкья ассир сыхыт:
Бзиа избо сышлызхәыцуаз,
Ацх цхыбжьонгы инахысит,
Са сызмыцәо сшыгәәтеиуаз.

Пхыз дсымбеи уи, нас сызмыцәеит,
Сышлызхәыцуаз ацыхәтәаны,
Сиарта снылкъан са сындәықәлеит –
Сымцеи сышиашатәкъаз лыфны!
Скылпшит, лңенцьыр ааигәа снейны,
Дыцәоуп. Уи сылгәхьаазам зынза.
Схынхәит шытахька схы сазгәааны,
Нап зласкыз ссиршәа ипхьаза –
Ларгы ус сара дсызхәыцуа,
(Сышпақалаз, мшәан, сзырцәиккыз!)
Дмыцәо, сара сеипш дгәәтеиуа,
Луатах дыфноуп хәа сыкамыз!

ШӘХЫНХӘЫ ШЫТАХЬКА!
(Амхаңьырцәа ирыххәааны)

Дгәәкуеит атахмада, дыммазафуп,
Ицсахәага аарла итоуп.

Уи дышьтоуп ицсадгьыл дахганы,
Дәеа дгьылкаф, даара дхараны.

Ичкәынцәа, игәырфәо, иңьабо ихатәаз,
Днарылаңшын, инеихәеит убас:

«Дадраа сычкәынцәа, уамоуп хзыниаз:
Хахыргеит хадгьыл хара хзаазаз.

Идырны ишәымаз: шәарт абра шәгьацом,
Шәыңсуара иатцанакуа нхазом.
Ишәымун! Тәыс шәкамлан шәара.
Атәра аткыс еиңьуп аңсра!

Ишәхашәмырштын, ишәымаз еилкааны:
Енагь аурысгәытбаа инап аҕны,
Ишмызуа ҳара ҳмилаҗ иатәу,
Ҳауаажәлар иргәакьоу, ирхатәу.

Иагьа гәаҕра шәхыжәгаргы җхьаҕа..
Аҗсны шәхашәмырштын, шәхынхәы шыҗахьҕа!

Са сыҗсырц ислахьынҗан абра.
Сыҗсуеит, аха иҗашәҗа абри сдамра...» –

Игәаҕуа, илаҗырзышо зажәахә зхәаз,
Инаҗихын аиарҗа дызлаиаз,

Еилахәарак иҗкәынҗәа идиркит,
Иаалырҕьан иаргы уа дыҗсит.

Изакә еилахәараз уи имаз иҗәахны,
Адамра иҗеигаларҗаз ирхианы?

Уи чабран, уаҗсҗәык анышә злахәаз, –
Аҗснйтәи аҗахмада иааигаз.

А И Б А Ж Ъ А Р А

Бзи избо сылашара.
Дызбарҗ аасгәаҗхан иахьа,
Ахәылҗазтәи ахьшәашәара
Сеалак сҗыҗасхеит сара.

Сҗоит лыҗныҕа.
Иагьа дгәырҕьап
Дҗәаҗҗа-җәаччо днасҗәаҗшып.

Лашәа хаакәа сырзызырөлап,
Даара бзиа сгәы кәрцап.

Снеит лыфны, аха сзықәшәазеи!
Ассир, айтаҳәатә саниеит:
Сылашара дузырбозеи! –
Уи иахатәкәа хатца дцеит.

Изцъасшьозеи! Имырзакәа,
Ишысзымдырзоз саргы,
Сымацара сфы дмаанфаскәа,
Дылгәацхазаап даеазәгы.

Ашырхәа шытахька снейтацеит,
Сеысшыа цышәымшыааит шәара!
Даеацъара схы назыскит,
Даеа фнык ахь сцоит сара.

Сықәха снейуеит сгәы камыжкәа! –
Афны здыруан уаанзагы...
Саргы, азәы лфы смаацшыкәа,
Бзиа дсымбоз даеазәгы.

ҲЕИНЕ ИКНЫТӘ

Игәйтшыаагоуп сара сашәакәа,
Игәйтшыаагоуп ескъынгы:
Сгәы цнажәартә еицш ишцакабцеи
Са сыцсҗазара зегы.
Игәйтшыаагоуп сара сашәакәа,
Игәйтшыаагоуп ескъынгы:
Сгәы иҗыхо аматқәа рацәоуп –
Бырзацымлеи уажәшьта баргы.

ҲЕИНЕ ИКНЫТӘ

Пҫхызрыла сқьыз-қьызуа сцәыуон:
Бара бысцәыңсызшәа збон,
Санҫыхаггы сылағырзқәа
Сзамѡа иаҫкьаса икатәон...

Пҫхызрыла сқьыз-қьызуа сцәыуон:
Скажьны бысцырцызшәа збон.
Санҫыхаггы даара краамта
Слағырзышон, са сгәырѡон.

Пҫхызрыла, сқьыз-қьызуа сцәыуон:
Барей сарей хшеицу збон,
Санҫыхаггы сеысзеиқәымкуа,
Сцәыуон, сцәыуон, сеитцақьуан.

«...ДЫРѡЕГЬЫХ БЗИА ИУБАША ДКАЛОИТ...»

«Рөыртынчзаны ицәоуп дгыли жәѡани,
Амза аецәақәа акәағта илашоит.
Еихсығрада ҫарматцыси рдәынеи,
Адуinei рыбжьы ахыртәо ашәа рхәоит.

Изакә насыңыз уажәраанза исымаз,
Сгәы шҫазыхәоз абри ажәѡан иатцәаза,
Дцәажәо сгәацапха дансывагылаз,
Лхы-лҫы лхаччо, лыбла тшашақәа хааза...

Абас митәык саниап хәа сыҫазма,
Слымдсахи, лхы лмырхеи зымѡа лара!
Диццеит даҫазәы. Уи сзычхауама?
Мап, исзычхауам, исзычхауам сара!

Узылашозеи, амза? Улашара
Пыхьеицш сазыргэыргъашам сара.
Исцэымыгхеит адунеи, ацсабара,
Акгы иацсам сыцсазара уажэшьта...» –

Ихы икэажь ацкэын абас дгэырөө дгылоуп,
Зеиныздо ацша ласгы убас ахэоит:
«Уеумшыын, агаза макъана уқэыцшуп,
Дырөөегых бзиа иубаша дќалоит».

АН

(Илыхънызөылоит сан Минушьа)

Ан дычмазаөын, хэышэтэыртакаө дышьтан,
Абар шьта мчыбжык аихаггы.
Лыуеи-лтахи уа инеилон, дырбауан,
Лца иакэзар – дцон есымшаггы.

Гэыла цхэыск чмазаөбара хэа зны,
Ахэшэтэыртаө дыќан днеины.
Уи ан илалхэеит: лца дышзымаауаз аены,
Игэы шыбзиам, еимхэак ихын.

Адырөаены аусқәа рееитаркит.
Закә хяаузеи ан илызцысы!..
Нан, нан, енагь ҳара бхэхзызауеит,
Енагь ихазкуп бхы-быцы.

Еицны ахаќымцәа ан лахь инеихеит,
Инлыдгылеит лыцќара рөазкы.
Днатрыст ан, лыцштэы лхыгга днеилацсеит,
Ихьу-хьууа лгэы иныцалеит акы.

Дшәазар акәһап, узцәымшәашагь акәзам:
Даара ишәартәуп лчымазара.
Ангы бзиа илдыруеит лусқәа шееизам,
Шака игәрагам лыпқазара.

Аха... Мап! Лхы лыгәхьяазам ан уажәгы.
Лхы акәзам, лхы акәзам, хымқада...
«Дышқакәушь сычкәын? Дзымааит иахьягы.
Дышьтаһазар, издырхуада?»

СХӘАТӘЫ ХАЦА

Иац еипш дырәегьых иахьягы
Азыжь ду, ацқа зху,
Снырқьеит ашырқәа, сыбтааит
Схәыцра иалоу, исгәыблү.

Истахуп сара быстәызарц,
Даара бзиа бызбауеит.
Иахья-уатцәы хәа сыргәыҕуа,
Сахьбыргәақуа сгәы цнажәоит.

Ас мацара уажәшьта сзахәом,
Уақа сылшо сыказам.
Еилыргак иахья исаҳароуп,
Уақа цсыхәа сымазам.

Схәатәы хатца, ҕа сымтауа,
Уаанзеипш ус санынбыжь, –
Схынхәны ацқаҕы саннеилакь,
Нырцәқа сзыршам уи азыжь!

СГӘЫ ЗЗЫБЫЛУА ИАХЬ

(Ҳиоте иҗнытә)

Енагь схәыцра уалоуп – амра ашәахәақәа
Амшын ианхыцчало,
Иандырлашо амза цәырҗьа-цәырас ахаҗқәа
Разынцас акәарацча.

Ухы-уҗы асахьа саҗхьа иҗоушәа избоит,
Санықәыпшлакь адәы;
Уахынла лассы-ласс сцәырҳаны саапшлоит,
Ак ухьыз цышышаны.

Имшыныз, изиасыз – ианыцәқәырцо исаҳауеит
Ихааза уара убжы;
Уажәа җәышқәа рзызырџра арха цшзахь сцалоит,
Ғынч ианыцәоу еиқәшьшы.

Енагь суцуп, сылацш уацәыхаразарггы,
Суцрыцшама цъара!
Аеатцәахт амра, ицәырцит аетцәақәаггы...
Уабаҗоу нас уара?

УИ ЗХАРОУ ААҘЫН АУП

Игәырҗьа-хәмаруа ааңын шьжымтан хҗаччон,
Икәеи-цецуан ажәџан иатцәа инаҗзаны.
Ишәтыз абаҳча итџоуа хлымҳа итасуан,
Ғгәы хҗазырштүаз аңсаатә рацәа рыбжы.

Ғаицын барггы сарггы, абаҳча хатцан,
Ға хәицш насың змоу дыҗамшәа цхьазо.

Аапын, аапын гәырғыхә шәты-какачуан,
Ауразоуроу зеггы рыцсы рхатцо.

Снеиуан сара зынза сыбзааигәаны;
Җажәфахырқәә анаайдккысла җара,
Мцабзк насыхккееит, снеилашит иаалыркканы,
Ацәаххәә бзамфа снамхагәзит убра.

Ацсыз еипш бнасымпытцәрааит аминутказ,
Бгәаан, бхы-бҗы җацшыза инеицрашәеит.
Игәныбгеит даараза җоуuky җаххырбаз,
Җоуuky җаххырбаз ххымзгыс ибыцхәзеит.

Гәынчыхәажәакккы сабхәеит, иззатәузеи,
Урт әжәккә са сзы игәытшыагазоуп.
Сылашара, сара изсхарабтәузеи?
Хара сыдзам, уи зхароу – аапын ауп!

АБЗИАЛА, АБЗИАЛА!

Ихәаа-заауа аҗба неит,
Амшын Еиқәә еимгәырчәе.
Абзиала, абзиала,
Сара – даара хара ицо!

Абзиала, абзиала!
Назаза җаипцоит җара.
Сгәы бызхәауа снымхазаргь,
Хәа цәггак бҗышыккламсааит бара.

Са схәыцрақәеи сцәаныррақәеи
Бара ибзеилымкааит аккы.
Иарбанзаалак сыцсҗазара
Бзиак бзадгалом уатцәггы.

Абзиала, абзиала!
Ибымаз агәабзиара.
Бара бҕынтә исхамыштуа –
Быхъз зацәык сзынхеит сара.

Бызласгәалашәаша хәа
Акгы сзынымхеит уаха,
Бызгаз аҕба ашьтамтак
Амшын ианхалаз айха.

УБРИГЬ АКЫР ИАЦСОУП

Еснаҕ шәкәыѿѿык ишәкәы аахитын,
Днахәаҕшит уи ипатреҕ.
Нас ирцаулан дынқәыҕсычхан,
Абасгы иара инеиҳәеит:

«Иубаргәузеи, иҕсыз уреиуам:
Шәкәы дук рзынужьт жәлара;
Убас бзанцдык акгы сзыныжьуам –
Санҕсы – сыҕсзеит сара!»

Еснаҕ, шәкәы зтынхаша шуакәымгы,
Иаадыруеит, еилыргоуп
Аха гәалас уи ахьуоузгы –
Убригь акыр иаҕсоуп.

ҶАРА

Ҷара ханылеит аҕсабара,
Ҷамцабз ҕыцны, Ҷамҕсзо.
Иаҳхаагеит хҕәаҕра, Ҷалашьцара,
Уажәшьта уаха имхынҳәзо.

Иахытцит ҳадгъыл ақда иқәчыз,
Ииатцәаза ҳа ҳажәған агәы хтит.
Ицаҳәцаҳәуа амырхәаг ицәыртцыз,
Харт гәышьамхыла ҳарғәғәзеит.

Ҳа ҳиааит, ҳус мацәысуеит
Хәынтқаррас иҕоу зегь рыҕны.
Абринахысгъы ҳаиааиуеит, –
Цхьа ҳцоит, зегь рыла ҳаиқәшәаны.

Ҳара амшыни аокеани
Ирхаҳцап ацҳа еихатәны.
Ниу-Иорки, Лондони, Берлини
Игәылацәа ааигәахап ҳа ҳзы.

Хыхь Марс аҕы ихаагалап
Ахан, қаңшыла ихҕяны.
Ҳара уи «Ленин» хьзыс иахаҳцап –
Дунеи иазгылаз имраны.

Аус зра зқәымлазаша иашьтоу,
Ҳара ҳацсуам, ҳара ҳтахом,
Октиабр ду ала ҳамға илху,
Ҳазгәыкны ҳақәуп, ҳахҕьазом!

АКАМБАШЬ

«Ашыз» акамбашь! Ихьантоуп уеидара,
Уаргәакуеит, уараацсоит уи.
Избоит, енагь убжьоуп геи-шьхеи рыбжьара,
Иугоит аидареи ауааи.

Зны акәәтан ду урхәазоит уеихеигәо,
Зны ауардын, нас – даеакы.
Аус ууеит енагь, цсшьаха умоуа,
Уахынла, җынла – ескьынгы.

Ахахә, асаба, ахәынцәа – ак цымкуа,
Уныкәоит, уизызырәуа узтәу.
Ихьантоуп ауғә ду ухәда икәмзаауа,
Ихьантоуп аидара ду узцоу.

Аха умшәан, «афыза!» Угәы каумыжбын,
Агәыгра умаз ескьынгы.
Аидара сараацсеит хәа дук лахь хәумтан,
Лассы ухы уакәитхоит уаргы.

Ауғә хьантә, узыргәакуа, умнахразы.
Иаауеит атрактор иццакны. Узырәы!
Җнаҗуеит адырра унаҗаразы,
Иаауеит! Уцшла агәра ганы.

АМУЛА

Лычкәын дышьтан, ихы дахәомызт,
Ашоура иман деибакуа,
Дхәытәыхәытәуа дызтынчхомызт,
Җеихак имамкәа дгызуа.

Ахақьымцәа дыдмырбакәа,
Ихалцоз амула дизцеит.
Ахьацәцәсагь, дмырцәажәакәа,
Илымхны иҗьыбахь инаирххеит.

Уаха изыкалом, изалшом,
Ашәкәы хитуам җарада.

Ан лыкәрышыкәа хьаас илымам –
Цхыраарак уи илоуанда!

Амула, аңхәыс итааз,
Иааигәара днаиртәан,
Иаахитит дзышыцылахьаз,
«Зегь здыруа» икәырған.

Нас аңхәысгьы лацәажәара
Далагеит абас иара:
– Ишәымоуп анхара ду, аәнра.
– Мап, иғару ҳауп ҳара.

– Хәык ахшара бара ибымоуп,
Аиҳаб иоуп ичмазаәу.
– Мамоу, ыыца роуп исымоу,
Аитцыб иоуп згәы бааңсу.

– Бчымазаә дзыргәәкуа гәыхьуп,
Хә-шыкәса дреиҳам иара.
– Ас ахьпоухәо! Имоу хыхьуп,
Ихыцуеит жәа-шыкәса ожәшьта. –

Ишәкәы дырәегь деитәанаңхьеит,
Амула ихшыә азкны,
Уи «ианахәаз» неитеиҳәеит,
Асас пхәыс лахь ихы рханы:

– Зымәас дук шәазааигәан шәыкоуп,
Азы итоу дихылаңшуп.
– Хәаигәара икоу теңьуп,
Азымәас ҳацәыхароуп.

– Ачкэын адин ицэеилажэгеит,
Дыпсылманын, дзышэнатзеи?
– Мап, цыоушыт, уи азэгы димнатзеит,
Ас ашэкэы изахэазеи? –

Ишэкэы дырцегь деитанапхьеит,
Амула ихшыц азкы...
Нан, аоныка бца, бгэы цитцэеит,
Цабырг азхэазом ишэкэы.

Цэгыа сгэы иалоуп бара ибыхьыз –
Башаза ацабаа збаз,
Хьачацпса хэа ацара ибцэызыз,
Исымоуп иахьагы гэырцас.

КЭАНА ХЭЫЦИ АКЭЫДЫРЦАЦ КАЗЫРХАНИ

Ақытан зегь лара дырдыруеит,
Акыр зхыцуа такэажэуп,
Ауаа рзы акэыд лырцойт,
Дышзахэо амцхэара дафуп.

Кэана хэычы акыр дархэыцит,
Акэдырцафы лфацера,
Ацыхэтээны игэы интэикит
Жэлар рыгэтацэкья, уи лыхтра.

Ақытан чмазафык дахьышьтаз,
Днеин лееикэырцсаса дтэан.
Ачымазацбацэа, илыкэша игылаз,
Ихэхандаз илхэо хэа изырцуан.

Ачымазаџ аҕәйд излырпан,
Мзызуп имоу хәа лымхәеи!
Ускан Кәана дныџнақалан,
Еилатәаз зеггы имыршәеи:

– Казырхан, ара бзынхазеи,
Быжә ажра иҕахан иҕсуеит!
– Дида, дида хаас, сзықәшәазеи! –
Хҕәыдырқаџы днеилақсеит.

Ачымазаџбацаә лышьтаргыла,
Иахылаҳаз атың дазцеит...
Ҙкәына қадыңь ибзоурала
Хҕакәажә цәгъашәа дыңхашеит:

Зәеимыртаға атдла игылоу
Ашәшьыраҕы тынч иштәаз,
Иадымгылеи ажәҕра псыла,
Аҕәпахаәа ижаҳәауаз.

БЗИА ИЗБОИТ АҘСАБАРА

Аҕеџәәа ицәқәырцо, амшын анеисуа,
Ибылгъан ианаҕасуа аҕәара,
Ацәқәырпақәа еимгәхәо аҕба аннеиуа,
Сгәырҕоит, сгәы хатцахоит сара.

Бзиа избоит агәгәахәа арџаш анеилашуа,
Иалсмыршои афымца станция аҕцара;
Цхы лашьцаказ аҕьяжәлар рбаҳча анарлашо
Сгәы тыңпраауеит, сгәы тыңпраауеит сара.

Бзиа избоит аҕсабара, насың ду сымоуп,
Иара амчала еиҕаскуеит иара.
Ашәҕ зымшәтыр, ишәтыртә еиңш саманшәалоуп,
Бзиа избоит аҕсабара, бзиа избоит сара.

ҒАГАЛАН

Азын цакуеит,
Амш хээрчаруеит.
Ицстхәеилачны
Ацсаатә еиццоит.
Амра шәазшәа,
Ацхара мацхеит –
Ибарбал дуззан
Заанатц ицашәоит.

Уархал шкәакәала
Ахәқәа хикьо,
Дад цатцашла
Дыџуа дацзауеит,
Цша хьшәашәала
Адырра ихәито,
«Снеиуеит, снеиуеит,
Шәыешәырхиа!» – ахәоит.

– Уааи утахызар,
Харт хуцәшәашам! –
Анхацәа рыбжы
Иџацаза игоит.
Мшын цбааушәа,
Улацш закәшом
Амхы изхысыз,
Ирцәынхазгы урт ахьзоит.

Абри цәбаам
Ацаацәа ду рзы.
Ғагалара –
Ныхәак еицш ирбоит.

Уааиргь, аҭахмада,
Уахыццакны, –
Анышә ҕьантаз
Бызла иурбзоит.

Аишьцәа иреипшү
Рус ргәы ахшәашам,
Иҕәҕәаза рыбжьы
Харантә игоит:
«Рыцкгы
Ҥамгалакәа инхажьшам
Рыцк азынгы
Хара ҳақәҗоит!»

АУАҢСТӘЫЛА

Кавказ аҗа, ашьхатәыла,
Арҗашқәа агәҕәахәа иахьеиладуа,
Иҗычан ашьхақәа шәты-хкыла,
Еихык-еитцыкны иахьеиҗаҗшуа;
Абахә ҳараки аҗта еилачи
Иахьеимардаз ргәыбылра,
Ишьтыхны ахақәитреи амчи
Ушәтуеит, Ауаҗстәыла, уара!
Аҕәаҗа-җаҗа, аҗхаа дуқәа,
Абзарбзанбжь ахытыҗуаз есқьынгы,
Мчы ҕәҕәала иҗиоит аҗыц усқәа,
Игоит аки-сихәа аколнхақәа рбжьы.
Ахьча иҗырпын бжьыхәанчала.
Енагь агәырҗшаага шәақәа зхәоз,
Ңнатуеит иахьа гәырҕа шәала,
Иазгәырҕоит амырхәага икаҗчаз.
Аҗхаа дуқәа, еиҕрыкка инашьту,

Аусуцэа рцыркант бжыы ртыѳуеит,
Адгьыл атца амазара итѳааху,
Аѳьяжэлар ихыртын, рхы иадырхэоит.
О, Коста, ажэлар рзы ушѳкѳыѳын,
Згэы ашьала ажэеинраала рзыѳуаз,
Уѳахеит цэгъала, аха амшын
Изсо уканѳья гѳгѳа иххалаз,
Имызт, фыртын цэгъа ахганы,
Иазнеит асѳъала изыхъчашаз.
Имазароуп уи ирон изы:
Иханарштѳуам агѳаѳра ихигаз.
Уѳахеит. Апоезиа, ухаан ихѳаѳыыз,
Иѳеоит иахъа амч ду азтаны;
Утѳылаѳ Октиабр ду зла хнатыз,
Еицгылт шѳкѳыѳои поети раѳѳаѳны.
Ушѳтла, ушѳтла, убас, ашьхатѳыла,
Шѳназа жѳѳангѳыѳшза «Кавцинк» атрубаѳаа!
Уцѳкѳрѳа, о, Гизельдон, мчы гѳгѳала,
Ирлашала зехъынѳъарагъ аѳхааѳаа!

ИБЫХЪЗНЫЗѳЫЛОИТ САЖЭЕИНРААЛА

Ибыхъзнызѳылоит сажэеинраала,
Аѳхѳыызба, аѳъабаа ду збоз.
Енагъ исгѳалашэоит: шъыжъымтѳанла
Еимаада ашкол ахъ банѳалоз.

Бшьапѳаа, атѳааршѳа иаблыз, быхъуан,
Иштѳасуазтъы уртъ ныѳкѳыѳцон.
Иаршѳуан аѳша бнапѳаа иахърысуаз,
Аха ашѳкѳы камыжь иргон.

Агәкаҳара җамтакәә инеиуаз,
Бгәәхәтәы бшахьзас сара избоит:
Ибзызырҗырц аҗьяжәлар еизаз,
Бпианино абжыы ргәы җанатоит.

Изакә быжьқәоузеи бнапқәә ирытцыҗуа!
Ирхәыцгоуп зны, ижьжягоуп зны,
Зны акы иазнымкыло, еибарҗуа,
Игәырғәғәагахоит еразнакы!

Иархәә, аҗхәызба, ус бәәзтәылхны,
Идуззаны иҗыргааит рыбжыы
Чаиковски, Глинка, Григ, Пуччини –
Насыҗ ду зчаҗо хҗьяжәлар рзы.

Хкәыльтура аитцыхра зымч мшаҗа,
Гәык-җсыкала нап азыркыз –
Зегь раҗхьзагаь сара сырҗиамҗа
Бара, бара ибызкыз...

1959–1967

ИШӘҤУАЗААИТ АХАҤА...

Ахьз сзымдырит абри атла.
Ицьоушьартә еицш избауеит:
Еиычча-еиыччо шьхак амцан,
Иблахкыгаха ишәҤуеит.

Уи харантәгы иумбо аума,
Иныхгылоит улакта...
Ахьз сзымдырт хәа иусума –
ИшәҤуазааит ахаҤа!

АЗЦААРАҚӘА

– Мыцхә арыжәтә ижәлон, уи акәзар?
– АҤаҤынгы дахон цәгья иара...
– Дцомызт азцәыцәы, иахкьазар
Иналыркьаны Гач ицсра? –

АҤахмада, Гач дзыгәҤыхаз,
Изламцәажәаз хәа калом,
Гач шәи жәаа шықәса дшырҤысхьаз,
Уи атәы азәгы ихәазом.

АКИПАРИСҚӘА

Икахәхәа-кахәхәа инеибеицшны,
Иубоит акипарисқәа абра.
ПҤхынгы зынгы нарзеицшны,
Ирхыргоит аамҤа дара.

Ус иаңуп: инытџаа ицаанза,
Ирыциз рыпштэы рымазаарц.
Ишџастахыз, са сыџсаанза
Урт реиџш сеицамкуа сыџказаарц!

АҢСНЫ

Тэылас иџоу иреиџу ами
Сара стэыла Аџсынра.
Кавказ акэа иџаршэны иамоуп –
Ихэыџзоуп убас иара.

Салаеџэоит, ихэыџзоу акэыз.
Бзиа избоит, иаџроуп сыџсы:
Абрскыыл абраџа акэмыз
Амца ахыиџшааз ауаа рзы!

ҲАҢЫ

Лаша мџаџшык Ҳаңы дымџџаа ишнеиуаз
(Изнымкылт, ахы џэгъан иара),
Дыршэны икэадыргы иаргы шеимаз,
Дџыланажыт аџасара.

Иџсахы џнажэон аеыз бааџсыла,
Аха нас игэы ирдеит Ҳаңы:
Икэадыр ахыкажыыз дџахагылан,
Ашитџэџаа иџахџеит аџамчы.

НАРҢ САСРЫКЭА

Нарџаа ныџэара иахыџаз,
Аџааџэгъа рыџэшэан ианлаџэуаз,
Аетџа кыдџаан иурџхеит ура.

Убас алакә аҕны ирхәоит,
Уи ргәы иахәоит, ргәы ҕанатцоит
Иахьягыы атәылақәа рґы жәлара:

Иҕами, мшәан, илахәуа,
Умца аҕхара иазхьуа.

АҢШӘМА ҢҢӘЫСИ АСАСЦӘЕИ

Аңшәма ңңәыс, асасцәа анлызней,
Ц-кәтыкгыы лкит, убас лмызбей:
«Акы сшып, асасцәа исдыршьрым егы.
Схы абзиара насырғап саргы».

Иабаҕоу, изыҕамлеит лгәы иҗаз.
Аңшәмаңңәыс длакәакуашәа збаз,
Ус ґааимҗи асасцәа руазы:
«Нан, ак ҳазжәы, егы ҳаззы!»

ҢБАҢЧА

Иарбан уара шәырхкыс узеилаҳа?
Баҳчак ус ңара иубарыма!
Амандарин, апатырқал, аҳа,
Ацәа, амыцмыць, ахәырма –

Зегы-зегь реидара хьантаза,
Иумцаркуеит ршәыр, рнапқәа рхаха,
Аңсуа ңңәыс, зчеиңыка знапы ианцә
Асасцәа ирңыло илеиңшха.

КААМЕҢ

«Каамеҗ, каамеҗ калоит!» –
Абас абжыцәгъа гоит,
Зегъы ацәыршәо, рцәа иҗарзызо.
Ахәац, уи амбарц аҗахны,

Иҗнамхи аблақәа ишәаны.
Уижьҗеи аамҗа цеит акырза.
Каамеҗ захьзыз кәамлеит,
Ахәац шлашәыз иаанхеит.

ДГӘААИТ НАР

Нар дизгәааит сахьаҗыхәык,
Дгәаартә еиҗшгъы икалеит:
Дырччархәа, дырмишәанха
Иҗтимхи иара ипатреҗ!

Иашоуп, агра иман дыкоуп –
Ихәда еицакәагәшьоуп Нар,
Аха ақьаадаҗ икамлос нас
Уи нариашан иаирбар?

«ХАБЖЬ ИАҢХЬА ХАБЖЬ УАҢЫ ИЗХӘОМ»

Аҗра иахууаа ауаса анкаҗа,
Абҗа инықәхаит иара акьаҗа.
Ңьмак нахыччеит:
«Еи, ура зышьҗахь хту!»

Ауаса шанхеит, иамбеи ссиршәа:
«Хәаи, цьушьҗ, исыхьит уи машәыршәа,

Иафимыжьрыз зхы иақәызтцо пату...
Уара уакәзар, ихәатәуп:
Уаагылазар, ушьтахь хтуп!»

АДГЬЫЛЦЫСРА

«Җаазқәылаз адгьыл цыслоит лассы-лассы», –
Ихәеит Бата цәгьа игәхьаагашәа.
Акы иаргәааны иказ Лад зназы
Иафижьт ифыза иихәаз ажәа,

Аха нас игәаара иоахтынкьаноуп
Ишдәықәйтцаз уи даатғылан:
«Ауаа рыцәгьа уиақара ихьантоуп,
Ожәшьта адгьылгь иазынкылом!»

АВТОР ДГӘААУАН, АҢХЬАФ ИҢЬЕИШЬОН

«Сышәкәы атираж акырза имацхейт,
Шә-нызқь стахын, иара зқыи акәхейт...» –
Автор дгәааны ихәон, еитәихәон.
Аңхьяф иакәзар, цәгьашәа иңьеишьон,

Дафын гәанылагь ахәара:
«Зықьфык ауаа азумырхарцу?
Шә-нызқьфыкгыи идурхарцу
Ушбафхатәрадоу ура?!»

АФСТАА

Жәпафык наикәшаны еизан,
Иртеит уи азцаара:
– Афстаа, узлақалазеи, мшәан,
Уафыстааны ура?

Афстаа, дафамхазо акгы,
Ираҗеикит убра:
– Шәара исзыжәуқәоз зеггы,
Иҕасымцоз рцынхәра!

АҢАДАРА

– Ажәабжь ҕыц, ажәабжь ҕыц! – ҕааитит Кастеи,–
Беслан дамырхт иматтура...
– Хаи, ишца, цыушьт! – Жьац
ссирс иааимыцхьазеи,
Шака дначальник дууз иара!

Ирзааигәаз цлак ахь инапы нархха,
Цьамалгы иара итәы неихәеит:
– Идууп абри ачандаргы, аха
Шәырк ҕалан хәа ихамбазеит.

АҢСУА АРТИСТЦӘА РАХЬ

Ашәыр ишақәнаго иҕалаанза,
Иахуп азаффы есқынгы,
Царалеи дырралеи ихазхаанза,
Уи хаицшны хәаҕамыз хәрггы.

Ишцацоз аамта – ишьтхысаа имыуауз,
Аха хәхьзон, хус нагзауа:
Ашәыр шшәуаз хара ихамдыруаз,
Аффы лаха-лаха ишьтуа.

ИСГЭАЛАШЭОИТ

Ага дандэықәла, хашќа ихы рханы,
Ҳара ҳаизеит аклубаҫ ҳаццакны.
Иаауша-иќахцаша ҳазбыр акәмыз...
Азә дцәажәон, зегь рааста иажәа нмыртәазо –

Дазцәагыаха, уамак илшозшәа пхъазо.
Уи ахатца, аклуб тбаатыцә ду иамкуаз,
Исгәалашәоит, ҳанеибашьуаз Санчара,
Жьак атәарта изирхеит иара.

АПОЕТ АЛЫҚЬСА ЛАШӘРИА

Адстазара ацәқәырц дуқәа еимгәхәаны,
Унеиуан, уацәымшәазо акгы.
Ашәа ухәон, иухәон угә атца интхәааны,
Уи ашәа бзиа ирбон зегьы.

Ҳгәырғоит: «Хаштра зқәым» азынужьит Адсынра,
Ҳагьцәыуеит – ҳгәазхара ухамбеит.
Шарцы етәак еицш уфьтцхахан уара,
Хәылцы етәак еицш ункабеит.

ДРЫМДЫРУЕИ

Аизараҫы дцәажәоит уи дтамамха.
Итәоуп аколнхацәа, еилақь иҫапхьа.

Амц цыруазар иуахап, бжык гашам...
Изызырәуа цышәымшьааит, – рыхгы азцашам!

Ажәа иихәо акәзам усс ирымоу,
Игәы иҫоузеишь? – абриоуп изызґлымхау.

Игәы иҫоу мхәазакәа, абақь даслоит.
Дрымдыруеи: ажә иакәкны, ацә деихслоит.

АЗҒЫ ИШЬҢНАХЫЗ,

Адағь машәыршәа иналашәеит азғьы.
Имадағь-мадашәоит, ишьапкьоит.
Уи аҫьабаа абоит имыцхәзангьы,
Аха изамцуам. Аа, ишьҫпаа иагоит.

Ащызцәа, рыхқәа нхырхәхәан акәара,
– Уабаци, мшәан? – азцәара иаҫуп.
Иазцәгәашәа иранахәоит иара:
– Сцоит амшын ахь, уи иаха иҫбаауп.

АБ

Уи данбыргхагь (аҫсуаа ртәала,
Хынщажәа шықәса данырҫыс),
Аҫҫазара дадхәатцала
Бзиа ибон, дагьиоуит ахҫылц.

Аб дыцкәынхеит. Изака разкүзеи!
Ишҫеихаччо ихы-иҫы!
Шака гәыхыҫхыҫла ихәоузеи:
«Уажәра збааит, сҫа хәычы!»

АМШЫНУАА

Урт амшын ихуп, ифырхацәоуп,
Рыҕба аанҕасрак канатом.
Рыкәша-мыкәша мшынуп, жәѡануп,
Уаха акгы узбазом.

Аха ицоит урт, шәарта рымам:
Ирдыруеит хымпада дара,
Адуinei зегь мшынха ишыҕам,
Ишыҕоу адгьылгы ҕара.

ҲАРТ АШЪХЫМЗА ҲААЗАХЪЕИТ (Оли илыхъзнѡылоуп)

Ҳарт ашьхымза ҳаазахъеит,
Аа, еиваҕга иахъхазгылоу.
Ҳус шеиҕхтәышагь ҳазбахъеит,
Игәцаракны, ххы неидкыла.

Шәарт ишәыхъзеи, изышәмаазеи?
Шәазхәыц! Шәазхәыц! Игәыгәтажьтәума?
Уажә аҕара адунеи
Ацха аҕахны иҕалахъоума?

* * *

Ишшапаза игылаз атла ҕырҕон,
Ишҕаҕахыз аҕсы ҕазарц иара!
Аиха иаахацыҕхъаза иҕрыслон,
Бҕы махәҕеи еилаѡоуа еилан цәгыла.

Амч зегь җнашәеит, аиха иаҗагыла,
Аха аиха җар иара атәы иагеит;
Ихбыкыны акаҗарахь иандәықәла,
Аҗла, аҗлаҗәкыагь арҗәаа ааҗнаргеит.

АҖХЬАТӘИ АКОСМОНАВТ

Хдунеи иахьабалак иахыҗәеит ажәа,
Иаргәырҗәеит, иарлахьыхит уи заҗаз:
«Иахыкәшеит адгьыл амәаныза-аҗба,
Иахыкәшеит ауаф еибга дышҗатәаз!»

Ихамгеи аиааира дуззатәкыа җазықәпан,
Убас иҗамларгы җсыхәа змам акын,
Избанзар аҗба асовет уаа ирыҗбан,
Иҗаз ахатәгы – дсовет уафын.

ЗЕГЬЫ ИРЫЦКУ

(Оли илыхьзнылоуп)

Лшьамхы дықәырхәмаруа, ан ахәычы дылкын.
Аб иажәеинраалақәа рыҗхьара даҗын.
Далашыфкны, уи ибжы нхәреиклон зны,
Даеазных ирмаҗзауан, иҗсы заны.

Дрыҗхьан далгеит, нас илиҗеит азҗара:
«Иреиҗабшьозеи саҗҗамҗақәа бара?»
Ғәалҗит, ан, лхы ақәцәанза дышьтых азкы:
«Абри иоуп – уара уаҗҗамҗақәа рыҗкы!»

САБАЦАРИ?

Амшын еитцхаа санху, са сызсауа,
Мамзарггы ахауа саналоу спыруа,
Сгэы зтынчхазом, сгэы зтынчхазом, са сшэоит
О, Адггыл, сузнеиндаз хэа сгэы иахэоит.

Сшьапы гэгэаза ианукэсыргыл уара,
Иаразнак инасыхкыа имцои сшэара.
Ишпазури, сабацари уажэшьта,
Уаншэартаха уара ухаҭа?

АМРА АЦАКА

Ицэыртт апарцалыкы, апырра иафуп,
Ипхацэатцэарамхеи аамта.
Интыфрын атра, ачынеитцхаа ишьтоуп
Мазыкгы амырхэаг аенаҭа.

О, адунеи, адунеи зегь злазауа,
Шаҭа бзиа уеиҕкаамзеи:
Апарцалыкы ахыкэу ипыр-пыруа,
Ахэазажэ уа иазнауазеи!

АГЭЫ АНЦЦАЛАК

Ақды анақәха амшэ аҕәәкәә,
Ҷнамтит, иахьтэазггы имцысзеит.
Инашьтархх хахэыкгы наахеит уаҕа
Убасқангы уи абжыы мгазеит.

Ус, амахэҭа инҕшэан, ишааиуаз,
Иара иагьнақашэеит абгы,

Ишьтыңеит амшә, ихәаит ишалшоз
Адуinei иџахнарцәеит уи абжы.

АЦЬ

Еизеит ауаа аць ду амцан ирацәаџны.
– Ага дҟақәлеит! – ҟаат, ишшәырза алабашья кны,
Аеыџхәа ианыџаирс абырг, аиҳабы,
Иахаз аҟса цар налцәрааит арҟыск ишьапы.

– Хтәыла хәхьчап! – дцәажәон уи. –
Хгылап ҟеырғәғәаны...
Дгәаҟуан арҟыс, дагон ахьяа игәы ҟкааны.
Игылан имқәацо зегьы.
Дгылан иаргы,
Ихьяа чхә, ажәахә нцәаанза дымцысит ҟьаргы.

БХАРТРИХАРИ¹ ИҜНЫТӘ

Акыр зцазкуа уара уусқәа,
Уусқәа угәҟакқәа зегьы
Ирҟырхагахаран иҟоу,
Угәы кармыжьяаит бзанцгы.
Зхы ладырхаз ацәымзеицш,
Уцәымза лашан уҟалааит,
Уара угәамч ду, амцабз еицшны,
Апырқьхәа хыхь ицҟьалааит!

¹ Бхартрихари – VII (аера ҟыц) ашәышықәсазы иџуаз индиатә поетуп.

«АИҒАРА ҲАБЖЪАМЗААИТ...»

Иеикәабон. Идхәыс ихьяалгон акы:
«Ишәартоуп, уаға духтыгәлар иеузкы».

Ғааитит: «Дхатцоуп ағас исымоу сара.
Еилыхны иҕоу уи иатәеишьом ишьра!»

Аға аңенцьыр дкылпшуан, дхысырц итахны.
Ус аниаха, даатгылт. Дныфналт нас афны.
«Сааит, – ихәеит иара, – сунышәарц стахны.
Аиғара ҳабжъамзааит иахья инаркны».

АЗҒАЧЫ

Уи азғачы акырза ибеиан қсызла,
Ипылы-пылуа итажьын, аґа умбазо.
Адсызқәа абраґа уахынла, ґынла
Иркуан адсыз, аґьабаа мыцхә мбазо.

Иаалон дара, иаалон мышкы бжъамыжкәа.
Ға зыкаґ адсыз рызкуазма, ишыркуаз уа!
Изырымкуаз – царта рымамызт адсызқәа..
Ирацәан Қолыма уи еипшыз азғачқәа.

ИЦОН АҒБА

Ағба ыкәха Магаданґа ицон.
Арымзааф афызцәа сыцны стан.
Амызгәйтқәа аґәа-ґәа рыхгон,
Океан Ду ицәқәрқон, еисуан.

Ағба Магадантәи шытахьґа ицон.
Ибаґоу сфызцәа?

Са сзатәны сҕан.
Амызгәйтқәа аҕҕа-ҕҕа рыхгон.
Океан Ду ицәқәрҕон, еисуан.

БАША ИБЛАХАТЦ МГЪЕЖЪЗЕИТ

Игәы каршә дышнеиуаз уи,
Амҕа ду даныланы,
Иблахатц аагъежъ-гъежъын,
Деизкыа дкахаит дныштыкыаны.
Баша иблахатц мгъежъзеит,
Баша дкамхаит, хымҕада:
Җажәижәибжътәи ашықәса
Игәалашәзаап, амыжда.

ИСГӘАКЪОУ

Кыр зхызгахъоу сакәуп.
Сөызцәа рацәафуп,
Аха уара усгәакъоуп –
Иреигъасшьо уафуп.

Уреигъасшьоит, хәарада,
Иумаз ақәра-нттра!
Колыматәи ахьҕа
Еицххаамгеи хара.

ИУС РЫЗБИТ

(Муса Цъалил иҕкнытә)

Иархәеит иус шырызбаз иахья:
Арҕыс иқәыртцеит ашьра.

Ожәраанза згәы тцәыуаауаз иара
Лағырзык иҕыкәкәом ожәшьта.

Итынчроуп иҕарсаҕы. Амза тааза,
Илахъеикәтцагаха илашоит.
Ашьра зкәыртцаз ихъааигоит цәгъаза:
Ихәычы деитымха дынхоит.

Л Х А Л А

Лхала дтәан абахчаҕ дкәитца,
Лылахъ еикәышьшьы дгәырѡон,
Лылағырзқәагъ ипкыш-пкышза,
Лзамѡа иаҕкыаса икатәон.

Краатцуеит шьта, исхамыштзакәа,
Ихъухъууоуп са сгәы иштәахаз:
Слыдгыланда, слывс сымцакәа,
Сажәа дажьжьар камлауаз...

А Қ Ә А Р Ш Ѡ Ы

Ихыркәеит ажәѡан ацтақәа.
Икылкыан қәаршѡык гәгәаза,
Икшеит уи, иапкеит атцлақәа,
Ибаазажжыраза иҕатца.

Ихкәеит нас, нарха амамкәа.
Ишқаңхеи амра икажжы,
Аха рәырзеикәкзом атцлақәа –
Итцәыуоит, алағырз рҕажжы.

АДӘЫҒБА ШАНА

Ицоит, ицоит авагонқәа еицырхәхәа,
Рыхқәа еилышь ирықәжьуп абзарбзанқәа.
Иргоит абцьар азауад ахь, еилартәа
Иалырхырц атрактор, акомбаинқәа.

Уи адәығба блала иубом, аха ицәаауеит,
Абжыи адунеи зегьынцьара иалџуа.
Макьана ишаназаргь, – илабҕабахоит:
Станция-цыҕхьаза шыта инаргоит амџа.

ИХЫҖҖЕИТ

(Ихьзынизџылоит Б. Шьынқәба)

Ишуа, аҕыртбаауа, ианацло,
Есааира иазҳауа, инхало
Ишнеиуаз ус, мышкгыи бжьамыжкәа,
Хдунеи аҳаҕшыа ду иазымкуа,
ИџхыҖеан, ицәқәырҗо агәгәахәа,
Акы иазнымкыло, ирџашха,
Даҕеа планетак ахьгыи имназеи
Ауаџытәыџса имчхареи илшеи.

АРЕВОЛИУЦИЯ

Агәы кыдгылт, иалшом уаҳа.
Алашьцара ахаҗан,
Атымтшәара иҗан игәаҕха,
Ихәәеуан уи, ихәәеуан.
Аха ижәылеит, зегь аҗыуа,
Мчрас хәа иамаз акгыи нмыжь,

Ейкәжәжәа, акәтагыцаа цыххаа,
Иџежыза иџагәылт акәчышь.

ИТАРУА АЦЛА
(Крылов иџырцшы)

Ацла дукәа хоураза
Игылоуп иџырбауа.
Ирылиааит цлак пицьхаза,
Есқыынагы итаруа.
Цшацәгыак насын абнара,
Кыр цла хжәеит убра.
Иашыцылахыоу атарра –
Иакәзам ахжәара.

КАХАРАДА АЦСА

Схыст атыкыхәа, ацсаатәгы
Ацла ишадтәалаз иаанхеит.
Исшы, исзымшы?
Иара усгы
Снеин избапишь!
Мап, ицсхәеит.
Аха ацгы ашыапхыцгы
Ацла иаланарцст иара...
Иуцеицшыз, ианақәнакыхгы,
Ус умкақакәа – ацсра!

ЕИЦШЫМ АЦЛАҚӘА

Ацсатцла агәырқәа аҕассы иҕалан,
Аееитцхәа акыоукыатра ажәџан иалан.

Аееимыртаға анчагь гылан уаќа,
Абгьќәә ҕәәҕәә, анап дуќәә рхаха.

Ихачачаза рааигәә иубо – пальмоуп,
Апшандагаќәә махәќәас уи иамоуп.

Урт гәырҕоит: «Адгьыл, хуаазоит гәыблыла,
Ҙыдарас ихамаќәоу хзынкыла».

АҘСУАА

Аибашьреи азалымдареи ирыхъаны,
Иќалейт аҘсуаа хыҘхьазарала илаќәны.
Насгьы еиџшахеит, изеиџцаазом дара:
Ҙьоук аарцә инхеит, џо-
ук – наќ амшын нырцә хара.

Адгьыл! Адгьыл! ИшҘаҘгәҘоу агәыбылра!
РеаларҘс иркуп. ИрҘахым уи аҘхара!
ИгәыҘеит: ҕәаракаҘ иҘахаргь, цәгьак Ҙысны,
Рыжәла нхап хәә даеа ҕәаракаҘ еибганы.

БЕТХОВЕН

Бжьыс аҘҘазара уахами!
Ес ииуа ирыциуа уами!

Уаабоит иахьагьы уҘсы Ҙоушәә,
Ухалагыланы уќәҘошәә.

ХаамҘа афырхаҘцара, уи акәхап,
Изахылќьо имцаҘшь ҕьоуќьадха,

Уңсы ахатца, угәамч ду ната,
Иаңуцаз Аппассионата.

АХӘШӘТӘЫРТАҘЫ

Дгәаңуан Самсон, хәшәтәыртакаҘ дышьтан,
Ашоура дагон, дахан атәы.
Зхы изамыхәазоз, сакасала даарган,
Днышьтарцеит иҘаңхьа даҘазәы.
Зынзаск, зынзаск иҘеиҘеикит шыжьымтан,
ДеиҘхейт, дтынчимхеи - иаҘа Самсон.
Ихьаа хейтоуп? Мап, уи шыҘәҘәац иҘәҘәан –
Иатқыс хараза еицәаз дибон.

АГОРИЗОНТАЛИ АВЕРТИКАЛИ

Амшын Ҙбаатыцәза улаңш зхьымзо,
Ианызбо, сықәгыл аҘәара,
Исоуан хәыцыртас акырза:
Нырцә иҘоу здыруандаз сара!

ШьҘа схәыцра даҘа Ҙара исыхоит,
Ианалша нырцә сцаны саара,
СаҘнаҘаңшт, ажәәан сгәы инҘыхоит:
Хыхь иҘоу здыруандаз сара!

АНИ АСАБИИ

Аскәыльптор иҘаитцеит астатуиа
Аңсы нахатца:
Ан дылгәыдыхәхәала лысаби,
Дгылоуп дгәыргьатәа.

Сзымцеит, сзафымст астатуиа,
Садхалт сшанхашәа...
Ани ахәычи, ахахә шәшалхуггы –
Шәыбзиоуп омашәа!

АЦААЦЛАҚӘА

Ғаацәа-ғаацәала еикәагылоуп
Ацаатцлақәа еикәша.
Рыхқәа еидкыла акы иазхәыцуеит,
Ирымоуп гәалак есымша.

Ихәытхәытуеит, ихәытхәытуеит,
Акоуп ирхәо есқьынгы:
«Сергеи Есенин иҕамзаара
Иҳамоуп хәаас иахьаггы».

РОБЕРТИНО ЛОРЕТТИ

Ашәа ссирны ишцоухәо, ушхәыцзоуггы!
Ухьз адунеи иахыцәеит, еимнадеит,
Океан зыбжьоу Москваггы Вашингтонггы
Иуеигәыргъан, еицәакны уеицыргәацхеит.

Ашәа ссирны ишцоухәо ушхәыцзоуггы!
Адунеиаф зегь ргәатца умназеи.
Убжьы цқьа зынзаск еицәыхаразоуггы
Еизааигәазтәыша ак шрыбжьоу днамырбеи.

ҒЫЦ ШӘЕИДНАГАЛЕИТ

Хатцеипцхәыси хәа ғыц шәеиднагалеит,
Шәызну – иқаттам, итақәатафәоу мфәоуп.

Ишәоулоит аймак. Шәәғлоит. Шәеизгәаалоит.
Җаиматәамзаап аншәгәахәлогы рацәоуп.
Ихәашәымган! Уи еицшкәа зхызгаз хами
Җарт, бзиа иаадыруеит, агәрагь шәҳаргауеит:
Шәымҗа аҗаҗәәҗәарақәа иамоу,
Аамҗа агреидер еиҗаранатәуеит.

АҖНЫ

Ашәышықәсақәа зхызгаз баашын,
Убас ауасхырқәа гәгәан,
Җьаргы шәартас иҗамҗакәа,
Иҗахарчаҗеит хыхь ахан.

Игылоуп илашо, игьазгьазуа,
Ма иагьшҗагәгәоу уи аҗны!
Жәытәи җәтәи ахьеиларсу, –
Еизадамхеи еицшны.

АДАУАҖШЬ

Амҗаҗшь қьоуқьад зхылҗуа музыкала
Бетховен умч җбеитәуеит, иуиргоит агәра:
Ацәгьа аҗәҗьаргы шаҗа залшо,
Зегь аҗоуп – Абзиа иаҗнагоит хара.

Ленин дузза дхызхыз, дзыршанхалаз,
Уазхәыц шыҗа амч хәа имажьзас иара!
Иҗьоушьаша, мшәан, излалшазазеи аҗьал
Уи еицшыз адауаҗшь дузза игара?..

АЦСЛАХӘ

Снеиуеит амѡахәаста па санны,
Сеавак абахә аґыбгара.
Икакәкәа инталт ацслахә рҳаны,
Ишабазцәґья сара сцәара.

Иашоуп, бцъарла сеибытоуп сара.
Схызатә ахарагь инеиуеит...
Умшәан, абаацс, истахзам ушьра:
Зыжәла мацзахаз уреиуоуп...

АМЗА МѢА

Ацх Аґәа инахатәеит. Амшын ахықәан,
Аҳауа ґәанда рґеата итәоуп ауаа.
Ңынчроуп. Цъара ицысуам акипарискәа.
Цъара ицысышам амшын ацәқәырґа.

Ацта шкәакәақәа ирыбжъазысоит амза,
Амшын ихылт уи ашәахәа хара,
Атырқәцәеи ҳареи ихәбжъахцдаша амѡа
Хырхартас иамоу ҳнарбошәа иара.

ИСЛАНДИА ЖӘЛАР

Шәтәыла аокеан ихыршәлоуп. Ихароуп,
Уи ахсаалаґоуп иахъызбазгъы.
Исландиаа, ишәанасшьо аоуп:
Ишәымаз аґехәапхъыз есқьынагъы –
Адунеиаґ зегъы идшәырбоит шәара,
Зынзаск имацзоу ажәларгъы,
Аокеан цәқәырґа ахърыжәлогъы,
Рхала ишрылшо анхара-анцра.

АПОЕТ ИАХЬ

Ухэынтқарын, уажэа гэгэан, игэыіқатцаган.
Ожэы узхьысхахазеи нас ура?
Уи еицеицеит абцъар ауаа рныртэага –
Иузазымуит иус еицакъара.

Уќала дырщегь хэынтқарс! Иацта ашымта.
Уи еипш ашымта – игэгэаза, ицьбара,
Абцъар еицазтаз атыркъаха имта,
Дхыхны, уи даќэганы дагартэ хара.

ИТАБУП, СЫЦСАДГЬЫЛ!

Имрагылараз, имраќашэараз,
Иладаз, ишадаз,
Икаршэра-дэеиужьраз, икатэараз,
Ицэхэыраз, ибнараз,
Иагькосмосыз (ићалымшеи уахьгы
Аиааираќэа ргара!) –
Итабуп, Сыцсадгьыл, иахьабалакгы
Амша сзылухит ура!

АМЦА

Ицаауан, адгьыл еишнажэап угэхэрын.
Урт, амца еиќэтца, аеырпћара иафын.
Сыќэхейт адэышќэаѓыз, лахэран сара сзын:
Амцахь сзымнеиуа, атыша сымша акын.

Избон амца харантэи са снацшны.
Мап, самгейт ахьта, сеиќэхейт сеибганы:
Амца зэаќа, иафыз аеырпћара
Срылагылазшэа сгэы смыжъжъоз сара!

АМҘА СЫҚӘУП

Сааңсеит, пхьақа исылшом ацара.
Шақа ихъантоузеи абри амҘа!
Зны схалоит, сҗалоит нас агәаҘа.
Цъара баароуп, хахәроуп дачаңыара.

Схынхәит шытахьқа! – җажәи хәба шықәсақа.
О, сқәыңшра бзиахә! Аа, дахьсцыла
Ацкәын длахәыхза, амч гәгәа ила.
Инапгы наситәит – сғыҗасхеит цхьақа.

ПИЦУНДА

Отдохнешь и ты.
М. Лермонтов

Амшын Еиқәа рхәыцгоуп –
Иҗажьуп еиқәшьшы.
Ацсақәа гәырҗынчгоуп,
Игылоуп еихашьшы.
Ахауа аҗы иаҗызоуп
Иҗаца-иңыбара.
Иаацсахьоу аҗыза,
Уңсыушьап абра!

АЕТИУД

Ацх ауапа неитцхәа ирыхнақьоит
Зыхқәа рахан игылоу ашьхақәа.
Ицәеит адгьыл, еилашуа арҗашқәа
Уи иаңсың нага-җага бжыушәа игоит.

Илашьцеит убас, еицәкбалар хәа ишәаны,
Ағғыа-ғғыахәа еикәфьртует ашьхақәа.
Атлақәа ожәы-ожәы ицәырҳаны,
Еицхьибашьшьаает рнапқәа рхахауа.

СЛАХЬЫНЦА

Мап, суқәшахатхомызт сара –
Сықәпон, суцәымшәо суғагыл.
Икыднаршаауан омала
Укамчы цахә-цахә сьжәәахыр.

Икыднаршаауан омала,
Аха сафын анха-нтра...
Снақәшахатҳаны скарлар,
Уажәшьта сыпсхьазаарын сара.

КЪАРАЗАА

Аамта иарәеижьыз фотографикак сьмоуп.
Иануп кьаразаа.
Исызбом сгәазхара.
Авинтовкақәа рыла урт еибытоуп.
Ақантаруазқәа рыкәыршоуп дара.
Рымақәа пыжәжәоуп.
Шьатца бзиа рымам.
Ржакьақәа сазам.
Ирыгхашт фара-жәра.
Арт ахақәа акгы сара исыздырам,
Аха шақа исызгәакьюзеи дара!

АҖӘТӘИ АҖӘТЦЛАҚӘА

Ақалақь, хара ихазгәакьюу АҖәә,
Иалахҗаит аҗәтцлақәа рацәангы.
Ацлақәа акгы цхастамхазакәә,
Ичашәу дгьылми, ршьапы акит зеггы!

Идауацшықәахашт рыбггы царцаруа.
Харт хҗалом – инцра кьафуп ауафцсы!
Аха агәакьхәа ианықәшуа аҗакар уа,
Урт хыцакырцас иҗалап шәа шәзы.

А М Х Ы

Цлак снацгагылт,
Сгәы иамуит смаангылар:
Сәацхьа иссиру,
Игәазырхагоу мхуп.
Злапҗьақәа еилышь
Ацьықәреи игылоу –
Амшын еицш
Хәәа амазамкәа инашьтуп.

Ацла сьзцагылоу
Иқәтәеит ахьажь.
Иқәпа-қәсуеит уи,
Иҗьжуеит, ихәацәоит...
Са сеицш игәырҗан
Иахәозар акәхап:
«Ари зеггы ихазхоит,
Зеггы ихазхоит!»

АУАӨҢСЫ

Асасаирта «Ахамта»
Анастхашәа стәан хазы.
Ажәәан иаларсу ахан ду
Аштаә дгылан ауаөңсы.

Сахьихәәңшуаз, аән ду ааста?
Атәиц хәыңза дақаран.
Сыбла нхызәар – иара иааста
Тәицк иақарахон ахан.

АГӘЫҒРА ДУ

Ажәлар рңышәа схы иасырхәеит –
Аамта ауадаәра зәит.
Урт сара акыр исыхәеит –
Гәығра дуззак сгәәфы иит.

Ааи, урт сыхәеит убасқак –
Рыбзоурала қхәәка сәоит...
Ираноуршәар иарсу ә-шьәқак,
Ахқатәи атыңғы убоит.

1968–1970

УИ СЕИГӘЫРҒЪОИТ

Ақәа, изазо евкалипт дук амқан,
Стәаны сшаңхьоз ғың исоуз агазет,
Астатиақәа руак мцабзк еиңш инасыцралан,
Схы инаркны сшьап ақынза снеимнадеит:
«Ицааршәха иқоу аокан азааигәара,

Азиас Ирион аңшахәа аҕны,
Хъзыс иахьамоу Ибнаку Арчеидара,
Ишьақәгылеит ргылара дук ғыц ихтны.
Аоны пшзақәа еихаргыланы
Афымца лаша рыѡнақчо иҕацоуп;
Амашына ғыцқәа рхы иархәаны,
Аусуцәа арацәатцхра иафуп».
Уи сеигәырғоит, издыруеит ибзианы,
Сымта алами аргылара ихтыз:
Ааи, издыруеит, аңшыхәцәа гәыцѡык срылахәны,
Саргы зны рацәацшаарамыз уа сызғыз.

АЦӘЫКӘБАРҚӘА

Амш еилгеит икаххаа.
Амра хыхь ихалоит.
Еилыцьцьо ацәыкәбарқәа
Амахә иахьынхалоуп.

Еивағға еидтәалоуп,
Ирҕаццоит урт амра.
Алмас еицш ицқьоу роуп,
Рыблақәа камкамуа.

Ацәыкәбарқәа гәалак
Ааи, агәала рымоуп:
Иҕарц адгьыл ашҕа
Иашьтоуп, аха ирылшом.

Амахә шаатцыслак еицш,
Ицыззоит, реазыркуеит,
Нас, ирзымгәағьыкәа,
Рышьтахьҕа итрысуеит.

Ихароуп цаҕанза.
Ихароуп, уаҕ дахэом!..
Ус, иаҕшэа цшак насын,
Иаатарит уи амахэ.

Иааилаҕэан, еразнак
Иаалшэшэеит ацэыкэбарқэа,
Икакэкэа, инҕалеит
Адгьыл ахь ихэмаруа.

Ргэы иазхэом, игэырҕоит
Амҕа урт ахыкэу...
Аилаҕэара акэзаап
Адунеи мчыс икэу!

ИСЗЫНАМГЗАЗ АГЭҒАКЫ

(Шандор Петефи иҕкнытэ)

Амҕа сықэнатц са схэыцуан:
«Шьҕа исызлахэарызеи сан,
Зжыы-зцэа салцыз дсымбеижьҕеи
Ирацэан ашықэсқэа цахьан?

Рацхьа жэас исфашэарызеи,
Данысцылалакь лара, –
Лацэеихьшь ҕамҕа ес-уаха
Иафыз сгара арҕысра?»

Сыззымхэыцыз хэа ҕалома,
Даара ирацэан сыгэҕакқэа!
Исхэаша еихьцхьазало,
Снеиуан ҕыла сыццакуа.

Аоны сныналт. Сан данызба,
Жаак аасзымхәеит снейлаңсан,
Змахәта гәакья ифәу ашәыр еиңш,
Лыхәда снахьынхәлеит сан.

АҢРА ШКӘАКӘА

Инеиуан, аокееан тбаатыцә ихылан,
Аканңья апра шкәакәа шәыршәыруа.
Ацәаҕьеиңш, уи иалахәмаруа ирыман
Игәаны еилашуаз ацәкәырпақәа.

Ихчылаз аңта иалазуа, нас иалсуа,
Икәаталеиуа аокееан ихын.
Абар-абар, ацәкәырпа дукәа насны,
Арыцха рыхәлабгоит хәа угәахәрын.

Изон ус аамтақәа, ицеит акырза,
Ашәышықәсақәа мөасит ирацәангыы.
Итынчым аокееан ду, улаңш зхьымзо,
Игәрымуеит, ицәкәырпоит ус иахьягыы.

Ацәкәырпақәа ирыжәлауа, ирфәсуа,
Еигәыдтауа, иңыххаа, еиқырсса,
Илашаза, ахан еиңш игъазгъазуа,
Инеиуеит аҕба, атом-тба шытызза.

Акы иацәшәартә еиңш иҕоума! Иныкәоит.
Уи еимнадашт атәылақәа жәпакы...
Иңагъаз аҕаххар, аха иануп уи –
Зны апра шкәакәа илнахыз мөакы.

Саргәаҗуан уск. Уи сшашьтаз сыџуа,
Саатгылт еразнак сеиқәышышыы:
Иаартыз аҗенцьырқәа ирдәылџуан
Сгәы җызшыаауаз роиальк абжыы.

Исхаштит сыццакуа сзышытаз уа,
Акгыы стахзамызшәа сҗалеит.
Бжыык саџшәар хәа сацәшәо, сеиҗамцуа,
Икыдцан слымхақәа сзырџуеит.

Сабацари? Сыхшыџгыы азнеиуам
Сгәы зырхыҗхыҗша ус җара:
Хдуней аҗны Бетховен иеиҗу
Исҗыларц иҗада сара!

АЦЛА ЖӘЫШҚӘА

Хырбҗьар иҗиаауеит аҗста –
Досу ахьяқәнакыз игылоуп,
Нак акаҗәара ахаҗа
Иазааигәахаз – еакала иҗоуп:
Урт аҗлақәа зынза рҗеырҗәҗәа,
Кызгы җакнаҗак рҗеаҗахала
Игылоуп, рымахәқәа, рдақәа
Еилышь, хәба-хәба, жәаба-жәабала.
Хырбҗьар ирылшом аҗара –
җаацәа-җаацәала еилагылоуп,
Ирыбжьюуп аҗаацәа ргәыбылра,
Аҗаацәа реицхыраара рылоуп.
Алеишәа омашәа ибааҗсуп
Уи акаҗәара, урт зҗеагылоу:
Ихьанҗаза уи иқәжью – суп,
Иагыкәслоит аҗартын бааҗсыла.

Асыңса хыхь ибгоит ҫара,
Урт ацлақәа ианрыжәло,
Иаанибакылауеит дара,
Ишашыцылац, еибыта рыжәә.

АЛАКӘ ЛАБҶАБА

«АдгылаҶ азәа ҫысын,
Ирылалейт ауаа ныхуа.
Аанкылагас иаразын
Мчык ҫамлейт, иамоуит ҫсыхәә.

Азәи-азәи ргәы еицәцейт,
Еицәымҫнатәит иахьымчыдаз.
Ахандеиратцәҫья иацәхҫьейт:
Азәа рыкәшоуп – изтахыда!

Уи азәацәгәа иахҫьаны
Изит аламыс, агәыҫра...
Иқәхейт рхы-ргәы ахшәаны,
Уатцәтәи амш урт ақәымгәыҫуа.

Ахәынҫқарцәә еизгәышуан,
Рычҳара зынзаск имацзан;
Еиҫацәак реицш еихәәцшуан:
Ажәа ирыбжъаз ашҳам атқан.

Ацәгьоуцәә ирызҳауан.
Игәеибаҫомызт хәыҫи дуи хәә.
Иаартәххаз ҫартцон ауаа:
Зегь акоуп каамет хзыцшуп хәә.

Ажәларқәа ацыхәтәаны
Хәшәыс уи иамаз еилдыргазаап:
‘Еа дунеик ахь ицаны,
Ахш-хәышәтәыга аагатәызаап.

Ахш-хәшәтәыга аагатәын,
Ирлас, ачыргә пхарра шамаз.
Адгғылаа рыхшыѿ азкын –
Иадхандеилеит уи ашана.

Ажәѿан иалалт икакәкәа,
Амца зфьдды ицоз арашьқәа:
Амѿа иқәылт иццакуа
Ахш ааргарц ауаа еиѿамсқәа.

Аңьабаа ду рбеит дара.
Имачума иҗахозгьы!
‘Еа дунеик ахь ацара
Иҗамлеи нас изылшазгьы.

Уаантәи ахш ааргеит дара,
Уи азѿацәгьагь наҗ иаңырххеит.
Уинахыс анхара-нтцра
Адгғылаѿ зынза инасыпххеит.

Баҳча шәтышха иҗамлеи
Адгғыл – иқәынхо зегь рзыхәан.
Ауаа зегьы меишьцәахеи,
Ѽынѿықәра нтцрас ирыма.

Уа имаангылакәа жәлара...
Аңсҗазара ргәы шҗазыхәоз!
Ѽынѿықәра рызмырха дара,
Гәыгәгәала хынѿықәра иазықәңон». –

Ацсуа лакә абас ахәоит...
О, алакә, иапыџлаз аамта!
Иахьагы сгәы канатоит:
Уи агәыгра дузза снатоит.

Амца рфьдды, икәалаауа,
Аихатә рашьқәа ажәџан иалоуп.
Амзаф имназеи ауаа!
О, абзиарахь еихеит ауп!

Адгылаф инхо рразкы
Еигьхоит, еигьхоит шьта хәарада,
Азәи-азәи еизгәыкы
Еибабалап гәынчыхь ажәада.

Ағбақәа зынза иласхап,
Еипшхоит урт арашь-ашана:
Ҷа дунеик аҕынтә иааргап...
Ахшгы ачыргә қхарра шамоу!

АНИБАРЦӘАРА

Иазцагыаха икьо ацыхәа,
Атәыџа дуқәа ахаргыл,
Инылцын абна, илахфыхха,
Инеины амџа инангылт.

Уи иатахын ианысырц амџа,
Жракы иахыңан ацара.
Аха иткьа машьынак шааиуаз,
Атаххәа инанкьеит убра.

Итрысуан, иқыцьқыцьуа игәәкуан,
Еизкыа иахыкажыыз акамбашь.
Уи адауацшь иафызаз акәын,
Ишцамаз лахынцас абас!

Ишцаниеи ас, са соуп хәа иказ,
Зхы харакны, итгаз згәышпы?
Ишцакалеи иара иаиаишаз,
Инықәнакьартә еицш ашьапы?

Иналыркъан ахы иаафахеит
Ацстәы акәада афашы,
Еразнак аблақәа аатхахеит –
Нак амашыынахь ианцшы.

Иаатхахеит аблақәа ацсымтаз,
Иаулакь игәанамтеи иара,
Иафасыз амашыына шпыххааз,
Икәыбаса ишцаз убра.

АМФАХӘАСТАҚӘА

Абна – илакәушьаша акәын:
Еилачза, ацштәы цәгьаха,
Цыхәаццәара амазамкәан,
Мшынк еицш инашьтын еитцхәа.

Ажәфан агәы иатцакысуан
Адауацшь цлақәа еивагга.
Илга игаз еихыс-еивысуан
Амфахәастақәа убра.

Илхо илаз абна тоура,
Азэырфы са исымбахъаз.
Ицымкзакэа ахъта, ашоура,
Ныкэаран дара зыфъаз...

Мап, агэкаҳара хэа соуа,
Скъалартэ сыказам сара:
Илга игоуп уи абна тоура
Сымѡахэастакгы цъара.

АЦЫРСАЛ

Ацшеи ацэқэырца дукэеи,
Ақба шътырхит,
Иагэтасуа ирыман
Ацара иафуп.
Иргоит урт
Ацакыа амшын иахътыхэхэо,
Ацсэаха ицкэа хуа
Уа дэзцшуп.

Игэжэажэауа, игэакуа
Ажэлэр ықэхейт:
Мшэан, ацакыа
Инадцыххаал имцои.
Иамыхэейт амашына,
Амч азымхейт,
Иазнымкылт ақба –
Аурт иканацоит.

Иазымхейт амашына,
Амч азымхейт;
Аурт уи атцкыс

Иангәғәаха хара,
Убасқан ағығыа-гәгәа
Аңырсал иахылгеит,
Аеынтажь,
Ацанза иназеит иара.

Иагънеит ацан,
Ашьаңхыцқәа наларқс,
Иңыңза ағба
Ааннакылт цъара.
Иңынчхеит ажәлар,
Рыблақәа тырхаха,
Игәкы-цәыкуа
Инеихәаңшит дара.

Шьта шәарта ыказам,
Аңшацәгәа аслааит.
Амшынғы цәқәрпалааит
Ишагәаңхо...
Иуқәыз нагзара, аңырсал!
Иуқәзааит –
Ианаамтоу ҳаанкылан, ҳаикәзырхо!

А Ч Н Ы Ш

Сгәы иснаҗоит: сухәаңшланда,
Узбаланда сгәазхара.
Узысо амшын уанхыло,
Ссиршәа уеиҗкаауп уара.
Зны ухагало, зны улбаагало,
Иуахәмаруеит ацәқәырқа.
Исмаҳацт уи уаанархәит хәа –
Ус ишқағало, ишқа!

Уашьцылоуп ухи-утыхәеи
Амызгәйтқәа реипш акра...
Ағбақатқә дүґыңшит ауп
Иғба изеитазғы уңшра.

АЗЫРКӘИ (Саади¹ иґнытә)

Абахчағ ма абнағ шәара ижәбалоит:
Азыркәи уахынла, акәиц еипш, илашоит.

Иааңьасшьан азыркәи, зны сназцааит сара:
«Абас атх лашәы азы илашо, уара,

Ғынла уабаґоу, уеузума, узбазом,
Ианылашо амра, уара улашазом?»

Азыркәи аарлаҳәа интґаны абжыы,
Абри еипш атак ажәа ахәеит сара сзы:

«Сеыззом, ианылашо амра – сарғыы слашоит,
Аха са сылашара уи инатґарз иагоит».

ЕГИШЕ ЧАРЕНЦ

«Уи дгғыл бааңсуп, ишырхәо ала,
Ицан иаауа хәа рацәәғзам.
Разґыс изуоурыз уи, макьяна
Иқәыңшзоу, цышәа хәа змазам!» –

¹ Мусдихиддин Саади (1184–1291) – аңьам-таңьықьтә поет дууп.

Абас хьаас иќатца исоухэеит
Сара сандэыќэлашаз аены.
Уцьыбагы интганы исудеит
Шэќэык, уажэеинраалаќэа анны.

Сагеит сара наќ, адгьыл аќа,
Убжьзы бзанцьык исмаќауа.
Исыќашон, сабылуан зны амца,
Аќаа зны сгэатќэахы аќуан.

Ашэќэќаз еиќш иќэахноуп ишсымаз,
Ушэќэы акырза зыгэра згоз.
Гэышьамхыла уѓэѓэаз есќынагы,
Нас аамќа уцныќэоит хэа зхэоз.

Сыќэќон сара, сыќэќон: «ќэќарами
Цэѓа-мыцэѓас иќоу зегь зго,
Агэхьаа ухапырштуа уи ами,
Амќэыжэа уќа ќхьа узго»¹.

Исыцнеины уа иќаз сфызцэа,
Еилнашьаауан са сеиќш ушэќэы.
Иќанатќон урт еилќьа-еилѓэыцэза,
Рымч ќанатќон, иарѓэѓэон урт рѓэы.

Убас кыр цит, ушэќэы бѓыцќэа
Ирныќшит – ашежьхарахь еихеит.
Ашежьхарахь, аха акэицќэа
Ицаќэцаќэо хэаѓэќэа ирзынхеит.

Гэаќара ќамќакэа хшыќэќоз,
О, уи ушќацхраауаз ура!

¹ Егише Чаренц итэуп арт аќэахэаќэа.

Иаатит жәѡангәашәпхъара ҳа ҳзыхәоз,
Ҳаихеит шьта ҳашьтахьҕа ҳара.

Сышиашаз сдәықәлеит ушҕа сықәха,
Исхәарц: сеибгоуп, сацәцеит аурт,
Иҕалеит са сеипшҕы итҕегь еикәхаз,
Иузаартиит асалам хәа урт.

Сгәы азаз еипш иналцәрааит уаҕа
Исархәаз ажәа – сеилацсеит..
«Мшәан, Егише Чаренц дабаҕаз,
Ианбыкәу, краатцуеит, уи дыцсхьеит».

Схы сыкәанажьит агәырѡацәҕа.
Дыцсит, апоет ду дыцсит!
Сгәы далсит, далсит уи цәҕьалатцәҕа,
Аха исылшооз, исызбит:

Избап инышәынтра, сгәы сҕычып,
Инықәсцап шәтқәакҕы уа,
Сгәы иамбари инаимысхызшәа
Ицахәцахәо иразу инапқәа.

Аха иабаҕоу, уахь сызгода?
Сара сҕьаршьеит, сҕьаршьеит азәырѡы:
Инышәынтра уара иузырбода –
Ѧажәи жәибжь иаблыз ауаѡы!

...Цьоук хамтас адунеи иазынрыжьеит
Анышәынтрақәа, бзиа ихкаа,
Цьоук нышәынтрада уи иацырцуеит,
Аха иазнрыжьеит рхатақәа.

АҢСУА ПОЕТЦӘА РАХЬ

Иадаҳтарц ажәеинраала шыахәқәа,
Ирықәнагоу ацәа рхатц,
Атоникатә система ҳахәоит –
Ианаалоит ҳабызшәа цәгыза.

Ожәраанзагы ҳара иаадырхьан,
Уахь ҳамәа кьақьаза ишхаз.
Уи азәырәы хаха иазнеихьан,
Ишьтарцеит ауасхыр иахәтаз.

Ожәшьтарнахыс ҳарт ҳамч-ҳалшара
Ғхьақа уи аитдыхра иазктәуп,
Иҳахәом ауасхыр мацара –
Уи ахаргылагь атахуп.

Ҳдунеи еикәшәоуп, еиқәауп акала,
Закәанк-закәанк рзапуп зегьы.
Ишааҳтаххаз ҳаәуеит макьана,
Закәан ҳәа иаҳзыпцәам акгы.

Ацааи ацааи еилаагоит,
Ианаҳцом урт ишәа-изаны.
Аца ҳәаны, зны аца наагоит
Ирфьыжуа азлымҳак ианкны.

Ача, ача ҳәа шаҳхәо, ача
Иахьатахзам инаҳарбоит.
Ацәа ҳшахцәажәо ирлас ацәа
Амтәыжәәа ҳнатцакны ҳагоит.

Абжықәығәғәара хажәа иацуп,
Ишақәнаго иуфыр, иухәар:
Ртың еилкаахоит ацей нас а́цей,
Ақ́arei, а́pareи мамзар.

Зегы ирдыруеит, ихәатәума,
Ашәага змам афара мариоуп.
Хпоетцәа амариа иазкума?
Ишьтырхырц ахьантә рыхәтоуп!

Аритм аакажь арифма хашьтоуп,
Арифма бзиақәа рыфара.
Аритм анықамла, нас башоуп –
Иахзымфит жәеинраалак хара.

Измам аритм, афымтә дадоуп,
Мчык амам, еимыттоит лассы.
Аритм еиқәагоуп, ихразагоуп,
Аритм хыртәагоуп хара хзы.

Иақахцап ажәеинраала фыцза,
Ахызатә еиңш итқьартә иара.
Ахызатә ахыртәага итытцт ауп
Изнеиуагы афывхәа хара.

Афызцәа, апоетцәа, сшәыхәоит
Шәыхшыф азышәышьтырц шәара,
Атоникатә системахь сшәыңхьоит –
Уи ала иаамтоуп шыта афара.

1971–1976

АШӘАҘЬХӘАЦӘА

Иағасуан ацәкәырдақәа жәылан
Диоскуриа ақәара.
Икшон амшын агыгцәа ргыла.
Икшон.
Ус интыфрит атра...

Нақ уарла-шәарла, амшын иагәылган
Иубартоуп хахәкәак хараза,
Амшын иахьтыхәхәо бахәкәоу цыушьап,
Ицәәажә-цәәажәза,
Еиқәатцәаза.

Урт баша хахәкәам – ын цычәыхоуп,
Ажәйтәра иашьтамтоуп дара.
Уа ақалақь
Амшын ахытцәоуп –
Итажьуп,
Ацақа цыара.

Аңеыхақәа, амшын итыхәхәо,
Ашәы рхьыкәкәа,
Иңьабошәа убоит,
Омак ҳа ҳадгыл ишахтысхьоу –
Урт арцәаа-сыртәаахәа ихәхәоит.

Ишәаңьхәацәаноуп уақа ишықәхаз,
Зқы шықәсала ишьақәхаз,
Ирхәоит урт

Диоскуриа шықәзааз,
Амшын
Инахәлабга ишцаз.

Иафасуеит ацәкәырпақәа халан,
Иафасуеит
Ақәа ихьантаза.
Сгәы нтыцсауеит, иахьызбо ахақәкәа,
Ицәәажә-цәәажәза,
Еикәатцәаза...

БАИРОН

Сытқәа сугон сара санқәыпшыз.
Инцәасшьоз уакәын. Угәра згон.
Еснагь – илабәабаз, ипхызыз –
Ицагьаза ухафсахьа збон.

Зны с-Чаильд-Гарольдын, зны с-Корсарын¹,
Зны с-Манфредын, зны – Дон-Жуан.
Аныкәара сафын са сахан.
Цъара сызтәозма, сеилашуан.

Атәылақәа еимдо са срылан,
Згәы хытхытуа иааз сасны: .
Зны Бырзентәыла, зны – Ғырқәтәыла,
Испания, Италия – еазны.

Елладаа хьаазгон зегь рааста:
Атәымуаа рхаңаны иркын².

¹Баирон ифымтақәа ркынтәи фырхацәақәоуп.

²Баирон ихаан атырқәа ир Бырзентәыла иахаңаны иркын.

Самеигзо сымч, рхақәйтра сашьтан –
Сықәпон, атырқәцәа сырғагыл.

Убас са схәыцрақәа зегь рныцшуан,
Зегьы срылақазшәа сыпхьазон.
О, Баирон, сыцкәынра, са сқәыцшра
Акы иазымхәынчо иуаазон.

Уцсышьацәкьа ссиршәа ишқақаз...
Зны артцәаагь аатсмыргей сара:
«Ианааиуа ацьал, са сыцсуандаз
Ус Миссолонг¹ аҕны цьара!»

Ұ Ы Ц Ъ Е И Х Ц И

(Абаллада)

Урт ыыцья ракәын, зны ишцоз еицны,
Иџахагылт хәырцъан дук хыла итәны.

Еразнак амцацшь нарыхкьейт дара:
Итәххейт дасу ахьы зегь агара.

Еижәылт, ицибакааит урт рыхәдацәа –
Иналырқьан иҕамлеи, мшәан, еиҕацәас!

Еиқәпон, ааибышьак рымамкәан еиқәпон:
Ахьы, рхы итагьежьюаз, иеиланагон.

Ацыхәтәан, рахәызбақәа ркьейт, иркьейт,
Дара аџыцьягь рыҕрақәа тдырбгейт.

¹ Миссолонг – абырзенцәа иртәыз дгьылбжьахоуп. Баирон убрака дтәхейт 1824 шықәсазы, абырзенцәа рхақәйтразы дшеибашьюаз.

Ари калеижьтеи краатцуан еицш, енак зны
Уи амѡала ишнеиуаз хѡык еицны,

Иѡахагылт иѡежьза уи ахы.
Еижэылт, итцибакааит уртгы рыхѡдацѡа,

Иналыркъан иќамлеи, мшѡаи, еиѓацѡас! –
Ахы, ахы атыц иќѡнаќьеит урт рхы.

Урт иахьяггы изѡу еисроуп, ќѡцароуп,
Дасу дзышьѡу ахы зегь агароуп –

Еихсыѓьрак рымамкѡа раѓьбжы мгалои.
Ахы рызгом, иауам азѡгы иќахара:

Урт хѡык роуп, ѡыцѡа раќѡзам, хѡуп дара,
ѡыцѡа ахьеижѡыло, бжьягылас азѡ дќамлои.

АШѡАЗЫЗА САГОИТ

Амѡа ду
Ѓабжьара инагоуп,
Ѓаваѓѓа
Наќ-ааќ ханхоит хара.
Ишќахьяаго харт иќагу –
Ѓзеибабом
Ианаамѡу хѓѡазхара.

Амашынаќѡа еивасны,
Ихыкѡлааха
Аѡыв-сывхѡа ицоит,
Уаабжьажьеит –

Атаххәә иуцәхасны,
Җагеиҗа, быжьра-быжьтәә ургоит.

Җарт бзанцдык
Иаххаштүа аума:
Амашәыр
Җгәы ғнакаахьеит цәгьаза,
Ашофиорцәә
Зегь еипшума –
Дыҗами
Ахага, агаза...

Мап, шыҗа ихалшом,
Уск җеазахкроуп.
Наҗгы-ааҗгы
Җнеицхыраан җара,
Җа хзыыхчаша
Ак җахцароуп –
Ма җазхысуа,
Ма җазтцысуа убра.

Амашынақәә, есышықәса
Рхыцхьазара
Иацло, ирацәахоит...
О, җажәатәи ашәышықәса,
Убарбалқәә
Җрыцяхар хәә сшәоит.

ЕЛЕГИА

Ихъзнызѡылоит Ацъынцътэылатэи
еибашьраан итѡхаз апоет гэлымтѡах Леуарса Кэытцниа

Ари уареи сареи иахтэуп хэа хашьтан,
Ари секвоиа – атцла харак ду,
Хаицылон амтца, агэацпыхэара хаман
Хара, еишьцэак реицш еибабоз еизгэдууз.

Абраќа ажэеинраалаќаа хаицрыцхьон,
Еимахкуан, еилхаргон, иахшэон, иаазон.
Абраќа харт шахатра хзырурц хрыцхьон
Зны Пушкин, Баирон, зны Бодлер, Назон.

Шаќантэ аѡымтаќаа хсеквоиа амтцан,
Шаќантэ, шаќантэ иапахтцахьааз хара!
Табуп шаќантэ иазаххэахьааз уи атцла,
Аѡымта зѣаххуаз акэзшэа иара.

Хгэы хацпыхэо, ацстазаара хазгэыргьо,
Хашнеиуаз хаацынра хтагыл хара,
Иналырќыан хаицэызит хшаќэымгэыгуаз –
ѡадаќа хараза сагеит сара...

ѡада, асымќэыл мзыцто иахыќэжьыз,
Ацаа агэы ѣкаа адгьыл ахьакыз.
Сара закэ гэаќра дуузеи уа исхызгаз,
Санбахынхэуеи хэа сышьтахьќа сшыцшыз.

Уара, афьыц иазышэахэо иазгылаз,
Ушыќэпоз апоезиаз уекынцта,

Ашээрта ду Ацсадгьыл антагыла,
Ишьтухит абцьар, укалам шытата.

Уфалагылт ушишаз амцашыра,
Иахшэартаз усгьы иурхон ухы.
Аға хэымга ишицэухьчоз ҳа хтэыла,
Уеиҕрыблаа уамгеи
Итирҕьаз ахы.

Омацэгьа сыхганы, сааит Ацсныҕа,
Асымҕэыл схы иаланархэхэит асы.
Сааит, сара бафцдэахэа сылан сыҕам,
Аха аарлахэа еиөгго сыҕсы.

Стэоуп схала, сгэы цшаауа хсеквоиа амца,
Ишаабац, аиатдэара ахьныссы,
Игылоуп ҳатцла
Икахэхэа,
Аеырхатца –
Макьана иннатцып егьа шықэсы...

Акырза нызтуа, зиатдэара змырзуа,
Есқынагь ыызара зулоз ҳа хзы,
Исазцаауашэа збоит: «Дабаҕоу уыызат?
Избан, мшэан,
Умала узааз уажэы?»

Сгэырфоиит. Игэыҕатцагаха цшак шнықэсуагь,
Аҳауа сызхом,
Исыхэлачуеит сыҕсы...
Сара сҕахеит,
Уара уеиқэхэит хэа нызбак.
Исмоуааит, Леуарса,
Абааҕсы!

Ҳаицымхар, ҳаибашьюазаарын ҳайдгылан
Псык еицызхаз,
Еицрымшәазоз Ҷара,
Аға хәмгагь гәышпыла ҳаиҶагылон.
ИҶалап, ахызатә ҳаицагаргь убра.

САБАЦӘА РЗАХӘА

Са сабацәа
Ақытануоп иахьиз,
Инхон, инцуан
Енагь убра.
Сара исоуит
Ақалақь разҶыс –
Сагеит уахь, –
Сахнагеит нхара.

Ақытан
Ҷмазарақәа ирыцкыз –
Ақәатца акәын,
Азахәа.
Сгәы иамукәан,
Иныцдысхын акы,
Изгеит сыҶоныҶа
Сазгәыкуа.

ЕиҶасҶаит уи
СынхарҶа Ҷыц аҶны,
АҶзамц азааигәара Ҷара.
Сахылацшуан енагь
Игәцаракны,
Зны хәшәык,

Зны зык
Нацастәон сара.

Иазхаит сзахәа,
Ицеит итәғәрцсаны,
Аетхәа,
Ақытағ еицш зынза.
Инталаха,
Иахытәазеит сыфны,
Ииацәкакараза иќаца.

О, сабацәа!
Сынхозаргь сшәыкәганы,
Бзанцдык
Шәысзалх'уам сгәы-сыцсы!..
Игылоуп
Ақалақь агәта
Сыфны,
Ажымжәа дуқәа ахьныссы

Q-ГӘАКРАК

1

Еилақь итәоуп ачамха амцан,
Итәоуп хәсеи хацәеи рацәафны.
Ирыцроуп агәырәа цәгәа амца –
Ирцәыуеит ацсәа ыыцәа аены.

Цьоук рхы иасуеит, цьоук ргәы итасуеит,
Илағырзышоит уа зегьы.
Ахәыцқәатәкьагы кьаасуеит –
Ирцәыуоит ангыы апагыы.

Дыңсит, дыңсгәышьеит ан атакәажә,
Кыр нызтыз, аңабаа ду збаз.
Наҳарбеи – лңа – дышқәыңшззз дтамхеи,
Имцаңшьха зтәылаз ибылуаз.

Машынала, шыпыла, ыыла
Харантәгы иаауан ауаа, еизон.
Наҳарбеи иншъан дахагылан
Илабашъа иеантца Иасон.

2

Урт ирыхъчон рыңсадгыл гәакъа,
Аға дыңхарс шытахъка дыргон.
Иңжәон абомбақәа агәгәахәа,
Атанкқәа ағыға-ғыға рыхгон.

Ахауа былуан, еилашынтуан,
Еихеи хаҳәи зегь амца ркын.
Еидгыл инеиуан урт ашыңъа –
Еснагь еицрымшәазоз цьоукын.

Излаз зегь реиңш хықәкыс ирыман
Лассы анемсаа рахцара.
Убарт ашыңъа аңсуа чкәынцәан,
Насгы қытак иаазахъан дара.

Инырт азиас, шыхак инхыцит,
Абар иагынылалт бнак уажәы,
Убасқан афашист ихызатә
Дагеит деиғрыблаа урт руазәы.

Днеихаххит ишыза уақа,
Дышьтихит, димангы днаскъеит.

Аха аңсеизгара иаҕыз, игәаҕуаз,
Хара дизгомызт, днаириент.

Иңсымтаз уи ибжыы ааңигеит,
Дыншықәтәашәа иун убра,
Ишиақәпоз аңьал, уи иаңәигеит
Абарт ажәақәа рхәара:

«Сашәа, уеибга узнеир Аңснынза,
Исзынагза абри уара:
Сыфны цәгьарак ҕалаанза иумырзан,
Иумырзан, абааңс, стахара!

Ҕсрак ҕалар, уара убасқан
Инадухәалап уи са стәгы.
Фынтә ирхыргар атқыс ө-гәаҕрак,
Ирхыргааит зныкҕьара өбагы!»

Адгьыл рцысуа, аңәа итарзызо,
Аҕьҕа рыхга атанкқәа цон.
Итаһаз айбашьфы Наҳарбеи ихьзын,
Изгәаҕуа идгылаз – Иасон.

3

Фажәеи быжьба шықәса иртысхьеит
Иҕалеижьтеи уи ахтыс бааңсы.
Иасон ифыза бзиа игәтыха
Икын инаңатқан иңсы.

Даалон, дцалон, уи иани, иаби,
Нас иашьцәа, иахәшьцәа ибалон.
– Дыбжьазт Наҳарбеи, – реиҳәон ами, –
Абжьаз дхынхәуеитхәагь ргәы ҕаитцон.

Ихы икэае, иеантца илабашья,
Дгэырѡоит Иасон, дгэырѡоит уажэы,
Иѡыза бзиа, иѡыза иаша
Дизхэыцуа, дахэаѡшуеит икэымжэы.

Иааигеит имырззакэа уи иажэа
Иахья уажэраанза ичханы,
Ишихэтаз еиѡш айбашьѡы иаша,
Ар рымаза еиѡш итэахны.

Уажэы, данѡсгэышья ан атакэажэ,
Ирылеихэеит иара зегы...
«ѡынтэ ирхыргар аткыс ѡ-гэаѡрак,
Ирхыргааит зныкѡара ѡбагы!»

ДЫРѡЕГЬХ БЕТХОВЕН ИЗКНЫ

Сузызырѡцыѡхьяза сара
Акакала избоит аѡыцкэа,
Исымоуп урт рыгэрагара –
Схы сзаанымкыло сѡоит сышрыцу.

Абар уажэгы умчала исымбеи
Иналырѡкьяны ѡыцк ацэыртѡра:
Уи акэзаап избзиахэу хдунеи –
Тѡа змам ахьямоу аиуеиѡшымра.

АЛАҶА

Ицэаакыраз атаххар,
Идгылѡараз атаххар,
Зегь аками

Иаразы:
Ашәыр ҫалоит
Иаҫассы.

Уа мацара инхазом,
Ауадаҫра уа интәазом,
Уимоу, ацаҫья
Неиҫжәангы,
Иналиаауеит иара зынгы.

Ма изакәызеи уи ашәыр!
Иунархәоит агьама укыр:
«Ус ихаау
Зыҫалом ҫьаргы:
Ацха цхоуп,
Ицхоуп иаргы».

Алаҫа иҫьашьахәтәу,
Амч ду уманы «уимшеи»:
ҫьаргы иурззом
Уара утәы! –
Ахаа аутоит адунеи.

АҪНЫ ҪАРГЫЛОИТ

(Ашәә)

Ҫашәә, акеҫхәә хыхь ухала,
Иҫаргылоит ҫарт аҫны.
Уи ҫалоит иҫшза, иманшәала,
Аҫнқәә реиҫа илашаны.

Агыдра ҳараҳкт акыргы,
Ишьтаҳхзароуп уи лассы...
Ҳаит, амарҗа, хацагь пҗәысгы,
Шәадибацал, абааҗсы!

Амаҗәахә ҳәа иаҗаххаша:
Ақьармыт, ағәы, ацамет –
Иадаагалахьеит иазхаша,
Иҳархиеит, зегь еиқәҳаршәеит.

Хус хьанҗазааит, ҳамч ҳашҗеигзо,
Иаҳҗашызааит аҗхзгы,
Нап аналахқ зегь иреиғьзоу,
Иҗаҳкуа ҳаҗазам акгы.

Ҳашәа, акефәә хыхь ухала,
Иҳаргылоит ҳарт афны.
Уи җалоит иҗшза, иманшәала,
Афнқәа реиҳа илашаны.

АСАСА

Асаса, мап, иауам, иауам,
Изышьцылаз иаҗуп:
Егьа хы җарыҗсаргь, иҗәуам –
Уи җыкка иаатуп.

Хықәкыс ирымоу зегь акуп –
Ахыы аҗаҗсара.
Даргыы уахгыы-еынгыы иаҗуп
Абаҳа аҗьара.

Ианеилдырга хәшәыс иамоу знык,
Иахдырҗит урт ашәит:
Инҗарҗсеит анышә уаҗсҗәык,
Асасагь неихашәит.

АҢҒЫШ ӨАРА
(Жения ихъзынфылоуп)

Днасфыртын дцеит
Саб, ағба сынтартәа.
Ишқа? Мшәан, дсыццоз
Цъысымшьоз иара.
Схәычуп, исхыцуеит
Жәа-шықәса сынтәа.
Хлаңшыда
Исылшо
Гагранза ацара?

Насгъы избахъоу
Уи Гагра хәа сгәы иҫоу?
Акызацәыкоуп
Издыруа сара:
Уа ашкол-интернат хәа
Изышьҫоу
Саанахәеит ауп,
Исцартә еиңш ацара.

Идәықәлеит ағба,
Идәықәлеит ихәаауа.
Имшыныз, ижәфаныз –
Илашьцаза еиңшын...
Саб, саб, бзиа субонеи
Усызгәыкуа,
Ишҫоугәағи нас,
Сзоуҫазеи амшын!

Ауха сзыцэозма:
Аҕба ахьтысуаз,
Ожэы-ожэы сытрысуан,
Сгэы тҕыаны.
Са сеаларҕсны искын
Аҕэардэ сзықэтэаз,
Аеура сақэтэазшэа,
Апырцэқэа кны.

Иабаҕоу Гагра?
Шэы бжьоуп хэа саҳахьан.
Са сзын –
Дгьылтыхэаақэ иҕаз акын.
Зны сыҕба ҕбак иасуазшэа
Сшэон, сеицьюан,
Зынгьых –
Уи хаццалозшэа збаларын.

Санықэгыл адгьыл,
Стынчхашэа скалеит,
Иаасрыцқэеит
Сылағырзгы сыпхашьаны.
Шьта сxy самыхэар
Псыхэа шсымам збеит.
Сцааит.
Сшақьеит.
Снеит ашколгы ҕшааны.

Абас еицш
Салагеит нас атцара.
Аинтернат
Зегь рыла сеиқэнаршэон.
Саноурышьтлак,

Саалон аоны җсшьара,
Ға мөак абаказ –
Мшынла саалон...

Җсаҗа шкәакәа саб!
Сгәы уҗоуп енагь уара:
Исзууз шҗасыхәеи
Сара җхьаҗа –
Зқьы километрқәа
Ансықәшәа ныҗәара,
Санҗыршәоз
Океан ацәқәырҗақәа!

Ш Ә Ы - Ш Ы Қ Ә С А Қ Ә А Р Х А М Җ А
(Матенадаран)¹

Иацралан амца,
Абылра иаҗын ионы,
Аха деиламҗсеит,
Игәы каимыжыт
Аерманы.

Уи дашьҗамлеит
Шәҗатәыкгы хәа,
Шьаҗатәык убас,
Ихьыз, ибырлашыз –
Иҗаимҗеит гәырҗас.

Урҗқәа ракәым, афатәгы
Неихаиршҗтын зынза,

¹ Матенадаран – акырза зхыҗуа Ермантәыла иҗоу анапшымҗа
җәахырҗоуп. Уа еизгоул ерманы бызшәала иәу жәа-нызқь
напшымҗа.

Икәәкәә иқәижыт
Еидарак хьантәза.

Абри затцәыкоуп
Амца иалигаз иара –
Уи аидара,
Зегь реиҫа
Изиҫоз хәшьара.

Ишәымкәә, ишьамкәә,
Иҫаҫахәә игра,
Зқы шықәсала
Дацан, иааигон иара.

Ихьҫаз, ишоураз
Уи иҫикуамызт акгы,
Дахзызаауа ихьчон,
Ихьчон уахгы ҫынгы –

Иахьа уареи сареи
ҫазлаҫхәә,
ҫабжьқәә шыҫых –
Ашәкәы –
ҫабацәә рфырхатцашьа
Аҫоурых.

А М Ч Ц Ы Д А

Адырра риҫарц дтас уи иман
Нырцә иҫоу архәҫа дыццакны,
Аҫыпқәә бзиа издыруаз иакәын
Дагьдәықәлеит,
Амҫа неихтәаны.

Ахызатдә еиңш дышнеиуаз дыџуа,
Дагынхықәгылт арџаш,
Иџашы аңхзы,
Уи иеизнымкыл дыџеит дууа,
Ихыз ацқа –
Иагахьан азы.

Дахыџеит арџаш,
Дназеит архәтаџ,
Инап ианызгы наигзеит,
Даныхынхә ишьтахьќа,
Уи арџаш
Аџаџаџ
Дшанханы даанхеит.

Инеиуан арџаш ихышхытәан,
Ахақәқәа ґыххаа еижәнатцон.
Закәызеи, мшәан?
Абри дахыґарц
Дахьхыґшылозгы,
Интыґсаа игәы цон.
Ихеитцон.

Иблақәа аш рхылоу?
Иґьеишьон, ссиршәа иґхьазон.
Саатбжак
Ожә аңхьа уи дшахыґаз,
Агәра изымгартә ихы ибон...

АКОНТРАСТ

Агәыхьцәгәа изтысит.
Аҕәардә изааигәаз
Днеин днықәтәеит аарла,
Ихыгга иңштәы.
Иңсың ишитәху
Изнага-аагом:
Еидара хьантәк
Нақәхазшәа игәышңы.

Аоны
Иара ихата зацәык иоуп иҕоу,
Ацхырааразгы
Тәлк днасырц итәхуп,
Аха егы ауадахь
Днеиртә еиңш дыҕам, –
Цәымҕк наларцазшәа
Игәы кылкааны дакуп.

Ахьаа изтысыз
Дагозшәа ибон ауп,
Дахәынчон, ашәазыза ихаңаз.
Ус ашырхәа, ашә неимҕаа,
Дныфналоит ифызак –
Уи аены Москвантәи иааз.

– Агәырҕафәхәаша! –
Ғәаитит уи еразнак,
Дагьнықәсуеит
Аҕәардә иқәтәоу ижәфахыр. –
Агәырҕафәхәаша!
Уфымта

Абри амзас
Ишеибакәу ианылоит
«Новый мир!»

Ифыза данцагы,
Иара длахфыхза,
Днеи-феиуан,
Ма ишпацкыз илакта!
Абасоуп
Адуinei ғыц
Метод ғыцла
Агәыхыгы шахәышәтәуа ожәшьта.

* * *

(Л. Уланд икнытә)

Ажәйтәан ғыцъа айгәылацәа нхон,
Руазәк – шыцфык иакәын, игәы пнажәон:

Егы итцпрауа ғызк дахьакәтәалоз,
Дзыхьчаша кәалзык ахныкәигалоз.

Димшы игәыла илашьцаз цхык азы,
Аухацәкьа днаган дагыейтеит азы.

Нас иҗеирхаз икәалзы ишәцаны,
Иҗеыз дугы днакәтәан, иҗеынеихеит дыццакны.

Дныкәсырц абагыр азиас ихыз,
Аха ашақә иасит, ихымхәыцит аҗеыз.

Икәмчы нахикәеит, иааирхеит имақмыз –
Изгәааны азы дынтәнажыит аҗеыз.

Дызсоит, уи дамтырц иҗахуп азы,
Аха дынзаакәкәала дамгеи акәалзы.

ЗЕГЪЫ АНЕИЦЫШӘҢУА

Ишәтуеит абгызра, атама,
Ишәтуеит аҗа ибыбышза –
Апрель лахҗыхза имааи,
Иҗаҗа-җаҗа, игәырҗахәза...

Мап, иҗам уи еиҗу акгы:
Ак амацара акәымкәа,
Ианеицышәтуа зегы-зегы –
Аҗеж, аҗаҗш, ашкәакәа!

ИРЕИҢБУ АҗАҚЫМ

Аибашыра адәәҗы иеиҗахыст дара –
Еибахәт Алиаси Франци еизгәышны.
Алиас убра дмаанҗаскәа, иерыҗәҗә,
Дигеит, дигеит иаҗацәҗа дыткәаны.

Аҗыҗаҗы аҗәада иаҗаны,
Ишьтарцеит хәшәтәырҗаҗаҗ еиҗәҗаны.

Урҗ еиҗацәазаргы, рыҗсы анҗаха,
Уалс аҗақымцәа ирымамыз рыхәышәтәра.

Иаҗырхәышәтәуан, ирыҗмыжыуа акгы,
Еилыхра хәа җамҗазо бзанҗгы.

Алиас ихәра шыҗәҗазгы иаҗа,
Ишкылжәазгы уи изнапык цәҗашәа,

Иҕеит Франц ихәра атқыс иласны,
Дтыт ахәшәтәырҕагь, ихы игәы ахны.

Уи ыыҕа ахақымцәа дырхәышәтәуан,
Азә иатқыс азә деиҕны ихагьежьюа ихан.
Азәы – Ахәшәтәырҕантәи захьзыз уафын,
Егы – Аиааира хәа хьзыс ихын.

МЦА ЗМАМ АЗӘЫЗАР!..

Иҕаауеит. Анакәа жәпаза
Ихчылт иуамаха, измыжьха.
Уи атәахит зегьы зынза,
Ишьхаз, ирхаз акгы аанмыжькәа.

Адсаатәцәкьа зыпыруам – ишәоит,
Итәоуп абардра-ачыкьра рәаҕа.
Акәақ-сақ атлақәа еикәыжәжәоит.
Адсың азнага-аагом адгьыл.

Итынчуп адунеи ууаза,
Псы зхоу зегь нықәзаазшәоуп ишыкоу.
Инықәуеит азатә ишьаҕа –
Дцоит абна дылалан аныкәаф.

Уи дниеуеит ихәлачы ипсы,
Мәахәастак ахәанга ицәмырзуа,
Еикәцәаш еикәжьыз асы,
Зны днылашыпуа зынза, зны – днылцуа.

Иузымбо ихаҕы тахәхәоуп,
Аарла иблақәа аахитуеит.

Ицсың атцааршәхара иафуп,
Ишьашьалха ицламхәа иафыхәхәоит.

Даацсоуп, аха дызтәом җьаргы:
Минутк даатгылт – деиқәшәит еразнак,
Имфаныфа хахәхахьейт зеггы –
Иц залалома, дымлашьзазаргь.

Дыпшыхәфуп, имоуп уи адца:
Обиектк аҗынтә обиектк ахь дцароуп.
Иарггы, солдатк иеицш иекынца,
Инап ианыртцаз ашәкәы игароуп...

Аха абар... Анцәа ицьшьоуп,
Иаацәыртцит, аҗьаргәалфны цәыртцит,
Ари цсеиқәырхагами, разкуп.
Апшыхәфгы игәы зынзаск иаафыцхеит.

Уи цхьарта фныс ирыцхьазон,
Апшыхәцәа идыргылт убрака.
Атцх назыкәшәаз – убра дыпхьон:
Аобиекткәа узрыхьзом мышкала.

Ифнызатцәуп, дахзам азәггы.
Инеиз – ихы аматц иара иуеитоуп.
Уа пецкгы гылоуп ирхианы,
Астолггы ацәартағәггы мазеиуп.

Еиқәйтцейт амца дыццакны.
Крифейт, крижәит апшыхәфы уака.
Аха илахәхьоу имыцхәзаны,
Ишьара дзыкәлозма макьана.

Афны шыпхоугы, дааскыаны
Апеч дадтәалеит игәы тырхаха.
Ифоит, ижәуеит дазгәшызаны,
Убри иахылтц ицо апхарра.

Дазхәыцуеит уи, оумас иба,
Итахлак-цааршәха амш ихигаз...
О, ахьта, ахьта, ууамаха
Избан ауафы узипылаз?!

Уи пхыз ибон даныцаагы
Асымкәыл, анакәа жәпа цәышза.
Игәы иаакәыфлон зынгы
Атцлакәа реикәжәжәара абжыцагә.

Атцх наихга дындәылтцт афны,
Егы объект ахь днешт ихәлаанза:
Дызнысыз амфа иеитцаны
Инхеит ожәшьта иара убраанза.

Итынчуп адунеи ууаза,
Псызхоу зегь нықәзаазшәоуп ишыкоу,
Иныкәыфоеит азатә ишьаға,
Дцоит абна дылалан аныкәаф.

Уи днаскәахьеит такәгы, аха
Абар, иналыркәан даахьахәит,
Деихан дагындәықәлеит шытахька,
Дахыццак, ашаца-шацахәа.

Афнызатә дныфнашылт иара,
Астолгы днадыххылт ожәытцәкә.

Ицьыба иаатганы убра
Иагьнықәйтцеит кәалақк аспычка.

Игәы иртынчит абыржәы...
Аспычка!.. иарбан еиғу ғызас!
Уа иааиран иқоу ауағы
Издыруада мца змам азәызар?!

АСТРАУСҚӘА

Рымцәыжәәа дуқәа
Ажыжә-жыжәхәа ирқьон,
Астраусқәеи
Ақызқәеи еилағынтуа:
Жәғангәынтә инылбаан,
Ахәста итәтәон,
Акрыфарейи ақсшыарейи
Ргәы азыхәо.

Ахәста ду итбаатыцә,
Еитцхәа ишьтан.
Фатә хкыс хәа
Иарбан иқамыз убрақа!
Иприт ақызқәа,
Рыңсы ршьан, кырфан,
Астраусқәа аанхеит
Цьаргыы имцакәа.

Урт рыблақәа хнакит,
Ахәста ихнакит –
Абеиара ахықаз меигзарахда.
Ғақы иазымхәыц,
Рәаларқсны иркит:

Уи еипш насыц
Абаҕоу,
Избахыада?

Итан ахэста
Ишыртахыз дара.
Цырхагак?..
Цхызлагы мамзар ирбозма!
Ишцамариаз
Ахныкэгара убра:
Цхынгы-зынгы
Ак рыгхан хэа икалозма!

Еикэшон ашықасқәа,
Ғынкылашыа змам.
Изыцхызодаз
Шаҕа нызқь мөасыз!
Еснагь итәы-ицха
Ичон, ихәуан
Астраусқәа –
Зхы иакәитыз,
Згәы каршәыз.

Ахауа рзеигьхеит,
Ирызхаит дара:
Акы – жәа-ҕызк
Неиқәужьыргь, инархыхәхәон.
Иакәыцт,
Ирхаштит
Ацырра ожәшьта –
Рымтәыжәәқәатцәҕагь
Нак зынза иапырххеит.

Аеқәа реицш,
Ахәста ду иҫоуп,
Ихәуеит.
Аҕызқәа, апҕақәа
Ғытүа ианырхысуа,
Цьашьатәыс иба
Инарзыцшуеит:
Ирымоузеи, мшәан,
Ажәван ахь уртҫ усс хәа?

Бзанцггы иаанзом урт рхахьы,
Бзанцггы
Аныкәара мацаразын ишшамыз,
Зынзакггы ирхаштхьеит:
Рхылцшьтра ус зынггы
Ицыруа
Хыхь жәвангәы иацәара ишалаз.

ЛЕМЕШЕВ ИАХЬ

Иусума усзымдырыргь хәтала,
Мшәан, издыруа зегь
Драфымсуеи са сзы,
Хацсадггыл гәырғо
Аапынра иантала,
Иазызхәаз ашәа,
Игәыкза ибжьы.

Ацсадггыл аапынра,
Асы макьана
Акырцьара ианықәжьыз
Имзытүа...
Уи усс измадаз!

Ашәтқәа, ашәтқәа шанан,
Зехьынцъара иагәылтцәрауан ишәтуа.

Ақсадгьыл аапынра,
Зегь рхы ианшаха,
Ианышьтыц,
Уафы ишимбац адунеи,
Убжыы ҳа ҳтәыла ду иабжыызшәа
Ихалон,
Игон:
«Весна стучится в дверь ко мне!»

Иргылараз, институтыз, изауадыз,
Ижәшаныз,
Ма амшын ацәқәырқәа –
Иахьабалакгы
Уашәа ссирқәа ҳацын,
Ҳарт еитцагылаз
Ұызара ҳазуа.

Аибашьра баақс,
Агәәкрақәа зегь аман,
Ианахақа
Ұни гәарей омала,
Уи аапынтәи ақхарра
Ҳалан ами –
Ауртгы, ацаагы
Зхьаахамгоз ҳара.

Ақсадгьыл аапынра иагон агәқәа
Ишьтнахуан ашәахәацәа
Азәырфы!
Аха утенор

Ахаҗаҗәҗья иахылҗуан
Иара аҗхарра,
Иара аффы.

Иаасыргъежьлоит
Аелектрохәмарга исымоу;
Убри интыф иансаҳалак убжьы,
Игәыҗаҗагаха
Сара исныруеит
Уи ааҗыитәи
Аҗхарра иахьяггы.
Ааи, иахьяггы, иахья, –
Азәггы хамшаҗо,
Хаха ианхгәйдла
Азын аеырғәгәаны...
Уара – харт азынгь
Аааҗын аҗхарра хазҗо,
Иузыскит сфымҗа,
Сгәатҗа инҗкааны.

* * *

Ашьаҗ җәымшәышәраҗ, ашьаҗ татаҗ
Иаәуп маҗ дук ахәазара:
Уи шәараҗоит иара атәала –
Аҗсаҗатә аҗшаауеит убра.

Еразнаказ ахы иаафәхан,
Асаса раҳан иаанаҗшит,
Уеилазго асаркьатә блақәа җхаха,
Дағьык фышьҗагәа ирkit.

Иткәа ирkit уи адаҗь уаҗа:
Ифәжуеит, акәу-кәу ихәхәоит,

Ғынкылашыак ҳәа амазамкәа,
Еихан нас амаҕ ахь ицоит.

Ицоит, зны ихәцәырххоит, зны икаҕоит,
Зынғы ихәазоит иара мгәацәха.
Асаса раҕа ус инҕалоит
Ишҕыжуа, абжыы уамаха.

Абасоуп адаҕь зқы шықәсала
Ахала ишазцо аҕсра...
Изыкамлейтеи аҕсабараҕ
Уи нызкылаша мчык ҕара!

СМУЗА

Зны итҕы лашьцоуп,
Зны имшы лашоуп зынза,
Зны ихьҕа бааҕсуп,
Зны имца ҕхарроуп ихааза.

Инеимаҕәа, еитцакыа,
Зны ицәыуоит агәы ҕжәаны,
Нас иалагоит
Агәырҕара инеихҕаны.

Цәҕеи бзиет ус еиҕныҕсахло
Иаауеит иара,
Урт аханатә аахыс
Еишьҕами, мшәан, цәҕгала.

Смуза, ҕабуп ҳәа схәоит:
Сгәы камыжыуа бзанҕгы,
Ацәҕа бзиала
Иахьсзупсахуа есқынгы.

АБАЛЛАДА

Иналыгзон уи ах идца:
Азҕы длаазон уи лыкекынта,

Ак игмыжьуа, дыгэцаракны,
Ихала уадакаҕ дтэахны.

Ашә ачарахәа иаалыртуан,
Ожәы-ожәы днеины дылбауан:

Дызәзәа-дкәаба, иржә-иҕаца
Днеиҕырцны дцон уи, жәак мхәаза.

Илыдын гәгәала дтас акы:
Димацаажәо длаазарц азҕы.

Дырбеит ахәычы ҕенак ианизха,
Ацаажәарахь ихы андырха,

Аччахәа далагеит иара...
Ашә еиҕш чыжь-чыжьхәа ахәара.

АПКАҚӘА

Ицон, еикәҕыртуан,
Еицрыхәхәа еицны.
Ицон ихаракза
Дара жәғангәыла.
Акакала еиҕыҕло,
Иццакны,
Ианаамтаз
Ирыҕсахлон раҕхәагыла.

Закэйтэ цыбааузеи ирбахьоу,
Иуэжэом,
Закэйтэ мѡа дуузеи уи!
Шаќа мышныќаа!
Ацыхэа ахьцэо хэа
Цьаргыи иубазом –
Ѡадантэ ицоит урт
Ацэхэыраќэа рышќа.

Аќшацэгъа,
Аќтеилач,
Аќэаршѡы,
Мшэан, иарбан, иарбан
Ирцырхагам амѡан!
Уахынла икараха,
Цэгъа иаацсаны,
Ихтэалон зны амшын,
Зынгыи – азаѡа.

Аха, абар, абар
Иаацэыртцт иара,
Уи адгъыл –
Бзиа ирбоз гэыла-цсыла...
Имќал-имыз
Изыназ аз дара –
Ианаамтаз
Ирыцсахлон рацхэагыла.

А И Б А Ш Ъ Ѡ Ы

(Сашья Володиа ихъзнызѡылоит)

Аибашьяра егьяатцисит, уара
Уалагылт еразнак амцашыра:
Гѡкаѡара ѡамцакѡа уеибашьяуа,
Уиѡагылт аѡа хѡымга гѡышѡыла.

Ашыѡасѡѡа еикѡшон, акыргыи цеит,
Амцаѡшь ыѡѡегьежьюан, азѡгыи дымшаѡѡ.
Мшы затѡыкгыи баша иумышьтзеит,
Бѡьарк угѡыдыргѡѡѡал ианумкыи аамѡѡ.

Ахьѡѡа, амла иѡымкзакѡа акгыи,
Уназеит Берлинынза ушиашаз.
Лабѡѡаба иумбеи, сашья, уаргыи
Аѡашизм иѡыххааса ишыбѡалаз...

Угѡабзиара зегьи-зегьи
Неизыркѡѡа иазкын уѡѡыла – иаѡан...
Даѡеакала узыѡамло бзанѡгыи,
Уи аламыс ухьчон, солдаѡк ишиаѡѡаз.

ѡамѡѡала угѡы ѡыѡазам, мамоу,
Аха умбылзакѡа уалсит амѡѡа.
Иѡѡоума нас уѡѡабаа иаѡѡсоу
ѡамѡѡак, ѡамѡѡак адунеиаѡѡ мамзар!

АШӘТ

Амаҫ уарбзеит азхара,
Умати ацәцәеит ашьхыц неины.
Мшәан, излеилоугзеи уара
Ацхагь ашхамгь инеибейцшны?

Ашәтыц бзиахә, згәы разу,
Уа иаазырнагеит агәала:
«Цхоуп исымоу, аха дасу
Ихы иаирхәоит иара итәала».

ИСХАМЫШҢУА СЕКВОИАҢЛА

Уиатәкаҫараза, зынгы-цхынгы ззеицшу,
Секвоиатцла, суҫааит дырөгегь сара.
Цьанатк, уара абзиахә умцан еигьу,
Иабаҫоу адунеиаеҫ еацьара!

Иукәыршан иахьабалакгы ҫынчроуп.
Игылоуп атцла дуқәа еикәаҫға.
Уеаҫхьа ааигәаза азышьта иҫыҫлоит
Иныҫтак кәара-цчак абжыы хааза.

Абра имыцәазо апоезиа амца
Наунагза хәа исыцралт сара.
Абра, абри аҫагьа кахәхәа амцан,
Исмоуи са сөызцәа ргәыбылра.

О, адауацшь, зәырпагьазан игылоу,
Зқыы шықәсала излахьынцдоу анцра.
Егьараан урҫи цшеи уара иугәйдларгь,
Бзанцык иуқәым хьынаара, хжәара.

Лассы-лассы угэхьааган ушқа саакәлоит,
Сузхьаауа салагеит иаха сара.
Издыруада ожәшьта сахьажәуа акәзар?
Сгәы ахьыңшаауа иахкьозар, нас, иара?

Ааи, сызынра ааскьеит, аха абрақа,
Абри атың пшьаф сааиуанат сара,
Избоит зынзаск аешаңсахло сызлақоу,
Ғакала ишалаго сгәы атысра.

Уара иумоу амч ду сылоутазшәа,
Исаноушьязшәа уқәра ду, унтра,
Схы сгәалақаны,
Дырфегь сычкәынахазшәа,
Лахфыхрак сзаацәырцлоит еснагь абра.

УАРЕИ САРЕИ

Уареи сареи аймак ҳамоуп,
Иҳабжьоуп ацтәа есқынғы,
Ҳаизгәышуа ҳара ҳайдтәалоуп,
Ҳнеидыххылалоит зынғы.

Иҳахъзеи, абааңс, ҳзеиҒагылои?
Шьта иаадыррацы қәнагоуп:
Адгьыл ду ҳара ҳзықәгылоу,
Уи уаргьы саргьы иҳазхоуп.

ДАСУ ИАРА АТӘАЛА

Избеит уаф имбац аңсаатә сара,
Сшанхан саатгылеит абна агәтаны.
Цлак амахә иқәтәан имшәазо иара,
Ашәыга ссирқәа рыла ирхианы.

Мацәа-мацәа еилацсан уи иҗраза:
Цъара мца уаркалеиха еибакын,
Цъара икадифа еикәатцәан зынза,
Цъара аҳаскын, цъара ижәван цштәын.

Исзымбо сызхара ахәацшра сшафыз,
Ус ацсаатә еразнак аафәнатит.
Җаи, анацъалбеит, мшәан, иахаз уи бжыис!
«Ифәнамцыр иабыргәыиз!» хәагы, – аасгәахәит.

Агәкыдхга бжыцәгы, хаарак хәа зцазам,
Ишәмаҳахәеи, мшәан, дагы-кәафкәафәра бжык,
Дагыбжык, игәәа-тахәәәза зынза.
Сгәы ааилахәарцгы, иаасыгымхәит ацсык.

Аиаша схәап, иаацъасшьеит уи зназы:
Еицтибагарак шцакәмлеи абра?
Ацсаатә ауцшәыл изамамзеи абжыи,
Иакәнагахартә еицш иамоу уи ацшра?

Мап, ацсабара кәыгоуп есқынгы,
Акгы агәы ннархашам баша ус:
Ацсаатә цшза ианоу абжыи хаагы,
Убаскан иазынхооз акармацыс?!

АЦСТАЗААРА

Ацстазаара, уара умарахәрақәа, са сеицш,
Икалап, даәазәы имоуцзаргы ус цеицш.
Сызлакам сыхтынкәа, уснызбо, усызгәышлон,
Зынгы сызкәымгәыгзоз цырхагак уцшаалон.
Укын цәгәашәатцкәа, укацъбеин есқынгы,
Убзиарақәа рылхәдаара сызкын мыцхәгы.

Ма оумазак зтаһыз азэызар – ак ххэарын...
Мап, жэа хаа мацаракгы кыр иззацсаз уафын.
Ааи, ажэа хаа гэыќацагамыз са сзын,
Убригь сахубаауан – интаршэны ицэахын.
Аха, егыа ус акэзтгы, сара сразуп:
Хэаа змам сыбзиабара есќынгы иузкуп.
Апхзы катэо схандеиуеит, иаасрыхуа сеафара,
Ишеибакэу сафуп уца атацсара.

УЦӘҚӘЫРҢА, АМШЫН!

Н. Г. С.

Ушэах мацараха
Уанеилашуа уара,
Уцэқэырпақэа шьхатцас
Ианышьтыззо рыетхэа,

Агэақхэа иас
Иандырхыцхыцуа аќэара,
Сгэы тгэырғыауеит,
Сымч талоит,
Исыцлоит саќара.

Цэгыа-мыцэгыас избахьоу...
Мап, иќазам акгы!
Иргэйдца умч ду,
Инсыххэа иугоит зегыы.

Уантынчу,
Уцэқэырпа анымқэацо зынза,
Угэы каршэзаны
Уаналоу ацэа хааза,

Усыхан сышьтахьќа
Акырза сго хара,
Гәырџеи лахьеиќәцарей
Сызурцысуеит ура.

Иаацәырцуеит ашьхақәа
Иҗахәлакза рхаҗқәа.
Аҗаа гәыҗкаагаха,
Имцапшьха узбылуа...

Амшын, амшын,
Ишҗастахыз сара,
Есымша иулшозар
Ацәқәырҗара!

АГӘАҒЪ

Иќаҗшьза ишәыз
Тамак ныҗшәеит,
Иналшәан аҗла,
Акәаҗхәа инкашәеит.

Инеимыттеит,
Иҗыххаа ицеит иара,
Игәылшәаз гәаҗь затәык
Аанхеит убра.

Аха агәаҗь
Ахала ианынхагьы,
Иазцәырцит
Гәаҗрас иќақәоу зегьы.

Иацәхас инарблаҗьеит
Зымџа шьапык,

Ишааиуаз,
Инаґраґалеит рахәык.

Ус, қәаршәык дысын,
Инықәзәзәаа иагеит,
Иқәпақәсуа, ирблаґьо,
Зиаск иазнагеит.

Ацәқәырґа хаґақәа рґы
Знык ианнеи,
Еигәыдто ирыманы
Дара меихеи.

Зны иаха идәықәырцеит
Иара хаґаха,
Уа кыр иаанхеит,
Хаҳәқәак инрыбжьаха.

Нас урт инрымжәа,
Иәхарґалеит иара,
Нас иршә,
Инықәдыршәит аґәара.

Аґәараґы
Уи гәаәарак абеит,
Иарґы убраґа
Аеынтаршә,
Аґсы азеит.

Имәасуан
Ашықәсқәа еишьтаґыл,
Акы иазнымкыло,
Цьара имаанґыл.

Иағылон азиас,
Иазпағыаха, аетхәа,
Излысуаз абна ду
Агәта еимгәхәа.

Уахгы-еынгы
Ирзызырџуан иара
Аць, ажа, ал,
Ахәар, афасара.

Зегы инрылкь,
Иазааигәаха акәара,
Цлак гылан
Иқәыпшза, икашәкачо иара.

Ихьыхәон амахәқәа.
Цақа инакәза,
Ирґажын урт
Ашәыр рацәа қацшьза.

Егъа икыдыркъазаргы
Цәгъала,
Азы аца
Идәықәыртцазаргы
Омала,
Агәагы икәнацеит
Иара атәы ожәшьта:
Уи ацсабара –
Ианәцеит ахәта.

АБЫРЗЕН ПАТРИОТ ИБЖЫ

Пусть доблестные тени
Героев и вождей
Увидят возрожденье
Эллады прежних дней.

Байрон

«Еисуеит амшын, еисуеит.
Атра итагылом,
Ацэқэырца дуқәа
Ирғачны ашәақьа.
Инеиуеит аарлаҳәа
Уи ағба хылан,
Зны ихаззало,
Зны изаашьшыло цақа.

Зынгыых уи ихбыкьны
Ганха идәықәлоит.
Абар-абар,
Ихаццалоит уҳәап.
Ацэқэырцақәа
Ишыртаху иазныкәоит,
Ирымоума
Ғынкылашыа ҳәаак.

Уа егьафьы
Амшын рқырхагахан,
Игәақуеит.
Аблахатгьежьреи
Агәеиласреи еицуп...

Афызцәа, о, афызцәа
Даараза
Шәыгәхьяаскуеит:
Са сзын
Шәарт шәызтагылоу
Бзиа еилкаауп.

Саргы уи аҗба скыднакьяхьеит,
Сшьара сзықәлом,
Аполковник шьяжәцәа
Стадыргәакт цәгьала.
Уиоуп аҗаф аҗгы сызтынчым,
Хьяас шәызсымоу,
Сыбла җырхаха,
Уи агәымха сзازیпшуа.

Ицоит, иаауеит,
Иагоит есқынагь
Хатҗеи пҗәыси,
Иуамажә еиқәатцәаха,
Ашәаҗья аҗашы...
Избан изыҗала
Ибахҗаха җа җзыҗәан
Җадгьыл кәамкьяқәа –
Ихыршәлаһаз амшын.

Зцәа иҗыҗыз «алаҗәақәа»
Җажәлар еитцацал ирымоуп,
Згәы иҗоу назҗыҗкьяз
Наҗ днахго ихаҗа...
Мап, мап! Хәәетәыс
Наунагза
Җаҗсадгьыл рыҗам. –

Ирыхьчоит уи
Архимед ду ипацәә.

Лахтымла адгьыл шытихәон,
Уи иоур шыапқәыгәғәартак.
Мшәан, шыапқәыгәғәартами
Зегьы ирыцку...
Еллада, уара узы
Са сымч бзантзык исшаџом –
Уара уами
Схы-сыңсы зегьы зызку.

Ирдырт, ирбеит уцеицәә
Изфьыңшыша атәыла –
Иафьырцааит урт
Ишықәпатәу жәлар рзы.
Уи афьырпштәы
Шыапқәыгәғәарта дус иаанкыла,
Иагәтас уеидара,
Иуқәырхәоит лассы».

Ицит шықәсыбжак.
Архимед ихьырқар гылеит,
Дара калеит
Убас ирацәангы,
Ашьажәфы аполковникцәә
Ишеибакәу инеидкыла,
Лахтымк нарыцажь,
Иџадыртццалт зегьы.

Урт афьырхацәә
Ха хпатриотгы дрылагылан.
Дықәңон,

Дыхиан уи ҫхьаҕагь дықәпаларц,
Шьта аҕбақәа итәны
Жәлар ргәаҕреи ргәырәеи рыла
Уаха адгьылбжьахақәа рахь
Имцаларц.

Ауафы иуафра
Иқәыҕьмара иаңигарц,
Игәыразра
Ҫхьагылара ауларц...
Апатриот деитасуа
Игәатцанза иааҕигон,
Изқәашьхаз есқынагьы
Иара ихәаларц:

«Еллада, ихьаазгауа,
Сгәы итыхо уахынла, еынла:
Уара,
Акәльтура хзызыцшааз зәазтәылх,
Урт «аикәатцәақәа» рыказаара...
Исгәакьоу стәыла,
Иазынхоит
Ишәыта еикәатцәан
Утәурых!»

УРЫСТӘЫЛАТӘИ АҢЫНЧРА

Итәынчуп аурыс ибна-ккара,
Убас итәынчуп икаууа,
Машәыршәа тцлак цьара инкахаргь,
Ашысламшәа иарзуеит ашьтыбжь уа.
Идәеиужь каршәра тбаа уанықәыцш,
Угәы ааҕынчхеитоуп зынза:

Ашэарта шыкам акэша-мыкэша –
Иубартоуп даара хараза.
Изқәа, мышцәгъа рқырхагазамкәа,
Ишьшьуп, итынчуп ескынгы.
Абарт зегь ртынчра иахъан акэхап,
Аурысгы дтынчза дзыкоу ихатагы.

ИНЫКЭО АБАКА

(Ихънызфылоит Баграт Шынкәба)

Икамлазацт хдунеи афы цыаргы
Ишшапаза, алар еицш, икоу амџа:
Ақсаатәцәкыагы шиашоу изыпырзом бзанцгы
Цыара имкәаратар, уигь цсыхәа амам.

Мшәан, изхәатәузеи, иатахзам мыцхәы,
Хдунеи еизадара мацарак иеиуам:
Ихамбои, хзыкәгылоу адгылцәкыа закәу –
Акаршәреи ақәаңа-қәаңреи ишырзеилоу.

Уи ззеилымкааз, иатәазымбаз мамзар,
Дтахеит, дтахеитоуп уи насыцдарыла...
Аублаа рыцха рызбахә аарахар,
Изақаз зегь рхәы-ржыы қақазоуп ишгыло.

Инцәеит, ианызааит адунеи зынза.
Шьта рбызшәа гәакыа ртәыла иныкәфырц акәым
Азә дыцсыргыы, ихьяаргоит цәгъаза,
Жәларык шеибакәу рыкәзаара акәым.

Ихьяаигеит апоет урт оумала,
Ацәымц еицш ицарзоуп иара игәы ишалал:

«Избан, избан изшәзеилымкаа шәара,
Шәыпсҗазара мѡа ахатҗиртақәа шамаз?

Избан, шәара шәымхьатцуа, шәымхынхәуа,
Хаха шәзагәйдлаз ацақьа гәышпыла?..
Мшәан, уи абҗабтәқьа наѡс ицоит зымѡа,
Иоумаха җьара ианаңынгыла.

Аидара шәықәжьын, шәеитцацал шәакын.
Шәагәҗасны аххәара шәеазышәкит мчыла...
Ахахә хьантыҗь ду зқәыжбу аҳаскьын,
Инақәҗәиашаноп, ихахаза ишгылоу.»

Аублаа хьаас измаз иахьа-уаха,
Ацыхәтәан апоет избит гәаныла,
Ианызааз рзы иҗаитцарц уи абаҗа,
Иныҗәо абаҗа уахынла, җынла.

Дшаҗьеит, деимдеит уи анахь-арахь,
Ахахә, аиха, аѡны-гәара – зегь ирцәажәеит.
Дипшааит ацыхәтәаны ацынцәарах,
Дилаҗәеит уи гәыла-җсыла, ажәала.

«Ацынцәарах» захьзитәыз абаҗа,
Абар иныҗәоит, қалақь-қыҗа нмыжбуа.
Ицәажәоит уи: «Умчыдан уанынха,
Иҗәҗәоу уеидкыл, ухатәы камыжбуа».

* * *

Урцәымҗын, Португалиа, уцә бааңсын,
Иаргәауан узбахә ахара изаҳазгьы.
Иуҗаауаз – рылаңш тәамбашақә иухын:
Атәылақәа ирылубаауаз акын,
Аҳәыҳәқәа икьацәза ирылаҳаз лаҳәазшәа.

Уонудҕеи иумпыттахалаз ҕаҕьарей
Иургәаҕуан ажәларқәа, азәгы дымшаҕо.
Зегьынҕьара цәгьала иахейи уахеи
Аҕҕьа рыхгон, иардагәон хаҕәеи хәсеи
Убахҕақәа ирҕажьыз асапатқәа.

Еичурчон шкәакәеи еикәатәеи уара,
Дгазаргь удиктатор иажәа ҕбамтәкәа.
Жәлар рымҕақәа рыркьяҕера, рыхҕәара
Уаҕьзан, аҕыхәтәаны зынзаск раркра...
Мшәан, Магеллан дыззықәҕоз раартра акәын.

Ха хшәышықәса аҕажәатәи ахаҕера
Досу иааиҕаху ҕаитдарц азин инәтом:
Иауамзаап мчыла ажәларқәа ршьақәкра –
ҕа Португалиакгы ыҕазаап убра,
Салазаражә и-Португалиа адагь.

Кальдерони Комоенси рҕаҕәа
Хдунеи ҕыцк адмырбакәа рычхауазма:
Диктатори тирани – аҕаҕәа,
Ирхажьыз ихәыруа шықәсы раҕәа,
Улаханы иахуҕәарггы ауазаап!

Апатырқалқәа ртәыла рхьяҕаггы
Иманшәалазааит уусқәа иахаггы!..

МОСКВА АМҢАН

Абна, Вория-Богородтәи абна,
Азиақәа ахьыҕоу ииаҕәаза,
Икеи-кеиуа ажәҕан,
Урт рыҕштәхәы аман,
Адгьыл иахьазааигәахаз зынза,

Рыңсы за, зегь ахьзырѡуа, иахьтынчу,
Абгы еихьысбыжь ада бжыы умахауа,
Сааңсаха, акыр исылзаа сымчқәа,
Ушка сааит,
Аңшьара са сазхьуа.

Санаториоуп хәа смааит хара тәылантә,
Указам уи иалакоу акны.
Иванов иѡны сара саангылеит,
Абнахьшьцәа иреиуаз азә икны.

Бзиа ибон уи, дылан абнаршәыра,
Атла, уаѡцас, деичаха иаазон,
Руак цъара инхынааргы машәыршәа,
Давс дызцозма, –
Уака ициргәон.

Зыетхәа игылаз атлақәа ахьибоз,
Дгәыргъон уи,
Игәы карцон цәгъала:
«Убас, убас, афырхацәа, ахьырцар,
Ишәызхала, абааңс, ишәызхала!»

Хда рѣы итәоу иңха Алиона лакәзар,
Узлалыхәозеи мамзар лара,
Рыхьзқәа аңчахәа илхәон дафамхазакәа
Атла хкқәа, исзымдырзоз сара.

Ашәарах, аңсаатә зыхкы утахузеи!
Илами итәѡасуа аеацәкәа уа,
Абнатә шәишәи дуқәа ирыбаргузеи –
Рыкәчарақәеи дарей еикәфьытуа.

Адхынра аантэаанза уаҕа сыҕан,
Ишпацеи аамта иҕырны.
Аҕсабара ссир ихнамки сыбла,
Самгеи, самгеи са сыткэаны.

Мшынха иҕаз абна, хэаа змазамкэа,
Исныцшит убасҕак схата,
Иарбанзаалак хэаак сҕырхагазамкэа,
Снервкэа тынчеит, Сыцаагы тынчеит шыта.

Саалоит, саалоит Иванов иахь саха:
Ибна, иара иеицштэҕкыа,
Бзиа избоит,
Атлақэа еиваҕҕа,
Рнапкэа рхаха,
«Загляделись в розовую воду»*.

Аурыс, бзиа ишцоубои аҕсабара!..
Ассир, ивановаа, шэа ишэырҕеиет:
Сибра еицштэҕкыа абна, абна-ккара –
Москва амцангь ишэаазеит.

Q-ААМТАК РЕИЦШЬЫРТА

Апацха хэычы, есырла ихыбыз,
Еиқэчаб хэажэ быцала ишышыз,
Сара сахыз убраҕа ами,
Убраҕоуп сыцкэынра ахьшэтыз.

Иабаҕоу уи апацха, иқэзааит,
Инымхеит ашьтамтак цыара,
Аөнеихагыла иҕыаз-ҕыазуа,
Аетхэа ишышытыцит убра.

Сыџноуп саргы убри ахан ду,
Сыџноуп хәа аума, аа ожәшьта,
Убраќа ииз сара сыхшара,
Исаќароуп сара схаќа.

Аха сцацха хәычы, есырла ихыбыз,
Исгәалашәоит, цхыз избоит зынгы –
Ѡ-аамќак реицшыртә сшагәылиааз,
Сара иснымцшуеи иахыагы.

ИШЛЕИТ СХАХӘЫ

Ишлеит, ишлеит иќәашза са схахәы,
Схаќгы акчыраќәа идырггеит мыцхәы.
О, ажәра, мшәан, усзааима ууамаха?..
Мап, мап! Уџашьеит, умџахќьеит.
Сунызбоит: Макъана Пуш-
кин сицхьоит дысгәарцха,
Сизызырџеит Бетховен сцәа сказызо.

АЗСАѠЦӘА

– Леандр Геллеспонт дырит дызсаны.
– Уи лакәуп, насгы дзааќәрылт атдыхәтәаны.
– Аха Баирон? Дарданелл дахымси еиџцәаны?
– Знызатәык. Дычмазаџеит нас уи дахќьаны.
Алакәи аџоурыхи урылаланы уцеит,
Җа ххаантәи зсафыкгы избахә умхәазеит.
Урт дреиуоуп иҳалагылоу ахыцшааѠ Җазарат,
Дагъзаамќәрылеит уи, иагъызымцыст чмазарак.
Иаххысыз аибашьраан, иаҗа хангәаќуаз зны,
Ианаҗацхьазоз граммк ахыгы кыр иацсаны...
Мшәан, Дарданелли Геллеспonti иреицшума? –
Ѡажәантә еиџитцәеит уи азиас Колыма!

1977–1985

Q-ҒБАКЫ

Ацәқәырпақәа еиоыхуа
Инеиуа ағба стоуп сара.
Ахәыцра бааҕс сыцрыхо,
Зазцдас сгәы кылнацәоит цәғгала.

Аха хара имгакәа,
Абар инасыхкыан ицоит...
Мшәан, ағба «Цьурма» акәзам –
«Россия!» «Россия» сагоит!

АМЗА

Уара умазан, улакәын ауаа рзы,
Урхәыцга гәырхытхытган есқынгы,
Уархалла ажәәан далоуцон азәы,
Арашь ццышә дақәуртәалон даеазәгы.

Тынчреи бзиабаралеи итәын зынза
Хдунеи игәыбзыгкәмшәышәутәыз уара.
Апхәызбеи ардызбеи цсык еицырхатца,
Ихнахуан ушәахәакәа ркаччара.

Ицсыехон ацәгә ма зынза еикәтәон,
Иагон улакәншьара иблахкны.
Зны абрагытәкыаг игәы нхәацссашәа дқалон,
Ицон игәыжәлацәгәра ихыцсааны.

Ушана мычлатаган зегы рзы,
Иреигъзоу удырхэалон ауааггы:
«Имзеитэуан исоната» ссир азы,
Имзеитэуан даеазэ «Ипшахэаггы».

Абар иудааит ацыхэтэаны ауааггы.
Снеилуеит – ргэыхытхытракэа еикэтэоит...
Мап, мап, ускак иутэутэхьеит – есқыанггы
Ушымазоу, ушлакэу урзынхоит.

ИДАГЭАХАЗ ТАИГА

Хэаа змам таига аеитцхэазан ишьтоуп,
Цьарггы цсы зхоу хэа умбазо итацэза.
Саацсаха, скара-цсараха мѳаакы сануп.
Иаасыкэыршан бнатоуроуп иууаза.

Атынчра ухэеит хэа, ацшатцэкъа ацсы азеит.
Икашэом машэыршэа бгыыцкгы ныфшэаны.
Атынчра мшынха абна иахацеит.
Хэаи, сахэаеуеит ааугэахэрын уацэшэаны.

Абгыыц мтысзо, шытыбжык цьарггы имгазо,
Ишыцэаз ацсабара еикэшшьшы,
Иналыркъан зынзаскгы ааигэаза,
Цсаатэк ныфнацит итрыхэцэаза абжыы.

Атынчра нкылнацкъааит, са схацаггы
Схы инаркны сшыапкэа ркынза снеимнадеит,
Исыкэшаз абна тоура лашьцаггы,
Иарзнак иаахэыцымцызшэа збеит.

Таига, таига, лахьеимарџахә таига,
Удагәзами ушыџоу ескынгы!..
Псы зхоу акы, џсаатәзаргь абжы анга,
Избазшәа сфызак, сыуак ихәанга,
Саарлахџыхит, иаасырџцакт сшыәџагы.

АХАЦА ГӘЫМШӘА

Абахџа дџадыргәакт,
Нас дхырџеит:
Ицәхәыраха иааџыртџ
Досон абар.
Уи азырха,
Зынзаск иахдырџеит –
«Упартиа мап аџәкы,
Уахшыит мамзар!»

Мап, дкамџаит уи,
Ахатџа иусуп.
Дџаџымшәеит
Адунеиаџ акгы.
«Са скоммунистын.
Скоммуниступ.
Сышкоммунисту
Саанхоит џхәџагы!»

Ибжы џар
Адуinei иахыџит,
Иршәо, рџыџ иџәкыо
Иаџаџәа зегы.
Иџыџџәа, еигәыргыаны еигәныџит:
«Ахатџаџәкыа

Ицәшәоит ауп ацсрагы!»
Афыза, Корвалан, исыцлеит,
Ухацара
Сархатоит схаҭагы,
Есаирагы
Са сгәыгра шьтыцуеит,
Ицәырцуеит хәа,
Ахацәа цәырцуеит
Ҷа хшәышықәса
Афбатәи ахәҭазгы!

АЛИМИ ИФЫЗЕИ
(Алим Кешоков изкны)

Зегь реиҶа бзиа ирбоз рфызцәа
Ирцәызит,
Аибашьра ирцәагеит,
Дара,
Ача Ҷаҭа еифызшоз,
Алими ифызеи –
Рыҭсы ҭахеит.

ЕиҶәган.
Афронт бааҭсқәа еифыршан,
Урт ыҶан
Хаз-хазы хара,
Ианеилга аибашьра, афыцьагы
Аус реазыркиҭ
Хацәнмырха.

Абрагы изеиқәшәомызт:
ФадаҶа

Руазэк дахыѳаз,
Цэгъа ихаран,
Егъи,
Ишьткэыцэ иагаз Ладаѳа,
Ельбрус ду амца
Аус иуан.

Ицон ус ашықасқәа
Ишзахәоз,
Ицеит
Ҡажәихәба инреиханы.
Алими ифъзеи,
Ишақәымгәыгуаз,
Еиқәшәеит җенак, атыхәтәаны.

Иагъеиқәшәеит,
Рҗынеигәыдрыхәхәалеит,
Аха ирызтымкааит
Жәакгы уа.
Ҡ-цлак еилиааз реицш,
Инеилатцәеит,
Инеикәырша дара рнапқәа.

Еитцасуан аҗәара,
Иқыць-қыцьуан;
Имфасхью хнымхәи
Еиханы.
Зынзаск еилатәазеит афъыца,
Изеицырымтца еибакны.

Избоз,
Еидхалазеит хәа ицьазшьоз,
Ирзеилкаауазма, мшәан, дара, –

Алими ифызеи
Ишыргәйдрыхәхәалоз...
Ирцәызхьаз
Рөызцәагы убра.

АХАҶӘИ АЛМАСИ

Ацәажәара иенаназик Ҷақы,
Жьац дџацкьан, днаџаххит уи игәҗакы.

Жәак шааихәалак Ҷақы, ихәон егы
Инеихаргыл иаразнак жәабагы.

Ҷақы дынтгыл-аатгыло, дымццакзо,
Дрызхәыцуан иажәақәа ишәо-иразо.

ИҶы иааташәоз, инеилагәа зегы,
Изхыцтраха индәықәитцон егы.

Ҷақы ашьшьыхәа ацәажәарахь деихеит,
Уи ала ифызагь днеихыыңшып җаитцеит.

Мамзар дазхәыцуазма – Жьац иаҗагы
Дымбыжки, иаңызгеит хәа иҶырғьзангы,

Жәак ацынхәрас џажәа җиркьон ожәы,
Ма изакәызеи ихылџыруз абжыы.

Абжыы – инҗаџыр џажәа зкуа аҗаңшьа,
Иагон иаразнак ейкәжәжәа-ейкәшьшьа.

Акызатәык, акоуп дзышьтоу Ҷақы:
Инагзаны изхәандаз игәҗакы.

Анаџстәи усума, мшәан, егъаурым,
Азәы игәы иахәап, даеазәы игәаҗхарым.

Иабаҗоу, Жьац ихарззала ибыжь ду
Ахәаха еимразеит Җақы игәы итоу.

Агәала иманы, ихы тууа,
Диҗырцит Җақы, жәак уаха имхәауа...

Уаангыл, уаангыл, усзызырџы, Җақы,
Иуасхәоит Саади ихәамтақәа руақы;

Убри ихаангы иҗазаарын ауаа,
Ауу-уухәа агәтакқәа зхәәеуа:

«Аҗәыҗа уаха илымшо дҗаца,
Ажәала дихәәеуазар агаза,

Иҗьашьатәым, ипхьазатәым омас,
Хахәла иҗуеыргыы җалоит алмас».

ИХАХЬЧАП АҖСАБАРА

Мап, иҗамызт абас мацара.
Хдунеи аеаҗсахт, зегь злазоз.
Иабаҗоу, мшәан, амегацарос,
Хҗа-хҗа метр зтәыџақәа назоз?

Еласмотериақәа абаҗоу?
Амшә дузза ахаҗқәа иртам.
Урт рышьтамта анышәәҗ ада
Җьарамзар-җьаргыы шыта ианзам.

Атоурақәа еимгәхәо ирылаз,
Игәғәаз, имырхауаз, имшәоз,
Адуреи адауаңшьреи рыла
Иңағьаза хдунеи кәзцоз –

Ианызааит. Раамта аан – ицеит хәа,
Қалап изхәаша азәырәы.
Аха урт рықәзаара зегь реиха
Уафуп изхароу, ауафы.

Иееибыта абцарла дрыжәлон,
Ак рыцхамшьакәа инирцәон,
Ҷыц бцарк кәйтцацыңхьаза, рыжәла
Есаaira инакәуа, иазцон.

Кьоушәоуқәак роуп ожәшьта инхазгы,
Абар анызаара иафуп:
Абғабгы, шьхакаққаңгы, слангы –
Еикәырхатәуп, еикәырхатәуп!

Ихьаазгоит цәгьа хдунеи еитымхоит,
Ацабыссарахь еихеит –
Ацстәқәеи ацсаатә дукәеи зегь ртықан,
Хәнаңи бағыри рацәахеит.

АДӘЫШКӘАҒЪАЗ АҢНЫ

Адәышкәағъаз иахьабалакгы.
Әнык ацәаара убом ааигәа.
Иреизартан ауаа еснаггы –
Иаангылон автобусқәа уа.
Ианықәшуаз ақакар аакылкьан,

Икыдцәа ианауаз ақәа,
Адәышкәағзаға еилагылан,
Дасу имашына дазыпшуа.

Иаацьаршьейт енак ауаа ахьааизаз,
Иагышқарлахғыхи зегь неипшы:
Адәышкәағзаға, амѡа азааигәа
Қәацәк гылан, ғыц иқатцаны.

Ақәацә хәа ззүхәашатқәкьа акәын,
Иадырсын ашьақәкәа цшьба,
Ашифер еивтақса хыхь иақәын,
Цақа – асқамқәа гылан ѡба.

Зегьы ирбартахеит харантәгы.
Иаргәырғыон, иаднақхьалон ауаа.
Цьоуки, автобус иазықшзамгы,
Зынгы рыпсы неитарклон уа.

Ақәацә хәыцза, цьабаас хәа иадуи –
Шьыбжьоннза ѡыцья иқарымтцей...
«Как мало в этой жизни надо
Нам, детям и тебе, и мне!»¹

АМѡА АЦНЫ

Амѡа аганахьшәа ихәуан,
Агәы каршәзан ажәгра,
Унавсны уцаргы ауан,
Ус имуит хәа Ахра.

Имашына иқартәаны,

¹ Ацәахәақәа А. Блок итәуп.

Ахы ихъымзо Ахра,
Ауаа игон, афы дашьны,
Нас дабавсрыз ажэгра.

Уи днацэхасит иргэгэангы
«Жигулила» Ахра,
Аеазнымкыла ацстэгы,
Инеины интахаит ажра.

Иааныркылан «Жигули»,
Днарыгэтылак Ахра,
Инеицхырааны зегы,
Ажра интыргеит ажэгра.

Ахырқыара итахны,
Ус неихэахит Ахра:
«Хамфа иапырахан ацстэы...
Хаи, афасаит ажэгра!»

Апассацьырцэа руазэы.
Ҷааитит игэы ифыцалан:
«Дэныкала игроуп ацстэы,
Ауафы – фныцкала!»

А И Ц Ә А Ж Ә А Р А

Гагра, Гагра, сшыхэычзас сзышьцылаз,
Уақа интернат-школа стан.
Сыблақэа еснагы амшын рыхгылан.
Сышьтахь – бахча дук еитцхэа ишьтан.

Кэарацчак ашкол иазааигэа инеиуан.
Уи ахахэқэа ирықэхэмаруа ицон.
Ацхын, азын – зегь иара иазиепшын,

Иагэаҗхоз ашэак еснагь иахэон.
Мап, сара бзанцьк исхаштуа сыҗкам:
Скэарацча, амшын, абахча, ашкол.
Пушкин, Байрон, Лермонтов, шықэсыла
Ұызара сызуа, сыргон, сааргон.

Снызкыло җалозма, са саиааиуан,
Ескынгы сара сгэыхэтэы назон:
Сажэинралақэа аччахэа ицэажэон,
Сыҗхьарца – акафхэа ашэа ахэон...

Са сзыхцэажэо ианбатэиу, – краатцеит,
Ұынфажэижэаба шықэса!
Имцеи хара!
Сгэалашэарақэа, җабуп хэа шэасхэоит:
Сыбла ихгылоушэа избеит схэыцра.

Аха нас? Анафстэи сусқэа шҗаказ?
Сымчқэа сыҗсаҗьазар уи анафс?
– Настэи?
Иааудгылеит уажэра шааиуаз,
– Ғаи цыушьт, сшыхэыцзас сажэырцу нас?

– Ааи, урт амфа иашацәҗьа рыбжьазаап.
– Сыцкэынра? Ажэакгы азхэазам.
– Уцкэынра уалацэажэартэ иҗамзаап:
Иалнаршаз зынзаскгы ирацэазам.

– Ус аума!
Сзышра, суеигэыргэоит уахьстааз!
Сахэоит: иумаз ақэра ду антра:
Сыцкэынра иазыҗамцакэа иаанхаз –
Иуанамхеи шыҗа нагзатэыс ура.

АҒЫНЧРА

Ус тынчроуп, бжык ҫаргы игазом –
Икара-ҫсароу мшуп.
Махәтак машәыршәагь иҫысзом –
Аҫшатәҫҫагь ҫәалашьшуп.

Ҫсы зхоу акы ыҫазамшәа убоит,
Еиқәтәеит зегь еиқәшьшы.
Агәәәәә ҫсаатәзатәык хәәәәәит –
Иҫәәәәә игоит абжы.

Аҫсаатә, иухъзеи, уҫәәәәәит?
Уаҫшәәозар уахъзатәу?
Мамзаргы иҫәәәәә адунеи
Сырҫыхоит хәә уаҫу?

АҪХЪАРЦАРХӘАӘЫ ИУАЗ

Шьта сара сзын
иҫхъоу азәы усызиәиҫшуп,
Усымоуп кәыба хәычык уҫәәәәәны.
Уахъымеиҫакша тыҫк
Уара иузыҫшаауп,
Саргы
снаухылаҫшлоит угәәәәәкны.

Усрыҫқәоит, иуқәсыршәуам
ҫәара бабыҫкы,
Анышәынтрагь
дымрыҫқәлои ҫәара.
Уаашьтысхлоит зынгы,
ухәагазан сузхәыҫуа.

Избан?
Аңсы шыта дысзырбзома,
Мшәан, сара.

Уарей сарей
закәйтә аамтоузеи ихәәсыз!
Сыцкәынамыз,
сымч тамыз иғәғәаза.
Иссирха урахәыцқәа
ирыцтыә икамыәуаз,
Чаиковски ибаркарола җацаза.

Снацәкьарақәа
угриф ишпақәхәмаруаз,
Вениавски
имазурка: анасырхәоз!
О, сәыза бзия,
сыпхьарца икаәуаз,
Шака насып,
Гәдура сзааугалоз!

Уажәы?
Акы усапсазамкәа уқәуп.
Уңсыхьшәашәаха укәыба удоуп.
Саргы, сгәырәо,
схы ськәажь сухагылоуп,
Цнапыкла уеипхьышышьәауа,
Егы – җахцәоуп.

Егы җахцәоуп!
Уи айбашьра исымнахт.
Исымнахт айбашьра,
сара снапы.

Сзыцсоузеи шыта сара?
Исымоуи цсыхэас?
Исцэыйт нцэахэыс хэа
иказ сара сзы!
Уцсуп уара.
Уцсуп уажэшыта са сзыхэа.
Исзынхаз аоуп:
имызуа,
импсуа
Мазуркеи баркаролеи
Итафлоит слымха,
Исгэаларшэо
Са сқэыпшра шықэскэа.

АХЪТӘЫ ЦАҚЬА

Иангэахта акэша-мыкэша шыта зегы,
Хаатгылт хартэ зиак аќараќны.
Азиа ухэеит хэа ицъашьатэын иаргы –
Еитцхэа итажын мшынк иаќараны.

Еразнак Хараза уи агэтаны,
Инақэшэеит халапш
дгыл ыытк еиқэатэаза.
Иахзычхауазма, тыок аарыхианы,
Азэи сареи хэгьдэықэлеит хэфќьаса.

Иарфеиаз закэызеи апсабара уа!
Хэгеит хара еразнак хатќэаны.
Азы итыхэхэон ацаќьа харақза,
Ицъашьатэаз, ицъашьатэаз акны.

Адаш дукэа уи иалан еишырсса,
Дара зегь шейжыза хыла еикэапхон.

Жьахәала хрысцыпхьаза урт хара,
Ахьы, хәасартк еицш, ифьшәшәа икацсон.

Еилаарцыруан иблахкыгаха зынза,
Мраха ихыччалон ацакьа азы...
Уи еицш ашана, ассир, еацъара
Ибахьоума адунеиафьы азәы!

Ауха цхызлагьы избейт сара,
Избейт уи иахагьы ицъашьатәны:
Игылан Акәа икацчо иара,
Игылан Ленин иашта агәтаны.

АТӘЫЛА ИАЦӘА

Ииацәкакараза
ажәәан ахагылоуп.
Амшыни ашьха дуқәеи
ирыбжьакуп.
Уи тәыла хәычуп,
аха тәыла ссируп.
Иршеижьтәи адунеи,
Уи ацсуаа иртәуп,

Зегьынцъара:
идгылыз, ижәәаныз, имшыныз, –
Цшшәык рхоуп –
Ииацәкакараза еикәацхоит.
Ауаатцәкьагьы,
убаскак уи иарлахфьыхыз,
Рхафәқәагьы
иацәахазшәа унарбоит.

Ахан дуқәа
иғьазғьазуа еивагылоуп,
Ақсшьара хәа
сасцәас иаауа ирызкны.
Убарт аханқәагы
аиатцәара рхыѡуп.
Ишоуп зегьы –
цштәы иатцәала ишәны.

Уа рыгәқәа тгоуп зегьы –
агәырғьа ишьтнахуеит:
Мыч чыдоуп уақа
ирылашуа ауаа.
Уңшишь, иубома,
шәышықәса зхытцуа ақсуаа,
Еизцагьаха, ишдырхәмаруа аеқәа.

Урт хшыѡеицакрак
рымазамкәа иааиуеит.
Икәыҕоуп, ражәақәа –
зынза ихәшәуп,
Убартгы еилахәоуп кәымжәы иатцәала –
Уагы аиатцәа – ақштәқәа ирыцку акуп.

Атәыла иатцәа,
еицырдыруа тәылоуп.
Ақсны хәа
ахьз цахьеит уи харагы.
Саргы убра сынхоит,
қәрадуаа среиуоуп,
Зегь шықоу аицш,
ссасдылаѡуп саргы.

Исымоу иреиҕу
иара изыҕаан исымоуп.
Иреиҕу афатэ,
иреиҕзоу аҕгы.
Аҕхэызба сас лзы?..
Нарт Сасрыҕаа дҕеижэуп,
Иҕеыхаа-иацэа
шьацэхныслом бзанцгы.

Устаа!
Уаргы суцылоит.
Улахҕыххап.
Иубап қарадуаа.
Рмаана еилургап.
Хьаа-баақак умазаргы,
икажь-ицыххаа,
Ахэицра иацэкакарақэа
ума уцап.

АҒЫЗЦӘА ШӘАХЬ

Шәарей сарей ҳаипырцуеит. Сгәы шәыштыхо,
Шәышхьаазго сцоит хара – убас сразҕын.
Хдуней зегь гәысакарахангы сықәхааит,
Зегьы акоуп – шәоазисуп са сзын.

Ашоура, аҕакар цәгьа анкацеиуа,
Санзышо, сымч насылзаа саацсаха,
Сымҕыалакәа – шәоазис са сазнеиуеит
Ихьшәашәаза иахьсдыржәша зык сара.

АМҘАДУ АҖНЫ

...Томит меня тоскою
Однозвучный жизни шум.
А. С. Пушкин.

Ииашоуп, җамҗаду җбаауп,
Җсароуп наҗ-ааҗгы еихашышы.
Машынас иҗоу зегы ануп,
Еихыыс-еиҗысуа еицхрашышы.

Ааи, ииашоуп, җамҗаду җбаауп,
Ихҗоуп катранла еиҗара.
Избан, нас, амашәыр рацәоуп, –
Лассы-ласс иҗалоит убра.

Машынақәак зны имҗахҗоит,
Еиҗаслоит урт даҗазынгы.
Ауаа рнапқәа, ршыапқәа җцәалоит,
Иҗахахәеит убас җоукгы.

Ирхароуп ашофиорцәа рхәоит,
Иржәуеит арыжәтә ирацәангы.
ГАИ – җакзоуп хәа иҗхәзоит,
Иагыхәеит зны иаарыҗәҗәангы:

«Зегынҗыара җсароуп, җсароуп!
Уасҗак урт игәыҗцәагоу роуп...
О, анеибеиҗш еизадара
Шаҗа иухҗоузеи ацәгыра!..».

РАЗАН ХЭЫЦЫ

Еилыцдит хатцеи пхэыси.
Урт еипырцит.
Ахатца дцеит, дцеит
Тыпк зымѡа ицшааны.
Еиґацѡахеит.
Ацгэы еиқѡатѡа рыбжьысит.
Дгэырѡоит рхэычы,
Аѡыцьегь дрызгэыкны.

Ихьааигоит цэгьа
Разан хэычы.
Ихьааигоит,
Дцалоит уи иаб иахь,
Ибжьамыжь мышкгы.
Агэылацѡаггы, рѡазтѡылх,
Убра иабжьалоит,
Еиндыршѡарц интакты
Рыхгы, рыгэгы.

Иусханы,
Уи збыртакаѣ ианнеиггы,
Еинрааларан
Уи азбарагь
Зызкыз.
Аѡацѡа рыхьчара
Аусқѡа иреиґу –
Акоуп хѡа ами
Зеггы ргэы иштакыз.

Ацыхэтѡаны еинаалеит
Хатцеи пхэыси.

Уи збырҗеи гәылацәеи
Рыда иҗатан.
Зынзаск имчыдан
Урт абри аусаҗ.
Зегь зылшаз иоуп
Разан хәычы,
Разан.

АХИРУРГ БОБРЫШЕВ И. И. ИЗКНЫ

Сара ашәарта ду сҗагылан,
Сеитцыхны снықәыртцеит астал.
Иаасыкәыршан, иеиваҗта иаагылеит
Схирургцәа –
сыңҗара згәы иҗоу.

Унасхагылт ускальпель шукуыз,
Убасҗан ихааза исмаҗаи
Убжы, игәыҗатцаган иҗаз:
«Акы уацәымшәан, аҗаҗаи!»

Анафстәи сгәалашәо җәа сыҗам.
Акгы схәам, акгы сгәы иҗам.
Шаҗа аамта сырфышыыз сыздырам.
Санааҗш –
спалатаҗы сышытан.

Са сшыбарҗеиуаз, цәгья сышгәаҗуаз,
Дырфегьых ихааза исмаҗаи...
О, шаҗа игәыҗатцаган иҗаз!
«Акы уацәымшәааит, аҗаҗаи!»

Шьта краамта цит. Исхаштит схьаакэа.
Сшьапкэа сагьрыкэгылт са сьырғэғэа.
Аха сгэы удоуп, Халаҫа шкэакэа,
Еснагь, еснагь сгэы удоуп ура.

Пьрхагак, гэеиҫахарак, мамзаргьы
Са сьшҫа ус хьанҫак анааи,
Исгэалашэоит сара иахьанзагьы,
«Акы уацэымшэааит, аҫаҫаи!»

АҚЫҫА ИАГӘЫЛҪОУ АМҠАҪЫ

1. Ахш ахэыцкэа рзы

Шьыжьза идэыкэлаз амашьына,
Ишиашоу араион иазцоит,
Иагоит уи ахш цистернак азна,
Ахэыцкэа рбаҫказы иагоит.

Иаными ауаагьы уи амҠа,
Машьынакэакгьы ағьға рыхга.
Имцои зегь чаиҫыхра, иахыццак –
«Ашэаҫшь» иалоу аколнхацэа.

Издыруада убри зыхҫбахыз,
Изгэарымҫаз уи ианахэҫаз,
Икаҫэон ахэхэахэа иааҫэымҫзакэа,
Ахш ацистерна иҫаҫэаз.

Ицэахэа шкэакэаха ианылон
Уи амҠа ыцьара еишшаны,

Иахьиашартаз, иахьхатцэиртаз –
Зегьынцъара еибарганы.

Ишзахэо иџеит амашына,
Ианаамтоу инеирами иара.
Ахш иагхоит, ес-минутгы иагхоит,
Инхоит шыта хшыда ахэыцкъа.

Ианымыз ауаагы уи амџа,
Машынақэакгы ағыға рыхга.
Аха азэызатцэыкгы дџамлейтеи,
Икатэоит хэа ахш убра изхэара.

2

Нада-аада амџа ианхалаз атцла
Иналыркъан ацшацэгы насын,
Иџыцнахэаз тцла дук еитцхэа,
Аколнхацэа зланыџэоз амџа
Иџанымхалеи наџ-ааџ еиџша.

«Ашэацшыаа», убри инахыкэшан,
Имцеи мшэан, чаиџыхра имцеи.
Дара ирышьталан иааиуазгы,
Убартгы убасцэкъа џарымцеи.

Аколнхацэа рмашынақэагь,
Инаџсит атцла, ус убра...
Убри нахыс уаагы машынагь,
Зымџа идэықэлон ныџэара.

Есқынагы атцла ишынахыкэшоз,
Ихэынцэарамхеи уа зынза,

Аха уаагы машынагь нылхо,
Ицалахуан усс иҕамцаза.

Уажэраанзагь ишытахон уи атла,
Инылхон ауаагы ахэынцэа,
Итҕыа раиком аҕнытэ иааиуаз
Иныламхар машынак уа...

3. Азытҕэа

Уи амҕаду иацэыхарамкэа,
Азытҕэа хэашыы аханшэа,
Аеыргаҕа ара ду ахыгылоу,
Иааидибагалт аколнхацэа.

«Ашэаҕшыаа» аизарақэа устэҕыа
Акыр игэцаразкуа уаазам,
Ианаҕанакзалакцэҕыа ада,
Ус шамахамзар ирҕахзам.

Абраҕагь убасҕак еидымхалт.
Ахантэаҕы иааркыаҕ ихэеит: –
Аколнхара даара бзиа ишааиуа; –
Аплан инацдан инаиагзеит.

Ахантэаҕы аҕышэа змоу иоуп:
«Ашэаҕшы» шықэсы ҕажэа икуп.
Анахь-арахь хэа зэызҕыо иакэзам –
Ачаи уи изы – ихадоу хықэкуп.

Егьырҕ зегыы изакэызаалакгы,
Уа аҕбатэ ус хэа ирыпхьазоит,

Иналатцаны арахэ рфермагы –
Зны араион ахь хшык ргалоит.

Ицэажэоит уаќа гэата-бѓата,
Хэ-гак рчаирќа иацырќарц рызбеит.
Азытќэа адаѓќэа уа аѓу
Аатдыргоит: иазымкуа иќэит.

Урт убысќак рыбжы дырдулоит,
Рцэа иќытцеит убысќак убра.
Уарлашэарла ианеизалоугы,
Изеигэныџзом аколнхацэа.

Азытќэае адаѓќэамоу, аматгы
Аацэыртцлоит ишыќыруа зынгы...
Раиком аќынтэ ирархэар акэхеит
Ишќарбатэу азы ќабаагы...

МУШЬНИ МИЌАИЕИ ИАРА ИЌЕЫХЭИИ

Уеыхэа ссир ишытхыс ицоит,
Зегы ирылаќоуп иара:
Иныќэоит зны, зны изсоит,
Зны ажэџан иалоуп иќыруа.

Еиќау насыќќ ќалом ќаргы,
Иабаќоу еиѓу гэыхэтэхьзара:
Идгылыз, ижэџаныз, изыз – зегы
Умехакхеит, иумгеи ура!

АХЪАЦРА

Инеиуеит ажәлар,
Амѡа ырҥааны,
Игәырҥа-гәырҥо,
Ишәахәо, икәашоит.
Хәыцгы-дуггы,
Насыпс ипхъазаны,
Апхәызба-қәыпш,
Аҥаца дааргоит.

Инеиуеит ажәлар,
Амѡа ырҥааны,
Илаҥырзышо,
Еиҥақуа игәырѡоит:
Ихъааргоит хәыцгы-дуггы
Зегь неипшны –
Икәыба иаҥагыл,
Аҥсы дыргоит.

Абар еизааигәа
Инеиѣагылт дара.
Урҥ зеивысуам,
Ихъацроуп шьҥа цыоукгы.
Рхаан ирымбац,
Рҥың иқәнаҥоит цәгәла,
Ус иаршанхоит,
Ирѣымшәо жәак азәгы.

Иааҥынчрахеит усҥак –
Шьҥыбжыкгы гом.
Аҥсабарагы аҥсы
Убас иазоит,

Еиқәтәоит аңшалас,
Бҕыыц хәычыкгыы қәацом.
Аңсаатә зымңыруа,
Жәәанаф ишьақәхоит.

Ус ашырхәа
Аңхәысеиба днарылцт,
Дышиашаз уи,
Илмышьзашәа акгыы,
᠙-жәларык ахьеиғагылаз
Днарыбжыыст..
Акәыба згозгыы –
Инлыцмәахыцт зеггы.

АХАРАКЫРА

Атәылақәа ажәйтәан еибашьлон,
Акы ацахон, аиааира агон егы.
Убас уи аханатә аахыс иаалон –
Еихың-еитыңалон урҕ есқьынггы.

Ожәшьта аихың-еитыңара еиқәтәеит,
Уи аамҕа уаха изымхынхәуа бзанцгыы.
Атәылақәа убасқак ихаракхеит –
Акы ыңаны, изахыңауам егы.

ААМҒА АШӘАХСҒАҚӘА

Деибашьуан Нар,
Амца-шыра далан,
Иңсадгьыл дахзызаауа,
Ихьчауа.
Исолдатцәа драңхьагыла

Дааиуан,
Афашистцәа
Икаҕыҕа ишьтацаа.

Далахэын рхақәйтра
Ориоли Курски.
Иңхеитцон
Мраҕашәарахь иаҕацәа.
Уахь днаскьяцыпхьаза,
Игәеисра иацлон.
Дбылуан,
Акы дазнымкыло дҕаца.

Аха иқәымҕеиет
Уи, жәыларакәҕ
Дырхәит:
Иҕьеит иҕама-пса аҕа,
Иңнарҕҕеит изамҕа
Ицламхәаҕынза.
Данкаҕа Нар,
Дытҕаа дыргеит, цәҕыала.

Афашистцәа Нар
Акыр ддыргәаҕит.
Дҕахарц аҕсык
Ааигхеит уи убра,
Аха нас, ииулакҕы,
Уи дыбналеит..
Даҕьацәахт
Абнаршәыра ду ҕыара.

Ишьапқәа ицаҕәало,
Дрызнымкыло,

Дгарыгаѐо,
Уажэы-уажэы днатэо,
Ипсахаара иқышэ иқакны
Днеиуеит,
Нар ирхэтаѐ,
Илабжыш ахэжэы икатэо.

Дгэырғон уи,
Ифызцэа, иашыцэа ахыбоз.
Ипсадгғыл аиааира иахызцоз...
Дгэырғон.
Агэыпжэара ду данакэшэагь,
Иц еихарғэғэа,
Имырзо имыччалоз.

Агэыпжэара цэгьатцэҕьа
Дақэшэан дыҕан.
Деибашьфымзар –
Изхымгоз, ичҳаны:
«Итҕэа иргаз уоуп ура!
Уқсахууп!» хэа, –
Уи дхырымтцей
Ғадаҕа, иус зыбны.

Ихан лагерк
Дынтарыжыт убраҕа.
Абаҳаи атырканти
Неидыркит.
Хыла-гэыла
Ацэгьоуцэа ахьеилаз,
Зны гэгэалацэҕьа,
Хэызбала уи дырхэит.

Ацэгъоуџ диқәжаит:
«Ухаҕы еицакьан,
Узамџақәа
Ак аткыс еихан егы.
Иқәнагоуп:
Сара табуп хәа соухәарц,
Шьта бзиа
Еикарасымтәи џбагы!»

Хьаа дус имаз,
Даеа хьаакгы изацлеит.
Игәы зынзаск,
Зынзаск иғәнаказеит...
О, закәытә насыпдарааз иҕеипшыз!
Изамџа еибгагы –
Алагер еиџнарффеит.

Ицьабаа цәгъаз,
Залымдараз – урт зегь
Иц еихаргәгәа,
Ичха, иххәа игон.
Җсеиџгартас
Акызатәык уи имаз:
Абар иаиааит
Иҗсадгьыл –
Игәы җнагон.

Иаарласзан дагыгәанаҗеит
Аҗсадгьылгы.
Еитцнахт Нар ишҕа
Анапы җхаза,
Зынзаск икәымшәышәза,
Ихааза.

Уажәык зынзаск,
Зынзаскгы иразза.

Иашоуп, ихәрақәа
Зынгы иааизцәырцлоит,
Аха, иҕерымта,
Дааилоит ичҳаны.
Уи рцафыс
Аус иуеит иқытан,
Ағар иаазоит,
Изаанхаз имч рызкны.

Ихахәи ижакьеи
Зегь еималейт,
Иҳәира еилачхеит
Нар ихағра.
Иблақәа затәык,
Уи алашьцарағ
Иағуп ғ-цәымзак реицш
Акачцара.

Модам
Ахахәи ажакьеи роушьтра,
Уи Нар изыхәан
Хьаа баацзак иазкуп:
Аамта ашәахстақәа
Дырцәыпқашьаны,
Урт рыла
Исзыхфозар хәа дағуп.

ҲАН-ҲАҶСАДГЪЫЛ АХЪ

Залымдарала
Ҳтәыла иахнагаз,
Сара саргәаҕуеит,
Иахьагы сартынчуам,
«Ахьаа цәгьа змырзаз,
Уи җаргы иззымхәаз,
Дагеит хәа иан», –
Рхәалон ажәйтәан.
Мап, ицәахтәым,
Ҳан илзеицәоу акгы.
Ҳан!
Егьа сгәаҕхьазаргь,
Ба бзыхәан,
Схы сеигзартә
Сзыҕалом сара бзанцгы.
Еицәоу сзыҗшызааит...
Аха бсымаз!

БЫЖЬ-ЗИАСК ХРЫРНЫ...

Быжь-зиаск хрырны,
Быжь-шьхақы җархысны,
Нас, океан дук неимгәхәаны,
Җсы зхоу дахьнанамгац,
Ҳаихьыс-еиҗысны,
Бнаршәырак хнылалт храцәафны.
Азәа-зәала
Абаҗаи ацырканти
Абҗьарс иаашьтаххит җара...
Абра, абраҕа
Адуinei ацыхәан –
Ахьы цәахьызаарын абра...

АҢАДЦАЛАРА

Уи дмузыкантын, аха ддагэан –
Арыцхарақәа иреицәаз акын.
Ихьааигон цәгьа Бетховен, дгәаҕуан,
Аха, иус камыжь, дшаҕыц даҕын.

Зегь илшозаап згәы камҕа иааиуа!
Уи дырбыжк даднацалозаап иара.
Идагәарагь уажәшьта даиааит,
Ианилша
«Ажәбатәигьы» аҕцара.

САҢАНАКЫР ҖАМЛАРИ

Аҕсра иацәшәоит зегьы-зегьы.
Сацәшәоит цәгьашәа, сацәшәоит
саргьы:
Сыгәтыха еилашуа ицәқәырҕоит,
Уи сзынамгзар хәа са сацәшәоит...

Мшәан, аҕсуаа акыр нызцуа уаауп,
Зегьы ирдыруеит – итцаауп.
Издыруада, убри, убри
Са сацәнакыр җамлари!

ВОЛОДИМИР ГЕТМАН

Уара сасыс иахтааз уакәын,
Җагьеибадырт абра хара.
Угәы иахәеит хәқалақь цшза Аҕәа,
Ухнахт ишәтышха акаччара.

Уахыки-енаки иреихамкәә
Ҳаицын, еилатәеит хгәы-хаҗсы...
Ицьашьатәума: хьаак иаргәаҗуа –
Еилибамкаауеи ус лассы.

АБДУ

Гомер ду дыбзахеит, ус сгәы иснаҗеит зны.
«Ишҗакашәҗеи шәдунеи иссирха иҗшзаны:
Амшын ихышәҗеит аҗба дуқәа еицрыхәхәа,
Ахауа шәалалеит аҗсаатәеиҗш шәа шәҗыруа.

Ианиба ынәажәи актәи, дыхәхәеит абду: –
«Ех, анасыҗцәгьақәа! Закаҗеи шәа шәызҗу?
Сара Троиантәи аибашьра сгәы җнаҗәахьан.
Шәара шьаҗакгы шәзафымситеи уи иахьа!»

АПОЕМАҚӘА

АШЬАҒА АХЬГЫЛАЗ

I

Нар пхэыс даазгоит хәа иеазыҕаитцоит,
Ачара иурц ауп игәы иҫоу.
Ашьтәқәеи ачыси идигалоит,
Имацзам арыжәтә ирхиахьоу.
Иеыжәйтцаша иреихәахьеит,
Иуа-изла адырра роухьеит,
Дхара-дааигәа даанмыжь азәгы,
Ачара иазыҕшуеит зегьы.

II

АшьаҒа дузза еитцхәа игылоуп,
Нар имзырха амехакзаны,
Уи ирацәаны атыцқәа амоуп, –
Иакышт уаа хәышәоык иреиханы.
Ацас абасоуп ишатданакуа:
Ачара зуп хәа згәы инҫазкуа,
Уи, хымҒада, имзырхаҕны
Иргылоит шыаҒак неитцхәаны.

III

Уи жәытәнәтә аахысгы иахзацуп,
Абзиени-ацәгыеи зегьы рзы.

(НаӋ иахӋэыблааз ацэгъа!) бзиароуп.
Харт хазлацэажэо иахъазы.
Амац зуша алхны иӋоуп
ЕилӋба-еилгэцэу – цкэынцэоуп, згабцэоуп.
Абар, еивагъежьюа дара,
ИаӋуп ашыаца архиара.

IV

Ацх кэандаза адгыл инахатэеит,
Атацагъ ашта инталыргылт лшыапы.
Ауаа ргэырӋара зынзаск иазхаит,
Хэыцгы дугы рпылоит ирацэаӋны.
Атаца, илыкэшо-ирызатэуа,
ДныӋнаргалт лымӋара, ицырцыруа
АӋама цхаӋэа ашэваз аӋны
Ӡыца иахъеинырӋьоз еизпшны.

V

АӋама цхаӋэа реинӋарагы
Кыр цуеит иахзапуижътеи хара,
«Хтаца лыцэгъа-мыцэгъаӋэа зегы
Иаршэоит, илыкэнацоит иара»,
Убас анакэха, ихэартам зхэода,
Апхэызба қэыпш илзеигъу зцэымгда!
Лыцэгъа-мыцэгъаӋэа тахааит,
АӋама цхаӋэа еиӋдырффааит!

VI

Знык хтаца хӋны даныӋнала,
Настэи аускэа жэдыршт шэаргы:
Итэуп ашыаца ду уаала,
Зхы-зӋы мыччо дубом азэгы.

Харантә иаазгы, ааигәатә иаазгы,
Бзанцык уахада еибамбацгы,
Еиуацәоушәа, еигәыцхәушәа,
Гәык-ңсыкала еибырхәоит аңсшәа.

VII

Атолбашь акыр иаңсоу уаәуп,
Иаңитцаз аныхәаҕақәа
Кыр зтазкуа аус дуқәа ирызхәоуп,
Иржәуеит зеггы, мап ацәымккәа.
Мамзаргы мап ацәукра уқоуп,
Уи иажәа кәышқәа амч ду рымоуп:
Ушырзызырәуа зынза ушанхоит,
Уыхны аәыжәра угәадырңхрит.

VIII

Аәыжәцәа рәадцалан арыжәтә ржәуеит,
Ирхагьежь ирхагылоуп ахәса.
Ацәцақәа лассы-лассы итацәуеит,
Аха дырәегь итәыхуеит рықәцәанза.
Иччоит, ихәмаруеит зегь еизгәдуны,
Урғ еибаныхәоит ацәца шытыхны.
Икәеикәеиуеит аҳардан әы қаңшьза,
Агьама ҕацаза, иңьбараза.

IX

Арыжәтә шырацәоу еиңш, ирацәоуп
Ашьаңағы афатә хаагы;
Цьынңыыхәоуп, кәтыжьуп, кәацуп,
шәыруп, Угәы наззыхәаша зеггы
Аишәақәа рғы имазеиуп.
Ауаа еикәаңга еидтәалоуп,

Ажъа нарылаңаларгъы,
Ацарта амоуратэы цъаргъы.

X

Ашьяңа аханы ашэа рхэоит,
Напеинкъароуп, икэашоит цъоукгъы.
Урт ирымданы идыркыкыуеит
Ацыхэан итэоу ауаагъы.
Убраќагъ иасны рнапы еинырќоит,
Ишьтхысаа шыца еицыкэашоит;
Ашьяңа, мзырхак зымехаку,
Ирызхом хэа мамзар иузхэару!

XI

Адырџаены шыбжь нхыхэхэаанза,
џыжэран, шэахэаран, кэашаран –
Ауалыркэа зегъ тацэаанза,
Еилаќъ ашьяңаџ еилатэан.
Ауаа рацэа, хэышэ-џык иреихаз,
Меигзарахда уаткеи џи зыжэхъаз,
Ауухэа, цэгъашэа рыбжы гон,
Азэ иихэо азэ изеилмырго.

XII

Уахыки енаки имыцэазакэа
Изхызгаз, ауаа мааңсеи,
Ашьяңа аџныцра иаќэитымкэа,
Аџы шыржэуаз рымч мцазеи.
Еибак-еибашьтуа, ацыхэтэаны,
Ашьяңа индэылтцит еиманы.
Уаха рылымшо икараха,
Еимытцт ихылда-зылдаха.

XIII

Нар имзырха аф ффы ықәшәшәоит,
Удыңта интасуеит уи харантәгы.
Ашыаңа аөнүтқа улаңш нақәшәоит:
Ихыхаҳаны, еиқәырқәачны,
Шыамақеи қсаатәи рыбаққәа
Цқа змам рықәжьуп айшәақәа.
Урт рықәхра аус ду атаххап,
Уардынк иазмыртысыргь қалап.

XIV

Нар игәы итеикыз неимыгзеи,
Ишитәхыз еиңш, уи дшазғлымқаз.
Еитцқәа ашыаңа ду имырхиеи,
Иуа-изла зегь ирызхашаз.
Атқас ус ами ишатқанакуа;
Ачара зуп қәа згәы интазкуа,
Уи, хымқада, имзырхақны
Имыргылои шыақак неитцқәаны.

XV

Ааи, Нар атқас еиламга инаигзеит,
Уи хәышә-қык ауаагы ирдыруеит,
Аха... аха гәынамзароуп рқәалоит,
Ишгәынамзароу қартғы иаадыруеит.
Ишқааури? –
Қаңстазаарағ зынғы
Қаниалоит агәынамзарагы.

XVI

Ақхьяф, сгәы иаанагоит: еилургеит
Закә усу қаққәын иқышықласыз:

Нар дыцәхәы-къантазза даанхеит,
Имаз ачара иахьақәирзыз.
Имачымкәа ауалқәа иқәхеит,
Азы зцабаз аңсыз еипш дықәхеит,
Изшәома иқәхаз уи ауал?
Иабақоу, изтада амал?

XVII

Икәасқьа қәацәза дахаанхеит,
Аәнуцқа икказа итацәны.
Ирахә, иңықәреи ачара иақәзит,
Ашьаңа иахәлабгеит зегьы.
Игха даара ирацәоуп, дархәыцуеит,
Ашьаңа иафаз ожә даргәақуеит,
Аха иабақоу, имарианы.
Иузеингалом урт пшааны.

XVIII

Аңықәреи хәа Ныгә иңы дызнейуам,
Ҡынтә имиххьеит – дыңхашьоит.
Шьыгә атаҳмада иахь дызцәырцуам,
Диңылар, сцара хәа дикуеит.
Зтәы иқәу, дцәырқьа-цәырасуа,
Иеырцәизоит. Дхара-хаңшуа,
Алашьцара иеалакны,
Аәнықа дааилоит иезаны.

XIX

Аха уахынлагь таха иоузом:
Аңшәма хәа ибжыы аагалоит азәы.
Дызуста? Изымдырзо иакәзам –
Хымпада, зтәы зтаҳхаз дааит ожәы.

Нар дышпаңхашьо, дышпейтцало,
«Сыңсындаз!» – ихәо дышпакало;
Шаҳаҗцәас пси-бзеи зегь кацаны,
Ддәыкәимтцои фәхәара ғыцк изпцәаны.

XX

Аха иамуит ус мацара.
Җаи, ишпоухәо, икалома,
Ауаа ртәы рызмышынхәзакәа,
Нас уаргь крымфа-крымжә узынхома!
Мап, мап, Нар уаха илшазом,
Абас мацара изычхазом,
Псыхәа имам – уск иеазикроуп,
Ак ихәыцроуп, ак избароуп.

XXI

Итцит фы-мызка. Аңсабара
Ссиршәа аееитанакт абра.
Имәаст ааңни-ңни рыпхарра,
Иааит зынза леишәацәгья зынрак.
Ахьта аҗоуп, еихсыгь камцакәа,
Шәапыңьяп, хыбрак аанмышькәа,
Зегь хыза шкәакәала иҗахәхәоуп, –
Асы бымбылха ирыхоуп.

XXII

Итбаатыцәза мзырхак ханҗапшуеит,
Аганахьшәа хыбрак хбартоуп,
Уи инахәапшлак зегь еилдыргоит –
Аца – аңыкәреи зтарпсо хыброуп.
Цалакьякгы аҗачацоуп иара,
Маҗәахәкәакгы ыкәгылоуп убра.

Цаҕа акэзар, – быцала итчышшаауп,
Цьоук ъоноуп, ъоныс цьоук рзыхэан ипхьазоуп.

XXIII

Амзырха харт иабахьоу мзырхоуп,
Аха цыхьа ааста уи иахьа
Иаха итбаа-тыцэзаха ишьтоуп,
Иаха адгьыл амҕакуп иара.
Ааи, усоуп, усоуп, ус иҕамлеи:
Акэаскьа зықэгылазгьы нацымлеи.
Акэаскьа ахаҕа абаҕоу шэхэар,
Имҕии, иҕсы алеиѡимгеи Нар.

XXIV

Арҕыс уи иаҕнихыз ала
Ауалқәа иқәыз зегь имшәеи,
Уи акэаскьа абзоурала,
Дырѡегьых илшақәаз ҕамлеи –
Аус иуит ихшыѡ азышьтны,
Ица аҕаҕа ишышит иааилышьны.
Нас аҕәыди аҕьықәреии ихәхаит,
Уи ҕамаҕак ҕалаанза дынхап.

XXV

Ахәалыхәа аура иаҕуп асы,
Иҕәашза иқәжьуп амзырха.
Аҕша анасуа зны-зынла иағьны,
Иныҕачуеит иуамаха,
Амца аҕа алѡа еилачза,
Ихчылаз цстхәакеипш илашьцаза,
ҕаха унаҕом, цәгьа уаргәаҕуеит:
Ула ихылоит, уҕынҕа иҕалоит.

XXVI

Кэакьтакае Нар дыкэиоуп ацэартагэы,
Илахь еимарцца акы дазхэыцуеит.
Пхызк далюушэа дыкоуп уи ожэы.
Абар тахык дизтааит (игэы ус инатоит),
Аца атака дныцалоит иара,
Дизгэааны Нар иахь ғааитит убра: –
Ҷаи, абаацсы, ушыбзас уцсеит:
Азэ итэартагы умамкэа укалеит!

XXVII

Уцхэыс хэычы ахьта даургеит,
Укэаскыа умтиир камлоз?
Нар иаалыркыаны атак каитцеит:
– Ауалкэа сыкэмыз, исымшэоз.
– Ауал рацаа зукаутцазеи?
Ачара дузза зацшыугазеи?
Изутаххазеи ашыаца ду,
Умзырха абжа зымехаку?

XXVIII

Икамларыз ашыаца ацынхэрас
Уфны азал иакыша уаарыцхьар?
– Ааи, саргы сазхэыцит зны убас,
Аха цасс иахзапу еилазгар...
Уи ус ами ишатцанакуа:
Ачара зуп хэа згэы интазкуа,
Уи, хымцада, имзырхакны
Имыргылои шыацак неитцхэаны?

XXIX

– Цасс иаҳзапу зегь мѡапугома?
Абзиеи ацэгъеи еилыргатәуп!
Ухзыртѡаша удукылома?
Иумбои ацатца уцацал уакуп, –
Иумаз ақәырз, умзырхаҕны
Иургылаз ашьаҕа неитцхәаны.
Уи цасс иапуп хәа игәцарактәызма,
Цхәыс дзааугаз, ухцәарц утахызма?!

XXX

Абзиеи ацэгъеи еилаганы,
Хцасқәа иреигу урзузаап.
Хазлардыруа ажәларқәа зегъы –
Асас идкылара – мап ацәукузаап.
Избан, изуҕаххазеи уара абас –
Хажәлар зыхзызаауаз зтаурхаз?
Са ссасуп, сузааит уара,
Сабашьтоуцои нас абра?

XXXI

Нар ихәыцра иаалырҕан ихҕеит,
Днеитцас, нас дѡатцҕеит ашырхәа:
Аца афныцҕа рышьтыбжь цәгъахеит
Ахәынацқәа аҕҕа-гәгәахәа.
Усоуп урт, ламыск рымазамкәа,
Уахынла-еынла, еихсыҕҕ ҕамцакәа,
Рхатә ус затцәыкоуп изышьтоу –
Еипхныѡло аеқәа реипш еишьтоуп.

XXXII

Ипцхэыс лышка днахьяпшит Нар,
Деицыйцны амца дычхэатэоуп.
– Ибыхъзеи, мшэан?.. (Дычмазафхар!)
Ибыхъзеи, ибыхъзеи: бхы бықажь бтэоуп?
Ипцхэыс аарла лыбжыи гоит,
Убри еицшгы атак калцоит:
– Акгы сыхъзом.
Схы сызфохом:
Алфа сашьуеит.
Ғаха снатом.

XXXIII

– Икамларыз ушьаца ацынхэрас
Уфны азал иакышаз уаарыцхьар?..
Иналакьякьеит Нар игэы зазцас,
Дыцсым-бзамха дќатцауа, арыцха,
– Икамларыз, икамларыз убас...–
Ихэоит, еиґеихэоит иаргы жэакэас. –
Имцеи инсымзаа исымаз-исыхъыз..
Ашьаца шэицхъыз заґахыз?

XXXIV

– Закэызеи, мшэан, узфу.
Уфашьазар? –
Диазцаауеит ипцхэыс лыбжыи ґааза.
Аха дгэатэиуеит, дыгэжэажэоит Нар,
Ихгы ожэы-ожэ инатцакшоит аца.
Уи иахагы амца ицранатцоит,
Игэыцжэарақэа зынза ирызхауеит.
Дзықэузеи, дзықэузеи адунеи;
Ахфохарагы илымшо дќамлеи!

XXXV

Ахәылыхәа аура иафуп асы,
Амзырха ацәахзеит зынза.
Ацша анасуа зны-зынла иағны,
Иныцачуеит алға лашьцаза.

.....
«Иҕамларыз, нас, иҕамалрыз?
Ашьаға шәипҕхыыз заҕахыз?..»

* * *

Ишеибгоу ибзиоуп хәа хазхәашам
Ацсуа ҕазшьақәа хара,
Ахәартам иамоу хмырзыр залшом:
Абзиагь аҕьашьуеит иара.
Абзиа зҕьашьыша хаман,
Хацстазаараф иахпырхаган;
Исхәеит убарт рыҕнытә акы,
Уазызырөит, ацхьяф, ухатцкы.

Кыр цуеит иҕалеижьҕеи са сзыхцәажәаз,
Җажәи хәба шықәса иреихауп.
Абри аамтала хтәыла иалшаз
Ақәҕиара дукәа шьардазоуп.
Иазхаит, еицыцит жәлар рынхара,
Иазхаит ркәыльтура, рцара-рдырра;
Ацстазара ҕыц хара хтәылан,
Есаaira ицшзахо, ишьақәгылап.

Аха уи ацас макьана ацсы цоуп,
Аеаахнардыруеит иахьягьы.
Аиаша ххәап, уи ус хьанцоуп,
Зҕәаҕәа иқәхаз ауафгьы,
Аца дазыцамцалозаргьы,

Ұышықәса-хышықәса иара усғы
Ишьара дзықәымло дҕалоит,
Имоу имкәкәаны иагоит.

Ажәлар цәзырхәуа захтахузеи,
Уи заабазозеи иахьагы!
Ожәшьтарнахыс, иззатәузеи,
Ҷаицбжьыкны Ҷахтроуп харт зегы:
Иқәблаа ицааит, ихамбааит уаха,
Ахауа иналазааит иццышәха
Ашьаңа – ихамоу-ихахзу зго,
Ажәйтә цәынха – зыфәы го!

1932–1955

АЦӘҚӘЫРҶАҚӘА

Иасуеит афыртын цәгьа, иасуеит.
Итыцны ицоит Амшын Еикәа.
Ргыцәа ргыла, ихагаха,
Еилашуеит ацәқәырҶақәа.
Ашьхақәа реицш еишьтагыла,
Ишьтызза-шьтызза дара,
Ицхеибатцо, еибарбылгьо,
Инықәхауеит аҕәара.
Иахьнықәхауа, абзарбзан еицш,
Агәыз-гәызхәа рыбжьқәа гоит.
Еилашуа нас ачча-ччахәа
Ихыцны ахарагь ицоит.
Иңагьаха ашьха зиас
Иахьналалоз амшын,
АцәқәырҶ дукәа уи иаҶаҕәтәон,
Иасны ахәынчара иаҶын.
Ихаззала, иағьны иааиуаз,

Амшын гәаа ацәқәырґа,
Агәарахәа иөеи иөґахаит
Уи азиас ахата.
Иаггыөґахаит – азиас пхарсны,
Хара иамгеи ацәқәырґа,
Қдык еиґш ицәышәшәза иөышьґпаа,
Акгыы өаланарзт агәґа.
Ицәқәырґон амшын ус гәғәала,
Аеазеиқәымкуа ицәқәырґон.
Аха икарахазар акәхап,
Ашьыжь аихсығьрахь еихон.
Амшын иалалоз азиас,
Иахьяөґасуаз ацәқәырґа,
Хахәла иашәәхаит аөышәґа,
Иааннакылт азы мышьґуа.

Амшынхәәқәа еибархәмарлон,
Ирацәаны дара еицын.
Уаґа ашьхатәи азиас
Иахьыналалоз амшын,
Еибаршаґьон, хьхь инхала,
Рыбґа цьыґкәрақәа аарґшуа.
Аґыжә-сыжәхәа дара мґцасуан,
Акы иашьґтан иґшаауа.
Иууаза зны хыхь инґыґон,
Икакәкәа еицґон дара.
Даеазных еихыґа-еицыґон,
Ма еидкьысларын цьара!
Аґәара иазааигәа инеилон,
Иашьцыламыз – иаөцаалон.
Уи азы цьқа, уаґа инеиуаз,
Акгыы ахы нґанаклон.
ґсызла ибеиан ашьха зиас,

Иахыналалоз амшын.
П̄хынгы зынгы иамц̄эазомызт,
Ипылыпылуа ит̄эын, –
Иаҳаракгы атопра аамтаз
Амшын ахынт̄э имаалоз,
Убри ак̄эын амшынх̄эак̄эагь
Ус убра̄ка иза̄цаалоз.
Атра ит̄ытны амшын анеисуаз,
Ианыц̄эқ̄эырпоз уамаш̄эа,
Иш̄эарыцарц̄ иқ̄энамгалаз
Мшынх̄эак̄эак̄ еибарг̄эйт̄эш̄эа.
Руак̄ ақ̄эара азааиг̄эара
Инышьт̄нахит̄ ац̄эқ̄эырп̄а,
Иц̄эыш̄эш̄эза уи қдык̄ еиц̄ш̄ ирш̄эны,
Азиас иқ̄аланаж̄ыт̄ аг̄эта.

Иг̄эыбзыг̄ха, иг̄эық̄атцаган
Ип̄хоит̄ аапын мра кажжы.
Т̄ынчроуп̄ ак̄эша-мык̄эша, т̄ынчроуп̄,
Амшын т̄ажьуп̄ еиқ̄эышьшы.
Аеырт̄ынчзан иах̄эыт̄х̄эыт̄уеит̄
Ааиг̄эа из̄ф̄асуаз ақ̄эара:
«Уг̄эы уасыргеит̄, са̄тоумц̄ан, абаац̄с!
Исымоуп̄ ц̄эаф̄ас ус сара.»
Ашьхант̄эи иаауаз азиас
Иац̄сахит̄ ац̄шт̄эы зынза.
Зыт̄к̄эак̄ еиц̄шны инт̄ачит̄ уа.
Аеарт̄ынчзеит̄ ац̄сы за.
Хых̄ьала иузг̄эа̄то иқ̄ам –
Имш̄эақ̄ьеи, мш̄эан, уи ц̄эг̄ьала.
Хаҳ̄эи ц̄слымзи ирылс̄ ц̄ақ̄ала,
Ага иқ̄алалоит̄ иара.

Иааилаеаа-ааилаеаеит азиас.
Абга ыыкэза, иуамаха,
Аеаатнаеаеит амшынхаа уа,
Аха иэзаашышылеит өагхьа.
Иақәшәеит рыцхарак, уи иақәшәеит,
Амшын иантанажь азы,
Иазцысит ахьаа цэгьа, игәәкит –
Иагьналышәшәеит уи аңсы,
Иаанхеит уақа, ахы изамыхәо,
Иаанхеит иаашарккаанза уа.
Ианцәылаша, шытахька идәықәлеит,
Аха изхәартыхыз – ацәқәырца
Иашәахахьан азы ағышәта.
Ааи, цэгьашәатцәкьа ишәахахейт.
Зны инцәыртца, иас инзаало,
Амшынхаа уақа иаатахейт.

Иаатахейт амшынхаа уақа.
Афатә аман уи зназы,
Цсызла ибеиамыз азиас,
Аха иамымтәеи лассы!
Иафоз афеит, иаанхаз ықәцит,
Иқәцит, рыцсы ргеит цъара.
Ауамацәгьа урт ианырба,
Цсызк аанхозма нас убра –
Хыхь имцеи, имцеи ағғарахь,
Ииарц ахьзалымшоз иара.
Иқәхейт, иқәхейт афалина*,
Ирыцхахәха, имлашыа.
Ишақьоит цъара имаанәасуа.
Ашәахарста инаркны,
Уи азцоит ағғара ахьыкоу,
Ихынхәыхуейт даеазны.

Иќам, иќам бжбыс иахамхәа:
Игыгуеит абжбы неитцых,
Ишәышәуеит, иуеит, икьиуеит,
Иғәыруеит хәак еицш уи зынгыых.
Иамам, иамам царта амшынхәа.
Ацъал аблақәа хнатын,
Ағаанахеит иара ашќа,
Аха амшынхәа иатахым
Аеанатарц. Еитцас ицеит,
Иагынтууааит уи азы.
Аеацсахит ацсабара,
Цсеиѡгарамхеи иаразы:
Инхыцшылт амшын казказуа.
Абри ауп, шыта абри ауп
Гәыќацагас, жжыбагас иоуз –
Амшын, амшын ду ааигәазоуп.
Агәаќ ацстазара ѡбаќа
Убри инацнацеит мышќәак.
Аамта цоит, иааскьоит есаaira,
Акы иазнымкыло иааскьоит
Ацъал, аблақәа тырќыќны,
Ац хырцаца еихакшоит.
Иаахәытәыхәытәит амшынхәа.
Дырѡегь ицарц атаххеит,
Ицан амшын инхыцшыларц,
Аха уи залымшо иаанхеит.
Иалзааит амч, ицарц иќам.
Аарла интнаган ахы,
Иахынацшыз иабеит ажѡан,
Ажѡан цқыза, цстхәа зхым,
Еитцәаќараза, хәаа змазамкәа,
Еитцхәа идууз, итбааз.
Агәы ааќалеит амшынхәа:

Амшын еицшу ахьабаз.
Агәәк аңсҗазара ѡбака
Убригь инацнатцеит мышқәак.

Еизеит, еизеит амшынхәәқәа,
Урт ирацәаны еицын.
Ишҗагәәкүеи, ишҗагәжәәжәои,
Ишақьоит, иазкуам амшын!
Инаңшуеит нақ азҗач ашқа,
Ҙәырроуп, ууроуп урт зықзоу.
Рѡыза иахнаго агәәкра
Дара ргәы атцанза имназои.
О, измада, о, измада
Ацәанырра дара реицш.
Ирурызеи, ашәәхарсҗа
Еиѡнашоит цәгьашәа урт рҗеицш!
Аха еигәныѡеит, бзиа еигәныѡеит,
Еилибакааеит харантәгы.
Агәы дыргәғәоит агәәкра иақәшәаз,
Ишықәңо ранахәоит иаргы.
Ирыбжьоуп урт рхатәы «радио»,
Мцык ахәашам уи бзантҗгы,
Еидгыланы еицәажәошәа
Инеигәныѡеит рыбжьқәагы.
Азы инҗагыежит амшынхәа:
Илахҗылымхеи иаха,
Уи зыгәтыхан ихьаазгоз
Аѡызцәа рыбжьы анаха.
Агәәк аңсҗазара ѡбака
Убригь инацнатцеит мышқәак.

Еицәахеит зынза амшынхәа,
Аңсрахьы иархеит ахы.

Амч зегь неизнаган еихеит уи,
Еихеит наӄ аӄарахьы:
Азсара залшо иӄам,
Инзаакӄӄала ицар ӄалоит.
Аа, инеины аӄӄара азааигӄа
Адгьыл аӄны инаиоит.
Иманшӄалоуп ус иахьыӄоу,
Ахы нзааӄӄӄалоит зынгы.
Зынгы уи азы наӄаӄӄоит –
Иамоуп хауеи-зи зегьы.
Абар, абар аӄсы алышӄӄӄоит,
Абар иӄынчхеит еиӄӄӄшы.
Ус иналырӄӄан иаӄаит уи
Ицӄӄӄырӄоз амшын абжьы.
Ари закӄзеи? Ари закӄзеи?
ӄӄыззар? ӄӄызрыла иаабеит?
Аха агӄы неисит амшынӄӄа,
Аӄӄара-ӄӄара наргеит.
Иӄарц ишӄаӄаху! Кыр ишӄаӄсо
Азсара иаразы!
Амшын блала иазымбозаргь,
Ацӄеижьы иналсит уи абжьы.
Амшын аисбжьы шаӄалак еиӄш,
Иара агӄеисрагьы ӄӄӄӄахон.
Амшын ами гӄеисрас иамоу,
Амшын ами ӄсыс иахоу!
Агӄӄ аӄӄазара ѡбаӄа
Убригь инацнаӄеит мышӄӄӄак.

Амшын иаазаз ишазхӄеицуаз,
Уи еснагь агӄы иӄазан,
Аус еиӄауит аӄсабара
Хырӄашья змам азакӄан.

Иасуеит афыртын цэгъа, иасуеит,
Итыцны ицоит Амшын Еикэа.
Ргыгцэа ргыла, ихагаха,
Еилашуеит ацэқэырцақэа.
Ашьхақэа реицш еишьтагыла,
Ишьтызза-шьтызза дара,
Ицхеибатцо, еибарбылгьо
Инықэхауеит ақэара.
Ацэқэырц дукэа зейтхэа инеиуаз,
Згыгцэа ргыла уамала,
Ашэахарста ифеи ифасын
Ицкъашэқъа инықэырцеит дара.
Урт ирышьтанеиуаз шиашаз
Ифалахаит уи азы,
Ицэқэырцо, амшынхэа шытыхны,
Еихеит шытахьқа аеыргъзаны.
Идэықэлеит акгы иазнымкыло,
Афызцэеи иарей феилаеееит.
Еибганы иазнеит амшынхэа,
Амшын къақъа ду иазнеит!
Еибархэмаруа, еихыца-еитцыцо
Инапылт афызцэа уа,
Еигэыргъон амшынхэа ахъеикэахаз,
Игэыруан, ишэышэуан дара.
Иагрыжьуазма урт ирылшоз,
Рхы иауеигзахуаз цъара!
О, измада урт рақара
Гәеибатара, гәыбылра!
Иавағәғэа нақ-аақ иаагылеит,
Цъоук рқышэқэагь натдыргәеит иара:
Цэгъа имшэоз, агәақ, иацәымшэоз
Изаақәрылар хэа цъара!
Ирыцхаршьон, игәцараркуан

Зыңсахәага аарла иҗаз.
Иҗан аңсыз зәҗыҗак иаазгы –
Ирымдыруаз ишымлашыуаз.
Амшынхәақәа акы еибырхәон,
Хәмарран, гәырҗаран изҗаз.

Иҗалап нас хара хтәала
Ражәа иаанагозтгы абас:
Амшын иаазаз ус ауп дшыҗоу,
Имоуп уи агәрагара,
Цәқәырҗак ашәахара алшарҗ,
Цәқәырҗак ишалшо арбгара.

1968

АБНА

Игылоуп атцлақәа кахәхәа-кахәхәа,
Еитдых рымцәыжәақәа, рыҗетхәа.

Акы агәҗаны иаҗуп аҗырбара,
Егырт – аганқәа рахь җара.

Акы аҗырҗаҗа ииасит цхәаҗа,
Егы – җыңс ианахеит шыҗахьҗа.

Акы – ашыҗа иаҗагылоуп, даҗаакы –
Инылиааит аҗшахәа цәаакы.

Егыаҗара ирымехакуп дара,
Иаҗуп егыаҗара аҗиара.

Игәакыоу адгыл еигзазом акгы –
Абзиара рызкуп зегы.

* * *

Шаҕа ибзиои абна еихашышы!
Итыфны игоит аҕсаатә рыбжыы.

Акәараҕа ҕәындшәындуа акы ахәоит,
Издыруада уи, еилаҕәоит –

Аҕынчра еилагархәа ишәаны,
Иныҕақ ауп ишго абжыы.

Иахыҕазам ҕалпал, еилахәара –
Шаҕа иҕсгартоузеи абра!

Иумазар агәала, агәырға,
Иноухыҕсаа ицап зымға.

Аха, сишь!.. абна, абна тынч аҕгы
Итынчдәҕыангы иҕамзаап зеггы.

Цлақәыҕшк ахамаҕаҕаха иеырбон,
Абҕқәа разнушәа еилыҕыҕон.

Аҕсҕазара иаззышо иазхауан,
Адацқәа ҕәғәала иахауан.

Иқашәқашәон уи ааигәара зынза
Ға цлакгы, абҕқәа иатәаза.

Уи атлагы қәыҕшын, амч ҕәғәаза иазтан,
Иахыа-уаха уигы иазхауан.

Ииатәаза иахыҕаз урт руақы,
Иатәа хәа ахызаҕап харгыы.

Разнушәа еилыцьцьозар нас егы,
Разны хәа иамаз хьзыс иаргы.

Иатцәеи Разни меихәеит, мап, имеихәеит.
Иатцәеи Разни еиґацәахеит.

– Исцырахеит, исцырахеит цәгыала! –
Игәааны игәнқыуан Иатцәа. –

Ашәшыра сытцакны сакуп сара,
Исзымбо амра сгәазхара. –

Уи агәынқыра мацараґы инхазом.
Еихеит аус ахь, ишәазом:

Разны инақәтцәиашан иаагылт,
Уи аґхьагылара ннакылт.

Аееитдых, амра ца аенаґ иара,
Иналагеит аґырґхара.

Аха иазычхауазма уи Разны,
Хьаас иазцысит, агәы ґкааны:

– Исымнахт сымра, сымра сшәахәақәа,
Иара ашәшыра насхарґа! –

Разны, Иатцәа ахьакәшахьаз аган,
Иаґа иманшәалошәа абан,

Иаргы убрахь инақәтцәиашан иаагылт,
Дырґегь ґхьагылара ннакылт.

Знык амрахэага ца зкэыччаз Иатцэа,
Абар дырөөгьых, аекынтца,

Еихеит уи ашка: ахаара ихнахт,
Разны инақәтцәиашеит еиҥах.

Арҥ атцлақәа ус еиқәтцәиашон, еикәшон,
Еиздаҥланы еисон, иқәңон.

Ицьаршьон рыкәша игылақәаз зегьы,
Еиҕәырхырц рҥахханы цьоукгьы,

Ишрылшоз ала, рхалархэны дара,
Иаҕын рнапқәа урҥ рыбжьакра.

Аха ирылымшеит дара акгьы,
Урҥ ирыбжьаркыз рнапқәагьы,

Ц-цла гәыцәк ахьеидхәылоз ирыбжьахон,
Убраҕа урҥ еилаҕыцәтцәон.

Ус аамҥа иқәха ацара иаҕын,
Ацҥазара уи иахьыцшы.

Еидшылан, иацамхо акгьы цьара,
Иқәңон урҥ атцлақәа цәгьала.

Аха адунеиаҕе цыхәаццәара змам
Цьаргьы иҕалом, цьаргьы иапзам.

Уи аикәтцәиашарагьы ацыхәа ццәеит –
Зда царҥа змамаҕе иназеит.

Ихьамтцзо иқәғоз атцлақәа еидшыл,
Шьта рыкышәкышәрақәағь неидхәылт.

Абра џба еивагылаз рцынхәрас,
Угәы иунаҭарын убас:

Ак ауп, ак ауп хәа иҕоу инханы,
Убригь – ссиршәа еикәахәны.

Абар, абар иахьрызцысы уамак,
Бзанцык ргәы ззымцазоз цәгьарак:

Урт атцлақәа аанибакылт убра,
Ирылымшо цьаргьы цысра.

Еидхәылан еибакит урт, еилаҗеит,
Ацстазара рымамкәа инхеит.

Изацлом роура, рышәпара шьақәхеит,
Урт рымахәтақәағь аҗахеит.

О, иабаргәыз ишыҕаз урт уаанза,
Еидгыл икала-калаза.

Ирыхъзеи мшәан? Изеидхәылеи абас?
Уи иатцаз зырзымдри цәгьарас!

О, аамта бзиахә, пхызушәа ирбоит.
Уи иахьазхәыцуа рыгәқәа цьжәжәоит.

– Шьтахьҕа! – иналкышәа ихәхәеит Разны
Ашәа иаго, агәы ҕҕьаны.

– Шьтахька! – убри инакәҗнаҗит Иатца,
Абжы гәырҗшаагаха икарҗца.

Шьта аиҗара рыбжам урҗ, ирыбжам,
Аҗеиҗш ирзыҗкалаз еишам –

Игәеибатеит, еилибакааит дара,
Иангәаҗ, ианақашәа агәырәа.

– Шьтахька! – еилалт аҗбагы рыбжы,
Ирзызо абна еихашьшы.

Иазыркит мчыс ирымаз хәа дара
Еидыҗны хазы-хаз ацара.

Ишҗақәҗоз, о, ишҗақәҗоз хаҗәнмырха!
Зны хыхь иҗрысуан, зны җаҗа.

Зны армарахь, зны арҗарахь еихон.
Уажәы-уажәы аҗәа рыхгон.

Иахьеибарххоз, еиҗәдды-еиҗәшьшыа
Ицон ирыләрны ашыа.

Еилатәахьан урҗ атлақәа усҗак,
Еидхәыл-еилапахьан усҗак –

Изалымшеит урҗ реилыҗтра уажәшьта,
Имчыдан уи азы рхаҗа.

Ирылымшо зхазыҗгара-җиара,
Еибахәрит дара...

Игылоуп урт ицэыгга-цэыггаза,
Икэашымхеи уажэышьта зынза.

Ишашьазом ишақэшээз урт уамак,
Убраќа иштцысыз цэгъарак:

Дара ирзааигээз атцлақэа жэпаки
Ирныцшуа иќоуп уи акыр.

Ирныцшуеит урт, абзиара зэазкны,
Рнапқэа неитдых ирыбжъакы,

Еиќэырхырц иашьтаз, уртғыы хэаа-фэааны
Игылоуп, рылахь еиќэтаны.

Наќ, ахара, уа абна еизакны
Инашьтуп, амшын еицш, еитцхэаны.

Амшын, амшын еицш иамчэакуп зегъы.
Шаќа игэытгагоузеи иарғыы!

Игылоуп атцлақэа кахэхэа-кахэхэа,
Еитдых рымтцэыжэақэа, рыетцхэа.

1969

АХӘЫЦИ АДУИ

Лишь тот достоин жизни и свободы,
Кто каждый день за них идет на бой.

Гете

Ацсызқэа рееишша еилагыруеит,
Гэыц-гэыцла изсо еишьтоуп.

Еизгәыкны урт еихыңа-еитыңоит –
Иамеигәырғыои рыңсы ахытоу!
Иамеигәырғыои амшын тбаатыңәза,
Амшын ду, ңсыс ирхоу дара:
Ицоит зны аңаңа акырза,
Зных хыхь инхалоит иңцакуа.
Зны аңәара иазааигәа иааиуеит,
Ицоит нас агәахы хара.
Ѓъара иаанғасырц рыжәла иақәзам,
Мап, мап, иаанғасшам урт ңъара.

Аңәқәырпақәа еимгәхәо аттаҳәа,
Зны аңа ицо,
Нас хыхь аеңхәа.
Идәықәңо аеырхәа афонтанқәа,
Игәңкәагаха,
Иуамаха,
Аңсыз сса-мысса зтоу иңами
Амшыни аокеани раҳ.
Абар изеу уи зсарами,
Асаса ду тыкка, ираҳ.
Қазшьас убасоуп уи ишамоу,
Асаса раҳауп есқынғы:
Ѓъара иааңымкзакәа иағзами
Шәарыңара уахғы-еынғы.

Акашалот ццакы ишнеиуаз –
Акитқәа рыжәла уамакы,
Гәыңк иалахәыз аңсызқәа шеибгаз,
Инахәлабгоит убра зегғы.
Уи иагәаңхоит аңсызжы даара,
Зегғы иреиғнашьаргь қалап...:
Изақароузеи аура-тбаара,
О, иагәа ңсыз, уи иаңрабгап!

Акит инашьтархх иаацэыртит,
Алаапк зыцхаз еипш ишафьо,
Ахэархь иафьызаха ахапыцкэа,
Ацсызкэа еифьырссо-ипыкко.
Ицсымтэуп, аблакэа камкамуа,
Икалом бзантыкгы азхара:
Ишзахэо итанагэоит уи амгэа
Иампыхьашэаз зегь неилагэа.
Аглам ауп – ииатэаза уи азкэа,
Дуафьызаргь иафьымсуа фьара.
Ацсы неитанакырц уи иакэзам –
Иафуп ацсызкэа рныртэара.

Акити цсы-қымқым аглами
Рыкны мацара интэазом,
Ацсызкэа рныртэара иафьами
Егырт цэгьоурыла зхы заазо –
Зынзаск зхыцхьазара мацзам.
Ак ахэа еипш апышэ царуп,
Уи ахэа-цсыз хэагь баша иахьззам,
Имфьаннатцар апышэ – цэгьароуп:
Уи назыкэшэаз уа ицнарцтеит ауп,
Мамзаргь инкылнажэоит зынза.
Ахахэ акэзаргь, иалалеит ауп,
Ааи, иалалеит ауп ицарза.
Егы бцьарс ахапыцкэа амоуп,
Зегь рааста зхапыцкэа гэгэоу,
Уи абга-цсыз хэа ахьзгы атоуп,
Ацсыз – бгак еипштэфьа згэыжэла цэгьоу.
Уи ага ацахьшэа ишэарыцоит,
Иазыманшэалашэа иабоит.
Инеихакшоит уи ахапыцкэа,
Амыдагьцэақэагь неифьанаршэшэоит,

Абар «Ахътәы макрель» ахыыкоу,
Мамзаргыы корифен захьзу,
Ицшзакаәкәараза икоу,
Ацыхәа иақәыртәоу хьзуп,
Уаә иибахьоу акоуп, идузам,
Алеишәацәгьақәа ирыцәшәалоит,
Изхәартәои ацшзара – иусзам:
Убригы иара еитцоу ннарцәоит.
Амшын итоу ацгәы ухәарыма,
Нас икоуп ажьахәа захьзу –
Абарт, абарт зегьы цәгьоурыла,
Цәгьоурылоуп анхара ишафү.

Амшыни аокеани рытца
Итынчроуп еикәшьшыы хәа рхәоит,
Ирхәоит бжык тыоуам уа бзанцык хәа,
Итоу бжыы рхамшәа ирыпхьазоит.
Урт ажәақәа иаша рытцам,
Изааигәахартә еицш икам –
Мцуп:
Амшыни аокеани рытца
Итәуп ғалпал бжыыла, итәуп.
Аха иахмаҳазакәа ихаәсуеит:
Ицдарым ус хлымха, иацәцауеит;
Ацсызқәа фьртүеит,
Аршәаа иасуеит,
Игәрымүеит урт,
Зынгы иғьзуеит.
Ақсаатә реицш даәазны ичырчыруеит,
Нас артәәа-артәәа рыхгоит.
Иуууеит,
Иқызқызуа итәыуоит,
Зны адаул абжыы дыргоит.

Инеилафит еизан аңсызқәа,
Аңыза ґаанаңит убра:
– О, сашьцәа, ицәґазоуп ҳа хускәа –
Иафуп иҳажәлан хныртәара.
Аха агәкаҳара ҳәа хмыхкәа,
Ҷақәңап ахыхчара ҳеазкы!
Рыбжы неиларцеит уа аңсызқәа:
– Ххы ҳахәап, иҳаңшаап мәакы!

Зегынңыара дара еигәныфит,
Иацралт уи ажәа рыхґы-рыгәґы,
Мшыни океани иртыфит,
Иахытәеит адунеи зегы.
Ицон, ицон ус аамта ықәха,
Зқыы шықәсала еишьтаґыл.
Ахыхчара иафын аңсызқәа,
Уадафрас икоу ирфаґыл.
Еиґакрахеит иахьабалакґы,
Зқыы шықәсақәа ртәы ґартцеит:
Иґалеит зынзак ианызаазазґы,
Ҷыц иқәнагалазґы ґалеит.
Зынзаскґы зәызыңсахыз ыґан,
Ҷанраала бзиашьа зылшаз
Аңсызқәа иреиуан, ааи, иреиуан –
Зеазцәылх зыңсґазара зыхьчаз.
Урт аамта иалагзан ирылшеит
Анышә ажышьа атцара,
Амшыни аокеани рытцә
Ихәытцаланы аґезара.
Арыцҳара аныґалашаз,
Аґа дшаауаз хара ибаны,
Анышә ихәытцалон ишиашаз,
Иаатәон убра рыңсы заны.

Алыкы ацслымзи рычыларз,
Ирафжъ идэыкэырцон рага.
Убас ацсыз ссақаа ишрылшоз
Иафын ахыхьчара дара.

Аха реыртынч ашышьыхэа итэамызт,
Ацсы-кымқымқэагы шақбауан:
Убартгы реазцэылх изфыз қэцарамыз,
Рыцсаатэ ацшаашья рцауан.
Иныцасуан акы атаххэа,
Анышэ акылгэыгэра ртытуа,
Убра инткьоз ацсыз – инахан
Иааимланагэон, хара имышьтуа.
Егы инымфаннацон ахэа.
Ишцатцарыз уи – ицхауан,
Иаацэыцнагон ацсыз уи фалхэан.
Ишыцатцатуаз интанарпцуан.
Нас икамыз асаса рахан,
Амшын итажыыз иббаза,
Убригы иатцеит ацсызқэа атцан
Ишхэыцатэоз убра рычеза, –
Асаса итанагэон, уи иафон,
Анышэгы ацсызгы неибарга...
Ирылымшеит шыта пражнеи лаффи
Анышэ акынгы аезара.

Инеилаффит еизан ацсызқэа.
Апыза фаанатит убра:
– О, сашьцэа, ицэгъазоуп ха хусқэа –
Анышэгы хазеикэырхом хара.
Аха агэкахара хэа хмыхкэа,
Хақэцап ахыхьчара хеазкы!
Рыбжы неилартцеит уа ацсызқэа:
– Ххы хэхэап, ихацшаап мфакы!

Ицон, ицон ус аамта ықәха,
Зқы шықәсала еишьтагыл.
Ахыхчара иағын аңсызқәа,
Уадаѡрас икоу ирѡагыл.
Урт аамта иалагзан ирылшеит
Маѡас ахақәқәа рышѡцара:
Амшыни аокеани рыцан
Кәалзыла рееилархәеит дара.
Кәалзуп, аха шаќа иғәғәоузеи,
Акы иазкылжәашам ѡаргы...
Ҳаи, иараби, шаќа ицшзоузеи
Амалармат ахаѡагы!
Иќацшьшьзоуп аќәакәа шыкоу,
Разныла амгәацәа чаѡоуп,
Аганқәа ракәзар иблахкыгоуп –
Ахьзы иѡажьза ирхьыршоуп.
Еиқәшәаз кәылзыла, хақәкгы аќәнызааит
Акгы иаңсам, зегь дара роуп:
Мшәан, иалшарызеи,
Иалшарызеи
Аңсыз –
Аңсыза
Иаќароу!
...Ишзахәоз иќырлышуаз
Аңсы-қымқымқәа еитцахом:
Еснагь рәазыќартдон ишрылшоз –
Рыңсаѡатә ишаиааишаз рѡон.
Ркәалзгы иазымыхьчеит аңсызқәа,
Мап, мап, иазымыхьчеит:
Иңычәуан,
Аѡақәа еихакшо ахаңыцқәа,
Амшын-бга уи ныхнаргәдуан.
Ихәаш-хәаша иагон, анаѡсан

Ихаау фатәыс илбаанадон.
Нас ахәа змаз аңсыз анакәха,
Еразнак акәалзы цнаргон.
Акашалоти ағлам ыыстааи
Имҕаҕазақәа итадырцпуан
Кәалзыла еилахәаз аңсызқәа.
Уи иахҕьаны даргьы цсуан.
Аха ицсуаз акака ракәын,
Егьырт аңсызссақәа нцәазон.
Шәкы-шәкы, зқы-зқыла амгәа,
Абахта еипшыз, интанцәон.

Инеилафит еизан аңсызқәа,
Апыза ҕаанатит убра:
– О, сашьцәа, ицәгьазоуп ҕа хусқәа –
Ахахәгы хазеикәырхом хара.
Аха гәкаҳара хәа хмыхкәа,
Җақәпап ахыхчара хәазкы!
Рыбжы неилартцеит уа аңсызқәа:
– Ххы хәхәап, ихапшаап мөакы!

Ицон, ицон ус аамта ықәха,
Зқы шықәсала еишьтагыл.
Ахыхчара иағын аңсызқәа,
Уадафрас иҕоу ирҕагыл.
Урт аамта иалагзан ирылшеит
Азы интыпан апырра.
Амшыни аокени ирхыкны
Ишеицыз ахара ацара.
Урт рызсагақәа еитырхит,
Еитырхт мцәыжәфарагы руа,
Атах-атаххәа имфанырцон,
Ижәцарақәоушәа ипыруа.

Арыцхара аныкалшаз,
Аға дшааиуаз хара ибаны,
Дара амшын инткьон ишиашаз,
Ицон нас ахара ицырны.

Аха рҕеыртынч ашьшьыхәа итәамызт,
Адсы-қымқымқәагь шаќауан:
Ахауағгы дара рацәамыз,
Адсыз убрагь индыртәауан –
Ирыжәлеит урт, ирахан рсасқәа,
Ирыжәлеит ахцәхәыц захьзу
Адсаатәқәа – имлашьуа, игәаќуа,
Зыцқәа црыхәтәаза изазу.
Атаххәа урт адсызқәа ирысуан,
Ишрылшоз амцкласра иағын.
Аќғыхәа ицхауан, иғыжуан,
Адсызқәа цацатуа ирҕакын.

Адсаатә, адсаатә
Закәытә уамоузеи!
Рымтәыжәәа ажыжәхәа иќауа,
Иқәлоит
Цныши альбатроси,
Адсызқәа еимыжәжәа иркәкәуа.
Машәыршәа қсызк рымпытшәазаргы
Ма абла тыххон, ма акьатеи...
О, егьа рыцхара рбахьазтгы,
Уи акәхеит иреицәазоу адунеи!

Амшын рыҕетарпсеит адсызқәа.
Азы, ирызгәакьазоу азы,
Ишпаќалои уи ада қсыхәа –
Уиами, мшәан, дара рыпсы!

Уиами ирымоу урт җсабарас,
Адунейкәа ирыцку зеггы...
Мап, егъа гәәкра урт ирбарггы,
Уи җсахшьа рзаташам бзантҗггы!

Ицеит наҗ аҗаҗа аҗсызкәа.
Еидгәыҗлан иааилагылт җъара.
Инрылҗбан ашырхәа
Аҗыза,
Ишзахәоз иццакуа иара,
Аҗызцәа инархык инхалеит,
Зеггы инрылаҗшит абар,
Игәәҗхьюу роуп зҗы шықәсала,
Шьта уаҗа рылымшо иҗкалар?
Аҗыза агәҗакы неилыркаан,
Инакәшеит адрухәа дара,
Уиала иаҗо уи адырра –
Бзантҗык ишрықәым ааҗсара.
Уаанза ишашьцылаз Аҗыза,
Абжыы нарықәнаргеит убра:
О, сашьцәа, ицәгъазоуп җа җусқәа:
Иаҗуп иҗажәлан җныртәара.
Аха...
Зегь акыу аатдыргеит убыскан:
– Җақәҗап ахыхьчара җеазкы!
Издыруеит: хымҗада, аҗсызкәа
Ирыҗшаауеит дырәегь мәакы.

Аепилог

Ахәыҗи Адуи мамзарггы
Мчы змоуи Мчы змами рызцаара,

Ағлам дуқәеи аңсызссей рами
Иуамажәха иаазырқшыз иара.

Мчы змоу Мчы змам
Енагь иаиааиуеит,
Уи убри ала аңсы җоуп,
Аха Мчы змам,
Агәы камыжкәа иааиуеит –
Изфуггы хыхьчара-қәңароуп.
Еицуп урт аханатә аахысгы –
Адуи Ахәычи есқынгы,
Ахәычы ада изықалом Адуггы,
Аду қамлар,
Изықалом Ахәыцгы.

Акада иамам егы псыхәа;
Ағлам иңсит ауп – иңсза,
Ағлам анықамла,
Аңсызссагь
Иахаштуеит ақәңашьягь зынза.
Аңсҗазара еихсыгьшьа зақәзам –
Хәычи Дуи
Аерыбжьякы иҗеиоит.
Иҗагьежьлааит амшын ағламқәа,
Зегь акоуп – Аңсызссагь уа изсоит.

АНБАН ССИР

1

Уналагылт ура
Агәәфра ашыра:
Ушхәычзазгы
Уңсы җкаа уакит –
Уагеит мҗаңыра,
Амышәкәан ушылаз,
Уан лкалт ушахынхалаз
Ухынхәит.

Иудырит ушхәычзаз
Аңсадгыл шшьаму,
Иуңәызыр аткыс
Ишеиңу аңсра,
Иудырит ужәлар
Ргәала хәаак хәа шамам,
Амшын Еиңә
Иахъеиәнашаз дара.

Ааи, еиәшахеит,
Абра инхеит урт рыбжа,
Рыбжа –
Рыдгыл гәакьяә, изыәхәараз,
Абра, зны нарҗаа
Ахатарақәа ахрылшоз,
Абрскыыл жәлар рзыхәан
Амца ахьяаигаз...

Изхәит ахәычы,
Агәәфра цәгьяқәа ирылиааз,
Аңснитәи амра

Дазрыжәт дығәғәза,
Ицәа иалалейт уи
Амч ду нарҕаа ирылаз,
Игәы иҕашит
Абрскыыл-мца хәыжжаза.

Уи ижәлар дрыцхраарц
Избит гәаныла,
Илашьцаз,
Хыҕхьазарала инаҕәхаз,
Анызаара иацәихьчарц итәыла,
Аха изла?
Уи иамоузеи шыаҕас...

– Уст, суа, алфавит,
Уола убызшәала, –
Деилызкааз
Аурыс гәытбаа ибжыи геит. –
Сәыра иахьчоит абызшәа
Зқыи шықәсала,
Збызшәа еиқәхаз,
Уи ижәларгыи еиқәхеит.

Дышьтырхт, дыргеит
Урт ажәақәа дышьткәыцәаа,
Мыч чыда ссирха
Илалейт иара,
Анаос уи амч чыда
Иажәа хьыршәыгәха
Ақьаад иәанпыҕкалт убра.

Иаҕицон
Ажәеинраала ссирқәа Гәлиа,

Иаңитон
Хшыџртагеи хьзыртәрақәеи,
Қалақьи қытақәеи
Еимдо, дрызгәдуха,
Дырзаңхьон урт
Адуи ахәычзеи.

Ицъаршьон зехьынцъара,
Ссирс ирыман
Ақьаад аччаҳәә
Ишцәажәо збаз жәлара.
Дафын Дырмаит,
Ихаҗатцәқьа ажәлар дрылан,
Афышьеи аңхъашъеи
Урт дырцара.

Адырреи атцареи
Мчы дус ишықоу,
Ишрымоу
Лашарбагас ауаа,
Деитамхо, имч дамеигзо,
Д-Абрыскьылха
Зехьынцъара
Уи идиргон агәра.

Дақәымцт иара,
Иус убра иааныжь, –
Уи амца раңхъаза
Ихаҗа еиқәитцеит,
Афархъџа нақәҗа,
Агылџақәә неиқәыжь.

Ихалт уи аҕара
Иахылцыз амцабз –
Аҕсны зеггы
Иабартан иҕалеит,
Ақәәцә еиқәыхьшәәшәагь,
Ашьхақәа ирыбжьазхьаз,
Игәыҕацагаха иазнеит.

Аҕсны зехьынцъара
Дахыцәеит Гәлиа
Зехьынцъара
Иафыз ихьз ахәара,
Иныхәа-ныцхьон ус,
Изгәдуха, игәырҕо:
«Анцәа насыцс
Ухаимтеи ура!»

Ирдырит аҕсуаа
Аурыс гәытбаа ихамта
Ишреиҕьу
Хамтас иҕақәоу зеггы:
Реазыркт ацара
Рхы-рыцсы зегь наҕа –
Ишьткәыцәәа иамгеи
Амч чыда дарггы.

2

«Дыды-мацәыс имбацт
Уафы дунеи аҕы,
Убри амч ду
Дгьыли жәәани
Артцысуаны,

Аха «Аврора» ахысыбжъ
Ғәғәан
Урт інреиханы», –

Иазихәон ашәа
Апоет ду Ғәлиа
Ареволиуциа
Шәақшыха икачқаз,
Ареволиуциа,
Ахақәитра гәыргьахә
Атәыла ду
Аңьажәлар ирзаазгаз.

Ехыздаз
Ажьахәеи амаганеи ғәғәала,
Аңьа ахы иақәитыз,
Насыңыз зхәаз,
Ауафь имч-илша
Жәфанынза ихалартә
Игәацпыхәареи
Игәыґра дуи зчақаз,

Досу итәылафьы
Дқаларц ақшәымас,
Ихәычзоу
Ажәларқәа инадыркны,
Ирыбжьазаарц
Аешьара цқьа еилымшәо,
Еицынхаларц,
Рнапқәа неикәршаны.

Абарт зегь еилдыргеит,
Ирықхьейт ақсуаа

Рхатәы бызшәала,
Бзиа еилдыргеит.
Уи аурыс нбанқәа,
Еилыхха, зегь рақһа
Игәырғәәҫхәаша
Духа ирзааргеит.

Игылт кьаразаа,
Игәра ргеит Агәытбаа,
Игылеит аурыс ишьтарххы дара,
Абцьарла рееибыта,
Хаха иргәйдлеит
Ауғә еиңш
Рыхәда иқәжьыз
Рағацаа.

Тауади-аамстеи
Аменшевикцәеи
Нархырхәан,
Амчра ааргеит рнапақны,
Ахақәитра
Агәадура рыман,
Абирақ қақшь
Ғахадырғылт Ақсны.

Ари қалейт
«Аврора» ахысыбжь ашьтахь
Хара имгакәа –
Х-шықәса аатцуаны.
Еидгылеит ақсуа цыажәлар –
Ақәыңши ашлеи –
Ишьткәыцааа иамгеи
Амч цыда зегьы!

Иееиѣкаа, иѣыриаша
 Дгылоуп Гәлиа
 Мыцхәы изгәакъаз
 Аҕәа агәтаны.
 Ишәыгәза иҕоу
 Ацаҕъа дагәылиааит,
 Уи еицш
 Бзанцъык цсра иқәымло иаргы...

О, ашла кәыҕа!
 Ушәышықәса мѡапыргоит
 Адугъы ахәыцгы,
 Зегъы ргәы утаны.
 Адугъы ахәыцгы
 Еицшны иузгәырҕоит –
 Иноумгзеи
 Аѡыцагы ргәахәтәы!

Ухаан ура иазәыз –
 Иуцдамгылеи
 Абицара
 Еитцаѡѡы-еиваҕта,
 Арыцқәа рыцк иахылѣиаауеит
 Шәкы-шәкыла –
 Еснагь
 Убас иацыми, мшәан, иара.

Утәыла цшза Ацсны
 Иацәцеит агәаҕра.
 Амхацъырра шәартас
 Иоушам шыта бзанцъыкы!
 Хсовет Еидгыла –

Ажәлар риашъара
Иагәылчцауа
Иагәылами иарггы.

Иахъѣио атәылақәа
Иссирха, илакәха,
Иабаҕоу ус
Җәынтқаррак җаҕъара?
Адуггы ахәычггы
Еицырзеиҗша
Иахърынасыҗу
Аизҳара-аҗиара.

Алфавит, аурыс нбанқәа,
Раҗхъа ухала
Жәеинраалала
Зхаара дуркыз жәлара,
Инрылаҗәа ишҗацеи,
Ишҗаманшәалоу,
Ишҗацу
Агәацпыхәара,
Агәазҳара!

Бызшәас
Иазышьҗымхыша иҕоу иарбан,
Ишҗалшо
Зеггы рнаалашъа иара.
Зҗара мариам аҗсшәагъ
(Шә-дыргак амаз!)
Зегъ акоуп,
Икәаҗза инҗатәеит аҗра...

Закә мыч чыда ссирузеи
Уи иамоу –
Кәалзыми абызшәазын
Иара зынза.
Гранит хахәыла
Убаҕа шыхьчоу ами,
Убригь ишахьчо .
Абызшәа иҕәҕәаза.

Ириҕоит Гәлиа
Гәыҕреи гәацдыхәареи иҕааз:
Дрымбои уи
Асасцәа харантәи иааны.
Ианыңшуеит ибаҕа,
Иҕсы анҕаз еиҕш,
Ихатцареи иҕәыҕареи
Еицны.

Ихьз, ҕсышәала
Ахахә-цәы ианпыҕкалаз,
Агәыҕбаа иажәақәа
Рыгәра унаргоит:
«Сәыра иахьчоит абызшәа
Зқы шықәсала,
Збызшәа еиқәхаз –
Уи ижәларгы иеқәхоит».

АШӘЫГА ШАНА

...Голос нежный говорит:
Живи!

А. С. Пушкин

Ишқарури аңарқалыккәә,
(Ирыхъзуп урт аданаидкәә),
Игәыткәә-ңсыткәәха еилоуп:
Ирыжәлаз рағацәә рацәоуп.

Аңсымтә ңсаатә карлышкәә мңарсуеит,
Рымтәыжәәқәә иадыргоит, имңкласуеит:
Ирылатхаңыуеит, индыртәоит –
Урт хәаңа-маңала иңоит.

Ирхароузеи? Цәгъара карңома?
Игәырғатәә адунеи ианықәла,
Рғғырак уи рбаанңа ргәәзхара,
Инеимытәтәә иргоит дара.

Урт аңсабара усгы ирықәзбеит:
Зегъ рылымкаа иаркәәҗеит рықәра,
Ңсңазаарас мшқәак роуп ирзаңу,
Иныртңындаз ргәы ишаңаху!

«Агеликанкәә ирыбаргузеи:
Урт ирымоу закәытә разкәузеи!
Хәыңзак уи еиңш амазаара
Нас уаҳа иаҳтаңхоз ҳара!»

Аданаидкәә руазырра
Инаәт еа ңарқалыккәәк рқынңа.

Ргәы иалст, ихъааргеит урт цәгъала,
Ирыцхраарцгъ ақәыркит дара.

«Аданаидқәа гәнахауп даара:
Инхеит хлацшыда рымацара.
Имчымхақәоуп хәа аханатә,
Зегъы рылагзо иаауеит ацсаатә.

Абарт ацсымтәқәа рыбзоурала
Имацзахеит урт рхыцхьазара.
Ожәы ишыкоу ианынха,
Ироуран икам урт нарха.

Ирхароузеи? Цәгъара картцома?
Мап, мап, уи еицш азәы ихәахьоума!
Рус аханатә аахыс акын –
Зны шәтык инақәтәон,
Зны – хаскьынк.

Хацшрым, хнапы ихаркып ақьиа,
Цырхага злам ашыза бзиа.
Изанызаарызеи адунеи,
Цсызхоу акыс иаргъы рымшеи?»

Мчызмоу роуп арт, агеликанқәа,
Еснагъ рәырхатца, ргәы еицамкуа,
Ирзеицшны еимдауа дәи-бнеи,
Зәырцагъан иқәу адунеи.

Цсаатәк урт җатцахәыс хәа акәым,
Бзанцыкгъы рылакьысра ақәым.
Иагънықәыпшит рхацәа, ишәоит:
Ирцыркъан ахара ицоит.

Еиқәшәоуп агеликанқәа бцъарла:
Итәуп урт роуразоуроу шхамла.
Уи назфәшәаз аңсаатә,
Изцом хара –
Иңсит ауп, хымңада, убра.

Иаанымгылт ажәәф ҳгеликанқәа,
Реазыртк аус, хара имгакәа:
Еразнак аҳәйтәхәа дара
Инрылалт данайд жәлара.

Еилыңраарахеит, еилаңыруеит,
Цәышәшәи шкәакәеи цқәа еибадыруеит,
Еицәажәоит гәык-ңсыкала уа,
Рыгәра еибагауа...

Ҷакзоуп агеликанқәа рыжәла:
Рымцәыжәәқәа, ргәышңы, урт рыбға –
Зехынңыара ицәышәшә-цәышәшәза,
Абахтқәа рықәңсоуп иңшзаза.

Ҷакзоуп убас урт рхымәаңгашыаг:
Бзанцык еилаә-еиласрак иашытам,
Пату рхы иакәтца, ргәы каршә зынза,
Иңыруеит
Ашьшыхәа, ихьантәза.

Ишкәакәәқәоуп аданаидқәа.
Иахьубо урт аңарңалыкықәа,
Угәы иаанамгои зназы –
Ас ңақәақәа, аңша зтәсыз.

Урт агеликанқәа рааста
(Агәыткыа-псыткыара ирнәтан
Агәеанызаара-ццакра),
Асы еипш
Иласны иагыпыруеит дара.

- Ишәымоу абцар хартгы ихашәташт?
- Мап, мап.
- Уи шәоушам, харт ихамтан!
- Избан? Хазлеикәшәырхозеи нас?
- Уи ожәы икахцарым гәырфас.

Акыр хазхәыцхьеит шәшеикәхархаша.
Аус азаауп шәышфеиалаша-
Ха хабцар
Шәарт шәзы имцхәцәоуп,
Ишәзышьтымхыртә еипш ихьантоуп.

Убри анафсгы уи шәартоуп даара.
Шәа шәеипш имачзоу зхыпхьазара
Машәыр рцәаур,
Иумхәан Анцәа,
Имцои, азә днымха инеикәынцәа!

Ипцоит аеыргәыбзыгзан амра,
Иахыртәо адунеи апхарра,
Цәышәшәи шкәакәеи мшо хаз-хазы
Ипцоит ирзеипшны зеггы рзы.

Игәылцит ашәткәагь зегь рзыхәан –
Апарцалыкыкәа ирзеипшу ныхәоуп,
Даргы еилапыруа еилоуп:
Итхацроуп,
Рмазара рацәоуп.

Аха... о, аума! Аңардалыккәа
Ирыжәлоит аңсаатә карлышкәа.
Еивыкәоит афыв-сыв дара,
Икшоит, имцкласуеит урт цәгәла.

Ишңарури аңардалыккәа,
Аңардалыккәа-данаидкәа?
Игәыткәа-ңсыткәаха еилоуп –
Дыроагыых изыкәшәаз цәгәроуп.

Еихоит агеликанкәа рышка,
Иласызаргы анеиха рылшом:
Иргоит ибжкәыцәаа аңсаатә.
Иафыми ирбац аханатә.

Аданаидкәа иацлоит ргәафра,
Иазцоит дыроагыых рхыңхызара.
Ртың икәым, ирыцхәхәа цәгәла
Еилаф-еиласуеит оумала.

Ҙырхага агеликанкәа ирымам,
Аңсаатә карлышкәа урт ирышьтам.
Агеликанкәа зфү факзоуп –
Анахь-арахь еснагь ңшаароуп.

Ирыкәпыруеит адәы каиматкәа,
Акакала еимырдоит ашәткәа,
Акы акынтә иазцоит факы,
Еснагь иазхәыцуа рыгәтакы,

Убас еикәшон ишзахәо аамта.
Ицон-иаауан атың ахь ааңын.
Ишәты-какачуан адунеи –
Игәзырхагамхоз дәи-бнеи.

Аңсабараҕ атынчра убомызт,
Еилагьежьереи қәңареи нтәәзомызт,
Аңсәзаара азақәәнқәә ҕион:
Цьюок жәылалон, цьюок рхы рыхьчон.

Ишкәәкәәқәаз аңарпалыккәә,
Урт хьзыс измаз аданаидкәә,
Иабақоу, иабаци, мшәән, дара –
Иубом акызатцәыкгы цьара?

Инарыгзеит агеликанқәә
Изҕыз рҕырхатца, ргәы еицамкуа.
Мап, иңшаауа, еимдо дәи-бнеи,
Урт баша иқәмызт адунеи!

Урт, ирыңшааит уи еиңш ашәыга,
Мра каццеиггы
Зыңштәы азымго,
Иауларг ақәә уахггы-ҕынггы,
Иазымго инықәзәзәәа бзанцггы.

Иршәит убри ашәыга ала
Аданаидкәә дара рхала:
Рымцәыжәәеи рыбҕеи неизакны,
Дара рхататцәкыа ирыңштәны.

Рыхқәә затцәык аанрыжт имшәыкәә
Урт цсаатә ирызгәәтә иқам,
Насггы изышәтәүзеи, иатахым:
Досу ихагылаз иара ихы.

Цсаатәк ҕаттахәыс хәә акәым,
Бзанцкгы рылакысра ақәым –

Игеликанқәоу цышьяны,
Ицоит ирқырқыа ишәаны.

Шьта шәартак, гәақрак иақәшәарц
Зынзаск ишрымазамгы ашхам:
Уи змоу рхыцша –
Ирхыми есымша.

Анызаара иацәшәо ишықаз,
Ирбеит уртгы анасыц хәа шрымаз:
Агеликанқәагы даргы
Иахыцәами
Дәи-бнеи зегы.
Еилфаца еилахәа еицшу мағәала,
Иқыруа досу иара атәала...

1974

ДЫРҢЕГЬЫХ ХАИНИОИТ

1. Аби аңаңеи

Шыжьза игылаз Сиц деибытоуп,
Амқәқәлара дазыцшуа.
Араион ахь иахьа дцароуп:
Икоуп аизара ду уа.
Ажәлар иеицырдыруа ахатца,
Дагхом аизара бзанцгы.
Игәы хытхытуеит, уахь дымцакәа
Изычәуама иахьагы.
Ғылоуп, уаҳа цашьа амам,
Иамоузеи нас уи цәғьарас?
Сиц аеыбға иалиааз иами,
Дамышьцылеи дышхәыңыз!

Ахтылтц рацәа иара имоуп,
Иҕытцны инхоит хаз-хазы...
Кәастеи Растеи раб иҕы иҕоуп,
Амҕа дықәырцоит уажәы.
Уи ихәатәы дахымпазакәа,
Мап ацәикхъазма бзантцы! –
Кәаста, дук хара имгакәа,
Ирыцкьеит, икәадырт иеы.
Зус мацьаноу ауаа дреиуам,
Нап назлеикыз, уи нагзоуп.
Еилҕьа-еилҕәыцәк иоуп,
Митәыкҕы ихытцуам –
Хынҕажәа затәык дыртоуп.
Растаҕ митәза зхытцуа иакәзам –
Иаб ишихәаз жәаха зны –
Макьяназы иара ихытцзом
Пшынҕажәа шықәса цқьаны...
Аитцбы ахышәтхәа иааникылт
Аеы, аҕәра наҕакны.
Уи аамтазы инеины инадгылт,
Иаби иеихаби еицны.
Сит ишьапы анышьтих деежәларц,
Акәадыр махақәа кны,
Имахәар ааникылт дицхраарц,
Иҕеихаб Раста дааццакны.
Дажәзеит, деилахаит хәа акәзам,
Зхала иеыжәлашаҕ азә иоуп,
Аха усҕы Сит даҕмацзам –
Шәи ҕажәа шықәса дыртоуп!

2. Ашта тбаа аҥны

Ашта тбаа-тыцә шыацла ишычоуп,
Унылаиап иугәрпҗа.
Рымахәкәа еилышь еидгылоуп
Ара дукәа, ргәышпқәа тхәа.
Ашымҗа тцлақәа еицрыхәхәа –
Агәы тызго, изырпшзо ашта,
Ашәыр-тцлақәа зегы рааста,
Аҗыжәара зго иаҗа,
Зҗашә аханатә аахыс иаауа.
Кәасқьа җаракыкгы уа иҗагылоуп
Аҗенцьыр тбаакәа лашаза.
Сит данышеидас иргылаз ауп,
Мап, хахәтәы шынзам иара.
Ахахәтә җнқәа иабгы ицәымҗын,
Удырчмазышеуеит ихәон зынгы.
Ахьа лыпшаахуп излыхыз –
Иранахашт уи иҗацәагы.
Сит... Абар, иара ихәтәтәҗьа,
Аизарахьтә дааит дхынхәны,
Амзырха тбаа-тыцә дынталеит,
Днатрыст иибаз җашьаны:
Амашьына ласқәа гылоуп,
Иқәшоит иимбазац ауаа.
Урт цәажәоит бызшәа хкыла,
Ихәаҗшуеит уи дҗашьауа.
– Сит, иуҗааит сасцәа дахьқәак, –
Ғылак уаҗа иаатирҗьоит.
Иажәа ахәаха иамразакәа,
Ауаа рыбжьқәа неилапсоит:
– Анҗлызцәа, нас афранцызцәа,

– Иапонтэылантэ – иара убас,
– Бельгиантэ – җара хдырцэа,
– Җа җтәқәагь рыцуп, урт аазгаз –
Еиқәырпҗхьазоит зегь неидкыла,
Рхаан ирымбац-ирмаҗац.
Сит дырпылеит гәыразыла,
Иахьа иҗааз җынхаҗас.
Исасцәа блала иаимидоит,
Иҗама цырцыр ахы кны.
– Бзиала шәаабейт! – ус уи җәаитүеит, –
Асас изы ашә аартуп сыөны.
– Уахоума аҗаҗын?
– Иужәуама?
– Чысхәс иумоузеи иаҗа? –
Аҗарауаа ргәы ирнарҗәауама,
Иашьтоуп ақәра зыхьауа.
Сит длаҗҗыхуп, игәы дҗагәырҗоит,
Ихаччоит иблақәа хааза, –
Гәалаҗарақәак иныруеит,
Аха инирпшуам уи зынза:
– Са санбыргха, аҗаҗын касыҗыт,
Арыжәтә? – Сит дпышәырччеит зназы, –
Иҗегь иҗьбароу сеазыскит –
Ашымҗа иалху ажьырзы.
Җабацәа пату ду рзақәын,
Урт уи зыгәра ргоз акы акәын.
Афатә? –
Уи ипқым зегь рзыхәан,
Ирбац апсуа стол аҗы. –
Сит инеиқәипҗхьазеит ашьшьыҗәа:
Аҗәйд каканла ичаңаны,
Абыста, ашә, ахш-хырцәы...

Зеггы акакала ианырцоит
Ацарауаа рышәкәкәа ркны,
Инеидынкыла рсахьа тырхуеит:
Ашымха-цлақәа, ахьатә ҕны,
Ашта тбаа-тыцә, шыацла иҕычоу,
Ашәтқәа игылоу изызҳаны.
– Аизарақәа рахь уцалома? –
Диазцааит асас харантәи.
– Иахьатәи еицш, мап узацәкуама –
Игәеитцыхгоу зегь рзы!.. –
Сит иналыркьан, арцысцас,
Иааихалашеит ихы-иҕы,
Уажәраанза инкыло иааигоз,
Инеимпыткьеит аҕырғы:
– Хқыта иалс ицоз азиас,
Икан гәырҕа дус ха хзы.
Ицәкәырцо имшынха ихыцлон,
Хқыта иажәлон ескьынгы.
Амашәырқәа уи иахылцуан:
Арахә агон, иагон ауаагы.
Ацыхәтәан хажәлар зегь ҕагылан,
Акәара рчаҕеит иргәгәангы,
Шьта изхымцуа уи цьаргы.
Иахьа ныхәан, хажәлар хыцын,
Иазгәартон дугьы, ахәыцгы.
«Шьта иацәыхьчоуп хқыта азхытра!»
Абри иаргәырғьон, дад, зеггы, –
Сит ацыхәтәаны днаыхәмар,
Инаҕишьит ус жәәқәак:
– Анцәа иныс, схаҕатцәкьагы сықәра
Ишацнатцо уи шықәсқәак.

3. Имжыакцазо абаха

Ұы-шықәса нтакәкәа ицеитоуп.
Аапынра хынхәит еиҫа.
Ауаа рыбжьқәа хәит-чеитхәа,
Адәқәа ирықәәуеит ожәшьта.
Ашьыжь шаанза еибаргылан,
Уск-уск руеит зегы рычеша.
Аколнхацәа дрылагылан
Ситгы, ицын иҫацәа.
Ахәыкгы иркуп бахак-бахак,
Ашәырцлақәа ршьапқәа ржуеит.
Хәаа змазам иҫоуп абахча,
Аусура еилашуеит.
Аха, сишь. Ари закәызеи?
Рбахча иҫеибахәоит цюуки.
Изустқәада? Ирҫахузеи?
Сит иахь рҫыәархоит зегы.
Ацарауаа абыргцәа рышҫа
Ихынхәит, хәыцрак рыбла ихуп.
Еиҫамааи, имааи Аҫсныҫа –
Ицегь иҫырцаар рҫахуп.
Избны урт убас ирыман:
Ес-әышықәса Аҫсны иааларц.
Иацы қыҫақәак еимырдан,
Иахья иааит урт Сит дырбарц.
– Сит! – рхәан, гәыразыла
ҫаартуеит еицыз шыуки...
Инапқәа рхаха днеигәйдкылан,
Уи дааигәйдихәхәалт азәгы.
– Сит! Аусурагы уәҫума?!
– Дад, ишҫасымуеи аус!

Иахьыхандеиуа җынч сызтәома,
Мап, исылшо сыҗкам ус!
Җашьтра аханатә аахысгы,
Адгьыл бзиа избоз уаан,
Саб шәи җынҗажәә анихытгы,
Иҗымкзакәә аус иуан.
– Игәы иауам, – ихәоит уа Раҗта, –
Иницаргәә ибаҗа икуп.
– Уимоу, – даапышәырччоит Кәәста,
Дҗаттамхарцгы иҗахуп.
– Уск анууа, иузеигьзар акәхап? –
Диазцаауеит даҗәа сасык.
– Анышә ажуанатц абаҗа,
Дад, ижьякказом бзанцык.

4. Аҗаацәә рызҗара

Ғы-шықәса дырҗегь ицахит,
Избны ишрымаз еипш дара,
Аҗарауаа еиҗамаахи,
Аҗахмадцәә рытцаара...
Иааит итҗегь ирацәәҗны
Аҗсны азбахә раҗаны.
Асас дахьқәә Сиҗ изгәдуха,
Иналагеит изцаара:
– Арт ицаз аҗышықәса дузза,
Ғыцс иубеи иуаҗаи ура?
– Иаабоит, улахҗыхуп даара.
– Агәабзиара иазхәоуп.
– Гәабзиарас иҗоу, дадраа,
Аҗаацәә рызҗароуп.
Ус егыхәеит Сиҗ, еразнак
Иааихалашеит ихы-иҗы,

Дыргәырғыауа адунеи азна,
Ихан дөышьтнаңаит акы! –
Иналагзан абри аамта,
Сыфны еитакрақәак кәлеит,
Еитакрақәак: сықкәын Кәәста
Дманшәаланы пхәыс дааигеит...
– Кәәста захьзу дарбан руа,
Аихабы иоума, деитбу? –
Диазцааит ацарауаа иреиуоу, –
Рыхьзқәа еихаршалоуп, еицшуп.
– Аитцбы иоуп, дад, иеитцбу,
Сынтәа хынәажәи цшьба иртоу...
Аихабгы – азыказ даатгылоит,
Дгәырғыацәан ихәлахоит ицсы,
Аха ииулакгы еитеихәоит,
Дәәа насыц дукгы атәы, –
Аихабгы дкәлеит са сзыхәан,
Сажәра зырцшзо азәыс:
Са сиргәырғыеит уи аабыкәа –
Диоуит ахшара-ахатцарпыс.
Зденек Пиша ицьеишьоит даара,
(Дааит аабыкәа уи Ацсны),
Нас дыниазцааит атахмада;
– Аихаб ихыцуазишь уеизгы?
Сит ицьеишьом уи зынзаскгы,
Мцхәы ихәарцгы итахзам.
– Дад, уи ихыцуам омазакгы –
Цшьынәажәа рацәак дреихам...
Атахмада абракаг икәфеиеит,
Гәеитцыхгак имбеи дырәегь...
Анцәа иныс, убригь Сит икәра
Ишацнацо шыкәсқәак.

5. Венгириатәи аиааира

Шәәхәарак хәә, кәашарак хәә
Хбыргцәә иҗартцеит, аха ишҗа!
Ирымоуп ухәап иахьа аныхәә,
Рбаџхатәра ргәәҗхозеи шаҗа.
Иеиқәлаз зқыи шықәсала,
Уи аҗоурых иагәылх иааргон
Нартаа адауаҗшықәә рсахьа,
Рхаҗара иазгәдуха ирхәон.
Ашәә халан, рнапқәә еинырҗьон,
Ркәымжәи ркабеи рышәҗаны,
җьоук кәашон инеивыҗьа-ааивыҗьо,
Рҗамақәә џ-напыкла икны.
«Нартаа рыкәашара» ишьҗнахуан,
Рымч җаҗа, рыгәқәә еиҗых:
Нартаа рсахьа дара ирсахьан,
Икахәхәә-кахәхәә, икьалантарха,
Еилҗьа-еилҗәцәза, илахҗых,
Иазҗагьаха рыхқәә шыҗых.
Акәашара зегь анаалон:
Ақәҗареи аиааиреи алан,
Ақьиа мчымха игәҗаракра,
Ахәымга апҗацахәә иҗасра,
Ачархәәџ уаатцәҗьа иҗархара,
Дубарын ишьацәхртәуазгы,
Авивихәә игьежьуаз.
Рхаҗа лакәк иагәылҗны иаазшәә, –
Ахәәҗшҗәә ирбон убас.
Аха, абар, шыҗа рәаарыҗсахит,
Еихеит, аҗҗстазаарахь еихеит,
Иара уахьгы Нартаа рсахьа,
Даара еиҗшыз сахьак ргеит! –

Урт «Къаразаа» ракәны иаакәгылт,
Иркуп абцъар ейбагақәа,
Рағацәа пхарс ирыман идәықәлеит,
Ртәыла рыцқъа, иахадыргылеит,
Абираҕ қаңшь шәыршәыруа!
Абыргцәа хатцаран, гәтгаган
Рыкәашарақәа зызкыз,
Уи амч ду дара ирнаҕон –
Имырааҕса иагон ишьтхыс.
Урт асцена иқәцыр руамызт,
Ажәлар асеиҕш иргәаҕхаз...
Дара роуми, дара роуми,
Аиааира Венгрия изгаз!
Иаҳаракгы европаа рзыхәан,
Зынза ицъашьатәыз акын:
«Арт артистцәа», аҕсуа артистцәа
Шәы-шықәса иреихаз шьоукын.
Аа, уажәы дара ахьеизаз,
Уи иалахәыз азәырфы, –
Җаирпланла Венгрия инеиз,
«Хьтәы павлинла» иааз Аҕсны.

6. Аеырхәмарра

Ацарауааи абыргцәеи еиҕылеит
Тамшь ақытан, дәдук аҕны.
Иреигәырҕан ирыдыркылеит
Асасцәа убри аҕены.
Иарбан аҕахмадцәа злаҕам,
Егъа рыуахк удырбап.
Еиҕыршьоит урт – аамта мгакәа,
Иаха иманшәалоу ак ҕартцап.
Ашта тбаа-тыцә ычыоуп шыацла,

Сит иґы – иабац ахаґа.
Анґа иазишеит аеырхэмарра,
Иагьналамгои урт уажэшьґа.
Иеырґа-еырґо аецаа нықалеит.
Ркэымжэы-ркаба ирґаґаца.
Абар, иґамчы нымѡаниґеит,
Апґаѡхэа интырґья аґґаґа.
Абар, аеыхэа иаразнак иґґеит,
Аеуаѡ дѡышьґґаа, икалаза.
Ғкэынак иакэзшэа, абыргґы
Дақэтэамыз уи дыґаґаза:
Ирчаразит зныкґы, ѡынтэґы,
Аґшьшьапыкґы еишьклаґса.
Иқалеит нас аеыхэа ашьґра.
Ееиқаа дукґы аеырґзаны.
Уигґы инықнарґаажэеит ашґа,
Дақэтэан уигґ изышыз азэы.
ѡыґья еивас, абар, еипхныѡлеит.
Ғаи, даґахозаап аиґабы!
Мап! Имуит аитґбы: иаґимгеит –
Идыруеит
Аиґабы,
Аитґбы.
Африкани Ироди иахдырґьон:
Ашґа цэґахааса иргон.
Аґынґыла аеы ахирґон
Аґқадуа Сарапион...
Урт иахдырґьяргґы қанаган:
Шэкы рґынза имназац уаан,
Аха, абар, иааґынчрахеит зынза.
Зегь неилагылеит иууаза.
Инеипхьеит, аґшаґаґьяґ иасуам,
Ра ґлак, шымґа ґлак ґысуам.

(Усгы аңсуаа ирыцымзар руам.)
Иеы дақәтәан ашта днықәлеит,
Икәымжәы еиқәатқәа дтақаца,
Ихылқарч ҳарак ихатца,
Уа зда дықазам уи иқәла –
Еизаз зегы реиҳабза.
Аеырхәмарцәа зегы рааста,
Зынзаск диеипшзамкәан азәгы,
Ирыфны иеы, дахымсит ашта,
Ицағәыхаа иқәимцеит адәгы.
Азышышы инхылаз нышык еипш,
Иеы абға мырцысза,
Изсозшәа икәаруа инықәлеит,
Иақәтәаз дмырцысуа зынза,
Аеинраал, изгәду-изцагъан,
Игәахәтәы иаргы иагәахәтәха,
Ахәда тқәа, агәы тырсақьа,
Ахы нырнаашәа ганха.
Сит аеырфәра иара иусым,
Иқәра ахыцахьеит ожәшьта,
Акәарра ада еакы ламысым:
Шәи-фәжәа шықәса иртысыз –
Иеиҳау итахзам ццакра.
Зныкгы, фынтәгы дмааңсазакәа,
Ашта днахыст. Нас иеы
Днахеит, ағәра нафакы:
Аеырхәмарра иалгеит акәын,
Еихишьаалт ауп аиҳабы.
Агәырқьхәа рнапқәа неиныркьеит
Ацарауаа иаҳагы.
Дгәыргыо, Сит днеипдыххылеит
Убарт рахынтә азәгы.
(Ус изиухъан уи зынгы).

Днеиңыххылеит, днаидгылеит,
Дицхраан дөежәихырц иҗахны,
Аха Сиҗ уи идимкылеит –
Дөежәтцит ихала днеиханы.
Асас сицхраап хәа згәы иҗыхоз,
Ус наиеиҗәеит иахәҗангы:
«Змаха-шьаха ирзышьтымхыз,
Дад, дазышьтхуам уи аеггы».
Ирылдыршеит аеҗәа ирылаз,
Идырхәмарит рызхара...
О, абыргәа, аҗсуа быргәа,
Ишҗашәылшәыршо шәара,
Ианышәҗаху шәқәыҗшра-җкәынра,
Шьҗахьҗа ирхынхә аагара!

7. Иҗегь аизааигәахара

Иарлаҗөыхит аөырхәмарра,
Иархыҗхыҗит зегь рыгәқәа,
Саси җшәымеи реиҗыларра,
Иаҗа аҗәа-хаа ахаҗауа.
Асас дахь ду Сосомато
Ожәы-ожәы җааитуан ус,
Аҗахмадҗәа рпульсқәа гәҗо:
– Аҗкәын ипульс! Аҗкәын ипульс!..
Шьхваҗабааи, аҗарауаф,
Дыҗоуп Москвантәи дааны,
Наста Занҗариеи
Гәҗыҗь Кәыпрааи
Драҗәажәон ихы-иҗсы рызкны:
– Афны иҗашәҗозеи, шәызҗөзеи?
Шәгәы иахәои? Ишәҗәымҗөзеи шәара?
– Нан, сара шьҗа исшәырҗаҗозеи,

Аха усдагы ысылшом атэара.
Утрак зны сынталоит ауп,
Иласцоит уаҕа ҕышк, ҕымшыык;
Псаатэк саазоит, рахэык ныҕхьасцоит,
Исырмазеиуеит ус фатэык. –
Ацарауаџ ҕымт иҕьеишьеит,
Ихаҕыцкэа аарҕшуа, дыччоит.
Ғэҕыыҕь еиқэылҕхьаз рацэеишьеит,
Лара ус иҕкаауа днаскьоит:
– Нан, исцэымҕу хэа уцаауеит,
Ахэахэа зегь реиҕа исцэымҕуп...
Бзиа избо? – Ғэҕыыҕь длахҕыхуп, –
Ацабырг, нан,
Аҕсгы дарбзауеит.
– Саргы абаа хызжэо сакэзам,
Аха сзышьцылаз мап сзацэкуам:
Амхы иакэршоу аанда ҕжэазар,
Цэџанк насмырсыр сгэы иауам.
Са дысцэымҕуп ус ҕазцо:
Уи имбазазшэа иавс ицо. –
Наста иблақэа ҕазаргы,
Рыразра хааза иуҕаццоит. –
Бзиа избо хэа уцаауазар,
Аҕар анызбо сгэы ҕэҕахоит:
Ак дырҕеиап хара хазхьымзас,
Аҕстазаара амахэтақэа рацэоуп.
Ашэыртцла зхаҕау аткыс,
Иахаҕау еиҕзар ахэтоуп...
Аџыҕагы оумазак рыбжэамызт,
Уахьрыхэаҕшуазгы еиҕшын,
Ғэҕыыҕь шэи жэохэ шықэса деиҕамызт,
Наста жэабаҕа длеитцбын.
Шьта акадеимик Чазовгы

Иҗамлеи агәра игауа,
Ауаҗы иага даҗәзаргы,
Агәы гәгәа имазарц шауа.
Иқәлон рымға ацарауаа.
Дрықәныхәон урт аихабы: –
Харт ихаизартоуп абраҗа,
Ха хзы дгьыл цшьоуп абри адәы.
Абра хныхәахьеит акыргы,
Ихақәахцахьеит аҗатахья.
Агәра аагеит – аринахысгы
Абрәнтә ишыназо ххәахья.
Иахьягы хәизеит, Анцәа хухәоит
Хасасцәа ргәахәтәы иахыгза:
Имарымажахааит русқәа,
Рхы иақәгәыргьартә еипш иҗатца.
Рыҗәнкәа рҗны иназааит, насыцла,
Бзиала иаалааит Ацсны! –
Абзиарақәа кыр неидкыла,
Ирзеиҗышьеит ирацәаны.
Нас, длахҗыхза, ибжы нтганы,
Сит иаахиркәшеит ацыхәтәаны: –
Ғы-шықәса закәызеи, дадраа,
Шәымғацшра хшаҗу мацара,
Ихәзгәамтазакәа ицоит,
Абри аштаҗ дырәегь хәиниоит! –
Деигәыҗуа игәы интихәааит,
Саси цшьәмеи дгыл рыгәта,
Сит, ишыжәдыруа иртысыз
Шәи җажәи цшьба сынтәа.
Уи игәыҗра зегьы ирылоуп,
Еицшуп зегь рхатақәагы.
Атахмадцәа, еилагылоу,
Хәзнейуам уаанза хәа азәгы

Иагъааигомызт ихахьгы!
Икалап абырг игэыгра
Акы иахэозаргь уи иқәра,
Икалап уи ыы-цышәха дышьтцааны,
Дагозаргьы жреи-гәарей дрыхганы.

Ашьха дуқәа асы рықәжьуп,
Рыцақа абаҳча шәтуп,
Пхынгы-зынгы ус иацуп.
Зынза, цақанза, уа мшынуп,
Ииацәқақараза ихтуп.
Абарт зегь ахьейдибалоз
Бриуссельнтә иааз Бернер Роланд,
Иргәырғьаган ианицрала,
Ицәа дынтазызашәа дқалан,
Ҷааитит убасқан быжьдула,
Иаацьейшьартә ихаҫагы:
«Ишқассиру абри атәыла!
Ишқассиру ауаагы!»

* * *

Ацарауаа акыр ихәыцит,
Ацьабаа ду рбеит акыр.
Нейтрон бомба урт ирхәыцит,
Хыс ирыманы акы:
Псы зхоу зегьы рныртәара,
Адуней ахьызгара.
Ҷа царауаак акыр еилыркааит,
Ацьабаа ду рбоит акыр,
Иаалоит-ицалоит Ақснықа,
Хыс ирыманы акы:
Ақсуаа ирымоу ақәра-нцра
Адуней ахьызгара!

АШӘЖӘҒАЗ

...талисман:

В нем таинственная сила.

А. С. Пушкин

Актәи ахы

Мышьа ишҕа днымѡахытцит,
Имѡатәны дышцоз, Едгғы.
Дгәырҕон, цәгья длахҕыхын Мышьа,
Усцәҕья дыҕамызт егьи.
Хәыцрак изцысын дартынчуам,
Имоуп Едгғы агәҕақы:
Партиак далаларц уи дашьтоуп...
Идыргалар хәа ҕақы.
Аибашьра-мца анықәгьежьюа
Иуххәыцуада уара.
Уахьдәықәырцо – уѡны уцеит ауп,
Иалшом жәакгғы аххәаара.
Апартиакәа еиуеицшымуп:
Ааигәа ицо, ицо хара.
Ааигәа ицо ибахьеит, идыруеит,
Шьҕа иҕахым уахь ацара.
Едгғы ииҕаху, игәы ззыхәо
Цшаара ицо роуп хараза.
«Ашәыта шкәакәәкәә» ахыҕоу,
Иахьыцәаху акыр маза,
Зынза иахьбнеику ацсабара,
Уаѡ дахьымназац пшаара.
Агеолог қәыцш дазҕлымхауп,
Илшар ссирзак уа ахтра...
Амазара – атәыла хьчага,

Афронт иахәаша иаха...
Ипҕхейт иахья аусбартаһь,
Иархәозеишь аихабацаә?

Мышьа ахьыпшаащцаә дреиуам,
Урт ирзыпшааз ипҕхьзоит:
Аусбартаә пату зкәырцо
Хасабеилыргафыс дыршьоит.
Арт ащыцагы ахьыкоу,
Апҕхьащ идыруазарц кәнагоуп.
Хтәыла ухәеит хәа, иссирзами
Аәацәкәа иамоу рацәзоуп.
Уи такә инаскьягоу дгьылуп,
Егьырт рааста ихароуп.
Апҕхын щымз затәык роуп икоу,
Жәамз дузза уа зынроуп.
Мышьеи Едгыи еибадырит,
Иагьеищызцәахеит абра.
Мышьа Новиков москватәуп,
Шамба дахшеит Апсынра.
– Хәи, ианаамтатцәкьаз устааит!
Цәаитит Мышьа дгьыргьатцәа. –
Арт уборма, арт уборма
Москватә исзаарышьтыз иахья! –
Уи еразнак иаацәыригеит
Еицарсаза аконверт,
Ахтыс баапсқәа ирылахәыз,
Ианын зҕабцәақәак рпатрет. –
Иудыруазааит арт ишрылоу
Сара издыруа цьюукгы.
Улапшы уара абрака,
Иалухыз – дутәуп, Едгыи.
Урт хсанитар зҕабцәа ракәын,

Зхы иаеиэгзакәа пхьа ицоз,
Аибашьра-мца иалагыла,
Ахәцәа рыңсы еиқәзырхоз.
Едггы иалихит афоту,
Иара иааигәаңхаз иаҳа.
Дәацытқьейт еразнак Мышьа:
– Бзиа издыруа атыңха!
Уи сара исзааигәоу гәылоуп,
Хәәнкәа еиәаңшуа еидгылоуп.
– Иқалап улхаәалозтгы?
Башоуп шыта. Дызтәу са соуп.
– Ажәа хәоуп, уи мап сзацәкуама
О, ибзиазоу азә лоуп!
Аа, уи лзыхәан сахәшьа илыәуа, –
Мышьа днаңхейт иоуз ашәкәы:
«Аибашьра цысижьтәи Лиуба
Ар дрылахәуп уахггы-еынггы.
Асолдатцәеи афицарцәеи,
Зхы иамыхәауаз ихәны,
Амца иалга, рыңсы еиқәлырхейт
Шәәык ратцкысгь инреиханы».
Зықалақь иазгәдуззаз ачкәын,
Ирызгәдуззаз иаланхоз ауаа,
Едггы иалихыз аңхәызба
Дидирехәалазейт зынза:
– Лыуафышьа, лцара, лдырра,
Лыңшра... асахьағгы иумбо...
Иагьшңейнаало лыхьзи лыжәлеи:
Милованова Лиубов.
Мышьа далашықкны дцәажәон.
Уи дшизызырәуаз Едггы,
Иблақәа хнакзейт афоту,
Дамгеи, дамгеи дйтқәанггы:

Азҗаб айбашьра хлымзаахаҗ
Икаҗаз, излымшакәа ихәны,
Асаби иеипш дылгәдкыла,
Аҗахәара даҗын ихы.
– Уажәа хәоуп, шыта уаҗа иарбан?
Иҗам узҗаҗаша акгы, –
Дахыхәмаруа иааҗахитцәан,
Ихәмта аашьтихит Едгы. –
Шыта сцалап. Ех, аусбарта,
Ишцазууеи сыгәтакы?
– Хәи, цышыт усцәҗыа ихьааумган, иамур
Уеазкы нас даеакы.
Апартиакәа, Анцәа ила,
Рхыпхьазара рацәазоуп.
– Мышьа, Мышьа, ас ахьцоухәо,
Сара – ихаразоу сгәы ицоуп.
Ацкәынцәа еицны индәылцит.
Мышьа дцон усгы матцура.
Едгы имҗагы уахь ихами –
Ирмызбуеи уа изцаара.

Агеологиатә усбартаҗы
Ауаа еилыхон, еилаҗоуан,
Ана-ара акабинеткәа
Аҗьҗа-җьҗа иаатуан, иакуан.
Дасу ииуша, иҗаитцаша,
Ааигәа дцома ма хара,
Еилдыргон абарткәа уаҗа,
Иаҗын асиакәа рыҗра.
Ацшааҗцәа ирыпхьо ишнеиуаз,
Ус наиқәҗыртит Едгы,
Ашырхәа иаргы дныҗналеит
Иахьеилатәаз азәырҗгы.

Зегь рыбақәа наидхалейт,
Дагъаацъаршьейт: икахәхәа
Ацқәын Ҡата раґхәа игылаз,
ДеилҠәа-ейлґәыцәын, дейлыхха.
Иґоурых аацәырга днаґхъейт
Акадрқәа реиґабы:
«Хышықәсоуп аус иуеижьґей,
Диит, даазейт уи Аґсны»... –
Аґсны! – ґааиґит аполковник,
Ацқәын ишҠа ихы нарха. –
«Ашьха дуқәа ирышьцылоу,
Ихәы ґахома нас абра!»

Афны дшааизцәҠәа иеазикит
Шамба Едгъы аеырхиара.
Ибаргәузеи, дцоит ибнеику
«Адгъыл мазахь» ныҠәара!
Агильзақәа кыр еитцейт
Жәафтәи акалибр азы,
Ахыи ахәшәи имачзамкәа
Иааилеихәейт нас хазы.
Ахыыґшаареи шәарыцареи
Еснагъ еилазыгзоз иара,
Иаґагъы дыхиазар ами
Дцозар хараза, хара.
Ус афото илаґш нақәшәейт,
ШәҠәык иагәыларшәыз цъара.
Абґәаахәа ифышьґґаа ґааиґит:
«Бсыцаала баргъы хара»...
Иблақәа дырөегъ инлыдхалт,
Зхы иаеиґгзоз, иқәґоз,
Аибашьра-мца далагыла,
Ахәцәа рыґсы еиқәзырхоз.

Азҗаб лгәымшәара, лгәыкра,
Дигәанарҗхеит цәгъаза иара,
Дигәанарҗхеит уи убасҗак,
Иҗаххеит... ааи, иҗахха...
Иагъылзиҗит асалам шәкәы,
Ихы-иҗсы зегъ лышҗа ирха:

«Харт ҳаицәыхароуп акырза,
Аокеан ду ҳаиҗнашоит.
Сбымбазацт сара бзанцыкгы,
Бара – есқынаггы бызбоит.

Аа, уажәггы са сәаҗхәа быҗоуп,
Иҗабҗоггы збоит сара.
Еилыскаауеит ба бцәанырра,
Бгәеисыбжыы саҳауеит абра.

Быкәша-мыкәша мца қюоқьадуп,
Аха балагыл агәҗа,
Деиқәбырхоит ихәу, икаҳаз
Акы бацәымшәәзо бхаҗа.

Бшьамхқәа ирықәҗдан ихы җабхәоит,
Бхы-быҗсы зеггы изкны...
О, закә бла хааузеи иху уи!
Умҗсын шҗархәо изгәыкны!

Ба бпатреҗ са сзын ишәкәҗазуп,
Исырзуа сыҗоума бзанцык:
Уи сара иансоу аеныҗәкыа,
Иназеит са сыгәҗакык.

Ишпазбарыз насың дуззас
Сышәкә атак ансоу сара,
Хаталацәкә ба бызбазшәа
Самыргәыргәарыз иара!» –

Ашәкәгы дәыкәйтцит, еразнак
Хәыцрак дөышьтцааны дагеит:
Иаалыркәаны ашьхеи агеи
Днархыцраазшәа ицхәазеит.
Аа, икәымшәышәза лнапы ахыку,
Дыткәаны иара дызгоз.
О, иссирха ишцаиныруз
Агәблра-цкәа уи иахкәоз!

Аа, аееицнашеит апрельгы,
Апартия, дызлахәыз Едгы,
Аееибнатеит уаацсырала,
Еикәшәеит, еибадырт зеггы:
Аначальник, аколлектор,
Апрораб (уи Едгы иоуп),
Аусуцаагы жәафык ркынза
Урт инарышьталартә ихиоуп.
Аначальник Иури Власов
Драцаажәахъеит зегъ неизга,
Уи, апышәа змоу агеолог,
Бзиа издыруа иоуп таига.
Зныкым-фынтәым апартиакәа
Иманы хара дцахъеит,
Акымкәа-цбамкәа «ашәытакәа»
Ибзоурала интцаахъеит.
Урт уажәгы цәгъала дрызгагоуп,
Усгы наицәалоит иара:
«Хтәыла шәытак иадамзаргы

Иаман хзычхауам хара»
Аколлекторгы усоуп дшыҕоу,
Уи имаацсазо азэ иоуп,
Ашьхеи археи иара дрықәуп,
Ажъяхэа еснагы икуп.
Убас ала еиқәнагауа,
Еицтибагауа ауаа
Рыла еиҕкаахеит апартиа,
Наҕза ахара ицауа.
Ацшааџцәеи акаиурцәеи ипырцәеит
Таига ианцаша аҕхэара.
Акаиурцәа – таига бзиа
Издыруа рами, мшэан, дара.
Иагышцаргәацхо – акацданцәа
Аокеанқәа шыргәацхо:
Еицырхэхәа рцъанахқәа нхылоит
Таигатәи аокеан еимгәхәо.
Ұынлаз, аҕаххар уахынлаз,
Ицаауаз адгыл еиџжәуа,
Амца рхылҕьо абнацәқәа неиуеит,
Рцъанахқәа аҕҕа рыхгауа...
Акаиурцәа, акаиурцәа,
Сахызыгзоз са сгәахәтәы,
Зажәа иашоу, згәы халалу
Шәысхаштүа сыҕам иахыагы.
«Ты таига поехать хочет,
Я твоя сейчас возьмет» –
Иблақәа тырхаха Кирик
Ибжыы сахауашәа збоит.
Дцарадоума, дцарауаџума,
Иҕасцом еилых бзанцы,
Уи иоуп Ауаџ ду хәа ззысхәо –
Зажәа иашоу.

Уахьызгзо угәахәтәы.
Апартиа иалахәыз зегь рааста
Заа зыезырхиаз Едгы,
Игәы җамгыло дгәыргъа-гәыргъо
Дыңшуан, дыңшуан уахгы-еынгы.
Акаиурцәа рхәанга шибаз,
Дкәлаауа дымцауеи...
Җаи, анацьалбеит, иаалыркъаны
Ишҗеилахәеи идунеи!
Ишҗархәашы игәыҗрақәа,
Ишҗаныңши ихаҗгы!
Икылкъа Адгыл ду аҗынтәи
Аа, ашәкә изааз Едгы:

«Сашьа, Едгы! – ифуан уи иашьа гәакъа, –
Аарлахәа изыфәуеит абри ашәкәы
Ахәшәтәыртәфәы сышьтоуп сычмазыфгәәкны,
Сышьтоуижьтәи уажәшьта иҗәуеит такәы.
Знык сҗырқахьейт, аха акгы исмыхәейт,
Дырфегьых сҗырқароуп – убас избоуп.
Сара исыздыруам сшықалаша, исыхьуа...
Иуасхәо: Сҗагылазаашьа бааҗсзоуп.

Издыруада уи шыта исызхымго акәзар,
Акырза сгәәкхьейт сшьа мыцхәгы ицахьейт...
Аҗа хәымга сышиабашьуаз сҗахазар,
Мбатәума –
Исеиҗу җьоукгы тахахьейт.

Сашьа, акызатцәык са сызлаухәо,
Сҗамларгы инаҗза абри сҗәәхьа:
Дыңшаа, абааҗсы, сыхәны санкаҗа ауа,
Ахымца салызгаз, са сеиқәырха.

Хара дахтәуп. Дахынхо хәа сызуахәом.
Варшава азааигәара хәикәшәеит хара.
Абра ирхәоит дыздыруа рацәәәуп хәа...
Убасқан азә дыздырп, снаиациәәжәап хәа
Зылшоз среиуазма ма сара!

Уаәцсык цъара патукәтцарахәа илшо...
Уи шцәсхәари?.. Тынхак...
гәыцхәык иеипш бзиа дбо,
Пату сызлыкәтца Милованова Лиубов».

Амца наихкәеит иаразнак,
Тыпк имоуит, дазымкт аәнгы,
Ддәылкәеит нас, ақошьтахь дыфит,
Дыфит ихы шхаз Едгы
Адгыл ду ахь ашәкәкәа изымфит:
Уа изнеиуам урт лассы;
Идәықәйтцеит ө-телеграммак –
Акы ахәышәтәыртахь, Егы–Ақсны.
Дықәхеит Едгы дыгәжәәжәауа,
Агәырәәцәгәа изтцысны,
Ақсреи абзареи еимаркуаз
Иашьа хәаас дкәтцаны.
Шьта дзызхәыцуа акызатцәык ауп:
Дцаанза ахара цшаара,
Иалшандаз, анацәалбеит,
Телеграммак ақак аара.

Дыңшын. Аены ихигеит.
Адырәәеынгы – убас.
Дыррак, еилкаак иоундаз ақкәын...
Аха абар, абар иақаз,

Агэыѡбара, агэыѡбара,
Иѡоу иреицэоуп иара.
Ианамуза ацэгъа акэзарггы,
Еразнак иаиуааит нагзара.
Агэыѡбара, агэыѡбара
Ачкэын дахэаеуан цэгъаза:
Дыпсу, деикэхоу – еидараха
Иман дцеит уи хараза.

Аѡбатэи ахы

Апшааѡцэеи таигеи еикануеит,
Ипѡибашэоит есымша.
Игэгэаэоуп таига мехак дула,
Гэышьамхыла – ипшаауа.
Икацьбеиуп таига баапсыла,
Мчыла иамыржэоит ауаа:
Амѡахэаста ҕыцқэа рныртцоит
Ашьхақэа, апшахэақэа.
Рееиѡшаны таига иагэылоуп,
Изѣу пшаароуп, еимдароуп...
Абант ахѡык еицны инеиуа,
Едгы иара иѡызцэеи роуп,
Шьхак иналбаан, псҕак инталоит,
Нас убра рыпсы ршьауеит.
Иаарыкэыршан таига ҕынчуп,
Алымха кыдцаны изыѡуеит.
Зырѡразоуп иара иадырзо,
Итыѡуам бжык машэыршэагы уа.
Ишькыруеит акэарацчагы,
Ашьтыбжы зынза имыргауа.
Апсаатэқэа ицэамхьюшэа
Рыгэқэа каршэзаны зынза,

Ирықәтәоуп амахәқәа рҕеыртынчзан ,
Икәызга-кәызгаза.

Цьашьахәыс ирбоит ант ахык:
Ацстәқәа ирбахыоу дара,
Тетпшла урт иахьреипшым акәзам –
Иахьрылшо рыбжьқәа рытгара,
Абри атынчра аилахәара,
Мчык иазымгәыгызоз абра,
Иаалыркьан акәара инхықәтәал,
Ишпарылшеи, мшәан, дара?

Дәеакалоуп уи атынчра
Шырбо ант «ацьашьахәтәқәа»,
Иаацса-икараха инатәеит ауп –
Илан таига ицшаауа.
Ашацкыра инацгылан,
Есымша ишыкартарц дара,
Шьхак инхало, инылбаауа,
Урт еимдеит акырцьара.
Аиашами, ргәалақара
Ҷеитцәкьангь иказам уажәшьта:
Аамта цоит, ицоит иқәха,
Бзиак рнамтеит рус алтшәа.
Хьышәшәа-цышәшәақәак роуп ирбаз,
Афронт иахәаша хәа – мап.
Цәгыацәкьа ихьааргоит Едгыи ишызцәеи
Ихьааргоит зеггы, аиаша ххәап.

Ашысламшә тата ишылатәаз,
Рхьаа, рыгәтыхақәа хәауа,
Едгыи иартмак шәкәык ааტიгоит –
Изницоз иибо-иахауа
Ацшаара аганахь ала:

Ашьхақәа, аңшаҳәақәа,
Хаҳә-жәлақәоума, даш-жәлақәоума,
Азиасқәа, азиасқәа.
Иагъааихиршәшәеит уи абгъыцқәа,
Афото ргәылшәан инкашәеит.
Дышытыңааит еразнак Лиуба,
Ифызцәагъ рыбақәа назцеит.
– Амцаңшь пхәызба, амцаңшь пхәызба!
Аколлектор иааҗиркьоит.
– Хашыцәа рыңсы пшәымас дамоуп, –
Ахыызәәафы иргәғәзоит.

Едггы ицуп уи афото,
Иңсы иалихшам бзанцггы,
Шана мчык изаанагазшәа
Ус иагъиңхьазоит иарггы.
Ак хьаагауа даназхәыцуа,
Иаахтны днахәаңшлоит иара,
Имчлацаган иааизыҕалоит »
Азҕаб лгәымшәара, лгәыкра, –
Иназоит игәахәтәхьзара.
Ус уажәггы инеиныңшыны дөаҗкьеит.
– Хдәықәшәҗа шыҗа! – неихәеит Едггы.
Ахыызәәафгы аколлекторггы
Ифыҗибаркьеит уа дарггы.

Хыхь акәара аңшаҳәала
Инеит ахыҗхырҗахь дара,
Акатәара нас инхыҗын,
Ианылт җа кәарак аңшаҳәа.
Акәарақәа, акәарақәа
Убасҕак ираҗәахеит,
Ишьха дукәаз, ахәқәа ракәыз –

Зегьынцъара еиѡдырффеит.
Ицкъакәакәараза инеиуеит,
Иуѡтахзамзарггы – иужәит.
Убарт рахьтә акы иазаатгыл,
Ана, ара анышә наржит.
Уи акәара егьырт рааста
Иаднацалеит ауаа:
Анышә иалаз ахы-псакъа
Иаҳа имарамыз, иаҳа.
Сишь, абар, зынза агәыргъахәггы!
Ахызәзәага гәыблаак аҕны
Хьырцәатцәакггы ѡанымшәалеи,
Раса бзиақ иақараны.
Иуарлашәарламхеит анаѡсггы –
Ианыпсало «расақәоуп»...
Ари?.. зынзасқ ишьтнарцеит:
Какан қәазкггы иақароуп.
Аус руан зегь ажәжәа-пқыҳәа,
Ргәалақара шытықт иаҳа,
Ахьхьа-хьхьаҳәа инеиуа акәара,
Иампсахи зынза рқазшьа.
Анышә кылжаа-кылжаа игәәтә,
Ихалеит хыхь акыр хара,
Зехьынцъара ахы рқылон,
Даара ибеиан ақшаҳәа.

– Ханасық иакит, аѡызцәа! –
Ҷааитит Едггы дгәыргъатцәа, –
Ихақтит архатәи ахы-цқыа,
Шьта ҳеырзақкып акызққәа.
Уртггы злақакәоу еилаққаап...
Аха имч илзаа, даапсаха,
Уақа днеизқәафит еразнақ.

Ифызцәагь, уаҫа жәа мхәаза,
Ифылаҫаит ашысламшә тата,
Даргыы рааҫсара рыхьза.
Икарахеит, иааҫсеит усҫак урт,
Акгыы рылшазом ожәшьта...
Аҫх акырза иҫахьан еипш,
Рыц еихамгыло, ихьтакуа,
Ашыр-сырхәа иөеибаргылеит.
Иҫартоз? Шьта изцом шьтахьҫа.
Ар рымца захьзу неиҫәырҫан,
Иалагеит аеырҫхара.
Аҫса махәҫақәа неизырган,
Ирылырхт итатаза аҫәарҫа.
Ишаанза иҫәан, риарҫа –
Абамбыл ззырхәо ахаҫа.
Ачеи аҫьыкеи усгыы ирыман.
ҫҫарас аҫшааөцәа ирзыпҫәоуп:
Таига иҫо агәыхә ауп ииго,
Аҫыфа – уаҫа ираҫәоуп.
Аҫсызкра аҫьабаа аҫмызт:
Унапы нҫшьы, иааҫых азы,
(Ипылыпылуа акәара иҫажьыз,
Ианыруаз изыхьашоз аҫсыз),
Аҫшааөцәа еснагь ирыҫыз
Рчуан иҫатҫа иржәит.
Аөбатәис, убригь цыфа бзиан, –
Хҫа-ҫшьба кәата Едгыы ишьит,
Зынзатәык иааҫирҫьаз ала,
Убригь рыжәпаратәҫьа иамырбо:
Аганахьшәа азы ихтәалан
Инеилыс-өеилысуа, иеырбо.
Аҫсаатәқәа... уртгыы абраҫа,
Аҫсызқәа реипш, рыҫра ҫжәазеит.

Аңшааџцәа шыжъхъа ыфан иалган,
Иаразнак русурахъ еихеит.
Ашьха наара, ахахә рддыра
Иџаџалеит иңшаауа,
Тах-сах, тах-сах хәа жъахәала
Ахахәқәа ңыххаа иңџеуа.
Еилырңшаауан урт ахахәқәа,
Ишазгәеитаз еиңш Едгы,
Ахы зласоу шыанца хахәуп,
Ицәиатцәоу акоуп иаргы,
Геология бызшәала
Хлорит шыанца хәа иңхъазоу,
Аңшааџцәа рхы-рыңсы зегъ атан,
Уи ахахәоуп зыңшаара иаџзоу.
Коллектори апрораби
Уажәы-уажә рыбжъқәа гон:
Ахы зласоу адаш-хахәқәа
Еиқәжәжәа еибадырбон.
Архатәи ахы иазқазаз
Ахызәзәаџ цкәынгы ус
Амаден-хы далашыџкит –
Иқәитдон убригъ ңышьахәыс.
Зны-зынла убасқак игәырғон –
Ашьхақәа ирхқьон рыбжъқәа,
Хахәкаџ еидтцәатцәала ианырбоз
Ахы ақәарчахақәа.
Убасқак рус рәадырцәлеит,
Убасқак аңскы иркит,
Рааигәа инеины игылаз Мышәгы,
Урт зынзаск агәхъаа рымкит.
Иашоуп, ирбахъеит урт амшәқәа.
Дара рзын иңышьатәым,
Аха Мышә уаџ дзымбазац ауп –

Игачамкны ирзыңшын.
Ахы наҕаато игылан.
Игылан краамтаза иара.
«Ишәартазам уаламккысыр», –
Ргәы интырхәауан ауаа.
Иатәамбашәа Мышә нарпырцит:
Игазоуп урт, игаза –
Ицшаауеит, ахахәкәа ңыреуеит,
Урт ацха рылоушәа иңхыза.

Ашәакь еимҕаҕа уи азыхәан
Иагьимырцысит Едгьы:
Убасҕак таига ҕбаа-тыцәуп –
Ирызхоит иаргьы даргьы.
Аңшааоҕцәа, иңсаҕьаз ахы еиңштәҕьа
Ахахә иалазгьы иатәнәтәзеит:
Ишашьҕазаоҕыз ирзгәамтазакәа,
Ацх дырөегьых илашьцеит.
Иаарцәымыҕхеит, рөызцәа абазаҕ
Рыҕамзаара хыас иҕартцоит,
Уахыктәи усс ирымкыргьы,
Адырөаухантәи иаршәоит.
Уи егьиашан: урт егьшатцәҕьеит...
Аха арт зыҕхәараз
Иадымхалеи амш аантәаанза,
Аказгьы харақкәа ишырҕаз.
Рыгәкәа тыт ицоит, игәыргьоит.
Иара ахала аус иагоит.
Шамба Едгьы, иеыөеитцых,
Агәәоахь иблақәа ирхоит.
«Ари – хыла итәу шәындыҕәроуп,
Аха ашәындыҕәра еиөышьшьеит,
Ахы кылөрны меигзарахда

Зегынцъара икапсеит».
– Ҳартгы уама ҳарфеиет, – ахыызәзәәф
Иңеишьеит. – Ус ҳамуц бзанцык:
Х-оык ахацәә оымш иҳалшаз,
Хәмш ирылшарым жәә-оык.
– Ус ауп, – ипимкааит аколлектор,
Мап узацәкуама, иҳамбо;
Ҳарт ҳахоыкым,
Азә духаштит...
Милованова Лиубов? –
Иаатиркьеит Едгы убрәцәкьа.
Даццыҳәазан бзиа ибо:
– Иахыыз иахьарнахыс ҳкәара
Милованова Лиубов.

Илашьцеит, шыта рхы здыргәәкри,
Ацх нархыргап, шыжьза ицап.
Ача рымцәазаргь иусым,
Псызлеи цсаатә-жьылеи ичалап.
Ашацкыраз ацәә иалнахт
Ахысбжьқәә, ауаа рбжьқәә.
«Ҳа ҳтәқәә рами! Ҳа ҳтәқәә рами!» –
Игәырғеит, иагышәеит абраагь ғытуа.
Ақшааөцәә рхада, аначальник
Власов Иури Иури-иңа
Ҷызцәак иман таига дылан
Аухантәарак, дыңшаауа.
Ихыжжит ичҳара ҳначальник,
Икьалаз дрыцәхәҳәеит цәгыза...
Баша ус уазхәыцит аңхәә,
Еиңшу қамлазеит зынза.
Едгы икьақьаза иаахитит
Ахсаала, иоымтақәә зынцәз,

Инышьтеитцеит Власов иҗафхъа
Хаҳәи җслымзи хыла ибеиаз,
Ашьхеи археи рахтә иаагаз.
– Хаи! – ааиҗытҗкьеит аначальник,
Уи зынза, зынза дшанхеит. –
Хдәықәшәтца, хдәықәшәтца
Архахь,
Ашьхахь! –
Ихәан, ашырхәа днеихеит.

Ахҗатәи ахы

Аҗшаащца еиҗаргеит рбаза,
Милованова аҗәара
Рымшьамба шкәакәа неитдыхны
Инықәдыргылеит, еиваҗҗа.
Ус иахәтануоп, аҗшаарақәа
Уи аганахь рхы дырхеит,
«Ашәыта шкәакәақәа» макьаназ
Уаҗа иаман, итҗаатәхеит.
Шьҗа абрантәи рымща иқәлон,
Аҗшаащца гәып-гәып рычеша,
Урт «лахьеимарт ахәы» еимырдон,
Ишыҗартцац еиҗш, есымша.
Шамба игәып акыр хәхцәажәеит,
Егьырт рзыхәа жәак мхәаза.
Русушьа акоуп агәыпқәа,
Изхәатәузеи нас мыцхәза.
Рҗагылазаашьяггы аками,
Таига – ибнаку таигоуп:
Еиҗшуп иара зегьынҗьара,
Ғымтзо еиқәшьшьы еиқәтәоуп.

Уаф ихэаша адгыл ицоу,
Иашоуп, зегынцьара еипшым.
Егьырт агэыцкэаг ирцшааз ыкоуп,
Даара ихэартоу мап зыцэктэым.
Аха алыпшаах захьзу хэа ыкоуп.
Уи еакхеит, зынза иразкхеит.
Едггы игэып, агэыцкэа рааста,
Алыпшаах зыхьзу абейт.
Шака кэара еимырдазеи –
Ма ишцарацэоу дара –
Аха ас ибеиоу кэарак,
Мап, ирцыхамшэац цьара.

Ус ауп апоетцэаг шыкоу,
Шэки-зыкыла ирацэоуп,
Аха ирылыццо ихьзырхэагоу –
Урт азэи-фыцьеи роуп.
– Ха хлыпшаах аус ахылфеиааит, –
Апартия иалахэыз неизга,
Дцэажэон уака аначальник
Власов Иури Иури-ипа. –
Хусура убас аеитцнахт,
Икалейт фынтэгы инареиханы:
Ацшаара хазфеу анафсангь,
Ихаут ацшыхэрагь нацшны.
Ус кашэца хэа азэгы ихэимхэейт,
Иаабаз здыруада мамзар.
Ихалшарыма, истахын
Иахышэхэаауа сахар?
Ацшэаафцэа зегь бжык нархыфит:
– Еилахагзап урт фбагы!
Власов Иури уа иаахиркэшеит:
– Афыза Шамба Едггы,

Иудыстоит аңшыхәра усқәа,
Уалага иахья инаркны.
Аңшаара – са исыдуп,
Салгоит,
Инхаз аамта интагзаны!
Априказ иахухәаауазеи?
Акызацәык – инагзатәуп...
Цьушьт, уи амацара аума –
Дасу русқәа ихтакны иркуп.

Цшьфок аусуцәеи аколлектори
Иман хәк днафалт Едггы.
Атакпхықәра злоу аусутә
Иеазикит аеынггы.
Ахьы зласоу аңеыхақәа
Иаха иахьырацәоу ирхык,
Даара ишәа-иза дазхәыцны,
Иназгәеитеит жрак атып.
Аусуцәа надырғылан,
Аколлекторгь урт дынрыт,
Дцеит иара исыпшаауеит хәа
Настхашәа еа жрак атып.

Август, абар аеиенашеит.
Еынла пхарран икашьшы,
Аха атх, агәы антцапуаз,
Игәаны инықәнафьон асы.
Аамта ццакуан, хгеологцәагь
Ццакуан, усцәкья хацәнмырха,
Урт дасу иқәашьыз иман:
Азә – ашьха,
Еггы – аңшахәа.
Шамба дласны, аңслахә деипшын,

Дыџуан, ахәкәа еимдауа.
Страуск деицшны дныкәон Власов,
Ишьаҫа дуқәа еиххәауа.

Ѡымш аатцуан еицш ажра наган
Ацакыа инахадыртәеит.
Уа иааныркылт. Изаҫахузеи
Арцаулара – мыцхәхеит:
Акгы рнамтеит, дашкгы азхымтит,
Едгы игәыграқәа пхастоуп.
Игәрага дца дус уи иртаз,
Изыкамца инхаз акоюп.
Власов, ацкәын ихыыз дырны,
Ашьха дицхалеит зынгы,
Иаҫа игәы ахыџоз атықан
Иназгәеитеит жрак иаргы.
Убригь хьзырхәагахеит убасцәкыа –
Шамба ижра ахаҫа.
Власов ацықәцықә дычча-ччо
Дынҫаҫшит Едгы илақта:
– Хәиҫоуп! – ихәеит аначальник. –
Ихьаазгазом, изхьааугари уара.
Иқәыпшзоу цкәынак уоуп макыана,
Уқәра аус зухьеит сара.
Иубоит исзақәмыршәеит ацәкыара,
Уара утәы еицш, ибрит сыхгы.
Ус адыруеит, хус иадыруеит.
Ихьааумгароуп уи, Едгы.
Аха угәы иҫаз есқынагь
Иара иазшоу аҫазшьа:
Ас хысса-мысса ахыкыоу,
Ишыкало ахыцхырҫагь цыара.

Ахы-хытхырҗа шыҗоу идыруан
Даара ибзиазан Едгы,
Жра мацаракгы ала ихыстып хәа
Дагыакәгыгуан ус иаргы...
Ағанаруадаф (ижра адагы,
Иамыхәеит иеихаб итәгы),
Дадхәатцалейт, дадхьмызгкылейт
Уаанза ааста иахагы.

Ажра кьаеҗкәа дааркәатцны,
Иаирбеит иауз акы,
Пыхьатәикәа инрхыкны
Иаха инариашашәа иаргы.
Уи лассы узылгаша акәмызт,
Ажра изхырҗаз «инапыршьшыуа».
Апрорабгы аколлекторгы
Инеилырхит рмахәеҗкәа.

Бзиарас уи ажра иамаз,
Итцаулам, итбаазам,
Иаха иахьхылаҗьараз
Дилиуви ус ижәпазам.
Ашәарах ацәаара гәазҗаз,
Ашәарыцаф иекынҗа,
Иҗсы ихәлахо, уи деифазоит,
Сахьзароуп хәа игәы иҗакза.
Ус ауп ха хәҗшыхәцәагы шыҗоу.
Уртгы шәарыцацәан убра:
Ажра ржуан, идрыцкьон аҗа,
Блаҗырхахала ишьҗаҗшуа.
Зцәаара рбаз адаш иазҗлымхан –
Шәарахк еиҗш еифазон дара.

Ишьақәырцалт даара ажра,
Ишзахәозгы еитцхәа иргеит...
Шамба уахык дахьышьталаз,
Иаацьоушьаша пхызк ибеит.
Иҕапхьа иаалырҕьан даацәыртцит
Биатриче, Едгы итәы.
Уи уажәык зынзаскгы дшаноуп,
Лсахьа, лказшьа, лышәцатәы.
Агәил ҕапшьқәа лыткы иақәыхәхә,
Лхағьы гәил ҕапшьха ишәтуа,
Дгәырҕьацәа деихытар днеиуеит,
Акыркырхәа дыччауа.
Адауапшь иафьызоу ахацәа
Иаалыкәрша ирацәафуп.
Урт афронтаҕ еиқәлырхаз роуп –
Еилымшәазо зегь еицуп.
Аиааира мшы иапылоит,
Уи насыпс иба зегьы.
Адауапшьқәа рыгәта дгылоуп,
Дгылоуп Едгы иашьагьы...
Дгәырҕьацәан ибжьы анҕига,
Атхарцәхәа ацәа дналцит Едгы.
Ишшара ишахьан, усурахәа
Ицахьан ауаа зегьы.

Игәы архытхытзан апхыз иибаз,
Афото нцәыримгеи иара.
Уи мчлатцаган иааизыҕкалеит,
Азҕаб лгәымшәара, лгәыкра:
Иназоит игәахәтәхьзара.
Пслахәцас акызҕра днаҕалеит –
Дцоит уи ажрахь дкәалаауа.
Убри аамтаз илымха интасуеит

Ауаа рыхәхәабжь, рҕытыбжьқәа.
Ихьз хәаны, ацшыхәцәа ҕыртүеит
Ажраҕ, хыхь ахәадаҕны.
Машәырк рыхьт хәа дышүеит ацкәын,
Ацслахә аткысгы дласны.
Ахахә дукәа уа еиқәжьуп,
Ицнацәазар азәы инапы?
Дацхазар, анацьялбеит,
Инаиқәханы акы!
Ажра дагынтәпалт Шамба,
Убригь дыхәхәеит ибжьы нтганы:
Ажра атца еишжәа инеиуан
Даш дук хыла еимехакны.
Иамыржәаз аҕеыха-хахәқәа,
Икацсоуп ана-ара.
Абар, иамырхуеит дыршөгьых
Иара аҕәырчахақәа.
– Ашыза Шамба, ари убомә, –
Аколлектор хәхәк икуп,
Ахы алыччо, ицырцыруа. –
Абри еицшу рацәазоуп.
Избахьада ас адаш ду?
Метрк аҕыгхара назоит.
– Еишышьшьаз шәындыкәрами, мшәан,
Апрораб, иеынеизааигәатәшәа,
Ахызәзәаф дихыхәмар дыччоит.
Ахахә рддыраҕ ианыцшаауаз,
Ишазгәеитаз еицш Едгы,
Ахы зласоу шьанца хәхәуп,
Ицәиатцәоу акоуп иаргы.
– Ахәтоуп, уи ахәтәцәкья. –
Едгы ибжьы ирҕәҕәазоит.
Дгәырҕацәан ииуша дақәымшәакәа,

Ишәакъ даахан, ажәѡан ашка
Акәкәахәа аѡбагы нтиркъоит.
Абри ашьтахъ ҳа ҳапшихәцәа
Бзиа итырцааит, ишәа-изаны,
Иаадырпшыз адаш ацашья-аашья,
Ахынаашья, компасла ишәаны.
Шьта аура зақароу адырроуп.
ѡажәа-ѡажәа метр рыбжьаны
Нак-аак ажра ґыцқәа нартоит,
Ажра пыхьатәи инаркны.

Далгеит ацшаара шьта Власов.
Дныкәеит уи шьяпыла акыр.
Араион ду ахсаалакны
Иаирбеит ишатахыз.
Милованова лкәарацца
Иазикт ижәлар неизганы,
Ихатацәкьагы баҳак шьтихит,
Адаш ду аитцыхра итахны.
Шьта аус ду злаз уи акәын:
Адаш шака ирызго еитцхәа.
ѡынѡажәа метра ианнарға,
Иртаххеит урт хынѡажәа.
Хынѡажәа рґгы иаанымґасит,
Инарыгзеит цшыынѡажәа... шәкы...
Убас есааира иацыртон урт,
Сума, цааума – ихьяарымго акы,
Асы уажәшьта иаамтан усгы,
Ишьтан, абар, шьямхахьы.
Рус иаґын, иаґын ацшихәцәа –
Ахыцхязара харгалон ахьы.
«Ишәыта шкәакәан» иказ адгьыл,
Шьта ихьѡежымхеи иара...

Закә разкүзеи Власов ипартия,
Ипартия иазыпшыз абра!
Ирызбит адаш аантәанза,
Ижуа итырцаалар дара..
Аха иналыркьяны Кирик
Ирпырхагамхеи иаара.
Асы анкаха, ацъанахкәа
Иаамтан рныкәара уажәшьта.
Зажәа џбам саауеит анихәа,
Иахирпозма, мшәан, иара. –
Собираися, дорогая,
Ты моя возьмет домой, –
Океан таигатәи дхызысало,
Урт аусбартахь имгои.

Адаш аура рзеилымкаазаргь...
Хәи, цыушьт, иаттам уи цәгъара.
Аус дузза икарцазоуп –
Ахьхытхырта рбеит дара.

Шамба таига днылтцны дшааиуазтәкья,
Иџыза Мышьа иахь деихеит,
Ипцгьы мшьакәа, аџнгьы дымнеикәа –
Убаскак уи дитаххеит.
Дитахымкәа, еибамбеижьтеи
Шьта шыкәсыбжак инеихауп.
Цәгъа дыгәхьяаигоит.
Егъа игәыргъап,
Егъа жәабжь ссиркәа нархәап.
Зегь рапхьаза Едгьы идырып
Иашья дшыкалаз атәы.
Издыруада азәы илџымтан
Шәкәк изаазаргь харантәы?

Димбеит аоны иыыза бзиа.
Ицынхэрас агэыла ихэоит:
«Кулу» ацшыхэыртахь уи ддэықэтцоуп,
Мызк акара уа даанхоит».
Дааилашэан, Едгы дагыцэхаит.
«Зегь еилагыежьюеит, еимдоит.
Абухгалтергь таха имам –
Убригь ацшыхэцэа реипш дшаќоит.»
Агэыла иажэа камч птацтак еипш,
Ифацаза ихќеит Едгы:
Мызк ацшра уи изычхауама!
Уахь уатэыцэќа дцоит иаргы!

Агеологиатэ усбартаф
Иќан ацшыхэцэа еизаны,
Есышыќэса ишыќартац еипш,
Иахцэажэон итаргалаз «амхы»:
Еилдыргон ирыдыркылон
Таигатэ апартиаќэа иааргаз.
Власов ипартиа иоуз аќэфиара,
Зегь ирыман цыашахэзас.
Капсулла иааигаз, ахы-цќа,
Ицыф-цыфуа ирфацчон,
Хыла итэыз ахаф-фчыхаќэа
Уажэы-уажэ еибадырбон.
Апартиа аначальник Власов
Ипрораб дирехэеит убас,
Аусбартаф ус игэныркылт:
Шамба иакэзаап зегь зырфеиаз.
Аполковник ихатацэќагы
Даныќэгылоз ус ихэеит:
«Абри ачќэын таига ицамтазгь,
Ак иалаќаз шиакэыз збеит».

Иќалейт изгәалашәозгы.
Дахыхәмаршәә ииһәоз уа:
«Ашьха дуқәә ирышьцылоу,
Ихәы җахома нас абра!»

Апартиақәә ирықәнагоз
Ахәшьарақәә уа иќартцейт.
Власов ипартиа... Зеггы ирылкаан...
Насың змоу хәә ирыпхьазейт.
Уи иалахәыиз ахамҗақәә
Раҗәашьан акыр зеггы,
Уимоу, иақәдыргәҗит насггы
Еихау шырзыпшу акгы.
Җыдала дазгәәтан Шамба.
Апшааф еиҗамс хәә дыпхьаза,
Урт зегь рнафсан ақкәын иҗан
Фымз ақсшьарагы – хараза.
– Уца шәыфныҗа, – ихәейт аполковник. –
Ужәлар унарылапшып, иубап.
Шәырк уфап, маҗарк унаҗыхәап,
Узхара уқсггы наушьап.

Едгы имаршрут иңсахит:
Иаңсам «Кулу» ацара,
Иабадггылу, уа уназаанза –
Хынтә Москва уцан-уаала.
Насггы цәгьа дманшәалахеит шьҗа,
Абилетцәҗьагы изырхиоуп,
Адырфаены ҳаирпланла
Уи Москваҗа дцартә деиқәшәоуп.

Ахҗны-қалақь аибашьра ашьҗахь
Илахҗыхын убасқак,

Аөнқәа гәыргьон, абахча гәыргьон,
Асфальтцәкьа гәыргьон иахьабалак.
Аиааира амцәыжәәа рнаҭон,
Хыхь ишьтнахуан ауаа,
Хәыцгы дугы ирҕықәхәхәа иҕан:
Иназеит ҳа ҳагәтаккәа.
Усда-хәысда, иаахәлаанза
Ныкәаран дызҕыз Едгы,
Ауаа дрылагәыргьо дрылан,
Ихы-иҕсы рызкын зеггы.
Изымдырзоз аҕсшәа реихәон,
Ирымихуан урт рнапкәа...
Ишҕассирыз ахтны-қалақь,
Ишҕассирыз, мшәан, ауаа!
Ашьыжь шаанза дангылагы,
Москва изымбо изхара,
«Москва» ҳарақза аҕынтәи
Деитаналаҕшит иара.
Москва! Москва! Абраатәыми
Игәы интымцәазо иҭоу
Аҕхәызба Милованова
Лиубов хәа изышьтоу.
Лиуба!.. Ицәа дынҕазызеит Шамба.
Днеилнашьааит иара азцаара:
Аибашьра-мца иалагылаз,
Дебганы дааушь лара?
Лиуба! Игәы дныҕцалазан,
Афото нцәыримгеи иара,
Уи мчлатцаган иааизыҕкалеит,
Азҕаб лгәымшәара, лгәыкра –
Иназоит игәахәтәхьзара.
Иуада ашырхәа дындәылкьан,
Иҕыҕеихеит дкәалаауа...

Минутқәак рышьтахь, машына ласык
Дама инеиуан ипыруа.
Абар, иааифнатәеит мѡақәак уи.
Анаѡс Броннаиа иѡанылт.
Абар, хан дук азааигәара
(Мышьа иеимхәахьаз уи адрес),
Инықәчараз иара аангылт.
Ахқатәи аетаж дынхалеит.
Акнопка ианақәиргәгәа инацәа,
Ашә аатит. Едггы иѡапхьа
Дцәыртцит анцәахша, Анцәа!
Лхы-лҕы мратқас ишеишеиуа,
Лыбла тшаша тыпқаауа,
Афото аҕны ишибахьоу еипш,
Шьанак лзамѡаҕы иаапшуа.
– Сааит Ихаразоу ѡадантәи.
Шамба сыжәлоуп, сыхьз Едггы.
– Едик! – нақәҕылтит ақхәыс қәыпш,
Иқапшьза инеицрашәеит лхы-лҕггы. –
Ғәыргәаҕхәашак сызшәырхиеит ауп:
Имхәа-мырза, ртак қамтца
Ашәқәқәа идәықәыстцаз шәа шәышқа,
Шәааит иналырқьан маза.
– Шәқәкггы смоуит шәара шәқьынтәи.
– Хәи, ишқашәхәо, мшәан, ишқа!
Инеишьтарххы сара ишәзызѡит
Урт акымкәа, ѡбамкәа – хқа.
Аққәын итцегь даалахҕыххеит.
Игәыгра нышьтымтци Едггы:
Иус маншәалахеит абрақа –
Ашәқәқәа изылымѡи хқаггы.
– Урт неиаанза сзычәауазма,
Сааит сырпыѡлан заанатцы, –

Ғааитит ачкәын, нас убратәкә
Инацитцеит дгәыргәатәә,
Еилыхха, иаха еилылкаартә: –
Ашәкәқәеи сареи хайәнагеит.
Хара сықан, знапы ианыстазгь,
Саанза ахара дагеит.
Уи дхынхәаанза хәа сызтәозма...
Саргәақуан сашья иразкгы...
Уи Варшава азааигәара
Шәарт деикәшәырхахьан зынгы...
– Мап, исзеилкаауам, исзеилкаа,
Мшәан, шәкәыкгы шәмоухьану шәара?
– Мап, мап, шәара шәымсит, акгы смоуит.
– Нас шәышпаанагеи абра?
– Мышьа Новиков исеихәеит.
Уа еицаауан харт аус.
– Ус аума! Новиков! – ғаалтит Лиуба,
Икәтцо уи цъашьахәыс. –
Шәашья итәы хәа акгы шәыздырзом?
– Мап... иахьагы дысгәырзоит.
– Ус анакәха, шәааңшы, уажәытәкә
Схатца сиңхьан даазгоит:
Уи ибзианы дидыруан,
Аиаша шәазхәаша азә иоуп.
Цәажәара хәа хгәыла ифь днеит.
Шәаатәа. Шәаатәа. Иааигәазоуп.

Ихьшәашәаза ак наилсын,
Едгы еразнак дааимнадеит:
Баша дгәыгуазаарын, баша –
Аңхәыс пшза хатца дцахьеит.
Дагьшәан ицәа дааҗазызеит:
Уамас иахарызеишь шыҗа?

Аха ахэыцха иамразакэа,
Ҡыцьа ааѡнашылеит уа...

Лиуба адунеи зегь лтэушэа
Ишпашьтыцуаз лгэазхара,
Лнапкэа рыкэршан дахьгылаз
Аишьцэа гэакьакэа убра.

1979

ТАИГАТӘИ АБЖЬҚӘА

Еизароуп, зеипш рымбац еизароуп,
Аклуб шыта уаха уаѡ дазкзом.
Ус рееидыргэгәал еидгыл, еидтэалоуп,
Нацэкьыскгыы уаҕа ирыбжьазом.
Усҕак аклуб аѡнытҕка итынчроуп,
Рыцсеивгара иацәшәоит ауаа.
Загыы азәызатәык изәлымхауп –
Уи ишҕа рыхқәа рха изырѡуа.
Зыршык нарықәтәазшәа иареицьит,
Еитцанацалт зынзаск ауаа
Изымхәо, ихәлахо иреихәаз:
«Аҕа дазааигәахоит Москва».
Закәызеи? Рхаан ираҳахьоума!
Ираҳахьоума – ираҳа!
Мшәан, адунеи мамзар данума
Москва иазааигәахо аҕа?

Ари Хатана иҕалеитоуп,
Идуззаз хьытхьыртак аҕны.
Хатана Колыма иеңынгылоуп,
Километрла Москва иаҕәгоуп,
Жәанызқьгыы инреиханы. –

Дазааигэахазар, иаанагоума
Игеит хэа хгэеисырта, хәхтны? –
Хатана ахытцхырта аиҳабы
Убраҕа зеаанызкыло иоума. –
Аға игэы иҕеикыз зыназашам.

Москва, цгара зықэзам цаҕьоуп.
Уи алакысыхагы иадразашам:
Инадцыххаал ицо иа иоуп,
Афызцэа! – иажэа мыцхэмтэыкэа,
Иаахиркәшеит аиҳабы убра. –
Иахыа мыцхэы усгыы ихәатэума,
Аусура иатэуп иахыа.
Атэылаҕы иахыабалакгы
Зегь зэу, изызхэыцуа уи ауп,
Харт, аҕадауаа, иахаракгы,
Избанзар – ихалшо рацэазоуп.
Ахыы, аға хәииааирц азыхәан,
Иахыа ибцъареибагоу акоюп.
Хәплан аҕны хмаангыла
Акыр инацта инагзатэуп.
Аиҳабы Ивангулов инаҕсгыы
Хатанаа азэырф ықәгылт уа,
Зынзаск ахытцхра иалахэзамгыы,
Зегыы ишьтырхит рхатә дцақәа.

Валери Силин дышьха кәзоуп,
Хатана ахытцхыртаҕ дынхоит.
Ибригада абзиақәа иреиуоуп –
Хьзи-цшеи змоу хэа ирыцхьазоит.
Ибзианы идыруан ацкэын
Ахыы змоу кәарақәак шыхтым.
– Афызцэа! – аизараҕгыы уи акэын

Иара дзыргәаҕуаз, игәы иҕакыз. –
Абригадақәа абра иҕоу,
Са стәадагы иахьзоит аус.
Са саҳәоит: абна иҕәахны иамоу
Исышәтарц кәарақәак хыттәыс.

Ихтым акәарақәа иреиуоуп,
Акәарацча «Таига» зыхьзу –
Азиас Колыма иаҕәытәоуп.
Ахьыңшаащәа ус ахьзыртцеитоуп
Иахьыхароу, наҕ иахьтәахзоу.
Акәара ахьы шамоу рдыруан,
Егьырт ратцкысгы инеиҳаны.
Иахьыхароу иахьыркьаны,
Есышықәса игәыгәтарыжьуан,
Ааигәатәиқәа нап дыркны.
Хатана аиҳабы, аҳаҷаҳәа,
«Таига» игәаламшәеи убра:
– Ишҕажәбари, ахьыкәшәацәа ҳәа
Шәбригада дәықәаҳтар хара?
– Ишышәтаһу, ҳахиоуп иахьтәәҕьа,
Ус ҕәаитит ашьха ҕәза уа.
Аус збахейт иара убратәәҕьа:
Идәықәтдан ҕымш рыла ауаа.
Азә днымхейт абригада иалаз,
Ицейт иалазамызгь, иртаһхан.
Ишьткәыцә иагеит зегь рлымҳа иҕасыз:
«Москва дазааигәахейт аҕа».
Убас дышьтнахит Мариагы,
Валери ашьха ҕәза иңхәыс:
Инлыжыт луада цхагы, лусгы,
Агәыблаа шытылхт, зегьы ирыцкыз.

Хатана ахаҫа ибеиоу,
Атехникагъ змоу наплакуп.
Уа кәарей зиаси иреиуоу
Рхьы рацәоуп, аусурагъ еикәшәоуп.
Убриазы иааныжъ гәыртынчла...
Ааи, ааи, иахәҫоуп хәа ихаҫхьазап,
«Таигаҫа» идәықәлаз рышьта ххыла,
Иҫыцзоу ахьытхьртахь хәихап.

Аусуцәа мчыбжыкгы ахдмыртцит,
«Таига» рыҫенамардеит дара.
Рпалатка шкәакәақәа неитцырхит,
Ахьытцхрагъ иалагеит убра.
Мап, аиҫабы имхәеит ус баша
Ахьыкәшәацәа хәа: урт иртәуп,
Иаармарианы ахьы зызәзәаша,
Ахарць камцакәа, дара роуп.
Ахарць абарымоу, згәыблаакәа
Шьтых, усура хәа иццакуа,
Техникеи ргыларей зтахзамкәа,
Ахьыцқьа ытцызхуа ауаа.

«Таига» бригадак амацара
Мшәан, иҫалозма иазынхарц,
Ауаа цысит рхатәгәаҫхарала
Убрахь – ахьыкәшәара зтаххаз.
Абра еизеит агәаҫра зхызгаз
Ауаа, ышәык инреиҳаны.
Алагери абахҫеи цызшәаз,
Аҫсра збахьаз абла иҫаҫшны.
Абра имацмызт зықәра атцкыс
ҫакрыла зыҫхәара еиҳаз.
Рецидивистыз, гычөыз, брагьөыз –

Акыр цэгъаускәа зырџахъаз.
Ҡынтә Колыма насыпс измазгъы
Унрықәшәалон убра зынгъы.
Хыызшъарала хәба иреихъазгъы,
Уа иџеишьо дыҕамызт азәгъы.
Нас хтәыла инахыхәхәахъазгъы
Иубон «хъзи-ңшеи змақәаз» цъоукгъы:
Парижи, Лондони збахъазгъы,
Иҕычхъаз Харбин ицангъы.

Ианышьтыц ауаа рхыңхъазара,
Иҕалеит аусурта ишахәтаз:
Артель џеыц нылиааит абна-ккара,
Валери Силин дызхадаз,
Шьта хантәаџыс хәа иңхъазаз.
Ахытцхра плангъы шыақәдыргылеит,
(Ҡажәа грамм азә изы иҕаца).
Уи бзиа иҕырцаахъан, ишьтырхит,
Зегъы ирылшоит хәа иңхъазаз.
Ахытцхырта – аеҕьарта ахъуоуша:
Акәара аңшахәа тбаатыцә
Уаа џышәџыкмоу, зықьџык ттазаша,
Ахыы акәзар – зегъы ирызхаша,
Иахьутаху – аарцә, нырцә.
О, Колыма, иахъабалакгъы,
Уара ухьршәыгәми унеизакны.
Убри азами изухъзырцазгъы,
Хсовет Еидгыла ахьтәы џны.
Иаарласзаны рыңсы рылалт,
Артель аусуцаа зегъы...
Ишырхәо еиңш, махәк азылаҕәт
Импсыша аҕьма Колымагъы.

Ааи, «ауаа нагақәак» уа иҕан,
Аҕнытҕкатәи аусқәа зкыз.
Урт «аламыс змоу» ағычцәа иреиуан,
Зыхьзи зуси акыр зтакыз.
Ибзиазан дара ирдыруан
Ирылашыз иуамаха,
Даргыы лакьякья дуны ирныруан:
Москва дазааигәахеит аға.
Урт рахьтә цюокгыы нықәгылт – хыкны.
Зуақыбжарахь инеихьаз уаан.
Хьызшьарақәас дара ирыман...
Зегь абаадыруеи, ирацәан:
Доус зегь реиҕа бзиа иибоз,
Дахьыманшәалахаз иаҕа,
Қалақь дук ахьз хьызшьарас иман.
Уи рдыруан, ираҕахьан убра.

Аурт, Харбин, Абга еидтәалан,
Ибригадирцәан урт уажәшьта.
Рқьяфқәагыы гәгәала итарцан,
Иаҕын урт реақәырцс акы аҕра.
Имыцәа атх хгатәыс ианрымаз,
Уи еиҕш лассы-ласс иҕамлоз.
Цьбарак инаханы ианыржәлак,
«Лацәеихьшь камта аус рмулоз».
Абра «Чифир» – цьбарас ирыхәоит:
Ргәалакара иазнарҕауеит.
Цәахәак аныршлак, рқьяад ааимырдоит,
Ак нагдырхоит, ак нарышәуеит.
Аха абас шыта еиқәшахатны,
Ишны иаалгеит ргәатахы,
«Таига» аусуцәа еицәакны,
Итаркша ргәы, итырмыжьша рхы:

Азакәан җоуба

«Уца ахьырхәо, са сцалароуп,
Инагза хәа зсархәо – насыгзоит!
Мазоуп хәа исархәаз мазахароуп,
Сгәатца иҗакны иҗәаххоит!
Ахьы анбҗарха хазну аамҗаз,
Исымоу сымч зегь уи иазкхоит,
Егьа иуадаѡзааит, ихьанҗазааит,
Адҗа хәа исыду насыгзоит!
Аѡыза иҗсахра бзанҗыкгы
Изуам мацарам – сгәы иҗакхом,
җьара цәгьарак уи изҗысыргы,
Сымч идыҗтоит, акы сацәшәом.
Имчыдоу, ахәсақәа иаҳарак,
Ирыҗтоит цхыраара, исыхьчоит.
Арҗ руак анеилага, исхаран,
Убасҗан, хымҗада, сышьтәхоит!»

Агьычцәа «ацқьақәа» азхәыцны,
Абарҗ ажәақәа еиқәдыршәеит.
«Таига» мышкала уи ахыҗәеит,
Ғырхәала уи зегьы ирҗеит.
Иҗалеит закәанс, җоубас зегь рзыхәан.
Игьычцәамгы аҗанакт иара:
Агьычцәа апыжәара ахьрымаз,
Ирылшеит игьычцәамгы рхьыгзара.
Иагьиашоуп, уск ианеиднакыла,
Изеикануама еимырхха...
Мшәан, иабатәи еиканроу – джәылан,
Москва дазааигәахозар аҗа!
Убраҗа, ѡыҗьа затҗык ракәын –
Валери нас иара иҗхәыс,

Абахта захъзу зымбазакәа,
«Таига» аусура иафыз.
«Иңыхъатәиз», ифарақәоуп хәа
Иафын еснагъ урт рмаршәкра,
Зегъ зылшарц, зегъ ҕазтарц зтаху хәа
Ирызгәдуха бзиа ибо дара.
Дара афарақәагъ, урт рзыхәан,
Ишырхәо, рыңсы тых иркуп.
Урт «рңыхъатәира» уссгы ирымам;
Иахъазы – ирфызцәоу уаауп.
Ишыртаху, урт зышыцылаз ала,
Аус иазеигъу ҕартцалааит,
Таига инылиааз «ахәынтқарра»,
«Аконституция» аус аулааит.

Аурт, акы дацәымшәазакәа,
Ус дқәылон, акырзмаз ирхәлон.
Егъараан ишьтаз дырзымқзакәа,
Цъара цтбарак ҕамтцазакәа,
Иеата атц лашә, дрыцәцалон.
Аурт афызцәа бзиа иман,
Аҳас, нцәас уа дрыңхъазон.
Ихәатәы есқьынгы иазфлымхан,
Есқьынгы инарыгзон.
Иахаракгы дара рызгаган
Адәыгбақәа амал згалоз,
Идырхәуан, еимырцәон урт ирталан,
Иҕалон вагонқәакгы анхдырбыкьлоз.
Аурт бцъартыхлеи даушлеи джәылон,
Итәйтәуан ауаа ргәы тҕьаны.
Ихъз убасқак зегъы арзызон –
Иагон, иагон ауаа тҕьаны.
Шаҕа шықәса тәкра уи иқәыз,

Анцәа идырп, игәалашәом иаргы.
Хьзи жәлеи ицсахлон иацлон ишықәс,
Убас дааилон есқынгы.
Ихы дақәйтны аус аниуаз
Хатана – пату зқәыз – азәын:
Дахьқьиаз, иуақышыа ахьбзиаз,
Ақызаразы игәы аартын.

Харбин икайтдомызт уск қалпалла:
Ашьшыхәа имырзазакәа ус.
Сеифк тәызаргь ипеипеиуа, малла,
Ициеуамызт, иаатуан ахала,
Инапы «кәымшәышәқәа» анакыс.
Изтәызаалакгы: ҳа иахтәума,
Манчжуртәи аума, зегь акоуп,
Иахьабалак иманшәало иоуми –
Инапқәа зегьынцъара иазхиоуп.
Абаак, кьанқәаак иааиуа, ззырхәо, иоуп.
Унитәхәар, дынкашәап угәахәп,
Арахь Харбин дцаны уи дгычун,
Убри азы Харбин хәа хьзыс ихын.

Абга ауадақәа дрызқазан,
Маңәак-қытәак – инапы икьашьуам.
Акыр иаңсоу амал уи дашьтан,
Иара изқәымқьиалозгы уақзам.
Ақнқәа дрықналон иара ихала,
Дахьнеиша идыруан, иаҳахьан.
Имыцәац дықазаргь, данықнала,
Лаңшыла уақа дирқышыуан.
Ианаму – дилгон уи хәызбала –
Уи икәанызануа уақзам.
Ахь, абырлаши, ақаруеи

Абарт дрызгаган, бзиа ибон.
Егъараан игәалакан, дыхәмаруа,
Ихылца ацыс таны дхынхәлон.

Арт ахшыкгы, зеггы зыххәыцны,
Пату ду зқәырцоз ауаа,
«Ишминистрцәазгы», дара
Ес-шыжыы,
Ргәаблаа дуқәа шытыхны,
Инықәлон хыызәэара ацшақәа.

Убас еиҫкаан аусқәа уаҫа:
Ахыдкылаф, ахантәафы,
Абарт афыҫа затцәык ракәын
Уа иҫаз азеицш ус зымуаны.
Егъырт зеггы, «аминистрцәа» рзааргза,
Апланқәа рыдын, инарызон:
Ахыы ҫажәа грамм аамгазакәа,
Азәы дышьталт хәа уахазом.

Тенгиз Кавказтәи – усгы дыҫан.
Зызбахә ххәаз иреиуазам азәын.
Змариа ибаз ацхәыс – лцәа пиеуан,
Дыцхәыс назаз, зҫабыз – зегь акын.
Егъарааны ашьацма иҫәәкәа
Иаладырпыҫҫахьан иара.
Дача ҫьюукгы дымшатазакәа
Иниқәырцахьан уи таҫра...
Игәы «ндырхомызт» дара уртгы,
Данақәа, ус ианигәацха:
Азә лзы хәба,
Жәаба ҫазә лзы иртон.
Абас дааиуан дмыждаха.

Абраќа зќазшыа казыжыуа иакэзам,
Шыта Силина Мариа лакэзан
Длацшыќэца, дзышыќлацшуаз иара.
Иахыманшэалаз тыцќгы дашытан –
Усќак деицралон дымцаха.
Зны ыыця ахьеивысуаз аарла,
Дыцшын мѡахэастакаѣ иара.
Убри ихы иархэан дигэдихэцаларц,
Иауазар... иагылашыцароуп уа.
Иагыаицылеит амѡаѣ аыыцягы,
Ацхэыс дшыќэылкт ахатца ус:
«Сгы иаанагоит сара, аыыза,
Илуцап амѡа хэа ацхэыс».
Зных, мардак лара данхалоз,
Длыхызан, иааникылт лыжэѡахыр.
Изгэацозма, данханагала,
Ичелыдиргэцэалацэеит акыр.
Ацхэыс ќэыцш уссгы илымкит,
Лчынейќэцха, лнапы ааимхны,
Ихааза цсышэак аакартцэаны,
Лгэаблаа хэанца наилыркит.
Ценгиз, Кавказтэи арцыс, уаќагы
Ацхэыс цшза дышиааиз ибеит:
Агэаблаа датцазза хыхь дыхэнеит.
Мчыбжык игэнига-хэааигон цэгьатцэќба,
Ицсахы зынза ейќэнарццеит.

Ѣымш аатцуан еицш иѡызцэа дрылцын,
Цла хэцяцэќак еилацыхк дазнеит,
Еразнак иѡнапык ааитцихын,
Иааигэйдкыл инейќба-ѡеийќеит.
Ахатца – зымч агарца змам иоуп,
Махэќэакгы иаарылиргеит аѣѣа:

«Ааи, абас снапаҕы бҕалароуп.
Абасгы бызгароуп беилапытэцэа!»
Акэараҕ ахыызэзэара зеазыкыкы,
Мариа инлықәҕитит иара.
Зусура интересла ишьтыхыз,
Инлафлыжыт иажэакэа лара.
Ғенгиз ифызцэа, иара иеипшыз,
Казшьалагы хшыфлагы – ихаҕа,
Есқынагы дахыцалакгы ицыз,
Иааибарччит иихэакэаз ргэарҕа.
Аха хыызэзэафык иеаарыдхала,
Ғенгиз иахы ихы наирхейт:
– Иҕэҕэоу азэ уакэзаап: уакэпоит атла,
Афырхатца Дон-Кихот!
– Иузымхэейт уи, – Ғенгиз даахьяхэуейт –
Дон зиас дууп, иабахьеит харгы,
Аха уи башаза иацроухэейт
Киухот хэа ианымаалазо акгы.

Закэйтэ ашэоузеи улымха иҕасуа,
Закэйтэ бжы ссирузеи иаргы!
Таига атынчра ду ишпалсуеи
Уи убасҕак игэкингы!
«Урт акэара хьшэашэаҕы еипырцуан.
Дзон хара, лара убра дынхон.
Азҕаб сузыпшуейт хэа ажэа инылтзон,
Бзиа дшылбоз уи агэра илыргон».
Абар акэара абна илсуа,
Ихьшэашэаза, ицқыза ишьқыруейт.
Уеузынкыл уеихыыс-еипысуа,
Уи уаваланы уццакуейт.
Уагоит аҕхэыс лыбжы ахькафуа,
Дызбандаз хэа угэы хытхытуа.

Дабанагеи, мшэан, абри агэафэ
Ас бжыы ссирла узшыаеуа?
«Ишарккаанза Лиуба дцэажэон уаќа,
Хара ицоз изкын лыгэггы лыцсггы.
Гэаларшэагас еакгы имтазакэа,
Илтеит лгэы хытхытракэа зеггы!»

Мардараны абар унхалоит.
Иќьяќыза адэхэыпш аахтуеит,
Еилаќь ауаа рацэа еидтэалоуп.
Атыпќа ссир рфапќья дгыл дшэахэоит.
Ихаза икафуа ашэа бзиа
Ацыхэтэантэи ацэахэакэа,
Убас илырхэмарит Мариа, –
Ишпаргэыбзыѓи зегь рхафэќэа!
«Аќкэынцэа уи башаза илтаауеит,
Рмагэќэа башаза идырхоит дара».

Хэылпазык, аусура ианалга,
Ахыќэшэацэа абра еизеит.
Адэхэыпш урт бзиа ирбеит ианаитцэќья,
Псшарта-еизартас иќартцеит.
Апхэыс қэыпш Мариа лнафсггы
Уа иќэгылт ауаа, ирацэафны.
Азэ дкэашеит, азэ жэеинраалакгы
Дырзапхьеит ихаќа итэны.
Апиеса цыцтэахаѓь ихэмарит
Зны иартистцэќьяќэаз цьюокгы,
Асы данылахаз, дмаќаруа,
Даадырпшит фиурер ихаќаггы.
Аха еѓьяфы еѓья ќартарггы,
Апхэыс қэыпш дрылукартэ дќалеит:
Мариа лтеитпши лќазшыеи рнафсггы

Зегы шәәхәарыла ихых илгеит.
Аурт игәы ускак уи дахәеит.
Дынлыдыххылт җыцбарах дба.
Ишәыра дтал иааигеит дәахан,
Ахьырцәатцәа еикәәпхақәа дба
– Иахьа сманшәалахеит, исықәҗеиет
Шьыжь сахьынтыцыз сыццакы.
Абри бара ибыстоит исымтан, –
Мариа иналиркит руакы. –
Ахьалагаладцәа уаа рахьгы
Аиааира бгароуп, нас ишца!
Агәгәахәа зҗыдәазхаз акассахь,
Мариагь днышьтнахт рыцәкәырца.
– Ибыдысныхәалоит ацхәыс фырхатца! –
Ахьыкапанды ус неихәан,
Инидикылеит ахьырцәатцәа
Кылабжак инеихаз зкапан.

Аурти Мариеи ахьейдгылаз,
Кавказтәи дынрыбжьалт Тенгиз.
Иҗырбаба,
Дрыбжьагәгәа даатгыла,
Ғәаитит:
– Ацхәыс қәыпш, бгәыбеаныз:
Ахьы ус башаза ибытам. –
Аурт иахь: – Дааухәарц утахуп? –
Ишца?
Уи ажәа абра иатәам.
– Избан изатәам? Цабыргуп!
Уара угәы убри такуп.
Аурт ажәакгы ацымцакәа
Апқаца неиҗыциргеит уа.
Егы атак хәа камцазакәа,

Днеиңыркъеит, уаха дымңшзакәә,
Даеакгы иаахар хәә дшәауа.

Хыхь мардараны уахынхало,
Икьаҕьаза адәхәыңш ахьтуа,
Ишыҕартац еиңш, уа еидтәалоуп
Ахьыкәшәәщәә – зегь зырәуа.
Дкахәхәә, ңса-цлак еиңш дрыгәтагыла,
Валери Силин – ачкәын хыш,
Дахцәажәон: мызктәи русурала,
Зегьы ргәы иҕыхоз, ирымаз хыс: –
Шака рзыҕатцаз урт,
Шака рылшаз.

Иагьихәеит:

– Өышә инреиханы!

Ауаа агәгәәхәә рнапкәә еиныркъеит,

Рхаҕқәә еразнак илашаны. –

– Уи мацуп. Харт убраагь хмаангылеит, –

Валери агәырҕа дхых дагоит. –

Ихаңшааит ус хамта ссирк хәә хтәылаз:

Назаза иңьашьатәхо акхоит.

Ахьыртцәатцәә иаабаз, афьыцәә,

Икалап дыказар изымбац.

Иссируп! Аа, абцъарра хзызуа,

Аҕа ибзарбзан аиха ихысуа,

Уи истахуп зегь ижәбарц.

Еразнак ачкәын аатцәә днахеит,

Иаатыхны идирбарц ауаа.

Данаахәалаха, изааигәаз днацхрааит,

Афьыңа инышьтырхит убра.

Уи иаалыркьан ишьтухшагь аума...

Ххьыкәшәәщәә рынасың иакит!...

Уи аиҕахәатә хәә ззырхәо ауми –

Жәа килограммки
Пшышә граммки!
Еимҕааа, амахәкәа агәылхәхәо,
Икачцо, иблахкыгаха зынза,
Ицьюушыап, ахәынтцәа иагәылиааз,
Излаҕалеи ас ицкьаза?
– Афызцәа, ижәбома? –
Ауаа рыбжьара Валери абжягьежьра даҕуп.
Харт аҕсабарагь, аҕсабарагь
Иахья ихацхраауа аоуп.

Мариа шыта дзатәуп хәа шпаххәо:
Еизылкхьан ашәа зхәоз ауаа,
Абар, ахтыс ианаало ашәакгы,
Ахьяацәырыргаз дара:
«Аиааираз икәҕо харт ус иаххәоит:
Уиас хашка, хашәагь угәаҕхоит.
Длахҕыхзар – уи дычча-ччоит,
Дыңшаауазар – акы ибоит».
Зегы згәалаҕара бзиоу уаами,
Зегы згәыргьа хыжжы ицауа,
Имгәыргьакәа, иңшаауа ауаа рами
Ахьырцәатцәакәагь збауа.

Ғенгиз Кавказтәи ихьяаигон ихьыз,
Ифызцәа афыцьягы убас.
Хьымзг идмыргеи, мшәан, ауаа ишырбоз,
Избан? Уи иҕаитцеи цәгьарас?
– Аиашаз, иаахаз қәнагагәышьоуп, –
Ихәеит иахьеидгылаз азәгы. –
Аҕхәыс, маҕәак еипш даархәо цьюшыап.
– Иагьзлеигәагьзазеи! – днацралт ҕазәгы.
Аурт иара ишиатәаз дныкәеит:

Ианаамтатцѣкъаз ацхэыс дихъчеит.
– Димыхъчакѣа дшыршыуаз длықѣшѣеит, –
Тѣнгиз иаразнак днаѣаѣеит.
Иѣызцѣагъ агу аарыхгеит,
– Дааухѣоит хѣа мамзаргъ ишѣоухѣеи,
Шѣахѣарала хгѣы кѣзцѣоз лзы!
– Мшѣан, лашѣа лѣысхыр хѣа шѣацѣшѣома? –
Тѣнгиз уи днаццѣкѣеит иѣыргъзаны. –
Илхѣалааит, шѣартгъы шака шѣылшо
Шѣазызырѣла нас, ескъынгъы.
– Уара? Уи иѣуа илышьѣо, илцыло
Игѣкѣацѣагами уара узгъы?
– Сус шѣырымѣеит збатѣыс абра.
– Мшѣан, шѣа шѣабаѣоу! – ѣазѣы иѣимкит
Игѣы иныцѣаххыз ахѣара: –
Закѣытѣ ажѣоузеи, – деилаѣитцѣѣоит
Цѣлак шеилаѣитцѣѣаз зны иара.

Иулаѣыз шықѣасы рацѣала
Аѣеунардырлоит уи зынгъы...
Ахы!.. Ахы абар мчы гѣгѣала
Рцѣа иахъѣанарзызѣаз цѣоукгъы.
Уи иаарызцѣырнагеит ажѣытѣра
Детрини, Колымеи, Мылгеи
(Убас хыызшьѣарақѣас ирымгеи, –
Азиас дуқѣа бзиа ирымбеи).
Дара зышьѣылахъаз агъычра.
Нышѣк ицырхыз, ѣа нышѣк инартѣеит,
Даѣаѣыара иара ганы.
Ирзеит ахы, дара еитартѣахт
Доус итѣуп хѣа игѣы иѣакны.
Издыруада, дманшѣаалахозар?
Зеипш кѣамло егъыкѣам хдунеи,

Уи Адгьыл ду ахь зны изгозар,
Амал ду иара изы иҕамлеи!
Цьоукых пхьаҕахаагь имгэиҕзакэа,
Рнапқэа зышыцылахьаз ҕартзон:
Дара зтэызгы ихымхэицзакэа,
Ажэжэа-пҕыҕэа ахьы рцэахуан.
Абас урт ыыцъаран рееџша,
Аус руан детринаа, колымаа,
Акассақэа џба урт ирзеицшын:
«Таигатэ», егыи дара рхатэқэа.

Валери Силин аамта кьаҕла
Убас дманшэалаха дҕамлеи,
Мызкы, мызкы затцэык ала
Уи ыымзтэи рыплан ду наимыгзеи.
Дцеит Хатана.
Уа дидикылеит
Ахьыцхырцэа реиҕабза
Ивангулов Пиотр Пиотр-ица.
Игэы дахэеит, атракторгь иицтеит,
Аеқэеи аеуардынқэеи џба.
Дазыҕаитцеит азынтэи аусгы:
– Абас иануоу ақэҕиара уа,
Ахьыцхырцэа еицэҕхып азынгы.
Угэы ицэз, уаҕыз аеырхиара.
Иуаҕтоит ацхыраара ҳара.

Валери Силин агэцэак дуқэа
Ихы ицэҕежьуа ишцэз...
Ацсэзаараҕы узқэымгэиҕуа
Ак шцэҕалои цырхага цэҕьас.
Ацырхага, еразнакала
Еилазырџынтуа удунеи...

Валери Силин дныжьны ихала
Ифызцәа рышьтахьҕа имцеи:
Изцәыртын хьаа цәгьзак уи дпырҕеит,
Дышьтоуп дчымазаф гәгәаны.
Мариа ас адырра лырҕеит.
Илыцралт еразнак имцаны.

Уи дгылоит иамак ашьыжь шара.
Ааи, ддәықәлоит, аха лымацара
Дызцома ус ихараны,
Илыхго таигатәи атҕ лашьцара,
Гыгшәыг мөахәастала, дзатцәны?
Насгы иҕамлои таига илықәшәар,
Лагерк иацәыбналаз цьоуки.
Урт злеишәа цәгьоу уаауп. Илықәлар?
Илзырур цьара уамакы?
Мариа аусуцәа рахь дыццакит:
Аурт дыңшаа, даағызит:
– Шәыхәоит, шәсыцхраа, агәәкра сақәшәеит
Шәсыцца Хатананза сара...
– Бзықәшәаз абра зегьы ихалаф.
Ихьаазгоит. Хдәықәлап уатә шыжьза.
Уи цыхьагь илдыруаз азә иакәын,
Хатана илбалоз уафын.
Уи изыхәа илмаҳацызт иакәым
Уаф бзиақ иоуп хәа ахьз ихын.

Иссируп Колыма тагалан,
Иара азиас аңшахәа.
Ирхәыцган, еиҕара, еинаала,
Игылоуп атцлақәа хьзыркха.
Акы иазеиламго атынчра,
Атынчра ду рхатәоуп дара.
Убра аиха цхафыр акыгәра

Инылыџуам џыарамзар-џыара.
Атракторгы макъана илхом,
Агъгъа-гэгэахэа ирго абжы.
Ашэапыџаџ шэарта рымам –
Игылоуп иџынчза еихашышы.
Азиас Колыма исырзха,
Еиџша инеиуеит аџшахэа,
Асар рымџа еилаарџыруа
Ишнеиуа жэџан агэта еимгэхэа.
Уи аџшахэа ускак аеитџхэа,
Ускак аеыртбааза ишытоуп,
Угэы иаанагап: уи адунеи зегь
Зымехаку иара ахаџоуп.
Азиас ду азааигэара
Иаатгылеит еиџыз ауаагы:
Убра ирыхъзеит урт атх лашыџара,
Ирхыргароуп убра даргы.
– Мџак неикэахџдароуп, – ихэан, ахатџа,
Изааигэаз днадгылт агылџа.
Убас дагэџасит ибџа надџа,
Иџыџр инылахэит убра.
Аџхэыс убас налхэеит гэаныла:
Закэ мџузеи илоу! Иааитххар
Ихэынџап уимышэ дукгы напыла
Иагыхэрып даџанакзар.
Аурт еикэитџан амџа, дныџыџт,
Рначальник иџшэмаџхэыс деикэшэоуп:
Уи амџаныџа бзиа лыџын,
Дызџугы уаххэа архиароуп.
Мариа иџыашыо иаалџэымыџхоит,
Атэымуаџи ларей уаха
Таига агэџатџкыа атх еиџырхыргоит,
Илызгэакыоу иакэушэа иара.

Аурт аус иуит, иара итәала:
Иҕалоума дхәдахарц иара!
Кьат дук кны азы дынталан,
Иааигеит ҕсызк Колыма итхәа. –
Иазыжәуазеи адуқәа иреиуоу?
Уи адагь иахфаша рацәоуп. –
Асар реицш еивтаҕыҕноуп ишнеиуа
Санькша, изықәшәаз ақоуп.

Аныҕәащәа крыфаны ианалга,
Наҕ-ааҕ ахәыштаара иеҳәатәан.
Акәицқәа ижжаза инхалон,
Хыхь ажәџан иналаблы ицон,
Атынчра ухәеит хәа ус атынчра
Адуinei зегьы рџышыны иакын,
Убарт аџыцья затцәык рыда
Ғсы зхоу уаџ дықәзамшәа убарын.
Дара убартҕыы шыта имчыдан,
Иаацсан, ирызтымкаауа рыбжьы;
Атынчра иатәнатәхьан даргы,
Азиас Колымагыы шытыбжьыда
Ирывыџр инеиуан еиқәышышыы.

Ацх кыр цахьан еицш, уи дџагылеит,
Ашьшыыхәа ишытыбжь мырғазо,
Ацхәыс қәыпш днеины дналхагылеит,
Ицсеиџгашытыбжь умаҳазо.
Лара леыртынчзан ацәа далан,
Лнапқәа лывацса, лгәы џарха.
Уажәы-уажә ишытыц иџхалон
Леилақь итаҕацаз лгәыпқәқәа.
Зегьынцъара блала дааипхьишышыааит,
Кәицк лықәшәазар хәа дацәшәаны...

Нас... нас... уа даашьақәхеит ашьшыхәа
Дызмышьтышаз мчык изтдысны.
Аңхәыс қәыңш, аңхәыс цшза ззырхәо,
Шәахәарала изқатәо ауаа,
Абар инапакны дахьыкоу –
Илылеимыззои игәатахра.
Уажәык зынзаск уи убла хылкуеит:
Иссирха амца ашәахәақәа,
Илықәццо, илылахәмаруеит,
Игәилцштәха иуаркалеиуеит
Еибакны икоу лызгқәа.
Аха Аурт уа акраамта днымхеит,
Днеитәцеит ишьтахька иара...
Уи илшон, абракагь илшеит
Ианаамтоу аекажара...

Агылға дуқәа иаакәымтцзакәа,
Ибылуан аефе-ефе рыхга.
Цъара шытыбжьыкгы мыргазакәа,
Изырџуан иарыкәршан таига.

Ашамта иацгылаз аџыца,
Инхылахит таига амшын,
Амшын машәыршәа бжьыкгы зтымџуа
Адунеи иахытәазаз акын.
Ғагалантәи аџежьра иацлан
Амрахәага хаа аңшшәахәқәа,
Иссирха еилаарцыруан
Ихьзыркыз арха ду, ахәқәа.
Аеаргәгәазеит сынтәа ғагалан,
Акыр аџеижьра ааннакылт:
Иагәтасны азын настха инаган,
Иара атәы уа ишьақәнаргылт.

Иагьиашоуп уи, ахра ауан уа азын,
Ҥагаланггы абжеиҳара га.
Избан? Досу дызлаҕоу ицыз –
Ицшзамхои иаҳаггы таига.
Шыыжътәи таига гәҕатцаган,
Аныкәараггы угәанарцхон,
Ҥа хныкәащцәаггы иара рәатан,
Ахауа ҕаца лбаадо ицон.

Ус рымща неихтәа иаарыцгылеит
Урт неитцазцалашаз акы:
Аеырцаггы иргыл агыгцәа,
Колыма сазцоит хәа агәы иҕакы,
Инеиуан ашьха рәаш.
Умыркәа,
Шьта цашья амазам ҕара.
Аурт зынзаскгы усс имкзакәа,
Еищитцәашт уи, аха лара?
Мариа?
– Шьта ишҕаҳаҕсыхәо? –
Ихьяаго ҕаалымҕи ларггы.
Аха убратәҕья лыбжы аацсахны,
Инацылцеит иаарыҕәҕанггы. –
Хталап. Шәарт аҕыра шәнаҕагыла,
Снашәывагылап, шәнапы кны,
Сара, егы аганахьала.
– Мап, мап хазталом ус зыбны. –
Аурт уи днациркәкәааит еразнак. –
Ишәзычхауама, шәыхьтакып,
Ари исырзха азиас иааиуа,
Шәарт агәатцәыхь шәызнарцысып.
Убас егыхәеит, дымцшзакәа,
Щнапыкла дщышьтҕаа аҕхәыс дыкны,

Ахэытэыхэытэахагы ламразакэа,
Азы дынталеит шьамхахы.
Есаaira наӀ иеалеихалон,
Ашьшыхэа игэиѐантца акыр,
Мариа ґымт дзыкэшэаз лѐаннлраалон
Дзыкэґэыґуаз анапкэа дыркын.
ИмаӀґахэарагы инахысуан,
Зынза ихьшэашаазаз азы.
Ацэқэырқакэа уажэы-уажэ исуа,
Ицон бахэык еицш инґаны.
Итцааршэха ашьха рѐаш инеиуаз,
Уаршэуан, аха уи хьаамго дцон:
Иґэыдыхэхэал апхэыс инеигоз,
Ихааза лцэа-лжы дарцхон.
Уи убасӀкак игэыӀкацгаган,
Мчык иланатцеит ус иара,
Изгэамтэазакэа нырцэӀка инаган,
Иныкэнаргылеит аӀэара.

Инылбааит амѐахэаста пицъха,
Акызгы харақкэа ирыґгаз,
Инылалт абна, ихьырѐежъха
Азы аѐ-Ӏэарагы зымѐхакзаз.
Иаґнылалт... узкэымґэыґуа иарбан
Абри атоура бнеик аӀны!
Иѐытыѐрышэа, хѐык еразнак
Сабрадала рхаґкэа хѐаны,
Иқэыцъмаха инеи инрыжэлеит.
ѐыцъа наӀ-ааӀ инапкэа кны,
Аурт убраӀкацэӀкыа дырхэынцеит,
Еґы ишаха аарыхианы
Уи далеицдахырц иѐыназикит.
Аурт, аѐыцъа икаӀӀкыаны,

Ашаха зкыз инимжәа дисит.
Уи убаскак ахьаацәгьа илсит –
Дынцәытцакьакьеит дьхбыкьны.
Ианыкамла шыта уаха цсыхәа,
Ирызбеит ацәгытцәкьа аеазкра:
Урт рахәызбақәа ашыр-сырхәа
Иткәыцә инидыххылт иара.
Инидыххылт аха акьаха
Мап, мап имазазеит азәгы:
Аурт еразнак дьацкьеит дуртха,
Индәықәца инапқәа џбагы,
Аџыца рахәызбақәа нрымипааит.
Ибцъардахаз неикәкьаны,
Егы ишимчыз инилаитцеит
Иахәызба... шытахьла...
Шытахьла иезаны,
Аурт ахьахәа имазазакәан,
Апкәџхәа идәықәца инапы,
Ацәгыакәтцаџ инапы инақәшәан,
Ақәақәра неиларкәығны,
Иакыз ахәызбагы наимнакьеит.
Ацәгыауџгы уаха шилымшоз баны,
Таига лашьцара днылашәакьеит,
Ицсы ацәахара еикәырханы.
Уи алеи-пси рыбжьара акәхеит,
Насгы быжьмыргаза цъара:
Ацәгыауџцәа усгы ицәажәоз ракәмызт,
Ацхәыс – илылымшартә быжьтгара
Ус дқалахьан убра лара.
Аурт ацәажәаха змаз иоума,
Ишны ауаа ркакькьара иағыз,
Уи ажәа усыс ицхьазозма –
Анапқәа ракәын зыгәра гатәыз...

Цнапыкла ахәызбақәа шикыз,
(Аурт ахцагь ианамхеи уажәшьта,)
Ижәәа ақәада злыфры илеиуаз
Иааикит егы ала еимлагәа,
Днахан икьяф неимыртаға.
«Ацхыраара! Ацхыраара хә!»
Мариа днеилнашьааит акы.
Лшәазызара дналцын, абгъаахәа,
Лкасы налхылцааит ларгы.
Уажәшьтоуп лыхшыф лхафы ианааигы,
Уажәшьтоуп данықәгъежы дласны,
Ифалхәеит лкасала ахәрагы,
Икьяф лырҕеит инеишәтданы.
Аурт ахъаа гәгәа шимаз мырза,
Дафын ацхәыс лгәы арғәгәара:
– Шәымшәароуп, рышьтамтагь ырзны,
Таига инылахәашеит дара:
Урт ахәызба дуқәа аныркыз,
Ирылымшаз рылшарцу уажәшьта?..
Иуааума шытахъла ахәра унызцо,
Иацсам урт рызбахәгы ахәара.

Валери ибзиангы дықазамызт,
Акьатеилашә, имх дыққан,
Аха ашоура дканажьуамызт,
Есымша, есуаха дбылуан.
Ауртгы даараза даргәақит
Анапы хәымга изнауз.
Акраамтагьы дышьтахеит убрақа
Аҳақымцәа ихәшәтәра ишафыз.
Уи дгәыгәтажьзамызт, иқалозма,
Ицон, иаауан, ауаа дырбон.
Таигаа, ажәала иузхәозма,

Дышхьяаргоз. Рыгэкэа цнажэон.
Ас хэымгарыла иахьизныкэаз.
Иабатэи ламысдақэоу мшэан дара?
Таига агэҫа ақҫэыс илыцнеиуаз,
Еилкаан – дымқацғауын иара.

Харбини Абгеи хьяада-баада
Ус рееикэырцсаса итэоз уаазам:
Ахьыцхра, азэзэара ус адагь
Аргыларакэагь урт рыҫзан.
Иааиуан азын аеыргэааны,
Ирацэамхеи иара иацэцаз.
ҫагалан шахэыруаз аеақэжьны,
Ноиабр затэык ауп иазынхаз.
Убри зегь алсыршап хэа ақэнакт.
Ицааршэха адгьыл канатцеит.
Еразнак нас асытэхэа ақэнаут.
Азиаскэа зегь ҫанахэеит.
Ахьыцхра инаваргылан акэын
Ишаҫыз рыргылара аонқэа.
Урт уаҫа ирыхьзын абаракқэа.
«Таигеи» Хатанеи рыгэҫаншэа
Акгы дыргылт – уцхьартэ убраҫа,
Мамзар шэ-цсык уара иухангы,
Утыц азнеиха уамразакэа,
Ацаа уқэнатон убылны.

Абригадирцэа еснагь иҫыцза
Ажэабжькэак ааргалон убра,
Абар урт иахьягьы илахҫыхза
Иаҫыми иҫыцзоу ахэара:
– Адэхэыцш акны ишьҫаххт атзамцкэа,
Таигаа зегь зкыша аонқэа џба, –

Ихәеит Харбин ус, дмыццакзакәә,
Ишыза игәы катцауа,
Уи дшашыцылаз ибжыы рцшқаны,
Ихәозшәә ачымазцәә ирызкны.
– Уи абри амчыбжыаз хагьалгоит, –
Инишьтеихәеит Абгагы уа.
Ускан уи иажәакәә неилалоит,
Ишеибакәу акны иткәауа. –
Афрынеи аеыкәабарта дуи
Уара убригада иканатцеит, –
Аурт ибригадагы дазгәдуны,
Инацитцоит, иара ирехәеит.
Абригада ибригадирдазгы
Икалозма иатцахарц цъара:
Иахын Аурт ихыцша даныкәмызгы,
Атакпхыкәра иахагы иргәгәауа.
– Хаи, афырхацәә!..
Ишәасхәарызеи?..
Ҙабуп! – уа иажәә ааҕахтәоит
Валери Силин.
– Изцъашьатәузеи? – Аурт дныбжыалт –
Руал нарыгзоит.

Ускак аусура гәцараркуан,
Ускакгы идыргәгәон дара,
Афронтаҕ асолдатцәә ракәушәә
Иазыкәңон урт иахья, уаха.
Иазыкәңон ишыртәубаз ала...
Таига ируз атоуба.
Мчы гәгәас хәә иара иалоу
Икалозма иацназгоз цъара!
Убри инакәыршәән инеиуан.
Ишцакалоз еилахәара.

Дызустзаалакгы таигаа иреиуаз
Уи успшьас ицхъазон иара.

Аурти Валерии уа иахьышьтаз,
Мариа лылацш рхын, илбон.
Аурт залымдарала ихьыз,
Лара илхаран илыцхъазон.
Ихьяагазаны зны ианылхъа,
Аурт дахыхэмар дцак кайтоит: –
Бгэы итаз, «Таига» ханнеилак,
Иаха исгэацхаша ашэа бхэоит.
Убрыгь камлеи лассы, лассыцэфа,
Уи ашэа рхэартэ иргэарцханы;
Ирылафит ус жэак гэгэаны,
Ачымазцэа зхэшэтэуаз рхақымцэагь
Иреигьын изхэшэтэуаз акны.
Аурти Валери инагыл-аагылон.
Еа ыымшка ишьтахар қэнаган,
Аха уажэшьта ишьтанаргылом,
Урт ираҳаз: ускак игэгэан –
Ачымазцэатэфа рхъаа хнаеуан.

Хыхь мардараны уахьынхало,
Икьақьаза адэхэыцш ду шытоуп.
Убри агэтацэфа рымпыцахала,
Еицхэа ѿ-цъаргэал ѿнык уа икатоуп.
Урт шысламшэла ицгэоуп, ускакгы
Еихақаца уа еиласоуп,
Егъа цшацэгъа нықэсларгь уақа,
Бзантык акы зкылымшэо ѿнқэоуп,
Макъана ауаа ѿналартэ икам,
Акырцъара урт еиѿкаатэуп.
Ирееитэу рацэазоуп рыѿныцқа.

Уа цэыцэи цэаҕыи кыр ҫнаҫсоуп.
Аха уи аха змада, хьаасгы,
Мамзаргы икырку уи азэы!
Еижэхибаца, – еигэа-еигэҫасуа
Агэгэахэа иныҫнашылт руаки.
Хатана аихаб ду данцэажэоз,
Аклуб ду шыҕаз еиҫш итэны,
Уаа ҫышэҫык инреиха иҫналаз,
Убас иҫындыртэаит аҫны.

Абар, абар, иаргы дахыҕоу,
Хатана аихаб ихаҫагы:
Таигаа дрыцны дмааи иаргы –
Ахы абҫьаруп хэа азызхэоз
Ҫадатэикэа рзы иахагы.
Дааит, таигаа уи ажэабжь реихэарц.
Уа дшаазцэҕьа рлымха иҫаст иаха.
Изнеит цьюукгы таигаа иреиуаз...
Ауыха ирмоуит нас цэамтхаа.
Ирацэаҫхеит ус зыцэа ҕыалаз.
Уи ауп ианааша еиманы
Аҫн ҕыц еразнак изыҫналаз –
Ирахарц уи ихаҫа ихэоны.
Валери Силин ажэа ииҫеит
Ахыцхыртақэа реихабы,
Ибжь ду еразнак ус инҫицеит: –
Зегь хаззыҫшыз уахгы-ҕынгы,
Ихаҳандаз хэа хзыргэаҕуаз ажэа,
Информбиуро харҫ иахзаанагеит:
«Хар, афашистцэа рыр иҫажэлан,
Москва амҫа иҫыххаа иргеит».

Зегь агэыркьхэа рнапқэа ҫеиныркьеит,
Еиныркьеит убасҕак иргэҕэа,

Аон ҕыц еразнак иаахыцхыцит,
Инрылгеит ақбарстақәа аҕәә.
Иаҕәымтцит, кыламаа иаҕәымтцит,
Рнапеинҕьара иауам, еиқәтәом.
Мариа зацәык урт ааҕәылхит,
Иаацәырга зеипш ҕамлазо,
Таигәа енагь иргәыҕацагоу,
Изырлаҕәыхуа есқьынғыы
Абжыы ҕәымшәышә, насгыы имчлацагоу
Хтыск есқьынғыы иазкны:
«Ашыыжь Кремль атзамцқәа ашычоит,
Еикәацхо дара ҕаца.
Хтәыла ҕыхеит, Хтәыла гәырҕоит,
Ашәа наәуеит хараза».
Анапхгаә ду ихәарц игәы итыхоз,
Ахәаха имта, иццакуа,
Мариа, иазыҕатдан, илыцыз,
Еразнак иацгызит ауаа:
«Зымч еилашуа,
Еихымсыҕьуа,
Аға дыззымиааизо ура.
Атәыла цшза,
Москва ҕәҕәаца,
Изду зегь реиха хгәбылра».
Ацхәыс қәыпш ашәа иалашыфкыз,
Дазыҕатцхатцо, илгәарцха,
Еиҕаацәырылгеит ишллышоз
Анаәстәи иааиуаз ахапа:
«Амра реата ауаа неиуеит,
Еибаргәырҕо, иччауа.
Зпенцьыр аарту школк идәыләуеит,
Октиабриатаа рыбжьқәа».
Абра, гәыпк иалахәыз рҕы инымхеит.

Аусқәа даҕаакхеит абра...
Мшәан, колымаа егәа рхәыцуеит,
Ахәаа интытцлашт, нас ишца!..
Урт ахәаатытра мыжда рдыруеит:
Ишфышәфыз ағу аатдыргеит.
Ахыкәшәәфцәа, азәк иеипш, ашәа
Даргыы убас ишьтых иагеит.
Аихаб ду аимгеимцара иашьтаз,
Убастцәкәа ихын ихаҕагы,
Иныжьны иажәа иацитцашаз,
Инрылаитцеит иара ибжьгы:
«Зымч еилашуа,
Еихымсыгәуа.
Аға дыззымиааизоз уара,
Атәыла цшза,
Москва гәгәаца...»

Икафуан ашәа ус иаантцәанза,
Икафуан абжькәа рацәаза.
Угәы иаангарын: иаакәымтцзакәа,
Иара фәнаҕуазшәа агәы еибакза,
Иара, иара, таига ахаҕатцәкәа,
Аға изгәааны игәынқыа...
Алеишәа цәгьюуп таига, ицәгьатцәкьюуп
Еилазго рзыхәан аҕоуба.
Икафуан ашәа ус иаантцәанза,
Ицон, ицон ицәкәырцаха,
Еимгәхәа таига, таига агәҕатцәкәа,
Еилалоз абжькәа ус хәауа:
«Зны ицәгьюуцәаз,
Аабыкәа иҕрыжьыз,
Дкомҕарыз,
Дначальник ҳаракыз,

Зегь гәацпыхәала ашәа еицызхәоз, –
Акын зегьы еидкыл изкыз:
Ихақәлаз афашистцәа рами,
Ихабжъаз атынчра нақ ирбга.
Уи атоуба аилагара ами,
Уи ауп изытыфрызгь таига».
Ааи, итыфрит хьырцәатцәа, гәгәала,
Иканатоит уи иара итәы...
Иаацәыригеит аихаб ду иажәа,
Ианиаза уажәшьта ихәаратәы: –
Афызцәа! Афашист макъана
Ха хтәыла акырцъара дахуп.
Дахьықазалак убасала
Уи дпыххаа-дкәыбаса дгатәуп. –
Хайтамхааит, абааңсы, хақәцароуп.
Ахьы шыбцъару жәбоит зегьы.
Ғабуп афызцәа: Москва аиааира
Игәгәаза иалоуп шәыхәтагы.
Убри аены иныхәа духеит,
Иныхәамкәа: иаиааит Москва!
Зегь рыгәқәа шьтнахт, пхьақа ирыцхьейт
Ирыцлейт рақара ауаа.
Аеақәа фбеи бнацәки ирылгеит,
Таигаа зкьымслоз, игәцаракуа,
Кәти шьхақаққаңи
Фынфажәа ирхьхәхәеит –
Ресторанхеит иқаттам афнқәа.
Аспирт! Уи еилаәон ирфашха,
Уагәылазысап ухаґагы.
Иржәуан, иржәуан, еиха ржәуан иахан:
Дықам иазхоуп хәа зхәоз азәгы.
Уи хтыс бааңсқәакгы ахылфеиаалахуеит,
Уцәа ианазымклак зынгы:

Зыбз иаанагоз цюуку еибырхэоит.
Цэгъашәәтәкыа еибадықт цюукгы.
Ахыкәшәәқәә уи еицшқәа рдырлоит,
Арыжәтә ианхнахзалак дара,
Аха нақ-нақ қанцс ианыруам
Урт реизықзаашыа, ргәәтахра.

Шыбжышыштахь Пиотр Ивангулов
Ахытцхырта зегы ибеит.
Ианитцеит иатаху мыругас,
Нас ауаа рыдкыларыхь деихеит.
Зегь рақхыза Абга иәааихан,
Даатгылт, дизааигәа аихабы. –
Ақыза, аначальник! – әааитүеит,
Арыжәтә ихымқсаац уи уажәгы.
Иқы мытцмыць-еикәпоушәа ирақаз,
Еивтақах хапыц қәғәала итәын.
Иблақәа еикәтәә-самсалха
Арыцхамшыара рхыжж ирхын. –
Аға сицәшәом бцъарк саиргап хәа,
Мшәан иабасааирхо иара? –
Иәааилихт ихарқ неишәхырцәраа.
Ицәа усқак ирқған, еибгазхәа
Иубомызт нацәа тықк цъара. –
Хначальник!
Сухәоит изуа акакәзар,
Афронт ахь сақәйттә ацара:
Аға убасқак дамық инысқар,
Иаабап, ишичхауа иара.
– Табуп, хначальник, – дмааскыацәакәа,
Аурт убас неихәеит убра. –
Сышәхәышәтәит. Шыта сахьақхалакгы
Сыхиоуп: хара, ааигәа.

Сшәышьтыргы айбашьрахь, мап схәома,
Уаагь схәартахап нас аказы:
Ақыдқәа реицш аға ивагонқәа
Срыгәтас ибғасцалап хланцы.

Царцалыкьцас ишьтыбжь мыргазакәа,
Ацарцалыкь еицшгы дласны.
Дизнеит Харбингы аначалькик,
Ихафь гәйбзыгза, илашаны. –
Хначальник! Сөызцәа ишьтырхт акака:
Зхы иақәгәыгуа, игәгәоу цьоук роуп –
Азәазәа ирылшаша рацәоуп.
Сара исхәарц стахуп имзакәа:
Урт рааста акыр скәадоуп
Маха-шьахала, хататә мчыла,
Убри акынтә сшәыхәоит сара
Сбригада иалоу сышрапгылоу
Афронтахь хәицдәықәшәтцарц хара.....
Ишәахап хазлақало убра...

Абжьқәа геит аихабацәа рнафсгы.....
– Саргы исылшаша қалоит!
– Ахышьа здыруеит ибзиазангы!
– Сара амашына нықәсцоит...
Москва ахатцара ду иалшаз,
Ус иарбыжкит, ишьтнахт ауаа:
Иазықанатцеит – зегь шиашаз
Ицартә афронт ахь еибашьра.
Ахьыцхыртақәа реихаб дузза,
Зхы шкәакәаза ишлахьаз,
Инхаддылт илабжышқәа, дгәыргьо,
Гәанылагь инеихәеит убас:
«Абарт зегьы цәгьоуцәан, ақсадгьыл

Акырза иапҕахыоу уаауп.
Иара аншэартаха, зегь рееидкыл,
Анык леицш ирыхьчарц рҕахуп». –
– Табуп, афызцэа! – Ивангулов
Ибжбы қыць-қыцьуа иаатиргеит. –
Шэшазыҕоу шэтэыла гэыла-ңсыла,
Шэа шәусушьалагь иаабахьеит.
Шаҕа шәылшазеи, шаҕа ҕацоузеи
Ғымзи бжаки рыла абра.
Ғымзи бжаки!
Шьта изахамхәозеи:
Иагьяамтоуп хымҕада уажәшьта
Абраҕа хьытхырҕа дук ахтра.
Афырхацэа! – ибжбы ду даара
Иргәҕэа иагьяаирмчит иара. –
Иахья шэарт шәатахуп абраҕа.
Абраатә солдатқәоуп шэарт иахья.

Валери Силин даанаскьяпҕхан,
Абригадирцэа иархәеит ус:
«Иаци иахьеи аус музакәа
Иҳацәцеит, ҳахамшәалт – ныҳәамыз.
Аха инымхеит адца нагзамкәа».
Ахьыкапанфы иниртеит уа
Макәанк ихыхәхәа иазымкуа
Ахьыцқя захьзу, еикәапхауа.
Уи «аабатәи акасса» итытцит.
Иҕычыз, итәахыз ахы,
Иахья зегьы аплан иазыркит,
Иҕамтқакәа хьяас, ргәатахы.

Дцеит асас. «Таига» аиҳабыра
Аены (иахыццакит усҕак)

«Рконституция», рхы неидкыла,
Иҕыцу нацыртцеит статиак:
«Хаҕсадгьыл иақәлаз зегь адырхны,
Ахы иақәйтхаанза иара,
Изуеит сара аус сҕазтәылхны,
«Таига» саңырымтцуа ҕара».

Аус убра мацара инымхеит.
Кыр збахьоу, кыр зхызгахьоу ауаа,
Дара ртәала иҕагьгы реаныршәеит
Ишзалшо ала арғәғәара.
Уи «ахәынтқаррағ» збырта дукгы
Ирыман иаланхоз ауаа.
«Ицқьоу» роуп уи знапы иануггы,
ҕара дзацәцомызт цәгьак зузгы –
Уи дақәдыршәоноуп иқәнага.
«Атоуба-закәан» зыхьчоз урт ракәын.
Ирмызби – хымҕада инамзеи.
Урт рымч еиҕау, иахқәап имзакәа,
ҕара икалозма адунеи.
Иааргеит урт азбышьақәагь рхала
Алагерқәа рыкнытә дара.
Зхы иақәйтү уаауп хәа, иауама
Урт ржәйтәра рыламслар ҕара...

Еицны инеиуеит урт уахынла,
Ишыкартаз еицш зны дара,
ҕьоук қәыҕьмаха инеи инрықәлан,
Сабрадала рхағқәа тахәхәа,
Ашыза хәа хадас ирыцыз,
ҕыркантик ажыжәхәа имҕаныртаз,
Инаахан илахь агәтанза,
(Ускак уи гәеибакрыла идәықәтқан),

Ихы ашьтахь иалкъеит ицарза.
Егьырт афызцәа уи ауха...
Еилгеит урт имариязангьы:
Азәы ипынца ргеит ифғәыхаа,
Егьы илымхақәа џбагьы.
Адсы изааигәа қәаад бғьыцк цәажәон
«Хәтоуба еилазгаз – иқәнага»,
Цақаза нбан дула иазгәәтан:
«Таигатәи азақәан, таига!»

Шьыжымтан мџахәастак иџаныла,
Ишцоз усура хәа азәырџы,
Игәытқьа-дсытқьа инеихагылеит
Атдыркант зхы иалхәаз ауаџы.
– Тенгиз Кавказтәи! – урт иразәкыз
Деитцасуа фәаитит деибакны.
– Уанбазгьы кавказаа хцәарзга уакәын;
Изџыроуп шәкәык инарбаны.
– Иқалеит хәа удсышьагь еицәаны.

Хатанаа ацәгьа нзыжьуа роума,
Ашьтазаџцәеи апрокурори
Акырза аңьабаа ду рбеит,
Ашьра қазтаз ицәырган ироурц,
Анахь-арахь акыр еимдеит.
Артель «Таига» хәыц-хәыц еимырдеит.
Днырмыжыт зыгәра рымгоз азәгьы.
Аха цәгьа зуз хәа урт дырзымбеит,
Абри нахысгьы дырбом бзантцгьы...

ТАТИААС

Актәи ахы

Таига дагәылала дышнеиуаз,
Ихъзеит ахьаацәгьа аеыргъзаны,
Уажәраанза усурала ихигоз,
Ианеизынха – дакит дхәрны.
Аныкәарацәкьагьы илнаршомызт.
Инаитцаазеит шыта ишьапкәа.
Аееимыртаға цлак ахьгылаз,
Дымчыдаха днацатәоит уа.
Сергеи Марчук атцара далган,
Җадака усура хәа дааит.
Аңшыхәртәф коллекторс дшыкәз,
Иуамазоу абри иахаит:
Анемсаа итәыла ишахытәаз,
Ишырыблыз дара рыфны,
Цәгьала ишыршыыз иани иаби,
Дынхеит хәа иашья деибаны.
Идыруан уи изгәакьоу Киев
Ақәылацәа рнапы ишакыз,
Аха идыруазма уи астәкьа
Ауаа рныртәара ишафыз.
Дышгәакуаз ақкәын, хгарта имоуа,
Псы зхоу дахьықәзамыз ааигәа,
Ашысламшә днылахан уи дыцәоит,
Иааикәыршан таигоуп, таига.
Дышьтоуп, ихафы «кәыбрынамышьтгала»
Ауразоуроу зегьы нтаҳәхәа.
Ианцамтақәа зтоу ашәыра – хчнызоуп,
Инақәтца артмак ижьахәа.
Адунеи атынчра ду ахытәоуп.
Зегьы еикәшьшьуп рыбжьы мгауа.

Таигатцәкьа, дрыцхашьяуа ачкәын,
Анык леицш иахьчоит ицәа уа.
Абар аеатцәахуеит шыта амра.
Зынзаск атынчра аеаргәгәазоит.
Акәацаҕаца зегь аңсы за,
Шыта ахьшәашәарахь еихоит.
Иналыркъан, уи ацәа дналнахт
Абжьи игаз иҕацаза.
Иҕаңхья – ҕацә ду тәышахаха,
Уи дақәтәоуп зҕабк лхаҕы гьежьза.
Лыңси-лыңси еихьымзо дцәажәоит:
– Твоя болит? Зачем земля лежит?
Аколлектор пхыз ибозшәа,
Иихәо иҕамшәо дналҕаңшит.
– Кушать надо? Олень мясо надо? –
Дынҕежәтц днеизааигәахоит лара.
Уажәоуп данеиликаа уи азҕаб,
Уажәоуп ианидыр лгәатахра.
– Мап, мап, сгәы бзиоуп. Сакзом амла!
Сыңсы насшьарц снаиан абра...
Убасқан иаҕагы иссирха
Аееитанакт таига ахаҕра.
Иқызқызуа, еилашынтуа,
Лаңш зхьымзazo ишьтаз аңста,
Азыжь ду хытны ишахаңазшәа,
Аеацәкәа интдыртәааит иара.
Ана, ара инарықәшәон улаңш,
Ицәыркъа-цәырасуаз ауаа:
Иеыжәлан, арахә ирыцны инеиуан,
Икарцон арахә урт ҕара.
Игәатцанза иназеит Сергеи
Азҕаб лгәкы-цәыкра, луаҕра.
– Бызуста? Ибыхьзуи?

Арахэ абанзакашэцауеи шэара?
– Моя – иакут... Иакут... Татиаас.
Все вся – моя... колхоз моя...
Ус пхэыски хатцаки анрыдгыл,
Лнапы неитцых зымѡа инарха,
Ахаца-хацахэа ус нацылтцеит,
Иаха длахэыхшэа уи дкамлеи. –
Туда... там много-много лед.
Комар нет. Гуляй, олень!
Иколнхацэоуп аѡыѡа инеизггы,
Татиаас лани лаби роуп.
Елена – уи ишэпажэпоу пхэысуп.
Ефим – афархь еипш деилаѡоуп. –
Уара угеологуп зегь рыла:
Ужяхэеи уартмаѡи ус рхэоит.
Иухэзеи нас таига уаххэыцуам –
Зынзаск иатэоумбазошэа збоит.
Ашысламшэ тата унылаиан,
Уѡнеипш уцэеит, уцсушьоит.
Ашысламшэ цааршэуп цатцгэыс иамоу
Агэатцэыхь узнарцысыр калоит.
Ефим аѡѡа-ѡѡахэа дцэажэоит.
Ибзиан аурысшэа ихэоит.
– Иабакоу шэтыц? Ихароума?
– Асыпса азааигэара ханхоит.
– Убас анакэха, хайгэылацэоуп.
Итаацэа рбызшэала еитеихэоит аб.
Ани ацхаи рхаѡкэа нархалашоит:
Акыр ргэы иахэозар калап.
Агэыла, насггы таига агэатцэкыа!
Еихау насыц хэа калазом.
«Агэыла бзиа агэы даѡызоуп», –
Ус ацсуаа баша ирхэазом.

Таига дууп. Ацъабаа цэгъа убоит.
Асыңса – уи азы иңсөҥхгоуп.
Иара аҕны мацарамоу,
Кэыбри цэымци азааигэагь иқәлом –
Излахәои, еснагь иахъзынроу.
Аколнхацәа уа ирыбаргәузеи,
Цъабаа цэгъа рбом, рус мариоуп.
Аеацәқәа рзы афатә акәзар –
Аиагель зегьынцъара ирацәоуп.
Абраҕа ҫымз дара ирхыргоит,
Ииульи августи, анаҫс,
Уи усгъы иҳәатәу акоума,
Инхаз аамта – цхъазоуп зынрас.
Аңшыхәрта асыңса иазааигәоуп,
Хара имгакәа еилкаатәуп
Абра итацәах адгъыл иамоу –
Ахыңхъазара рдырыц ртахуп.
Зегъы рәазцәылх аус еицыруеит.
Акыргъы жреи траншееи ржит,
Ирдыруеит урт аибашъра аамтаз
Ишхәарта дуу акасситерит.
Таига, Таига, зегь рыла ибеиоу!
Атынчра иухацоу инаркны,
Зегь бзиоуп, загь сгәы иахәоит,
Сгәы дырхытхытуеит инеизакны.
Еиуеиңшым убеиарақәа
Ишпашътырхуеи са сгәазҳара.
Уажәы акалеигъы сыңшааитоуп,
Сазықәпашт ихтакны сара.
Мамзаргь ишпахәо уи ҳаңсадгъыл.
Ишпахәо ҳаға итарҳара...
Иғәғәзахааит зынзаскгъы ҳтанкқәа,
Кәалзыла ихкьахааит дара.

Ға бзиаракгы «Асыпса» иамоуп,
(Уи акәша-мыкәшагы хьзыс иахуп),
Иаха иазааигәоуп араионтә центр,
Ак аазтаххо зегь – уахь рхы хоуп.
Аха абра иазгәахтарц халшоит,
Хгәы итаҳкыз еилыхха ихәатәуп:
Иааигәоуп хәа ззырхәо абраатәи ала,
Уи ғацәла мышныкәа атахуп.
Нас араион агәтацәкьа унеиуеит,
Уналагылоит уи «ахтны»,
Чандари цса-цлеи ирылагылоу
Тиукуль-Уриах хәа хьзыс иахны.
Уи напхгара зегьы ирнатоит,
Иаххәозар чыдала абар:
Ипшыхәоу иакәыз, драхәаазафызааит,
Ахархәао иакәыз атаххар.

Аколнхацәа зны гәыпцок рееибарк,
Ефим Андреев – рхантәафы
Даашьтых ицеит ацшыхәцәа рышка,
Ирбарц, еибадырырц ртахны.
Татиаасгы дрыццеит, жәицшь иртысыз,
Загы дрызфлымхамыз лара:
Дахьнанамгац цьара анеира,
Ифыцу илимбац рбара.

Иреигәырғаны ирыдыркылеит
Ацшыхәцәа, асасцәа иртааз.
Зегьы еиднакылт: афронтаф икоузеи?
Кыр жәдыруама? Ишәахаз?
Издыруада Тиукуль-Уриахка
Аабыкьа дыказтгы азәы,
Иааигазар ажәабжь ғыц убраантәи

Апшыхэфы ма аколнхафы?
Аколнхафы дапыст абрака.
Уи деигэыргыо афыц неихэеит:
– Анемс фашистцэа дыххаа икэца,
Ориол хар рнапафы иааргеит.
– Анцэа ицьшыоуп! – убастэҕыа дгэыргыо,
Апшыхэцэа рахь ҕааитит рыпрораб. –
Ақэылацэа шыта рҕааҕаа ццэароуп.
Апыжэара шыта хар иргап. –
Абри анафс, Прокопи Климов,
Изааигэазан итэаз Сергеи,
Инапы неитдыхны ижэаа иныкэца, –
Умшэан, абаацс, – игэы неимыргэҕеи,
Нас ачкэын ацэгъара ду дшақэшэаз,
Ишимоу гэырғаа дук неихэеит.
Аколнхацэа зназы ишанхатэҕеи,
Ирхэо рҕамшэо инеилахеит,
Нас ашыр-сырхэа иҕеибаргылан,
Сергеи иааикэшеит еиваҕта.
Елена лгэы цыжэжэо ус ҕаалтит: –
Урт қэыцьмоуп, ани аби зшыуа,
Еитымха икэзырхо рыхшара.
Ироушам тып цыаргыы, цыаргыы:
Хара хҕны мацара адагы,
Иатаххашам рығнаҕагы.
– Ахэычы ихыцуазеи?
– Дабаҕоу?
– Дгэыкуеит.
– Дычмазафхар ҕалоит. –
Аколнхацэа ус рызцаарақэа
Атта-ттахэа инеилаҕсоит.
Сергеи иашыа хэычы зынзаскгыы
Ргэы дыцалт асасцэа ианраха:

Макъана ихэычзоу азэ шиакәу,
Макъана цшы-шыкәса дышреихам.
Уажәраанзагь еибадыруз уаазшәа,
Еицәажәон гәата-бгата уа.
Ефим ацшыхәцәа идирдырит
Рколнхара иалнаршазгь ааигәа.
– Ха хҕынтә Тиукуль-Уриахҕа ыыца
Аеацәкәа ирыкәтәаны иприт:
Атанккәа ҫба зыцсоу аңареи,
Ауаа рышәкәкәеи уахь ихашьтит.
Рхатәгәаңхарала хажәлар рахьынтә
Азәырҫы афронт ахь ирҕаххеит.
– Атанк зацсоузеи? –
Климов днатҕкеит.
– Ҫынҫажәижәохә, – аҕак ҕаитцеит.
– Ҫынҫажәижәохә нызкь аңара! –
Прокопи иҫызцәа днарҕаңшит...
Татиаас дынидххылт Сергеи: –
Нелза земля лежать: твоя болит. –
Даалак-ҫакит азҕаб убрака,
Илзымгәаҕт лыблакәа икәгара,
Сергеи Марчукгы иара убастәкьа
Иаалыдхалт иблакәа лара.

Ахҕатәи ахы

Иазыкәцоуп ацшыхәцәа бзиа.
Атәылахьчара Ахәынткомитет
Инақәыршәа ақәцара ишьтнахыз,
Дара зегь абцаркышыа рцеит.
Атанкцәкьа еимҕыршәшәа еибыртартә
Зылшозгы рыламыз дара,
Урт Халхин-Гол «агыама» збаз роуп –

Ацхыраара картдон убра.
Зегь еикәшахатны нас ишьтырхит
Рыгәқәа азыхәо, ихытхытыуа.
Атанкгы дара рхала иаархәарц,
Егьа иаңсазарггы иара.
Еизыргеит рмазара хәа иказ,
Зегьы рқаратрақәа тадырцәит,
Ирыцшааит урт ирулакгы –
Ҡажәижәохә аарлақәа ирыцшааит.

Прокопи Климов аамта мгакәа,
Тиукуль-Уриахка дцеит шыжььза.
Аеацәқәа рымамзаргь аңшыхәцәа,
Ирыцоу еацә шыамхуп зынза.
Дзыкәгәыгуаз ыыза бзиақ диман,
Тиукуль-Уриах аус иуан,
Ажәйтәтәи колымчанаа дреиуан,
Ақьиа-кәыга хәа ихьз гахьан.
Прокопи Климов цкәынзак иакәны
Даннанага уи инапакны,
Диаазеит, дазыкаитцеит аңшыхәра,
Шьта зхалагь кыр зылшо азәны
Акәыга Рашь Чалмаз хәа ишьтан.
Азәы ихы ишышыуан игәы – даеазәггы.
«Акы иаргәакуа – дцоит Чалмаз иахь», –
Ирылан жәақканы зегьы.
Аңшыхәы иара иңы дышнеитцәкьа
Изычхауама, иус дартәом:
– Сағашәымтан, – ус ҕааитит Климов, –
Хгәахәтәы шәа шәыда хзахьзазом.
Сыңшыхәцәеи сарей даара хшәыхәоит
Иахшәырцсахрацы шәара –
Ҡажәа нызкь маат ағара,

Шықасыбжак наҫа аҫхәара.
Рашь дҫышәырччо блала дааимидан,
Ишимузозгы днаиртәеит,
Атәыца ҫьбарақәакгы наиржәны,
Дихыхәмаруа абасгы ихәеит:
– Уара ҫәғәак уоуп, аха уазәупе,
Ухала иузышьтымхар ауеит..
Ажәйтәтәи колымчан, аенытәҫьа,
Аҫара наган инаииркуеит.

Аҫшыхәцәа ргәыҫ хәычгы еитдамхеит,
Ирылымшозгы рылшартә руит.
Прокопи, иналагал аҫара,
Аҫшыхәцәа рышәҫәқәагы ишьтит.
Уи ҫынтәын иеазикуазижьҫеи,
Иҫаитдоижьҫеи ахәара убас:
Аҫа Москва данажәла раҫхьа
Абҫьарла азықәҫарахь дмеихаз.
Аха ирымуйт: «Макьяна утыҫаҫ
Атәылаз амаден ҫшаатәуп».
Убрижьҫеи кыр маден иҫшааит уи,
Уажәшьҫа иахатҫгыларгы ахәтоуп,
Иахәтоуп, иахәтоуп, нас аибашьыгагь...
Убри аганахьгы иус ҫаҫоуп.
Прокопи краамҫа ус дазхәыцуан.
Иҫызцәагь ус иазхәыцуаз роуп.

Зны иаалырҫьан аҫшыхәцәа ирҫааит
Елена, лыҫҫагы ларгы.
Аеацәқәа ирықәтәан иааит ашыҫьегь,
Иааргеит хәырҫьынла урҫ акгы.
Аҫшыхәцәа реигәырҫьан ирыкәшеит,
Татиаас – уи ҫыҫбарах дырбон,
Зны дшыҫаз атҫкысгы деинаалан,

Длахҕыҕа, лгэи ҕгэйрҕаа ицон.
Уи деилаҕаан маҕаа иаҕаала,
Лхы касы ҕаҕшыла иҕакны.
Мап, жәицшь шықәса зхыҕуа лоуп хәа
Угәи иаанагомызт – дыҕҕааны...
Иҕчаашәа лыблацәақәа иҕаз,
Ирыбжыиҕшуаз блақәак хәа ҕан,
Рхаҕа хәиҕны, ирхылҕуаз амца,
Еразнак укылзыблаауаз мцан,
Елена ахәрҕан ду нышьҕых,
Леазылкуан еицш аҕыртлара,
Татиаас инлымҕылҕааит еразнак:
Уи лхала илҕаххеит ахтра.
Иагхылтит, иҕақәаз зегь наган,
Иҕаҕхәа инықәылҕеит Сергеи,
Днахыҕәмар лангыи убас налаҕәа:
– Ба баҕхәа дшыцәаз са дсымбеи.
Ахамҕа ссир аҕшыхәцәа иҕьаршьеит,
Игәирыҕыҕыҕаха иҕамлеи:
Ахәиҕы изы ахамы уҕахума,
Ахылҕа цыҕцәалых, акашнеи,
Иҕхатцәатцәараза ахәиҕы иеиқәа,
Ақьаҕыи убастцәқьа иҕхаза.
Анаҕс зынзаск иҕьоушьазаша,
Ссиршәа иқәцоу атарбаза,
Абарҕ еиҕымхаз ахәиҕы изыҕәан,
Ани-ҕҕаи иаарымгеи абра,
Иакут хәсақәа ргәиразра злыжжуаз,
Изыцраз ахәиҕы игәбылра.
Сергеи усҕак уи игәи иаҕаст,
Усҕак, усҕак уи днеилашит,
Иакуттәи азҕаб дынгәидкыла,
Ацәаххәа лылахь днагәзит.

Татиаас! Татиаас! Абри ажэа
Аены ирҕытцакзан зеггы.
Лҕазшыеи уи лҕеитцши ацшыхэцэа хнахуан,
Еилымх адуггы ахэыцгыы.
Аеацэцэҕа, дақэтээрц данадгыла,
Иаалҕацшит, ицэажээрц атахны,
Аха ишалымшоз дырны, лыжэаа
Ашьшыхэа инықэнатцеит ахы.
– Аеацэҕы бзиа бабозаарын,
– Ихэеит Прокопи ицъашыауа.
– Это... – данаҕаха, лбызшэала
Ус аатлырҕеит, – догор¹ моя.
– Урт бзиа иеибабоит афыцъегь,
– Дырхыхэмар ан, убас налхэоит:
– Татиаас иахылцеит хъзыс Догор хэа,
Иаргы ла иаалхэо ханатцоит.

Дырхадырштзом ацшыхэцэагь ргэыла,
Аиуртақээрҕ лассы-лассгыы
Инеилон рпатефонгыы рыман.
Асыцса иқэдырфолон абжыгыы.
Аколнхацэа цэҕаза ргэы иахэон.
Изымбац рзы иҕан ицъашыахэатэны,
Уи здыруаз, избахъаз ракэзар –
Иазызырфуан иргэарцханы.
Татиаас?.. Мшэан, тынч изтэо азэ лоума
Ианадырхэоз ркэшагак уи,
Асыцсаҕ ус изықэҕежьюама
Зынраказы аурт, ауеи!

Татиаас ацшыхэртэҕ анеира
Ус дарлаҕыхт, лгэы ҕанатцеит,

¹ Догор – иакут бызшэала иаанагоит ауа, афыза.

Хара имгакәа лара лхалагы
Инықәршә ашырхәа зны дцеит.
Дырөегьых илеигәырғеит ацшыхәцәа,
Рыхгы-рыцсгы лара илызкхоит,
Ла лхала, лхала затәык лнеишьа
Зегьы иахагы дыргәанарцхоит.
Иҫыцзан азҫаб илыдырбалаз –
Уи цыхьа ааста дыпхашьон,
Изыхкьо закәу узымдырзо,
Уажәы-уажәы даақацшьхалон.
Икалап, дахьлыцым лан, иахкьозар,
Ргәы иаанакон ацшыхәцәа ас.
Зегьы, зегьы ишрылшоз ала
Иаҫын лырлахҫыхра Татиаас.
Бзиа илбоз апатефонгы,
Зны-зынла ианнлыжьлоз лышны,
Ауха иеигәырҫан ацшыхәцәа
Иаглырҫеитоуп атыхәтәаны.
Кыраамтагь азҫаб уа илхылгеит.
Абар, адәныкагь шыта илашьцеит,
Аколлектор Сергеи Марчукгы,
Татиаас лнаскьагараз дынткьеит.
Зегь бзиа ирбоз лыцныкәара...
Ацшыхәцәа зегь ирҫахын,
Аха Сергеи Марчук зегь реиха
Уи иатәан, уалс издыз азәын,
Асыҫса зхыҫхырҫаз акәара
Инаваршәны ицон дара.
Иаарыкәыршаны зегьынцъара
Мза шәахәала ихкьаз бнаран.
Инеиуан урт зегьы шыпыла.
Татиаас илышьтархх Догор цон.
Сергеи ла длывагыла днеиуан,

Цнапыкала икын апатефон.
Марчук Татиаас иаха дантицаа,
Цъашьахэыс абри кайцеит:
Уи цэажэашьала даара дгарзаргь,
Иааухэо зеггы бзиа иеиллыргоит.
Агэеилыххара бзиагь лымоуп,
Илбоит ицэыругаз ахьцо.
Ажэала илылымшоз, напыла
Издырт хэа иурбо – икато.
Татиаас еразнаказ днеицыркъон
Рыжэоахырқэа анаайдкыислоз дара.
Иара Марчук ихатацэкъагы
Иааилслон акы, ицхаза.
Ааи, ицхаза, аха идыруазма, мшэан,
Татиаас рыцшыхэртафэ даазгаз?
Уи ицхатацэаараз мацарам,
Уи – икылкааны дызбылуаз.
Бзанцык атэым дигэыдыхэжэала,
Ус дигэзхьазма, мшэан, лара!
Икышэқэа лылахь иахьакыысыз,
Иафуп уажэгы абызбызра.
Закэызеи иаалыркъан илызцэыртцыз?
Сергеи дышрыцхалшьоз лара,
Убри арыцхашьара аткысгы
Дышьтнахт цэаныррак иғэғэаза.
Апатефон лтахны даазшэа
Абас ргэы иаанагоит ауаа.
Илоузааит уи ытцгас, илоузааит
– Илмышэеи, мшэан, дылбарц «иара»,
Иналыркъан иаацэыртцит рғапхьа
Адэжэыцш къақьаза, еитцжэа.
Икажэжэа-кажэжэа ачандарқэа
Уа еивагылан еивағга.

Сергеи инапы неитцыхны,
Инакәиршоит убарт руақы.
– Са стәылаф ирацәоуп арт рыжәла...
О, с-Киев гәакыа, сзызгәыку! –
Нас азғаб лахь иара даахьахәны,
Са с-Киев афашистцәа иркуп.
Ишыртәху ирызныкәоит сьжәлар.
Идыргәакуеит урт, рышьра иафуп.
Мшәан, сзыкәзоузеи нас абрака?
Дбылуан, итытцны ицон игәы.
– Ианамуза саргыы сыршьааит,
Аха абцьарк снапы ишаку.
– Нельзя, твоя болит, болит будет. –
Татиаас ихьяагазан днечиәцшит.
Фашист!.. – лнапы ажыжәхәа индәыкәтца,
Скоро, скоро он совсем умрит.
– Татиаас, бара итабуп хәа басхәоит,
Лнапы ааникылеит Сергеи. –
Иахьеилыбкааз са сгәакра, схьаа,
Исхаштуам сықәнатц адунеи. Татиаас! –
Сергеи изымычхакәа,
Уи лзамфәи лқышәи днарыгәзит.
Ари, ари, мшәан, лахьгәызроума –
Татиаас еразнак амца лкит.
Лхы нхьыдышьшь ижәфахыр иныкәхаит.
Лыцсы аалылышәшәеит убра.
Уи ашәт дафызан, фыц игәылцуаз...
Иузадкылозма афыршәара.
Зынзаск иааигәазан асыцса,
Еитцхәа ишьтан уи цаказа.
Мза-шәахәала еилаарцыруан,
Илакәнушьалартә еицш зынза.

Аңшыбатәи ахы

Атцааршәәф иааилаффит еразнак,
Иҕалеит уи август аантәоны,
Ианхьатц афашистцәа Харков,
Акәыбрқәа рықәтцра аамтаз зны.
Нхафи цшыхәфи ироут адырра
Инагзоуп хәа урт ргәатахра:
Аңара ззалартцаз атанкқәа,
Афронт ахь иахәоз – уахь рцара.

Тиукуль-Уриах амитинг ыҕан.
Ицеит атцааршәахь ргәы хытхытуа,
Татиаасгы дрыхәеит. Мап, уи лцәыркиит:
Илусуи азҕаб хәыцы хәа уа.
Шыыжь шаанза адырфаены дгылеит,
Дындәылтцит аиурта лыпсы за,
Цъара шытыбжьыкгы мыргазакәа,
Зынзакгы лееицштә аңшза,
Уи аҕычкәыр, аиурта ифналан
Заалымдарақәак ҕазцало:
Убраҕа зны-зынла иҕычны,
Аңсыз, ма кәац жыхәтақ згало.
Татиаас уи баша дадхамкылеит,
Убастәҕкәа «дгычт» ларгы аены:
Аиурта хәыцза аҕны аума –
Адә ҕаҕкәа, адә еитцхәа ду аҕны,
Зқы-зқла арахә ахьеилатыруа,
Иахьеицшу ртәыфақәа бнакы,
Мамзаргы, ирылылгаз закәызеи –
Аеацәқәа иреихау акы.
Уи Догор акәын, бзиа илбоз,

Цэгъашәатәкъа ылышыцылаз иаргы.
Еразнак днақәтәеит, кәадырк нақәца.
Еразнак днышътнақааит иаргы.
Уафытәыџса дизгәамтазакәа,
Бнакы лыенамалдеит Татиаас.
Апшза акәац, ма псызк шагоз еипш,
Илгеит аеацә дугыы убас.
Дахьцаша азгаб усгы илдыруеит,
Лаб дигахьан зны уахь лара,
Илдыруеит енак ныкәа шыбжьоугы,
Бга мџахәастала ишцо ауаа.
Нас уаха илураны икааз?
Дцалап убастәкъа шыта ларгы.
Ла лџыза Догор лгәыгыртәми –
Агәра лымгои иара уажәгы.

Апышәа змоу аеацә ду дәықәлоит.
Ицоит еразнак имцаха.
Иадырит тақпхықәрак уи ишамоу,
Ишатаху иаха ццакра.
Уи иџа мацарагы ицомызт,
Псаатәцас ипыруан зынгы:
Абаррей акәарақәеи ирхыңон,
Ирхууаалон афасарақәагы.
Шьхак анаарафәы ишубоз,
Шьтахька уаахьахәаанза уара,
Еа шьхак иаразнак иадубалон,
Икакәкәа ишафаз џара.
Мамзаргь икьалашаз акы аума!
Ицоит иахьцаша агәы итакны:
Иацы ицаз афызцәа ирышьтоуп –
Ицоит урт рышьта фџыла икны.
Афышәаразы уи иоутозеи!

Афызцәа рышьта җа шыҗакы
Иаланарфашьарц зыҗалома –
Иҗамлазацт убас бзанцҗгы.
Акы иацәшәарцу? Амшә агәйдлар?
Мшәан, Мышә излалшозеи, изла,
Иҗыруа жәфәнгәыла аҗауа иалоу
Шьапҗьяҗьяжә иахьзаны акра.
Ишыфәуаз ишыҗыруаз мацара,
Аеацә ишаҗачыз ашәах,
Амитинг ду ашыҗымҗазы
Инкылҗьоит уи Тиукуль-Уриах.
Татиаас лыгәҗыха назеитоуп.
Уи лнеишьа җьаршьазааит җьоукҗгы,
Аха аибашьрахь ицо наскьазгоз –
Азәы днарылагылт ларҗгы.
Елена – азҗаб лан даҗьшәатцәҗьеит,
Льылзеиқәымкуа, лгәы цысуа:
Иҗамлоз җьара машәырк налыхьыр,
Абас иахьеиужьу таига.
Ефим дазхәыцит даҗеакала,
Даҗьеигәыргәеит ахҗыс иара:
Таига ақьабзқәа иреиҗу қьабзуп –
Иҗҗа илылоу – агәаҗьра.

Уи аизараҗ Татиаас дрыхҗыгәылеит
Иааз ла лқыҗахьтә ирацәәфны.
Абар, дарҗгы, урт зхала иахәан,
Ицоз афронт ахь азәырфы.
Уа илдыруаз, илзымдыруаз,
Евен, евенк, иакут, урыс.
Абар дахьҗаҗҗа-җаҗҗо уаҗа
Аҗшыхәцәа ирымаз еиҗабыс.
Абар, абар Сергеигьы дахьрылоу,

Лдуней еразнак иаазырхэыз.
Дцоит афашистцэа наф иахицарц
Изгэакьюо Киев, игэы иҫакыз.

Ирықэныхэарц ауаа рызнеиуан.
Игэйдкыл ирымырхуан рнапқэа.
Чалмаз Рашь дрықэныхэарц данрыдгыл,
Прокопи дааццакит иаха:
– Афыза Рашь! Табуп, табуп хэа
Гэык-ңсыкала харт иаххэоит абра.
Шьтахьҕа хэа хзымхынхэыргь, хаңшыхэцэа
Ауал ихақэу ршэоит дара.
– Мап, мап убас, хара хмеицэажэеит.
Хаңқарра даеакуп зынзаск:
Аңара сүтоит напынцала...
Аиааира шэыман шэанаалак...

Татиаас, ңыарамзар ңыарггы дамкуа,
Дхэйтэыхэытэуа лара дшыңшуаз,
Еразнак еимгеимцарак налкаан,
Дыңрит урт рахь – хара ицауаз.
– Сериожа! – Ихааза иналҕытҕьеит.
Ус датэнатэит уи изгэыкра,
Ажэакгы уаха илызтымкаазо,
Лчынеигэйдлыршэлеит лара.
Убасқан азҕаб хыаас илымаз,
Лгэы зырхытхытуаз уамашэа:
Ишқалтахыз, ишқалтахыз уи
Уажэы илхытцуазар ҕажэа!

АПОЕТ ИРАЗКЫ

Адсадгьыл ахь
Залымдарала хтэыла иахнагаз,
Сартынчуам,
Сабылуеит,
Имцаха ижэыло.
Ахьаа цэгьа змырзаз,
Уи цьаргьы изымхээз,
Иан дицэагеит хэа
Ус рхэалон ажэытэан.

Сара ианыстоит избахьоу блала,
Исхызгаз, ажэак мыцхэымкэа,
Гэыкла, цсыкла.
Игэыгэтажьны иаансыжьыр уи сара,
Сацэымшэеи –
Зны машэыршэа иуздцысыр хэа.

Актэи ахэҫа

Агэырҫа ду

Арыцхара ду иакэшэеит хтэыла,
Ртыц иқэнакьеит ауаа зегьы...
«Хшьа хуроуп!» – ус цьоукы аагылеит,
Ицсаҫатэхеит даҫа цьоукгьы.

Иҫазкуаз роума, иҫаркуаз роума
Акала зегь еипшхеит дара:
Зегьы-зегьы, хэара аҫахума –
Ихьяаргон Киров иҫахара.

Исазцаауан сара

– Ажэинраала зихьзнулшөйлеи?
– Цкэынак соуп, сацсамшэа сыцхьазеит.
Сышэкэы нтигеит истол амгэа дталан,
Ленин ихьзнызылаз хцагы сирбеит.
– Уацсахеит ара, иуламкьякьеит цкэынракгы.
Ас ишцакалеи умхэои, ишца?!.
Нас убри шыацфаршэра сзызуа акэхеит,
Нас инеишьтагылеит «сывбақэа...»

Сгэы зынзаскгы итазамыз

Сгэы зынзаск итазамызгы рфеархеит:
– «Иуцахын «Кавцинк» ублырц уара!
– Хнапхгацэа уреихсырц
Абцъар ааухэеит.
Ицэахны иумоуп уи цъара.
– Уара уеипш студентын Киров еихсызгы.
– Уеурхион ухысырц утахны...
Нас «Идрыцкьеит, х-институт», исеипшыз
Гэрамгартас ишьтых-иқатцаны.

Инышэинтратэ бакақэоушэа...

Океантэ-гба «Иагода» океан ишхыз,
Абагэаза Нагаево инталт;
Абахэқэа цэыфэажэ-цэыфэажэза хназфеапшыз,
Цсырхымкэа, иуамаха инхацралт,
Инышэинтратэ бакақэоушэа
Ихарбгыар.
Еразнак сгэы нтыцсааит иансхаца...

Иазхамыз рызбахә шәкәйкаҗ сзыпхяхъаз,
Избан изызбарыз нас лабҗаба!

Атәыла бнеик

Быжь зиаск хрырны, быжь шьхакы җархысны,
Нас Океан ду неимгәхәаны,
Псызхоу дахьнанамгац җаихъыс-еиҗысны
Бнаршәырак хнылалт җрацәәоны.

Азәазәала абаҗаи ацырканти
Абҗарс инаҗдыркит җара,
Аҗычи, аҗымгъыри, акулаки
Хылапшцәас инҗадгылеит убра.

С-меценат

Са с-Меценат,
Саныхәычзас дсыхтыгәылеит.
Сазыҗацо, ишьышыуан сыхгъы-сыгәгъы.
Сымч җеитцеит уи,
Амцәыжәәақәагъы сиҗеит,
Аҗсаатә лас сеипшны,
Снышьтыпҗраит саргъы.

О, с-Меценат!
Убзиа ацәгъарахъ исыхеит:
Аҗацәә соут,
Сымцәыжәәақәагъы рҗәыдхеит,
Схаҗацәҗыагъы
Атәыла хараза ацыхәан
Мра зҗампҗхазо
Агәәәәәы сцәәаххеит.

Аишьцәа еиқәшәеит

Иналыркъан иашья дицәызт.
Дишьталт дыңшаауа.
Ицеит амзақәа. Ашықәс.
Аха дибазом.
Цьара днаднагалт,
Иацәажәон акраамта уа.
Агәәкра шқарацәоу хдунеиаф!
Иузхәазом!
Нас дибейт иашья.
Алагер аҕны дибейт.
Анышә ижуан. Дгәәҕын.
Еицакхъан ицштәҕы.
Иашья ицшаара
Уи акыр изацсахейт:
Дивагылан анышә ирцдон
Уажәшьта иарҕы.

Ғытқ ача

Хлеб...
Его всегда недостовало
В суровой юности моей
А. Жигулин
Ича еишишан, цытқ ифеит, аҕыт инхаз
Интаршәны ицәахит. Дахзызаауа дыҕами.
Насыцуп уи: ацаа дыцәҕыл, анышә зыжуаз,
Уаха данааилак,
Иифаша чак имами.
Чабрак инылаҳәа,
Инадихәалейт имаҕа:
Аҕны аныжьраҕь изымгәаҕт –

Ишээртамхоз!
Ихэлаанза ача хахэхеит,
Итцааршэхеит уасҕак,
Аха изакэ пхарроузи
Ицэеижы ианаҕоз!

Апрофессоргь длахьынцацэгъан

Апрофессоргь длахьынцацэгъан.
Анышэ ширпцоз,
Импыцҕьеит ицыркант,
Дкаҳаит, имч мцахьаз.
Ибеит абригадир-абрагьк, ауаа зырхэлоз,
Уажэы мчреи напхгареи абраҕа изыртахьаз.
Абрагь дикэхэааит апрофессор.
Усгь дынижьзом –
Итацкэым рацэа, апкаө неиҕыциргеит убра:
– Ахэымга, цыркантла аусушьа уздырзом,
Арахь упрофессорхуп уара!

Аусура аламталазы

Иааҕса-икараха
Абаандцэа риарта илцт.
Иааҕсамкэа,
Жэеиза саат
Анышэрпцара иаҕыз.
Ихырқәақәо, ирыцҕахэха
Рбарак индэылцт,
Уа иаашьақэхеит, ирхаштит
Усура шцатэыз:
Рбарак плакат дук шакэыршаз
Дара ирбеит,
«Иапонтэ-германтэ

Чархэащцэа» хэа антаны.
Ирзымычхан
Икаһаз абаандцэа калейт,
Ипсит убрака ыыцагы,
Рыгэқэа пыжэжэаны.

Аусура ашытахь

Даапса, дкараха, ашахта дынтыт иара.
Аоны днамышьт, дыпхартеит абнахь мѣаагара.

Кдык аарла ицэытицшаан, дацалан дшаауаз,
Днымѡахкьан, днылахаит еикэцэашь асы ишытаз.

Дагьнылахаит, дѡыташышьит, инылмышэхэо ихы...
Итаауан зны, зны икэгъежь иаулон асырхэы.

Аапынтэи амра икажжын, асы анзыты,
Дырбеит иара ихэдацал ишақэжыыз ақды.

1. Пиотр Губин ибиблиотека

Пиотр Губин имаз ашэқэқэа рацэазан,
Ханаатацэхоз, урт рыпхьара хафзан.
Игэыкацага дуззан хара хзын,
Аамтала хгэафра ххазырштлоз акын.

Уахык дындэылыргеит иара хбарак,
Иаадырт ибжыы ишалыжжыз цэгьарак:
«Сгэы штынчу сцоит:
Тынхак шэзынсыжыит сара...»
Дыргеит шытахька иахьақэзамыз хынхэра...

2. Егъаџара иќалахъеит

Мыз-наќыак ҳара ҳазтдаара иаџын:
«Контрреволиуциоуп!» – рџы иќакын.
Ҳа ҳоыза бзиа Губин ишәќәқәа рќны
Иќалозма классикада даџакны!

Атдыхәтәаны еилыркааит даргъы
Иаҳзынрыжът ишеибаку ишәќәқәагъы.
Ҳа ҳ-Губин? Иаадыршше-
ит: «Машәырны дтахеит...»
Егъаџара уи еипшугъ ќалахъеит.

Бысзымхәыцлан

Бысзымхәыцлан, бысзымхәыцлан –
Сызбыхәо абри оуп.
Сара исыхъшаз сыхъгәышьеит:
Назаза хәа сахгоуп.

Бысзымхәыцлан, бысзымхәыцлан,
Ба бзы ашәа сагоит:
Ҳазну аамтаз ахәыцрагъы
Цәгъоуроуп хәа ирыпхъазоит.

Азбырта ду аќны

Азбырта ду аќны ауаа тәоуп ифныртәаа.
Ус Асовет Еидгыла апрокурор хада
Вышински гәгәала иќәиргылоит азтаара,
Абаандаџы Иагода ишќа ахы нарха:

– Изышәтаххазеи харада ауаа ртархара,
Рыргәаќра, азәырџгъы икыдцаны рышьра?

Иниатеикит Иагода: «Истахын сара
Уи ала Асовет мчы ацəымґра рзыртысра».

Москва агəрагара

Газетк абас ианацхьа, абаандцəа
Азəырџы инеиџырымгеи рыцсы:
«О, улцха хат! О, улцха хат, Анцəа!
Ахара хадым, хаилкаа, абаацсы!»

Сахьгылаз сылагырз сəыжжит сара.
Абжьқəа инрылаџит убас сыбжьгы:
«Москва, еснагь исыман угəрагара.
Иахьа – иғəғəзахеит уи иахагы!»

Убастцəкьа аеазтцəылх

Океантə ґба Океан ду ишхыз
Абағəаза «Нагаево» инталт,
Уажəраанза нбан дула «Иагода» зныз,
Даеакзан хьзыс иамаз уи уажəшьта.

Ажəлар раґа хəымга ихьз ахых,
Уи инага инахьзырымтцеи Ежов хəа хьзыс.
Аха Ежовгы, убастцəкьа иеазтцəылх,
Дналагеит егыи зыршра дафьыз аус.

Адокумент шытацан

Алагер итакын.
Алыгажə имч цахьан.
Ианилымша анышəжра норма нагзара,

Игәыдыртқан дыршыт.
Адокумент шытақан:
«Уи дсаботажникын, аусура итаҳымызт иара».
Егы ардыс гәгәак иакәын, шынтә инреиханы
Инормагь наигзон.
Убрыгь дыршыт убра.
Адокумент шытақан:
«Иусурала ихы хьчаны,
Уи дашьтан Асовет мчы ацәгьа азура».

1. Смолин ишпцхьыз

Смолин шәкәык иөит Москвака,
Уи дышқьйоу, уи дзыкәшәаз зеипшроу,
Хара-барада дышгәәкьуа,
Еипшу цьоукгы уа иштахахьоу.

Хымш аатцун еипш Смолин даарпцхьейт,
Изышьтуадаз уи ишәкәы Москва!
Уи иашшуа иоуп хәа рыцсы дартеит,
Иатцартаз атца акыр иргәгәа.

2. Смолин ишьтрала

Смолин еипшыз, еибамдырзо,
Ашәкәкәа рыцуан Москвака азәырөггы,
Аха урт рышәкәкәа, имырзо,
Ирлас амца иақәрыпсон цьоукгы.

Уи анаөс урт рхатақәатцәкьагь
Смолин ишьтра иныкәырцон лассы...
Рус зык кылымкәо, ишахәтатцәкьоу,
Ишашьцылац еикәыршәа зегь рзы.

1. Аграбаркақәа җарцәтәуп

Ҡыҗа аҗха игылан,
Ҡыҗа – наҗ шыҗахыҗа,
Нышәла иртәны,
Грабаркак реатцакны иргон.
Җсеивгарак рҗахны,
Иаатгылеит иааҗсаха,
‘Еа грабаркак рыхызеит –
Уигь нышәкаҗсара ицон.
Иааилаҗҗит.
Смирнов инихәмарт җоукгы:
– Ас ианбанза умхәои?
Җа җцакуп!
– Ичхатәуп!
Инҗахцәеит Смирнов ибжыгы...
Илаҗ рхыми
Абрагь-бригадир зегы:
– Еи, шәбарбарцәоит!
Аграбаркақәа җарцәтәуп!

2. Аграбаркақәа рыҗәтәуп

Рышыҗахыҗа ихынхәит,
Смирнов инаигзоит:
– Ичхатәуп, абааҗсы,
Ажәаҗгы ус рымхәои:
«Акыр зычхаз ауаҗы,
Акыргы ибоит».
Җа хашқыоу,
Хымҗада хыхь,
Еилдыргои.
Азаалымдарақәа

Ҳзыуз ауаагы...
Ишәымбои ирыхуа...
Урт егъа рзыцшуп!..
Илацш рхыми
Абрагъ-бригадир зегы:
– Еи, шәбарбарцәоит!
Аграбаркақәа рыцәтәуп!

Избан?

– О, Халхин-Гол!
Аиапонцәа шыта имеихеи!
Зны еипшцәкыа
Аиааирақәа рымгашеи!
– Уцәажәашьюзеи?
Иаҳзеицәазоу умхәеи!
– Излаҳзеицәоузеи?..
Ҳлагер?..
Иаҳзыгшам!..
Ҳдунеи, уззалымдарахазеи ас?

Ажымдыри сареи алагер ҳаицтакны,
Избан, избан изсоуз лахынцас,
Ҳастатиакәагы
Зынзаскгы еипшзаны?

Ажымдыр

Ааи, иқан уа ажымдырқәа захъыз,
Аишаз ирацәазамызт урт зынзаск.
Аха убла иныхгылалон убыс –
Аҳәыхәқәа ирылубаауа лаҳәатцас.

Апсадгьыл урт рзы? Азбахэгы хэатэзам!
Зегь аокуп: еибгоу, еимыжэжэа иргахьоу...
Ажымдыр – хьаак зынзаскгы измазам,
Ибышхакзоу, зшыап ишықэгылоу иңсхьоу.

«Сзыхуркъази, абааңсы!»

Шьта дцыкэкэазеит уи, илшом уаха.
Длаҳэит, итаҳазеит зынзаск иґра.
Ичынахшыы, даагылт ибаҳа,
«Саботаж! – дхэааит,
Дхыст абрагьк убра...

Акэада неифашит арыцҳа,
Деизкьа еразнак днылаҳаит асы.
Ихы даааахашэа иңсымтаз
Ус наифкьеит:
«Сзыхуркъази, абааңсы!»

Агага

Сычмазаахеит, еснагь сыблахац гьежьюеит,
Еилаңсалоит са сажэакэа зынгы.
Ишпазури, сабацари, игэынкьюеит,
Иртыауеит слымхақэа уи ескынгы...
Уажэоума мшэан? Мап шьта хымз инреихахеит:
Агэааа ду дынтарыжът аңсы...
Исаҳауеит, иааңымкзакэа исаҳауеит
Ибжыы:
«Сзыхуркъазеи, абааңсы!»

Арельс хьанта

Инеиуан ауаа, арельс хьанта иатца,
Рымч рылзаа, имлашыуа, иаацсаха.
Зегь рацхьа рыбгакэа цнатцэцэеит аихаза
Иаха иауз, изкэгэгэоз уи иаха.

Егырт? Ирылшахуаз рөызцэа анрыгха.
Еилахаит, иатцахеит арельс дара.
Цьоук тахеит убратцэька, цьоук еилацыххаа
Инхеит, еиуамкэа ацсра, абзара.

«Сеитахэа, абаацсы!»

Лагер харак афны дыцсуан.
Ахьтеи амлеи ирымгеи, уи илшоз.
Ифызак, уафа итакыз,
Акызатцэык азоуп дызихэоз:
«Узыхынхэгэышьозар шытахьфа,
Сеитахэа, абаацсы, сеитахэа,
Фынфажэи жэаатэи астатиа,
Харада ишсымаз рахэа!»

Классла еизааигэоу

Стакра аеҳэара нцэеит, салгеит узхэазом.
Алагер итаку еипшума,
Ихы дақэитхоит азэы, аха егы дрышьтзом,
Уимоу, изацыртцоит, игэхьаа ркума.

Доумышьт, дныркылт абарбарф хэа захьзыз,
Узыцэшэаша иакэны дрыцхьазеит хэа,

Ихы дақәиҥыртәит ауаџшыразы иҥакыз,
Классла иахзааигәоу елемеит хәа...

Ежов инаптарқақәа

Ицон имчыдаха, ирхыгга рыҥсы.

Ирзымычхакәа,

Урт нылатәеит асы:

- Ежовгы Иагода диеиҥмкәа дҥкалит.
- Ҙыра-Ҙыра уи иатқысгы деицәахеит.
- Деицәамкәа, ихамбои харт ххатақәа

Ежов ихәаңарчтә наптарқақәа

Ауаа рыҥсы штоу ишрыхнахуа рцәа...

Нас иргәйдтә ишындыртцәо рхатә.

Аџбатәи ахәтә

Агәыжьжьыра

Гәырџоуп сҥагылазаашыа, гәаҥроуп.

Мап, стәашам, еиқәҥса снапқәа!

Сахыҥказаалак сықәңалароуп,

Исзаанхаз сымчқәа неизыркәкәа.

Нас иамоузеи уи қәңашыас, ҥсыхәас?

Исзеилкаауаеи мшәан схатә...

Издыруада ҥыра исыхәар –

Сеихап агәыжьжьырахы уажәшьтә.

Виктор Гиугогь усҕак ихимгеи

Ихыжжзеит сьчҳара уажэшьта.
Исыгхо сааиуеит аарла, сьчкэкэзоит!
Исхызгеит зеижэ шықәса цәгьала
Шьта уаҳа сылымшозаап.
Шьта сьтахоит!
Сшакыз ахәыцра сшәпаны,
Еразнак схы иаатамгьежьи акы:
Гиугогь, усҕак неихганы,
Данымси устәкьа ихьантәз мөакы!

Иаҳхарам акгы!

Ес-сабша ишыкартац еипш, еизырцеит иахьагьы,
Обиекткәа рахьтә абаандцәа азәырөгы.
Урт аиөхаа ишынталазтәкьа, ихәхәеит зегьы:
«Иаҳхарам акгы! Иаҳхарам акгы!»

Ес-сабша ишыкартац еипш, иа-
нылашьца еиқәшьшы,
Анышә дырж, еидырцалт абаандцәа зегьы.
Ашәақықәа ткьон. Игон ихыдды икаҳауаз рыбжьы:
«Иаҳхарам акгы! Иаҳхарам акгы!»

Абутара арцшзага

Ахьта баацса, ацьабаа цәгьа, агәпжәара –
Зегь артынчуеит, ртып иқәнатоит абутара.
Аа, абыржәгы азәы дкәалкәало дахькнаҳау,
Уи зынзаск ичкәынзоу иоуп, зынзаск игәнаҳау.

Хара змам иаха ианыршыуаз, иарггы дхысуан
Икказа ианааша, игэыпжэаган исуан.
Иишыыз ауаа уи изхымгеит, ихьяаган дгэафуан.
Уи зынзаск дычкэынзан,
Ар қапшь иреиуаз иакэын.

Уатэы

Иахья зынзаск атцаа гэгэазан:
Еиқэшэы имцеи са сфызцэа хфыкгы.
Ирзычхауазма – рымч цахьан.
Уатэы?..
Ицаашт сара сзынггы!

Аха... Гораци ихэахья,
Мшэан, схы иаатамгьежьи ахала:
«Аусқэа ееимзарггы иахья,
Иахэоума –
Ус уатэгы иаанхап хэа?!»

1. Таига зырлашаз амра

Абаандцэа рлагер адунеи иафэыгоуп.
Ихаразоу агэафэ итэахуп,
Аха азэы ипхэыс дааны дыртоуп.
Ари – уаф иимбац, имахац акоуп!
Илыкэшеит лбарта рибамто ауаа:
Агэафа лашьцаф мрас дрымбеи зеггы.
Агэырғара ишқарлашоз рхафкэа:
«Ха хазтахухэа дыказаап азэггы!»

2. Шаҕа дыңшзоузеи!

Урт аҕа иалнахт ажәа ҕәымшәышә,
Ажәа –
Ирханарштит ргәәҕрақәа, ргәырәа.
Ртың иқәылҕеит аңхәыс,
Илырҕыхеит ажәлар,
Рдунеи зегь аалырхәит лара:
Шаҕа деинаалоузеи,
Шаҕа дыңшзоузеи!
Шаҕа игәыбзыҕузеи ллақта!..
Мап иаҕцаз лакәмызт,
Аха ус дрымбози
Пҕхәыс дызҕамыччацыз
Жәа-шықәса уажәшьта.

Ажәа ҕәышқәа

Тышак харт ианхау уахтасгы,
Сөыцәа сывыңсаа ианцоз,
Ажәа ҕәышқәа, сгәы шәмырғәғәоз,
Шәакәзар ҕалап сеиқәзырхазгы:
«Если жизнь тебя обманет,
Не печалься, не сердись!
В день уныния смирись:
День веселья, верь настанет».¹

¹ Пушкин А. С. истрофа.

Аимкыарста

Снеиуеит,
Аарлахәа еихызгоит сшыаҕақәа.
Сымч сылзаазеит,
Схәарны сакуп сгәырѡа.
О, ишҕалашыцоу сдунеи!
Цәгъашәа илашыцоуп!
Ажәѡан зегынцъара
Цааршәы-цтала ихкьоуп.
Сишь! Закәызеи?
Ацтақәа цъара еимкыеит,
Еитцәкакараза
Жәѡан ҕыт хәычык лашеит.
Ихәыцзан уи аимкыарста,
Зынза ихәычын,
Аха цсеиѡгарҕас
Ишҕакалеи са сзын!

Аѡыза

Ацәа шыта хынѡажәа калоит.
Сдыркант сымпыткыан, снақәхаит сеизкәҕены...
Ауада цха. Ацечкы шәахәоит.
Столк сахатәоуп, фатәыла ирхианы.

Акгы сазхәаам. Исымам уссгы.
Срахәтуп шыта. Сазымгәышыуаз акыр...
Излатцаауа ицсышызаап ус.
Сымцсуаз саргы, аѡыза сааимырцшыр.

Амза ашәәхәә

Итцаауеит, итцаауеит цәгъаза.
Ирзымыччакәә атцлақәә еиҕәыжәжәоит.
Игылеит амза гъагъаза,
Ҳдунеи уи алашара ахьнагзоит.

Итцаауеит, итцаауеит цәгъаза.
Еиқәшәит азиас, ашьха аңшахәә.
Ихалеит амза ҳаракза –
Атцаа иазхәынчо иҕам ашәәхәә!

Лабҕаба избозар?

Атрибуна сықәгыл саңхьон,
Сөымта схы-сыңсы азкны.
Изырџуан ауаа са сҕаңхьа
Сышҕа зегъы рхы рханы.

Саңхьон. Сгәацдыхәара шытыцын.
Ажәџан салан сҕаракны.
Мап, сажьеитоуп – цхызын, цхызын...
Лабҕаба избозар зны?

Акәара

Амшын хты сыңтарыжыт инсыхан.
Ус саҕацәә сыршырыц ргәы иҕан.
Сызсон, исоуазар хәә цсыхәак.
Иабаҕоу, аҕәара харан.

Ак сахэйтхэйтун ус иааҕэмтца:
Амшынхэа! Арион! Сара!..
Убри сшазхэицуаз сымч насылзаа,
Иаацэирцит сҕаҕхэа... аҕэара!

Умыцкакын!

О, аҕхын, аҕхын нарха змам,
Уцэырҕыа-цэырасуа укаҕцеит.
Абааҕс, умыцкакын, умцан:
Угэхэааган, есқынгыи хуэжэуеит.

Ицааршэхаз адгыыл Колыма,
Ишҕашэти ушьхақэа ҕшзаза...
Убарҕ санрыхэаҕшуа сара,
Исхаштуеит сгэаҕрақэа, сгэырҕа.

Аҕслыш

Амахэқэа зынзаск инарҕэзаны,
Аҕслыш нықэиааит аҕэара.
Аха азышьҕра кэармак ҕамазы,
Ахаскын ҕиаахэеит убра.

Мап, баша иқэмиааит аҕэара,
Аҕслыш акы иазиҕшуеит,
Аҕсуа жэаҕҕа адыруашэа иара –
Азы ахышьҕрахэ игыжежэуеит.

Хәмаи ашәшьыра

Ахжәә Немрод, зны азаара неизаан,
Мца-шырак днақәижът ақалал Авраам.

Убастәқьа сзиуит са с-Немродгы:
Дсыгәтасын, амца снақәижът уигьы.

Аха исымазаап насыцк: Хәмаи
Исхақыруа са сышқа имааи.

Амтәыжәәқәә неитцых ашьшьыхәә,
Са снацанамки уи ашәшьыра.

Таигатәи ашана

Таигатәи абна сәалахало,
Схы сцәымыгха, сышцоз саацса,
Аеацә, ахәыс хәычы аварцало,
Иаацәыртцт, иссирха, ицшзаза.

Исцәымшәазо, игачамкны игылоуп
Ашана: ани ахәцзеи...
О, ацстазара, уара уссируп –
Еразнак сых, сытқәә сумгеи!

Аетиуд

Атц ауапа неитцхәә, ирыхнақьоит
Зыхқәә рақан игылоу ашьхақәә.
Ицәеит адгьыл, еилашуа арәашқәә
Уи иацсыцнага-әагабжьны игоит.

Илашьцеит убас, еицәкъалар хәа ишәаны,
Агъгъа-гъгъахәа еикәқыртүеит ашьхақәа.
Атлақәа, уажәы-уажәы ицәырханы,
Еицхыибашышьаауеит, рнапқәа рхахәуа.

Азиас Колыма

Сөызцәа ыыцьа-ыыцьа, зны хөы-хөыла
Анцәара, са сывцсаара иафуп,
Хәшәтәра змаабуа чмазарак нарыжәлан,
Иацы избоз, уажә риартақәа тацәуп.

Мшәан, иахәа уажәраанзагъ са сызлааизи?
Излаҭахазазеи са сыҭсы?..
Колыма, сызтаркәабоз азиас,
Стикс¹ ацкысгы
Иҭгәҭахазаап сара сзы!

ҭагалантәи таига

Еикәаҭхоит таига иссирха-ишьахәха.
Иақәцҭоит ҭагалантәи амра хааза.
Ишьҭоуп иөеижьза Колыма арха,
Ирхәыцҭаҭа, игәырцшааҭаҭа зынза.

ҭынчроуп, раҭатроуп, еиҭгы калома,
Абҭгыц, абҭгыццәҭкәа цәара имцысуа!
Угәы иаанагап: хысбжыкгы газом хәа,
Дыҭказам хәа ицәуо, игызуа.

¹ Стикс – аҭәытәзатәи абырзенцәа рмифология излаҭәо ала адгылацантәи зиасуп, уи итаркәабаз ицәҭа-мыцәҭарақәа иҭәнахуан.

Азиас Детрин

Уцәкәырқо агәгәәхәә унеиуан,
Уңшахәәәфы сара
Гәәкрас икоу зеггы схызгон,
Сафын атыкәкәара.

Иааиуан аңал имлакәакуа,
Сышқа ахы нарха...
Узы цқьаза иахьызжәуаз акәхап
Сара сыңсы зтаха.

Имеицакуа афыза

Тиртеи данеибашьуазггы уицын.
Дкоумыжыит данахыргаггы Назон.
Уиңырымтит Торквато рыцхагь –
Ахагакәә рыфнафы игәы кәуцон.

Ичмазафгәәкыз Геине иакәзар,
Уахггы ыынггы уафын ичаңшыара...
Афыза дузза имеицакуа,
О, Апоезия,
Иуқәыз нагзара!

Амца

Ицаауан.
Адгыл еифнажәап угәәхәрын.
Урт, амца еикәыртдан,
Аеыртқара иафын.

Сықәхеит адәышкәағыз,
Лахәран сара сзын:
Амцахь сзымнеиуа,
Атыша сымџа акын.

Избон амца, харантәи са снаңшны.
Мап, самгеит ахьта,
Сеиқәхеит сеибганы:
Амца зеата иағыз аҕырқхара,
Срылагылазшәа
Сгәы смыжьжьџоз сара.

Ацәхәыраҕны

Хәаа змазам, еитцхәа,
Ицслымзраха ишьтоу,
Ацәхәыра-гәсакара
сықәхеит сара азәы.
Сышпазгәаҕуеи ҕамџак
иадамзаргь азы!
Сәажәкуеит, сыңсылмыткуеит,
аарлоуп сыңсы штоу.
Скаҳашт шьта, скаҳашт,
исыхьшт оумақы...
Ғаи цушьт, ацәхәырағь
(издыруеит сара)
Иҕамлои мшәан
уаазисқәакгы цьара...
Издыруада, исразҕызар
урт руақы?

Ашә ззаатыз

Ауаа еицрыхәхәә анеира иафын,
Ашә хьанҗа инадгылон, аартра рҗахын.

Иагьуан, ишәиуан, иасуазгы дубарын.
Ашә ыҗырҗаца, ишаркыз иаркын.

Аха абар имаати, дныфналеит азәгы,
«Дызустәда? Дҗаиғьума?» – игәныргеит зегьы.

Афнуҗкәтә индәылфыз уи еиҗшыз ажәан:
«Ашә хьанҗа ззаатыз – уи абз хаа ифәан».

Лемешевраа

Иналырҗьан
Арадио сааннакылоит:
Ибжьы убас иссируп –
Иамам хәашьа!
Слаҳфыхымхеи,
Схәы-сжьы зегьы феилагылоит:
«Скажите девушки,
Подружке вашей»...

Акгы сгәырфам,
җьара цәгьаракгы сныруам.
Хьаак шсымоу –
Ахәараҗәҗьагь сқәыҗшра иаҗәам!..
Хдунеи, егьа угзаргь,
Лемешевраа ахьумоу,
«Зегь уҗаурзуеит»
Усгы сгәы иснамҗеи.

Смирнов

Са сөызцәа җарақәак ргәы цеит:
«Җаргы абра хтахозаап!»
Абырг Смирнов ибжыы иргәҗәеит;
«Мап, шәымшқәа рышқа шәцозаап!

Ишпашәхәазеи мамзаргь аңсра?
Ақәыңшра уи анаалом!...
Ахачқара аншәоу шәара –
Аңсратәкыагь нақ ибналоит».

Смирнов игәы җарпхон

Смирнов Иван Иван-ица,
Уи арра ирылыргаз азәын,
Алагер, абна ду зхақаз
Ақны, җа җаиңш, иаргы дтақын.

Ус хатца гәык иара изтан;
Җарт зегь хлахҗыхза хқанатон,
Ацаа егәа иғәғәаз, ихьтаз,
Ихылцуаз амца зегь җарпхон.

Еишьеихабыс дсыпхьазон

Иарей сарей җаизааигәан иаҗагы:
Орҗьоникизентә даанагеит иаргы,
Уажәы-уажәы исабжьалоз азәын,
Еишьеихабыс исыпхьазоз уафын.

– Иухамыштааит уара, Казбек закәу, –
Ихәалон дахыхәмар ибжыы җацаза, –
«Иахажьзааит аҗта еиқәатәакәа злачза,
Еснагь ихаракноуп ахы шаку».

Киров ибжыы

Владикавказ аонудҗатә еибашьраан,
Смирнови ишызцәақәаки рҗырхианы,
Зны гәыҗоык «ашкәакәақәа» неилараа
Ишеилармыжыи зегь неибарганы.

Дышьтнарҗеит Киров, иблақәа тырхаха»
Иагьнақәҗитит уи ибжыы рҗацаны:
«Ахьырҗар, афырхацәа, афырхацәа!»
Смирнови ишызаки игәыдыхәхәал икны.

Ахатцагәы

Исахахьан абри ахтыс сара.
Владикавказ ирацәаоын издыруаз,
Уажәы ишҗазхауаз са сҗашьара –
Абри ахатцагь алагераҗ дахьызбаз.

Изаалымдарагәышьауп. Усоуп, усоуп!
Ишҗақоуцари? Уажә уи еиҗш аамтоуп...
Дахьагалак еснагь ахатца дхатцоуп,
Дҗакызаргь, хатцагәуп иара изтоуп!

Слахынца

Мап, суқәшаҳаҗхомузт сара:
Сықәпон, суцәымшәо, суҕагыл.
Икыднаршаауан омала
Уҕамчы цаҳәцаҳә сыжәоахыр.

Икыднаршаауан омала,
Аха саҕын анхара-нтра...
Снауқәшаҳаҗханы сҕалар,
Уажәшьта сыҕсхьазаарын сара.

Ахҗатәи ахәта Ареволиуциа иациз ахьз

Океантә ҕба Океан ду ишхыз,
Абаҕәаза «Ногаево» инталт.
Ишьтызза, нбан дула «Ежов» хәа зныз,
Даеакзан хьзыс иамаз уи уажәшьта.
Игәытҕага-гәышьтыхгаха җхьа узгоз,
Хреволиуциа дузза иациз хьзын.
Ахәымга дзырцәышуаз, ацқьа дзыхьчоз –
Феликс Дзержински уи хьзыс иахын.

Ленин инарком ихҗша

Ленин инарком, дааизшәа иҗсы җалан,
Ихҗша ахыцәеит Колыма зегьы.
Хьыҗшаартеи фабрикеи ирҗаауан, ирҗаауан
Иҗакызгьы, иҗакымыз ауаагьы.
Аусқәа зырхәашьуаз, еилазгоз ирысуан.

Нас зынзаскгы изылгазозгы җалон.
Иагодеи Ежови рышьтамтақәа арыцқьон,
Адсразы иҗаз – адсҗаараахь иархон.

«Кәым»

Уахык иаасыңһан, «Кәым» ишҗа сыргеит.
– Уареи Смирнови еизааигәәқәоу цьоук шәоуп, –
«Кәым» дҗәаңха-җаччо сааигәара днатәеит. –
Җара уахтәуп, уцкәыноуп, ухацхраарц хтаххеит.
Мбатәыкгы атахзам... иихәо жәәқәак...
Дхәымгоуп! Иаадыруеит.
Аңшьашаз сузыңшуп...
«Җарт арыцхақәа,
Иахдеиңшзаап уамазак!»
Сахьцоз, сыргәәҗуа сгәы атыхара иаҗуп.

Дзержински хәикәирхеит

«Кәым» сара сҗынтә
игәы иахәаша иахашам.
Уи дарбыжкышт,
Сыңсыхрахьгы деихап.
Ишҗазури?
Нап халаркит.
Хрычхашам.
Смирнов изы схақәтарагь насызап.
Аха иара Смирнов?
Җанлаңшықәыртца уажәшьта,
Шәеиңшуп шәфыцьагь хәа иаргы дтадырхоит.
Уатцәы ңшьашоуп... хтаңшуеит аңсра алақта...
О, анцәа ду Дзержински хәикәирхоит!

Ахцша аусура иафуп

– Шәфәк хазфыргы, Адгыл ду ахь имназои. –
Дгәырғатцәа баандашык убас наихәоит.
– «Феликс Дзержински» шыта имцалои-имаалои:
Цабыргык агалап, цабыргыкгы аанагоит, –
Деигәырғоит егыгь... – цабыргу сызхәом:
Дыршызшәа хлагер аначальник?
– Цабыргуп!
Уи афны мацарагь иаанхом.
Дзержински – цәгьак иамаабзо уафуп.

Нарцәынтәи абжьқәа

Абар уи днықәгылт жрак, – зынза ицаулазоу,
Абомбақәа итыржаазшәа еитцхәа,
Ишнел цәыш дтақаца, дкахәхәа пса-цлоушәа,
Ижакьа цар нхырнаашәа шытахька.

Иналырфьан убас быжьқәак хәа нтыфит,
Иазышытымх адгыл аахыцхыцит уа.
Нарцәынтәи иаафуаз уи акгы нимыжьит –
Дзержински игәы итеикит урт абжьқәа.

Дыццакит Москвафа

Еснагь Дзержински имаапсазо иныкәоз,
Еимидон адгыл ф-океанк ирыбжьакыз...
Закәытә залымдароузеи уи дзыхтыгәылоз –
Акы атқыс, ак еицәазаз акын.

Ант ажрақәа? Зынзаскгы иртом таха!
Ускан деилыршьааит уи ацыхәтәаны,
Изымычхаит, измычхаит шыта уаха –
Ифыџеихеит Москвака дыццакны.

Дтынчын аначальник ҕыц

Алагер аначальник ҕыц – уаџ дтынчын.
Дызлаз аус –
Уи ҕы-ҕыбаразшәа ибон,
Убри аҕынтә, иахьакәым имышьтыкәа,
Иаҕеикуан аҕәра –
Ныҕәашәала ицон,

Импыцкыар,
Цәгьак шахылтуаз уи идыруан:
Баагы-цсгы аҕышьхәа ианаргоит...
Аеуаџ ихаҕатцәкыагь иааицәаныруан:
Уимоу, иара ихаҕатцәкыагь
Дтанархар калоит...

Ахәа дтанархап

«Афашист-хәымга ахәаа дахысит.
Хәыцгы дуггы мшаҕа зегь нирцәоит!» –
Иаалыркыан ас жәа баацсзак нахалсит,
Рыгәқәа тҕыоит цыоукы, цыоук урт дыргәҕәоит.

Ажәа кәышзақәа, еицакра змаабуа...
Иахьагы (ус хгәы иахнаҕон) икшап:
«Захәа тҕыыцә икны хара иахтаауа,
Хымпада, уи ахәа дтанархап!»

Афронт ахь!

– Ага, аанҕасрак ҕамтазакәә ддәыкәлеит.
Ха хөызцәә, хашьцәә ршьа каршуп.
Абаандцәә гәыцөык ус иныкәгылт,
– Афронт ахь хахәоит, хцарц хтахуп.

Иаха иахьшәартоу акәзааит, хаха хнеиуеит,
Хатрысшам ххақәцара атаххаргь.
Абаха иахку атқыс еиғьми, еиғьми
Абцъар шахку ха хтахар!

Сара Лакобеи Ешбеи цхыз избеит

Сара Лакобеи Ешбеи цхыз избеит
Рыбжьқәә гәйтгагаха имгеи са сзы.
«Иуцъахшьоит:
Аибашьрахь уаргьы уеихеит,
Ацсадгьыл, ихчатәыми абаацсы!

Ушатоу ацъамығәә баацсзагьы,
Иуцраами амца, Цсадгьыл мца гәгәаза,
Уара моу, еицәазоу ианиаз харгьы,
Ацсны аразкы хазымгәакуеи цәгъаза».

Цхыраарак афронт ианацоит

Абаандцәә хус абзиарахь еихон;
Цырхагас аибашьра цәгъа хауит.
Ххы ххаштит шыта,
Ихадырцоз ҕахцон,
Хәанраал хтагылазашья хааиуан,

Ианамугь айбашьрахь хара хцара,
Хәфын ахьытцхра, хамч хамшацо.
Уажәшьта уи
Гәҕычганы иаабон хара:
Афронт уи цхыраарак анатон.

Ахамы пхақәа

Ахамы пхақәа аусуцәа ианроу,
Хначальник иацхьа инышьтарцеит зеггы. –
Мап шпацәышәкуеи, ас маҕәа пхак аншәоу!
Шәгәы иҕоузеи? – Нәааитит уи иаарыгәгәанггы.
– Табуп, хначальник, хшыгәцарашәкуа аабоит. –
Дынхалшәа хөызак даатгылт цьара. –
Ххамқәа ар ирзышәышьт, ахәара ҕахцоит.
Хара... хбушлатқәа хрылазап хара...

Лермонтов ицәахәақәа

«Аға хәымга иааигарц инапакны,
Дахыкәшеит Ленинград, имч адтца».
Арадио иаанагеит ас зны,
Еразнак ихацралеит амца.

Смирнов абракагь хгәы имыргәгәеи,
Иҕацаза ибжы нахалафит:
«Пускаи шумит волна морей,
Утес гранитный не повалит!»

Смирнов ар рахь дхынхэит

Уи – Ар қаңшь
Акомандирцэа дреиуан.
Деилъан –
Смирнов Иван Иван-иңа...
Мшэан, дара, Ар қаңшь
Ръынзацэъагы имнеихъаз
Иагодеи Ежови рнап хэымгақэа.
Смирнов, зны Кировгы игэеиҗахъаз азэ иакэмыз,
Дызтынчхозма
Дуалуашон иара:
Анахь, арахь ашэқэқэа рыџра даҗзамыз:
Ацыхэтэан ар рахь дагыархынхэит Москва.

Агэрагара

Иахыцэеит уи ахтыс иахьабалакгы.
Илакэхамшьоз: хазқэымгэыгъоз акын.
Смирнов дыздыруаз хайцш, дыззымдыруазгы,
Ихъз-ижэла рхэон, иныхэара иаҗын.

Уи деибашьџын, хазтагылаз аамтаз
Ақсадгыл, иашоуп, даҗахын нара,
Закэ гэырғыароузеи уи хара иахнаҗаз;
Хҗеицш зҗеицшыз азэгы имоуи агэрагара!

Владимир Илия-иңа ихцша-нцэахша

џадантэ иааз Дзержински ихцша шиашаз
Иазнеит хдунеи иахыцэахъаз Ахцша,

Ауаа ирзыкалаз насың дус, иашас –
Владимир Илия-ица Ихцша-нцәахша.
Дзержински, рацхьаза аброуп дахьяаиз,
Иахьимаз аханатәгы агәрагара,
Абаандцәа ртагылазаашья аб-
роуп иахьяаирцшыз –
Аиаша, иазымхәашаз даеацъара...

Ахцша-нцәахша икабинет аҥны

Ахцша-нцәахша илацш зеггы инархигоит,
– Аибашьраф, хымҗада, шәаиааиуеит шәара:
Асоциализм акапитализм иапыџлоит –
Мыч фыцуп, иазкуп аиаирақәа ргара.
Ихәатәуп, уи аибашьрақәа ха хазфуггы,
Иаххысхьюу аибашьрақәа зеггы иреицәоу
Лассы итысуамызт,
Ма иҕаломызт, зынзаскгы,
Ишәпышькларсыр еилахәарак – ибаацззоу.

Зықьыла

Ижәдырузааит, асоциализм шымчгәгәоу
Еилыркааит заанатц шәағацәа,
Иагьалагеит урт, мазала ишрымчу
Аџныкатә шәа шәусқәа рыцхастатәра.

Шәазхәыц. Атәыла ауаа рацәа ацәызт
Ххәаада зықьыла! Ари уамоуп, уама!
Уажәраанза ажрақәа ицәахыз аацәыртцт.
Иаацәыртцт ана, ара, Калыма...

Ажәа ссир

– Имѡаст шықәсқәак. Шьта айбашьра еикәтәеит
Атәыла ахәра иазынхаз хәшәтәтәын.
Адугьы ахәыцгьы шьта уахь еихеит,
Убри, убризатцәык зегь рхы азкын.

Абаандаѡцәа гәәкреи цьабаацәгьеи рбеит.
Ирызхымга иҭахагәышьеит цьоукгьы.
Инхаз – урҭ аиааира ишьтых иагеит,
Уи ажәа ссир ирханарштит зегьы

Амнистиа

Амнистиа! Амнистиа! Хаззыцшыз,
Еснагь иҭамаз хәгәқәа ирҭакны,
Аѡны, иныцарҭаца зашәқәа аркыз,
Иѡнамшылеи уи ашәқәа неимҭааны.

Атәыла ду, хәаа змазам атәыла,
Амазарақәа аахнатит зегьы:
«Сара зегь сымоуп, сбеиазоуп зегь рыла,
Исымоуп зегь ирызхаша аразҭгьы!»

Ацшьбатәи ахәҭа

Сара смуза

Иѡажәи жәохә шықәсан уи зны;
Атыша цәгьа иазцеит.
Иѡынѡажәи жәафхеит даҭеазны –
Зынзаск икашәкацеит.

Сахәшьа, җабуп хәа схәоит сара,
Сгәы иҗымтәо бзанцы:
Цәгъа дуззак Бзиала бара
Ибмыҗсахи са сызгы.

Сыҗсы җалеит

Анцәа иҗышьоуп, иаххыҗдит, ицеит
Цәгъареи еилахәра цәгъеи раамҗа.
Аиаша ашҗа ххы урхеит
Җа хпартиа, амәа җбаа азгәаҗа.
Убас анакәха, шыҗа сара,
Исыбаргәузеи, сыҗсы җалеит...
Хир уқәзааит, иумаз нагзара –
Ухан җшыа сгәырҗаҗәа сыәналеит.

Хъаас исзынхаз

Сара шаҗа гәаҗра схызгахъоу,
Шамаха ихимгаҗт азәгы...
Мап, ихъҗаз, имлаз иҗысшәахъоу,
Хъаас хәа исымазам акгы.

Ргәаҗгас, гәырәа дуззас исзынхаз –
Исцәынхазоуп иҗаҗамкәа:
Әажәа шықәса инҗыкәкәа иахъцаз,
Шәҗәы-заҗәыкгы сзаҗымҗакәа!

Итрыжьуам, ма идыркъæйдуеит

Ацстазара, усгæйдсыхæхæалоит:
Сузхуан, акраамта сузгæйкны.
Сыдсыд гæыртæыла иназгафазгоит,
Жæфæн сгæыргъа халоит идырны.

Схы, шæындыкæрæшæа, интатæах иамаз,
Акыргы тызгахæеит, сафуп рыфæра.
Акызатæык сзыргæакуа, исымоу хæаас –
Итрыжьуам урт, иафуп ма рыркъæйдра.

Ахахæ дукæа

Уцæкæырпоит Кæыдры, аанфæсрак камтазо,
Бзынтцык иумоуит еихсыгъра-еикæтæара.
Ахахæ дукæа ирбылгъауа, еижæтцо,
Идыххаа икæтцо, уццакуеит уара.
Убас цъабаалеи кæдæралеи есқынгы
Иухъчоит илуххъоу амæа, уи уануп...
О, Кæыдры!
Илхуп сымæа, аха саргъы
Ахахæ, дукæа рырбылгъара сафуп.

Азыхъ цкъазааит

Укæла-узла, узтахкæазгы,
Еибаргæыргъо иуцылоит иахъазы.
Урт ирылоуп, иуасхæоит,
Узтикæазгы...
– Хæи, исоумхæан,
Исоумхæан абаафсы,

Истахым сара исоурц гәыхыыс, хыхыыс.
Иснымцшроуп уи цъара бзанцгыы:
Җацкәынразтәи җаизыҗазаашъа –
Зыхын,
Ихәашьырц сҗахым уи иахъагы.

Н. Г. С.

...Мир, где есть душа такая,
Уж не пустыня для меня.

Байрон

Иаст аурт аеырғъзаны,
Идәықәлеит атла хбыкыны.
Афыза инақәхан иаанхеит –
Уи, икамыжъкәа, еиқәнархеит.

Сацәшәом сара акагы,
Иамур, иасааит ацшағъгы:
Исымчымхакәа сыхбыкыыр,
Сақәымгәыгуеи быжәахыр!

Еиласымгеит слира абжыы

Уара узырехәаша жәеинраалакгыы сымыәзеит,
Сгәи сыхшыәи алаҗамызт уа бзанцгыы.
Уи снахурҗъан, инсымкәкәаа иугеит
Сгәабзиара, сқәыпшра шықәсқәа зегъы.
Ахжәа! Уафын цъоук рықәхра, рҗархара,
Цъоук мәахуҗъон, цъоук уршьам-
хнышлон еиқәшьшыы.
Мап, егъа цсаҗатә устазаргъ сара,
Еиласымгеит ауп слира икаәуа абжыы!

Мариа Проненко

Не нахожу ни слез, ни песни.

А. С. Пушкин

Сантакыз, жэлар раға хәа хьзыс исыхтцаны,
Ауаа са сыхьзцәкьа ианацәшәоз ахәара,
Алагер аҕ сьиббеит харантәи бысзааны,
Сгәы шҕақабтцеи, цсы схабымтцеи бара.
Уиижьтәи краатцуеит, ссахәгы
шьта иналацсеит асы.
Сааит Ацсныҕа, аҕьамыгәа сыхганы.
Бабақоу? Бабақоу?
Быбжьы нарга, сыцсы!..
Сгәы нкыджәеит: дҕахазаап са дсыхкьаны.

Изыөуеит асалам шәкәқәа

Сгәалашәарақәа еиңыөлоит,
Лассы-лассы сара исзырөлоит
Асалам шәкәқәа Калымаҕа,
Сыла иҕахәхәоу адгьыл ашҕа.
Са сахцәажәом ахәра исымаз,
Изыөуеит ашәкәқәа гәыла-цсыла:
Сқәыцшра, сыцкәынра ззынсыжьыз,
Сгәы азымбылуеи ашьха тәыла.

Колыматәи ашьхақәа

Ашьхақәа, Колыматәи ашьхақәа,
Шәеицрыхәхәа, шәеиҕара,

Сахьцалакгы, бзантзык шәымфашьазо,
Еснагь сгәы шәтоуп шәара.

Ашьхақәа, Колыматәи ашьхақәа,
Шәцәыфәажәза, шәеиҕәыддит,
Шәкызгқәа рҕы ами сара сахьашыцыла,
«Искать и находить.»

Цәқәырқак

Ари зынзаск угәы ҕызкаауа акы акәхеит.
Атәылан ацәгьоуцәа рацәахацәеит.
Студент, нарком, царауаа, усуфума –
Ирхара-ирхарам зеггы цәқәырқак еицашәыргеит.
Иҕыоушьап, ажәлар зеггы бзиа ирбоз,
Афыза гәеицамк Киров данҕаха,
Цәгьаза згәы иалырс, иҕыабоз, игәнызгоз –
Ахара рыҕан шәналагахт рҕакра.

Дыхжәоуп, дымчыгуп!

Ахцша-нцәахша аҕагылазаашьа агәтыхоуп.
Анапы азара инҕаршәны иаашаҕьшаҕьан,
«Днашьттәым аус ду ахь:
Дыхжәоуп, дымчыгуп»
Ишәгәаламшәои, убас зынгы исхәахьан...
Ахцша-нцәахша иаацәыбаргәхан, индәылкьеит.
Изыфза иааилахеит зеггы зназы.
Аҕызаф ду Ихцша ... убас инрылкьеит –
Гха дус ирымаз иааилнашьааит зеггы.

Аңхыз бааңсы

Имѡасит ашықәскәа рацәаны,
Колыма ааныжьны сааижътеи сара.
Сеастеит аусура, сымч зегь незганы,
Иагьсыхәеит уи, исызнауит хәышәтәра.

Икасыжьит ацәгъа схы интганы.
Сгәы иалоуп: сыпхызаф уи цәхәәталоит –
Солдақк, ишәақь аңса ахарѡаѡа икны,
Дуауаза дсышьтагылоушәа збалоит.

2-тәи Кавказтәи апедагогтә институт

Абра имѡасуан сқәыпшра аамта,
Истдон абрака ацара,
Абра, зынзаскгы сгәы итазамкәа,
Сынтахаит Цьаханым сара.

Табуп хәа уасхәоит гәык-ңсыкала,
Сгәафы инхеит угәыбылра.
Мчи-дырреи исуғаз рыбзоурала
Сынтымци цьаханымгь сара.

Са сѡыза ду, сара сашья

– Анцәа иңьшьоуп: узбоит уңсы таны! –
Сгәырғьоит, сцәуоит, снапқәа икәырша икны.
Сцәуоит; истаху, исгәакьоу азә иоуп, –
Итыхуп изблак, изнапык фәхцәоуп.
Сгәырғьоит: ихаҭа дыкьоуп дығәғәаза,

Игәышпы зегы җамтала ихкыза...
Дахьагалак иңсахшам иҗазшыа –
Смирнов, са сөыза ду, сара сашыа.

Җариааит җаҗацәа

– Анцәа иңшыоуп: уеибгоуп, уаргы уеибгоуп!
– Сышкыаз еикәыршәа са сус җацоуп.
– Абзиахә! – исыкәшаз изнапык ус иҗәгәан,
Са сыһнапыкгы рацкыс амч еиҗан. –
Җариааит иааулакгы җаҗацәа,
Адәныкатә җныцкәтә зегь неилаца. –
Смирнов изблак аҗбагы рымца ахуп. –
О, җажәлар, уама зылшаз шәңбабаа рацәазоуп!

* * *

Ирацәазоуп. Ирылшоз шәыдамздам,
Держинский, Кирови, Ленин дуззеи змам.
Иагодеи Ежови мхагахоз зынза:
Афашистцәагы рыжәымлоз мшәан заанатца.
Акраамта еибамбацыз җгәкы-цәыкуан,
Блатырхахала уажәы-уажә җнеиҗаңшуан.
Са стәала, җыңыагы җагәкәа иртәз акын:
Егъа җгәаҗаргы, җаргы насыпк җзыңшын.

Ажәа иазткаауам

Абар, иаацәыртцит җәаңхыа абаҗа,
Иҗаңха-җаңчоз Киров ибаҗа,
Сара ибзиазаны зызбахә саҗахыаз,
Смирнов дызцеибашыуаз зны дымцаҗа. –

Абыза Киров! – җааитит уа Смирнов.
Кавказаа-уашыцаа рахьтә салам, салам! –
Са сахь даахьацш, – ажәала иузхәазом,
Урт бзиа ишеибабоз иазтқауам ажәа.

Сзыршьзеи сара?

Нас даахәыц-хәыцшәа инацитцеит иара,
Абака ашка инаирххеит инапгы,
Аха ибжы иацәызын аҗацара,
Аеацсахит ишызбоз ицштәгы:
– Абрака сааицыцхьаза есқынгы,
Избоит исахауашәа азцаара:
«Жәлары ирызкын сара сыхгы, сыцсгы...
Избан? Избан нас сзыршьзеи сара?!»

Сгәы тынчуп

Ихәхәоит, ихәхәоит ишзахәо абака...
– Ихартытрым! –
Смирнов иеааникылт убрака,
Иахьацәкьа ухынхәырцу нас шытахька?
– Ааи, ааи уатцәы шыжьза скалароуп Акәа...
Шьта уаха истахузееи мшәан сара?
Узбеит уара зегь рацхьаза инаргыла.
Игылоуп с-институт, ибагьаза.
Алемсаа уахь иқәшәмыжьлеит рыжәла.

Ашәындыкәра азбахә

– Сара уажәы исгәалашәеит җакгы. –
Ус дналагеит Смирнов ибжыгы нардушәа. –
Шәындыкәрак халацәажәахьан зынгы.

Исымоуп аинтерес уи ашэындыкэра.
– Шака цуазеи, шыта жэа-шыкэса иреихауп.
Уажэы-уажэ иаасыртлоит.
Иснатом таха.
– Ус анакэха, аус аилашра иафуп...
Иудысныхэалоит!..
Ҷаи, афырхаца!

Абзиен ацэгьей

Ишпеицу Абзиен Ацэгьей, анацэалбеит!
Ҷацсы неиҶахкын,
Ох, гэышыа, ххэоны,
Зынзаскгы хгэыхэанзамкэа, ац хырцэацэа,
Инхадгылт
Ацэгэа зынзаск афэыргэзаны.
Атынчра айгэыргэаха харт ихамта,
Ицуазеи,
Жэибжь шыкэса зацэык.
Жэибжь!
Ех, Ацэгэа, Ацэгэа,
Иаахма ура уаамта?..
Зегы угарцу, акгы нмыжь!

Аибашыракэа

– Актэи цеит, ицеит ус афбатэигы.
Ахцатэи?..
– Убри атэы умхэан!
Мап, изыкалашам
шыта бзанцыкгы.
Ажэа хцатэкэагы ххэхарштыр ахэтан. –

Ажәа ухаршт, ахаҭа аеҭаднахалеит –
Аѡбагы хҭазырштуа ацәгыакәа иреицәоу,
Адуinei зеипш амбазац ахаан...
Ауаа рыцҭа, иҕоузеи шыҭа шәа шәзыхьчоу?

Ахцша-нцәахша ццакуеит

Аурт иаѡызаха уи ажәѡан иалоуп –
Ахцша-нцәахша, мчыс иҕоу иреихазоу,
Ахьаацәгыа азцысын, иргәаҕуа иамоуп –
Ицоит уажәы убрахь, иахьхаразоу.
Убрахь, ѡ-мчы гәгәазак ахьеиҕагылоу,
Амшын цәқәырҭарц иахьыҕоу иуамаха,
Уи еилашырц, мцак ацарцарц иахьыҕоу,
Ахцша-нцәахша ццакуеит уахь хацәнмырха.

Акатастрофа

Ааи, еилашыр амшын, амшын Карибтәи,
Убра мацарагы инхазом.
Мап! Анаѡс
Иацралашт амца ус Атлантикгы.
Зыршхашт Океан дугь.
Егыртгы убас.
Ишеибакәу убарт зегь адгыл иажәлашт,
Иахьцәашт агәарахәа еилашуа.
Ҕсы зхоу хәа акгы ыҕазамкәа иқәзаашт
Инхоит азыршы иҭыхәхәо ахахәкәа неиҕапшуа.

Ахцша-нцәахша абжы

Ахцша-нцәахша
Карибтәи амшынаҕ иҕоуп.
Егъа ихаразаргъ, рацхъаза имааи абра.
Каамет захъзу абра ицысырц ишыҕоу,
Зегъ рацхъазагъ еилимкааи иара.
Абцъар-цар Рузвелът дныцнарҕеит еразнак
Ишъапқәагъ имыхъзозшәа уи дымласи.
Уи еицш абжы дамырццакыр ауазма: –
Хдунеи былует! Хайцхыраап, абаацсы!

Аилибакаара

– О, Ленин, Ленин дузза ха дахтааит!
Апрезидент иблақәа мцацшъха еибаква. –
Хдунеи аҕагылазаашъа хъантатцәҕоуп.
Хайцхыраап, аха... шәлагерқәа?..
Хдоухақәа?
– Цсызхоу реиқәрхара зегъы иреихами? –
Иагъааирымчит Ленин изцаара. –
Хдунеи хъахар, егъырт зегъы мариами.
Доухаи лагери ртыц иқәахтон хара!

Адуinei ыыца рнапы иануп

Хдунеи знапы ианыз еидтәалан ыыца,
Хырхартас иҕоу зегъы рыцшаауан.
Иаарыкәыршан зегъынцъара тынчран,
Цсаатәи цсызи раарыгза зегъы зырәуан.
Имәасыз айбашърақәа ахъаа цәгъа знағаз,

Апышәа ду змоу, уажәы еизааигәан иахагы...
Иаадырцшит уртҫ Карибтә кааметҫ ишаҫәаз...
Зегҫ гәыгуеит, игәеибаҫоит хәа цхәаҫагы...

Аепилог

Уи ииҳәо хәоуп – агәра згоит

Уажәшьҫа исхәар калоит:
Споема хыркәшоуп,
Иазхоуп, акыр цәа здызбалаз акоуп.
Уажәраанза искыпцхыыз, иаҫысҫаз, –
иҫыцқәоу –
Зегҫы-зегҫ уажәшьҫа цәарак еизгоуп.
Аха аҫыжыртахь идәықәсҫаанза,
Смирнов Иван Иван-иҫа иахь исырхоит.
Аҫыза, кыр збахыоу, кыр здыруа даараза,
Уи ииҳәо – хәоуп,
Ескыынагҫ агәра згоит.

Афронти абахҫеи цызшәаз

Издыруеит, хәаизыкәзааша хәаас имкыкәа,
Дшазнеиуа, обективла иҫырхәҫааны.
Игәы еихыызшьуа импцыхәашәаргы, имышьҫыкәа
Иаанимкылои уи агәра наҫакны.
Аиаша цсыс изхоу иреиуоу иами.
Афронти бахҫеи цызшәахыоу зегҫы.
Абри дахысымоу ҫызас акыр иаҫсами –
Схәаа-баақәагы спырхагахом бзанҫгы.

Ахәшьара ду

Адырщачены икылъеит ателеграмма.
Җаи иараби, дызлахъзазаеи сгәәхәит:
Споема аңхъара мацара аума
Агәәанагара инаңаз атәгы ифит;
«Афымта бзиоуп! Саңхъеит гәәхәарыла.
Афырхаңа... Сцоит мызкакара Москва».
Җаиқәшәар цәгъамызт, жәәан
сатцакысхъан хыла –
Уи еигъу хәшьарас истахыз уажәшьта.

Снызкыло акыр ыкоума

Сымцеи саргы
Инықәршәны Москвака.
Са снызкыло акыр ыкоума уажәшьта.
Сеазысымки споема атыжьра уака,
Дсымбалари Смирновгы уажәы-уашьтан.
Акысгы ихаңаңәкыагы уахь дысмыңхъеи,
Убригы акы иазхәазаргы калап.
Цъара акы сафәнакзаргы, дысмыхәои –
Идырцәә раңәәәуп, избап, исаҳап.

Схылца итоушәә атыс

Сныщналоит тыжьыртәк –
Иаҳа сзықәгыгуаз,
Акы спышькласып хәә сыказам бзанңгы.
«Аңснытә егысхәеит», уи иаңшызан иазгәыргъаз,
Ифәаңа-фәаччо инсхазгылеит зеггы.

Изыцхъаз сфымтақәа акыр ргәы иахәеит.
Саргәырғьоит: иҕоуп интерес изкыз...
Ғхәарас хәа хымш насыртан, сар-
гьы сындәылцуеит,
Ицырпыруа са схылца иштәз атцыс.

Атцыс схылца интыцпрааит

Ех, анацәалбеит, сгәырғьазаап ус баша!
Ишцаахәи мшәан сдунеи, зынзаск иаахәзеит.
Срецензиа сгәы тнаҕьоит ус – иамам хәашьа,
Атцысгьы схылца наҕ интыцпраа ицеит.
Цагәышьоит сгәырцсахәага Смирнов ишка...
Инарықшәеит илацш ус ацәахәақәа,
Хәи, исмырбандаз схәартә еицш иааиныцшит:
Иқышәқәа қәацқәацеит, иҕам жәак рызткаауа.

Аус еиқәатцәа шәыршкәакәарц шәтахуп

«Акульт иазку афымтақәа зегьы амхтәуп
Насгьы аамта мыцхә ирлашьцан иаарцшуп!»
Смирнов днацралеит:
– Ишәазхәада имыцхәуп хәа?!
Шәара шәгәы иҕоу зынзаскгьы даҕаакзоуп, –
Иеизнымкыло, ауада дыфнашаҕьоит.
Смирнов, ихаҕы қацшьза мцаха еибакуп. –
Хредакторцәа!
Шәарт бзиа шәеилыскаауеит:
Аус еиқәатцәа шәыршкәакәарц шәтахуп!

Ағада рғацаны

Мап!

Хпартия ақәзбахъеит гәгәалаза,
Q-еизара дук иара убри иазкны
Ахатаратә культ иахъа уажәраанзагъ
Цьоукы акыми ағада рғацаны. –
Смирнов са сахъ дынхъапш,
иаарымч дынсазцааит: –
Мшәан ублақәа ирбахъаз умхәоз?
– Са сызтагылаз, аңьамыгәа сшатаз...
– Иахырхәааи?
– Зны ианацыртозгъы камлоз...

Излеигәыгъзаеи!

– Урт хреиуартәыма! – Дхәааит уи ишимчыз. –
Икам-иным зхәо хәымгақәоуп, хәымгақәа! –
Даапкит зынзаск Смирнов, изблак тытц ишпацоз,
Дышпақыцьқыцьуаз, иихәо еилацсауа. –
«Ианацыртозгъ камлоз» – абри иагъшцеихәеи!
Излеигәагъзаеи уи еипшыз ахәара?
Абас ашымта апызтаз, мшәан дышцеибей, –
Дызреиуахозма «инацызтцоз» ауаа?

Ушәкәы даеа редакторцәак итрыжьуеит

Смирнов ус дшышақъшақъоз, ус иешиқъоз,
Днеитцасшәа, даатгылеит дымтысуа.
Даабалыбаҗеит, дкахарц акгы шигмыз,
Снаидыххылан, иникәсыршеит снапқәа. –

Ушәкәы даеа редакторцәак иҥрыжьуеит.
Абригь неихәеит, инхьыдышьшыын ихы,
Иҥхатцәатцәараза, сцәа-сжьы ианыруа,
Ашьшыыхәа иныкәлеит сыжәахыр...

Ахауа салакнахаушәа

Дсыцәеит афыза иашахәа сзыкәгәыгуаз,
Еразнак адгьыл нсытцууаазшәа збеит.
Сдунеи ицәхәыкьантазха, са сеиҥымха,
Ахауа салакнахаушәа сшьақәхеит.
Смирнов иҥсра исыхкьазшәа акырза игәнызгон –
Мшәан иҥамлоз срецензиа исмырбар?
Зегь акоюп уашьтан еиликаауан, идыруан...
Насгьы уи ицәызоз – соухьазма мамзар!

Слабашья сеантца

Сеазыскит споема аҥыжьбразы акыргьы.
Аха исзамуит, исылдмыршеит сара:
«Ҧажәи жәибжь» рхы рыхна-
хуан иахьназгалакгьы.
Зегьынцъара иафын уи мап ацәкра,
Убас аамтак бзантцык иҥамлазацшәа.
(Цъоук ус рҥахын, цъоук шәазызон есқьынгьы).
Ишцәзури? Сцалап, сеантца слабашья,
Исымоу сгәыҥра, шсымоу пҥхәакагьы.

Амѡа хара

О, амѡа, амѡа, ихарахеит акырза:
Санхалт ѡажѡи хѡа шықѡса инареиѡаны.
Зқыи жѡышѡи ѡшыынѡажѡи хѡба рѡынза,
Сназеит нас изулакгыи атдыхѡтѡаны.
Абраѡа исаѡаит, издырт иѡыцны
Сааиижѡтеи исзымдырзоз бзантцы...
О, уахзылѡха, исзыѡкалеит насыѡны...
Мшѡан схала соума –
Иѡамлеи зегь рзы.

Зѡыбжъарзшѡа иѡаз

Инѡаѡс шаѡа еизара ду цахъѡузи,
Шаѡа рызбхъѡузи, ус дуқѡас шаѡа!
Иара еснагь
Ирыбжъазшѡа иаанымхози –
Кѡакык аенаванаршѡлон ишѡаѡы.
Уи усѡѡѡагыи ихгыло иѡам убла,
Уи ахъзгыи ѡ-ажѡа заѡѡык азырхоуп,
27 еибнаѡон ус мыч дула,
Иахъа атѡыла иахадыдуа иахоуп.

Ихтны аѡѡажѡара

Иахзымѡѡоз ѡыхъа иѡѡыѡѡѡѡахны иѡамаз,
Хъхаа-баақѡа зеггыи хрыѡѡѡѡѡаны рхѡаѡѡра,
Зеггыи рзыргаразы амѡра дузза хазѡо
Ажѡақѡѡуп: Иаахтны аѡѡажѡара, аѡра.
Иѡѡыртѡт уртѡ ажѡа мѡѡѡѡѡѡѡѡ хара хъхаан.

Ирхэоит: Халамыси ххатцареи ишрызхаз.
Ихтны ацэажэара – инагзахааит
Qажэи быжьбатэи аизара иахшаз!

Ахьаа цэгьа азыргара

Урт ажэакэа сырзымгэышыуаз зегь реиха,
Шьта исмахаи, мшэан исымбеи схаҭа,
Ахьаа цэгьа сымацара ихьаазго иреиуам –
Сыцсадгьылгь иахаҭан зны иуамаха.
Шьта ус аамтқак ансоу изыргатэыми,
Изыргатэыми хайцацал хазмаз.
Мшэан зхьаа змырзоз, ирымхэалоз ажэйтэан,
Уи дшақэмгэыгзоз, иантцэҕьа дшицэагаз.

Арфыцрақэа

Икаҭхейт ифыцзоу аамтқа алашара,
Ашэахэа ацэытцарақэагь ирыхьоуп.
Аусурақэа еилашуейт ццакрала,
Зынзаск ифыцзоу цэа-хаак рыҕэныхэҕэуп.
Арфыцрақэа!
Зегьынцэара арфыцра
Атэыла амеханакт ицэқэырцауа.
Мшэан, еитдамгылеи ифыцзоу абицара,
Акефхэа ирго иахьабалак рыбжьқэа.

* * *

Сдырфыхейт урт абжьқэа, ишьтырхит сгэыҕра,
Иатэарымбазейт сзышраҕы дара,
Саргы, споема сыманы сындэықэлейт

Сымцои уажэшьта атыжыртахь сара.
Атыжырта, сзыргәафуаз, исымто таха,
Споема маха-маха еиҗызыршәшәарц зтаху,
Споема, зыфара фы-шықәса сзыдхалаз,
Атыжыразы ѡажәи хҗа ратцкысгыы сзыҗу.

* * *

Атыжырта!.. ахәыцрақәа срыбжьаркит...
Зқыи жәшәи хынѡажәи аба шықәса...
Срецензия...
Дырѡегь мцаха исыцралеит
Бзанцдык сгәы интымцәазо
Смирнов иҗсра.
Акыргыи сеысшәеит.
Уи дысгәыдсыхәхәәлеит...
Исымаз сымчқәа
Зегыи иара изкзан.
Зынзаск сатәамбазакәа инысхалан,
Дсымпытцнажәеит уи – хырҗашыа змазам.

Аҗар наҳакәшеит

Смирнов!..
Аха абар даацәыртцит сҗаҗхыа,
(Дсымбалои ус сгәалашәарақәа рыкны),
Деилкыеилгәыцәза, деилфаца, дтамамха,
Игәшҗы зегыи хамтала ихкыаны.
Иара дышсыцу атыжырта хныѡналоит.
Аҗар наҳакәшоит еибаргәыргыо, ихазгәыкы.
Иван Иван-иҗа са сышкә иҗәаихоит:
«Арт аредакторцәа иҗрыжыуеит шыта ушәкәы».

АЖӘЕИНРААЛАҚӘА АХӘЫЦҚӘА РЗЫ

1954–1958

ЛЕУАН ДЫҒБАҚАЦАӘУП

Леуан амшын дазааигәазан дынхоит,
Еилкъак, хәыц бзиақ иоуп иара.
Зегь реиҳа ағбақәа уи бзиа ибоит,
Дцеит Гагранзагь зны нықәара.

Даныхынхә, ағба иаҳагьы игәақхеит,
Азхәыцра далагеит иара.
Ацыхәтәаны, аус ду ахь деихеит,
Аус ду – ағбақатцара.

Еизигеит гәи қауари рацәаны,
Ацәымққәа мацзамкәа ирхиеит.
Еихак ицшааит, ицарза ихны,
Жьақәакгьы ажьирақынтә иааигеит.

Дыхиоуп ожәшьта. Амшын ақәарақны
Аус иуеит ихшыә азкны.
Аус иуеит зегь рыла деиқәшәаны,
Игәы зегь рылагь иазтаны.

Хэаратахым, уи аґба ду ґаитцашт:
Иусқәа ґеио ицоит пхьаґа,
Аха, еґа умхәан, убри даґашт...
Абас ґажәи хәба шықәсаґа.

ЕДГЫ ИЦӘА

Ғәыблаак азна ааигеит
Еикәапхо ишәыз ацәа.
Уи амш ныхәа дус ирыпхьазеит
Еигәыргәаны аґаацәа.

Абри еипш аус зылшаз Едгы,
Жәа-шықәса дреихауп узхәом;
Шәарт ишыжәбо ала, ахәыцгы
Аус аґны деитцахом.

Жәа-шықәса дреихамкәа ас ґазтаз,
Ианизха – дфырхатцахашт.
Ғәыблаала ацәа аазгаз,
Тонналаґ иґеигалашт.

Исхәарц истаху шәахау шәара?
Дызсырхәозеи ачкәын ас?
Ацәа ґәыблаала аагара
Акыр зтазкуа аума нас?

Аґаацәа ныхәас ипхьазаны,
Изыргәыргьоз убри оуп;
Ачкәын ашәыр зґихыз уи аены –
Иара иеиґеихаз ацәоуп.

К Л А С С К А Ф Ы И Т Ә О У Х Ц А Ф Ы

Араукариа,
Криптомериа,
Хамеропс,
Секвоиа,
Бешорнериа –
Шака ихъантоузеи
Арт ажәақәа рхәара!
Егъафы ирыздырам,
Ирзеилкаарым дара,
Аха класск афы итәоу
Хара хцафы
Убарт рдырразы
Ирацигоит азәырфы:
Деиламга ихәоит
Нас, инейцых инапгы,
Хботаникатә бахчаф
Иуирбоит даргы.

Л И З А Х Ә Ы Ц Ы

Ан, Лиза хәчы
Дааныжны афны,
Иаарласны дымцар
Ҷамлеит Ҷара.
Ахәычы лхала
Лныжьра дацәшәаны,
Ғәыла Ҷкәынак
Дылзаалгеит лара.

Ақкәын краамта дирхәмаруан ахәчы,
Лгәы мырґығыуа, лмаршәа кны,

Аха иагъаагеит ифызцәа рыбжы,
Дѡаџкьеит уахь дцарц иџахны.

– Сааиуеит... саанза
Бымцан џара! –
Днақәымч, ахәычы
Илиџеит дцас иара.

– Сцом џарггы хәа
Ди илоумхәаз уара? –
Азгаб хәычы
Инеиџалырхът убра.

– Саауеит лассы,
Сааткгы уа сынхазом.
Саатк ибзымчхауеи?
Бшәома?

– Сшәоит ухәама?
Мап, сара сшәазом,
Аха ди дужьар
Калома?

ААЦЫН АЗГӘЫРЃЪАРА

Аацын гәырґахә!
Ибыбшза ишәџеит –
Иблахкыган адәи абнеи.
Ишџеицырхәо
Ашәа еисаны
Кармаџыси,
Рхьынеи,
Рдәынеи!
Адуinei иахыџәоит
Урт рыбжы.

Ишпахаау ашәа ирхәә!
Чынча хәыцқәакгы
Абрахь цыара
Ичырчыруеит
Ргәы азыхәә.

Вбас ишәымпхьазааит
Дара рзы,
Егьырт реипш
Ашәак
Рызхәом хәә.
Уртгы гәырғьацәоуп
Рыбжыы шгауа:
«Аапын
Хара хзынгь иааит!» – хәә.

АКӘАРА

Ахьхьа-хьхьахәә
Акәара неиуеит,
Ашәа ахәоит
Абжыы нтганы.
Абна зырәуеит,
Алымха кыдтца,
Гәахәас
Ашәа ҕацаны.
Ацлақәа
Настха-аастханы,
Амәа артоит
Иццакуа.
Уртгы ирдыруазаап, убама,
Уи амшын ахь
Ишцауа.

ИФЕИХША ДАҚӘШӘОМ

Ғынчроуп, ңшак ңьаргы иамысуа.
Икәызгазоуп амш шыкоу.
Фөы хаауп аҫәа иахылтуа,
Ғыц ирхны иахышыҫтоу.

Ашәыртлақәа абахчаҒы
Ршәыр рызнымкыло изазоит,
Рымахәтақәа еихытарны,
Зынгы адггылаҒы иназоит.

Ацкәын цәатцлак датцагылоуп.
Иаңхыа махәтақ аалакәзеит.
Ибла хнакуеит: ашәыр Ғажьуп –
ИҒеихша дақәшәом, уи длаңшуеит.

ҚЪААЗЫМ АҢХЪАРЦА БЗИА ИБОИТ

Қъаазым акала иқәлацәа дрыцкуп,
Икалап, ишәахахъазаргы шәара:
Уи бзиа иибо, дзыҒәхәроу, ңхъарцоуп,
ДаҒуп дубацыңхъаза архәара.

Макъана ашәа иңхъарца иазхәом,
Аиашазы, игәкыдхгоуп уажәазы:
Абжыь хәа уи иахылтуа еиқәшәазом –
Ғыжь-чыжьрамзар, иаҒыткәашам акгы.

Аха уи ачыжь-чыжьра иара изы
Мелодиа хааушәа иңхъазоит,
Қъаазым иңсы зегь иңхъарца иазкны,
Иаирхәоит, дышзахәо иаирхәоит.

Иархәа, макъана ичыжь-чыжьларггы,
Иархәа уи аҗхьарца ус, гәйкала.
Иархәа! Зны композитор дуззакггы
Иус далагеит убас чыжь-чыжьрала.

МАХАЗИ ХАҚИ

Махаз дхәычуп. Ашкола дтоуп.
Ихшыџ азышьт дызџу цароуп.

Уи арцаџы идта ирхиеит,
Аха игәы еихьнашьуа иҗалеит:

Цәгъа ибомызт ицегь еиғъзарггы, –
Ибзиазаны итцазарггы.

Ашкол аҗы, шыжььза, Махаз
Атәтәа иасаанза дыџ дахьцаз,

џызак, хьзыс измаз Хәқы,
Инаимтеикит ишәҗә аахты.

Уи класск ала иара диеиҳан,
Махаз дзышьтаз иара итаҳьан.

– Жаимаҗк исзеилкаауам сара.
Сыхшыџ азцартә ишсурбара!..

– Ишҗа? – иҗшььо дҗааит Хәқы,
Иџыза хәычы днееиҗаҗшны.

– Цыҗх истҗоз аума исурбаз?
Изгәалашәода уи, Махаз!

Ушақәтра азбахә ахәара:
Кыр цуеит исхаштижьџеи сара...

Абри атак хәа иахьиахаз,
Цәгьа игәы иатцасит Махаз.

Афызцәа шрыкәшаз ирацәафны,
Уи дирпхашьеит абас Хакы:

– Афныка уца! Убра уаатәа,
Цыпх иутцаз ухаштуазар сынтәа.

АҢСНЫТӘИ АЗЫН

Ихьтоуп, иауеит асгы,
Адгьыл хнакьеит зынза.
Афаршытракәа зегьы
Ирыхтцаалт итцагаза.

Аңша цәгьашәа итдәытәуп,
Ауухәа абжыы гоит,
Ашымхатцла цәамхьоуп,
Асы ақәхәхә изазоит.

Аеаңсахт амш лассы.
Ишашапуа мрак лашеит,
Икәашза ишьтаз асы
Ицкьашәкьаны иагеит.

Ихтит афаршытракәа,
Атца ирхыз зытит.
Ашымха махәтакәа
Рхы ифахан инеикәагылт.

Ашкол ахь ицаз
Махты, апалта пха ишэны,
Дааит афныка ихы хты,
Ипалта ишэых икны.

А М А А К Ы Р А

Ашкол ахь дцозарггы,
Даауазарггы,
Азы ихыз цхак
Дықәслон есқынггы.

Нахар изы уи ацха
Шәартамызт,
Аха цьюкы
Ирзыманшәаламызт:

Ихын ақырстақаә
Қба еиваны,
Маакырада
Акыр иоҳаракны.

«Издыруада, злахат
Гьежьюа дқалар?»
Абас зназы
Игәы иаанагеит Нахар.

Убри аеныцәкья
Цәымққәк пшааны,
Еикәәқак ижәоахыр
Инықәк икны,

Дцеит ачкәын ацҗахь.
Краамта убра,
Ихшыџ азышьт,
Даҗын аус аура.

Ихы ззикыз
Дадҗәатцала инаигзон,
Иеазтәылхны
Амаакыра еикәиршәон.

Уи далгеит,
Амаакыра җәҗәа кәитцеит.
Ишәартам ацҗа –
Шьта иманшәалахеит.

Илахатц җеҗьыргьы,
Иқәныкәо уаџы,
Икәлашт
Иахьымџанитцаша инапы.

Наҳар иус
Игәы азыртынчны,
Аџныкә ацара
Иеазикуюаны,

Дзышза, шықәсыла
Шәкы днареиханы,
Днаидгылт лыгажәык,
Илабашья кны.

Ихы дааџахан,
Ачкәын днеиџапшит,
Иоуразоуроу
Блала дааиқҗьишьшьааит.

Харантə дахьибоз
Быргс дигъязон.
Абырг дабаказ –
Ахəычы дуастон.

«Иуацшьызгада,
Дад, абри уара?..
Ҳаи, иараби!..
Уазыпшызшəа са саара?»

Атак ахəаха
Имазеит ахəычы,
Алыгажə инацитцеит
Игəыкза ибжыы:

– Абри азы еицш
Иазхаант уцсынтцы.
Укалаант маакырас
Жəлар рзы!»

АГЕОЛОГ ХƏЫЦЫ

Тарас хəчы иаб
Ус бзиоуп дызлоу:
Егъараан дубаргыы,
Ацшаара дафуп,
Дгеологуп уи.
Ескъынагыы дзышьтоу
Амаден рацəа
Ахьыцоу ахтроуп.

Шъжымтан нахыс
Афны дындəылтцны дцоит,

Ихэлаанза
Еимидоит ашьхақәа.
Ахьы зларсоу
Ахаҳәқәа ааигоит,
Зны – икыңу
Ахьыртәатцәақәа.

Тарасғыы иаб
Иус ихы азкны,
Мышкы зны
Хәык дынхалеит
Дыңшаауа.
Убра уи
Даара краамта
Ихганы,
Дхынхәит аоныка,
Дгәырғыо, дыццакуа.

Дхынхәит, аха
Игәаныла дығәғәаны,
Инагзоуп хәа
Ацабаа зыдбалаз,
Дхынхәит, зынза
Ибзиазоу цшааны –
Ибзиазоу,
Енагы акыр иацсаз.

Аха агеолог
Усс имцхъазеит,
Ица акыр
Иацсоуп хәа иааигаз:
Уи хымызт, хаҳәын,
Шьантца хаҳәк дажәеит,

Ихьызшәа ицырцыруа
Иахьйеаҗаз.

Аиаша ххәап,
Игәы иалсит ахәычы:
Ашьанца дахьяжъаз
Цәгъа дарҗхашьон...
Тарас, Тарас, уҗхамшьан –
Уабгы зны
Ахьы ахахәи
Ус ицәеилагон.

АҢКӘЫНИ АШЪХА УАРБЕИ

Иурокқәа рхианы,
Дзон ашкол ахь дыццакны.
Аңкәын бзиа ибон атцара,
Уи дазфлымхан ескынггы,
Иимбац, имахац адырра
Дашьтазафын иеазкны.

Аапын мра лашон, иҗхон,
Ахьтәы цыҗхьқәа канаҗсон.
Ғынчран. Пшак амысуа ғынчран.
Адгьыл азырфара иафын.
Бжыы затәык ахауа иалфуан,
Уи абжыы – шьха уарба бжыын.

Хыхь жәфәангәка ихаракны,
Иазҗагыаха, аеыргәғәаны.
Иҗыруан уи ижжаза,
Амцәыжәфақәа мырцысза.

Ашьха уарба иаџахузеи?
Ихагьежьыло зыџнаџузеи?
Аџсаатэқәа реиџабы
Ажәџан иатцәа иахымбаауеи:

Иаазқәылаз ирацәаџны
Уи амазкуаз азыџамлеи!
Шыжьымџан нахыс зыџнаџуа,
Ацқәын изихоу иџыруа,

Иџалаша уск абазаап:
Ашкол ахь хәа иццакуа, –
Ажәџан иатцәа амазкуа
Дышреиуахо гәанаџазаап.

А П Ш Ә М А Х Ә Ы Ц Ы

Зани заби
Гәыларә еиццаз,
Ацқәын ашџаџ
Дыџатәан ашәшьыра,
«Хәанџа џшәымас
Уџкала», – зархәаз,
Ихәыџзоу иакәын –
Фба иреиџам шықәсыла.

Игәы каршәны
Дшыхәмаруаз ахәыџы,
Дџатџкеит,
Днатџкеит
Дызџатәаз ашымџа:
«Аџшәма, уџоума?»
Иџацаза абжьы

Иналыркъан
Интамси иара илымха.

Хылқарчк ихашышы,
Уапа дук ишэны,
Ашта нтыц
Ибыргыз җуафк дгылан.
Алахь җашаза
Дзыкәтәаз ачы,
Ашта җыцбарах ибо,
Изызымкуан.

Ахәычы, дыфуа,
Амзырха дөыткьейт,
Усгы нҗааитит
Асас ишкә:
«Дии бабей шыжьза
Цьара ицейт,
Аха... са сыкәми...
Шәааи афныкә!»

АЦХЫНТӘИ АЦСШЬАРА

Ацхын ҳакан ҳарт ацсшьара,
Җлагер даара ихаран.
Икән ашьхақәа рыбжьара.
Иакәыршаны ибнаран.

Рееитцхәа иацакысуан ажәфәан,
Ацла дуқәа еихашышы.
Ихааза уи абна илфәуан
Ацсаатә рацәа рыбжьы.

Ҳацәон ҳтаҳхаа хәылбыҗхала,
Урт хшырзызырфуаз ҳара,
Нас ҳдырҗыҗахуан шьжымтанла,
Ачырчыр рыхга дара.

Ҳныкәон, ашьхақәа ҳархалон,
Иаҳзымдырзо аақсара.
Ицқьаза азиас ҳталон,
Азсараз ҳаисон ҳара.

Адәәҗы еикәахтон амца,
Ҳарт ҳаагылон ҳаикәшаны....
Иҳазгәамтазақәа аамта
Ишпацеи, мшәан, иласны!

Ҳаибаргәырғьо шьтаҳька ҳәааххан,
Ҳталт, ҳашкол, умзырха.
Ашәа бзиа, ақсаатә ирҗахтааз,
Ҳамтаҗс иузаагеит иахья.

ЧАЗ ХЫЛҶА

Ишап-шапуа, игәыкәтаҗан,
Аақын мра кәжжы икақҗеит.
Ҳколнхацәагы адҳәатцалан,
Уск-уск ахь зегь рхы дырҗеит.

Тынч дызтәома атаҳмада,
Абас амра анкажжу:
Изычхауама усда-хәысда, –
Аандак ашышра даҗуп.

Ифаҗхья, ахылѡ-псылѡ ахылззуа,
Ишьтоуп ахәста ду еитцхәа,
Итәрааф-мраафәуа җьоукы рҕызқәа
Уаҕа иқәуп, тынч ихәуа.

Джабы-хацуа аус шиуаз,
Атаҳмада ихы азкны,
Амѡахәаста ивга инагаз,
Даныл ифааихеит азәы.

Пагьяк иеипш җьара дубашам,
Иетхәа, ихы ҳаракны,
Атаҳмада иахь дагьхьяпшуам,
Датәеибазом уи азәгы, –

Дивсит жәакгы иамхәазакәа,
Инапқәа иҗьыбақәа ирҕакуп.
Апша такуп иблуз шкәакәа,
Ичаз хылпа хбыкны ихоуп.

Игәы иалсит атаҳмада:
«Бзиа ууит» имхәазеит.
Җаи, җьушьт, абри еипш збахьада
Сҗатца зышгы агәхьяа имкзеит».

Аамта даара кыр цахьан еипш,
Шьыбжьагәы уажәшьта еиҳан,
Атаҳмада наҕ данынапш,
Дгәеитеит: ишка азә даауан.

Амѡахәаста па даныла,
Атаҳмада иахь дааскьоит.
Атаҳмада ихәоит гәаныла:

«Чаз хылҗа дхынхэын даауеит».
Дамжъеит аҗахмада, дамжъеит,
Иара иоуп уи, иара иоуп.
Ихы ҳаракны днаҗшы-ааҗшуеит,
Ичаз хылҗа хбыкыны ихоуп.

Арҗыс ус дыҗыҗа-җыҗо дшааиуаз,
Инапқәа иҗыбақәа ирҗакны,
Аҗахмада дшақәымгәгуаз,
Дмаангылеи иара иҗны.

Ғааитит усгы: «Бзиа ууааит!
Исаҳә, дабанхо Мац абра?
Аҳәста дазааигәан дыҗазаап.
Сиафсны самхацеит хара».

Аҗахмада иус днакәыҗны,
Арҗыс паҗа днечиҗаҗшуеит,
Ибжы җарза инеиҗыҗны,
Абарт ажәақәагы ихәауеит:

«Уара избо жәала иуасхәар,
Еиызкаауа шуакәым збоит.
Иаҳа еиҗуп, хырәаа руҗар, –
Акызқәа рахь днечиҗшуеит, –

Мац иҗызқәа. Аҳәра иалгар,
Идәықәлашт рышьҗахыҗа ихынхәны.
Урышьҗагылан уҗыҗоухар,
Иаша унаргоит Мац иҗны».

ҲАШҶА ИҶАҒЫЛОУ АҲА

(Ахъыцқәа рашәа)

ҲашҶа аҳа ду Ҷағылоуп,
Даара бзиа иаабоит:
ИҶымкзакәа есышықәса
Ҳарт уи шәыр ҳаала ҳарчоит.

Ҳара ҳаиҶштәҶыа уи атла ду
АҶсаатәқәагь иргәаҶхоит,
АмахәҶакәа ирыдҶатцала,
РыҶтрақәа дара Ҷанхоит.

Уа дара акәҶаҶықәа хырҶоит,
Ихырхуеит, аҶшқа раазоит.
Еибаргәыргьо рычырчырбжыы
Есқьынагьы игалоит.

Аҳақәа иреиҶыу ҳауп уи,
Ҳара даара изаҳгәаҶхаз,
Ашәыр адагь – ирзыҶамлеи
АҶсаатәқәа уи Ҷынрас.

АДӘЫКРЫН

– Асы улҶәраан, ушәҶуа угылоуп,
Адәыкрын Ҷшза, адәыкрын,
Нас иухъзеи, ухы укәажьуп?
Исахәа, еилкаам са сзын.

– Алашарахь са санықәҶоз,
Шьарда аҶьабаа збеит,

Асы кылзжарц хыла сшагәоз,
Сыхәда хәахәаза иаанхейт.

ХАРА ХҖНЫ

Ажәван агәы цкьаза иҗоуп,
Амра каччоит ихааза,
Амимоза өежьза игылоуп,
Икәашза ишәтуеит ахәаса.

Блуззатә, хылцагы зхам дубап уа,
Ахәыцкәа хәмаруеит адәаҗны...
Шәгәы иаанамгаит ааңынран хәа,
Февраль иадыруеит ус Аңсны.

АЦАРАҚӘА ШЕИБАРШӘАЗ

Ахәаша адәныҗа инкарҗсеит.
Икәаң-кәаңуа еизаны,
Ацарақәа надеизалеит,
Еибаргәыргьо ирацәаны.

Дцәыркьа-цәырасуа даацәыртцит
Ацкәын – злымхақәа ирынктәу,
Хахәк аңырхәа инымәанитцеит
Уахь – ацарақәа ахьтәоу.

Аха ирмаахеит ахахә иршәыз,
Ицаст аеыөхәа рыгәта.
Рыҗс ахаара ркьышә ишықәкыз,
Иөыцпраан, инықәтәеит урт махәтақ.

Даара краамта изтынчхомызт
Ацарақәа еибаршәан,
Игәытҕкәа-ҕсытҕкәа, рҕеырзеикәкуамызт,
Ичырчыруан еилаѿѿуан.

Иангәеибаҕа урт гәаблыла,
Цәгъа шырмыхъыз уа ирбеит,
Иагъеицырхәеит рхы неидкыла:
«Лыҕсаа дхамамкәа хайкәхеит!»

Q-ГӘҒЫХАК

Адашъма днықәтәан шәкәык аахылтит,
Ашкол иҕамлац ахәычы,
Уа еразнаказ иаацәырцит,
Рахәи ҕсаатәи рацәаны.

Лыбла хәыцкәа еихмырсыҕызо,
Сахъоуп дызхәапшуа лара,
Бзиа илбо, илыцышьталцо,
Цисгъы лыватәоуп убра.

Ғсы зхоу зегъы уи илбартоуп,
Илбоит ажәақәагъ шанцоу,
Аха гәҒыхак ахәычы илымоуп –
Ех, дзацхьондаз уа ианкәоу!

Цисгъы иамоуп, иамоуп гәҒыхак,
Уи атәашъагъ шәымбауеи:
Иабоит ашәкәағ хәынап сахъак, –
Аҕсы ҕандаз, иахауеи!

НИКӘЛА ИАШӘА

Ацкәын цьоук рыфны дындәылцын,
Ифынеихеит дыццакны.
Амфәхәаста-па дфанылан,
Дцоит ифныҕа ихы рханы.

Иаб дзыздәықәйтцаз анирта,
Аамта даара кыр цахьан.
Илакьта-лакьто имфәхәаста
Абна ду иагәылга иган.

Дшәар калап, хәара тахума,
Иааикәыршан илашьцоуп.
Дхәычуп Никәала, кыр ихыцуама,
Сынтәа жәа-шықәса дыртоуп.

Уаф дицзамкәа имацара
Дцоит дыфкьа-фкьо, дыццакуа.
Икәша-мыкәша абнаршәыра
Итцфәуеит еиуеипшым абжьқәа.

Зны читбжык гоит, ипцәоит махәтакгы,
Иаафлоит дача бжыкгы зны,
Зны фәнатуеит атыфарфаргы,
Итцфәуеит бгахәыцқәакгы рыбжы.

Бнеи тхылашәи удыршәартә иҕан,
Ицәа дагытазызеит зны.
Убасқан шәак ааҕиркьеит ацкәын,
Акихәа ирго ибжы.

Ашәа ихәоит уи ибжы рдуны,
Иреихауп абжьқәа зегь ибжы.
Днеиуеит уи иаха длахфыхны,
Днеиуеит иаха игәы рғәғәаны.

Илымха аҕынза шытыбжык знаоуам:
Бжыла иҕаицоит хараза.
Иарбанзаалакь шәартә имам,
Ашәә убас ихәонатца.

Ашәә шихәоз ус Никәала
Изгәамтазакәә даанагеит;
Аа, аҕенцъыр иадыцчала,
Ацәымза ионаҕы илашеит.

АЦИТРУСКӘА

Ацитрусқәа атцла инылбаан,
Иөежь-өежьза иҕаланы,
Руапа шкәакәәқәә наршәыртдан,
Җаирпланк интәлеит еиманы.

Бзиа еилаҳәамзар шәартроуп:
Ахьта ззымчхазо роуп.
Мшыни шьхеи ирхыпраа ицароуп,
Рымәә даараза ихароуп.

Ицоит, ицоит урт Магаданка,
Уск дара рнапы иануп:
Ирызхьызаап хәыцқәак уаҕа, –
Ргәәхәтәы нарыгзарц ртахуп.

ИКАҘШЬЗА ИШӘИТ АЦА

(Л. Украинка лҕынтә)

Аца ҕаҕшьза ишәны
Абан атла иахьяҕоу.
Иатцоуп ахәыцқәа еизаны,
Аца ҕырхырц ауп ргәы иҕоу.

Цкәынгы зҕабгы уа ирацәоуп,
Абрахь, абнахь ишаҕоит,
Урт зеггы зышьҕоу акоуп:
Рнапқәа рхаха хыхь ипшуеит.

Аца, иҕаҕшьза ишәхьоу,
Иргәырҕагоуп дара рзы,
Аха, изхәартоузеи, иахьяҕоу –
Ахәыцқәа зыназом азәгы.

– Ех, аца, аца ҕаҕшьқәа,
Шәҕалеит шәара шәрацәаны,
Аха иназом ҕа ҕнапқәа:
Атла шәҕалеит шәҳаракны.

– Атла хәалар ҕа хлаҕәны,
Хзыкалозма ас хҕаҕшьза.
Уажәаҕхьягы абра шәааны,
Җашәфахьязаарын ожәшьта.

АБАХЧА ССИР

Абра амшын инаркны баҳчаруп,
Баҳчоуп акыр зымҕазкхьаз,
Амандарина хыхәа игылоуп,
Апатырқалгы – убас.

Уи анафсан иубо қәатцоуп,
Ажь хәа зыхк ыкамзи уа!
Аа, аикәатцәа, ари – шкәакәоуп,
Аа, аҕаңшь ажьымжәақәа.

Абри атцла абиа ҕажьуп,
Иөежь-өежьза иҕаланы.
Уи аҕара ишәпоуп, иҕәазуп –
Хөык ирызхауеит акы.

Рымахәқәа еилышь еидгылоуп,
Аҕа дукәа, атцәақәа
Калаҕ хыла ашәыр рықәжьуп,
Инибакылоит еибарқьуа.

Урт унрафсшәа хыхь уахьхалаз,
Иаахтуеит хаҕәрак, цаҕьарак;
Убраагь, ахахә еиоҕара иалиааз,
Аееимыртаҕа игылоуп цлак.

Изакә шәырузеи уигь иҕалаз!
Алахақәа еиҕәшьшьа,
Цаҕа икаҕәоит ацха ирылтәтцәаз
Амахәҕақәа ирхьыкәкәа.

Шәыр хкыс иуҕахузеи уаҕа?
Ибарақьатразоуп абра!
Ацлақәа зегь, рнапқәа рхахан,
Ирҕалаз умцаркуеит дара.

Унеила еимудара уҕоуп,
Уи абаҕча хәа хазҕу:
Ашьха дукәа атцак иамоуп,
Иамоуп архақәа иҕбаау.

Ашәыр хыкқәа узыңхьазашам,
Изгәалашәода урт зегьы!..
Мап исылшом, иссычхашам
Еитдых исмыргар сыбжы:

– Иҕам Аҕсны еиҕу тәыла –
Бахчоуп ауразоуроу иара,
Ашәыртцлақәа дара рхала
Ахахәтәҕьагы иалиаауеит абра!

ҲАБДУ ИЗКНЫ

Ҳабду даххаштзом ҳарт бзантцгы:
Деикәышла, изамѡақәа кычза,
Бзантцк имабашьзоз азәгы.
Зегь рзыхәа иблақәа хааза.

Дуастон ескынагы игәарцха.
Мшәан, иалимхуаз иара амҕы!
Икыгаз, шьалашыныз, еихаз –
Ихәмаруан ауп инапқәа рҕы.

Астол ссир ҳзыкаитцеит иара,
Иахьеиласоу умбо, игәгәаза.
Дхаман ханадтәалоз ҳара,
Ҳгәы тытцны ицон зегь ҳгәыргьатцәа.

Ҳабду даххаштзом ҳарт бзантцгы:
Деикәышла, изамѡақәа қычза...
Уи иахзынижыт – иахьагы
Зшьапқәа ирықәгылоу игәгәаза.

АҚАБЛА ҒРЕИ ЦЫХӘА БАБЕИ

Агәы атқанза бзиа иба,
Ажә аңшь цшза тәыџа ду,
Иарбзон ақабла Ғра – аңа,
Иаразын зегғы ирыцку.

Ахы нархәы-аархәуа ақабла Ғра,
ИшеиҒу иамтанакуан ан;
Ан гәыбзыҒ абзиабара
Игәыҕатцаган, цәҒыа ихаан.

Арахә рацәа адәеиужь иқәыз,
Иандәықәла афермахь еиханы,
Ажә аңшь ақабла Ғра шацыз,
Ирылагылеит рыгәҕаны.

Ахьшьцәа рыцын, рышьҕахь инеиуан,
Уажәы-уажәы неиқәҒыҕуа,
ЗынҒы жәи-қаблеи, ихәмаруа,
Ахьз чыдақәа рыхҕауа.

ХәыцҒы дугғы шеилаџынтуаз,
Еицзон арахә еицрхашьшьы.
Ус, ирымџатәны ишнеиуаз,
Бна дук иныҕдалт еихашьшьы.

Аамҕа кыр цеит, амра нзаалеит,
Илашьцеит абнаҒ иаҳаҒы,
Абра ишақәмҒәгуаз иақәшәеит
Ғәаҕрак анҒы аңаҒы,

Ихара-хаңшуа ан иацрыҕны,
Ақабла наскъеит хара.
Ицеит арахә абна илтны,
Ақабла аанхеит убра.

Иашоуп, ақабла иахароуп,
Уи иаңыөлеит ахәычра: –
Изсылымшозеи сара схала,
Абна снылал абара.

Инхықәгылеит иамбазацыз,
Кәарацчак ақәарагы.
Ақабла гра, ишатахзамызгь,
Инафыхәеит уи азгы.

Амч ааңнашәеит: уи интымси,
Имшәазакәа итыст иара.
Нас мөахәастала инафысит
Нырцәка иқаз ақәара.

Шьамханынза ифылагылеит
Аҳаскын уа иқашәқашәо.
Уи акраамта иааннакылеит –
Амла уамкуазаргь иумфо.

Ишқарацәоу ажыц акәзар,
Иагызакәбгьзузеи иафассы!
Иараби, убас анакәха,
Ангы аанагап лассы.

Ианарбап уа ассир шықоу,
Уигь иңьанашьяп цәгьза.
Да, инаскьяп ачықьра шықоу,
Иахьеилагылоу еилачза...

Арахә реилыргара аамтаз
Аферма аштаф, игьжьуа,
Иаарылахеит, зқа зыгәхьяахаз,
Ажә аңшь тәыфа ду қаауа.

Еигәныџт ахьшьцәа, зегьы игәартейт:
Иҕам аҕабла ҕра абра.
Аамта мышьты ыыҕа дәықәлейт,
Бҕьарла рҕеибыта, пшаара.

Аҕабла ҕра шаҕьо илоуп,
Абна дуаҕ ипшаауа.
Игәытҕьа-псытҕьа амџа иашьтоуп,
Амџа – афермахь изгауа.

Ааи, иҕьалейт, амџа иақәшәом,
Атх лашә аблақәа хнакуан.
Маза иашьтоуп уи иацрытцзом
Бгахәычык, харантә иабан.

Алеижьа кылкәкәа иашьтазаџуп,
Инамцкласыргьы цәҕьа иабом,
Аха, иабаҕоу, амч ацәмачуп –
Иақәпартә иҕам, мап, иазхом.

Аҕабла ҕра абна илоу
Аџстаа игәанамтеи маза,
Тәыџа хәычқәакгы шахагылоу
Апсақәа реипш итарза.

Агәы тцшьаауейт, изтынчхома,
Акәац бзиа апсахы пнажәоит.
Амч азхом хәа иаангылома,
Агызмал аџстаарахь еихоит.

Хара-хара инавс-аавсуа,
Икылпш-кылзырџуа ишазыпшуаз,
Аҳаҷаҳәа агә иташәейт уа
Имлашьуа бга дук ахьтәаз.

– Иарбатәуп! – убас уи иазбит. –
Җыт ахмырцкәа иңнажәжәап.
Даараза исзеиҗу алцуеит:
Жьыхәта дук саргыи исзынхап.

Атцыхәа аршәшәан икәарзалеиуа,
Ақабла инаңылт иара.
Ихырбза-кәрбзо, аңәа иңатәиуа,
Убас җәанатит убра:

– Бзиала уаабейт, сылашара!
Җәи, сыңсындаз, угәыгәтамхеи:
Уныгәнысуа умацара,
Ахәынцәа бааңсы уламхеи.

Аамта сыңәеит ңара сшыҗаз,
Уааңсоуп, уааңсоуп хымңада.
Сыуа, сеигәырҗоит уахьызбаз, –
Асас еиҗу исымада!

Уңсы ушәартә еиңш атың сымоуп,
Уа иуңырхагахом акы.
Аөн бзиа сара исымоуп,
Уаала, сысас, ухатңкы!

Ақабла настха иаагылеит,
Иамдыри ишазхәаз цәҗарак.
Ахәажьы зегь әеилагылеит,
Абри еиңшгь ахәеит аҗак:

– Исыдумцалан уиаҗара,
Суңцом, баша уааңсеит:
Зцыхәа бабоу аңныҗәара
Игәрагам хәа сан илхәеит.

Абригь ахәеит ақаблагы,
Блала «аңшәма» ианарбоит:
«Иакәым акы уеазукиргы,
Стәыџа цар уара иузхоит!»

Уаха иаламцәажәазакәа,
Ағынанахеит еацьара.
Агызмалгы, ажәак мхәазакәа,
Абга ду иазцеит иара.

Ианахәароуп агәы иалоу,
Идмырзыроуп ашьтамта.
Ақабла ґра, абна илоу,
Иашьталароуп урт ожәшьта.

Закәтә гәәґрои ақабла ґра
Уи ауха иахнагаз!
Закә ґбабаузеи амџа ґшаара.
Уи арыцґа зықәнаршәаз!

ґьаргы ґсшьара ґамґазакәа...
Иґшаауан уи, иґшаауан.
Ицеит аамта имаґзамкәа.
Ашьхарагь шьта илашауан.

Амч алзаазеит уаха алшом,
Ххәаада иґхастахоит цәгьала.
Ашьапқәа уажәшьта ирзынкылом
Бардк аенаванаршәт убра.

Нас уи акәхеит, ицәеит уаґа,
Аеыртынчзаны иара,
Абнаґ шәартак ыґказамшәа,
Иазнауазшәа уи џынра.

Адунеи зегь қиароушәә,
Иамазамшәә уи цәгъара,
Җсы зхоу зегъы ирыбжьоушәә
Ани иареи ргәыбылра.

Аа, уи ангыы уа иахъааиз,
Игәырғьо иақәғытуа аңа!
Аа, уи абз дугь ахъазтһахыз,
Ашлықь-шлықьхәа ирбзауа!

Аха, мап, уи башоуп, пхызын,
Ақабла гра пхыз иабон.
Лабәаба – цәгъарак азцәыртын,
Иааиуан ашқа, иааскьон.

Абга млашы цыхәа бабеи
Уи аамтазы иңшаауа,
Дара шеицыз инадымгылеи,
Адалақь еиңш рыцқәа хуа.

Җстбарада уа изеилымгеит,
Еиқәшәеит аиғара зыбжьаз.
Аурозоуроу итдырцәажәеит
Абна, атынчра ду зхатәаз.

Ашьа кашит, икашыцәкьеит,
Аха шәгәы иаанамгааит шәара
Җақабла хәычы уа итахеит хәа,
Ирфеит хәа абгақәа убра.

Мап, мап шәажьеит уи: иахтыгәылаз
Ахьшьцәа ршәақьқәа уа еицткьеит,

Цыхәа бабей бгеи, ифырлышуаз,
Абнаршәыраф иҗахейт.

Шыжьза аферма агәашә инҗалейт,
Ақабла җра, зан иазгәыку.
Азаақьхәа иҗаауа инаңылейт
Ажә аңшь ңшза тәыға ду.

А Ж Ә А Б Ж Ъ Қ Ә А

АХЬЧА-ЛА ВУЛКАН

I

Азиас ду, аеимартаға, аңшыхәцәа рхабла Манцъана иавсны инеиуан. Инеиуан уи ашышьыхәа, азышьтра зеггы тыртәааны.

Еивағға игылаз ахабла-өнқәа инрылкьшәа азиас ақәарағы иыхықәгылан шыца, рыбақәа еихмырсығьзо азиас ихыңшыло. Урт ирбон: ахы аарлақәа азы итыхәхәо, алымхақәа кьацә-кьацәза, аффақәа изсо, лак дара рахь ишнеиуаз, лабак ағытцакны. Ала, азы анахәлацәалакь, инейтас ишытыззон алаба шағытцакыз, убасқан агәышцы шкәакәаза иааңшуан, аблақәа тырхаха ақәара иқәгылаз рахь инаңшуа, урт иранахәарц атахызшәа: ижәбома исыдышәтцаз шынасыгзо.

Азиас ихыңшылоз Нарба Денуари иара ица хәыцы Русьейи ракәын, алаба зғытцарзза, изсо дара рахь иааиуаз, рла ду Вулкан акәын.

– Аферым, Вулкан! – ихәеит Денуар, ала аазхытцны, алаба иаңхьа ианнышьтанатца. – Аферым! Аферым!

Денуар ала ахы инапы аақәишьит. Вулкан уи гәахәа дус иқатца, инейтас ишақан, ашьтахьтәи ашьапқәа ирықәгыланы, аңхьатәиқәа наганы Денуар ижәоахыр инықәнатеит. Ала хәышлапса аеейтцых ауаағы иахьидгылаз, гыларыла иара иақарахарц акгы ааигнажьюамызт.

– Вулкан! Вулкан! – инақәиргеит ибжыи царыхәтәаза Рушьа, ала атыхәагыи неимлагәа икны днахеит, изнапык неитыхны инақәырххо азы инанагоз, тәәнанума даанума акы. – Вулкан, Вулкан! Уццакы, утал азы!

Вулкан шынтә-хынтәгыи италахьан азы, Денуар инапы назқәикуаз аанагон. Рушьа ихәтәала азы итамлеит: дхәыццәоуп, дыкәннашьеит, аха дгәаар хәа иацәшәан, даргәыбзыгт иара атәала, инейдыххылан, абз ааифнашьит.

Аби-аңеи рла рыманы ақәара ишықәгылаз, даарыдгылт Сергеи Виктор-ица Маиоров, иазыркыаңыи Маиорич хәа уи ахаблаңыи изышьтаз.

– Шәышны сныдгылан, аха... ара шәықказаап, – ихәеит дфәаңха-фәаччо, зуафыбжара инахысхьаз Маиорич, – Вулкан шәкәабейт ақәу? – ала иеизнагахьаз ақәарц-марцқәа азы рылытцәтәа иахькақсаз днарыхәаңшыи, инацитцейт: – О-о-о! Вулкан иахьа еидарак амңыи зыхнагазаап.

– Уи иахьа аус ду ауит, – дыхәмаруа инаиатейкит Денуар. – Шыжьхьа анысфа, ашны сзышнамгылт, даара ишоуроуп. Арахь ақәара саакәылт: иумшәатәны уааираны уқан усгыи. Уааира сазыңшнаты, азиас инхызбаалоз Вулкан нарыжәыстчо мацара, иаргыи аңарыхьит, амңыи еизнагейт.

Маиорич ала дналахәмарт, ахьз хәаны иакәфьытуа, абақ-абақхәа инапы абга инықәкшо. Вулкан атыхәа ааршәшәеит; атәым-уаа рахьынтә уи ахатца иакәын зегь реиңа бзиа иабоз.

– Ахы, уца шыта ашнықәа Вулкан уманы, – ихәеит Денуар, ичкәын иахь днахьаңшыи. – Уца, иазхоуп ахәмарра.

Нарба Денуари Сергеи Виктор-ица Маиорови еицны рфьинархейт, азиас иавга инагаз амшәа ианыланы. Ицоит урт усура аңшыхәратә объектқәа рахь.

Манцәана – ихаразоу шәдатә хьыңшаартәтә дгылулуп. Азиас аңшахәаңны ирацәоуп ашахтақәа, амардарақәа рфьы аштольниакәеи, дук нарыбжәамкәа ишшапа-шшапаза, еиваңга инашьту ажрақәеи.

Нарбеи Маиорови иңшыхәцәоуп – геологцәоуп. Манцьана усуртас иҕоу зеггы, ажрақәа инадыркны ашахтакәа рҕынза, напхгара азызуа дара роуп.

Сергеи Виктор-иҕа Маиоров доурысуп, Манцьана азааигәаза цъара ииз азә иоуп. Нарба Денуар – дацсуоуп, харантәи дааит. Уи дахьынтәааз Аҕәа инаркны Манцьананза, ианейтаха 15 нызқь километр бжьоуп. Аәдатәи адгьылқәа рҕны аусура игәаҕхон азы иңхәыси ихәыҕи иманы дааит абрака.

Нарбеи Маиоричи даара бзиа еибабо уаауп. Абар, шыта хәышықәса егьрыгым Манцьана аус еицируеижьтеи. Ахьыңшаара иалашыҕкны иаҕуп. Ишәымбои иара уажәггы еицны усурәхәа ишцаз. Шахтеи штольниие егъа еимырдап! Хара иахзеилымкаауа егъа ус хкы иалацәажәап, имәаҕырҕап. Урт быргцәоуп, хара хазларыхәозеи. Иаха еиҕуп хәиасып хәыза хәычы иахь. Халацәажәап Рушьеи иара ила Вулкани ртәы.

Рушьа Вулкан иманы аәныҕа даахьан. Ала адәныҕа иананыжьны, иара аәны дыәнан. Дук мыртыкәа ддәылцит ахәычы, дырәегь деитәнадгылт ила, ахәша зыхьшыны иан илтаз ачаса дацхауа. Ичаса ҕытқ аамаҕиҕын Вулкан инамтеикит. Ала аблақәа гәыбзыҕза, заа Рушьа инапы арбзеит, нас ашьшьыхәа ача ааимнахт. Машәыршәаггы цъеи иакысырын уи ахаҕыцқәа ахәычы инапы, уи бзантык иҕалахьоума!

Алеи Рушьа хәыҕи рхы рдыруа иҕалеижьтеи инаркны әнәтак иаазон.

Рушьа цшы-шықәса ихытуан, иаб диманы Манцьана данааи. Убри ашықәсазы Денуар цьоук рҕнйтә иааигейт зыжәла бзиоу ахьча-ла иахылтыз аласба. Рушьа гәахәа дус иҕаитеит аласба, бзантык ибахьазма уи еиңш иңшзәз: ибажәгәалеиуа, ахәы иақәыз, асысхә еиңш итатаза, иҕәымшәышәза, абла хәыцқәа тикәатцәааза, ахаҕы

кәырза, ичаамашәза – иашьтыхны исгәйдсыргәғәаландаз ухәарын. Рушьа аласба игәйдихәхәалт, ақышә дагәзырц егәаигымхеит. Аласба бажәгәалеиуа абри акара бзиа избаз, иаргыи бзиа дшабоз адырра инаҗеит: абз хәычы аатнахын, изамға инахьнашьит.

Абас ауп ахәычи аласбеи раҗхәза иреипылашьахаз. Абри инаркны урт есаaira еишьцылон, ирызхауан. Денуар, алақәа бзиа избоз, аласба азыкаитцон, ибжьон.

Убриижьҗеи иҗеит, абар, шыта хәышықәса. Ахьча ласба ла-духеит, ашьтахьтәи ашьапқәа ирықәгыланы ачанаашьтнахуа, гыларыла ишыжәбоз еипш, Денуар инаидфылоит. Вулканхәагыи хьзыс иарҗеит. Изхәит, ддухеит Рушьагыи – ихытҗеит шыта жә-шықәса, хара имгакәа далгоит аҗбатәи акласс. Иазхәит, иҗәғәахеит Рушьеи Вулкани ирыбжью абзиабарагыи.

II

– Вулкан! – ибжьи наиргеит Денуар. Уи аамҗазцәкәа алагыи иаҗхәа иаин иаагылт. – Амагазин аҗынза уцароуп, – Денуар ақбаад бҗыц аки наницан, нас уи абҗыц җарақәак нацданы, арҗмаҗк инҗеитҗеит. – Уст, иаанкыл. Уццакы, мамзар Рушьа аурок дахцәагхоит.

Вулкан неиҗаҗеит, ахаҗыцқәа рыла арҗмаҗ аашьтнахын, ашырхәа адәныка индәылҗеит.

Амагазин аҗынза километраки бжаки бжьан. Вулкан уахь ацара-аара иашьцылахьан. Ауафҗсы иатцкыс иазыманшәалан ианаамҗоу ихәхәхәҗны афныка ахынхәра.

Амагазин афнуцка ауаа раҗәан: афатә зҗахыз, арыжәтә зҗахыз, шыжьымҗанмыз, еизаны икан. Вулкан ашьшьыхәа ауаа инарылс-аарылсуа, азәгыи идымкьысло, ахи даара пату ақәҗданы, адахҗа ашка аҗынанахеит.

– Аочеред, аочеред! – цьюкы ихәмаруа, рыбжьқәа надырҗеит, даҗа цьюкы, амға азкны, инаҗагылт.

Адыхэтэантәикәа аминут азы инапыркьейт, ала мгыгзеит, аха убри еипш блакәак хәа днарбеит, урт апырымтыр цсыхәас ирымааз.

Артмак адахта иныкәцаны, Вулкан ахәхәхәтөы инеифагшит.

– Бзиала уабеит, Вулкан! – дахәлаччо фааитит ахәхәхәтөы, артмак итихыз ақбаад бгыц дагхьо, нас ажәлар днарылапшын, дыхәмаруа ус нацитцеит. – Ишыжәбо еипш, сас бзиақ дахтааит. Пату икәцатәуп.

– Утәеишь, утәеишь уххь згеит! – ихәеит ауаа ахьейлагылаз азәы, акәакьяфьы икфәагылаз ақәардә инапы нақәырххо, ала иарбауа.

Иаабарччеит зеггы. Вулкан иатахзамкәа алапш ааихнагеит уи ахатца, абри акәхап иазбазгы: атәара уаргәақуазар, утәа ухаца, сара атәаха сымам, ауаа сзыпшуп.

Ахәхәхәтөы ашьақари чабаба бжаки капанны, артмак интеитцеит, аганахьшәагы цьара инавейтцеит иаанхаз апарақәагы. Артмак ахы неибаркы ала ианамцеик, ахапыцкәа рыла иаашьтнахт атцакәа ирынкны, нас амагазин ианыналоз еипш, ахы пату ақәцаны, ашьшьыхәа индәылцит.

Рушьа крыф-крыжә, ишәыра хәычы ихәда ихшьны афны дандәылц, адәныка, иара атыц афны ихырбза-кәырбзо игылан Вулкан. Уигы ианаамтаз шьыжхьа афеит: Сырма, Рушьа иан, иалтахьан акәац злаз асуц ача атцаркәафәаны.

Еицдәықәлеит Рушьей Вулкани, еиццоит урт ашкол ахь. Ахәычы имацара мышкгы ашкол ахь дымцацт, есымша днаскьанагон Вулкан.

Инеиуеит Вулкан, ахәычы ивагыланы, алымхақәа кьацәкьацәза, атдыхәа ду хьырнаа иахьнырхаланы, ахы ҳаракны инапшы-аапшуа. Агәәануп уи, иудыруазеи, зеипш камло егыкам, адәы иқәланы инеиуеит, уа арахә хәуеит, икшо анрылоугы абахьейт Вулкан. Бзанцык иахаштуама, зны

ацәҕыс ацәа иҕачны, Рушьа ишҕа атәыџақәа харшаланы аҕәанаанахаз. Дзықәнаршәараны иҕаз ахәычы, Вулкан уа идгыламзар! Икыднатейт Вулкан, ацәҕыс аҕәәкәа ацәа азы аанамго иҕацаны, иҕхарс идәықәнатеит.

Ашкол аҕы инеит. Убраанза џ-километрак иреихам. Рушьа агәашә аартны ашҕа данынҕала, Вулкан шыҕахьҕа игьежыт. Ицоит шыҕа аџныҕа, агәы тынчуп: Рушьа иахь-шәартам атыҕ аҕны дыҕоуп.

Шыбыжыонгы ахәычы хырџаада дыннажыуам Вулкан: атыхәтәантәи аурок иалгарц 10-15 минут шыбыжыу, агәараҕы инеины иаатәон изыцшуа, мамзаргы Рушьа агәашә дтыцны, адәы данаақәлоз, инеицылон иара.

Рушьа гәыпџык ахәыцқәа дрыцны даауеит ашкол аҕнытә. Ивагылоуп Вулкан. Атәым хәыцқәагы бзиа ирбон ала. Зны-зынла, ахьз хәаны, ахгы рнапы аақәыршылон. Уи азин рнаҕон иара, аха амцхә уақәымгәыҕын!

Ахәыцқәа еицны ишаауаз, Рушьеи цкәына хышки аймак роуит. Ацкәын хыш Рушьа иатцкыс деихабын, илангы дыҕан. Леишәацәгьак иакәзаарын; ашырхәа днеиҕацан, Рушьа имахцә нҕарс иааникылт дымџанитцарц. Ахьымзг имгеи... Рушьа иакәу цышәымшыааит, мап, Рушьа ацә-гәара данақәшәа, акахаха имҕакәа, Вулкан атаххәа ина-рыбжыацалан, ацкәын хыш гәышпыла иахьынаижәлаз, деизҕа днышьҕанатеит. Ала, азшьапык игәы инықәыргәгәа, инеихабаеит, аблақәа цәгәашәа ицәыркшацаны, ахапыц-кәа хырцәацәаны.

Шамахамзар ахапыцқәа хнарцәацәомызт Вулкан, аха ожәазы ацсахы еибакзааап. Уи аҕара игәааны ишыҕазгы, ала ацкәын икажыра ада даеа цәгәарак ҕанамтцит; имаҕәа цәара ицнамжәеит, имыцхаит, – ацсахы еибакит хәа ани ацкәын иацлабуазма, дыршәатәын, – даршәеит, даеазны уи еицш аус хәымгақәа нап рылеикрым. Аиаша ами, еицыз ацәџәа зегы рцәа иааҕазызеит. Ацкәын хыш дҕәитҕа,

ихэа уамшыа, иу уамшыа, ипштэы ихыгга ифызцэа даары-
лагылт. Вулкан акэзар, уи иаағызымызын ыынтэҕа Рушьа
иааикэшеит, нас абз татаза иааҕаны, ахэычы инапгы
аарбзеит.

III

Нарба Денуар ионы еилыхаран. Иҕан уа атэым уаагы.
Аидара мөангага автомашына аоны иазааигэазаны игы-
лан, ашыҕахтэи азганк аартны. Манҕыанатэи чкэынцэақэак
уи иақэыртзон аилахэарақэа, ачамаданқэа.

Денуари, Сырмеи, Майоричи ҕырак еидтэаланы
еицэажэон. Вулкан аоны аҕхыа аандаҕы иҕахэан. Рушьа уи
дадгылан, ахы-аҕэы инапы ахышыа, илахь еиқэыршышы,
ожэымзар-ожэы алаҕыртз ааиҕкыасап ухэартэы. Вул-
кан гачамкны аблақэа ҕраа, зны ахэычы иҕаҕшуан, зны
ақкэынцэа, еихыыс-еиҕысуа автомашына амаҕақэа
ақэыртзон.

Ала иҕалаз азеилкаауамызт. Автомашына ааины иах-
ыгылаз усс иамамызт; уи уажэы аҕхыагы иабахыан, абра
иааихыан, иара Вулкангы Денуар егырааны иақэыртэаны
ҕыра игахыан, иааигахыан. Аха уажэы зынза даҕакалашэа
иҕан уи амашына: ашыҕахь аартын, аоны идэылганы
маҕақэакгы ақэыртзоит. Измаанозеишь абри? Вулкан
уи еиҕш бзантык иамбацызт. Нас ақкэын хэычы Рушьа-
гы хыаак имоуп. Уи есқынгы длахыхза акэын дшыҕаз.
Ихьзеи, мшэан, уажэы? Изҕархэазеи иара Вулкангы
иаалырҕыаны? Иҕамлазааит абри аонаҕаҕы рыцхарак!

Абас ахэыцртақэа аман Вулкан.

Иҕалаз уи ауп, Нарба Денуар иҕхыаны Аҕсныҕа дыргон.
Манҕыанатэи ахыпшаарта анапхгащэа ироуит ашэҕэы. Уи
убас ахэон: «Хазну аамтазы Аҕсны агеологиатэ-ҕшыхэратэ
усурақэа ҕаҕала аҕиара иалагеит. Иҕазхом атыптантэи
ауаа иреиуоу аҕазацэа, убри аҕнытэ хшыхэоит Нарба Де-
нуар дырхынхэны дахзаашэышьҕразы».

Манџанатәи анапхгаџцәа абри еицш ашәкәы ан-роу, мап рзацәкуазма. Урт иахаггы еигәыргъеит амилат хәычы рреспубликаґгы аґиара иахьалагаз агеологиатә пшыхәратә усура дуқәа. Ацсны хәтыр ду ақәызтцоз, ахауа зхы иазырхәалоз, ацсуа шәыри амацар ґацеи рґама хаа збахьаз, Нарба иааицхьан иархәеит аусқәа зеипшраз, Ацсныґа ацара шаґаххаз.

Дақәшахәтхеит Нарбаггы, иахаггы деигәыргъеит. Ацсынгы адгьыл иґдоу абеиарақәа рыцшаара зынзак еитдырхзаап. Уи ус бзиоуп. Апышәа имоуп Денуар. Дацхраашт.

Аґылацәа еизаны, Денуар имаґәақәа амашына иакәыртцон, днаскьаргон.

Денуари Сырмеи, Маиорич ґынха дук иеицш дыпхьазаны, рыцсы рзиґәымхуа иацәажәон.

– Ацсшьара аншәоулакь, хымґада шәнеи Ацсныґа, – лхәеит Сырма.

– Ақәа амшын азааигәара аґны бзиа хазгылоуп, – дазыґаитцон Денуарггы, – иреиґу ауада уара узы ихивоуп.

– Хаи, цуышәт, сара стәы уи аґара иусым, – енаґ еицш дґапґа-ґаччо дцәажәон Маиорич – Шәымџа бзиахаа-ит шәара. Аус ду – агеологиатә-пшыхәра имарымажаны, алтцшәа бзиа шәнаґо ишьақәгылааит Ацсны. Вулкан... Хаи, шаґа ибзиааз Ацсныґа ишәызго иґазар. Сыґәра жәгоит усггы, сарггы ишәасхәоит: ауаџытәыџса иеицш хәтыр ақәцаны иныґәызгоит.

Псыхәак аманы иґазар, Денуар Ацсныґа игон Вулкан – ала бзиа, ицкәын хәычы ихыиаазалаз, аха уи залшомызт; жәохә нызқь километр узлахәозеи! Ала ахаирплан иґартәаны излоугарызеи, насггы ґык иаґароу ала. Уакәиґызтәуада!

Рушьа хәычы азаақь ааґиргеит, иани иаби амашына иакәтәарц рґанынарха. Инапқәа ала ахәда иакәыршаны икит дқьызқьызуа.

– Уаала, нан, уаала, – длыргэыбзыгуан иан, – уаала убра-агы иузыхапшаап ала бзиа.

Ахэыцы Вулкан инапкэа аларцсны дгылан, ауеимадахэа инеиматэо. Ангы абгы даара ирцэыхантаран ала ааныжыра. Аиаша ами, Сырма азык азы лылагырз аахафкэалеит, аха Рушьа илмырбеит зынза деицэахазоит лгэахэын.

Вулкан, изаазази иарей реицыртра, иахагы иацэыхантахеит: атаацэа амашына инталаны рфанынарха, иууза ицан, ацхятэи ашыапкэа аанда инадыргылары, ауура иалагеит, амашынахь ахы рханы. Иууан, аеашыуан Вулкан, ауафытэыфса иеицш ицэуон. Ицэажэон, иара атэала абас ахэон: «шэабаци сныжыны, сзыхшэырфьозей? Шэара шэыда исзычхауам. Снышэмыжын, снышэмыжын, сгэыкны сыцсуеит!»

Нарба итаацэа шцзтцэфьа, Маиорич ифныка игеит Вулкан. Уи хэычык иахасаб ала игэцаракны дахылапшуан. Ифны ауадакэа руак афны атэартэ азыкаитцеит, уа иазышьтеитцеит икэымшэышэза иказ акэахьча. Шьжымтан дшаагылалакь, ала ахыфназ ауада ашэ ааиртуан, днеины Вулкан ахы ишышыуан, иадигалон аконфеткэа, цыхьа даара бзиа иабалоз, нас асуц кэацмацараха иазыкаитцон. Хымш, иага азиундазгы, фатцак ачагы лбаанамдеит. Убри анафс афатэ инамцклас-аамцкласуашэа ауан, аха крафеит азухэартэ иабаказ! Маиорич иргэыбзыгуа акышэ афатэ анаакэиклакь, агьама абон ауп, лак ишафац иафартэ ианадицалалакь, аблакэа траа ифапшуан. Уртцэажэон, ицэажэон урт аблакэа: «сгэы иагом, сгэы иагом; срызгэыкуеит сылацэа анаахыст инаркны сзаазоз ауаа!»

Ицеит мызкы акара. Маиорич икылкьа изнеит ашэфэы Анарбакэа рыфнытэ, дара еибганы Акэа ишнеиз ала. Ани аби, нас дара рца хэычи, асалам изаартиуан Маиорич, иазцауан Вулкан агэабзиара.

Нарба итаацэа, згэабзиара иазцауаз ала, иубар иузымдыруа икалахан, апштэы ахыгга, агра таханы. Маиорич егы азиундазгы, иагэарпцханы хэа крафомызт.

Амч цеит ала, енак ала зынзатцэык иаадэылтцлон, адунеи инықәпшны, дырцөггых игагалеиуа атыцағы инеины инатэон иқыақыза.

Маиорич игэы архытхыцит иоуз ашәкәы. Аенытцәкы днатэан ионы идэықәцитцеит атак – асалам шәкәы. Уи Нарба итаацәа адырра ритеит, Вулкан хар амамкәа ибзиахәза икоуп хәа. Маиорич аиаша имцит. Рушьа хәычы игэы иатдасыр хәа дацәшәаны, насгыы уи дгәыгуан Вулкан акашья лассы иацсахуеит хәа, агәыкра – аамталатәи ачымазара еипцхьбоит хәа..

Маиорич адырцаены шыыжыза дцагылан, иаахитит акәац зтаз консерв банкак. Уи игәалашәеит Сырма абанка аахтны Вулкан ианалталак, ала даара гәахәа дус икәтцаны, ишафалоз.

Ала ахыцоназ ауада ашә ааиртит. Дныцналт абанка кны. Ала атәартағы дагынеит, днеилыцсаит, ибанкагы неимпытцкыан ахыгәра инықәхаит: иацхья аееитцых ицсны ишытан Вулкан.

– Вулкан! Вулкан рыцха! – аациргеит Маиорич. – Ас сгәы иаанагомьт сара. Угәыкра, угәхьяагара аамталатәи усуп хәа сыкәмыз. Амц схәазаап нас, – убзиахоит хәа сақәгәыгны, хар умазам хәа ашәкәы цны идэықәсымцеи Ацсныка. Исеилымкаазаап, узааз рзы уара угәыбылра шыгәгәазаз, цсахра шақәмыз. Вулкан! Вулкан!.. Ааи, иашатцәкызаап дара ацсацәа ражәацкақәа: «Ала ауацы ишыа алоуп», «ала зтәу итәзоуп, дацсахуам».

Маиорич дыгәжәажәо дзацырцуамьт ала, уажәы-уажәы ичабра ааицшыуа, илагырз ирбон.

Вулкан, азды еиқәикызшәа акәын аеыреинеины ишышытаз. Уи цсынгыы аказшыақәа еицанакуамьт: алымхақәа кьацә-кьацәза игылан, агәышпы шкәакәа цган, ацыхәа ду ашытахьтәи ашыапқәа иаарыдкыысло, ишшапаза иаван. Абз цыхны цакатәи ацламхәа иақәын, абз тата, Рушьа хәычы инапқәеи изамцеи зырбалоз.

АМШӘ

Уафы дахьымнеишаз адгьыл иқәнагалт ахьыпшаафцәа. Иаарыкәыршаны бнаран. Хәуык иргәыдымзалоз атла дуқәа, рхы ажәван иатқакысуа, адоуцәа реипш, иеилагылан. Урт рымахәтәқәа ирықәтәаз аңсаатәқәеи аешқәеи, итынчза ргәы каршәзаны акәын ахьыпшаафцәа ишрыхәаңшуаз. Хьаасгыы ирымамызт урт. Рхаан ирбахьазма ауаа захьзыз! Итынчран абнафы. Ашәаңыңаң шанхазшәа, икәызгаза игылан. Бгьыцкгыы ңара итысуа убомызт.

Абна еифыцәаа, илакьта-лакьто инеиуан азиас. Убри аңаф ҳарак иқәланы ицон ахьыпшаафцәаггы, хьыпшаага мағәахәлеи бңарлеи рееибығаны.

Ахьыпшаафцәа дара ртәы кәртцон. Ңара баҳала анышә аатдырцон, гәыблаак иғанырыпсалон, нас, азы ағтағәаны, еиларфынтуа-еиларфынтуа, итрызәзәауан, ашыла зныз еипш агәыблаа ртыс-тысуа. Агәыблаа иахьығәаны ицоз азы, иаццон илас-масшәа иказ агәам-чамқәа зеггы, аңақа иаанхон ахьы злаңсаз аңслымз. Дағәазныхгыы икьантазза ихтны иказ цақьак иағдгылон, жьахәала инас-насны, хахәкәырчахак аамдырцон. Ахахәкәырчахаггы ахьы алацәацәа иалан.

Ишыжәбо еипш, тәыла ссирк ауп ари. Егьа ахьы шәыпшаарын шәарггы, убрақа шәыказар. Ааи, хымңада, ишәыпшаауан, аха иабақоу, унапы-ушьапы имарианы иахьыназо дгьылым. Уи даараза ихароуп: акыр шьха урхы-сроуп, акыр зиас урроуп. Уи амацара акәындаз иҳабаргәз – акыр мшынгы-океангы урырны уцароуп. Аңара шәаналгалакь, икалап шәцарггы. Абарт ахьыпшаафцәаггы убас зны ихәыцқәаны аңара рымцоз.

Ахьыпшаафцәа рначальник уаф тынчк, гәыразк иакәын. Инапафы аус зуаз даара бзиа ибон. Дарггы ирызгәакьоу азә иеипш дрыпхьазон. Иххәыцуан. Алхас Базала-иңа хәа

ишьтан. Уи апышәа ду змаз, шьарда аамта убри атәылаҕы аус зуаз азәын.

Алхас Базала-иҗа хаҕәкәырчахак нархәы-аархәуа акыраамта дахәапшуан, нас ишәкәы ырақәак нанитеит. Ахахә ахы рацәаны иалоуп хәа акәхап. Компас хәычыкгы атра иаатиган, ахсаала инақәцаны илацш нахигеит. Ишәкәы даҕа ырақәакгы нацитеит. Ахы зланы ирбаз ахахә, иа-хыырбаз атыц антатәымыз. Уи еилыхха акомпас инарбон.

Убас ицшаауа, ирбаз-ирахаз ашәкәы ианцо, абнаршәыра илаланы ахыпшаащәа шнеуаз, бжыцәгыак нарахан, ахышәтхәа иаатгылеит, еразнак рабцъарқәагы иаары-хан, ирхианы иаркит. Акы хәааит, аха изакәу здырхуа-даз. Ахыпшаащәа – агеологцәа неихәапшы-ааихәапшуа игылан, иахырхәаара рзымдыруа. Абна нытцырцәажәааны, инамазит уи абжы. Уаха ианымгаза, агеологцәа рацхәака рҕыҕархеит. Урт шьта ашьшьыхәа ицон, иаха агәеанызаара рыманы.

Азиас накәаратдашәа аун, ахыпшаащәа злацоз аган акәымкәа, егы аган иаха аенаднацитеит. Уа ожәшьта ишь-шьын, иагыцаулан. Агеологцәа илакәырашәа иахыкәз инылбаауан еицш, дырҕегыых еиҕагахит уи абжы, игеит, аха пыхыа ааста такәы иааигәаны, насгы хынтәкагы инеикәырццакны. Ахыпшаащәа ирдырит уи закәыз. Даргы адгыл рҕеиуатәны инаскьон, рыцсы заны, ры-шы-рышы неикәтцо. Абнаршәыра иалцшны ицшуан цәара ахәангак аабондаз хәа. Атцыхәтәаны, ахәанга мацара акәым, иагыырбеит иара ахаҕагы.

Нырцә, ашысламшә зкәшьшьы, азы иалахалаз акәара икәгылан амшә. Ахы наркәны азы иштәпшуаз, ашырхәа ашыапы нытнашьын, псыз дук еимлагәа икны иаатнагеит, ишамчыз иагнымҕаннацитеит шьтахька, акәара икәсыжыуеит хәа, аха убри акара ирыҕәгәаны, ахы иакәыхшаны иакъеит, ацсыз хыууаала иааны, дырҕегыых

азы интахахит. Инақәырццакны иакит даеа псызкгы. Уигы убас ирблакьаны ианаршә, азы ашқа ептацахит.

Ахьыпшаащәа амшә иканатоз цышьо, есаири ихәазаны рәадхало-рәадхало ишнеуаз, иара аҭаҭаҭа-цәҭа инеины, афасара ишылаиеит. Зынзаск иазааигәа-захеит, даара ирыбжьазар 15–20 метр ракәын.

Амшә алашыфкны аҭсызқәа рымәантара иаҭын. Даеакгы иазхәыцуа, даеакгы гәанато иказма.

Зны-зынла усгы ҭалон: иршәны идәықәнатоз аҭәара инықәхауан, аха убри аҭара азы иазааигәан, ишааҭаҭ-ҭаҭлакь, цаҭа азы иналахауан.

Быжьбаҭа-аабаҭа псыз анымәаннатца ашьтахь, амшә аакәгыжьын инықәлеит шытахьҭа, ашысламшә илафыоуа. Нас ибыбит, ихәааит, аха ишҭа шәхәарауазеи!

Ахьыпшаащәа иеилыркааит зегы. Анасыҭда, иршәны идәықәнатоз аҭсызқәа, аҭәараҭы иаанхоз цынашьоза-арын. Ахы, шыта сызхара скит, исфап хәа ианеихалакь, ахампал убап. Иабаҭоу аҭсызқәа? Машәыршәа иубо-мызт акгы. Уи аҭсахы ҭнажәон амшә. Изыхәауазгы иу акәгышьан.

Агеологцәа такәаамҭа иахәапшуан амшә, ршәақьқәа харшаланы икны, аха аихсра рхашҭны. Иара шаҭыц иаҭын ҭгала змам аҭбабаара. Иаха-иаха игәауан, игәаа-цыпхьаза иахагы иргәгәаны имәаннатон аҭсызқәа. Ахьыпшаащәа рҭәара псызқәак аныаҭәанажьлозгы ҭалон.

Ахьыпшаащәа, амшәи аҭсызқәеи реихәмарра ишазкылпшуаз, рначальник данаамхаоыцызза, амшә дабеит. Зегь дарароуп ожәшьта хәбеит хәа наизбын, иеаариашаны дөагылан, акоманда оыҭаитцеит.

Аначальник икоманда хьахә-хьачара уеизгы азәгы изазуам. Уи шҭаҭалазои! Алхас Базала-иҭа иихәаз – хәоуп. Инагзатәуп. Ишратәаз еипш, инарыгзеит ахьыпшаащәагы.

Аначальник икоманда абас ами ишеилышэкааз шэара: агэгэахэа инеиқэырццакны ашэақьқэа аатќьейт. Амшэ еизќьа аќэара инеиқэахит?

Мап, иќалаз даеакзоуп. «Ашэақьқэа лашэырќэы, шэымхысын», – ихэейт Алхас Базала-иќа. Ус абаимхэоз, амшэ данаба, ирыжэло, иргэйдло акэым, рыгэхьяагы амкзейт. Апында нарцэи-аартэишэа аун, изышыцыла-хьюу азэ иакэызшэа, итынчза аначальник инаихэацшит. Ифеибаргылт егырт ахыпшааоцэагы. Уртгы убас гэыразыла алапш аарыхнагейт.

– Уа мшыбзиа, Мышэ! – аатирќьейт ахыпшааоцэа руазэк, дыхэмаруа.

– Уамашэа иќоуп: ишэом, ирхауам! – иаацэеишьейт даеазэы.

– Уажэада ауаа амбазакт. Уи ауп иќалаз, – ихэейт Алхас Базала-иќа.

Ахыпшааоцэа ашыақар кыци агалети ыршэны амшэ идамцарыпсеит, ираазахьюу цстэык акэзшэа. Изаламышэмаррыз. Иацэшэомызт усгы. Уабацэшэоз, аеыртынчны, еыртыс амазамкэа, аќэара иќэгыланы ирыхэапшуан. Аеарыцэгьаргы иалшооз? Рышка азы аеалажэны инеиаанза, быжэра-быжэцэа иргон. Амшэ аламкэысит иамцарыпсез, уссгы иамбеит.

– Иуатэоушьом акэу?

– Еигыу утахума?

– Акэац цны иеигыушьозар?

– Ижэны акэзар?

Еибарччо ифеиларыпсеит ахыпшааоцэа. Амшэ иахагы интерес ишытнахит ауаа, урт рыбжы рдуны иччо, ицэажэо анаба. Инеизќэфын, ашытахэтэи ашыапкэа инарықэтэейт, агэышца шкэакэаза ахыпшааоцэа рышка иварха, алымха кыдцаны изыршуа, ахы наќа-ааќо икны.

– Хаугәаҗаҗеит хәа сыҗоуп, – нақәҗитит аначаль-
ник. – Аиуара хабҗьазааит иахьарнахыс. – Абри ашьтахь
ашырхәа ифызцәа рахь дынхьаҗшы, инацитцеит уи. – Ахы,
хдәықәышәтца. Аамта ҳацәмачуп. Хамға хароуп.

– Аоыза аначальник! – иаалырҗьаны җааитит
хьыҗшаафык. – Агыгшәыг абра иааныҗьны хцарцу?

– Ишҗазааури нас? Имашьцазоуп, хәҗхьарҗьы ихаццоит
хәа угәы иаанагома? – днеихыхәмарит Алхас Базала-иҗа.

– Ишьтәуп, наҗ!

– Избан, җьушьт! Иамаҳкузеи – днацҗҗьеит Алхас Базала-
иҗа. – Изыххарҗьозеи? Агыгшәыгқәа ирхыҗхьазалоуп хәа,
ахьз иахырҗьаны иахшьырцу? Мап, уи иашам, иашам –
ахьз иахырҗьаны ахәшьара, иаҳаракҗьы – ашьра. Досу
идырхәалаз ахьз акәым иҗоу, ихаҗа дзеиҗшроу ауп аус
злоу. Шәыҗшишь, агәы разза, аблақәа хааза ишхәхәаҗшуа.
Цәҗьарак хазнамуйт. Хара хәкәым аҗсызцәҗьа азымкит,
аҗсыз!

Аҗырҗьырхәа иааибарччеит ахьыҗшаафцәа,
рабҗьарқәаҗьы ифарыхан, рыжәфахырқәа иаархыршьит.

1958

А Е Ш

Амшын еиҗш иҗбаатыцәза иҗажьын азиа. Иаакәыршаны
такәҗьы инахараны, еицырхәхәа инашьтын ашьхақәа.
җьара-җьара иҗыбгарран, хрәҗакнахан, ицәфаҗәза,
ихаҳәырччараха. Даҗацьарах – урт ашьхақәа абна еила-
чы рхаҗан, рыназарақәа җьашза иаалыхәхәо, зхы цәхәу
ауафы дааугәаладыршәо.

Азиа ахықәан, иаҳа абна ахьырацәаз, рҗадцаланы
иуаҗтон җьоукы. Урт иаабахьоу, иаадыруа ахьыҗшаафцәа

ракэын. Даара аҕабаа рбахьан. Ашьхақәа кыр еимырда-
хьан. Уа ирбаз-ираҳаз зегьы ашәкәы ианыртцахьан.

Азиа ҕбаа-тыцә агәахьшәа еиқәатцәаза улацш нақәшәон
ақы. Уи – дгьылбжьахан. Ахьыңшаащәа-агеологцәа ргәы
иауамызт ицаны убригь рымбар. Уажәы иафын убрахь
изсаны излацшаз атыџ ақатцара.

Атыџ ақатцара уажәы ирымбеит урт. Егьарааны дара
ируастаз атыџ ала акыр зиаси зиени ирхызсалахьан.
Дзыңсоузеи адгьыл рацәа еимыздараны икоу агеолог
атыџ анимам? Дзахьзома? Насгьы шыапыла уахьымцо-
гьы кәмлои? Иаххәап, зиас дук ааудыңылт. Урны уцаро-
уп, аха узларузеи? Анышьқәеи аглиссерқәеи еиқәхацс
уаархагылап хәа укоу. Мап, уи уагьақәымгәығын. Уақа уна-
пы иалшаз ауп икоу. Уи ақды-џа дуқәа еидәахәаланы, ма
иеидчаңаланы ирылухыз ухатәы ҕба – атыџ захьзу ауп.

Ахьыңшаащәа азиасқәа рфы излазсалоз атыџқәа
рааста, иаха даеакалашәа иқартцеит абри атыџ. Уи
еибыртцеит ақхьа аатцәырцшәа, насгьы иартцеит ажәџақәа.
Азиас, ианху иара уагоит. Уақа атыџ ажәџақәа заҕахузеи.
Азиас иафагыланы ицо атыџ усгьы икалом. Азиа тынчми,
ишьшьыми, атыџ еитатцаларц азы ажәџақәа атшьлатәуп.

Ахьыңшаащәа «рыҕба» кәцаны иџалган, илагәтасны
азы иџхыртцеит. Уи иақәтәан, аначальник даланы, хџык
ауаа. Хџык азхон уахь ацара. Егьырт азиа акәша-мыкәша
ицшааларц рызбит. Игәартцеит атыџ иагу-иабзоу. Ақәара
иаваршәны иалазсеит. Ргәы иахәеит.

– Абри аокееан иақәнагахаша ҕбоуп, – ихәеит Алхас
Базала-ица дахыхәмаршәа, атыџ аханшәа дахьықәгылаз.
Уи ожәшьта дкаңданын. Икомпасгьы атра иаатихын,
адгьылбжьаха иџақәкны, инацитцеит. – џажәа градус
аџада-мраҕашәарахь!

Атыџ ажәџақәа зкыз џыцья ачкәынцәа, атыџ аадыртцәин,
адгьылбжьаха инақәкны афьџадырхеит.

Ахьыпшаащцәа ишрылшоз иатдыршыуан атыѡ ажәѡақәа, аха уи ашьшьыхәа акәын ишнеиуаз. Ант еиқәжыыз ақды шәпа дуқәа, егъа кәзарыла еинрааланы еидфәхәалазаргьы, ирласны изцо икәзма! Зымчехак дууз атыѡ, азы афәтәон, аныкәашәа армаңуан. Ицон уардынк ахәсабала – уаха иццакымкәа.

Азиа ацштәы ацсахуан. Цъара иеишьылза итцәм-тцәмуа икән, цъара ицәѡеижьза. Иалалоз азиасқәа ракәмыз уи кәзтцоз. Ахьыпшаащцәа, урт акыр гәатаны, ашәкәы ианыртцахъан. Зиасқәак ицкьаза ахьхьахәа азиа иалатәон, ахахәқәа ирықәкәраа-ирыбжькәраа, егырт ихәашьза, абааррақәа ирылыѡруан. Икән ашысламшә жәпа иалсны иаауаз акәарақәагы. Урт ашысламшә ацштәы, хамтас азиа иазааргон.

Ахьыпшаащцәа, аффахәа ртыѡ ажәѡақәа атцшыуа инеиуан. Аначальник дхарахацшуа дгылан. Ахылѡ-цсылѡ ааилачны, адгьылбжьаха анатцәахлозгьы кәлон, аха уи пырхагас ироуамызт агеологцәа. Аначальник икомпас днахәацшуан, иныкәитцон акоманда ма арғъарахь хәа, ма армарахь хәа, инапы неитцыхны уахь инарххо.

Азиа ипылыпылуа ацсыз тажьын. Азәыр дааны икхьязма азиа убра тыпцс иоуижьтәи. Ағлам дуқәа аффахәа изсо, аки-аки еинкьо, атыц рзибамырхо атыѡ иаван. Атыѡ урт ирыхкьашо акәын ишнеиуаз. Агеологцәа атыѡ иатдыршыуаз ажәѡақәа рыла егъарааны урт ағламқәа рхы абамба ықәдырчаахъан.

Акраамтә изсоз ахьыпшаащцәа, атцыхәтәаны иназеит гәтыхас ирымаз адгьылбжьаха акынза, «рытбагы» иалкьшәа игылаз цакьак инадфәрхәалеит убрака.

Адгьылбжьаха ухәеит хәа изакәытә дгьылбжьахоузеи! Уа ицаны аара иацсазамызт. Аура жәаметрак иреихам, атбаара – хәаметрак. Ѧ-метраки бжаки акара азы итыхәхәон. Кыцә сса-мыссақәаки, зыбжа тыфааз кәыкәбаақәаки рыда аура-

зоуроу хахэран. Ари, ахьыңшаащэа рначальник ишихээз еипш, амшын ихыршэлаз «тэыцын».

Агеологцэа ари «атэыцгы» аус адырулт. Дара ртэы усгы икартон. Адгьылбжьаха ыртцааит. Жьахэала ахахэқэа ычечены ирыхэащит, ахы рылоу ирыламу аилкааразы. Адгьылбжьаха хахэ хкыс излачаңаз зеггы ашэкэы ианыртцеит. Ахсаала иадырбеит ахатагы. Уара иутаху хэала, урт адгьыл ыыц аадырщит, уащ иимбацыз-имахацыз ахсаалагы ианымлацыз – адгьыл ыыц.

Агеологцэа ицъаршьартэ еипш адгьылбжьахакны ирбаз, цсы зханы уака иказ аеш акэын. Ахы ахьагара азымдыруа, ишаќь-шаќьо, адгьылбжьаха иаакэымхеи, уи ауаа анахтыгэла. Ақыцэ сса-мыссақэа, акы акынтэ акы иқэпало, иааимнадеит аминут азы. Урт акгы иара ишамыхэоз ангэаната, нас иууаза ишаңан, икакэкэа азы ишалапалт. Акэара такэгы ишапыртцит изсаны, аха уахьала зынзаск акгы шалымшоз анаба, дырщегь адгьылбжьаха ашка ихынхэит. Инеины азы ахықэан хахэык инықэтэеит, ирыцхэхэа, ачереицны, акэарахэа еитцасуа. Угэы иаанагарын ус ахэозшэа: «ма абри ахахэ затэык иадамзаргы, исанашэыжь сара!»

– Иаазгазеи, мшэан, аеш абраќа? – ицъашьо инеихэащы-ааихэащит ахьыңшаащэа.

– Иќалап, азын абри азиа ихцааланы ианыќаз иаазтгы, – ихэеит азэы.

– Азын иаазар, излааз амщэ ала имцоз шытахьќа, – инамеикит дащэзэы.

– Хэи, Анцэа иныс, абри цсаатэк ишаанага, – ихэеит Алхас Базала-ица. – Иаманы ишааиуаз, иампытщэеит. Адгьылбжьаха инықэшэеит, ма уи азааигэара азы инташэеит. Азсаразы усгы ижэбоит изеипшроу.

Аеш ахахэ иқэтэан, аблаќэа тќэыкэы, ацыхэа баба уажэы-уажэы азы изаакшало. Акэпара, ащэќара уажэшьта

акгы ишапсамыз абон аҕынтә аеартынчит. Азсара
иахыараапсаз, зынза имчыдахеит уи.

Алхас Базала-иҕа днеин, аешднахагылт. Иагынеиҕамтцит
иара, амала иахагы аҕәарахәа еитасны ақыҕыҕыҕыра иа-
лагеит. Абҕа инапы аақәишьит, нас ахаҕа аашыҕихын, инага-
ны кәыкәбаак инадиртәалеит.

– Акәыкәбаа абжа ауп иуфаз, уеигзаны. Иф егы абжagy.
Ухы зургәаҕышьозеи? Зегь дара роуп краамҕа иузхо акәзам,
– галетқәакгы иартмак иааҕиган, иҕыҕены инамтцеиҕсеит.
– Ибеишь абри аҕымагы, – аначальник ифызцаа рахь
даахыапшны, инацитцеит: – Арт рыжәла уаскак изызымкуам,
ауаа рнапаҕгы лассы иааилон. Ари ханаба, аешкыднакьоз
еипш руломызт. Омак ишақәшәахыоу аашыазом. Абри
адгылбжыхаҕы, ииашаны, рыцхарак иаанагеит.

– Алхас Базала-иҕа, арахь шәшаахыапшра, – иначальник
инеикәҕеитит хыҕшааащык, ахақәқәа рыбжыара ибжыата-
бжыатаны итәахыз кәыкәбаақәакгы наиирбеит. – Мхык-
гы ҕанагалахызаап.

– Хәи, рыцха! – ихәеит аначальник, днаскыан ахақәқәа
рыбжыара дыбжыапшуа. Иналырқашәа ихы дааахан,
ифызцаа днарҕапшит уи. – Ишпақәҕои аҕстазаразы! Иа-
маз ахәычзагы ашеит шәымбои. Азын азыхәангы акы
атәахит. Ахы ажыоит азынгы иазхарашәа. Мап, мап, ахы
ажыоит хәа акәым, – Алхас Базала-иҕа инапы дәахан,
иаргәытыста инадкыланы, дааипххәыцааит, ииҕахыз ажәа
пшаауа, – ахы ажыоит хәа акәым... Ааи, ааи, аҕы арҕәҕоит.
Аҕы арҕәҕоит акы амоушәа.

Игалетзааит, икәыкәбаазааит иарбанзаалакгы акы иа-
ламкысит аеш. Иреигзозар акәхарын.

Ахыҕшааащәа рыҕсы неиҕаркт, ҕатынк инахеит, нас
афатә архиара реыаазыркит. Адгылбжыхаҕы акрыр-
фарц рызбеит. Иабаргәыз, зегь рыла иманшәалан уа. Амеы
акәзар, шаҕа уҕаху. Аҕәарамҕ. Азия ацәкәырпақәа иааргаз

аќару-марцќа адгылбжъаха азќарак ағы еиќажын. Амца ацратара ада акгы атахымызт. Ачыс матәеи, ағы-кеи, агалети усгы дара ирыман. Ацыфа атәи зхәатәозеи мамзар! Уи умоурхәа ушәома абраќа!

Ахыцшаащәа ршәаќќәа җаршалан, хых ажәдан ах ирханы, агәгәа аатдыргеит. Пытрак ашытахь, инеины аќара инхыкәгыланы, еиҗахысит дара, аха ршәаќќәа ожәшьта иларќәны, рхы азы иҗакны акәын ишыркыз. Раҗхәтәи азалп ала инарышьтит акәатақәа. Ес-җагалан ишыќарцац еицш, ахәитәхәа рееизакны иҗыруа азиа иахамыз урт. Ащбатәи азалп ала иршьит аҗсызқәа. Аҗсыз усгы меигзарахда азиа иҗажын.

Агеологцәа ртыщ аапыртланы ищакәтәан, азиа инхылт; еизыргеит иршьыз кәатагы җсызгы. Угәи еихнашьыртә иќазма мамзаргы урт иршьыз! Дырзылыҗхеит ажәеицшыаа. Иримтеи ирацәаны.

Ахыцшаащәа, адгылбжъаха азкәакк ағы амца щеиќәыртан, аҗсызқәа аарыцќәаны, ачуан хәицы инҗатаны иржәит. Акәатақәа иҗарыхан аҗәи иахатцаны, иќацшьза ирзит. Алхас Базала-иҗа аҗсаатә азразы ицназго иќадаз! Уи иизыз, икәтыз, икәатаз, унацәахы надуфалон. Абарт акәатақәагы убас иќалейт.

Дара иргәаҗханы акрырфеит агеологцәа. Кәатак ззымхакәа, ащбатәи нап алазкызгы дубап. Иуаазшыдақәами! Енагь ахауағы аус зуа, дызшыдамхар дабацои! Баша ирхәом агеолог изын: уи зегь раҗхәза – иҗгәгоу, изшыдоу уащуп хәа.

Ахәәахәа иасуан сентиабртәи аҗша. Ахыцшаащәа адырра рнаҗон азын шааскьоз. Уи иарццакуан. Макъана инагзамызт ирыдыз адҗа. Участок дук еимдатәыс ирыман. Асы адгыл инықәхан ихнащанза, иахьзар акәын.

Иналырќәаны агәгәахәа хысбжъкәак геит ихараны, нахьхи адгыл ду аќынтәи.

– Ханхацэеит хэа сыкоуп, – ихэеит Алхас Базала-ица. Абгъаахэа дѡагылан, итадын днаха-нахан, ацыблыха ыршэны, азы иѡалаиршэит. – Хѡызцэа ргэы тынчым ауп. Хдэыкэшэца ожэшты, хдэыкэшэца!

Адгъыл хэычы афы иказ ахыпшааѡцэа ршэакъкэагы иагэгэа аарыхгеит. Уи иаанагоз, хѡызцэа, шэымшэан, хар хамам хара хэа акэын.

Агеологцэа атыѡ иакэтэаны азиа инхылт. Абар, шыта ихэылбычехохон. Азиа иахьабалакгы ижэпахахараза анакэ ахчылара иафын, иатцэахуан харантэи ирбалоз ашыхакэа. Уахыцо хэа акы убо икамызт, аха мыц зымхэо акомпас ркымыз агеологцэа, иажьомызт.

Атыѡ, адгъылбжьаха иѡапыртцны, абас ѡынѡажэа-ѡынѡажэижабака метр инаскьахьан еипш, аначальник иаалыркъаны иѡызцэа нарыкэфитит:

– Хаи, ххынхэыроуп, ххынхэыроуп. Ак схаштит.

Ацкэынцэа ашырхэа иаадырхынхэит атыѡ. Акды еидхэалакэа дырѡегь ахыгэхэа иѡадгылт ацакьа. Алхас Базала-ица, атыѡ дѡаныцан, адгъылбжьаха дныкэылт. Дцеит уи егы акара ашка. Жабака-жэохэка минут уаѡы дибомызт, аха нас даацэыртцит, дааин, дыцан, атыѡ дѡакэпалт, изнапик ала ихылца аганкэа еидыцсала икны.

– Иеифэирчцакэаз хахэкак ихаштзаап, – ааргэахэт ацкэынцэа. Алхас Базала-ица даапышэырччашэа иун, ихылца аганкэа ааидыхны, иѡызцэа нтаирпшызар, уака итатэан аеш. Итатэан аереицны; акарахэа еитцасуа, ахы цака иларкэны икны, ак сахарц иказаргы, сыблакэа ишырымбо исаахаит ахэозшэа.

– Дырѡегь ицаны азы иалампалаз, – ихэеит аначальник, аеш ахы инапы ныкэшьюа. – Анасыцда, апсы ахэда икылач икоуп.

– Иазыжэуазеи, мшэан, ари агыгшэыг? – иахыхэмаруа инеицырхэеит ацкэынцэа, ртыѡ аштыахька ирхынхэуа.

– Адгьыл ду ашќа игатәуп, – нараҕеикит Алхас Базала-
ипа. – Абра инхар, иҕахоит. Ҙсы зхоу аҕоуп. Игәнахауп,
ҕыушыҕ...

ХОРАН АҘШАХӘА

Ахыҕшааҕцәа ротриадқәа еиқәшәеит азиас Хоран
аҘшахәа аќны. Абрахь иааргеит урт ирымаз зегы: рыҕеқәа,
рлақәа, рыфатә, рыматәақәа.

Хоран аҘшахәа – агеологцәа ирцәынханы иќаз
атыхәтәантәи аучасток ақәын. Абар, шыҕа аусурақәа
хдыркәшон убраќа. Ожәраанзәагы иалганы ицахьазаарын,
аха иаҕа аҕьабаа батәхеит; даеаҕьара еиҘш ақәымкәа,
лассы-лассы адгьыл жлатәын. Анышә, хшыҕзышыҕтра ҕәҕәа
аҕаны, итызәзәаатәын. Хоран, иааҕьоушыартә еиҘш, акырза
ибеиан хыла.

Сентиабр аҕеиҕнашахьан. Сентиабр знык аҕеаниҕнаша,
нас абраќа бзиарак узақәҕыҕуа иҕоума мамзаргы. Аамҕа
азынрахь ахы археит ауп. Уи ус шыќанатқаз иахьабалакгы
ианыҘшуан. Уахынла иҕаауан. Азиасқәа жәпахазшәа убон,
атса аҘштәы рхан. Рхы иақәитцәќьангы иќамызт урт. Наќ-
ааќ, аќәарақәа еимагало, рыхҕаалара иаҕын. Ихәарчаруан
амшқәа. Зны-зынла асгы ааҕыҕышышәшәалон.

Ахыҕшааҕцәа, ҕхьаќа инасќьацыҕхьаза, азиас
аҘшахәа есаaira иазцон, иҕшәахон. Аҕыхәтәаны, арха
зынза иаанцәан, азиас аќәаҕа-ҕаҕара инарыбжьаркит.

Агеологцәа, кызгык иаҕаланы игәаҕо ишнеиуаз, иаахагы-
лт кыр зхыҕуаз, акыргы еимаҕсахьаз жәйтә ҕеҕьк. Рыдам-
здам днаҕсны дцаргы ҕаларын. Рыбла цар уи ааннажьу-
азма. Азнык азы ишанхашәа инеихәаҕшы-ааихәаҕшит
ахыҕшааҕцәа. Уаҕытәыҕса дахьықәнамгалац дгьылк аҕы
иҕоуп хәа рҕы иаанамгоз.

– Ари цецъуп, цецъуп! – аки аатиргеит Алхас Базала-ица, омашәа ицхъязаны, инапггы нақәирххеит ацецъ азааигәара ахаскыын зхылиааны, ичақәа-чақәаны анышә ахыкәыпсаз. – Абри анышәггы, хымпада, ацецъ зжуаз ауафы инапы итганы иқәнапсаз нышәуп.

– Хара хапхъаггы ауаа аахъазаарын абра, – такәггы ицәымгны инеихәеит хыпцшааф-цкәынак, нас иаалырқъашәа инациттахит: – Аиакәйтқәеи атунгәыскәеи ракәзар?

Агеологцәа, иаазқәылаз амшын иазааигәахацыпхъаза, уарла-шәарла акәзарггы, иаардаҳалон атыцантәи ауаа – ма ахышьцәа, ма ашәарацафцәа.

– Мап, мап! Ғацъарантәи иааз ауафы ишьтамтоуп ари, – инақәыргәгәаны ғааитит аначальник, иарггы даараза иааицәымгны. – Ари аус аиакәыти атунгәыси напы аларкзом. – Уи дааипхъхәыцшәа ааиун, нас ибжы итеггы инеитдихит. – Ааи, хапхъа цъоук ықәнагалахъазаап абрақа.

Агеологцәа уи ацецъ амацарафггы иаанымхеит – даәа фбақа-хқақа цецъггы убас инартәшит. Руак ақны ирбеит еихачамачақәакггы. Изақәытә еихачамачақәоу здырхуадаз. Уафы еиликаартә иқамызт. Ауразоуроу ажъакца иагахъан, ипычехъан, анышә иафахъан, иарейцакхъан. Амфыпқага еихак рбеит цъара, аха иара убриггы уи ақара ажъакца иагахъан, атықә затәык алоуп ишеихаз злардырызггы. Цецък афы иаатгыланы, агеологцәа игәартәит ацецъ итыхны ишьтаз чақәак анышә: ицрызәзәааит фбақа гәабалаа. Ахыы ззухәарыз хәа акггы аламызт, аарла убла иабоз тәыц-мыцқәак ракәымзар. Абжъаапны гәабалаак азна анышә анцузәзәаалак, атәыц-мыцқәа роума – агәыблаа атқан цнапык азна ахыы фәжыққараза иаатцахалон.

– Иалазтцоз ари анышә ахыы! – дазгәааны ғааитит Алхас Базала-ица. – Ицрызәзәаахъоу нышәуп. Ахыы алхны цъоукы иргәхәеит.

– Иҕычны иргаһеит, – днаҕыөлеит хыыҕшаааык.

– Иҕычцэамкэа, нас изууҕкэада абра иааны ахыыҕшаага ацеуҕкэа зжуаз? – иблакэа рыцэҕыаны, акэша-мыкэша даакэыиҕит аначальник. – Ишдыру еипш, хара хаҕхэа уаы дыкэнамгалацт абра, ахыыҕшаааы хэа, Асовет хэынҕкэра аҕынтэ адца иманы. Егырт, ус дара рхала иааз, хымпада, иҕычцэоу уаауп иахынтэаалакгы.

Агеологцэа акызгы изфаз иөаөысын, иназгалеит иаха инаашэа, иҕакнахашэа иҕаз кызгык. Уи акызгы ауразо-уроу хахэ пөыхала, дара агеологцэа рхэашыала, дилиу-виала ихҕан. Ожэы-ожэы, аҕыҕа рыхга, хланцы инҕалон ауаа ршыапы иартцысыз ахахэкэа, агэыз-чызхэа Хоран иналахауан.

Иҕбааҕыцэза, ашышыхэа инеиуаз азиас, ожэы ипиуҕхэза, маҕцас илакыҕа-лакыҕоз кэара-ччөахөит. Уи иаана-гоз азиас ахыҕхыртэ ааигөахөит хэа акэын. Агеологцэагы азиас ахыҕхыртэ аҕынза анеира акэын ирҕахыз. Знык уа ианнеи, рыдца нарыгзеит ауп. Нас ашыха инхыҕуөит, иөанылоит даөа зиаск аҕшахэа. Абас иднарбоит ахсаала. Уи азиас аҕшахэа ишану, ахыгэхэа амшын иөхыкэгылоит. Амшын аҕынза ианнеи, ирыбаргэузеи – аҕба инҕаланы, рбаза ашҕа рөаархоит.

Өнак зны, агеологцэа ихагыөжыза иҕаз хэк иөаөаланы ишнеиуаз, рыбла иаахгылт хаҕык аөы ҕыкка. Ани иөосны ицо иҕахызма урт, – ашыр-сырхэа инҕөлеит. Иаарцылаз зегы гэарымҕоз, иҕырымцэауаз.

Өнык иөипшын уи ахаҕы. Ухы мырҕөзакэа, ушиашаз унҕалон. Иҕбаан. Аурагы, абас, фбаҕа-бжыбаҕа метр рҕынза иназон. Цэаакырак цэара иумбо, ибахцэаза иҕан. Аҕенцэыркэөи ашөи аөамызт умхэозар, зегы рыла еикэшөан.

Ааи, уи өнык еипшын, аха изакэызеи, изакэытэ уамоу-зеи агеологцэа ирбаз иара өөнүцҕа!

Ахьыпшаащцәа рфонаркәа ххаза ианадыркы, ахаҕы ауразоуроу иаатылашааит. Уахьынталоз, азәы деизкҕа дыҕсны дкажбын. Настҕа, ѡбаҕа шыаҕа убри инаѡс, еикәыжбын даҕа ѡыҕаҕы. Ахаҕы аназарта кәакк аҕы хланты дкажбын даеазәҕы.

– Хаи, иараби, изакәтә рыцхароузеи абра иҕалаз, – арцәаа – ааҕиргеит Алхас Базала-иҕа, иааизымычҕакәа.

Уи, иѡызцәа днараҕызаны, ахаҕы иааҕигеит. Ахаҕы аҕаҕхьа, ииашартаны иахьыҕаз, иааидгәыплеит зеггы. Агеологцәа гачамкны краамта еиҕаҕшуан, ируша, ирхәаша хәа акгы изакәымшәо.

Алашьцара иаҕын. ҕынчран иахьабалакгы. Акызгкәа ирылыѡрны, аҕыҕахәа атышақәа иртахауаз ахахәқәа рыбжыы ада бжык цьара иуахауамызт. Таига уацәшәарын – аиқәатцәахара иаҕын.

Агеологцәа рцәа иааҕазызеит зсаса раҳаны иҕаз ахаҕы иахьаҕаҕшуаз; угәы иаанагарын, ари зныккьара. цшьѡык ауаа зыхәлабгаз гәылшьапуп хәа.

– Инеикәынцәа имцеи цьоукы.

– Хаи, цьушьт, ас ауама збахьада!

– Қәыларазар абри?

Иааиларыҕсеит ацыхәтәаны агеологцәа, ргәы ааибарбзиашәа.

– Хдәықәшәтца, хдәықәшәтца! – нарылеихәеит аначальник. – Атыҕкәа ҳархиароуп.

Ахаҕы иѡацәхыкны, дгьыл иашартақ нарыҕшаан, агеологцәа ааҕылт. Ишашьцылаз еиҕш, атцәѡанқәа надырсын, рымшьамбақәа иѡарыхан иѡархадырҕеит. Дук хара имгакәа, ишкәакәа-шкәакәаза таига алашьцара иаалыҕшит апалаткақәа, иргәылганы игаз атрубақәа амца авихәа ирҕкьо.

Агеологцәа таига иашьцылаз уаан. Иақәшәахьан ирбахьан ауадаѡрақәа, арыцхарақәа, аха урҕ зеггы акы еиҕшымызт ахаҕаҕы ирбаз ауама. Рыцәа ҕынчмызт ауа.

Цьоуки абрагыцэа рыкэлосшэа ргэы иааногон, даеа цьоу-
кы, икэакэаса ишыны ауаа еилажкыиз, дара иахырмааигэаз,
атцэымг еипш ирылакыакьон, иартынчуамызт. Рлакэатцэкыа,
феихак рымамкэа, иаашаанза ашра иафын.

Ашьжымтан, кыршаарфазцэкыа, аусурахь хэа
акэымкэа, агеологцэа ашырхэа рфыфархан, инеины ахапы
еитанталеит. Идыртэын, еилкаатэын уа икалаз.

Адсцэа цэгала еицакхахьан. Рцэеи-ржьи хэа акгы
умбо, ирхытцхьан. Ихыххала ибафхахьан урт, иршэыц,
рыматэа шыршэыиз. Иара убри амацэагы, уахынахэацшуаз
акэын, ишматэаз злоудыруазгы – уналакысыр, ипытта
ицон, ицакэахахьан. Ирышьаз амагэкэа, ихыфа-фыфаны
иказаргы, – хэынацкэак аус адыруалазаап, иаха еикэханы
икан. Асахтан, егьа умхэан, акыр амычхауеи.

Арт анасыпдакэа фныс ирыматцэкыазаарын абри
ахапы. Агэтаншэа, еидыргэагэала икатцаны, игылан столк.
Икэгылан уака асаанкэа, ачуан хэыцкэа, адырган. Икэпсан
мхатцэкэаки хэызбакэаки, роуразоуроу ажыакца иага-
ны. Цака ицагылан ф-ведрак. Астол иадгылан, иара еипш
еидыргэагэала икатцаз скамкгы. Ирацэан амшэ-цэакэеи
абнацэ-цэакэеи, ашэарах гэгэала изшьуаз уаазаарын.

Ана, ара улапш нарыкэшэон амацэахэкэа: амф-цкага
аихакэа, ахэархь, апсызкыга акаца, атцэгэыркэа.

Бцьярлагы бзиа еибытан урт; ирыман еиуеипшымыз
пшь-шэакыки апкэыл змаз «Наган» исистемала икатцаз пшь-
тапанчаки. Атапанчакэа рыла ауп абрака ауаа шнибарцэаз.
Адсцэа зегы рзааигэара акака шытан, аки-фбеи агильза
тацэкэа ртаны.

Агеологцэа ирбеит досу ирдсышьахазгы. Ахапы
афышэтан ишытаз ихэда абаф кылцкыаа иган – иашыозма
ахы шақэшэаз. Агэтаны ишытаз афыца, рхы абафкэа
кылжэжэан.

Зегы даарылукаартэ дыкан ахапы акэакь афы хланцы
икажыиз. Уи, ахы шиаахазцэкыа, дамгазаап. Иаргьяжэа

аган ахь ала имаџаа җыжэжэан. Ижэџахыр ахы анааха, ихала иҗижэеит ауп. Ахэра җахэо, акыргыи ихы дшацхрааз убартэ дықан.

Изыхъязеи, ирылалазеи абарт ауаа инеикэантэартэ еипш, – абри хэыцыртас ирыман, ахаҗы итан агеологцаа, ак нышьтыхуа, ак нышьтацо.

Амшэ-цэақәеи абнацэ-цэақәеи инарыха-џарыхо, шыапыла еипхышышьаауа ишыпшаауаз, руазэк ахаҗы акэакъ аҗы икыакъаза акы днақәгылеит. Дџахан иаашытихит артмакк, амшэ-цэа иалхны, аачала изахыз артмак. Иагъаапдыртлеит, уи акэхеит агеологцаа рызцаара атак, уи акэхеит ахаҗаҗы иқалаз арыцхарақәа зеггы рхы зларсыз – артмак азна иџежыккараза итан ахы.

– Ахыи рыпшааит жэбама, – ихэеит Алхас Базала-ица, артмак аанкыланы, шақа ихыантоу гэтао. – Хар амазам. Фбака-бжыбака килограмм калоит. Аа, ацеицкыаа зжуаз ауаа. Инеикэынтэа имцеи. Хатшыыж ахаҗы, хатшыыж, амарца.

Ахаҗы интытны, ииашарташэа иахыыказ агеологцаа анаақәгыла, рначальник ифызцаа дырҗацшуа, ибжыи кыцкыцыуа, иажэа инацитцеит:

– Ауааы, ауааы дишыит жэбама. Ауааы, ауааы дишыит! Излеигэагызеи, ианацалбеит! Излеигэагызеи! Хара амшэцэка рыцхашыаны хэаеихсит.

Ацкэынцэа руазэы, даагышыырчашэа иун, зназы ибжыи рдуны ихэарц инақәикит, аха нас даацэыпхашан, ифыза днаихэтхэтит:

– Аеш, цсы зхоу акоуп хэа, адгылбжыаха акынтэи иаазгазгыи дыкыаи.

– Ус акэгэшыан ускынтэи аамтазы ауаа ишрыхыгышыоз, – Алхас Базала-ица, папирокк неиҗеиакын, аспычка неихырсны амца наиркит. – Арт анасыпдақәа, рымаџаахэқәеи рабцарқәеи злакоу ала, хреволиуциа калаанза ауп иантаха. Аамта цэга аан. Артмак зкыз ацкэын днаидгы-

лан, иааимихит. – Абри, ауаа нақэынтэа имцоз. Иазыру-
ра рзымдыруа, иахьыргаша иақэмшэо, ирыххо ирыманы
идэықэмыз. Цэгъарас иаакалоз зегъы иара иахымфеиауаз.
Уст, дад, уст, – ачкэын еитанеиркит. – Уи атың ақэтцашьа
хара иаадыруеит.

– Хбазафэы иками, мшэан, ахэынтқарра ахьыдкыларта
касса! – даахыццакит артмак аанызкылаз ачкэын.

– Икоуп, икоуп. Фыц ихыртит, – абжькэа аагеит. Иарбан-
заалакь уаха акы иаламкьысит ахьыңшаащэа. Узлакьы-
срангы икааз. Аңсыбащи ажьакцеи ракэын ахаңафэы инхаз.
Гэгэала аус руит ахьырцар. Итырцааит азиас Хоран
ахытхырта. Аус рыдырулт Хоран иалалоз акэара хэыцкэа.
Ирбаз-ирахаз зегъы ашэкэы ианырцеит. Иадырбеит
ахсаала.

Сентиабр антэамтазы, инханы иказ аучасток иалганы,
агеологцэа рычекэеи дарей еимала-еиңалаха инхалт азқэа
еишызшо ашьха.

Таига ухэеит хэа, изакароузеи! Улаңш ахьзома мам-
зар. Цыхэаңтэара амазамкэа, алахь еимарцахэза,
еитцхэа ишьтан. Шьхаран, кэаңаңаңаран, бнаршэыран.
Еитэкакараза азиақэа унархыңшылон. Ахьхьахэа рыбжьы
уахауан, асаркьа еиңш, ицкьаза имшасуаз азиасқэа. Ахауа
ңацаза уцэа ианыруан.

Агеологцэа ахьықэгылаз ашьха акынтэи ирбон дара
амшын ахь излацараны иказ азиас. Абнақэа еишырффа,
ашьхақэа ирывакэаратцо, иццакуан уи, алада ахы рха-
ны. Ааада ианхьаңшлакь, инхыңшылон Хоран. Хоран
аңшахэа иеигэыргэон урт, усгы ргэы ирнатон: «абрака
артэаахэа интышыншт аекскаватор абжьы. Агьгэа-гэгэа
рыхга, таига аимарцахэра цхатцо, инталашт атракторкэеи
абудьдозеркэеи!».

Агеологцэа рылаңш нақэшэеит ихагьежьза ахаңы змас
ахэгы. Шака ихаракыз, шакагы идууз уи ааста дара
зықэгылаз ашьха!

АҚШЗА

Апшыхәцәә гәып-гәыпла рычешаны аус руан апшыхәыртатә обиектқәә ркны. Издырхуадаз урт ирыпшаауаз? Цюукуы ахыы иашьтәзшәә рхәон, цюукуы – акалеи, даҭәа цюукуых – абәа. Абри адгьыл еимыртаҭа ду егьа ссир амоуп!

Ипсақьан арт аобиектқәә, гәарапара илақсан абнаршәыра ду. Зегьы иахьырзеипшыз рыгәтәшәә, шьха шыапык иеитцхәа иаҭагылан цьаргәал ҫын дук.

Уи шьтәцартан. Уа иқан иааутәххашаз зегьы: афатә, ажәтә, амаҭәа-аҫытәә.

Ашьтәцартә аҫны азганк аҭы ҭацаратцас иадқатцалан кәымра хәычык. Убра дыҫнан ашьтәцартә аҫны ахылақшҫы.

Ашьтәцартә аҫни иара ахылақшҫи рыда, акәша-мыкәша 10 – 15 километр, уаҭа хыбрагьы уаҫцсгьы цьарамзар-цья-ра иубо иқамызт. Иууаза, алахь еимарцахә, ишьтан таига абнаршәыра, ақәацаҭацара.

Ашьтәцартә аҫны уалс иаман аобиектқәә рыкны аус зуаз ауаа, фатәылеи шәтцатәылеи реиқәыршәара.. Иаа-лон аобиектқәә рахьынтә аусуцәә, иргалон ашыла, ахәша, ашьақар, аконсервқәә, аҭаҭын, асцычка, убас зыхкы утаху зегьы.

Ашьтәцартә ҫны ахылақшҫы ихьзын Ефрем. Уи ибзи-аны аус иуан. Фатәи-шәтцатәи рзы иара ишқа иаақәлоз апшыхәцәә еитцамырхакәә, ианраамтаз иритон иаартаххоз зегьы. Еилқьа-еилгәыцәк, иҭааҭыгьаза иқаз уаҫын. Енагь ибамба кьаҭ ицәә иадқацала ишәын, уи иақәҭахәаз иқәбас мақәа иадхәалан итапанча. Абри абнаршәыра ду ақны зхала зәтәык иқоу, насгьы абас амазара рацәә знапы иану, бцьарда усгьы дхәартам, игәы кахангьы дыцсып. Абцьар есқьынагьы иумазароуп: акәымра уанаадәылшәә, омак

уҗахар җалоит. Уи азы иманшәалоуп атапанча; ихъантам, иуҗәнуп. Ианаауҗахха – иаатуҗааит.

‘Енак зны, Ефрем икәыбра хәычы дыџнатәан, аҗечкь агәгәахәа амца җацаны. Қбаадкәак еилиргон. Ыъара акы аниҗон, ыъара акы неитҗәағәон. Ожәы-ожәы аҗах-аҗаххәа аус аируан иарғъарахьтәи аган ахь ала астал икәгылаз ихәсабга.

Адәныҗа азәы ибжыы аагеит. Иееибыҗаны ашырхәа дындәылҗеит Ефрем.

– Уа мшыбзиа, Ефрем! – җааитит асас.

– Уа бзиа убааит, бзиала уаабеит, Грышьа! – ибжыы җааза аҗак ныҗаитҗеит ашьҗатҗарҗа џны ахылаҗшы.

Аҗанах дџаныҗеит Грышьа. Инаҗтарҗа ааимҗихын, днеин Ефрем инапы ааникылеит.

– Иҗоузеи? Ушҗаҗоу? Хҗеигәыргъаша кыр умоума?

– Бзиароуп. Ағъарахәа җаҗоуп. Иаауҗаххаша зегь җамоуп, – инеикәипҗазеит Ефрем, исас игәы җаҗо. – Уааи арахь зны. Уҗсы неитоукып. Чаи ыъбаракгы унаҗыхәап!

– Иҗабуп, – ихәеит асас. – Аха заанатҗ хус җалгар сҗахын.

Грышьа дыҗшыхәџын. Аус иуан жәабаҗа километр ахыы-набжыаз обиектк аҗны. Дааит фатәык, жәтәык зхәаз иеипш игарҗ, аусуҗәа рзы. Апшыхәџы, иуапа неитҗыхны иҗы инаҗәиршәын, аҗәа намҗеитҗан, адәны иаанижыит, апрель мза анҗәамҗазы ахьҗа уаҗәшәартә иҗам усгыы, нас, Ефреми иареи еиманы, ашьҗатҗарҗа аџны ашҗа рҗаархеит.

Ефрем ашьҗатҗарҗа аџны ашә ағьгәахәа иааиртын, аџыҗыагы иахыныџналаз, иналырҗьаны аҗырҗырхәа иа-аибарҗчеит. Ашьҗатҗарҗа аџны агәҗаншәа, җаҗа адашьмаҗы ишьҗаз аатҗәақәа руак икәтәан апшза, аатҗәа инҗалан, иҗнагаз җсызҗаак иагәарҗхазаны инахыкәласуа. Убри аҗара иадхәацаланы ахахә ус иаҗын, иџналаз ауаа рыгәхыаагы амҗзеит – блаҗыхәала, тәамбашақә инарыхәапшит ауп.

– Ағычкәыр! Ағычкәыр! – ааҗирган, Ефрем днахыхә-мар-назытқьашәа ашырхәа иарғьарахьтәи аган ахь инымфаницеит инапы, итапанча ааткөыцәааны, афәөхәа иаахаиршалан, агыгшәыг хымхаҗагьа иоақәикит.

– Хаи, иумшьын, иумшьын! – атапанча зкыз Ефрем инапы днамтасны еимлагәа иаaikын, хыхь атуан ахь дынфәхеит Грышьа. – Иумшьын, абааҗсы игәнахауп! – Аҗшыхәөы днахыхәмарны иагынацитцеит: – Аҗшза иунаҗо ахарць, ажәа устоит сара, сыҗшыхәырҗатә объект ишашәо ала... Иареи ҳареи ути-сыти ҳабжьоуп. Ихәқәуп уи ауалгыи.

Ауаа еибарххошәа анаба, аҗшза атримхәа җақа инкаҗеит, аха аҗаратәқьагьы азымгәагькәа, абгьаахәа иаахынхәын, дырфегьых аатәа иоқыдыззалан, аҗсыз алырфрны, абақхәа инканажьит. Ахы иаафәхан, ауаа инарфәҗшит, ари омашәа ишәымбааит ахәозшәа.

Аҗшза, хәынаҗ дук иақаран, аха ахәынаҗ еипш ипылтықсаза акәымкәа, икалаза иаун, ауразоуроу абыца еипш, итаруа, иҗәиуа. Ашьапқәа кьафьын, ахафьы аазыгьежь-ны, иҗшзан иҗаамашәза. Адәнықа ишьтоу асы иафьызан иқәашза, алымха кьатрацәқәеи атыхәа хәычы аназареи рыда. Урҗ еиқәатәан.

Аҗшза, ашәарҗа ду, иштагылазгыи, ақафьыхәа ахаҗыц җарқәа аҗсыз атыхәа ифаланатдан, ирхәазо иаманы афьифәнахеит.

– Уҗшишь, уҗшишь, иубома иқанатҗо! – ихәеит, ашьҗатарҗа афьны ахылаҗшфьы, итапанча аҗра иҗатҗо. – Ари зынза ламыс амазамзаап: афьны шьыбжьон, ҳалақәа шааҗшуа, ҳафьны ифәналаны иғьычуеит. – Ефрем ибжьы неитакшәа ааиун, аҗшза инашьҗеихәеит: – Иулшо узымды-рузаап – ухаҗа иуақароуп аҗсыз. Иабанзаузгари ари?

– Уаангылшь, уаангылшь, – днеифәҗеит аҗшыхәөы, инапы Ефрем инеизырхашәа. – Хәҗырхагахарым, иалшо ҳамбари.

Аатдәәқәеи аишьыкықәеи ирыбжьакәаратцо, шытахыла-
шытахыла мацара ицон ацшза, ахапыцқәа ацсыз иаларпсны.
Аидара анацәыхъантахалакь, ахы накъа-аакъон, нас
иртрысны инахалон ацсыз.

Ацсыз излатцааны иказ акы акәын, афы тыкка ахапыцқәа
хырцафаны. Ацшза уи адашьма иқәырхәазаны иахьагоз,
хаҳәык еипш, аҕыгә-ҕыгә аахгалон ожәы-ожәы.

Ус ацшза кылхарак афы инеит, ипицьхаза аеыџ-
еитцахын, иаразнак инкылкәырт, ацсызгыы, ацыхәа иан-
кны, абжарақынза иџтанагалт. Уаҳа залымшеит, ишеибгаз
иазтамгалт. Акылҳара икылахеит ацаа злашәны иказ ацсыз.
Иадырсыз ацәџан еипш, ишгылаз иаанхеит убрака.

Ашьтацартә џны ахылапшџи ацшыхәџи шычоз ркьате-
иах пцәон. Иабамычоз, ссиршәа икалитеи! Ацшза ацсыз
акылҳара абжараф инаганы, иаанфәсуа иаукаҳыз, ацыхәа
ианкны ажәжәаҳәа ацрыхара иалагеит. Иацрыхон адашь-
ма иататәаны. Ацсыз адашьма иаларсушәа игылан, ахы
ыркәаталеиуа, ицәыршәагаха, ацқәа хырцафәа. Икалас
ззымдыруз ауаџы, дацәшәарын, игәы иаанакон абар-
абар, ацсыз адашьма иџамкъаны, иџеигәдпаланы ацқәа
џеиланаркацап хәа.

Грышьеи Ефреми, рыбақәа еихмырсыгызакәа, ацсыз
иахәапшуан. Ацшза аацсара камацзо аус ауан. Ацсыз
шартысуаз, ишартысуаз мацара, ацыхәтәаны, акылҳарагыы
инкылхәа иагеит.

– Убзаҳәит, Ефрем! – ижәџахыр дныкәсит Грышьа. –
Ацсыз азгом хәа укамыз?!

– Акылҳарагыы икылнамгеи! – иаацъеишьеит Еф-
ремгыы, ацшза аеахьатцәахыз акылҳара дкылыпшуа. –
Ари сшәахароуп, мамзар хәмар-хабыкә сыхьуеит: акы
иацәыпхамшьо ағьычкәыр, сыпсызқәа зегьы сцәагара
иқоуп. Хәит, ағьычкәыр, ағьычкәыр ламысда! – деицаағьын,

ашьтаттарта ѳны ахылацшы, исас дыззаиз афатэка
рырмазеира иезикит.

Ацшыхэы, Ефрем днеиѳацшын, ихы ааиртцысит:

– Мап, мап, апшза иакэнагахаша ажэа узымхэеит. Уи
цгычкэыр ламысдам... Иуасхэоит, аабыкыза, сыблакэа
рыла избыхэоу акы.

* * *

Ефрем икэымра хэычы ахьта ѳналеит, иара ишьтаттарта
аѳны аќны афатэка шикапануаз. Афатэ хкы рацэа ићахын
ацшыхэы, насгы, иагы умхэан, ацъанах акыр зынзалоз
акы акэын, иара уи ацэќэанза имыртэыр имуит усгы.

Акэымра шаќа лассы ахьта ѳналаз аќара, адэылтрагь
мариан. Грышьа ацъанах афатэка шаќэйтцоз, амшьамба
рыќэыршэны ишћеиэхэоз, Ефрем агэгэхэа аћечќь амца
нћеитдан акэымра хэычы цхацэатцэараза иааќалеит. Абна
ду агэта илатэоу, амћы имоур хэа ушэозма! Ачаиник ду
азна азгы аћечќь инаќэиргылт. Ацшыхэы иус далган,
акэымра данааѳнала, ачаиник ахѳа ахахэмарра иаћын,
авихэа ауарќь авшьта.

– Ианаамтаз сааит убама, – ихэеит Грышьа. Исысцэа
хылпагыааихихын, атзы иалыхэхэоз атцэымгинахакнеићаит.
Инаптырдакэа неиќэцаны, цаќа адашьма иныќэйтцеит. –
Абыржэ ауп ачаи ажэра ансгэацхо.

– Шаќа ирацэаны иузыжэуа, убри аќара цэыцацыцхыза
ахэгы иагсырхоит, – Ефрем днахыхэмарын, атцэаќэа ас-
тол иныќэиргылт.

Ефреми Грышьеи ачаи ржэуанатцы, Грышьа ихэон
аабыкыза иара иблакэа рыла иибыхыз акы.

Дшэарыцарц избызаап Грышьа. Дгылт шарцазза. Апрель
мза ачанааиѳнашо ашьыжыза ауп иаћа уаѳы ианибо
акаќаќаќэа. Ашэаќаќэа дѳарыќэгылан, дцеит абнаршэыра
ду ашќа.

Грышыа аус ахыуаз аңшыхэыртатэ обиект инаркны, уи абнаршэыра аҕынза митэык бжыамызт. Еиқэыцэашы ишытаз асы, шыжымтанла абра ишахыло еицш, иҕаҕыаза иқэтцаан, ачхэар канатцахьан, ашша иқэшшыызшэа акэын ашэацакэа уи иқэтцэраа ишцоз.

Абна ауразоуроу иууаза, итынчза изыроуан. Бжык машэыршэагы иуахауа иҕамызт, Грышыа ишэацакэа ашыфшыф ирыхгоз ада. Асымҕэыл иалфырны иноуцахауаз ахауа цаца, азы хшэашэа еицш иноуцацэон, ухы инаркны ушыапкэа рҕынза уеимнадон. Ана-ара асы тыжаа-тыжааны иҕан. Уи уахынла акацкацкэа рыцхартакэа ракэын. Асы еифыжааны ами рычшыртцаахло, ишыцхарыралло дара, цхынрак калаанза.

Ааи, цхынрак калаанза: аацын ззухааша ара акгы иҕаҕэшышам усгы – апрель мзазгы еиқэыцэашы ишытоуп асы.

Грышыа акыр тыц еимидеит, ибеит акацкацкаагы. Иааигэазангы днадхалт атэыцакэа хаххала бнацэ дукгы.

Абнацэ дамеихсит Грышыа, ирыцхаишыеит. Зыжэла мацзахааз акоюп, насгы агэызхэа ашэакь нагэыдцаны, излоушырызеи абри еицш ицшакакаараза иҕоу «ауцшыыл!» Акацкацкэа ракэзар, днармышытит бцьарк ахы иахьазнагашаз.

Краамта абна дылан, днацшы-аацшуа, ишэацакэа ачца-чца рыхго. Игэы еиҕэнарчцон акацкацкэа рааигэара дахынармышытыз. Шака идукэааз еиқэатцэа-еиқэатцэаза! Арбаҕыкэан! Дача 10–15 шыаца дзынаскьар, уаха атахзамызт.

Грышыа аоныка деихеит. Амра гылт. Егьа ицхашыа-цхацо иҕазаргы шыжымтантэи уи ашэахэакэа, зегь дара роуп, асы дыртхатхашыеиуан, гэгэала ианыцшуан. Ашэарыцаф аныкэара ицэыбаргэын: ишэацакэа асы рыцашыыпуан, зны-зынлагы иарей дареи шеимаз маҕцахэаразагы ифыцашышылон.

Имфатэны дазкылст адэхэыпш. Итбаамкэа, цэахэа дуны
икахэхэа инаштын уи адэхэыпш. Ана-ара асы иалыхэхэо
иубон ақыцэкэа. Урт ақыцэкэа ирфассы ирфан атдысж.
Уи цысжыытэкэаны икамызт, аха даараза иара иеицшын.
Цыпхтэин. Ауафы инапы анакымс, ацсаатэ ишеибакэу
ианырзымфа, инымхар иабацоз. Ацдаа алашэны, ифонтхь-
фонтхьза ақыцэкэа ирфассы ирфан. Иара убас ишыкызгы
даара бзиа ирбон ацсаатэ. Акацкацкэа афцаалон. Грышыа
абраантэи фынтэ-хынтэка ажэеипшыаа изылыпханы,
деикэахэа-еикэапса афныка дцахьан.

Еица изылыпхейт урт, изылпхейт, аха ишца изылыпхеи!
Ссиршэа! Уафы ишимбац ала.

– Адэхэыпш ганкахьала саваланы сышнеиуаз, –
дцэажэон Грышыа, ахэырп-хэырпхэа ачаи днафыхэо, –
сылапш нақэшэеит ақыцэкэа ирылхо, икэыкы-цыкэуа,
ишрылаз акацкац. Сеааларкэны саатгылт. Ихароуп. Азне-
ишыа цэгашэа иуадафуп.

– Даара згэызеану псаатэми, – иацитцейт Ефремгы,
иатэца ыркаскасo икны.

– Ааи, згэызеану аоуп. Адэы сыкэнабар хэа сшэаны,
ганха сеиханы, абнара сеастейт. Цла шэпак ашыапы
сфавагыланы, сеаастэахит. Сыпсы неифызган, ашышыхэа,
схы шыларкэз мацара, дача цлак ахь сниасит. Уаантэи
дырфегьых сеиханы сфыфасхейт иаха исзааигэшэа
игылаз атла ашка. Анеиха смазакэа, асы хэдацэахы
сфылашышыт.

– Хэи, афы асааит, ианаамтазамыз ауп! – игэы
инытаххшэа фэаитит Ефрем.

– Сысэырцсит уа, – ибжы нытдацзаны инеихэейт
Грышыа, абыржэытэкэа ацсаатэ аифазара дафызшэа. –
Сышытыбжэ ахама? Сабартэ еицш усгы сыкамызт. Иаргы
аарлахэа акэын ахэынга шызбоз. Акацкац азнык азы, ахы
иаафоханы, иаахарахацшит, аха нас, дырфегьых акэыкэы-

цыкәра аеыѡазнакит. Атцла иалѡырны ашәыб каҳаит агәахәзар акәхап. Асы сѡылтцны даеа пытрак снаскьеит. Аха кыр набжьоуп. Иеицырхәхәа еивагылақәоу атцлақәа хцә сраѡсны, ацшьбатәи аќны сназароуп. Ари даара иуадаѡуп, аха усыс искуама! Сцоит, сабамцои – сыбла ихгылоу акацқац – шәишәик иаќароу акоуп. Ацшыхәѡы иатцәца итәз ачаи далган, дырѡегъых еитәнаиртәит. – Ус, иаалырќяны абақ-абақхәа амтәыжәѡақәа ѡаќьеит акацқац. Сгәы нтыцсааит. Сабазәап. Абар, шыта иѡытцпрауеит ауп. Аха аусқәа ус иќамлеит. Акацқац амтәыжәѡақәа аќьон, асы еимырппы икацсон, ахәда ахәызба натцыршьызшәа, ацатцатрагы иѡалагеит, адгьыл изацырымтцуа. Иќастцара сзымдыруа, сшанханы сышгылаз, ацәа салтызшәа, атцыхәтәаны, сытцќяны сеыѡасхеит, атцлақәа сычерывакуа хәа акәымкәа, сышиашаз, адәхәыцш иқәыршәны. Лассы узцо иауќахыз – шыаѡақәак ныќастцон еицш, асы сеитәѡылашьшьит. Сылцит. Зны схәазо, зны цшынацха сцо, сазааигәахон ацсаатә. Ашьапы акы икылашәан, иакит хәа ами сшыќоу. Схысырц акгы сыгымкәан снеихъан еицш, иѡытцпрааит иара, иа-разнакгы цәѡантәыќа иѡеихеит, кәамќьяк асы кәашза ахәда ишықәыз.

– Асы иауазеи, мшәан? – иаацьеишьеит ашытатцарта ѡны ахылацшы, уигы иатцәца еитәнаиртәит. – Ишцапыруз акацқац, ахәда кәамќьяк асы шықәжъыз? Иақәѡрны излакамхауаз асы? – Ефрем абасгы ааигәахәит, ибжьы цганы имырзеит акәымзар «ашәарыцацәа амц ацырымшьыр, усгы ирзычхауам».

– Ажәѡан аѡгы изтынчхомызт акацқац, – иажәабжь далашыѡкны даѡын ацшыхәѡы. – Ахы ахягара азымдыруа, цәѡантәыќа ихалон, зны илаќәуан, ихагьежьылон инахәы-аахәуан, амтәыжәѡақәа омашәа абақ-абақхәа аварақәа ираархо. Ус ажыжәхәа аѡыѡанахеит ишиашаз, аха хара изымцакәа, иаабалыбацан, ажәѡан иалѡырны, ишиашаз абақхәа сацхятцәќья асы иѡылахаит.

– Алакә аҕны еиҗш ахала иузааит акәу? – аҕыр-ҕырхәа дааччеит Ефрем, агәра шимгоз ирдыруа, иагьнакәиргәҗеит. – Алакә! Алакә!

– Ааи, ас алакә аҕны ирхәоит, уаргыы иуахахьазар акәхап, саргыы исахахьеит, аха ари лакәзам, – Грышья аҕәырқь-аҕәырқьхәа инеиқәырццакны ѡбаҕа җамѡа ачаи нылбааидеит. – Сшанханы ахысшья сзақәмшәеит, акаққақ адгыл инықәхаанза. Уаанза акәын усгыы ианызгәыҗшаз. Ианкаха, сабеихсрыз – акы акьынтыжә еиҗш ишьтан. Иҗсхьан. Ааи, иҗсхьан. Сара санаба, ашырхәа иѡахьеит ашья згәытатата уи ахәда иақәтәаз аҗшза.

– Ишҗа, җушьт! – изгәаамыгзакәа, иналырҕьашәа иааиҗьеит ашьтатарта ѡны ахылаҗшѡы. – Аҗшза, акаққақ ишақәтәаз, ажәѡан ихалану?!

– Иҗаны иақәмҗалеи! – аҗшыхәѡы, аѡбатәи иатцәцагыы ыжәны, астал инықәиргылеит. – Уи ами акаққақгыы асы изылабылгьоз. Аиқәҗара иаҗызаарын аҗшзеи иареи, аҗшза сара исызгәәтомызт акәымзар, асы еиҗш иҗәашза иҗаз, асы иалаз имцоз. Ани ахәычза акаққақ азынкыло иауҕахыз. Иѡытцпрааит акаққақ, уи иара акгыы иамыхәеит умхәозар: аҗшза аҗаларҗсны иакын. Убри ауп сыҗшны изызбозгыы, ахауа иалоу акаққақ еиқәатцәа, ахәда кәамҕьак асы ақәызшәа.

– Ассир ухәоит, убама! – дырѡегьых дара рхалашәа инаиҗьеит Ефрем арҗ ажәақәа.

– Акаққақ җыруан, – аҗшыхәѡы иажәа ихәон дмыццакзакәа днытгыла-аатгыло. – Аҗшза иара атәы ҕанатцон, ахаҗыцқәа аларҗсны, ахәда аҗыжәжәара иаҗын. Иҗѡушьаша, ианкахагыы, ауаѡҗсытцәҕьагыы ицәымшәеит. Азнык азы акаққақ инахьязшәа зуз, еиҗа неикәҕьашеит, ахаҗыц царқәа аҗсаатә иѡаланацан, ахы ианкны иѡахеит, ирхәазаны иагарц, хаҗсыз ишазнауз еиҗш. Дгылы-жәѡани рзаарыгза ирыххо исымоу, азәы ишҗаистә агәахәзар

акөһап. Исзымбатәбарахан сахәәцшуан. Иурхәазо абакоу, иара ацшза ахата аткыс жәәцъара ихъантоуп уи акацқаң! Ишазымгоз ангәаната, аенақәыршәны, ахәда атыфаара иалагеит. Изадхалозма: ажәәанағғы итнамфаахъаз, ианханы иказғы иаразнак иаәәнатәеит. Акацқаң ахы әағытқакны ағыәанахеит, итәитәиуа, иқәңа-қәсуа, – ацшыхәәы, итатын қатца аатиган, амца наиркит, нас дәагылан, даапышәырччашәә ажәабжь аахиркәшеит. – Итәбуп, итәбуп хәә әашьтасхәеит ацшза, шәәқь тмырқьазакәә ацсаатә ду ахьсанахаз.

– Ауал уқәтәқьзааап, – ихәан, Ефремғы итатын амца наиркит. – Уарғы ибзианы иушәоит: ацсыз-цаа ацсаатә еицәаршьом урт.

– Ус ауп, ус, – Грышьа ихылпа неихеитқан, инаптарпа дуқәагы аашьтихит адәылтра иеазкны, аха ашә ағы даатгылан, убас нацитцеит: – ағычкәыр, ағычкәыр ламысда хәә уашьтоуп ацшза. Ииашам, уи – акы иацәымшәә афырхатца захьзу ауп.

– Ассир иалакоу ракәтәқьзааап, – инацирғызит ашьтатарта өны ахылақшөы. – Шьта иагья цсыз рызгаларғы, мап рцәыскуам: исырто ахарць – усғы шәара шәәбиект иашәоит..

Грышьа, Ефрем днеиәақшын, даапышәырччеит. Акы нациттарцғы итахымкәә дықамызт, аха имазеит; ағәә-ғәә ахга ашьтатарта өны иаавалеит дәәә цшыхәәыкғы ицъанах.

АБНАКӘТЫ ГРАЦКӘЫН

Җнак, амра каххаа ианҗоз, ыыҗа ахәыҗқәа хкаарак италаны инеиуан. Мөахәастакгы җаларын ахкаараҗы, аха уи ианымлакәа дара шиашаз иҗон, ахаскын еитҗара илаланы.

Еибархәмаруан ахәыҗқәа. Ожәы-ожәы жәәала инеиды-слон, зынгы ахаскынра инылеибажбуан.

Ахаскынра қашәқашәо иазҳаны иҗан, җара-җара шәмхәхы иназон. Убас иахыҗкоу атыҗаҗы унылаҳаргы, заҗа ужы умҗара, гәабан татак унылаҳазшәа убон.

Ахәыҗқәа еибарҗырҗыруа, рыбжы рдуны иҗәажәо, иеигәҗасуа ишнеиуаз, рҗаҗхәа ахаскын жәпараҗы инҗәырҗеитиҗраҗкәынза иҗазбнакәтык. Иагынҗәырҗеит, ахәда җхәа, абар, абар, имҗкласп ухәаратәы, ахәыҗқәа рышҗа аҗыәанахеит, аха нас абҗәаахәа инеиқәҗашан, иҗәи-җәиуа, ганха индәықәлеит ашьшьхәа.

Ссиршәа ирҗхәзәеит ахәыҗқәа, еибарыәны инашьталт аҗсаатә җраҗкәын.

Абнакәты җыруамызт, икәыркәыруа акәын ишнеиуаз, ахаскынра илаланы. Иара омашәа еибыҗан, ахәы хаххала иеиларгыла, амҗәыжәәқәа еитҗых, җаҗа ишьҗархәазо. Уи аҗазшьа зеиҗшраз ала ичалоуп, изыҗыруам угәахәрын, убри аҗнытә ахәыҗқәа иаҳагы ибыжкны иашьҗан. Зны ахаскын иашьаҳаларын, зны қыҗәк иахҗашаны инҗәыҗақәақаларын, аха акы иннакылозма урҗ, иәуа иҗан ахкаара. Ожәы-ожәы рнапқәа рраханы имәанырҗон, хаҗәнмырха иашьҗан иркырҗ абнакәты.

Абнакәты ус ишнеиҗ еиҗш инеиуан икәыркәыруа, азә иахынтә даәазә иахь инеихо, ақыҗқәа инархыҗаархыҗо. Ахәыҗқәа аназааигәахалакь, абар, абар, хнамҗасып анырҗәахәлакь, амҗәыжәәқәа нышьҗарсны, инышьҗыҗон, инаҗнаҗон аныҗәашәа.

Абас ахэыцкэа шашьтаз уи абнакэты, даара акыр-гыы инагэылалт ахкаара. Узцрытша акы аума, ма изакэ псаатэузеи?! Изыпыруам. Икэыркэыруа инеиуеит. Ацсаатэ грацкэын! Ацсы штоу иркыроуп – убас акэын ргэы ишааназ ахэыцкэа, аха иналыркэаны... хаи, закэ гэыпжэароузеи ироуз! Мамзаргы ус рыхып хэа иказма – иналыркэаны афырхэа инышьтпрааит абнакэты.

Ацсаатэ грацкэын иреиуа-иреицэа цэара пырхагакгыы шамазам мѡашьѡ, амтцэыжѡѡакэа неитцыхны, икакэкэа, иналалт ахауа.

– Унан! – ааифытцкэеит ахэыцкэа руазэык.

– Унан! – ихэеит егыгь, насгыы инацитцахт: – ари пырузаарын!

Абнакэты ахкаара инахууан, абнарахь ицеит. Ицеит рыѡныкэкэа рахь, иаалыркэаны агэала ду зауз ахэыцкэагыы.

Иантынчраха, ахкаара тацэны ианыкала, даеа ганка-хьала, ипыруа иаахалт ацсаатэ. Инахагыежь-аахагыежьшэа аун, акэапахэа инылатэеит ахаскыынра.

Ацсаатэграцкэын шынатэазтэкэа, икэыркэыруа афынанахеит. Дук мыртдыкэа, ахэыцкэа иахьяарыниаз азааигэашэа, инархатэеит ыыц ихнахыз акэчаракэа.

Акэчаракэа ишырхатэаз акэзаарын ишгэанаатаз ант ахэыцкэа аѡыца. Урт, акэчаракэа ираѡгатэын, ичалоушэа, изымпыруашэа ахы дырбаны, ахэыцкэа ахьырцшны иамгеи зымѡа!

АЗИА АҚНЫ (Абнатә лакә)

Мшынк еиңш еитцәкакараза игазго итажьуп азиа.

Акәара азааигәара, азы иҗааз ахаскынқәа аҗыывакны, имҗысзо, аҗсы заны, изаауп Аҗсыз-ғлам.

Аҗсыз-ғлам аҗаҗхьашәә, авиҳәә рҗыхәәкәә кьо, рыхқәә неидкыло, изсо еилоуп аҗсыз сса-мысса.

Аҗсыз-ғлам рызкылҗшеуит, иреиҗазоит урт. Иманшәаланы акы анаҗыхьашәә, атаххәә иамҗасуеит, асаса инҗанагәоит. Ахаҗыц җарқәә бҗьар еибагоуп, акы зрыцәцашам.

Убриакара аҗсы цәгьоуп уи Аҗсыз-ғлам, имҗасны иа-кыз аҗсыз, аҗсы шҗоу аҗыңхәә илбаанадоит. Убасқан аҗсыз хәыҗы җаҗ-җаҗо, краамҗа уи амгәә иҗахоит.

Иахьа маҗара шаҗа җсыз ннарҗәахьоузеи Аҗсыз-ғлам! Аха аҗсы тәуам. Аәсҗаа блақәә шаҗь-шаҗьо, шәарыҗароуп изҗу.

Абар, даҗеа җсыцәгьак хагьыжыыло, азиа иахьху. Уажәы-уажәы амҗәыжәәқәә неикәаҗсаны, ахыкәалаа еиңш, аҗыывхәә азы инҗасуеит. Акы нҗнаҗаауеит.

Ари, аҗар раҗ – Ахьшь ахаҗоуп. Аҗсыз-ғлам иаҗызоуп, аҗсы цәгьоуп, аҗсызқәә азы инҗыкәшәаны иаҗоит.

Аҗсыз-ғлам еиңш бҗьарла еибыҗоуп Ахьшьгьы. Иамоуп ашьапхыц җарқәә, урт назыжәнаҗаз – иналаҗаца иҗоит. Аблақәә җаруп, даара хараза ирбоит. Иҗыруа азиа иахь-ху, игәанаҗоит аҗсызқәә, иҳаракны инхалаз аҗсыз атәы егьыҗам – аҗенақәж инҗҗаа иагоит.

Ахәхәәхәә азиа инхыслоит аҗшалас. Ацәқәырҗа хәыцқәә ахьарч аарыхгоит аҗәараҗы. Бжык гом уаҗа җьа-рамзар-җьара. җынҗроуп ақәша-мыкәша.

Аха иҗынчым, иҗырлышуеит Аҗсыз-ғлами Ахьшыи.

Абар, аеархиеит Аңсыз-ғлам, ахағыц қарқәа мөан-
натарц агәы иҫоуп. Ағааңһа еизеит аңсызқәа. Акыргы
ирацәоуп. Зны аҫахь иҫоит, нас инхалоит хыхь. Еилаҫыруеит.

Аблақәа камкамуа ирылаңшуеит Аңсыз-ғлам. Уи иарбан-
заалакғы аҫахым, иаҫа ипатазшәа иҫоу еиҫазоит.

Иаалырқһаны аңсызқәа неилыҫын, хыхь инхалт.

Ашьшьықәа азы мыртцысзакәа, Аңсыз-ғламғы аеы-
нҳаранакит; ус иаҫа иманшәалоуп аеымөанцара
амцарсразы.

Иқәац-қәацоит, инаҳәы-ааҳәуеит аңсыз-патаз аҫызцәа
иахьрылоу. Ихәмаруеит. Шәартак азыңшуп ҳәа иқазам.

Аңсыз-ғлам аеарпсзеит, азы ҳаскынқәа рыбжьара, лаба
хҫәаахак еипш, азы изаауп, абға аиқәатцәара зны-зынлагы
инзааҳәхәалоит. Абар аңсыз-патаз иазааигәахеит. Иааскье-
ит. Иҫағы иааскьеит. Абар, шыҫа... Аңсыз-ғлам амцарсрахь
инеихоны еипш, ипырны иааиуаз Ахьшь, аҫшьапхыцкғы
ақатцәықәа . иара иҫалнарқәцеит. Уи аңсыцәгыағы иаҫахын,
иқәазы, ипатазы аңсыз. Ус иқаз иара Аңсыз-ғлам ахаҫа
акәын.

Аңсыз-ғлам еимлагәа икны, Ахьшь ажыжә-жыжәхәа
амцәыжәҫақәа ҫақһеит хыхь ихаларц. Уамашәа иқалеит
ауқәа: ихьанҫахеит, иазышьтымхит уи аңсыз, араҳь иа-
залымхт иҫаулары иаланатцаз ашьапхыцқәа. Аңсыз-ғлам
акәзар, ахьаа цәгы аноу, азы хыла иҫасын, Ахьшь абға
ишықәтәаз, есс инзаакәкәала, аҫахь иҫеит.

Азы аҫаҫ аңсаатә иалшооз, – аңсы нахшәеит, уи
ннашьтарххны, згәи-згәатцәеи ашьапхыцқәа злақәацз
Аңсыз-ғламғы, иара убастәқһа инхаббала иҫеит.

АЖӘКАМБАШЬ БАЧА

I

Акыгә-сыгәхәә ртәыѡақәә неидыкшало, ағәапахәә ижахәо, азмах итатәан акамбашьқәә. Гәәхәә дус иқатцаны, инахәы-аахәуан дара, иахьабалакгы ирхьыргзон ипхатцәатцәараза, рцәә инахьтатоз ахәынцәә. Шақа аамтабзиахәузеи ақхын! Изақәытә цсшьарта ссирузеи азмах!

Икәызга-кәызгаза акамбашьқәә рыбга иқәтәан акәуақәә. Қьафуран иқаз урт рзгы: хыхьынтәи ирықәшуан амра цахәцахә, цәкәнтәи ихааза рцәә ианыруан акамбашьқәә рыпхарра.

Ажәкамбашь Бача, егырт акамбашьқәә рааста, иаха иазцагыашәә ахы ҳаракны иакын. Ашәәх ағачы алымхақәә неимда-аимдо икьо, уи иагәарпхазаны акәын ишыжахәоз, цәкәтәи ацламхәә хыхьтәи инатцаргыежышәә имѡанцо, уи иакәыршәәны, ахгы рцысуа.

Зкьаф цаны иқаз ажәкамбашь акәуақәагы ирахәмаруан: ибақә-бақәза абга иахьықәтәаз, ағывхәә атцыхәә анакьалак, уи заахоз, ифалбыткьны абақхәә азмах ифалахауан. Дук хара имгакәә, имадагь-мадашәо, уи акәуа дырѡегь азмах интыѡрны, Бача абга аеѡықәнажьуан. Бача аѡстаара нацатцашәә шытахька иаахьацшны, еица инымѡаннатцахуан атцыхәә.

Зны-зынла иқалалон хәмар-хабақәгы. Акәуа «акәалзы» иакәыз акәымкәә ма иара ахы, ма ганха амгәацәә шықоу акамбашь атцыхәә анаахалакь, ақсы фкааны, краамта ашьара изықәымло, азмах иаатахон. Ижьырцаган Бача атцыхәә: ауразоуроу, амыркацыы цар алапапа иқан.

Аңықәреи ахьылаз амхқәә рганахьшәә ишытан адә ду еитцхәә. Уи арахә хәыртас ирымаз адәқәә иреиуан. Адәы азкәакь ағы аееимартаға игылан ашәыр фассы изфажьыз

аха-цла ду. Ахатцла иахкъаны абри акәша-мыкәша, настхашәа иаапшуаз абнақәагы налатаны, хъзыс иаман Аха зтагылоу хәа. Аха зтагылоу ағы иқаз азмахқәа иртатәан акамбашьқәагы.

Аколнхара аферма иатәыз акамбашьқәа азмах иртатәанатцы, акамбашьхьщәа – ахәыцқәа еибаргәйтәны ахахә асра иағын, ахатцла ашәшьыра ицатәаны.

Урт убри ақытантәи ихартәаам абжъаратә школ итаз атәщәа – апионерцәа ракәын. Ақхын цсшьара хәа иануурышьт, аколнхара акамбашьқәа рыхьчара реазыркит.

– Жәаба сыкоуп!

– Сара – жәохә!

– Қажәи хәба сцеит!

Еилацсон ахәыцқәа рбжъқәа. Еисон, иағылон урт зны-зынлагы. Досу итахын иара дииаирц.

Акамбашьхьщәа рхахә асра ааицнақьалон, згәы шыз игәы архьшәашәалон, ирхагылаз аха-цла: иалыфрны абық-сыққәа инарымтақалон иөеижъза ахақәа. Знапы назаз, иаашьтых днацхауан.

Ахатцла зегы ақырқырхәа еибарччо ианеиланатцозгы қалон: иөфырны иааиуаз, итатаза ишәхьаз аха, азәы ихы инаахалон, уа инақәпыххаа ицон, егырт ахәыцқәагы, амажә аза еицш, иөарфататон.

– Салгеит, салгеит!

– Ғыц хәиталагап. Дхамбари усқан ақхьа иалго.

– Хәиталагап, хәиталагап!

Апионерцәа абас еиндақланы ахахә асра ишафыз, амра такә интагыалеит. Акамбашьқәагы, азмах интытцын, адәы инықәылт ихәуа. Апыжә-пыжә, апыжә-пыжәхәа акәын реакәшьзаны урт ахаскыын шыхдыргәдуаз. Амла иамкуаз! Иамккәа, имариа усума хқа-цшьба саат крымфазакәа азмах ататәара! Иашоуп, ус иашьцылахьейт дара. Қыафуруоп азмах ататәара, аха егы умхәан, амгәа қадыцгы иара

атэы атахыми. Ргэы еицхауа, рымгэа ахэыц еиџнатэо акэын ишыџказ акамбашькэа.

Ажэкамбашь Бача, акамбашькэа зеггы инарпыхэжэашэа, амхырта, иавакатаз аанда иаваршэны ишнеиуаз, иџыџза иаатгылт, ахы иџахан, амхы интапшит, аблахатггы аагьяжыт. Аџыкэреи анаба, уаха азычхауазма – атаххэа аандашшы хыла иџеи иџасын, иџжэаны амхы интаџры иџеит.

Артэаа-сыртэаа аатдыргеит апионерцэа, иџатибаркьан, ахыкэалаа еиџш, рџыџархеит дарггы. Аанда ахыџжэаз ианаамтаз рџыџаџыражыны иананыркылт Бача иашьталаны инеиуаз акамбашькэа жэпакы – зхы цэгьарак амыргазакэа, аџшаза зфарц зтахыз.

Бача амхы иџцатэын, аха ари ус мариамхеит акамбашьхьшьцэа рзы.

Ажэкамбашь, амхы ишынталазтэкьа, ес, иџалашьшь иџеит агэахыы. Аеазеит. Иџшаауа амхы иалаз ахэыцкэа аныџахтыгэлалакь, иџыббны аџыџанахон уи зымџа. Даеаџьара ицаны аеазон. Еитэ рыџшаахуан, нас иџыркьаса ирыманы индэыкэлон, аанда ахыџжэаз ашкэ ахы рханы. Аанда ахыџжэаз ианазааигэахалакь, иамбазозшэа инавууа иџон иара.

Абас аеэо, иџуа амхы иаланатцы, Бача аџыкэреи лапкьакэа рџыжэжэара иаџын, ахш аџажжы, ишзахэоз иагэырџуан, итанарпџуан.

Аџыкэреи акамбашькэа зеггы бзиа ирбоит, иахаракггы ахш алыжж ианыџоу. Бача акэзар, уи зынзаск аџсы акэнатдоит. Мышкы иамфар азычхауам. Иарсар бзиоуп, ус анакэымхаггы, ахала иаџшаауеит...

Бача азхара ианхэы-ианча, атэыџа дукэа дырџегь инымџаннаттахит. Аанда даеа џьараггы еимыртага инышьтата, амхы интытцын, ашьшьыхэа инеины, аџызцэа инарылагылт. Аанда ахыџжэаз хэа иџаауа-иџшаауа идэыкэлахуазма, иахьампыхьашэаз иџнажэеит ауп. Атэыџақэа акы иазынкыло иџоума!

Иругәышьарыз акамбашьхьшыцәа, аус удаџ иакәшәеит: цъарак еицш, џыцъарагы аанда кататәыс ироуит.

– Азмах итатәанатцы иузыкатаз ауп, – ихәеит агәынамзара гәгәа иманы Разан зыхьзыз ачкәынцәа руазәк, аеыџ-еыџ хәа атәџан адгьыл аза итатџо. – Азмах иантыт, ахахә асра егыи хәа цъара хәмаррак узалагома, иара улацш ахазароуп.

Сатбеи, быца еидарак иманы дааин, ижәџахыр иатқашашәа иршәны, ахьхәхәа инкаицсеит. Ицсы неитеикын, зхахәкәа рхәы-рыхәны иказ иџыз днеиџацшын, ус џааитит:

– Ех, Мышьа, Мышьа, у-Бача алеишәа баацсхеит зынза: цъаракгы азмырхакәа, џыцъарагы аанда цнажәеит.

– Сара исхароуп, – ихәеит ачкәын хахә-рхәы Мышьа, абыца кзарыла ирлакьто иртәины атәџанкәа ирхатџо. – Иахьа цыкәреила исызмырчеит. Сахнагашәа сыкан.

– Хараза еигыуп сара с-Гәабан: итынчза икоуп. Мхык италашам, – днахьехәеит Разан камбашьк.

– Мап, мап, сара с-Былгәа зегьы иреигыуп, – иамеикит Сатбеи.

Сатбеи иажәа анагзаха имтакәа, даеа чкәынак дахыццакзаны камбашьк азбахә аацәыригеит, инакәыргәгәазаны ахьз хәауа. Уи инаџс даеазәгы ус даакәгылт. Дырџегь иааилацсеит ахәычкәа рбжькәа, еигыу-еицәоу хәа акамбашькәа еимакуа.

– Бача, актәи априз амоуп, – ихәеит чкәынак, дынтгыла-аатгыло, азажәра ацәа ихьыкәкәо. Иаалыркьаны иџызцәа шцаирччеи, урт шақәымгәыгзоз иажәа абас ианаахиркәша: – Аандажәареи амхталареи рзы.

Мышьа, атәымг еицш игәы иџалакәцеит уи ачкәын иихәаз ажәа, аха акгы ахимхәааит. Иахихәаарыз? Диа-шагәышьоуп уи ачкәын. Мышьа ихы ашырхәа иџейкьан, илахь иаџацсаз ахахә еикәатцәакәа ыршәны, ихы ашьтахька

иниеигейт. Игэынамзара ифызцэа рахь иаамырпшыкэа, иахагы дадхэацаланы аусура далагейт.

Акамбашьхышьцэа хэыцкэа дасу камбашьк-камбашьк алхны ирыман. Уи чыдала иаха бзиа ирбон, напгы адыр-кылон иаха.

Ацкэын хахэ-рхэы Мышьа, иалхны иман ажэкамбашь Бача.

Бача рахэ бзиа акэын. Еикэатцэа самсалза, атыхэа ду ашьклахауа, уи такэ иназланы иказ камбашьын. Тэыоақэак хэа ахагылан, метрк-метрк иназоит ухэарын, рыназарақэа ацса еипш ицарза, ацхьяка инархэашэа. Абла дуқэа тшашаза, ескынгы ихаан, агэкра рфыкэхэхэ акэын ишыказ.

Мышьа ишыцылан уи ажэкамбашь, имашьцан, ахэ анааихэалакь, дахыкэаалакгы, иеаргэуа, иара ишка афыоанохон, амхы ианталоз алахамцозар. Ускан уртқэа зегь ахаштлагэышьон Бача.

Дацпыхэаны крафеитон Мышьа ижэкамбашь. Ифызцэа ахаскын жэпа рхны иааганы ирырталон, бзиа ирбоз ркамбашькэа. Иара ус иуамызт – апыкэреи лапкьякэа фасы изфаз ахэцэкэа рхны иеитон. Уи аума, амхгы итаирхэлон. Атэоанкэа днарыха-аарыхан, аанда дныкэгылон иара, нас дныкэпала-аакэпало, ашыш неихеицалон. Бачагы уи акэын иатахыз, еитцас иууаза ицаны иоахыцон, амхы интапалон.

Ашаха ду атэыоақэа ирхатца икын ацкэын. Шахада угы уахэо иказма, цэара изышьақэымгыло, ифкьаса амхы иаламлоз. Мышьа иахьабалакгы амхы итаирхэуамызт ажэкамбашь. Ацкэын кэыбца ицшаауан аароара икэнакыз апыкэреи лапкья-сса ахьяфаз атыпкэа. Алапкья дуқэа ттэаа-ттэааза иахьяфаз иалаиркысуазма: уи ауаа ирфашаз цыкэреин.

Аколнхацэа Мышьа акамбашь амхы иштеитцалоз ангэартца, зынзаскгы иргэампхейт, иагыабашьит ацкэын:

– Иахэтам иҕауцауа. Иашьцылоит акамбашь амхы аҕалара.

Аколнхацэа баша имабашьуазаарын Мышьа. Ус иагыҕкалеит: Бача шьта азэгы ицхыраара аҕахзамызт, аанда харакгы ҕырхагас иамамызт, итѳасны иҕыххааса инышьтанатдон.

Абас ала, Бача грас иаиугэышьеит амхталара. Акамбашьхьшьцэаггы, еиҕу-еицэоу хэа акамбашьқэа еимакуа ианрыхцэажэоз, убри аус наганы Мышьа инеиҕарклон.

Афыцарагы аанда ҕатцаны ианалга, Бача ашка иҕыѳеихеит Мышьа, днышьтасын имҕыхьашэаз чынкгы аашьтицааит. Ибжы нардуны, ажэкамбашь ахыз хэаны ианақэҕит, такэ настхашэа игылаз Бача «ѳаҕ-ѳаҕ» ахэан, Мышьа ишка аҕаанахеит.

Мышьа дгэааны дыҕан, ажэкамбашь амхы иахьталаз азы.

Ацкэыни акамбашьы, еизааигэахо-еизааигэахо ишнеиуаз, ианаайдгыла, Мышьа ашырхэа инапы дааѳахеит, ирка-ткато иикыз ачын ашитцэхэа Бача иѳахиҕьарц, аха инапы ахьяашьтихыз уа иаанхеит; изымгэаҕыт, бзанцык дасхьазма, ирыцхаишьеит ажэкамбашь: абла дукэа хааза, иҕырхаха иҕаҕшуан, инеимда-ааимдо урт дахьырхыпшылоз, асаркьяҕы еиҕш, иоуразоуроу иеырнибаалон иара ихаҕагы.

– ѳаҕ-ѳаҕ! – аҕырҕы интаркэымпылны ахэда нытнаган, иҕхатэатцэараза иҕаз ахы наганы ацкэын ижэѳахыр инықэнацеит. Мышьа инапы атаххэа азэы днасызшэа ачын нампытцшэеит, нас уи анапы иара ахала акамбашь ахэда инакэшан, ашьышьра иѳалагеит. Иаимыршьцыла-хьаз Мышьа Бача ахыз хэаны ааҕхара, ахы ижэѳахыр иқэтцаны ашьышьра, аргэыбзыҕра.

Иарбанзаалакгы ацкэын акала иагэалеимыршэеит Бача ацэгьара шауз, игэы хьяцссеит, насгы иара ихарала ами уи шыканатцаз? Цшазала ирчандаз ианаамтаз!

II

Амеышазы ашыыжыза, ифызцаа зеггы рапхьа, афермафэы дааит Мышьа.

Ес-меыша ишыќарцалоз еипш, акамбашьхьшьцэа хэыцќэа уи аены арахэ амшын ахь икарцараны иќан. Ус иаццаны ирыман. Акамбашьќэа амшынзы дыржэтэын. Иќэабатэын амшын афэы. Дара ахэыцќэаггы амшын иќалон.

Мышьа афермафэы дшааизцэќьа, Бача ахьз хэаны днапхьеит. Ажэкамбашь «оаќ» орган, афызцаа инарылцны, иеаргэуа ифаишьталеит. Иамышьцылахьаз, иамдыруаз ацќэын иахьигащаз.

Мышьа, Бача ашќа инќиган, аферма ашьтахьќа иманы бна хэычык днылалеит. Изаќэытэ гэырѓьароузечи Бача абраќа иазпшыз! Ифаахагылт афьыќэреи аза меигзарахда.

Мышьа ицэымгын Бача амхќалара грас иахьамаз, аха уи идыруан излаќэишазггы.

Имариазан, акызатцэык акэын иаќахьыз. Бача амхы иќамларц азы: шыыжьнатцы игэарырхаанза азхара цшазала ирчатэын. Ашыыжь азхара анафа, нас хэылбычеханза уи тынчын: азмах иќатэан, уа усггы амра нхьхэќэаанза ианхон, иантыцуазггы егьырќ акамбашьќэа реипш, алеишэа бзиахэза, хасќынла ичон. Уи азнархон аены.

Ацќэын ф-еидарак афьыќэреи азааигеит, маганала ирхны, аферма азааигэара иќаз мхык аќынтэ. Азхара ирчатэуп, мамзар, цьара изышьаќэымгыло, ифќьаса идаыќэымлои, амшын аталахатцэќьа унаќом!

Мышьа амхафэы иамихт авќиааќэа, еилихт афьыќэреи жэпаны иахьеилагылаз, иалпќиќеит алапќьа ссаќэа зфаз. Алапќьа тќэааќэа усггы дрылакьысуамызт. Урќ дызрылакьысрыз, ажэкамбашь алапќьа ду алапќьа хэычыхэа еилнахуа иќазма.

Абри абна хэычы афэы акэын ацќэын ижэкамбашь лымкаала крахьафэеитцоз. Ипхьакран, даќеа камбашьк пьрхагас изыќаломызт уаќа.

Иағәырҫт-иағәыхт Бача иамҫаз аҫыкәреи зегғы. Ҡымсагла иуҫсозарғы, ус иузрыҫкыарымызт ахәи ахышьҫаз атып. ҫыкәреи ҫаҫакғы ҫара иааннамыжт. Еимгәамзо, амгәа тырҫаа, аҫыҫ анага-ағара аҫәуадааха, аблақәа хааза инеиҫаҫит абри еиҫш ахазына азаазгаз аҫкәын. «Иҫабуп, уҫсынтҫры назааит» ахәозар акәхарын.

Ахаҫы гәибызгза, абз ақышьәқәа иаарыхышьуа, ажәкамбашь неины ашызҫәа иаарылагылт. Азхара ҫшазала ианчалакь, уи ахаҫы есқынагы иғәибызгхон, аблақәагь хаахон. Иабаргәузеи, шыҫа иҫынчуп, гәирәак аиушам хәилбыеханза.

Акамбашьқәа амшын аҫны ишнеизҫәкьа, рыхқәа нзааркылан, иәалагеит амшынзы иаҫашышьы ажәра. Иржәуан, иржәуан, рхы иаааахон, рыҫсы неиҫаркуан, нас, дырәегьых ҫыҫбарах ибаны, рыхқәа еиҫанзааркылауан. Шака бзиа ирбаузеи амшынзы, иҫаами. Аҫаа рмоур рзычхазомызт урт.

Ааи, бзиа ирбоит акамбашьқәа амшынзы. Шәгәи иа-анамгааит, рыхқәа нзаакыланы, ажәра маҫараз ауп хәа. Мап, бзиа ирбоит урт амшынзы инҫаланы аҫыкәабаразгы.

Амшын аҫалара анакәа, иарбану уи еиҫу адуinei аҫны иҫоу – амшынзы иаҫашышьы изжәуаз рзы ухәару, урт амшын ах хәа иаазҫаз рзы ухәару. Қыафурууп, гәиргәара дууп зегь рзы!

Акамбашьқәа рымгәақәа зыла иандырҫәи, аканҫакәа реиҫш, ибба-ббаза изсо, иәеи иәхылт амшын. Акамбашьхышьҫәа – апионерҫәагы, ажыжә-сыжә хәа рнапқәа мәанҫо, урт инрылалт.

Саҫбеи днеин ижәкамбашь Былгәа дәәкәтәон, аха краамҫа абҫа дзақәахомызт: уажәи-уажәи инахәи-аахәуа, ибылгәо аҫыаанахон, дәәкәәдырны амшын дынҫанажәуан.

Дәәакалашәа иҫан Разан иалхны имаз акамбашь Гәабан. Уи тынчза изсон. Разан зны днакәтәон, зынгы иғәи хыхь

иѡарханы, дагьнақәиалон. Абҕа къақьаза, агәабан еицш иҕан. Баша иарымтәзаап Гәабан хәа хъзыс.

Бача абракаҕы акамбашькәа излареицшымыз унарбон: зегьы реиҕа аҕәара иѡацәыхараны, изсо амшын ихын, ижәбома амшынтәҕьаҕы сацәшәом хәа ахәозшәа. Мышьа уи абҕа дақәтәон, алымҕа ианкны аҕәарахьы ахы ааирхалон зны-зынла, мамзар Трабзоннза дагаргы ҕалон. Иааиҕахыз зегьы алаиғзон ачқәын икамбашь. Шаҕа иманшәалааз уи абҕа аҕынтә аҕыѡхәа амшын хыла асра! Мышьа хзааркәыла ҕацаны, хараза ацәхь дцон, нас дыѡхалон, дырѡегьых абҕа иҕыѡықәиҕьуан. Ажәкамбашь ацәаҕы ианыруамызт Мышьа ихьантара. Уссгы дамамызт. Атцыхәа ду кахәхәа иагәарцхазаны изсон, ачқәын азмах аҕы иақәтәалоз акәуақәа руак аиҕа дхьантамызшәа. Аха Бача азмах аҕы акәуақәа ишрызнауаз еицш, аҕывхәа атцыхәа ҕаны, иаанархомызт уи. Ус шҕаҕанатцоз, цыкәреила изыр-чоз ачқәын, игәы ннархозма мамзаргы!

Ана-ара аки-сихәа рыбжы гон, акыр-кырхәа иччон, ихәмаруан егьырҕ апионерцәаҕы, зны аффахәа рхала изсо, зны акамбашькәа инарықәтәо.

Даара краамта амшын итан уааҕы рахәҕы, итан ахәыцқәа рцәеи-ржьи зыфаанза, акамбашькәа убар иу-зымдыруа иҕалаанза. Ес-ҕыкәабаншьтахь ус ауп, зынзаск рееитаркуеит акамбашькәа. Мчыбжынаҕьак есымша хҕа-цшьба саат азмах италоз, роуразоуроу ахәынцәа рықәѡаны иҕамыз. Иѡеижь-ѡеижьза, ма ицәыш-цәышза, ирықәѡаз ахәынцәа цштәыс иамаз зеицшраз еицш, урт амшын иташькыруа иштәз мацара, «рычхәар» рықәѡрын, алахәақәа реицш, еиқәатцәа самсалза иааҕалеит. Мшынзыла ирымкәабей ахәыцқәа. Шьта крыфаран иртәхыз акамбашькәа.

Амшын ацшахәаҕы иҕан арахә ирфашаз. Амшын инаваршәны, еитцхәа инашьтын адгьыл каршәрақәа.

Уарлашээрла иубоз амхкәа рыда, егы ахы иакәитын. Цъара афасара ахиааны иҕан, ҕацъара – абна ахыцџан. Иахьакәзаалакгы аҕаскын рацџан.

Абри акаршәрагы атцлакәа ирыхьаны иаиоуит ахьз. Абгызракәа ахьырацәаз азы, Абгызырра хәа иашьтан.

Абгызраҕы ахәыцкәа рхы ззырымкуаз хәа иҕааз, акамбашькәа хәуанатцы. Зны ахахә иасуан, зны акьаброу, зны еисаны ажәеинраалакәа ҕырхәала ирхәон реиҕа здыруа хәа.

Ахәыцкәа еидгәыцланы еимакык ыршаҕы ишцәажәоз, ашаца-шацахәа ҕыла даарыдгылт аколнхара ахантәаҕы Бида.

– Уа мшыбзиақәа, арцарацәа! Иҕоузеи шәымхәои? – дрыхәаччо ҕааитит уи, дзықәтәаз акәадыр иехырнаашәа иҕышькылқәа дрынгыланы.

– Бзиа жәбааит! – инаиаҕаркит апионерцәа цхашьа-цхатцо.

– Афырхацәа! – иааирехәеит Бида, адәы иқәз акамбашькәа илацш нарыхга. – Ицкьакәакәараза иҕоуп. Ибзианы ишәкәабейт, – ахантәаҕы иҕаариашаны, икәадыр днантәалан, ихы дааҕаханы, наҕ зымҕа цъара даанацшит. – Шәгәы шәҕаныз, амарцъа, нахьхы илоу амхы камбашькәак азааигәахауашәа збоит, Бача урт ирыламзааит?

– Бача арахь иҕоуп, арахь, – Мышьа дахыццакны. инапы нарықәирххейт, рышьтахьҕашәа афасара илаз камбашькәак. – Насгы уи иахьа амхы иҕалазом...

– Шыжьхьа хәа ацьықәреи ауҕахьазар акәхап, – даахыччейт Бида. Ахантәаҕы инапы ишьтахьҕа инымҕанитцан, иҕахәа-ҕахәаны икәадыр амаха иахарцаз цьықәреи лапкьакәак аарылихт. – Ацьықәреи анаххәа, абрака ассир ҕамлеи! Идсырбарц изгоит. Даҕацъара еицшымкәа ибзиахейт. Шәахәацшишь! – инадирбейт, азбжарак зцәа зыхыны иҕаз лапкьакәак. – Метрабжак, метрабжак иназоит. Ма

арыц хэа илнагаз изеипшроузеи – абазк-абазк иакароуп!

– Абни амхгы даара ибзиоуп! – ихэеит пионерк, дызла-аиз амџа аганахышэа иказ мхык инапы нақакны.

– Цшьба-цшьба лапкыа иреитданы изфалаз шыапыкгы убазом, – инацирғызит даеа чкэынакгы.

– Ибзиахэуп, ибзиахэуп! Абгызырратэи амхкэа! – днархычехэеит аколнхара ахантэаџы даатгылашэа иун, даакэыпсычханы инацитцеит: – ех, сабиц, закэ дгыл цсылоузеи абра итажы! Хнапаџы иахзаамгеит. Афасареи абнеи рхылиааит. Абарт адгылкэа зеггы лацазар, шықэсыктэи аарыхра, хымпада џышықэсагы ирызхон хколнхараџы уаагы рахэгы. – Бида дыџеыжэгыланы, акэша-мыкэша илапш нахганы, џааитит: – Мап, ус қахта-рым шыта. Ыааныбзиала хнеиааит, иахрыцкыап афасара, абна. Тракторла еимыртаға ишытахтап адгыл.

Аколнхара ахантэаџы, ачкэынцэа днарабжыа-џарабжыаны, иеы акамчы џахкыаны, Аха зтагыло шыказ иџыџеихеит...

Ахэылбычеха апионерцэа еихеит афермахы. Илахыыз, агэалакара ду рыманы икан зеггы. Игэырғон. Имгэырғакэан, хараза еигыи амшын ахы уцозар аткыс, уахынтэи ухынхэны шытахкыа уаауазар. Уанцо – шыапыла уцароуп, камбашык узақэтэоума, ахэынцэа иаганы иками. Уанаауа – урт цкыакэакэараза икэабамы. Уақэтэа. Акамбашы иақэтэаны аныкэара бзиа ирымбоз ачкэынцэа.

– Ухы ларкэы, ухы ларкэы! – нақэџитит Мышыа, Бача днадгыланы, ахы инапала днас-насуа.

Бача ахы аныланаркэ, Мышыа изшыапык акамбашы атэыџеи ахыи рыбжыара иныбжыаргыла, дџеихан ахэда дныкэиеит, убаскан, акамбашы иртрысны ахы иџахан, ачкэын дыршэны абға дныкэнажыит. Мышыа абгэаахэа даахэын, акамбашы ахы ашкыа иџы рханы, џык ишақэтэац еипш, ишыапкэа неихданы, абға дныкэтэеит.

Егырт акамбашьхьшьцэагы ркамбашькэа, ирықә-тэахьан, еицхьытта адэы иқәыз арахэ, цьарак еизырцон.

Разан, Гэабан дақәтэаны, ганхашэа арахэ дрыван, уажэы-уажэы ашитцэхэа ачын аархихьон ихымхэыцкэоз акамбашькэа. Саҗбеи иакэзар, уигьы Былгьа дақәтэаны, акамбашькэа жэпакы иаңцаны днеиуан.

Акихэа ибжыы адэы инықәшит Мышьагыы.

Акамбашькэа, дара шашьцылаз еицш, ицон имыццакзо, итэаа-маауа. Аҗахызар идыды-мацэысааит, уи азы акы нацыртцо иаукаху.

Акамбашькэа ирықәтэаз ачкэынцэа, ѱ-гэыцкны рьчешаны, арахэ ирышьтагыла инеиуан. Инеиуан урт даара рхы патуақәцаны, акавалеристцэа реицш еивагга-еивагыла.

Ахэмаргакэа зегьы акакала ицызшэахьаз, иаашьтырымцааи ацыхэтэантэигьы: ағухэа иаацэырыгеит ашэа. Инеимда-аимданы ирхэон, ирхэон иазкэзаны, рыбжькэа еиқэыршэаны – сырзызырѱландаз угэахэрын. Гэыцк аґы датасзаны иркыкыны ахапа ихэон Мышьа. Егы агэыц аґы, уи дитцахарц зынзаскгы иҗахзамкэа, имицаауан Разан. Еицлабуан аѱгэыцкгы.

Ашэахэара мацара аґны иаангыло иґазма апионерцэа, иѱаламгеи анапеинкьарагы. Цкэынак иикыз ачын, кэаматдас иѱнапык рыла имаґа инадиргэґэалан, дкэашо даакэлеит. Уи збаз хара хэума рхэан, егы агэыц аґгы агэакьхэа рнапкэа ѱеиныркьеит. Уаґагы дыкэґежьуа иґааихеит даґа чкэынак, дышшэырза, ихы имхаґаґаха, инапкэа изарақэа иртаршэ икны. Икэашон апионерцэа, уажэы-уажэы ишьацэхьыртэуан, акэашара чыдарас иамақэаз зегьы нарыгзон, аха руа дарбанзаалакгы ишьапы адгьыл иқэкьысуамызт... Агэы умоуп, ушьапы адгьыл иқэмыркьыс укэашозар.

Хпионерцэа уи рылшон. Иабарылымшоз – ркамбашькэа рыбґа иқэгыланы икэашон. Иҗынчза иґаз акамбашь

гәыразкәә, ашьшьыхәә инеиуан, ачкәынцәә урт рыбга иаакәкартцалакь зеггы дара ирылазон, ирычхауан.

Акраамта игон ашәәхәабжь. Рееитнырцсахлон акәашацәә.

Убас ами амшынталара шыкоу: агәалакара мацара аума иунато, ашәә ухәаратәггы, уимоу, акамбашь абга укәгыланы укәашартәггы укәанатцоит.

III

Икәха иааит тагалан. Еиужьхеит амхкәә. Арахә, рхы иакәитны, иахьабалакгы ицон, ихәуан. Икәмызт шыта урт нызкылоз аандаггы. Дыкәмызт ирышьклацшуа ирышьтаз хьчакгы.

Апхын икамбашьхьшьцәаз апионерцәә ожәшьта итацәән. Хадара усыс дара рзы иказ ашәкәкәеи атетрадкәеи ракәын. Иашоуп, ркамбашькәә зынзаскгы ирхадырштлазомызт. Ашкол ахь ианцоз, ианаауаз, цъара дәык афы ианаарбалакь, мамзарггы афермафы ахш азы ианаалоз, досу икамбашь ахьз хәаны накәфитлон. Ахы ааишьышьлон.

Есышықәса ишыкалац еипш, даара бзиа икалеит сынтаәггы ацьыкәреи. Аколнхацәаггы, лапкьак адәы иныкәмыжкәә, итаргалт зеггы.

Ааи, итагалан аеаора, аха изхәартагәшьоузеи, кырза угәы еихьнашьуан, имацын.

Аколнхацәә, ишақәнагоз еипш, ирзеиҫымкааитаапынтәи аусура. Адгьылкәә акырцъара илатцамкәә ирцәынхеит. Баша дырхашшаауамызт аколнхара ахантәәггы. Ироуз аарыхра анырза-ианыркапан, уааггы рахәггы неиоымсрада ишырзымхоз рбеит. Убаскан аколнхацәә ирызбеит акамбашьхькәеи лассы ихъараны икоу акам-

башь еимгэакэеи затэык ирырталарц ацьыкэреи. Егырт – рхы ршьрым, адэкэа рфы ихэлар калоит, икоуп ирфаша ахаскын. Аамта бзиоуп, ицхарроуп. Иалазап.

Зцэа итыцхо иказ акамбашь еикэыцца ду Бача цыкэреила ирчалатэуп хэа мамзаргы азэы игэы иаана-гозма. Изтатэым акамбашькэа ирыларымцхэзеи. Ааи, ааи, ацьыкэреи зтатэым. Иалтзеи шэхэаруазеи ари аус! Имаап-ки, ихагамхеи ажэкамбашь. Убри аенытэкэа инафаршэны иакэцт акрыфара, Ихаскыныз, ицхэыз, итэаз иарбанзаа-лакь акы алакьысра акэым, иара усгыы иафыоуамызт. Мап рыцэнакит зегыы.

– Иумузеит! Умлашьуа уалагар, иумфар уабацари! – рхэон аколнхацэа, Бача ацьыкэреи ишашьцылаз здыруаз.

Алахь еикэыршьшыы, ахы акэыжь, ажэкамбашь краамта игэннагон иахыыз. Аколнхацэа машэыршэагы иартомызт лапкыак. Урт ичханы иазыцшын ажэкамбашь цагы хнапэы ианбахзаагои хэа. Бача иара атэы канатдон: уигыы ичханы ицшуан снапэы шэанбаазгои шэара хэа. Атцыхэтэаны, Бача иагхо-иагхо, атцыхэкэара иалагеит. Амгэа таханы, итэар изымгыло акынза иагьнеит, иааилаоцит аколнхацэагы. Еибаршэеит. Ичмазаоуханы акы ахыр калоит – акамбашь бзиазакэа иреиуоу. Ишцарурыз? Ихьатгэшьеит.

Рацхьатэи амш азы, аколнхацэа ажэкамбашь ацьыкэреи ианыоахадыргыла, ишцагэыргэеи шэхэарауазеи Бача! Ацэа иалтцызшаа «оак-оак» хэа еикэырццакны икаан, афы азна ацьыкэреи аашьтых, игэырцуа, аблакэа тырхаха иоарфацшит. Убас рхэозшэа акэын ишыказ аблакэа: «Хайкэцеит шэареи сареи, аха сышэиааит. Изакэытэ насыц дуузеи аиааира!»

Азын уафы иибац-иахац апснэтэи зынран. Сык ауа, ицаауа иаукахыз. Уи атэы мамзаргы изхэатэзоузеи! Ажэоанцкыакэакэараза икан, цстхэакцэара машэыршэагы ихны иубомызт. Уимоу, ана-ара улапш нарыкэшэон аапыни

азыни зцәеилаганы ашәтра зәазызыкыз шәыртцлақәакгы. Ацафцәа ракәзар, урт реихарафык кьафзатәы, хылца рхазамкәа ашкол ахь ицалон.

Арахә рхы ишақәитыц иақәитын, адәқәа ирықән, ир-фашаз дырфөггых ирыцшаауан. Аколнхацәа акамбашь-хьақәеи ишхьара иказ акамбашь еимгәақәеи ракәын хәылцазыла игәарарталоз; акамбашьхьақәа ахш рымхтәын, аимгәақәа ирхылацштәын. Егырт мааргы ус-мызт. Уака адәқәа рфы пхәык, тәак хшәаны инарымцарцсон.

Абас аусқәа зеггы бзиахәза, угәы еихьызшыша ак-гы умбазо ишааиуаз, иаалыркьаны икалеит рыцхара дук: алашәага цысны ақыта иажәлеит.

Ашьхарахь ихьтахазаап. Иаузаап асгы рацәаны, итнацеит абгақәа. Имлашыа, рыцқәа еихакшо, имеихеи урт Амшын Еикәа ацшақәа-акаршәрақәа рахь, амра кажжы иахьцхо, арахә ахьырацәоу атыцқәа рахь.

Игәткьа-цсыткьаха иааилафөит аколнхацәа. Арахә акырцьара ицхастахон. «Абгақәа ирфеит цьмақәак. Ирфе-ит, ажә, ацә», – абас лассы-лассы еидашшылон ауаа.

Зегь рыбахатц ааргьежыт ацыхәтәаны икалаз. Аиаша ухәарами, иаршәеит азәырфгы.

Дшәеит мацара аума, аеырхәа алағырзгы ааифашит ацафы Разан: бзиа иибоз Гәабан захьзыз акамбашьгы абгақәа ирымфеи. Ацәкамбашь цоуган ду ақәыцьма ирфап хәа мамзаргы игәы иаанагозма!

Рнапқәа еикәыцса итәамызт анхацәа. Ашьхарантәи иааз «асасцәа» ишықәнагоз еицш ирцылон. Бьарла рееибыта, гәыц-гәыцла рыешаны, есымша, есуаха, латцгара ицон. Еимырдон иахьабалакгы, абна зтиааз гәафарак цьара иаанмыжкәа. Икалон даараза бзиа ианыманшәалахозгы: иршыуан фба-хца бга уахьки-енаки рыла.

Аколнхацәа шыта иаха чыдала рырахә ирхылацшуа иа-лагеит. Аферма афәтәи акамбашьқәа фынла мацара акәын

адәкәә рҕы ианхәуаз. Ианаилахәлалакь, камбашьк ҕыра иаанмыжькәә, зегы еизцаны, аферма ашҕа иаарцон.

Акамбашь еимгәәкәә ҕыргы ирышьтуамызт ҕынлагы. Урт аанда шышла ихкааз аферма ашҕа еитдхәә ду иҕакны ирыман. Даара бзиа кырыҕарцон, меигзарахда ирымтажын аҕыкәреи дәыҕсы. Акамбашь еимгәәкәә хәә рмаршәә рымкуаз!

Бача анасыҕ ишҕатанаки шәхәарауазеи абраҕагы! Еишькляшьшы еимгәәны ирыламыз иаргы, акамбашь еимгәәкәә. Аамтала иақәшәеит убас. Шьҕа иабаргәыз. Агәы умазар, иоумтан аҕыкәреи! Ишашьцылахьаз еиҕш, иахагыланы иагәырцуан, иҕанарцпуан шаҕа аҕахыз.

Убас ала азынгы иара атәы ианаргеит Бача.

Мышьа ахш азы афермаҕы дниецыҕхәза, бзиа иибоз ижәкамбашь нақәҕитлон, ахәдеи ахи ааибыҕ-быҕлон, иамтаҕсаз аҕыкәреи лапҕақәагы аарылхны ақышә иныкәиклон. Бача уаха аҕахымкәә азхара ыфаны, еихпапала ианыҕазгы, иааимнахлон аҕыкәреи. Иахатыр батәымыз абри аҕара бзиара азызухәоу ачкәын. Гәанылагы ус ахәон: «ҕыоуки рыхш ужәуеит уажәы, аха умшәан, лассы меигзарахда сара стәы ажәра уалагарц уҕоуп».

IV

Ибақә-бақәза аферма ашҕаҕы итәан акамбашь еимгәәкәә, рызхара анырфа-ианыржә, ағәапа-сапахәә ижахәон. Бача настхашәә аанда-шшы иазааигәәны итәан, ашьҕахьтәи ашьапқәә атдхәаны, аҕсы аҕәырацәаха, ихәи-пеиуа. Ахы нырнаашәә, аанда-шшы инкылцшны инылацшлон нҕытц иҕаз абна хәычы. Аҕхын уа инылагаланы акәмыз, Мышьа кыршаҕеитцалоз иара. Аҕыкәреи аза еидарала иааганы инамцаижьлон.

Афермаҕы абора еитцхэа ду цьюуки ѡналаны иуастон. Икыгэ-кыгэуан, еихала акы рцэуан, ахьхьа-хьхьахэа акы рхээрхьуан. Акамбашькэа хьарц иками. Абаттра ҕыцкэа картон.

Бача иаалыркыаны иѡагылт. Абҕа нкылнарҕэыгэшэа ааун, аҕаарххейт. Ахы иааѡахан, аѡызцэаҕы инрыхэацшит, нас иаахьахэын, абнарахь ахы архейт. Абна иаҕѡылацшит, атаххэа атэѡа дукэаҕы нымѡаннатцейт: аанда-шшы иѡеи иѡасын, кэынцэла икацоу акы акэызшэа, еразнак ипжэаны, абна иѡылашьшы ицейт.

Иаацаршьейт еҕьырц акамбашькэа, закэызеи, мшэан, Бача иканатцо? Амхы италарц анатахыз акэын аанда анпнажэалоз, ожэы цѡас иатцоузеи абри? Амч шцоу, атэѡа ҕэҕэакэа шамоу днарбарц аума? Уи усҕы ирдыруейт дара. Иахьтэаз иаҕымгылт урт, акҕы иацсам ашта итыцны, цэара ацара. Абар, шыта ихэылбычехахьейт. Акамбашькэа зегы гэарлоит лассы.

Абоура аѡнуцка иказ ауаа ирзымдырзейт Бача иканатцаз. Урт рхы акэырцсны аусура иаҕын. Аанда цжэабжыы рлымхэа акынза иаҕзымназейт; ахьхьа-хьхьахэа игоз рхээрхь абжыы иатцанарзит.

Бача абна хэыцы инылсын, лаҕьарашэа иахьыказ инталейт. Ахьхьахэа ииас ицоз акэара-чча ахыкэ икэланы инеиуан иара. Даара бзиа иадыруан ажэ-камбашь уи акэара: ушавоу мацара, Аҕа зтагылоу акынза унанагоит. Ацхын уи амѡала еҕьарааны ицахьан уахь. Азмахкэеи адэеиужь дукэеи ахьыкоу, ирацэоуп абнараҕы. Бача уахь ицоит, ахы акэыршэны. Изышьцоузеи, иатахузеи ажэкамбашь?

Ихэуа, аферма ааигэа-сигэа иааихьяз арахэ, атыхэтэаны агэгэахэа еиханы ашта ду инталейт. Иааилаѡѡит ауаа, акамбашькэа аазцозҕы аферма аѡнуцка аус зуазҕы. Аи-хеи ахээрхьи зкыз инышьтарцейт рыматэахэкэа. Цьюуки

иаашьтырхит арахэ рхьага аведрақәа. Зегьы рҕеыџазыркит уажэы усс иҕаз – арахэ еилырганы ртыҕ рықәцара.

Арахэи ауааи еилыхо ишеилаз, азэ илапш нақәмшәеи аанда ахьпжәаз. Иҕы иагьяатшәеит уи атәы, еразнак зегьы инрыламџи. Акамбашьқәа акакала игәато рҕаархазар, иабаҕоу Бача, иубап уатцәы...

Уи акәхеит. Арахэ еилыргаха рмазакәа, идәықәлеит цоуuky хыма-цсыма пшаара. Ианеилдырга, ҕарулс азәызатцәык афермаҕы дааныжьны, итцибарҕьеит егьыртҕы иахьрымпыхьашәоз рхы рханы, рабцарқәа еитарпапа икны. Уаџы изычхаша усума! Абар, илашьцазеит. Акамбашьқәа иреигьы, иахьа уатцәы хәа ишхьара иҕоу ажәкамбашь, адәныҕа иузныжьуама. Иузныжьуама, ақәыцьмақәа рыцқәа еихакшо адәы ианықәу?

Аамта цон. Ипшаауан ауаа. Атрышә иасуа, иҕьо, агәазыхәа ихысуа абнақәа ирылан, адәқәа ирықәын. Урт афермаҕы аус зуаз рымацара ракәзамызт, ааигәа-сигәа инхоз, ажәкамбашь Бача атәы захаз, аколнхацәагьы убас ипшаауа идәықәын.

Бача, цасхәа иауазшәа, ауаа ахьыпшаауаз иара ахпшагьы рбомызт. Уи, Аҳа зтагылоу ианнеи, азмахқәа такә иџарцәхыкны, цьара иаатгылт. Абгызыррахь ицарцгьы нақәнакит зназы, аха иахьымзархәа ишәеит, насгьы абраҕа иманшәаланы иабейт уаџ игәы ззымџазо, еилапцатаны афасара зтиааны иҕаз гәаџара цәулак. Убри акәын иатахыз иаргьы.

Акамбашь еимгәа, ихьарц анатаху ибналоит, иапшаауейт икҕахартоу, итәаху атыҕ. Хыбрак иҕакымзар, уи аанкылара даара иуадаџуп, Бача усгьы аандак иазынкыло иҕазма. Ашарахь ианеиха, ипшзаҕәаҕәараза, ахәы зқәыссы иҕаз, батк ариит абраҕа Бача.

Закә гәыргьароузеи, закә насыпцузеи иамоу ан! Абз цьацьа ду тхәаны, ашылқь-ашылқьхәа абат арбзара иаҕын. Ахы,

аңсы, зегь иара иазкын. Агэы җамгыло атах-атаххэа еисуан, ипаҕь-паҕьон. Ишҗахзызаауаз ахшара! Уи җыара лакьякьяк аиур атҗкыс, иара ан шә-хьяак азҗысыр усс иабозма!

Ааи, иахзызаауан ахшара, иарбзон ан абат хэычы, аха такә мҗит. Мап, мап, такә мҗит, ашыр-сырхэа иөеи-иөажэымлеи ақәҗмақәа акымкәа-өбамкәа...

Мышьа агэырөа дуиман. Уи иахагы иахаитажә-камбашь цаны ишымааз. Ишҗеиҗахыз дашьталарҗ, игэылара ин-хоз иөызцәақәагы җабҗ-җабҗза иаидымгылази иҗцарҗ, аха абри еиҗш атҗ лашә азы иабаргоз урт ахэыҗқәа – идырхынхэит аиҗабацәа. Ианша, иөыҗеибарҗкыан рҗы-өарымхеи. Иөызцәа усгы иҗми: агәаҗра иақәшәаз дгэыгәҗарыжьюама!

Аферма еиҗабы Мырзаҗан гәыҗөык аколнхацәа иҗны, иҗшаауа инеиуан. Апионерцәа урт иөарыҗлеит.

Мырзаҗан игэыҗ иалаз зегы бҗыарла еибыҗан. Урт иахантәаракгы иҗшаауан. Рҗанҗаруазқәа ахәшөблы рхышәшөон: акыр патрона җырҗкыан. Алашәага ааигәа-сигәа иҗазар, ахысбжыы иаршәоит.

Амра абз ныҗнагоны еиҗш, Аҗа зҗагылоу адәы инықәлеит аҗшааөцәа. Аҗа ду ианөаҗагыла, колнхаөык ишәақь ааиҗәнихын, атҗықь ааҗиргеит. Инашьҗарххны акаөхәа хысбжыык җыарантәи иааөит.

– Абгызырра аҗынтәи ауп, – иҗәеит Мырзаҗан.

– Ааи, уахь иҗазаап җара хтәқәа. Абраҗа хэыҗ-хэыҗ еимаадароуп шыҗа! – ишәақь, иҗкыаз апатрона аҗынхәра нҗаҗаны, инеиҗәниҗеит уи аколнхаөы.

– Дад, Мышьа, ишсоухәара, – аҗкәын иөынеизикит аферма аиҗабы, иҗаҗынжәга днахан, алөа иөгы иҗынҗагы ирҗыббуа. – Аҗхын, акамбашьқәа анышәыхьчоз, абарт җазгәдыҗшыло абнақәа иаҗа иреиҗыашәшьалоз? Арахә шәыманы шәбаалоз иаҗа лассы-лассы? Аҗкәын днаҗыҗкыеит Мырзаҗан иажәа, аха аҗак ааилкаатҗкыаны изымхәеит.

– Абнақәа зеггы хзеипшын...

– Зеггы шәзеипшын, а-а-а? Хдәықәшәтә. Хәыц-хәыц еимаадап, – дныбжәпаланы иара итәы еиҫа неихәахит, аабыкәа ихысыз аколнхафы.

Мырзақан днеифәпшит уи аколнхафы. Ифашьазомыст акы иеихәарц шиҫахыз, аха уаҫа ақәфымткәа, ашацахәа ифыфәеихеит, гәыпфык раҫхәа дфәгыланы.

Цәбаа мыцхә рымбазеит аҫшаафцәа, абнақәа ане-имырдоз. Бна хәыгәк инылаланы иангәартә, Мырзақан хықәкыла ифыфәеихеит агәафә ашкә. Апышәа змаз афер-ма аихабы имдыруз акамбашь еимгәақәа бзиа ишырбоз атып цәытдлашьцақәа.

Абракә, абри атып цәытдлашьцарафы урт ирбеит ассир, бзантык рхаан ирымбацыз аиҫахәатә захьзу.

Агәафә лашьца иагынҫалеит, абгәаахәа рылапшггы нақәшәеит нырцә, анаара иафаланы, агәафә итыҫны ицарц зҫахны инеиуаз бгакы. Ашьҫахьтәи ашьапқәа изрықәмгыло, аҫхьатәиқәа рыла ихәазон.

Мырзақан, ицыз ауаа раҫхәа, ишәақь нақәикын, аҫықь ааҫиргеит. Абга ааҫаҫ-ҫаҫын, афәаитнахит, нас ибылгьо хланҫы инҫалеит. Цлак иахьынадхалаз, убракә иагәаанхеит.

Аҫшаафцәа дафәа фәажәақәа-фәажәихәбақәа метр цәақәа иа-хьынылбааз, ифәахагылт зхы еийкәырҫаны, ишьны икажьыз дафәа бга дукгы.

Уа инымҫәеит аусқәа. Афасара илхо, еимацәкәыкә ине-иуаз ауаа, агәафә аҫан иахьынҫалаз, ирымбахи дырфөгә бгакы. Аҫра тырбга икажьын. Акәша-мыкәша аҫлақәа рымахәҫақәа еилапыҫтәҫәан. Ақыцәқәа еикәарчыын. Адгьыл ауразоуроу ицәғәыхаа ишьҫан. Ана-ара ашьа кәҫәан.

Абга анафсшәа, ашақә иасуа, ақәада афәшы, аблақәа тыҫны ицо, абат иахагылан ажәкамбашь Бача..

– Бача! Бача! – даатфәаит Мышьа, ибжьы царза, дыфнгы ифыфәеихарц нақәикит, аха Мырзақан даимҫасын даани-

кылт ачкэын: ирырханы икоу акамбашь шэартоуп, икшар калоит.

– Бача! Бача! – ахэыцкэа рыбжыы неицдыргеит.

– Бача! Бача! – накэфицит Мырзақан ибжыы хааза, акамбашь агэы ақынза инеиратэы. – Умшэан! Умшэан!

– Ɔаќ-Ɔаќ! – аатнаргеит ажэкамбашь, изтагылаз ауамацэгыа аахаштны. Иаашаќь-шаќыашэа аун, аҕапхыа игылаз ауаа ахы нарыкэкны, индэыкэнатцеит зынза ихрыжызаны, ауура еипшшэа иќаз акы – Ɔ-а-а-ќ! Ɔ-а-а-ќ!

Абас акэхарын ажэкамбашь абжыы иаанагоз: «Шэсыцхраа, абаапсқэа, шэсыцхраа. Азќы дсымоуп!»

Афермаҕы еизеит аколнхацэа азэырѡы. Еигэнымѡи, ирыламѡи Бача иќанатцаз. Ашкол аҕы атцара ишалгазтэќыа, иааит абраќа атцаѡцэа-апионерцэа.

Еиххэа-еитцхэа аферма аштэҕы ишьтан акамбашь иашыыз абгакэа рцэакэа. Алаќэа рыцкэа хырцыацыа, игыгуа инеины ирфѡуан. Згэы еибакзоз агыуан, ишуан. Аќаҕыхэа ицхауазгыы убарын. Ишыны икакжыыз абгакэа иахыырхагылаз, агэыгэҕэара ду рымамыз, ифырхацэоу дара ракэзшэа рымпхыазоз!

– Мшэан, абгакэа руак уара уами изшыыз? – колнхаѡык азцаара ныќаитцеит Мырзақан иахь.

Мырзақан, итатынжэга ааиҕихын, инацэхыц шэпа амса инакэкша-накэкшаны, ацыблыха аатиршэшэан, дпышэырччо ус неихэеит:

– Бача, абга ашыапкэа атцапытэцэаны иунатар, усќан изумшьрызеи!

– Камбашь ќадыцы, ассир ќанатцеит убама! – иаацыеишьеит уи аколнхаѡы.

– Ассир, ассир! – инеиларыцсеит зегыы.

– Мап, дадраа, акамбашь акэзам ассир ќазтцаз, – ихэеит аколнхара ахантэаѡы Бида, ганхашэа саќэак дахыкэтэаз. – Ассир ќазтцаз – ацыкэреи ауп, ацыкэреи!

Бача иазыруша рыздырамызт ахэыцкэа. Азы ркэанданы, сапынла ахафы рызэзэеит, ашыа афатата икэмыз. Идрыцкэеит ауразоуроу. Амшын акны ианыркэабалоз еипш, ацэеижыи еикэатцэа самсалза икарцеит. Мышыа имациара иоума, Бача бзиа ирбон уажэшьта ахэыцкэа зегыи. Рахэык ишамеигэыргэац иеигэыргэон дара.

Бача аеыртынчны апыкэреи иахагылан. Апионерцэа авагэежэуа иахэавази ибажэгалэмза абат пшкэа ахэабози, агэы тгэыргэауан. Абла дукэа хааза ирфэапшуан. Уажэыуажэы еикэырццэакны «афк-афк» аатнаргалон. Ахэыцкэа ишгэартэз ала, даеазны еипшынкэан иргэыкны, абжыи цыс-цысуа акэын ажэкамбашь уи шахэоз. Мышыа апсшэахэ ианеитэигэалакэ иаанагон убас:

«Иараби, изакэытэ насыпэузеи шэареи сареи хэхэеипымхаз!»

1962

ИНАПҚӘА РЫЦХАРРА

I

Тамшь акытан ашкол сыштэз, истэххеит сара ақалакэ ашкэа ацара. Акырынтэ исахахэан ақалакэ афы ауп ашкол бзиазақэа ахыкэоу хэа.

Сани саби зынзаск цара змазамыз нхацэан. Тамшьтэи ашкол инахырхэхэаны, даеацэара сдэыкэцара ззеифырцаауаз ракэмызт, игарыз уаан. Сыштэз ашкол рхы анрааланы иаиуан. Абра далгар, ыраки хэсабраки ицап, уи цэара инаихэап хэа ргэы иаанагон.

Сара ақалакэ сгэы ицаланы сыкан. Азбахэ ахыырхэоз снейны сзыгэза сзырфэуан. Пхызлацэкэа избалон Акэа. Хқытантэи хэыцкэакгэы уахэ иганы ашкол иштэртахэызгэы здыруан. Атыхэтэаны убриакара гэтыхас исзыкалеит,

исызбит схи сахээрц. Сагъахэит: сқыта школ алгахатцѣкѣа сазымпшкѣан сыбналт.

Сентиабр алагамтазы шыжымтанк, соуразоуроу сеикѣацшыха (апионерцѣа усқан матѣа ѣацшыла хаилархѣон), сыхтырца ѣацшь сыхѣда инахшыны, аѣны сындѣылтцит ашкол ахь сѣоит хѣа.

Исымѣатѣны сышнеиуаз, ихыхѣо игылаз хатцлак снацагылт. Зеипш ѣамло егыѣкам аасгѣахѣын, сыхтырцагы хала инасыртѣит.

Ахызатѣ еипш акѣын Аѣѣаѣа сышцоз. Агѣыгра ду сыман, сѣызцѣа хѣыцкѣа зѣоу ашкол шаасыцшаалакцѣкѣа, саргы убраѣа саднакылап хѣа. Аѣарцѣа рыхшара хымцада ирыдыркылоит хѣа смахъяз.

Сқыта Тамшы аѣалакъ Аѣѣеи ирыбжьоуп 40 километр. Сара схатагы иааѣясшьартѣ еипш, лассы иааиѣысшеит абри амѣа: сѣацхѣа иаацѣырцит азиас Кѣыдры. Уи азиас здыруан сара. Ахыкѣаѣ инхон хѣауацѣаѣак. Урт рахь ѣынтѣагы саб сигахъан.

Хѣауацѣа рахь сымѣахыцѣа сыѣахызма. Уахь амѣахыцѣа акѣым, машѣыршѣа азѣы сибар хѣа сшѣон: сираргамар ѣалон. Смахѣар нѣарсны икны, сааирхынхѣыр искыз? Ихыбгалон ауп сускѣа.

Сымѣа иаѣагы сгѣы аѣѣбзианы, сгѣы аѣѣбзиамкѣа – абжа сахымси, аацсарак хѣа снымпшзо, Кѣыдры ацѣа сныкѣсны сѣыѣасхеит.

Сѣон сгѣы каршѣны, сыгѣѣыѣѣра сѣаѣѣа инарыхго. Амѣаду санын, ишсахъяз ала уи амѣа шиашаз Аѣѣа иналалон.

Хѣбла дук сналсны, такѣы саанаскъон еипш, авихѣа аѣша насында, машына ласык насаѣѣѣеит. «Хѣи, иараби, ишцаласу» хѣа иааѣясшьѣеит. Ускан амашынаѣѣа ускак уаѣы иѣо иауѣахыз. Иара убри ак затѣык акѣын амѣа саннатѣы избахъязгы.

Амашына, хара имцакәә, асаба нықәырч иарзнак иа-ангылт, сара сызлацоэ аган аҭеадкылашәә.

– Иаҭахузеи ари сымҭа акуа? – азын азы иаасцәымыҭхейт, аха нас уи зынзаск хәаас исымазамшәә, сшәаҭа насыргәҭәейт. Амашына снавсырц аҭсык аасыгхон еиҭш, слымҭа инҭасит азәы ибжы:

– Уабацои, дад, апионер?

– Аҭәанза, – насәҭкәейт уахь ацара-аара иашьцылахьоу азә сакәзшәә, сагынавсит амашына. Сажәә сыцәҭкәазцәахазшәә иахьыҭкалаз сара схаҭагы иаасгәамҭхейт, аха шьҭа искиз.

– Уаангыл нас. Хәргы уахь хцоит. Хәиццап, – наиргахит уи ауаҭ ибжы. Ихтны иҭказ амашына ихы нхирхәхәан, ацарахәә ашәҭгы наиртит. – Уҭал, уҭал!

Еразнак снатәнәтәит исәаҭшуаз ауаҭы ихаҭсахьа. Иблакәә ссиршәә ихааза, иразза иҭкан. Ихаҭы зегьы дырлашон. Амашына сынҭалт. Исацәәжәоз ахәҭеи уи иватәәзи рыгәҭа снадыртәейт.

Иаацәоушьашаз цәоуки ракәын урҭ. Исацәәжәон, сҭырцаауан: сан, саб, урҭ ахьынхо, ирымоу, ирыхзу, сара ацара шысто аҭәы.

Ауаҭы бла-хаа изгны иҭказ азәы иакәын. Кьаҭ хәышлаҭсак ишәын, хыхь маҭка ҭьаҭьак ақәҭахәан. Ихәхә дуқәә, ихәҭәтаны еиҭшаны, иҭхьахәан. Ицьымшь еикәәцәәкәә жәпан, еимагалан.

Егы – шәпа-жәпак иакәын, ибласаркьақәә ирылҭшуаз иблакәә сҭырцаауан, гәрамгартас сыҭхьазаны исыхәаҭшуан.

Иқәхә ицон амашына. Ауаҭы хәҭылаша убри аҭара дсылацәейт, исымхәәшазгы сирхәейт – исамхамхәеи ашкол сҭаларц Аҭәаҭа сышцоэ. Сшыбналазцәҭкьа сымхәейт, аха ус акы сшалаҭаз уеизгы ирбартә иҭкан.

– Ашкол ахьыҭкоу удыруама? – ибжы нарымчны днасазцааит ауаҭы шәпа-жәпа.

– Исыздырзом, – схәеит, иараубратцәкья инашьтасырххит:
– аха исымпшаауеи!

– Уаднакылап хәа уҗоума? – ибжыы иахагыы инаиргәгәеит уи. – Зани заби иразымтцаакәа амәа хара икәло, уа ирыдыркылазом.

Атдыхәтәантәи ажәакәа хәхә дук насыкәхәзшәа схы насыкәадыреит. Исхәо сәамшәо саакәхеит.

Хафылаша, сеикәа кәпшыи сыблуз кәпшыи иблакәа рыдырхало, шака иснаало гәәтә, иаимидеит. Инапы насыкәиршан, сааигәыдыхәхәаланы, сыбга ааишьшьит, нас хакгыы ааҗигеит сыхтарҗа.

– Шака иха бзиоузеи! – иааирехәеит инархәы-аархәуа, хәәпхәа икны. – Сәызагь дакәйттә акы. Сара усгы... – дааҗышәырччан, ичабра аха инахышь-әахышьын, днацхаит. – Агьамагь шҗабзиоу!

– Ишәфа, ишәфа! – саагьатцәыгьатцәит сара, сыхтырҗа сапхьяка иааиаганы инарымтцакуа. Уажә аҗхьягыы ирыдызгаларц сҗахын, аха сыҗхашьон, исзыгәагьуамызт.

Иргәәпханы ирфон аха. Исфон саргыы саазгоз рахәтыр аҗкнытә. Пыхья ааста аха гьамакгыы сзадбаломызт, сгәы иҗыхон сышкол. Уахь акәын схы ахьхаз, саднамкылар хәа сшәон.

Ахафылашеи ауафы шәпа-жәпеи акы неибырхәалон. Ишурыс бызшәаз здыруан, аха ажәакәа сзеилкаауамызт. Ицәажәон, блала снеймырдалон. Урт ирхәо ируа хәа акы агәхьяа сыманы сыҗкамызт. Амашына аццакра гәәхәас иҗатцаны наҗ-ааҗ снаҗшы-ааҗшуан.

Иаарлас хамәа иавагҗа иахдыло иалагеит аән дуқәа.

Уи Аҗәа акәын, змашына сҗатәаз ауаа ишырхәоз ала. Шака лассы хәазеи! Сызхара амашынагь ақәтәаха смазеит. Иара саргыы шыапыла саауанатцы, ақалақь акыр сазааигәахазаап.

Аән дуқәа рхыпхьазара есаaira иазхауан, еивагәгәа-еивтәкыҗ еивагылан. Җба-хҗаны еихагылаз иҗашьо снаргәыдыпшылон. Урт реиҗш абазбахьаз!

Амашына ақалақ аеаланахало ианалага, саа-хәйтдәйхәйтдәит сара, сышкол саџнагоит хәа сацәшәаны. Сыгәтыха анцәырызгагы, хырџаа арымтәит урт.

Ус, хмашына ажыжәхәа иаагылт џын дук ацха. Ауаџы шәпа-жәпа, ашырхәа дынтыцдын, уахь дныџналеит. Амашына хәитаџышәтнаџааит хара, аха дук хара имцеит, џны лақәык инеины иаадгылт. Ахафәылаша, дсахәмаруа, снапы санкны саатигеит.

«Хәи, Анцәа ииныхәаша, ари ауаџ ашкол ақны сааигазаап», – аасгәахәт сгәыргәатцәа, аха сажьзаап. Уи зынзаскгы ашкол иеицшзамызт.

Сназгаз урысшәала акы неихәеит, хәыци дуи уа иқаз зеггы насыкәшан иаагылеит. Избоит, сцәршьоит, слакәыршьоит... Схала сшаауаз атәы акәхарын иреихәаз.

Иаарласны астал надырхиан хнахадыртәеит. Сацәпхашьаны акрыфара мап ацәыскуа саналага, ахафәылаша ус днасахәмарт:

– Ишцыкәу ушыпхашьо... Ухақәа анахфоз хәпхашьозма хара? – сәацхәа астал дахатәаны крифон уи, нас усгы нацитцеит: – Хәргы иаадыруеит асас пату шикәцатәу.

Сахыықоу-сахьану, зықны сықоу, иарбанзаалакгы акы сзеилкаауа сықамызт. Амала, шыта еилсыргеит саазгаз, ахатца абри аџны ацшәымас дшамаз. Уи зынза дсылатцәазеит абра. Исызгәакыоу азә иакәу цыушьарын.

– Шыта ақалақ афәы ашкол сцоуп хәа ухы цхьазала! – ихәеит иара, сьжәџахыр инапы нықәцаны. – Уеырхианы уцшыз. Лассы адырра уахтоит.

Абарт ажәақәа рышьтахь, саадәылиган снаган амашына снақәиртәеит. Амашынарнықәаџ урысбызшәала инаиеихәеит ажәақәак. Амашына аақәгьежьын, афәывхәа саманы индәықәлеит.

Исзеилкаауам акгы. Агәтыха сызцысит. «Ақалақ афәы ашкол сцоуп хәа ухы цхьазала» ихәеит, нас иауазеи, иа-

анагозеи – «уеырхианы уңшыз?» Иабыкәу сөырхианы сахьыңшуа? Ашкол ахь ами, мшәан, сахьаго амашьына? Уи еырхиарас иаҗахузеи? Амашьына сааҗыҗны сөызцәа снарылалоит ауп. Дызустахарыдашь абри иара ихаҗа? – абас сышхәыцуаз, амашьына ақалақь ишәлсны, сызлаанагаз амәа ианыршәланы ағышанахеит. Ицоит ишьҗхысаа шыҗахьҗа. Аа, санаанагоз избақәоз: амшын иаваҗаҗоу аҗзамц ду, аҗсара, аҗҗақәа...

«Сабейго, мшәан, ари амашьынарныҗкәә? Деилагазар? Иархәаз изеилымкаазар?» – схәыцуеит, сеиҗахәыцуеит. Иара ихаҗаҗы ибоит сшыҗхәыҗхәыҗауа, сшыҗәжәәжәә. Ғиҗзом. Сыҗхәааҗы иҗзам. Иблақәа еихмырсыҗҗакәан пхәаҗа дыпшуеит. Блатҗхәәла зны-зынла даасыхәәҗлоит сахьиватәоу. Илаҗаҗа цәҗоуп, избоит сыҗхәыҗхәыҗаҗа зынзаскҗы ишиҗахзам. Снаиазҗаашан, аха иабаҗоу, ибызшәа сыздыржом... Ибызшәа удыруазарҗы – уицәшәаны узиацәәжәарым.

Схәыҗрақәеи сыҗәжәәжәәреи рыда уаҗа акы аасызмыреизеит. Ахыҗҗа еиҗш иҗоз амашьына, аҗҗаҗа Кәыдры аҗҗа инықәфрит. Ус сама ахыҗәхәа Тамшь адәҗанқәа рыҗны иаакылсит.

Икаҗаҗаҗышьоз? Баша изит сҗабаа. Уаҗа псыхәа анамоу, сҗаҗышьап ашныҗа хәа амашьына ақәҗра сеаназыск, амашьынарныҗкәә смахәар нҗарсны иааникылт. Симишьҗит.

– Папа, мама... – издыруаз аҗәәқәа наиаҗхәеит. Аха иара пхыҗа ааҗа иаҗа длаҗҗыхызшәа збейт, аҗҗаҗшә аақәжҗит ихаҗҗы.

Папа, мама, папа, мама... – иарҗы инеиҗәан, инапқәаҗы неинҗа-шәинҗейт, уиала акы сирдырырҗ иҗахын.

Еилыскааит. Ашныҗа сигарҗоуп. Уи сҗахзаҗаҗышьам сара. Сахьыманшәәламхаз азхан. Уажәы ари симаны уа даннеи, зегҗы иҗәашт. Зынза сирарҗамоит. Аха изурызеи, мапҗаҗа акы иузаҗакуа иакәзам.

Хашнынза ѡ-верск ракэын ибжьаз. Абырсаатк азы ханкылкьеит убрагы.

Икалаз рзымдыруа игачамкны, афны иаадэылцит сани саби, агэыргэыр ахга амашына аштa ианаатала. Дгыл ахаан арахь машынак ықэнагалахьазма. Уи аќны мацара инхандаз ирыбаргэыз – уи атќысгыи ицьарымшьеи, уаф дук иахасабала, амашына санаатыц сара.

Амашына абжыи еизнагеит агэылацэа. Аурысбызшэа бзианы издыруаз азэгы дааит.

Ааха гэгэа исоурц иќаз шысычхаша хэа сеазыќацо сгылан. Амашынаныќэаф дцэажэон. Агэыла еицеигон.

Баша сшэон сара. Ааха гэгэа акэым, иреицэа-иреицa гэынчыхьяжэакгыи смахаит. Иахагыи сыгэцараркуа иалагеит сани саби. Мчыбжыи наќьяк сара исезан, сыматэа-ссытэа сеибыртон, сеимаакэа қэдыршэуан, ишрылшоз ала фатэы хаала сдырчон. Амчыбжыи аанцэеит, саргыи Гагратэи ацсуа школ-интернат сынталеит.

Мышрақэ амша сықэмлоз, сыхтырпа хала иртэны. Сытцаауа, Аќэаќа сго-сааго сызмаз ашыцьа – уаа дуқэазаарын. Урт Ацсны ашколқэа зегыи знапы ианыз Самсон Кэагэ-ица Цанбеи (Кэагэ Иаков хэагыи иархэон) Андреи Мақсим-ица Чочуеи ракэын.

II

Самсон Цанба сара схэычра иузаќэмго иалахэыз уафын. Убастэќья далахэын уи сыцкэынрагыи. Рацхьаза амша иаша сзырбаз, сықэтцаз иара иоуп. Схэычра дшадхэалаз атэы зхэо акы-ѡба жэа зыѡхьан уаанзагыи. Ари астатиафэи исгэаласыршэарц стахуп сара схаантэи афэр дшырзыќаз, ишыгэцареикуаз хазхэо хтысқэакгыи. Гагра абыжьбатэи акласс саналга, сиаргеит Аќэаќа, Нестор Лакоба ихыз зху ацсуа школ ашќа, 8-тэи 9-тэи аклассқэа рылгаразы. Усќан ихартэауа абжьаратэ школ 9 класск ракэын иамаз. Абраќа

хаибадырит, лассы хаифызцәа бзиақәахеит Леуарса Кәтцниие сарей.

‘Енак, хтатәхәқәа ханрылга ашьтахь, хаицәажәо хшеид-тәалаз, сара исхәеит ашкол сҭалашья атәы, сыбналаны сыш-цоз Самсон Цанба дышсықәшәаз, нас имашына сҭартәаны сшигаз.

Леуарса, иҕеишьяз еиҕш, иҕеимшьязгы ҕалеит:

– Уанаҕьалбеит, абгақәа урымфоз! Адачеи Азҕыбжьейе рыбжьара, рыцқәа хуа, амҕаду ианылоит, – абри анаҕс, иаамышьяазакәа, иҕеимшьязгы нацитцеит: – Саргы Самсон иоуп ашкол сҭазтаз. Мшәан, уарей сарей хамачара хаума, – инеиқәиҕхьазеит ашкол ихацтақәаз чкәынеи зҕаби азәырҕы рыхьзқәеи рыжәлақәеи.

Ицеит хәбаҕа шықәса. Леуарсеи сарей хастудентцәахеит – Леуарса Москватәи институтк дҭан, сара – Нхыц Кавказтәик.

1935 шықәса алагамҭазы, азынтәи аҕсшьара мшқәа раан, сааит сара Аҕсныҕа. Леуарса Кәытциагы абраҕа сиқәшәеит – уигы, сара сеиҕш, ҕсшьарахәа даазаап.

Амш каххаа иҕан. Амра хааза иҕхон, убас ихааза иҕхон бзантык ус имҕхазацызшәа хҕәы иахнаҭон. Иетцәкаҕараза иҕаз ажәџан убасҕак ицқьан, илаҕәын, акипарис кахәхәақәеи адац ҕеимыртаҕақәеи шыаҕақәас ирытагылазшәа аабон. Иҕынчза, ирхәыцгаха амшынгы, уи ажәџан аҕштәы аҕштәын, ҕазны еиҕшымкәа, еилыҕыҕьяа-уа таҕа атра иҕаиан.

Краамта тәымҕара хаҕаны ханааи, ҕыцбарах ибаны хаигәыргьон Аҕсны ахҕны-қалакь. Хазҕықзаны хахыҕаз акәхап, амшынгы, ажәџангы, ашәаҕыҕаҕы, ишаабац еиҕш акәымкәа, хараза еиҕзаны изаабоз.

– Леуарса, уааи хцаны даабап Самсон Кәагә-ица, – хәа насҕытҕьеит зны, хңеи-џеиуа иарей сарей аботаникатә бахча хшытқаз. – Абраатәи хәуацәа-хәызцәа Анцәа ишихәара иҕоуп угы, – убас рзаххәон Леуарсеи сарей

абахча итагылаз атлақәа. Аќәатәи ашкол хантәз лас-сы-лассы абраќа хмаалоз, абратәи атлақәа хрытатәаны хдатәхәқәа хмырхиалоз, ажәеинраалақәа хмышоз.

– Сапхәа рахә уоуеит, – аафирќеит Леуарса, – абри абахча хантытлақ, убрахь ххы хархароуп хәа уасхәрц сгәы итамыз.

Убас егыиқахцеит хара.

Самсон Кәагә-иҗа усқан Аҗснытәи ашәкәыџџцәа Реид-гыла напхгара азиуан. Азнык азы дшанхашәа даанхеит, аха нас ашырхәа истол днадтын, хашќа иҗәаихеит.

– Уа бзиала шәаабейт! – ихәан, иџнапыкгы еитцыхны хажәџахырқәа ирыкәца – хәаигәыдихәхәалт. – Афырхацәа!.. Хәи, ианаамтатәкьяз шәмааи! – Ҷанба днахадтын, настхашәа даатгылан, ибжы еиҗш ихәаза, игәыкза иќаз иблақәа хненмда-ааимдо иааххигеит – итегь хтитцауан, абык иҗацәа краамта имбацкәа ианибалак, иеынаркәытхашәа дџагыланы шаќа ирызхаз-ирыцлаз збоит хәа блала ишгәеитә еиҗш. – Шәхатәхеит, – иаалырќяны ибла разқәа сара сахь иаахьәхәит. – Уара усымбеижьтеи краатцеит, аха усхаштуа җумшьааит. Исгәалашәоит зны ухтырҗа-ќаҗшь иҗыхны ахақәа анхәоуцозгы, – Самсон Кәагә-иҗа ибжы итегь инейтцыхны, инацитцеит: – хшәеигәыргьоит. Шәышәкәқәа – «Аамта бзиет» «Аќамей» хгәрпханы хрыҗхейт.

Леуарсеи сарей убасцәкьа блала дтахцауан, хиеигәыргьон ахаца-хацахәа хәпхәа игыланы ицәажәоз ауаџы.

Чанба, зны дшызбахьаз еиҗш, ихәхәы жәпақәа ихы агәтаҗы еиџшан, наќ-ааќ иҗхьәхәан, аха усқан ааста, уарла-шәарла акәзаргы, хәыц шкәакәақәакгы алапсан. Изара инташәо изахыз икьәҗ кахуапштәи, уи иапштәыз игалифе-еикәеи, җара қычырак рымазамкәа, ачалап еиҗш ицәа иақәшәо, ианаало иќан. Иейхада инахагылоз имагә

еикэатэакэа убаскак ицыџцыџуа ирыцкъан – ухаџы рнубаалон.

Самсон Кэагэ-иџа, истол дахамтэакэа, ганхашэа игылаз аџэардэкэа рахь химаны днеин днатэеит, наџ-ааџ харгыы хнаиваиртэеит.

– Афырхаџэа! Аџарагыы бзианы ишэџоит. Уигыы хаигэыргэоит.

Хџымџакэа рдырра маџара акэымкэа, ари аџарагыы шаџџо идырузаап хэа сгэы инџысхэаан, Леуарса иахь санынхьяџш, иара Леуарса ихаџагыы са сахь ихьяџшымџа наџэшэеит. Уигыы сара сгэаанагара аџыза гэаанагарак ши-оуз џашьомыџт.

– Самсон Кэагэ-иџа, шэышџаџакэоу шэара, шэыџнаџа?
– гэык-џсыкала днаиаџџааит Леуарса, аџыџьягыы қыџак иалиааз шракэыџ мџашьо.

– Ихабаргэузеи, – ихэеит Қанба, агэаџџыхэара ду иманы. – Шэара шэеиџш ахьыбџар ахьхџаџагыло, ххы хахашшаауа хзыџалома.

Сара, саџэыџхашьашэа, иаџа ссаанкыло сшааиуаз, сгэы иныџаххџан, инасыџџеит:

«Иалкаау» шэџымџакэа Нхыџџы бзиа ирдыруеит.

Самсон Кэагэ-иџа днасџаџшын, иџаџха-џачча гэыбзыџ џыџтаарак ахь ахы нархашэа, џааиџит:

– Уаагыы иџазар акэхап Сеидыџкраа.

– Макъана иџами, – иаџа саалахџыхшэа аџак ныџаџџеит саргыы.

Саатџ аиџагыы ханкылан химан Қанба, хагэџэа џаџџо, ишьџыхуа, џхьяџаџаи хаџџаџара ссиршэа ирџшзаны дахџэажэо.

Аџыхэтэаны Самсон Кэагэ-иџа иааџьяхшьяртэ еиџш еиџа ааџэыригеит ханидикылоз раџхьяџаџаи иажэаџэа: – Афырхаџэа! Ианаамџаџџэџа шэааит.

– Избан ианаамџаџџэџа? – иааизымычхакэа џааиџит Леуарса.

– Ианаамтатцәкьаз, ианаамтатцәкьаз! – ынтәгы инеишьтарххны ихәеит Самсон Кәәгә-иңа. – Аус ду хзыңшуп. Уатцәы хәылқазы асаат 7 рзы хардылараны хакоуп ахәаанырцәтәи еицырдыруа ашәкәыџцәә. Урт ирыцуп хара хтәкәагы – убас еицырдыруа аурыс шәкәыџцәәгы. Ақәгыларақәа калоит. Сгәы ианагоит хшәырқхашьарым хәа. – Чанба ибжы аарпшқазаны, хәагарак аныңшуа инацитейт: – Ишәылшарыма?

Еибыхәаны хәказшәа, еразнак хәицфакны фәахтит: – Ихалшоит!

Азра Анцәа итәарта хәа ззырхәо тыңуп. Ашьха ашьапафәы игылоуп, иаакәыршаны қхынгы-зынгы збығкәа кампсазо иеитцәкақараза икоуп тлароуп. Абғкампсара мацара акәым, азынгы зышәтқәа зфәссы изфәоугы убап. Закәтә фәы ха-аузеи уақа удыңта итәсуа. Шақа итынчроузеи, иңсшьарта бзиоузеи!

Азра, Азра, ахызгы шақа иңшзоузеи. Аха цәоуки, иахаракгы еитцагылаз афәр, ирзымдыруазар калап ари закәу. Ус ахзын қыхә уи атып, уи афны – уажәы ашьха ашьапы зәаларс, згәышқы амшын ахь ирха, мрәташәарейи мрәгыларейи рышқа зымтәыжәџақәа еитцхәа игылоу афны лаша, Акурортология аинститут захьзу афны ду.

Абри афны азал тбаафәы иқан аизара. Уи иалахәын анем-са поет Иоганнес Бехер, авенгр поет Антал Гидаш, Индиатәи ашәкәыџфәы, апоет Рабиндранат Тагор, аурыс поетцәа Николаи Браун, Александр Жаров убас ицегь апоетцәа, ашәкәыџцәә. Аңсуа поетцәа хәа хартгы, Леуарсейи сарейи, уи агәың қаларыңхәазейт.

Аизарафәы иқан аминистрцәа, анапхгаџцәа, аңсуа интел-лигенция, астудентцәа, ацәџцәа.

Самсон Кәәгә-иңа, аизара аартны, дрыхцәажәеит аңсуа жәлар рхәамтәкәа. Ихәеит иахаракгы убарт ахәамтәкәа ишырхылтцыз аңсуа литература. Фырпштәыс иааигон

ахэамта бзиазақәа. Нартааи Абрискылы данрыхцәажәоз, асасцәа ссиршәа ибаны изырџуан. (Асасцәа рахьтә иҕан аурысшәа захауазгы, насгы дыҕан аиҕагаџгы, исгәалашәом анемса бызшәахь акәзу, анҕлыз бызшәахь акәзу цъара иеиҕеигон).

Ҷанба еицырдыруа ашәкәыџџәеи апоетцәеи данрыхцәажәа ашьтахь, даара дацдыхәаны рызбахә ихәеит аҕсуа шәкәыџџәа ҕарацәа, апоетцәа, еицагылаз аҕар. Ибзианы дҕахцәажәеит Леуарсеи сареи.

Аиаша ами, хара хаҕааибаршәеит: аҕакҕыкәра ду хадмыз. Ихәатәуп, Леуарсеи сареи ибзианы хәазыҕахцәахан. Ҷанба ихәиҕаз адца, ипшьоу дцак еиҕш ипхьазамыз. Аха, еҕа умхәан, асасцәа ашәкәыџџәа дукәа хрыламыз, ххы кәнахшьон.

Раҕхьа асасцәа рахь ихы наирхеит Самсон Кәагә-иҕа ақәгылара зтаху хәа.

Антал Гидаш аурыс бызшәагы идыруан, иаҕыхәеит аҕшәмацәа ахы ркааит хәа. Ҷанба даапышәырччан, аҕсуа жәаҕкала аҕак наииҕеит: «Асас анасыҕ ицуп, убри аҕынтә аҕыжәара шәара ишәымоуп».

Асасцәа Ҷанба иажәа ргәы иахәан, рыхкәа неидыркылт. Рабиндранат Тагор, иџыцра иамаз аҕыбаҕынтәи шәкәы хәычык аацәыриган, акгы џаниҕеит, икалап уи ажәаҕка акәзаргы.

Браун жәеинраалак даҕхәеит. Даҕхәеит даеакгы. Аџбатәи акырза еиҕыхыз џымтан, азызырџара уарааҕсартә иҕан. Леуарсеи сареи дахгәамҕеит уи апоет. Уажәы-уажәы иҕачкәым ратәаны иҕьон, дыкшон ицәымҕыз азәы иааигәа дгыланы дисуазшәа. Азырџәа рлымха иазычхарым ухәартә ибжыы дацдасны ихеигалон. Уаџы игәы иаанагарын иџымта аџнуҕкатәи амаҕьанара быжь дула ихифарц иҕахуп хәа. Напеинкьара дукгы иаҕәашьамхеит. Александр Жаров иџымтақәа хараза еиҕьны, иаҕхьашьагы

бзиан, иаамысташэан. Леуарсеи сареи иѣахѣашагы аа-
беит: асценаѣы ахымѣаѣгашья, аѣеиѣкаашья, аѣсабара
иунаѣаз бжыла аѣымѣа аѣхьяшья.

Антал Гидаш даараза илахѣырыз поетын.
Иажэинраалаѣа венгр бызшэала дрыѣхьеит; акгы –
урысбызшэала. Иѣѣтымѣаз дхаѣ-хаччо ус иѣэеит:

– Даѣа шыѣэсык анаѣс сеиѣаараны сыѣоуп Аѣсны.
Уаанза аѣсшэа стоит, нас аѣсышэалагы сѣымѣа саѣхьеит.

Сасгы-ѣшэымагы агэыркѣхэа рнапѣа ѣеинырѣеит,
авенгр поет дзыѣхяз иѣымѣаѣеи ари ииѣэази ргэы
иаахэеит зегы.

Рабиндранат Тагор дзыѣхяз уаѣы изеилкаауамызт. Нас
ишсаѣаз ала, уи бенгаль бызшэала даѣхьон. Еиѣазгозгы
уаѣ дыѣамызт, аха иаѣхьяшьеи ихымѣаѣгашьеи рыла зе-
гы тѣэаны игон: зны иѣеиѣыѣ, игэышѣы ааѣигон, зны
иѣааиѣеиѣалон, иѣеиѣеиѣуан убасѣак ижэѣахыркэа не-
идкысларѣ акгы аарыгхомызт, даѣа зынгыѣ ишьяѣа
ныртбааны, ижэѣахыркэа неиѣыѣ, иаѣхья итэаз ауаа илаѣш
нархигон. Ибжы дуѣэамызт, аха иѣаѣан, уеилнашьяауан.

Иаѣхьеит азэырѣы рѣымѣаѣа. Исгэалашэом уажэы
урѣ рыхызѣеи рыжэлаѣеи. Исыздырам Иоганес Бехер
акгы дзамыѣхяз, аха бзиа исгэалашэоит: адырѣаѣены
иаѣгэарѣханы ѣаѣхьеит Леуарсеи сареи «Советская Аб-
хазия» урыс бызшэала еиѣаганы ианыз аѣхьярѣарѣаѣы
ѣѣэызба илызкыз иажэеинраала. Автор ихала даѣхьяны
ауаа рлымѣа аѣынза инамгазакэа, дара рхала иаѣхьярѣ
иѣаххазар акэап. Ус апоэзиатэ ѣымѣа аилкаара иаѣа
имариами.

Аѣыхэтэаны, Леуарсеи сареи ѣашѣа даахьяѣэны, ус
ѣааиѣит Самсон Кэагэ-иѣа:

– Аѣшэмаѣэа, ишэымоуп ажэа.

ѣѣыѣагы ашырѣа ѣѣаѣеиѣарѣан, асцена ѣнеины
ѣѣѣлеит. ѣара ус избаны иѣаман: Гидаш иѣымѣа

ала халагарц. Уаанза, 1932 шыкәсазы Леуарсеи сарей
иеиҥаагахьан, иагьахкыпҥхьан Гидаш ипоема «Асалам
дунейтә революция ашәкәыџәә рахь» захьыз. Уи
уажәтәи хҥагылазаашьа акыр иакәшәоз, ианаалоз иреиуан.

Аҥхьа Леуарса дналагеит:

«Амадиараа!
Илбааргоз асоветқәа
Рхатцара ашәа
Еихсыгьуам –
Ишгац игоит.
Асоветқәа
Мчы гәгәала ииз,
Иҥахом –
Мчы гәгәалагы иҥеиоит.

Иааимыздеит саргы:

«Афранцызцәа!
Раҥхьаза ахақәитраз
Ашәақь-мца иаҥагылаз шәара,
Зегь раҥхьаза Адунеи иқәзырџыз
Интернационал –
Ашәа ссир ахәара».

Деиҥаналагеит Леуарса:

«Америкаа!
Ҙьон Рид иапҥамҥа ду
Зегьы ирыламџи,
Зегьы ирымбеи!
«10 мышрыла ашьаҥақынза
Ишеибаку изырцьысиз адунеи».

Еиҥааимыздеит:

«Асовет уаа!
Егьа ихаразаргы,
Ирбоит ублақәа
Уралтәи атруба

Дуззақәа.
Егъа ихѡазаргъы
Ублақәа,
Ирѣаччоит
Урт рреволиуциа
Амцабзқәа».

Абас инеимда-ааимдо, 10-15 минут ҳапхьон, нас, ҳѡыѣагъы ҳабжъқәа иаҳа интганы, инххаркәшеит:

«Асовет шәкәыѡѡцәа, Асовет уаа,
Шәеитаҳгәалаҳаршәоит
Ҳара,
Шәзаҳгәалаҳаршәо –
Ицегъ ирыгәғәазаны
Шәҳамазаарц
Ҳгәы атца шәтакны».

Абри анаѡс ҳара ххатәқәагъы акака, ѡба-ѡба ҳрыпхьеит.

Икәлеит анапеинкьара гәғәа захьзу. Апсшәа, аурысшәа, егьырт абызшәақәа ѡеилапсеит. Асасцәа ҳара ҳзыпхьаз азәы акы еиликаауа дауҕахыз. Ҳапхьашьеи, ҳқәыпшреи, нас ҳбызшәа акаѡшьеи роуп ргәы иахәаз.

Ҷанба сасгъы-пшәымагъы акыр идырцалеит, аха дамыпхьеит иѡымта. Уи аизарақәа рѣы, Леуарса ишсеихәаз еипш, ицәымгын апхьара, ахзыргара, ѣоукуы рзызырѡра хараза еигьеишьон.

Абракагъ убас икәлеит: аѣар рзызырѡра зтахыз, рыбжыы иаҳаит, иаҳаит зынзаскгъы игәы иштәазамыз, дшақәымгәыгзоз аган ахь ала. Ҷкәынак ажәа даҳәан, асцена дныкәгылт. Ишеилаҳкааз ала, уи дыстудентын. Ачкәын апкаѡхәа аѣааирхеит, аѣааирхеит аха ишпа: бгъыцкгъы ѣара имкзакәа, ус ѣырхәала, насгъы агәацпыхәара ду атцатаны, дапхьоит Самсон Ҷанба иажәеинраала «Ҳаит, амарѣа, афырхацәа!» Дапхьеит ахы инаркны атыхәанза, ѣара аѣахара акәым, еихәласракгъы имазамкәа.

Хэарада, уи икэгылахыз апоетцэа азэы дааитцахартэ ихы хаимырбеит.

Ачкэын асцена дышналбаазцэҕыа, итыңан дныкэгылеит шыкэсык-шышыкэса рыла диеитцбуп ззухэашаз зҕабкгы. Ацэа хаа ахатцаны, зынзаскгы иркэымшэышэзаны днапхэеит уигы Чанба ифымта «Ашьха тыпха» ацыпцэаха.

Ескынагы ипхашыа-пхатцоз Самсон Кэагэ-ица, иааицэымыгхэит: ифымтакэа иара дырмыпхыакэа, атцащэа аирпхыозаап хэа ауаа агэаанагара роуеит хэа хы-ас иҕатцаны. Уи акэхап дача цафыкгы апхыара ичаназик, Чанба даанкыланы дызиацэажэозгы. Урт иахцэыхаран, еибырхэоз хзеилкаауамызт, аха Чанба атцафы акы дшапиркэҕэауаз, дачак шидигалоз зегы еилахқартэ иҕан.

–Абригь Чанба ифымта дапхыарц итахызар калап,– Леуарса снейфахэтхэтит сара.

– Анцэа иныс, убас иагышыҕоу, – ихэеит Леуарсагы, нас иааигэалаиршэеит зны исеихэахыз: Самсон Кэагэ-ица афар дшырхылапшуа, ирацэафны ашколқэа ишыртеитцахыоу.

– Ачкэын дапхэеит Дырмаит Гэлиа иажэеинраала «Сыхара сыпсадгыл... абас улахь зеикэузеи?»

Ари ажэеинраала ачкэын иара ицаны имаз акэзу (уи атцащэа шамахамзар зегы ирдыруаз жэеинраалан), уажэы Самсон Кэагэ-ица идигалаз акэзу здырхуадаз.

Ақэгыларақэа рнафс ауаа неилафэит азал аҕны. Иоганнес Бехер хара, апсышэала иапхыз, зегы хаазиган хэгэта даатгыланы, ус неихэеит:

– Гэыт, гэыт! – нас урыс бызшэала дазцааит ажэа «хорошо» апсышэала ишцакало хэа.

– Абзиа, абзиа! – хабжықэа неилахапсеит. Бехер иаха изааигэашэа игылаз цащэак инапқэа аарыкэиршан, фааитит быжыгэафала еилыхха, ицқыза, апсуак ихэозшэа.

Даахадгылан, хцыйбақәа конвертк-конвертк нартеитцеит, нас рацхьатәи амш азы ишыҕаитцаз еицш, хагәта даатгылан, ионапыкгы ҕеитцыхны хажәоахырқәа инрықәта ус наихәеит:

– Хгәэхәтәи назеит! Анцәа диныхәаит Нестор Апполон-ица! – Чанба есқынагы дтынчза, дытгыла-аатгыло ицәажәалоз ауафы, убри аҕара ицсахы имхарацәаха дықан, иаацыхшьеит Леуарсеи сареи, иҕалазеишь хәа. – Анцәа диныхәаит. Шьта шәеикәшәоуп шәыцыагы. Шәинститутқәа шәрылгаанза, есымза Ацснынтәи 100-100 маат ацара шәызцитәеит.

Ари хара хзын аус дузза захьзу акәын. Хәстипендиакәа дукхь даҕаа 100–100 маат аиура насыцмыз.

Еразнак хнапқәа наикәхаршеит, убри аамтазы зынзаск ихазгәакызоу азәы хәа дхацхьазеит Самсон Кәагә-ица.

– Итабуп! Итабуп! – иеицаххәеит хәыцыагы.

– Шәызхатабуазеи? Уи аихабыра роуп изашәхәаша, – ихәеит Чанба. – Сара изуазеи?

Есқынагы ахзыргара зтахымыз, зхарта-сырта умбазо аус дукәагы зырҕеиоз ауафы, уажәы акгы иалаҕазамыз азәызшәа иҕеирбон. Леуарсеи сареи ибзиазаны еилахқаауан хара ацхыраара хазтаз рацхьаза инаргыланы иара Чанба шиакәыз. Уи хымпада, даара дахатцгылт, анахь-арахь дшаҕьеит. Нестор Лакоба ихата иҕынгы днеизар акәхап.

Самсон Кәагә-ица хнаскыаго, акыр жәа кәшқәа хәихәеит, дхабжьеит. Уи ацхыраара ихәитаз аткыс рыцаркуан хара хзы иажәақәа, есқынагь ихааза, игәыҕатцагаха иҕаз ажәақәа.

Уатәтәи хамоақәлара хазхәыцуа хашнеиуаз, ихазбит Армавирынза хәиццарц. Леуарсеи сареи убри аҕара хәизгәкны бзиа хәибабон, Армавирнзагь купек аҕы хәиццыҕазаара акыр иацсаны ихәцхьазон.

– Ари убома, ари убома! – иаалыркьаны җааитит Леуарса, иҗыба иҗартаз аконверт хымткәа, ус атҗаркәа неимыхны дҗацшуа. – Уҗыба иҗых, иҗых ура утәгы...

Җконверткәа 300-300 маат аҗара рҗан. Самсон Кәагә-иҗа ашәкәыџџәа Реидгыла ағанахь ала җыдала җара иахҗипшааз җарақәан урҗ...

Акы хҗәарҗ хҗаххейт хҗыҗыагы, аха иахҗәашаз хҗамшәейт. Хҗанхашәа хҗайдхаланы хҗаихәацшуан. Хҗаихәацшуан, аха хҗаҗкәа ракәзамызт иаабоз – Самсон Кәагә-иҗа хҗагәҗа дгылазшәа хҗаҗхьазон. Адәыгба хҗтаны хҗахьҗозгы дхҗацын. Иара итәы акәын иахҗәоз, уажәы-уажәы хҗажәа иалахҗтон ихьз.

Абарҗкәа рышьҗахь, хҗыс бааҗкәак калан, сәызеи сареи хҗаиҗәызит: сара даара хараза сахнагейт. Хараза, аха ескынагы сгәы дҗан, сизхәыцуан абык иеиҗш иахҗыкәаз ауады. Ғнак, ари кәлейт 1937 шыкәсазы, сшақәымгәыгҗоз шәкәык кылкәа исызнеит – сара убра сыкәанатҗы шәкәы бгыҗкгы зыхьз ала исмоуҗыз сәыза бзиа икынтә. Леуарса ус иџуан: «Издыруейт агәырџа дузза узҗаша ак шакәу ари. Ааи, агәырџа дузза, сара исымоу агәырџа еиҗшу. Ура уажәы уҗагылазаашьа зейҗшроу ала, иуасымхәар акәын... Иуасымхәар... ишҗауҗәыззари? Иуҗәыззаша аума?.. Мап, мап, исылшом... сухәойт угәы каумыжын: сынтәа Самсон Кәагә-иҗа Чанба залымдарыла дҗахейт. Сейҗаухәойт угәы каумыжын. Иҗхьаза уи дыкәушәа, дхҗалагылоушәа. Иџнапык рыла хҗаигәдихәәлоушәа. Иугәаламшәо икабинет аҗы иџнапык аахәкәыршаны хҗанигәдихәәлоз. Убаскан са сыжәџахыр икәыз инапы аҗхарра иахьагы-уаҗәгы, сыҗсы җанатҗы исзынхойт. Сгәы иаанагойт уаргы иубас иузынхап хәа егы инапы аҗхаррагы...»

АБДУ ШЬАХАН

Шьяхан дыштан, дыцэан игэы ɔарханы. Ахыза имаѓаахэара аќынза дыхнаѓон. Имашьхэылтцќаа инадыр-кны ихтыз инапќаа, алабаќаа реипш иѓантхь-ѓантхьза, наќ-ааќ ихыза иаќэын. Игэышпы, ихарќ ахэда аимќъара иахьяабжыпшуаз, инапќаа реихагы еилаѓаны акэын ишыќаз. Ишлаѓаѓараза уи иаќэссы иаќэубаауаз ахэы ааѓоушьарын: абри аѓантхьраѓы ашьапы злаќзазеи хэа иара. Иѓы аартын, аѓнуцќа машэыршэагы итубаауамызт хапыцќгы.

Ари уаѓы иибац-иахац атахмада, уаѓы иимбац-имахац акала дыќан; ихэда абжы гон уамала. Зны-зынла лассы-лассы, хыма-псыма ипсып еиѓигон, азэы дихэыруазшэа, нас пьтраамтќаа иааипхьбон ипсып анага-ѓагара, дтынчон зынзасќ далгазашшэа, аха убри ашьтахь убас бжык тыѓуан иѓы, ожэраанзатэи аипхьбараќаа зегы ааизганы, зныќъара идэыќэнацон, убри аќара гэѓэала итќьон, абар, абар аѓенцьырќаа рсарќа еилахаа ицоит ааугэахэрын.

Иарбанзаалаќ акала иныпшуамызт атахмада ихэда абжы агара. Уи дтынчын. Љырцысы имазамќаа, дтахэахаа дыцэан.

Апсшьареи инышьталаны аѓэареи раќэын ожэшьта Шьяхан изынханы имазгы. Уаха иитаххашааз нас?

Дхандеит ианиаамтаз гэѓэала. Рќытан рапхьаза акол-нхара ашьапы зкыз дреиуан. Шаќантэ ихцэажэахьяаз араионтэ газетќэеи аобласттэ газетќэеи! Аќытанхара аѓэыргаќэда ашќа хэа Москванзагы дцахьан зны.

Шьяхан ихтылт раќэзар, уахьгы ибаргэузеи – ахьѓеижьќаа имами! Ицќэынцэеи, изѓабцэеи, имоќацэеи еитцаѓѓы игэазырхагаха иќами.

Аќара дирцеит ицќэынцэеи изѓабцэеи, иуаѓитэит. Азэы ргыларак аќны аус иуеит, дынцьныруп, егы, аќалаќ аѓы

аматтура далоуп. Аитцбы – дагрономуп. Ипҗацәа хатца ица-хьейт. Уск-уск ирызкуп уртгы.

Абас Шьахан иахьабалакгы дахьзон, азеипш уси ахатә уси еилеигзон, иахьабалакгы ицъабаа наздитцаз зеггы – марымажаханы, игьыҗацагаханы иоуит.

Дажәит ожәшьта иара. Бзиа ибоит атәара, анықәиара, ацәара. Ишьапы данықәгылоу ааста, данышьтоу еихауп.

Иқыта еигьишьо акгы имам Шьахан, иара дахьыз, дахьаазаз, ацъабаа ду здибалаз иқыта.

Шьахан ицеитцбы убри ақытаҕы аус иуан грономс. Уи дыџнан иаб иргылаз аџны, аҗаацәа бзиа иман. Ацъабахәа имотацәа дахьрылаз, насып дус ипҗхьазон Шьахангы.

Хазы-хазы инхоз егырт ичкәынцәеи изҗабцәеи ра-хьгы дцалон-даалон Шьахан, ибалон, аха шьта илшом ақалақьқәеи аргыларақәеи реимдара – уахьынтәи иааны дырбалоит иара.

Шьахан икаруат аҗны ишьтан ацҕы, Хәымсыс хәа хьзыс измаз. Аееитцых, ахы хәычык инакәажьшәа ашьтахьтәи ашьапқәа неишьтаргыла, апҗхьатәикәа неикәтца, ицәан уи Шьахан ишьап аҗны, идагәаза иҗаз атыхәа риашан ахыза инақәтцаны.

Хәымсыс Шьахан иеипш ирахатны изыцәомызт. Ожәы-ожәы итрыслон, авихәа атыхәа наҗьон, лаба хтәахак еипш абақхәа аиартә иныланакшон. Зны-зынла амтц нақәтәазшәа, ацәа интас-тасуан.

Ишыхәытцәыхәытцәуаз, ацәа иштәгыежьюаз, атыхәтәаны иџеихан, иаакәтәеит ацҕы. Шьахан инеиҗапшын, иааҗархасит, абҗа нылыргәыгәны, адых-дыххәа аеааршә-шәеит. Шьахан уи агәхьаагы имкит, дшыцаац дыцәан, ихәда абжыы уамаха.

Хәмсыс дырџегьых аеааршәшәеит. Шьахан дахьышьтаз, такәгы даагазәазит, аха уаха умҗсит, дзалтцзом ацәа.

Ацҕы иацъынагақәаз рыла аҗахмада дшазмырҗыхоз анаба, ацәартә инықәланы аҗыџанахан, инеины Шьахан

цьюкы рлақәа аақ-саақ хәа ифәи ифәжәлеит. Ацскы иркит иаакәшаны, атәым абра ишпақәнагалазеи хәа. Еимыжәжәа иқәырцарц акгы аагымхеит. Хымпада еимыржәжәон зынза, атцыхәа абжагы убрақами иахьамыржәаз! Насықла, злаба кны иааиуаз азәы даарықәымшәеи. Авиқәа илаба мфанцо, дфәи даарылалеит алақәа.

Игәытқьа-цсытқьаха иқаз ацгәы хәычы, изыхьчоз да-наба, ахтқьара еицш ифышьтыпан, икакәкәа ишнеиуаз, ифықәпалт уи ахатца ижәфахыр. Икьаф ашьапқәа фаларцсны дацит.

Ахатца ицхеитцеит алақәа, дрытцәхәхәаны гәара-пара идәықәитцеит. Агәақрацәгьа иақәшәаз ацгәы хәычы рыцхашьан, ижәфахыр иаақәихын, игәдкыла иманы ифныка дааит. Шьахан иакәын уи ахатца, ацгәы хәычы ифны ауп иахьааигазгы.

Агәылацәа аалон-ицалон, ахаратәкәа рзаарызга, аха ацгәы атцыхәа пагәаза иахьыкалаз дахфашьалозу, мам-заргы атцыхәа ахьпагәахаз иахдырқьозу здырхуада, аха азбахә азәгы иқәомызт.

Шьахан ирыцхәишьон ацгәы, мыкәмабара баацсык зхызгахьоу тынхада сабик диднагалазшәа ибон. Ахәы рацәа ақәссы иахьақәз ақьинтә, Хәымсыс хәа ахьызтцазгы иара иоуп.

Атаацәеи афынра фьци ирышьцылт ацгәы. Иднарбеит зхәы тамхоз еибагак шакәзгы. Убас шәарыцарак хәа аҗазнацит, убас дыды-мацәысны ирзыкалеит ахәынацқәа, афны акәша-мыкәша рхабарцәкьа умбо иамазит. Иннарцәоз ннарцәеит, егырт ахцша иқәнацеит.

Ирзышәарацон ацсаатәгы. Егырааны рыхәдацәа ианкны иаанагахьан ачақәеи ардәынақәеи: атцарақәа ртәы угыы изхәатәузеи. Зны ауразоуроу ибаазажжыраза афны иаафналт, зыкәтык ахацәа ианкны ирхәазо. Уи акәата хәыцқәа иреиуан, иара амч ақәхартә иқан, аха ицьюушьа-ша, имшәазакәа азы иалапаланы иахьакыз ауп.

Акыр ҕалпал рылтцхъан ахьаңарчқәеи иареи. Рхы рымхапаҕаха имтцаа-имцшаа, абаҳча иытцаланы, иры-маны рҕыџархон ма ахәырма, ма алаҳа, ма атцәа, рыбҕа ақәцқәа ирхарцаны. Ахҕа еицш ирыжәлон ацҕәы. Акыр аеашәон, иқәпон, аха хы-злымкьо кәалзыла еиқәчаңаз ахьаңарчқәа, узларыхәаҕәышьооз. Аңсахы цыжәжәо, ихьатцҕәышьон.

Ацҕәы чыдала бзиа дабон аңшәма. Есқьынаҕы иара ид-гәыбзыҕлон, ишьапы аеахьнашьуан, иагываиалон. Шьаҳан цъара дцаны, афныка дзымаакәа данаанхалакь, ишиашаз инеины ииартә инылаион. Ус аназмырееилакь, иахқәап, ауада ашә анарххоз, ма акаруат аҕны ииартә аныкатцамхоз, иеиқәа аума, иқлападқәа роума, иеимаатаршәқәа роума, иарбанзаалакь иара икәырчахо акы цшааны, икьақьаза иылаион. Имаҕәақәа цъеи даеазә итәы иаланарџашьарын.

Аңшәма дышцеилнакаауаз, ихәатәы шҕаханатцоз! Шьаҳан ацҕәы ахьз хәаны анақәфитлак, иахьыказаалакьгы ашырхәа иаакылкьон, «миау-миау» хәа аблақәа тырхаха иааидгылон, иутахузеи, ухацкы, ахәарашәа. Даеазәы шака иҕаху ақәфитлааит – иахьтәазгы игыломызт. Мҕаагара хәа абнахь аума, азлагарахь аума, аҕаҳмада ихы ахьааирхоз, ала еицш, ишьтагыланы аҕыџанахон иаргыы. Ус акәымкәан, Шьаҳан ихала цъара дцаны дыказтҕыы, иара убри азлагарахь акәзааит, ишьтра инхыланы ицон, даңшаауан. Имаҕәақәа даеа маҕәак ишаланамырџашьооз еицш, уи дзыкәныкәоз амџа, даеа мџакгы иаланарџашьомызт.

Хәымсыс уажәы алахь еиқәтцаны иеаңшуан Шьаҳан ииартә дахьылаиаз, цәҕашәа ихьаанакон акы: «Зынза деилаҳазеит аҕаҳмада ацыхәтәантәи аамҕазы. Игхазеит, ицәеи ибаџи еикәыршоуп. Шьакәармак илубаауам цъара. Ишьамхқәа ааитцзазеит, ицәымыҕхазеит аныкәараҕыы». Ацҕәы агәтыха еиликаазшәа, ацәа даалцит ацыхәтәаны Шьаҳангыы.

– Кэырр-кэыррч, – ахэан, ифөеиханы иаагылеит Хэымсыс.
– Бзиа убааит! – днаыхэхэмарны нақәфитит ацгәы, ахы
инапы нықәшьуа Шьахан.

Хэымсыс гәахәа дула Шьахан имцакны иакын ахы, ина-
пы нықәишьыццхьаза инатдасуа, ашәахәара хтазаны.

Шьахан ахы ашьышьра данақәтцгы, ацгәы ахәырхәырра
иафын, нас ашьапқәа натцаңса, еитанатөеит.

– Уаргы такә аамта ушьапқәа узрықәгылом – еиҫа
фааитит Шьахан, иблақәа ныцакшәа ацгәы дахәаңшуа. –
Сара сеиңш уашьцылагәышьеит атәара, анықәиара.

Иамышьцылар иабацоз – иажөит, иажәгәшьеит
Хэымсысгы. Шьахан иқәра ду шыныңшыз еиңш, ацгәгы
ианыңшгәышьеит иара ақәрагы. Мацәа-мацәа еилаңсоу
ацәеи агәы-цқәашаарей рыда акгы азнымхеит Хэымсыс.
Аблақәа тааза, рымцахаара есааира афьыцәаара иафын.
Цақатәи ақьышә хьжәарза игьалгьалон.

Ицеит ашықәсқәа мацзамкәа, Шьахани Хэымсыси фнык
ишеицыфназ, аха урт ашықәсқәа ирзеицамкит фыцья
аҫахмадцәа реизықәзаашья. Уи мшаены ишықаз еиңш иа-
анхеит ицқьаза, шәытарак цьаргы ианымңшзо.

Шьахан иҫаца илырхиет шыжьхья. Еитцыцуаз ас-
тол еитцыхны игылан. Уи еитцымхкәан усгы иузаркуам
аҫаацәа зегы. Ани аби афатә асаанқәа ирынцаны астал
ақәыргылара иафын.

Убри аамтазы ахәыцқәа, хәышықәса зхыцуаз ацкәын
Батал инаиркны, 12 шықәса зхыцуа азҫаб Ада лкынза, зегы
еивагьежьуа, рабду иуада ифнан. Аус руан амотацәа: азәы
аҫахмада иеиқәа ииҫаларын, егы иқлападкәа ииркларын,
даҫазәых – аимаақәа. Имч қаңсазеит бабаду. Ицхраатәуп.

Шьахан ифьы анизәзәа, азҫаб еиҫабы Ада аххәа кны да-
айдгылан, илхәеит ихәхәы.

Шаҫа ицаҫахазеи Шьахан ихәхәы! Асы еиңш ишкәакәаза,
ихы аганқәа рахь мацара ауп иаанханы иахьықоугы.

Абду дандырѐеи, зегь еиманы крыфара хѐа еиццеит.

Бзиа дырбоит бабаду имоѐаѐа, даара бзиа дырбоит! Иара ида крыфара азѐгы астал дахатѐашам. Астал ианахатѐагы, акрыфара сгѐаѐхом хѐа ахѐара акѐым, икѐанызануагы дубашам. Уи иара иѐшѐаны акѐзам. Мап, бабаду азѐгы диѐшѐазом. Крысфом хѐа иаакѐгылаз, бабаду игѐы даиргеит, диргѐааит ауп. Бабаду иргѐаара, игѐы аргара калома мамзаргы!

Крырфеит зегьы. Зегьы анаххѐа, уа иалахѐуп хымѐада Хѐымсысгы. Уи ѐеи иаанрыжып фатѐыда. Апшѐмаѐхѐыс иалѐаша аналѐалак анаѐсангы, ахѐыѐѐа дасу иара итѐыкгы наѐиѐалон: абыѐѐа, ахача, ахш. Акѐтыж ататараѐа алхны иадызгалозгы дубарын – ихаѐыѐдами Хѐымсыс.

Хѐымсыс насыѐ ду аман абри аѐнаѐаѐы; ахѐыѐѐа раѐѐаѐын, зегь иара бзиа ирбон. Аѐгѐы ма зыхѐа иѐѐжны, ма изгѐдыхѐѐала икны иныкѐзымгоз хѐа уаѐ дыкамызт, аха уажѐ ианажѐа иакѐыѐит акѐымзар. Иашоуп, аѐкѐын хѐыѐы Баѐал иара уажѐгы зны-зынла иааихашѐѐа иаашѐтихлоит. Ма ишѐарыѐѐаршьоз! Бабаду иреимхѐахѐаз уи аѐоурых, изынкѐаз-изынѐаз, аѐыхѐа ѐагѐаза изынхаз. Егѐарааны ихѐааганы еибырхѐахѐан ахѐыѐѐа дара-дара: «Бабаду дакѐымшѐар ишѐаѐсыхѐаз – ирымѐоз алаѐа!»

Ус иааит ааѐынгы. Ари, аамѐаѐа зегь иреиѐу ами. Уи бзиа ирбоит зегьы: абдуггы, амоѐаѐаѐгы, аѐгѐы Хѐымсысгы.

Ишыкарѐалаѐ еиѐш, иѐеит урѐ шыжынатѐы абахѐахѐ.

Абахѐа анакѐа, изакѐѐ бахѐоузеи – иахѐабалакгы иахыѐѐаны икѐами. Аѐнѐа зегь аѐакны иамоуп. Шѐырѐѐла хкыс хѐа уа икѐам иарбану! Амра каххаа иѐхон. Ашьаѐ ѐашѐѐашѐон, снылаиандаз ухѐарын. Ашѐырѐѐлаѐа еилагылан, рымахѐѐаѐа неихысуа, ахѐиѐѐѐа инеилаѐсо рышѐѐѐа.

Ғааихак ҕартҕомызт аҕсаатә. Ишәәхәон дасу иара атәала. Еипшым атлақәа рышәт шеилацсоз еипш, еилацсон урт рашәәқәагы.

Хрыжь-хрыжь иаслон аҕша, убаскан ашәтқәа рыфөы неилаланы, илаха-лахауа, игәҕатцагаха интасуан уҕында, уоуразоуроу уеимнадон, уарөышыуан.

Шьахан асқам дықәтәан, имоҕацәа цкәыни зҕаби наҕ-ааҕ иватәан, цьоукы, асқам иазымкыз, ишьтахыала асқам абҕа рәахшыны игылан, ател иқәтәоу ажәдарақәа реипш.

Ихәон абду ахшыөртцага жәабжькәеи алакә ссиркәеи. Иараби, шаҕа идыруазеи! Знык иихәахьоу, еҕа аамта царгы, ихаштны еиҕеихәашам. Есқынгы иөыцзоу, уаөы имахазац роуп ахәыцқәа иреихәо.

Амоҕацәа ргәы хытхытуан, ожәы-ожәы абду ипырхагахон: избан? Ус изыҕалазеи? Дызцазеи уахь? Дхынхәуама? – еилацсон рызцаарақәа.

Ацҕәы Хәымсыс настхашәа амра ахаара аеатаны итәан, блатыхәала инарыхәацшуан ахәыцқәа, гәаныла ус ахәон:

– Убас, убас шәизызырөла бабаду. Сара санхәыцыз аахыс ишгәныскыло еипш, игәнышәкылала шәаргы уи иажәақәа: «Амчымха уицхраала», – аблақәа Шьахан иахь инианагеит нас. – «Уара убзоурала ами сара иахья ожәраанзагы адуinei сшықәу».

Краамта еицәажәон абдуи ахәыцқәеи, аха абду ацәажәара данараацса, дааныжыны, ахәыцқәа зегы абахча иөытцалт, еибарыөуа, еибархәмаруа.

Шьахан, иҕаҕыныжәга аацәырганы инеиөеиқын, игәар-пханы, абыркьхәа алөа аатирббит, ахәыцқәа драцәа-жәонатцы дазгәыхәны дыҕамыз.

Атаҕмада иҕаҕынжәга ицәәцәон, ихы-ицсы зегы ахәыцқәа ирызкны. Ахәыцқәа ухәеитхәа, изакәытә хәыцқәоузеи. уахьрыхәацшуа – ишәтуа атлақәа рхата. Азә ҕапшыла деилахәоуп. Азә шкәакәала. Азә өөжыла.

Урзызыршыр – атлақәа ирықәтәаны ишәәхәо ақсаатәқәа: ури-чри, ури-чри хәа игәазырхагаха еилалоит, еилатәоит рбжьқәа.

Шьахан дук ицәыхарамкәан ихәмаруаз ахәыцқәа иааилаффы-ааилаффит, ак нейбырхәеит, нас ифытцеи-баркьан, еибарыфуа ишнейуаз, цлак инакәшан иаагылт. Уи шәыртдан, амахәтақәа цақа инышьтасуа, ихынааны игылан.

– Ари акыфер ириашаны иргылатәуп, – лхәеит азғаб Ада, – ишәымбои, ашәтра иафуп. Ашәыр аңфалалакь, иазынкылом, усқан зынзак ицыфрны икахауеит.

Ари егылхәеит амоҗацәа реихабы, адрухәа ахәыцқәа зегьы аха-цла ашьтыхра реыфазыркит. Цьоукы рыжәфахыр иатцадыргылт, цьоукы рнапқәа нейтцых иркит, даҗеа цьоукых, жәфахырлагьы напылагьы изымфазоз, ацқарапат атцарсны иагәтасуан.

Ахәыцқәа ириашаны идыргылеит атцла. Уи цла думызт, рымч зықәхоз акы акәын. Иандыргылагьы, рнапқәа акәыршаны иркын дара; иоурызжьыр, икахауан.

– Абаха, абаха атахуп! – лыбжьы еитаналыргеит зегь реиха зыжәфахыр адцаны атцла зкыз Ада.

– Сара издыруеит иахьыкоу, – ихәан, ашырхәа днарыкәкьан, дкәалаауа ифьфеихеит Батул хәычы.

Хә-минуткгы мырцыкәан, абаха датцаланы иманы дааит. Аха-цлагьы, ашьапы анышә надыхәхәаланы, имтцысуа иаадыргәгәеит.

Ахәыцқәа дырфегьых рхы нейлакны акы алацәажәара иналагеит.

Саргы ак иалакоу азә соуп хәа иаагәынкыланы, дрылагылан Батул хәычгы, цыхьа ааста иаха иҗеаарғағашәа, хамхацагыраакгы наццашәа – уигьы акала дацхрааит, нас, азеипш ус. Уи мап узацәкуама. Иара уажәгы ибаха икын: издыруада, даҗеацьарагы иатаххозар?

– Анцэа ицьшыоуп, – игэы дтацэажэон Шьахан дахьтэаз, – Анцэа ицьшыоуп: иеицагылоу хэар рзын хара иҳалшеит абахча бзиа аазара, – атахмада ирцауланы ицсы ааишиган, ахэыцкэа дрыхэацшуа, усгыы нацитцеит: – Шьта нап шагымхогы уащы ибоит. Убас, убас, дадраа, ак хынааргы, ириашаны ишэыргылала. Ацдыргэа зтахугы, инашэтала, – Шьахан илацш нархигеит ищаны игылаз цлақэак, инархигеит, аха илакта неимарцыхэны, урт рцэымыгхара гэгэала ианыцшуа. – Башаза атыц рымгои, – ахэыцкэа рганахь деитанхьяцшын, ибжыы аатганы инеиҳэеит:

– Арт реипш икоугы итцхэаны икашэыжыла. Ртыцан афарақэа еиташэхала.

Еибарыщны даеа зымща рфыщархеит амоцацэа, иаарла-сынгы абахча ашэтышра ищалаз ицеит.

Абахча зынза иатцэахзеит ахэыцкэа. Иамтэахыкэа, – амшын азкэарак унықэгыланы, егыи акэара убар айха, цыхэаццэара змам колнхаратэ бахчами уи. Иззымдыруа дкьалар калоит убрака.

Аколнхара шыақэгылаанза баарран, змахран абри адгыл зегы. Ацэафэа ахьталаз хэа акэын ишашьтаз. Ирыцхан, игэакуан анхацэа, ашыз иагон, агэатцэыхь иагон, ахэынцэа илацсуан. Шьахани ищызцэеи роуп рацхьаза нап азыркыз абаарра атарбара, ажэлар зегь зырцысыз. Урт рыбзоуралоп ишышэтуа абри абахчагы. Иахья уажэраанзагы баша ирхэом Шьахани ищызцэеи ажэлар еикэдырхеит хэа.

Шьахан изнапык итдыргэан, егыи инапала икын ататын зтыблаахьаз итатынжэга. Ишцагэыкатцагаз икэша-мыкэша! Ишэтуаз, изызхауаз, ифеиоз ракэын зегы. Ахаскын хэыцза инаркны, зегь шьтыцуан, зегь мага-цсагон, зегь хыхь рхы ищаханы идырххон.

Авиҳэа инықэсит ацша. Ахэитцэхэа рфыщархеит ашэцкэа нфышэшэаны. Еилацыруа, еилагыжыуа ирымехаркит, иртэыртэит зегы. Дталархаит атахмада. Асы еипш инеи-фанахэеит, убаскан днатрысшэа иуит Шьахан, днаханы

инылбаадо ашәтқәа рыффы. Убриақара даззышаны инылбааидеит, уи аффыхаа игәы аҕны наунагза иааникылеит.

Еилаҕсон еиҕшым атцлақәа рышәтқәа. Ихыркыон адгыл. Ахәитцәхәа иқәыпсон иҕынчза иҕаз абду. Аҕсаатә шәахәон, урт рыбжыы иналаҕәо иааиуан абахча агәы аҕынтә акыркырхәа ахәыцқәа рыччабжы.

Шыахан игәы хыхь ифарханы, ихы нхыдышышыын асқам абҕа иқәын. Ифнацәак рыбжыара ишрыбжыакыц ирыбжыакын иҕаҕынжәга.

Насыҕдузмаз уафын Шыахан: икаиҕсаз ажәла иахылтцыз, имарымажаха ишазхаз иблақәа рыла ибеит, акыркырхәа имоҕацәа, рыбжыы шиахауаз, днықәлеит атцыхәтәантәи имоа ашышыхәа, зынза дҕынчза, хыаак имазамкәа.

Аҕсуа иқәра шнитцхыазгы, Шыахан ргәы далан изгәакыаз ауаа, иахаракгы имоҕацәа: фынфықәра нитцыр еиҕагы еиҕмыз – рызхара дрымбоз. Икаруаҕахыгылац игылан, иара аҕахмада ихатәы маҕәақәа рыла ирхианы, цәка иҕагылан ишыапкәа нарҕаргыланы дызландәылтцлоз иеимаакәа – рабду уажәымзар-уажәы рыфны даафналозшәа рбон ахәыцқәа.

Батул хәычы хыаас иҕаитцеит Хәымсыс. Аҕсра аныкала, афны иапыртцит, ишәазар акәхап: ахаан иабахызма убри ақара ауаа рацәа еизаны. Уи анафс уарла-шәарла акәын ишаалоз. Атцыхәтәантәи амшқәа рзы ибжыаззеит.

Батул ихыаа ахәыцқәа зеггы гәҕыхас ироуит. Бзия ирбоз бабаду данрыцәца, ицгәы азра ргәы иныцдаххы иныцагылт. Ицшаатәуп. Краҕататәуп.

Шыахан имоҕацәа нап здыркыз, акгы рзалымхит. Егья рундаз, егья рхәандаз ирымбеит ацгәы. Ицситоуп. Шыҕа уаха иахухәаараны иҕааз. Аарлахәа иҕан усгы. Ахәыцқәагы убри аҕны иаангылт.

Абар иҕит фынфажәа мышгы Шыахан дыҕсийҕтеи. Аҕахмада игәаларшәаразы еизеит ифны иуацәа, иҕынхацәа. Еизеит ирацәафны имоҕацәа.

Зеггы еиманы инытцалт абахча.

Ожэык зынза еиҗахэатэха иҗан абахча ду. Ашэтра иаҗыз ашэыртцлақәеи ишэҗны еиқәтэази аиатцәахара иаҗызи, изазо еилагылан, досу иара злаҗоу иалаехэо, иазцагыха. Амандаринақәа хазы цәахәа-цәахәаны инашьтын. Урт уа-хьгы-арахьгы иалаҗан: аиатцәарагы ашэтрагы еицрыман, ирхылцуаз афөы хаа, егырт афөқәа зеггы атцарзны, абахча иахатәан.

Иссирха игәылпыж-гәылпыжза ишэтуан ана-ара агәилқәа: аҗақшь, ашкәакәа, ачаитә – иарбан иуҗаху. Урт хашцарыццохо рхәозшәа, ишэтуан иара убас игәҗатцагаха атиульпан, ажасмин, иҗақшьза акамелиа. Егә шәты хкы убарын. Изгәалашәода урт зеггы рыхьзқәа!

Абукетқәа рацәаны иҗатцан. Ақалақьқәеи аргыларакәеи рахьынтә иааз амоҗацәагы абраҗа еизыргеит ашэҗқәа. Урт ирҗаххар, егәҗыара ирыцшаарын ус ашэҗ бзиақәа, аха абри абахча аҗынтәи еиҗаршьеит.

Анышәынтра, – ахә уахьынхалоз акәын. Уаҗа ижын Шьахан ифызцәақәакгы: абаарра аҗарбаразын рацхьаза ицқәгылан иқәҗоз ауаа.

Ашьшьыхәа инеиуан. Зегь рацхьа дгылан азҗаб Ада, уа длывагылан, лара леицш абукет ду кны, Батул хәычы.

Хәыцгы-дуггы ирҗахын инрымҗахырхәарц Шьахани ифызцәеи, ирҗахын гәтыгыҗәаала урт рнышәынтрақәа инаганы инықәыртцарц ирымоу зегь рацкыс еиҗуп хәа ирыцхьазоз – рбахча цшза ашэҗқәа.

Ахәы инхаланы, Шьахан инышәынтра иназнейуан еицш, ирзымбатәбарахан иаатгылт зеггы. Азәгы ажәак изымхәо иаашанхеит. Шьахан инышәынтра аҗә-ааса аҗәадцаны ишьҗан ацгәы Хәымсыс. Ицәан уи, ахәда нҗганы, ахы нхырнаашәа ацслымз инақәҗа, Шьахан ихәда акәны ирчыхәчыхәны даанарцшырц аҗахызшәа.

АРАШЬҚӘА РДӘЫ

Арашьқәа рдәы аҕны лахҕыхроуп, гәыргъароуп. Уи адәеиужь иқызы-қызуа иқәжып ажәлар. Еизеит аеыбҕаҕазацәа Нхытҕтәигы-Аахытҕтәигы, иааргеит рҕеы лыпшаахқәа. Ирымоуп аицлабра ду.

Аҕсуаа бзиа ирбоит аеы. Аеырхәмарреи аеырҕреи рзы ирутозеи – иеыбҕаҕазацәами. Баша ирхәом: «Урт аеыбҕа иалиааит» хәа. Иахьабалак еицырдыруа, зыхьз-зыпша ахара инафхьоу Арашьқәа рдәгы, Аҕсны акәымкәа нас уаха иабакаларыз!

Арашьқәа рдәы атоурых ду амоуп. Аеи ауаџи адунеи ианыкәнагала, рапхьаза абри адәы аҕны ауп иахьеикәшәаз хәа рхәоит ажәйтә уаа. Убасқан акәзаап Арашьқәа рдәы хәагы анахьзыртҕаз иара. Убри инаркны есышықәса қабзны имџаҕысуеит абра аеырҕра, аеырхәмарра.

Акыр иқәҕеит акомандақәа Арашьқәа рдәы аҕны. Акыр спорт хкқәа мџаҕырҕеит: аҕынҕылақәа рхууаа ацара ухәару, еыла ампыл асра ухәару, атарчеи агара ухәару. Уажәы ауаа зегы зыргәакуа, зегь реиха ихадара усуп хәа ирыпхьазо, аеыбҕа ҕазацәа рымч зегы здыртцараны иҕоу – аеырҕра ауп.

Абар, аеқәа ирыкәтәаны, еиваҕа еивагыланы, иахьнеиуа дара аеыбҕаҕазацәагы – реқәа амџа ддырбоит. Инеиуеит урт адәеитцхәа ду иакәыршаны инагоу амџа тбаа рымехакны, акаџхәа ашәа хәо.

Ауаа ргәы архытхытүеит ажәйтәтәи Азар. Акыр абицаракәа зхызгахьоу, аеырҕра еипш, иажәзом уи ашәагы; ҕыцбарах ибаны енаҕь иаашьтырхуеит аҕар. Иахьабалак инафхьеит, иахьабалак ирдыруеит Нхытҕгы-Аахытҕгы.

Азәык џыцык рыда аеыџкәа ирыкәтәоу зегы цкәынцәа ҕарақәоуп. Уаха атахымкәа иазыҕатцоуп уаагы-егы.

– Ашээрта ду хтагылоуп, – дуалыуашо, иңси-иңси еихымзо дцэажэоит ауаа еидгэиңпланы иахьеилагылоуп аукы, пакы, ишьацпштэха икэымжэы. – Ашээрта ду: еизыр-геит арашькэа. Акы аткыс ак еигьуп.

– Уи иашоуп, – дақэшахатхоит ицатца еикэатцаа инапы аалшыуа азэгы. – Аеыф, бзиақэа ааргеит Нхыцтэигыы Аахыцтэигыы, аха ишцааури? Хақэцалап. Хамышьцылахьеи ақэцара!

– Арашькэа рдэы аҕны аңсуа хьмызг имгацызт, иагымгароуп! – Иҕама ахы кны имгэа иадырғэғэала, даақэгылоит зуафьбжара инахысхьаз хатца еибагак.

– Имгацызт, аха шыта дшыкало здырхуада... Аамта аеаңсахуеит, – ихьяагашэа иааиаҕеикуеит Шьацпштэы-Кэымжэы.

– Сара агэра ганы сыкоуп, – дыкшарц иҕахушэа иҕама ахы иахагыы иааимпыцтаирғэғэоит ахатца еибага, – агэра ганы сыкоуп храшь иаңнагоит хэа.

Икалаша-ианылаша заа издыруаз азэ иакэзшэа, абас агэыҕра гэгэа иманы данцэажэа абырг-ахатца еибага, икэшаны игылазгыы ргэы аакалоит, рыблақэагыы аархач-чоит – Аңснэтэи акоманда аиааира агеит хэа абыржэы иаарылархэаз цыушыап.

Амра каххаа иңхоит, ашэахэақэа ахьынкацчо еилаар-цыруеит, еикэаңхоит шэты хкыла ифычоу Арашькэа рдэы. Иласза иныкэсуеит аңша, ацха ффы хааза зехьынцэара инахыгзо. Акарматцарақэеи ардэынақэеи, ашыц цлақэеи акипарискэеи рычырылак, феихак рымамкэа шэахэароуп изғэзоу – иарбанзаалакь адунеи аҕы цэара гэтыхак ыкоуп хэа ргэы иаанагома мамзаргыы.

Ауаа гэың-гэыңла иеилагылоуп, ихкаау аеқэа рымфэ реынакэытха. Ауухэа еилоуп, рыбжыы рацэоуп – агэты-хақэа змоу дара рами.

Абар атыхэтэаны, адэы иакэшаны иаины, ацэахэа иавагга иаадгылоит аецэа. Иазыпшуп акомандаҕацара. Абраантэи идэыкэлоит дара, абраантэи иашьталоит анасың аҕшаара.

Шаҕа ихьантоузеи абраҕа агылара! Шаҕа иуадафозеи ачхара! Реырзеикэкуам, итхатхашьеиуеит аеқэа. Агырцхэа аиха иацхауеит акы – усҕамкэа сыҕандаз, егьацъара сца-хьазаарын ахэозшэа. Аблақэа цэыркшаҕаны, ахы наҕаато, афызцэа ирыхэапшуеит егыи – саҕхьа амбаҕы анеира шэақэымгэыҕааит хэа иаршэозар акэхап. Абар адых-дыххэа аеакгыи аҕхьатэи ашьапқэа рыла адгьыл иасуеит: ианытцкьаша аамтаз уи иазынкыло-иазнымкыло гэанаҕо цуушьап. Иззымычхазакэа ацэахэа инахыцоггыи ҕалоит.

Ргэы хыт-хытуеит, итпраа ицоит аеыф цкэынцэа реқэа иахьрыкэтэо. Азэы уажэы-уажэы иаҕхьаҕа дфьтыззоит, ашькылқэа дрынгыла, азэы ифьшьтихуеит иҕамчы, ашитцэхэа аҕьара иеазкуа, азэ ағара ноуишьтуеит, аха нас абҕьаахэа даахоит иеы ахы. Иҕартцара рыздыруам, имгэакуеи.

Иналырҕьаны атықьхэа ахыс бжьы геит. Адгьыл инакэҕьазшэа, инытцууаа рефьфархоит аеқэа. Агэыркхэа рнапқэа еинырҕьоит ажэлар, адэеиужь ду нықэырцэажэо.

Аеқэа шеивагылаз цытрак инаскьоит, нас аилышэшэара иалагоит. Еқэак еивасны аҕхьа идэыкэлоит, еқэак агэҕаны инхоит, еқэак шьтахьҕа иагоит. Ицоит нас хара, улаҕш аарлахэа ирыхьзо. Дук мыртыкэа афыв-сывхэа еикэшаны еиҕаакылҕьоит. Шьта ак аҕхьа игылоуп, егырт, фьцъара рычеша, уи иашьтоуп, апкақэа рыпрышьа асахьа рыҕаны. Иаарласны еиҕа ааилапсахуеит: ашьтахьтэикэа инрылҕьаны, агэтахьы ицо ҕалоит, гэтантэикэакгыи, аҕхьа илеиуа ифавадырххуеит.

Абас инеиуеит аеыфқэа еилало-еилытцуа, зны акы аҕхьа ицо, нас егыи иаҕнаго. Еилаҕыруа еилоуп ауаа. Игэжэажэоит,

рыпсахы пыжэжэоит цыоуки. Цыоуки рхылпа атыс тоуп – рыгэқәа тгәырғәа ицоит. Ауаа ргәалақаракәа лассы-лассы рөырыпсахуеит, аөыөқәа ртыпқәа шырыпсахуа еипш: агәтыхацәгәа зманы игәжәажәо, ихафы гәыбзыгза иааихалашоит, иөыө анапыслакь. Зхылпа атыс тоугы, интпраа ицалоит – иөыө апхәа ишлеиуаз, даөақы анапыслакь.

Адәеиужь ду акәшара гәгәала ирныпшуа иалагоит аөыөқәеи аөыөчкәынцәеи. Уи иахагы, агәжәажәара мацара акәымкәа, агәаарагы рызнартысуеит ажәлар, ауухәа еилыхо иахөеило.

Ианиаамтаз аөыбгақаза бзиақәа иреиуаз, зныкымкәа өынтәымкәа аөырөрақәа ирылахөыз Жәыргыттәи атахмада, уажәгы таха инатом аөырөра. Данычкәыназ еипш игәы дартынчуам. Цыара дзышьақәгылом. Быцапа хөычык икуп, ашитцәхәа имөаницоит, зынгы атаххәа имагә ахәы инааирхоит – ақамчы кны аөыө инахиқьошәа имбои, зегь рышьтахь инханы инеиуа иөыө.

Аарла, апысы алышәшәаны инкахарц акгы агымкәа, иқандааиуа инеиуа аөыө, иақәтәоу ачкәынгы уаха илымшо дқалахөеит. Ихы наикәахауа, еиқәа еизыртәан хыхь ихалт, ишьахөырзызқәа қыантазза иаапшуа.

– Ақамчы арба, ақамчы арба! – дыхәхөоит Жәыргыттәи атахмада убри ачкәын иара данизааигәаха. – Хәшәшьит, хәшәшьит уегы уаргы! – нас, ипсахы пыжэжәо, дызлагылоу рахь дынхәапшуеит. – Жәыргыт аөырөрақәа раан есқәаангы рапхәтәи ахәы згоз аөыө, иагәыташәазеи, мшәан? Иахъзеи абрақа? – атахмада ибыцапа ашитцәхәа ишьапы инахиқьоит иөы аразқгы убра иазизбоит: – ххынхәны шытахьқа ханцо, Егры иаха иахьтауло иалажәтәуп!

Нхыттәи иааз цыоукгы, убас рыпсахы еиқәццоит, уртгы рөыө атыхәа ақөеит...

Ус адәеиужь ду акәшара иафыз аеыѡқәа, атыхәтәантәи аикәшара иагынталт, арцәаахәа ибжбы царза ахауа иалырцәраа ишьтуа, аеыѡқәа зеггы днарапысны, рапхәа днагылоит, акәымжәы ꙗапшь ишәтца, аеыхәа иакәтәоу ачкәын Хьымца.

Сынтәа ахпәтәи акласс далгоит аеыбгаҕаза кәыпш Хьымца Аршба. Еилкәак, ашьабыста еипш зыбаѡ зцәыласу чкәыноуп. Даара бзиа ибоит аеырѡрақәа. Бзиа ибоит иеыѡ Апша, иахаракгы абыржәы – насыпда аеыѡқәа зеггы рапхәа иангыла.

Ачкәын адтца ду имоуп, уи бзиа идыруеит иарггы – Апсны акоманда ахызггы ахьымзггы инапы иануп.

Есаaira аекәа ирапго, уажәы-уажәы арцәаа аатиргоит Хьымца: «Упры, Сыпша, упры!»

Апхзы афашы, афақь апынтца иткьо инеиуеит аеыхәа. Зеггы иахьрапысыз, агәадурәа ишьткәцәаа иагоит иара.

Агәара аѡнуцка итагылоу ауаа, ргәы хьтхьтуеит, игәырғоит ачкәын. икәымжәы ꙗапшьшьза рыбла дахьаатцәшәо. Дыззааигәахо, агәыркхәа рнапқәа еиныркьоит, иқәныхәоит. Цьоукгы ашәтқәа ыршәны ишьтарцоит, аха урт ак ихьзо дыкоума мамзарггы!

Ашьац пштәы кәымжәы зшәуауаѡы харақы, дгәыргәтцәа аҕама зыкәну ахатцеибага днаидххылан ус ґааитит:

– Хара хтәы иагоит, иагоит убама! Уажәа цабыргхеит.

Ахатцеибага, ихы дааѡахан, игәышпы аатирсакьоит:

– Арашькәа рдәы аҕны апсуа хьымзг имгацызт, иагымгароуп!

Апхьагылара еимакуа, еивасны ачкәын ишьталаны инеиуеит хѡык аецәа.

Дасу иара ибызшәала иеы ахьз хәаны, датцахәхәоит амч азирхауеит, ирццакуеит.

Днаскьоит, есаaira днаскьоит Хьымца, икәымжәы амца еипш иуаркалеиуа, икаччо.

Апшәмацәа рзын уи ихәыжжаза игәыкатцагаха икоу мцоуп. Мцоуп уи асасцәа рызгы, харантәи икаччозаргы, – ирыпхәоит, ирхьырцшны иагоит. Хьымца! Хьымца! Баша ихъзымзаап Хьымца хәа уи ацкәын.

Ацкәын ишьталаны инеиуа х-оык аецәа, днарылуу-аа ифәыфеихоит азәы. Кацшыла ихы цакны, ашькылқәа дрынгыла, уи пхьака дхынаазеит, инапқәа ифәы акаәкәа икәырғәгәа икны. Убри акара дхынааит – ифәы ахыи иара ихыи неидкысларц егырызам.

– Светлов! Светлов! – инеиларыцсоит жәпаоык ауаа ахьеилагылоу абжькәа.

Краснодартәи аеыбгаказа Гьаргь Светлов дагы-мацдәкьангы дыкам, 25–27 шықәсака ихыцуазаргы калап. Акыр зылшо азә шиакәу ала ихы ааирцшхьейт иахьа: адынгылақәа бзиа дырхыцеит. Ифәы дакәтәаны, дкәалаауа дышнеиуаз, днышьтасын, абазк ицоз ацарагы нышьтицаахьан.

Итцпраа инеиуейт Светлов ифәыф, аеырыора алагамтазы зхы наґа-ааґо, зыблақәа цәыркшацаны зфызцәа ирыхәацшуаз аеыф. Иара ацхьа аеыхәа ахьнеиуа – игәннагозар акәхап.

Ипшаластәкьаха ауп ишнеиуа Хьымца ифәыхәа. Адгьыл икәымкьысзошәа ицырны ицоит. Аеырорақәа ззы адышәа ду змоу, уи иара ахаґагы бзиа еилнакаауейт ацыхәтәантәи аикәшара ишталаз. Ацәа ианыруейт иакәтәоу игәхыґхыґтра, игәейсра.

Артцәаахәа Хьымца ибжьы ахауа иналцәрааит: «Упры, Сыцша, упры!» Ацкәын дхынаазеит иацхьака, зны-зынла ифәы адырцәкәагь неифацсоит. Днеиуейт уи дпырны, акы дазнымкыло, днеиуейт дазпагыаха, дазгәдуха – Апсны зегьы иеыбга икәкны игоушәа инаґоит игәы. Дпыруейт, дыпры!

Иналыркъаны ажэлар неилаѡѡеит, нас ауу рыхга ижэыланы рѣѡархоит зымѡа – амба, амба ааигэахоит! Хьымца дазпагышэа ашитѡѡхэа икамчы нахикъеит иѣы, иагынахикъеит... хай афы асааит, мыждаракэ иабахикъоз: аѣыхэа инышьаѡѡхныслан, уаха аѣазнымкылазакэа, агэарахэа еизкъа инкахаеит, аѡкэынгы днахкъан ашьаѡѡра шыказ дынѡалоит.

Уаѡ игэы иѡазамкэан иналыркъаны икалаз аума рѡыѡ икэнакъоит, рыблахатѡ аргъежьюеит ауаа. Арѡѡаа-сырѡѡаа аатдыргоит ахэса. Игэыѡкъа-ѡсыѡкъаха инеилалоит зегыы. Хѣыѡ иагоит хэа, зкъама ахы кны ауаа ргэы зырѡгэѡоз ахатѣибага, акы дажэлозшэа изгэаамыгзазакэа, икъамагы днахан абжаранза иаѡѡихуеит. Жэакгы ахэашэа дакэымшэо, дшьаѡѡхоит убрака.

Аускъа зынза даѣа хырхарѡак роуит.

Аѣыхэа ахьынкахаз, ѡынѡгэы инышьѡакэымпылит, нас, акы инышьѡнаѡазшэа, иѡышьѡкъаны, ишны ишыказ, аѣывхэа аѣыѡанахоит ѡхьака, игэыѡшьаагаха инеиужьны икыыркыруа. Аѡкэын иакэзар, ашьѡасха имазеит ухэартэ еиѡш, ашырхэа дѡышьѡкъан, дкэалаауа иѣы дѡашьѡалоит. Ари калоит алеи-ѡси рыбжьара, амаѡэыс еимкъара еиѡш иласны.

Хьымца ииуа-икэитѡо хэа акгы изымдырзо ауѡ дышѡо. Ихы-игэы ихаршѡны, аанкылашьа змам мыѡ дуззак дышьѡкэыѡѡа дагоит. Дагоит, дагоит аѡкэын. Акгы игэы иѡам, акгы игэалашэом. Ихы аус аузом, ишьаѡкъа затѡык роуп аус зуа. Амала, уажэраанза дшыѡѡааѡ дѡѡаауеит, уажэраанза иихэаѡ ажэагъ ихэоит: «Сыѡша, Сыѡша!»

Ауаа азнык азы ишанханы еилахоит. ѡюуы аѡкэын иѣы ааникыларѡ дашьѡоуп хэа ргэы иаанагоит, ѡюуы ишэаны еибархэхэоит. Аѡыхэтэан зегыы еибархэхэоит, рыбжьы неилаѡа, адэеиужь инахдырѡоит: ишэартатѡкъами – аѡкэын ишьѡаланы иааиуа аѣкэа, рышьхэа дадыргар

ҕалоит. Арпыскгыы изымычхакэан, ажэлар дөарылҕыан, ачкэын иахь иҕыөиөхоит дирхынхэырт, аха анеиха имтэакэан Хьымца днытцаба дцоит. Адгьыл ыкэыртэажэо иааиуаз Ѓаргь Светлов, ашырхэа днышьтасын, ахьшь акэчышь анышьтнахуа еипш, ачкэын дөышьткэытцааа иеыхэда дөыкэикуеит.

Светлов ишьхэа нарба, ибжыы гэаөаза инақэиргоит иеы. Аеыз, аапсамтэзы аидара иахагыы ихьантэахоит, аха иаламзар цсыхэа шамамыз еилнакаазар акэхап, амч зегь еизганы идэыкэлоит, идэыкэлоит аурт еипш итҕыаны.

Агэыркэхэа рнапқэа еинырҕьоит ажэлар. Абыржэы азы иаатытдызшэа, ауразоуроу ибаазажжыраза, апхзы иаганы, акэадыр хбыкыны ишақэыз, ахэа еипш, амба интэшылоит Хьымца хэычы иеыхэа.

Зынзаск иғэғэазахоит анапеинҕыара. Уи амацарағгыы имаанҕаскэа у-р-р-аа хэагыы аатдыргоит ажэлар, адэеиужь ду рыбжыы ахыртэо, ашьхақэа ирнырөуа. Азэы дахьгылаз изымчхакэа, итирҕыах здырхуада, аха атцыкь хэа дхысуеит. Хьымца иеыхэа инашьтарххны, амба дынтэлоит Ѓаргь Светлов. Зегыы архэытэы-хэытэит, ргэатцанза инеит уи икаитцаз: иөнапык рыла ачкэын дихырхэхэаны дикын, уи ала ауаа адырра рытэ, – апхыа инеиз Хьымца Аршба шиакэу.

1969

ИЦӘАЖӘО АХАХӘҚӘА

– Удшишь, упшишь, иубома ант ачнышқэа икарто? – ихэеит Чанча, инапы неитдых амшын агэахыы инархханы, – Акы амшын иалыхэхэо ахахэ иқэтэоуп, егыи уи иава-гьежьюа, авапырра иафуп. Иқэнацарц атахуп.

– Ус акэымзар ҕалап, – иааимеикит Инал, инапы ил-ахь иапыракны, иблақэа амра иацэыхьчо. – Атыд мацми, атэөан еипш ами азы иштыхэхэо ахахэ, уи иқэтэоу ачныш

иаңырхагамкәә, ңыра сзаватәозар хәә иавагыежьюазар егы? Аңнышкәә ртәы акыр саңхьахьейт. Урт аицәхасракәә рылазам. Агәеибатара, абзиабара ду рыбжьоуп.

– Гәеибатарас, бзиабарас ант ирымахузей? – днархыччашәә ҫааитит Чанча. – Атың маншәалоуп, ибзиоуп, еимаркуейт ауп.

– Ус умхәәнишь. Аңнышкәә ейхзызаауа ңсаатәкәоуп, – ейта инамеикит Инал.

Аңнышкәә рыңсҫазара аҕнйтә дзыңхьахьаз ажәабжь аацәыригейт Инал. Чанча ишыза иахәтыр аҕынтә дзырәуазшәә ҕаитон, аха арахь игәы иҫаз даеакзан.

Аңкәынцәә ашыңыагыы Басла амшын иахьалалоз аҕәара икәгылан. Рееилыхны, реикәә кьаҕ мацаракәә рыда акгыы рышьамкәә, акгыы ршәымкәә акәын ишыҕаз аләақ ейңш, амра иашәны ейкәәтцәә-ейкәәтцәәза. Аңхынра ааийжәтей, амшын иштоу иҫазами.

– Атың, атыңоуп аус злоу, – ейтәнейхәахт Чанча, иажәакәә атта-ттахәә идәыкәцо, – абант аңсаатәкәә зхаабыцуа атың. Саргыы даара интересс исымоуп уи. Игәәтәтәуп. Харантәи хнаңшны иаабалар атқкыс, хнейны напыла иааиңхьахшышьаар ейҕми?

– А-а-а, закәызей хәә сыҕан! Уара Диоскуриаҕа ацара утаххазаап! – днахыхәмарит Инал. – Ицегь инахарашәә хазсарцу?

– Уаала, удинаныс, хцап, иаабап абни амшын иалыхәхәо ахахә, – иааидицалазейт Чанча, ишыза дааиҕагыежшәә иаңхьа даагылан. – Уаанза хзыназарымхәә угәы иаанагома?

– Мап, сгәы иаанагом. Хңаҕа нызыкь шыкәса бжьазаргыы, хназартә халаҕоуп. – Инал амшын дынхыңшылт, уи иалыхәхәоз ахахә аҕынза ишәо-изо шаҕа бжьоу. – Уааи хәгыцәтәҕьап, хцап Диоскуриаҕа!

Инали Чанчеи иагыалаҕан ахахә аҕынза изсаны инеиратә ейңш. Аҕәантәи аңкәынцәә, ешышыкәса амшын аҕны изсоз,

з'еазык'азт'оз апыш'аггы рыман, насггы х'хац'е'оуп х'эа з'хы зып'х'язоз рак'эын ож'эш'та, – абж'арат'э школ иалымг'еи с'ынт'эа. Ахах'э иавап'ыруа иаваз ач'ныш, ат'ых'эт'эаны иау-лак'гы инеины а'фыза инават'еит.

– Уара уиашоуп, уиашоуп, Инал! – иаразнак иаат'ирк'еит Чанчаг'гы, инапы ач'нышк'эа инрык'экуа, – ахах'э ик'эиб'агз'еит. Еиц'э'асрада иеилымг'еи.

– Урт' иг'еиба'то ц'саат'э'к'е'оуп, – ицег'ь инарыг'эг'эаны инат'иш'ыит Инал, идырра аз'паг'ьараг'гы нац'таш'эа. – Абзи-абара ду рыбж'ьоуп, абзиабара.

Аеы'ф-сы'ф'х'эа амшын иналап'алт ачк'эынц'эа.

Амшын ух'эеит х'эа, иш'пабзиоу! Ик'эандаза, иг'эык'ат'агаха ауп ишы'коу. С'тымц'ындаз уг'эах'эп. Ма иш'памариоу азсара. Даеа зык а'кны ус узызс'ома. Да, Басла ази иареи еидкы-леи. Басла уан'тоу, иаац'ымк'зак'эа унап'к'ьа-шьап'к'ьалароуп, мамзар унзаак'эк'эала уцоит. Ари иж'эпахах'араза и'коуп. 'Фыртысы умазамк'эа, уе'еит'ых ух'иаал у'тахызар. Иара ахала ашьшьы'х'эа п'х'ьа'ка иуханы уагоит.

Ачк'эынц'эа, аф'фах'эа иеиварш'эны, изсо инеиуан. Изысон урт' зны варала, зны п'х'ьала, зных'гы зк'эала. Иаап'саны инах'эаах'эуеит х'эа ак'эзам – азсаш'ьа хк'к'эа рымдыруеи! Аг'эалак'ара бзиа рымами! Есаaira ихарахон а'к'эара. Инали Чанчеи амшын аг'эы р'еалархалац'ып'х'ьаза, а'к'эара'кны ик'эгылаз аевкалиптк'эеи апальмак'эеи иаха ирызц'озш'эа р'бон. Уи еип'ш ац'эанырра ож'эраанза ирмоуцызт ачк'эынц'эа. Аиаша ами, уи зназг'ы р'г'эы иалак'ьак'еит: адг'ыл иа'к'эыт'хац'эахеит, аха нас иа'к'эыт'т шы'тах'ь'ка ах'ьап'шра: иааиг'эахон ахах'э, рых'к'эа уах'ь ихан. Уи ахах'э ирна'тон аг'эыг'ра, иара а'кны ианнеи, иаап'саха, икараха и'к'азарг'ы, р'напк'эа нахырымш'ьуеи, рып'сы ааит'арымкуеи.

Ахах'э ик'эт'эаз ач'нышк'эа, ачк'эынц'эа ирызг'эам'тазак'эа иныт'аба ицеит, ицеит р'хар'та-сыр'та х'эа умбазо, амшын иах'элабгазш'эа. Иц'э'эаж'эза иаап'шуан ахах'э, иаак'эыршаны

еитцәкаҕараза, ицкыза итажын амшын, уи убри аҕара аеыртынчзаны иҕан – аисратцәкыа иацәаашьон.

Цыбаа мыцхә мбазакәа Инали Чанчеи неины наҕ-ааҕ ахахә инадгылеит. Ааи, урт ахахә инадгылеит, ргәышпқәа рҕынза азы изаахәхәо, рнапқәа рыла иара ахахә ахата нтарс икны.

Азсащцәа амшын зхатәаз ащнқәа руак иазнеит. Икәгылан атзамц хыжәжәаха. Рнапқәа зкәыршаны иркызгыы, дара ишеилыркааз ала, уи атзамц ахата акәын, аха егырт ахыжәжәахәкәа рааста, атцәван еипш, амшын иалыхәхәон.

Ажәытәзатәи ақалақь Диоскуриа Инали Чанчеи акыр азбахә рахахьан. Афырақәа зну ахахә ссирқәа, аҕәбарқәа, ахыы маҕаахәкәа – абраҕа ауаа ирбахьоу хәа шаҕа жәабжь ыҕоузеи, агазетқәа шаҕантә ирныртцахьоузеи! Иудыруазеи арт ацкәынцәагыы акы рықәманшәалахар. Знык изсаны абраанза ианааих, ирызбеит аҕыбаа адырбаларц.

Рапхыза Инали Чанчеи атзамц иқәныҕәаны игәартәит. Уи иахьабалакгыы ейҕараны амшын ахатәамызт: цыара маҕҕахәаранза, цыара хәдацәахьынза, даҕаа цыарах – ауааы иаурагыы азхомызт. Аҕыгхара даара ижәпан атзамц, ахахә дуқәа аларсны иалан уи, ацкәынцәа иқәныҕәаны иахьцоз, ршьапқәа рыла еипхышышышааны игәартон, цыара-цыара азы иалпшны блалагыы ирбон.

Атыхәтәаны атах-саххәа хыла амшын инасит Инали Чанчеи изыкәгылаз атзамц хыжәжәаха аҕынтә. Хаз-хазы, изсо, наҕ-ааҕ уи атзамц ду инавалт. Акыр секундқәа амшын атдан иҕан, нас ашыр-сырхәа хыхь инхалт, рыпсы ааиоырган, ақәачақәа реипш, дырөегьах еиҕа инзаакәкәала ицеит. Еиҕа инхалеит, еиҕа инзаакәкәалеит.

Абас акраамта изсо, инапыршышышуа, амшын иҕан ацкәынцәа. Еилапыххаахьаз ажәытәзатәи ащнқәа рыкәша-мыкәша иеимдон, ипшаауан. Рыблақәа анаахыртлакь, ирымбоз хәа иҕаз амшын атдан! Атзамц иадцәатцәала

иахынхалан амыдагькәа. Ицкьаза амшын аца хъбан цслымзла. Ихаббала, ахауа иалоу апарашеит еицш, изсо амшын итан амедузакәа. Акъацхәа ианаудхалалакь, ужьы бызбызуа иаакартон. Инал зны дцыгыны днасырц акгы ааигымхеит, икъакъаза, ауарба еицш, ихацшшала иааивалаз ашәиак.

Афыв-сывхәа анахь арахь инрывкъалон зуахкы утахыз ацсызкәа. Иабатәи сасцеоу имцаа-имцшаа хәоны ифнанагалаз хәа ацкәынцәа цъарымшьоз дара!

Чанча зны, аиаша ххәар ами, дагышәеит. Инали иареи хыхь ианыфхатәрыла, иваратәкъа еикәатәаза: иаацәыцыфрит мшынхәа дуззак. Инал уи ацәшәара акәым, дызсо дагынашьталт. Уи акыр шәыкәкәа дрыцхьахьан, идыруан амшынхәа ауафы бзантык цырхага шинамтоз, уимоу изаакәрылауагы дшеикәнархоз. Ифыва икаитцоз игәы ааргәгәеит Чанчагы.

Афнқәа рхыжәжәахақәа ахьтагылаз акәша-мыкәша амшын цәулазамызт, азсафцәа хыхьынтәи хыла инасны, атанза ицаны иааицхьышьшьааны, хыхь инхалон, рыцсы еитамкзакәа. Убас иахьцәуламыз, – акыр ирыхәон Инали Чанчеи рыцшаарақәа ус азы: иарманшәалон, акыр тып еимырдон.

Амшын иалыхәхәоз ахахә азааигәашәа иеимдо-ицшаауа ишнеуаз, ацкәынцәа икъакъаза иказ хахәык инахтыгәлеит. Зназы ирдырыз икъакъоуп, еицеикараны азәы ицәызшәа икоуп. Афынтә раан инзаатәрыланы рнапқәа рыла ианааицхьыршьшьаа, игәартәит афырақәа иреицшшәа тақәатафарақәак шамоу. Ахынтә раан, рыблақәа аахтны инахәацшызар, азы аишьылра иналырбааит: ахахә шкәакәоуп, иашатәкъаны фыратцас акы ахәынгаста анубаалоит.

Рыцсы ааитаркырц ацкәынцәа хыхь инхалт, амшын иалыхәхәоз ахахә нак-аак инадгылт.

– Абри акы зхәо хахәзар калап, – ихәеит Чанча, дхақыпсыкыуа, амшынзы ифыкәкәо. – Ацсны ахахәкәә цәажәоит хәа рымхәои. Адгыл иаатхуыз аума, азиас, ма амшын иаатхуыз аума, икьаькьаза ицәны икьазар, хырфы азутәым, уи ахахә жәйтә ырақәак анызар алшоит. Убас икьаькьаза ицәны икьаз хахәымыз саб иашьа Маикоп азааигәара анышә шижуаз иаатхыыз, цсышәала ицәажәоз ахахә. Х-нызкь шыкәса ахытцуеит рымхәеи.

– Анцәа иныс, абригь ицәажәакәо ишреиуоу, – днеипхьхәыцшәа нақәфитит Иналгы, ихы ларкәны амшын дхыпшыло, ирцшааз ахахә шкәакәа азы далцшны ибарашәа. – Амшын итырымгеи нартаа ртәы зхәо ахахә кьаькьагы. Аабыкьа агает ианымыз. Ишәымбеи?

– Ихамбакәа! Баба ишихәаз ала, уи ахахә иану ахтыс, хәнызыкь шыкәсагы иреихауп.

Ацшаащәа еибаргәтәны ицеит дырщегьых амшын атцахь. Ахахә шкәакәа изсо, иназнеин, рнапкәа наларцсны икны, иаащәхеит. Ацслымз илажьыз ахахә, аатцысит. Инали Чанчеи ргәырғьара хәаа амамызт. Имгәырғьакәа – ахахә мцыси. Уи иаанаго анышә итаулань итдам, атцхра мариоуп ауп.

Ацкәынцәа хыхь инхалон, рыцсы ааршьон, атах-саххәа дырщегьых хыла амшын инасны, рхахә шкәакәа иазцон. Ирулакгы ахахә атыц инахганы, зымәа инышьтарцеит, нас инахан иагәадырхәит иара. Уи ахахә цшыркцан, ашьтахьтәи агангы ауафы ицабаа адын – иеикарань икьаькьаза ицәын. Уи аганахь ала ырак аноп ухәартә икамьзт.

Иаацсеит Инали Чанчеи, иаацсеит уаха нарылымшо. Амшын иштәз итазыфеит. Амла инцәон. Рфь тәааит – азба иамьргәакуаз. Омак рыхьыргы калон, – изцозма рышьтахькәа изсаны? Рыцсы дацшәмахеит ашхәа иакәтәаны иарывалаз ацсызкы.

Жәабжь ғыық рылашы, иеизеит ауа азал тбаа-тыца аҕны.

Уағапшык, иаазланы иказ, иоура итцегь инацындаз ухэартэ атоурыхқаа рнаукақаа ркандидат, днеины ауаа раҕхьа данаагыла, тынчрахеит. Амтц ыруазар иуахарын. Ашла злубаауаз ихахэы жэпақаа инапы нарылшыны ишьтахьҕа инҕхьеиҳэан, иеизаз днарылапш-шарылапшшэа ааиун, абас дналагеит иажэахэ:

– Аҕэардэ дықэтэоуп даара бзиа иеилахэо пхэыск. Убасҕак лылахь еиқэуп, абар длагырзышоит ааугэахэып. Ларҕа напы ала дылгэыдыхэҳэала дылкуп лшьамхы зэанзыршэлаз аҕкэын хэычы.

Апхэыс лыблақаа тааза, агэырацагэа рыхны, дихэапшуеит асаби. Минутқэак роуп илзынхаз. Назаза диҕырцуеит лара.

Асаби, дгэытҕкыа-псытҕкыаха, дылғаапшуеит иан, имчыдаханы ихыдышышышыз ларма напы имҕэытцаргэҕэа икны.

Ани ахэычы хьааго, раҕхьа дгылоуп пхэызбак, лызнапык ала чкымаца хэычык харакны икны. Уи ачақьмаца итазар акэхап ан иааизылыкэшэахьаз лмазара. Лыпсымтазы илтоит ауп лхэычы. Ан лыблақаа таахьеит, амца рғыцаара иафуп. Урт убас рхэо цыушыап: «Адунеиаф зегь реиҕа бзиа избо схэычы, абри ачақьмаца уара иузынсыжыуеит, акы иухэап пхьаҕа. Уаазаха смазеит. Лахь сумтан, исхарам сара. Унсыжыуеит иахьа. Иухьша цагэамыцагэаҕак ыказар, зегь неизакны сара схы иақэшэааит, сара исзынхааит зегьы. Абзирақаа урылхэдамзааит уара, сычкэын, сҕа затцэы, схэычы».

Ан итцегь днаргэҕэашэа дгэдылкыларц лтахуп лхэычы, аха уаҕа алшом лнапы, ишэымбои, имчыдаханы ауп ишықэхаз асаби ижэахыр.

Атоурыхқаа рнаукақаа ркандидат далашықкны ацәажәара дағын, иажәа ацәымғ еипш, ирылакьякьон аинститут аҕны иеилагылаз ауаа. Рлымхақаа кыдцаны изырџуан зегьы. Зтың иахыцны, ицегь инаскьаны, иара акандидат изааигәахозгы дубарын. Иахья иҕало акы акәызшәа иаргәжәажәон ауаа раҕхья аҕзамц иадгылаз амармалташытә хахәса ианыз асахья.

– Хинститут, – дцәажәон акандидат, ахахәса шкәакәа дад-гыланы, – аекспонат бзиаза аднагалт. Ари амармалташытә барельеф, хара излеилахкааз ала, иахыцуеит џнызкьы хәышә шықәса. Казара дула иҕацоу ажәытәзатәи абаҕақаа иреиуоуп.

Ари мазара дууп хинститут азы. Табуп хәа раххәоит, абра зегьы ишшәахауа, абас ахамта ду хзызыцшааз Аҕәантәи ацкәынцәа Инали Чанчеи. Абра иҕоуп даргыы. – Анаукақаа ркандидат, ибжьы неитцыхшәа нарықәҕитит ацкәынцәа. Аезыргара иацәыҕхашьяны ауаа ирылагылаз Инали Чанчеи, иара акандидат ихата днеины рнапқәа ирынкны иаарылигеит. – Абарт ацкәынцәа, аҕбаба ду адбаланы, ирыцшааит ахахәса амшын аҕан Диоскуриа ахыжәжәахақаа рыкәша-мыкәшан.

– Убри аҕара изыфаха иҕан, – уафы игәы ишаанамгазоз, ауаа днарылҕьан дааҕылт быргык, инапы неитцыхны ацкәынцәа инрықәырххо, – ркьышәқәа хшәаахахьян, азсара рылымшо аҕынза рымч қацсахьян. Рхала ианзхамла, рнапқәа ирынкны ауп сышхәа ихагаланы ишақәсыртәаз.

Атоурыхқаа рнаукақаа ркандидат даапышәырччеит, ацсызкьы ихачхара ахьмачхаз абзоурала иажәахә ахьеицкьаз, нас ихахәы жәпақәа дырџегьых инапы нары-лишьын, убас даалгеит:

– Ацсны атоурых дузза змоу тәылоуп. Иҕоуп аҕарауаа рахьынтә цьоукгы ауаатәыџса раҕхьяза абраҕа ауп иахьықәнагалаз, абрантәи ауп ажәларқәа рыҕиара-

рызхара ахьтысыз хәә згәы иаанагауагы. Аңһытәи ад-
гыл шыаҕацыңхыаза ауафы иҫоурых ашьтамта анул.
Абраҕа ахахәкәә цәәжәоит, ирхәоит хазхылтцыз шынхоз,
ирыңстазаашыаз атәы. Уи иахыагы иҕахәоит, хәрҕеиуеит,
иҕазцәырнагоит иҕәандаза иҕоу ацәаныррақәә, ахәыцра
бзиақәә, аңстазара абзиабара, аззышара. Урт ирхәоит
аңстазара цыхәаңцәара шамам, адунеи ианыцуа
рыбзиарақәә – ианыло ишрырто атәы. Закәытә цәанырра
бзиақәәоузеи иҕазцәырнаго абри хәңхыа игылоу ахахәса
шкәәкәагы! Ан дыңсуазаргы – бзиарас иаалымоу зе-
гы лхәыцы илҫоит. Лнапы ижәахыр иқәку – убри
аңхарратцәкыагы иара изынлыжыырц лҫахуп.

Интерес дус иңхыазаны иахәаңшит ауаа аекспонат ҕыц.

Аинститут аҕны иҕан ахәаанырцәтәи асасцәагы. Цюоу-
кы рфотоаппаратқәә нақәдырххеит ахахә шкәәкәә.

Цюоукгы рблокнотқәә шырақәәк нанырцәит.

Инали Чанчеи, агәалақара ду рыманы, идәылцит аинсти-
тут. Агәалақара рымамкәә, даргы ирымңшааи ицәәжәоз
ахахәкәә иреиуаз аky! Дышңахцәәжәеи атцарауаа! Абаҕа
бзиазақәә ирхыңхыазалоуп имхәеи!

Еидымхалакәә еиңырцит, ицеит аңкәынцәә досу рыоң-
қәә рахь.

Чанча иан, лшыамхқәә еиқәыршәны, ақәардә дықәтәаны,
шәкәык аңхыара дшаҕыз, дныоңашылт иара. Иан дагы-
беит, иаразнак даауалуашашәә дқалан, инапқәә рхаханы,
абақхәә иеыналгәыдижылан, дааигәыдиҳәхәалт.

– Ди! Ди!

– Закәзеи мшәан иҕоуцәо? Сышәкәгы каужьт умбои? –
днацралашәә ҕаалтит ан.

– Ди! Ди! – ибжы аақыңкыңыңт Чанча, иан иахагы
дигәдырғәғәало.

– Ускәатц сымхәеи! Усңырхагахеит. Шәкәы бзиақ саңхыон,
– ан лнапқәә аңкәын ижәахыр инықәлтәит днеигәтасырц,

аха урт лхымхэыцкэа, ашьшьыхэа уа иаакэхеит итатаза, ипхаза.

– Ди! Ди! – еиҥа неихэеит Чанча, иан лыблакэа дырхыпшыло, иара итэқэа иналырҕканы алабжыш аархаҕэкэалеит.

Ан днаҥрыст. Ииашоуп, Чанча ескынгы дгэыкуп, дгэыбзыгѳуп, иан дгэыдикылоит, аха ари гэыбзыгҕра мацаран иҕам – агэытҕка-ҥсытҕкара аҥоуп.

– Иухъеи, иухъеи, нан? – даацхэанталейт лара, сабик иакэышшэа аҕкэын ихгы аалшьышьит.

Чанча иара ихатагы иҕеишьон уи аамҥазы ди ада даҕеа ажэакгы ахыҕамшэаз. Ашэкэы аашыҥхны иан иналыркны, лҕаҕхашэа данаатэа, дааҕхашыашэа ихы аалаирҕейт.

Инал амшын иаваршэны днеиуан, аҕшахэа ҕаҕка даныланы. Дцон иѳныҕа. Басла данаазыгыл, дааҕылт. Ауаа рацэаѳын, еилаҥыруа амшын агэы ихыҕшылон: иҕызҕызуа, ишьтызза, зынзаск аҕырҕаҕазаны асқала иазнеиуан аҕба ду.

Инал амшын дхыҕшылон, настха ауаа днарылкышэа, зымѳа дгылан. Аҕба агэхьяагы икзамызт уи. Аҕкэын иблакэа аҕкын аҥѳан еиҕш амшын иҥыхэхэоз ахахэ цар. Шаҕантэ ибахьяаз уи ҕыхьягы, аха хырѳаа амҥазакэа, даѳсны дцалон. Ожэы даруалуашон, ахэыцрақэа изнарҕысуан. Инал игэалашэейт мызкы ожэы аҕхья Чанчеи иарей уи азааигэара амшын аҥа еимдо, инапыршьшыуа ианҥаз, ахахэ ҕаҕка шырыҕшааз. Ахахэ ухэейт хэа, ишҕацэажэо! Аҕкэын абыржэгы иахауазшэа игэы инаҥон аинститут аҕны аҥарауаѳ иихэаз ажэакэа: «ҕазара дула иҕаҥоу ажэйтэзатэи абаҕакэа иреиуоуп...», «Аду-ней ианыҥуа рыбзиара – ианыло ирзынрыжьюейт». Шаҕа ирхэыцгозей, шаҕагы игэырҕшаагоузей арҕ ажэакэа!

Иибаз, иахаз дрызхэыцуа дышгылаз, аҕкэын иналырҕканы иааигэалашэейт аҕнышқэа. Абыржэытҕкэа

ибозшәа иблақәа иаарыхгылеит. Акы ахахә иқәтәамыз, егыи уи иавагыежьюа, авақырра иақыи. Еидтәалт нас цыарак. Ахахә хәычы реыкқыркзеит. Ацнышқәа, ашәкәақы дшапхьяхьо еицш, бзиа еибабо, игәеибабо цсаатәкәами!

– Издыруада урт ани цей ракәызтгы? Иаразнак абри еицш азцаара ааизцәыртцит Инал.– Ан имчыдаханы, уаха налымшо ахахә иқәтәазар, азы ихтәалар, ахы накәаены ихәаеуан азы? Иавақыруа иавагыежьюаз – уи хьаазгоз, иазгәақыуаз аца акәызтгы? Ианейдтәалагы, еидыгәғәалазеит. Зынзаск еилацәазеит. Ан ацсымтазы ацәеижьы иалаз ацхарра хәыцгы – аца ианатарц атахызтгы?

1970

АМҠАН

Ижәпахаҳараза икәчыз анакәа аарла иалубаауа инеиуан еык зцакыз ацъанах. Инеиуан уи изыхтәалаз азиас икәкәраа, еикәыцәашь асымкәыл зқәжьыз ацаф ҳаракқәа ирыбжьаланы.

Анакәа уи ақара ижәпан, азыжь еицш акәын адгьыл ишахатәаз, аеи ацъанахи изсо иалан уи азыжь.

Амза тәхьан, аха ашәахәақәа адгьыл ақынза изымназакәа, анакәа иналаз ицон, иара ахатагы, хаара ацазамкәа, кәрышк ицо абәатә цара асахья атаны, итааза икнаҳан ажәфан ақны.

Ацъанах иақәтәан хатцаки цхәыски. Ахатца аеы агәра кны, ожәы-ожәы ибжьы нақәиргалон, ашитцәхәа инахикьалон иқамчгы. Ацхәыс уи иварақы деицыпцны ацъанах иақәыз атәа далатәан.

Арт рыуа ихатцоу, ицхәысу злейфудыраауаз рыбжьқәа рымацарала акәын: рхамкәа ирылаҳәан, азәгы ихы-иқы убазомызт, итаҳәхәан, рыбла мацарақәа аацшуан.

– Өынџажәижәаба градус иреихауп. Уи ауп иаана-го абри ихчылаз анакәа, – ихәеит ахатца, аңхәыс лахь даахьяпшны, нас, итегь ибжбы аарңшқашәа, инацитцеит: – Лариса Андреи-иңха, ижәбахъазу абри еиңш атцаа?

– Азбахә саҳахьан, аха исымбацызт, афыза Наҳар, – лхы дааџахашәа луит аңхәыс, асысцәатә наптарға ду иңаз лнапы лылахь иаңыракуа, лыблақәа аңша иацәыхьчо. – Кыр бжьюума Сан-Ремо ақынза?

– Мап, шьта акгыы бжьам, ҳнеиуеит лассы, – лгәы аакаитцеит Наҳар.

Анчиларнтәи Иуданка еицзон арт афыңагыы. Наҳар дыңшыхәфын, Иудантәи агеологиатә пшыхәырта ақны аматтура далан. Уск атыхәала днеины дықан Анчилар аңшыхәыртақәа русбарта ақны. Убрака еикәшәеит «Адгьыл ду» ақынтә ҳаирпланла иңырны иааз Лариса Андреи-иңха Стремилинаи иареи. Уигыы Иуданка ицоз азә лакәын ныңы-ныр-механикс апутиовка лыман.

Анчилари Иудани рыбжьара фымш-ныкәара атахын, дара бзиа икәаруа аеы уақәтәазар. Ирыбжьаз амџа усқак узыргәыргъашаз мџангыы иқамызт, иуңылон Лирима азиас дугыы. Аңхын уи азиас ихын атыџқәа, ашхәақәа, акатерқәа, акәынгасқәа, азын, ианхцаалак – ауаа еиңанеиааигас ирыман ашәаџақәа, аеқәа, аеацәқәа, иаҳарак аңынахқәа.

Уарла-шәарла еиңанеиааиуан анчиларааи иуданааи. Командировкак зманы ицо-иаауа рыда шамахамзар уафы дылубаауамызт урт ирыбжьаз абнаршәыра.

Абарт аџ-хаблак рыгәңаны игылан Сан-Ремо ҳәа изышьыңаз аангыларта – аңхьарта фны. Атх зыхьзоз иааи-хигон убрака.

Наҳари Лариса Андреи-иңхаи убрахь акәын ожәы иахыыцқакуаз.

Ишьтысаа инеиуаз аеы, иаалырқаны аныкәашәа ааңсахын, ашьшыхәа афыџанахеит, ибалыбаґо, ожәы-ожәы ашьацәхнысларагыы иналагеит.

Нахар ашырхэа аҕынах дѳаныҕан днадыххылт, ихамы дташьшыы, аҕацэқэа асаара ишьтархэазо. Ицнапык ала аҕы ахы ааигэдыкыланы, егыи инапы ахаҕы иахыишыуан. Аҕы аблахаыцқэа атцаа еиднаршэылан, иазхтуамызт, иахьцаша абомызт. Ирыцқэеит Нахар инаптарҕа татала, иамихит убасгыы аҕы аҕынцеди аҕи инеимазакны иадшэылаз ашьашьалқэагыы.

Пыхыа ааста иахагыы агэы алаҕаны, иццакны аҕыѳанахеит аҕы, атта-ттахэа ашьапқэа еиваҕсо, ахы харакны, алымхақэа ырхыырвыруа.

– Лариса Андреи-ицҕа, шэхи шҕажэбо? Ахьта шэысцэакзеит хэа сыҕоуп? – дыхэмаруа длазцааит Нахар.

– Бзиарас исымоу, макыана сыблақэа хтуп. Сҕеи сҕынцеди ашьашьал ртымиаацт, – даахыччеит Лариса Андреи-ицҕа.

– Егыирахь ала сызлаехэаша акгыы збом: азы хьшэашэа сналаҳазшэа сыҕоуп: сшыа-сда зегь еимнадоит атцаа.

– Иаашэычҕа, абааҕсы. Абар, абар хэаит.

Нахар ожэраанза аҕы дамыскэа ус инахийкэалон иҕамчы, ожэы ашитцэхэа иагынааирхеит. Ари збаз сара соума ахэан, аҕы азныказы еитцас инышьтыҕеит, нас ахыкэалаа еиҕш, аҕыѳанахеит, анаҕэа жэпа иалцэраа.

Ацҕа ахгон аҕынах лас, зны-зынла ашша зықэшыызшэа иҕаз атцааршэ, иқэцэраа ганха инеихалон аҕы иашьталаны ацара кэншыаны, иаҕыѳларц аҕахызшэа, даҕазных инаауан, ахбыкырахыы ахы архон, убаскан, Нахар изшыапык атцаа инықэырсны, иааириашалон.

Хэаа змазамыз таига еитцхэа ишьтан, асымкэыли анаҕэеи ахаҕаны. Атцаа цэҕыа зегыы ргэы акхыан, иаршэхыан азы, адгыыл, ашэапыцыаҕ. Еикэшышыы итынчран ауразоуроу, бжык цыара имго, аҕынах ачыжь-чыжьреи аҕышьхэа ашьтыбжыи рыда. Машэыршэагыы итысуамызт махэтак цыаргыы. Нахари Лариса Андреи-ицҕаи ахьеиватэаз, аҕынах анаатаҕаҕаслак, рыжэахыркэа ааидкыыслон,

иааидыгэгэалон, убасқан, ашыцагы рхамқә инрылсны, икәандаза, ихааза қхаррак Нахар ицәеижы иналалон, ихы инаркны ишыапқә рқынза дааимнадон.

Хара имгакәа имшахытцит аеы, азышытра ааныжыны, мардарашәа инафалт, ихақыпсықыа, апында афақь кылқьо.

Нахар, ацъанах дақәтны, ус давагыланы днеиуан, аеы ағәра кны. Агәынхара гәгәа зауз аеы, амардагы ифны ихарц аеазнаклон, аха Нахар, уи рыцхашьаны, лассы-лассы ағәра нафеиклон, идәықәйтқон ныкәашәала.

Ацъанах ожәы асы икәгыланы инеиуан, еилашәхьаз, ацъанахқәа идрапахьаз, зфьыгхара метрак инеиуаз асымкәл. Уи гәгәан, уссгы иамбакәа иннакылон аегы аидара зқәыз ацъанахгы. Цъара-цъара ацааршә еицш итцәыртцәыруан, угәуеанымзар, унықәкьаны укахаргы калон.

Амарда иагынхалеит, адыххәа иаангылеит аеы.

– Хааит, хааит! – дгәырғьатцәа фәаитит Нахар, ацъанахгы днадқьан, ифьшеихеит зымфә.

Стремилина аггы лзеилкаауамызт, дгачамкны днацшы-аацшуан. Иабыкәу, мшәан, арт ахьааиз? Ауразоуроу бнар-оуп. Цъара уафцсык дубом. Цәымзакгы лашом.

– Ахы, шәааи, шәааи, – ганхашәа ибжы наиргеит Нахар, дыбгьатуа, шыапыла асырхәы цқьо акы иадхуа.

Лариса Андреи-ипқа, макьана фырцыс лымазамкәа, дшанханы ацъанах дантәалан. Фнык ақны сааит хәа лгәы иаанагозма.

Сен-Ремо аламала иузеилкаауа фнымызт. Цақа адгьыл ақны икажызы аси хыхь афны ахыб иақәжызы аси рыбжьа-ра цәәхәа еикәатцәазатцәык аацшуан – асы иазымцәахыкәа иацәынхаз атзамц ақьарстақәа ракәын, егы ауразоуроу сыла итаҳәхәан. Нахар афны дадхо дзадгылаз, асы зыднахәхәалаз ашә ааиртырц дафын.

Апшыхәфы, афны ашә аартны даныфналагы, Лариса Андреи-ипқа пытраамтәк днацшы-аацшуа дгылан, уахь афналара лзымгәагыа.

Аеы аҕаҕара иныџнагаланы, ахаҕы еиҕааирыцкџеит Нахар, цаақәак амазтҕыы инамихит, нас инапы, анаптарҕа иааҕыхны, гәыблыла аблақәа иаархишьылеит. Инақәиршәт аеуапа рҕа. Еиҕеит ақьар. Уи шәартам ахьҕа иакып хәа: ршацк зкылымсуа ахыбра иџнагылоуп, иаарласны ахатә рсырҕла аеаррҕап. Ожә иамбеит.

Аҕечкь ду ақә аныкақшьха, аҕьаргәал џны иџначыз аҕаатә нақәа инышьҕаба ицеит. Ирҕаҕаҕаҕараза иныкалеит аџнуҕқа. Рырҕсы аарылалеит аимџалацәагыы.

Лариса Андреи-ирҕа рҕхәыс қәырҕшын, 25–27 шықәса дреиҳамызт. Лоура иаџцамкәа, илыланы, деилақаца, дытҕәаны дықан. Лхы-лҕы иаазыгьежыын. Аиқәара зхыџуаз лыхцәы ҕыррфан, абжеиҳарак рҕхәхәаны лхы аган хыхь инышьҕыхшәа иадын. Лыбла гәырҕрақәа ҕбаа-ҕбааза агәыкреи ақәыҕареи рхыжжы ицон.

Нахаргыы мбатәык ихыҕуамызт, икаларын џба-хҕа шықәса рыла Стремилина латкыс деиҳабызар. Даун дкахәхәа, изара паза амацәаз инкылшәарын. Деиқәан, иҕьымшь дуқәа еилачы илахь икыдын.

Асас рҕхәыс илҕаххарызеишь, акы сыцәлыгымхандаз хәа, дылхагьежыуа лымаҕ иуан Нахар. Иаҳа иахьрҕарраз аҕыр аҕы диртәеит. Дзықәтәаз ақәардә қәарақәанџошәа аниба, ирҕсахт уи аминут азы, днықәиртәеит иаҳа еиҕушәа иирҕхьазаз даҕа қәардәк. Лшьапқәа инрыҕаиргылеит сақәак иаҳа арҕарра рнырлап хәа. Цақа, адашьмаҕы, еҕа умхәан, ахьҕа аныршуан.

– Иҕабуп, иҕабуп, аџыза Нахар, – лхәеит Стремилина. – Шәтәа шыҕа шәаргыы. Сара шәшысҕыыз, шәхы шәхаштзеит.

– Ас ахьрҕашәхәо, Лариса Андреи-ирҕа – днацҕкџеит Нахар. – Шәара шәсасуп. Еҕа ҳалшондаз шәара шәзы. Арҕсацәа асас бзиа дырбоит. Хәжәаққаг иалоуп: асас дым-шуп хәа.

– Шәара шәаҕсыуоума, аџыза Нахар?

– Аи, саңсыуоуп.
– Аңснйтәи шәәаны, абра аус жәуеит акәу?
– Ус ауп.
– Излажәгәағьызеи? Ахьта шәәцәымшәәзои?
– Аәадатәи адгьылкәа рромантика, нап зларкыз аргыла-
ра дуқәа сыхны сааргеит. Сахьааиз, аусура сатәнәтәзеит.
Аус уалашыфкыр, ахьтағьы угәалашәом.

– Аус уалашыфкыр, ахьтағьы угәалашәом, – гәәхәас
иҕацаны инеиҕалхәеит Стремилина, арҕыс иблақәа кыл-
кааны дырхыпшыло, нас, лыбжыы ааңсахшәа, инацылцеит:
– Иқәнагам шәыхьз мацара хәо шәәцәәжәара. Шәыхьзгыы
шәәб ихьзгыы неидкыланы исхәаларц сҕахуп...

– Аурыскәа ишрымоу еиңш иаххәозар, – дналагеит
Нахар, инаптарҕа дуқәа имҕатцо аоны адәылцтра иеазкуа,
– Нахар Самсон-иҕа Санба хәоуп ишаанаго, аха сара
Нахар хәа сашәхәаларц сҕахуп. Ус сархәоит зегьы. Аңсацәа
хҕны ахьзи аб ихьзи неидкыланы ирхәазом. Ма ахьз ма
ажәла, иахарак ахьз ауп ирхәо. – Нахар, абгьаахәа даа-
имдан, аатцәак ңшааны, ижәәахыр инхишьит, даахьахәшәа
иун, исас ңхәыс лахь ус ҕааиҕит: – Саҕамзааит шәхала
шәәаныжыны сахьцо. Саауеит лассы. Абри аатцәа азна азы
аазгоит.

Лариса Андреи-иҕа даауалуаша-ңышәырччашәа луит,
акы лхәарцгыы леаазылкит, аха ахәәаха лоуаанза арҕыс
ддәылцхьан.

«Аатцәа азна азы», – днахьхәмарны инеиҕалхәеит, лара,
гәаныла.

Стремилина лымацара данаанха, дааиҕхьхәыцит: даба-
анагеи, мшәан? Аңхьарҕа ҕны анырхәа, уаф иибяхьоу, ауаа
ахьаху ҕнуп хәа дыҕамыз. Ари закәызеи? Адунеи иалга-
ны, иууаза, иҕацәза игылоуп ақьала. Сан-Ремо! Ожәы ауп
ианеилылкаа лара абри ажәа иатцакыз асарказм шҕам.
Илзымдырзо хатцаки лареи абраҕа иеицирхьыргароуп уаха,
абри Сан-Ремо аҕны!

Аатца дук дацаланы даафналт Нахар. Ижәахыр иатцакшашәа иааикәхны адашъма ианфықәижь, ахъхъа аарыхгеит еиқәырца-еиқәырца ацаа цеыхақәа – аатцәала уафы инықәигашаз азы.

Ус ауп ишықоу абраќа: азиас ду ушхықәгылоугы, егыя уеышәа утахызар, фамфак азы узыцшаазом азын: зегыи царшәахъеит. Азиас ацаќа цъара кәара сса-мыссақәак атцисны ицозаргыи, узларыхәоузеи – хца-цшьба метр афыгхара змоу ацааршә рхарцоуп. Ма асы ма ацааршә урзытыроуп, фатәык урхиарц утахызар. Еигьуп ацааршә: иаха иманшәалоуп, азгыи рацәаны иалоуп.

Нахар ауедрақәа афбагыи царшәла иртәны дфарыхан инаган ацечкь инақәиргылт. Лаба дук ала амца аахәтишьшьаан, ипеипеиуа, ацәы узрывамцо, ацечкь дырфеггыи мфыла иааиртәит.

Амфанызцәа ирымаз афатәкәа аацәырырган, астал инықәырцеит. Арцсасира зтахыз аконсервтә банкақәа хыртит, инаган ацечкь инақәдыргылеит.

Иарбанзаалак фатә-хкык еицшымкәа, ихәаланархеит ача. Уи ус хъантәхеит. Нахар иартмаќ иаатигаз ачабаба, ахахә еицш, иалатцаан иќалахъан. Ишейбакәу ацечкь иақәцаны исырцсасиуеит хәа уалагар узлахәоз – Анцәа идырп уи ацхарра аналсуаз. Ацќара уеазуқыр, адунеиафы иќоума уи цызќаша хәызбак!

Адышәа змаз Нахар избеит ачабаба иазутәыи: ахәархь иманы дааин, Лариса Андреи-ицха даалыдгылт.

– Сатамзааит, – ихәеит иара, изнапык ала ачабаба астал иқәыргәгәа икны, егыи инапала ахәархь асас цхәыс илыркуа, – шәсыцхраар акәхеит. Ирласны ача арцсасиразы ари – иреигьу методуп.

Мфык шырхәархьыцеицш ирхәархьитача. Цшьыцъараны еиодырффеит, асақәа ацечкь инаганы инақәырцеит. Ожәшьта акәын амца ацхарра аналсуаз уи ача.

Санбеи Стремилинаи даара иргээрцханы ирфон ауах-хъа. Ашыжь инаркны хэлаанза абри еицш ацаа баацсы уцэгылазар, угэы ахэыц еиѳнацэо укамло. Иконсервзаа-ит, хээрхъла еиѳдырѳфаз ача акэзааит – акы цыркуаамызт. Абжьаацны еицш акэымкэа, зынза ибзиазоу агыама рымазшэа ирыцхъазон аимѳалацэа ирымтаз афатэкэа.

Нахар афлиага аспирт изтан. Зназы, асас цхэыс дылцэыцхашьашэа, ицэыримгарц накэикын, аха нас икалалакгы калааит хэа астал инаган иныкэиргылеит. Стремилина убриггы лхы ахылымбааит.

– Сан-Ремо! – ссиршэа ицхъазаны еицаналхэеит лара, акыркырхэа дыччо, лзамѳакэа амца еицш еицраланы икацшь-кацшьза. Аспиртгы акыр иамыцхрааи урт ахыта рылцара, рыркацшыра. – Ауаѳы итыц даакэызкыаша ажэоуп, – инацылцеит.

– Иахаракгы уи хъзыс изыдхэалоу аѳны анубалак, – инацитцеит Нахаргы. – Ацстазара даеакалалашэа икоуп абрака. Иара ахатэ чыдаракэа амоуп. Акы ушазхэыцуа, даеакы аацэыртцеит. Ахъзшьаракэа бзиа иаабоит. Ирышьцылам изы!..

– Итыц даакэыркыоит, – днахыццакит Лариса Андреи-ипца, – иагыалгэалалыршэеит Нахар иажэакэа: – «Аатэа азна азы».

– Ааи, аатэалагы зны азы аагалоит абрака, – дамацхашьашэа даахыхэмарт Нахар. – Хара, акыр аамта абрака инхо, убаскак хрышьцылахэеит убарткэа, узырчаша акы атцоушэагы иаабазом.

Крыфаншьтахь асас цхэыс, интерес дус икацаны дазтаахуан, еиллыргон Иудантэи агеологиатэ цыххэырта акны ацстазара зеипшраз, ауаа ирынхашья-рынцышыаз, ирусушыаз.

Нахар еилыкка, даццыхэангы илеихэеит уи араион специфика чыдаракэас иамаз ртэы. Уи зылшоз иакэын ус-

ггы: аусура агәеисратәкъа иалагылаз агеолог-пшыхәуы иакәмыз иара.

Стремилина шақа иңьалшьазеи, абас анихәа Нахар:

– Хапшыхәыртаҕы, уахынацыслакгы, ахы унылагылоит.

– Схаан исымбацт адгыл ицырхуа ахы зеицшроу, – лхәеит лара.

– Егя шәтахызарггы ижәбоит ожәшьта, – агәра налиргеит Нахар, – ассаза, аҳаса иафызоу инаркны-килограммла иҕоу ахыртәатәакәа рҕынза.

– Акилограммқәа зкапануа! – артәаа аатлыргеит Лариса Андреи-ипҕа, илаҳаз ңышьо. – Акыр иацсоуп геологс абри атәыла ҕацә ссираҕы аусура. Сшәытдәшыцуеит, афыза Санба, сшәытдәшыцуеит.

– Шәара шәзанаатггы даара иатахны иҕоуп, – ихәеит Нахар. – Дәтахуп амеханик. Аеартбаауеит араион. Амехақы иазҳаит. – Уи дәагылт адәылцтра иеазкуа, аха иаалырҕканы лгәы ааирхытхытит асас пҕәыс. – О, шақа ишәеигәыргҕараны иҕоузеи хапшыхәырта!

– Исзеилымкааит, – иааңьалшьеит Стремилина. – Исеигәыргҕода? Уа азәгы сиздырзом.

– Ишәеигәыргҕоит хапшыхәырта, хымңада, ишәеигәыргҕоит хапшыхәырта зеггы.

– Исзеилкаауам. Дырәеггых маанак атдәшәцазар акәхап шәажәа?

– Мап, мап, маанас ара акгы атдәм. Ишәеигәыргҕоит хапшыхәырта: имацзоу аҳәсақәа рхыпҕһазара азәыс шәацлоит.

– Закәызеи хәа сықан. Аҳәса мацума?

– Зынза имацзәми. Цәымзаркылоуп ишахапшаауа. Спектакльк анықәхаргылоггы, ацҕәыс лроль ахаца даныхәмаруа рацәазоуп.

Нахар аҕапарахь дцеит. Ақьар ыфаны иалгахьаз аҕы, ацшәма данаба, иааиеигәыргҕан абжы наикәнаргеит,

ахәда нытганы, ақышәгы неихьнашы-ааихьнашыт, инеигәтас-өеигәтасит. Санба дырөегьых гәаблыла ахафы аашышыны, инамтеитцеит иаашаанза агәы змырфыгышаз атәа.

Аеы амацара иеимтеит уи атәа, еидарак аашытхын, иманы дныфналт афны – ауаа рзынгы. Атәа ауаагы даара иртахуп абрафа.

Атзамцкәа ирыкәақатцаз ацәартагәкәа иаха еиґу хәа, руак налихит Нахар. Уи икәчақаз агәкәа иаха ииашан, бзиа еидсалан, насгы, уи ацәартагә аґечкь иазааигәаны иқатан. Абамбыл еиґш, итатаза, убри ацәартагә инықәитцеит атәа рацәаны. Хчыс ацәартагә аханшәа сақәак наган атәа инатцеитцеит. Ихам ду дөахан инеитцыхны, атәа ахыхь ииақәитцеит, ахәы хыхь иөархакы.

– Уаха акгы халақам, ишыжәбо еиґш. Шәхамы – хыхь қәтатәыс, хыза цынхәрас. Уи шәа шәнапала... – ихәан, абгәаахәа дындәылцит Нахар.

Лариса Андреи-иґха дгачамкын, илура лзымдыруа, даақәхеит дхәытәыхәытәуа.

«Игәы итәузеи ари? Хәицышыталап хәа аума! – лгәахы еибакун лара. – Аиарта рхианы ддәылцит, саанза дышыталап хәа. Сышґеибазеи, мшәан? Деилагоума?!»

Стремилина дөышытыґеит, амца еиґш деицрашәаны, дааөнагьежыт афны. Иаразнак днарызхәыцит Нахар дшааөналалактәкьа инеигәыдылтцашаз ажәа цьбарақәа, ажәа гәгәақәа. Иалхәап уи еиґш ажәақәа – ртак ахәашәа дақәымшәо, дыґхашьаны ацәартагә дытцалартә.

Башаза дгәаауан асас пхәыс, баша илиґшәауан ажәа мқәа: акгы лхы илзамырхәеит. Санба, дырөегьых атәа игәыдыхәхәала дааөналан, итацәыз егы ацәартагә инықәитцеит еихыґга.

– Саргы абра снықәиап, – ихәеит иара иаармариазаны.

– Ишца? – аатлыргеит Лариса Андреи-ипца, илыз-гэаамыгзазакэа, лыбжыи наргэгэашэа, аха нас даахьатын, тынч инацылтеит: – Шэхамы?..

– Ахамкэа аџбагыи шэара ишэымазароуп, мамзар ахьта шэысцэакыр хэа сшэоит.

– Шэара? – дцъашыи днечиџацшит асас цхэыс.

– Сара ахьта иашыцылахыоу азэ соуп. Ус сыказ... . атэа снылаиап. Уи акарагы ацэаха сымам.

– Ас ахьцашэхэо! – иаалцэымыгхан днацралеит Лариса Андреи-ипца. – Шэхамы шэара ишэыкэшэца. Сара стэы – сара. Шэара иаашэыкэшэцо акгыи шэымазамкэа, сара аџхамыкгыи сычырылахэаны сышытало, мап, мап, ус иаурым!

Лариса Андреи-ипца лхамы аакнылхын, атэа мацара ахыкэыс ацэартагэ иныкэылтеит иааитцыхны.

– Ус шэымун, ус шэымун! – даалџагыежыит Нахар. – Ианамуза, досу ххамкэа хамазает, аха шэара шэиасыроуп егыи ацэартагэ ахь: еигьуп, иаха ипцхаррахоит убрака. Уи ацечкь иаха иазааигэоуп.

Санба ихамы еразнак иаакэипаает, Стремилина, уаха диџампакэа, дниасит уи ацэартагэ ашка.

Досу риартакэа рџыи инеины инышыталеит. Асас цхэыс лханы иххаза иакын алампа. Ус илтаххеит лара. Тынчран ауороуоуоу. Аџџа рыхгон ацечкь аџыи ибылуаз амџкэа. Аџацара акынтэ иааџуан ахэырд-хэырдхэа атэа зфоз аџыи ацламхэа абжыи.

Ацх даара акыр ицахьан еипш, ашырхэа дџацкьеит Нахар. Иуапцэатэ магэкэа хымацсыма иааипшаан, қлацадда, еимаатаршэда ус ишыапкэа шыхтыз инартеиргылан, дгыланы иџыџеихеит.

Ацъаргэал-џны ахьшэашэара иаџын, абар, абар акгыи агзамызт, акыџыхэа ицхауа, ацаа ныџналарц. Ус ауп уи казшыас ишамоу: ацечкь агэгэхэа амца цанаты, икацшыза иканаты, ацхарра џноуп, ианааихсыгь, ацхарра зегыи,

атруба инткба, ахауа хьшәашәа иналаз ицоит. Убаскан ицәоу ауафгы ацәа данзалымтц... Нахар иааигәалашәеит абра зны ихьхьаз. Ацаа цәгьа аан даацсаха, дкараха дшыкказ, абарт ацәартагәкәа руак дныкәхан дыцәеит, данаапш, амца зынза еихсыгьхьан, афны хьшәашәахьан, иара иакәзар, дгылара дыкоуп: ихы атзамц инадцашәа дахьыцәаз, инадшәыла ицеит. Амхылдыз еицш акраамта дакын атзамц, ихахәы данкны. Атцыхәтәаны аарлахәа ихы анацәигагы, шытцәрак нытцнажәеит.

Лариса Андреи-ипцха, уағеимшхара, убас рыцхарак данакәшәа, дызхәартоузеи нас иара? Дшыбзаз дымпси!

Апечкь амфы тыблаахьан, аха апыргы хәажжаза ишахәшахәуан. Нахар ашьшьыхәа, ишьтыбжь мыргазо, дырфегьыхазна еивтарпапа амфы нтеитцеит. Ашәгы наиркит, ауу аахгеит апечкь, иаразнак акацшьхарагы аыназнакит. Есааира икапшьхоз атруба ду хыцхыцуан амцабз тька иахьцоз. Угәы иаанагарын апечкь итаз амфхыссахақәагы, еинкьо, еихыкәласуа, иара ахаҗа итыфрны ицозшәа. Ашәа ахәон апечкь, абжьы неитцыхны, таигатәи ашәа ахәон.

Нахар пытраамтак дгылан иеырпхо, апечкь атруба шәпа иеавакны, Стремилина лышка дыцшуа. Ус, ашацахәа ифыфәеихеит уахь, лара лиартахь.

Агаз лампа, Лариса Андреи-ипцха лхафы иаркыз, иххаза илашон, ацпхькәа цсакьаны акәакь икфәацсо, ахәхәыхәа Стремилина илықәцсо.

Нахар аиарта днадгылеит. Иапцхьа ләеитцых дышьтоуп апцхәыс қәыпш ләеыртынчны, ацәа хаа ләаҗаны.

Нахар, изгәаамыгзакәа дшьақәхацәеит, аха нас ифнапык рыла ашьшьыхәа илбаашьшьшәа иказ ахамы аҗәә хыхь дагынафәхеит, атхарцәхәа ацәа дфалцын, лиарта даакәтәеит Стремилина. Макьана икалаз цкьа илзеилымкаауа, даамадагьмадәшәеит, нас, абгьаахәа ахамы дфамцасит, иааимылжәеит, ф-гәыцәкны еиваны еицыткьаз

ашәақы еипш, имцаха лыблақәагы неигәыдылцеит лапхья игылаз ауафы. Нахар лабак ааиаахар уи акара имчымзар каларын.

Азнык азы итып даақәкыашәа дааилацсеит арцыс, аха нас ҫааитит убас:

– Сатамзааит, сатамзааит, аоыза Стремилина! Сара... зынзаскгы истахзамыт... истахзамыт ацәа шәалысхырц. Ахьта шәылалар хәа сшәеит: шәхамы шәықәофны икан...

Абарт ажәақәа ихәонаты, Нахар дыпхашья-пхатцо, шытахьла мацара деиханы дцон.

– Итәбуп, аоыза Санба, – лхәеит Лариса Андреи-ипха иагыхаамкәа иагышамкәа, лхамгы даахан иналыкәыршаны днықәеит.

Нахаргы дцеит ииартахь.

Санба икаитцаз дархәыцуан Стремилина: баша дымнеит уи лара лиартахь. Ахамы бықәыофрын ибықәыстоит хәа иихәаз – ҫытцахап. Ахьта дакыр, ларгы илықәылцарын. Икалап уи ацшыхәоы пшыхәра даазтгы аусқәа зеипшроу еилиргарц. Аха ишаанза дырөегьых акы иеазикыр калойт. Иаабап.

Стремилина акраамта дзыцәомыт, Нахар нап злеикрызеишь хәа дзыпшуа.

Нахаргы акраамта дызмыцәеит. Днахәы-аахәуан. Зны-зынлагы иқәыз ахамы дынцәытыпшны Стремилина лышка днапшлон. Дышпапшзоу, дышпабзиоу иҫапхья акәакыаҫы ишьтоу ацхәыс қәыпш! Дышпалызгәышьуеи! Иттәаа-ттәааза лгәыпхәқәа. Дааигәыдихәхәалазшәа дыкандаз!

Стремилина тынч дышьтан, лыбжьгы гомыт.

Нахар даахәытцәы-хәытцәит, дгыларцгы нақәикит, аха убри аамтазы еразнак иааизцәыркәеит ицаза, игәгәаза иказ даҫа цәаныррак, иаргы ашырхәа даахәын, дызваиаз атзамц ахь иҫы наирхеит.

Ихы даиааит, иеихэынцеит арпыс. Ус избит уи. Итэххар, дылиааишт, иитэхуггы лылаигзашт абри аңхэыс қэыпш. Длымиааикэа! Илылшозеи аңхэыс затэ, иаалыкэыршаны ѡынѡажэи жэаба километр цсы зхоу азэ дахыыкам адгыл аҕны? Аха имшпара збеит хэа, ауаѡы играпалара ауп уи. Насгы, дзакэ уаѡузеи – асас пхэыс, уаха ада иимбазац асас пхэыс...

Таигатэи атынчра, акы иазеиламхэоз атынчра ду, зеггы агэытцахэжэаны иакын, зеггы артынчуан, еикэнартэон. Иартынчт ацыхэтэаны Стремилинаи Нахари ргэыхытхытрақаагы.

Лариса Андреи-ипҕа данаапш, ишшара ишахьан. Нахар ииарта шытихьан, тэа цыракгы цьара икэыршэымкэа. Ихам ду еикэарены, ацэартагэ ахахьшэа икэын, иара Нахар ихата дыказамызт. Апечкь агэгэахэа амца тан. Аѡны аѡнуцка пхарран.

Ус дааѡналеит Нахар, икьяф-кьяфэны ихытэцтэаз амфы еидара дук игэыдкыланы.

Ашэ шаатызтэҕья, атэатэ наҕэа, азхырчэе еипш, ашшы ахга, ашэ инкылѡрны, иуамаха аѡны иныѡнахаит. Убри аҕара илашыцахеит аѡнуцка, аарлахэа акэын дхаха-чахо дшалубаауаз Нахар уи анаҕэа.

Стремилина ашырхэа дынхэытцалт лиарта, лхам ду лхы инакэыршаны. Лыпсы лзеит: акы ахьта, насгы, лымѡанызаѡ даниацэажэаша иаамтам – аус иуеит. Деитандэылцит иарггы дыццакны.

Нахар аѡны акэакьяфэны имацзамкэа еикэитцеит ихытэцтэа-хытэцтэаны, еикэырпцаны иказ амфы. Ауха рпечкь ирацэазаны иаблит, ацынхэра амфы ирмазеины ишытэцтэын: даапсаха, ахьта игэатэахы акны, дара иаха абра ишааиз еипш иааиша дкалар, ичэалаимырпцхои. Амфы ирхианы ашытэцтэара – закуанс иапцан абраҕа.

Ацыхэтэаны Лариса Андреи-ипҕа дгылан, лфы зэзэа, лнапы зэзэа, апечкь аңхарра лэатаны днадтэалт.

Нахар ус җааитит:

– Җеазақкып шыжьхья архиара. Уаххья аткыс еиғхароуп. Сара ожәы аҗсаатә рферма аҗынза сцап: иа-азгап қәчарақәак.

– Аҗсаатә рферма шәхәама? – дыхәмаруа дыниазтцааит Стремилина, Нахар ишәақь аашытыхны, андәылтра иеаназик. – Акәтыжь шәтаххеит, аха шәферма шәажьархәа сшәоит.

– Мап, бзантык самжьацт, сагьяжышам, – агәра налирган, дындәылтцт Санба, ишәақь неиҗытрашыны.

Даараза итызар 15–20 минут роуп, атықыхәа ахысбжь геит. Стремилина, ахысбжь дҗаццкьан, аҗны ашә неимҗааны дындәылкьеит, лхы шыхтыз лызгәаамгзазакәа. Нахар ибаха лазразодаз, аҗаа леишәацәгья атаххәа иҗалысын, ллымхәкәа дрынкны, аҗны дныҗнанарҗалт.

Шыжьымтанла цәгьашәа аеаргәгәалоит аҗаа, ауаҗы иаха иахьихьырҗоу, иахаракгьы илымхә, еимлагәа иакуеит. Амаршәа умкыр, иааеҗнаршәаргьы кәлоит.

Иаарласны дааит Нахаргьы, иагьнышьтеитцеит аҗечкь аеаҗхьашәа ажәеипшыаа иаҗәаршыаз.

– Ишҗа! Абри аҗара шәшыма? – аки аатлыргеит Лариса Андреи-ипҗа, иаалзымбатәбарахан. – Цшьба! Уаҗы иахахьоума! Знык ами, мшәан, шәанхысыз? Цшь-кәтык!

Нахар дҗышәырччо, днахьехәеит:

– Таигатәи хәҗсаатә ферма даараза ибеиоуп. Цшьба рҗы смаанҗасыргьы кәлон. Зныктәи ахысрала жәабака аазгаргьы сылшон, аха амыцхә ирымахкузеи, рыҗсы изаҗхархозеи. Ишәымбои ишәа-изаны ихазхашаз маҗара шаазга.

Нахар акәчарақәа хәа зыхьзцданы иааигаз икәаш-кәашза, хәыхә бзиак иакараз җадатәи бнакәтқәан.

Аҗсаатә газа захьзу рами. Шәкы, шәиҗынҗажәи-жәаба еицны таига илоуп. Асы иалыхәхәо қыцәқәак анырба,

иадцэатцэалан инадеизалоит. Утахызар, рааигэаза унеи, ишэашам. Знык хысраан пшьба моу, жэаба-жэохэ аныршьуагы ыкоуп. Иаанхаз, ытцпраауеит, аха, хара имцазакэа, дырөөгыых ақыцэқэа ахыырбаз инрыдпапалоит рычешаны. Унеи, уеитареихс. Ашэарыцаө бзиа мшкала шэкирфынза анишьуа калоит.

Лариса Андреи-ицха шыжыжьыязы абнакэтқэа рхэылхра леназылк, Нахар ус леихэеит:

– Ожэы абахча сныцдалап сара: иаазгап ажь. Акэтыжь, анаөс ихааза компотк хнафыхэап! – Ажь, ажь! – инакэыргэгэаны еитанеихэан, ауедра тацэ аашьтыхны, дындэылцит.

«Иарбан жыу ари зызбахэ имоу? – лгэы даатахэыцит Лариса Андреи-ицха. – Асымкэыл ахыышьтоу, ацэа ыножажэижаба градус иахьреихау, ажь абла атацшыларакэым, азбахэцэқэа ахэара цыашьатэзами?»

Лариса Андреи-ицха абнакэтқэа хэылх, изэзэа-ихэқэа чуан хэычык инталцан, азы нарыцатэаны, апечкы инакэлыргылеит. Лабак аашьтыхны, амца аахэытдышьшыааит. Ахыцхыцра ифалагеит апечкыгы аөнүцка моторк аус ауазшэа.

Атагылазаашья ссиршэа ицхязо, апечкы дадтэаланы асас цхэыс лычешлырцхоз, даафнашылт Нахар. Аоны ашэ шааиртызцэқэа, агэарахэа иныфнахаит ацэатэ нақэа илашьцхахараза, ихьантаза. Арпыс иааигеит ауедра абжа акгы аагымхо, иара ихэашьяла, ажь.

Ажыыргэыцқэа ирылатцааны, ахахэсса еицш акэын ахыьахэа ауедра иштэпсаз. Ари ажьцэқэа акэзамызт, аха акырза ажь иеипшын, ахардан ххэар имыцхэцэоуп – атцысь ахата.

Уи афада атэылақэа рфэы ирацэаны икалоит, ирфэалоит ақыцэ сса-мыссақэа. Аурысқэа голубика, ма голубица хэа иашьтоуп. Азын, ақыцэ ишафэу, ацэа анаслак, иафашэны,

иаҕаҕаны иаанхоит. Убри аҕара ирацэоуп, напыла акака-
ла рыкэшэара азэггы иеазикуам, ус ауедра тацэ рыхха
ажьжэхэа ақыцэкэа ианрааурха, ажьыргэыцкэа рхала
иҕышэшэаны ауедра интаҕсоит.

Нахар дыззышэарыцоз абнакэты шкэакэакэа
зыдхэылозгы иара абри ажь зҕаз ақыцэкэа ракэын.

– Бахчалагы шэеикэшэазаап, – даахыччеит Лариса
Андреи-ипҕа, ажь хэа илзааигаз еилыкэшэаауа, абҕыц
хэыцкэа налх-аалхуа.

– Голубица хара хҕынгы иҕалоит, аха ас азын агэҕазы
уи рыкэшэо збахьадаз!

– Мшэан, акы хагны хэа хаҕоума! – дырөгегых
днахыхэмар-хыҕехэшэа иуит Нахар.

Шыжьхьа афара удааҕра хэа акгы аҕамызт. Ача
иаха еипш, усгы иатахымхеит хэархьла аҕҕара. Акэацгы
апечкь иакэтаны, ирцсаситэыз акэмызт. Афатэкэа ҕара
вбак узрыдбалозма, зеггы ҕыц иҕхеи-дхеиуа ирхиан, ажь
иалхны, аҕа еипш, икэазо иҕатцаз акампот азааргза.

Аспирт ҕамоакгы рымжэит. Нахар ишихээз ала, аҕа
цэгьа аныҕоу, аспирт ыжэны амоа икэлаз – уи иеишьит ауп.

Амра, аҕштэы ахыгга, шьхак иаавтцны, рак ашэара иаа-
халт, аха уаха нарха амазамкэа еиҕанташэеит, иара убри
ашьха изавмсзакэа, инаваз ицеит. Таига иахатээз аҕаатэ
наҕэа, ауу ахгон. ҕара-ҕара, аҕаа рзымычхакэа, аҕлакэа
аҕэа-сөҕхэа еикэыжэжэон.

Амҕанызаоцэа, рхамкэа ирҕашьшы, рыбла мацаракэа
ааҕшуа, иоантэалт рҕынах. Аҕынах ааҕагэ-ҕасшэа
ианаадэыкэла, иааидыҕэҕэалт дара, убаскан аҕыҕагы
еразнак иаарызцэыртцит икэандаза, ихааза иҕаз
цэаныррак. Аҕыҕагы рыгэкэа инартырхэааит: «Шаҕа иб-
зиоузеи цшыхэыртк аҕны хахьеицыҕало хара!»

НАИРА

Ғандели Еленеи рыцсшыара аамта анынтэа ице-ит рышыка, Гэдоуҕака – русуртақаа рахь. Рыцха Наира даанҕаст Москва, ланду лыкны.

Азҕаб имацылшыеит абрака илхылгаз аамта: баша ажэа иалоуп мызкы наҕба хэа – акрыкоушэа. Мызкала уахьзома Москва икоу ассиркэа, аҕашыахэқэа рбара? Узлахэоузеи мамзар! Убри аҕнытэ, Наира илызбеит илхылгаз аамта даҕаа мызкгы нацылдарц. Уи иреицэа-иреиҕны ҕара акы иаҕырхаган, азэы иҕырхаган хэа иҕамызт: Наира, лан леипш, дхақымым, ачымазцэа лхэышэтэуам, лаб иеипш дынҕынырым, хквартирақэа ҕатцаны ианбахабтои хэа ауаа лзыпшуам – дташуп, ашкол дтоуп. Аҕхынтэи аҕсшыара мышқэа рзы лани лаби дрыцааит Москвака. Шытахька дзырцакуазеи – ашкол аталара макыана мызкы бжэоуп.

Абарт аеытҕақэа зегыи реиҕа ишэартаз еытцган ангыи, абгыи, аҕхагыи, ишакэхалакгыи ак лытцагаланы, Наира ланду Мариа Андреи-ицха Гэдоуҕака ҕытраамтак аангылара, псшыара дыргарц иахыашытаз. Аха, ашоура анхелак, август антэамтазы ауп уи уахь дцараны даныкоу. Ускан еицымцои.

Мариа Андреи-ицха хышықэса уажэы аҕхыа Гэдоуҕа дааны дыҕкан. Наира ускан еиҕа дхэычын, ашбатэи акласс аҕны дантэаз акэын. Андуи амотеи ааилатэахыан еипш, анду Москвака дыхнымхэыр амуит: бабаду дыммазашхеит хэа адырра лоуит. Убри инаркны шәҕэыла-быҕышэыла акэын ишеицэажэоз амотеи андуи. Наира дацпыхэаны ашәҕәқэа лышун. Даара агәалсра ду ататцаны ауп ишылшызы ланду лахь адышшыларагыи, бабаду дыпсит хэа анлаха.

Мариа Андреи-ицха даара ихыаалгон лхатца ицсра. ҕыара ацара-аара лхы лзақэкуагыи дыҕамызт. Ашышыхэа лхала затэык лышыны дышнан, ҕара магазинк аҕны данцоз-данауаз ада. Псеишгагас илымаз ателевизор акэын, ларгыи

убри дадтэалазан. Уи аханатэ аахысгы зхы нытакшэа, итынчза иказ пхэысын. Апенсияхь дцаанзагы, лусуреи лыфни рыда, акэша-мыкэшатэи уск дазфлымхамызт, хьасгы илымамызт.

Лмоҗеи, лыпхаи, лымаҳэи афны иахьяаиз акыр даарлахьыхит анду. Уимоу, Гэдоуҗака ацарагы аалгэанарпхеит.

Амоҗеи андуи Москва еимдо ишалазаз иалан. Азҗаб хэычы ус еиха еиғалшьоит хэа, 70 шықаса зхыцуаз ақхэысбырггы бжеихан шыапыла дныкэон. Имаапсазоз, ак ззымхазоз, итегь збандаз хэа иказ амоҗа, ландуггы, лара леипш, зегь лылазоит хэа акэын дшылпхьазоз.

Ғнак, дааҗса-дкараха Третиаковтэи агаллереиа аҗынтэ Мариа Андреи-ипҗа лмоҗа длыманы афны дааит. Иаарласны акы ааихьылшьын крырфеит, нас лара дахьынықэиас ацэа дынтанагалеит.

Дыцэеит ахьзуп – анду лызхара ақсшьаха лымҗакэа Наира даалырпшын, ус дынлазцааит;

– Нанду, солнце ақсышэала ишҗақало?

– Хаи, иараби, сфыхаанза ибзымчхауазиз! – дгэааны җаалтит Мариа Андреи-ипҗа, аха иара убратәҗьа лгэы аахьяақсан, инацылтцеит, – Амра.

– А луна? – дылкэатцуамызт Наира ланду.

– Наира!.. – агэаара иаха-иаха лезылкуан Мариа Андреи-ипҗа.

– Нас ихэеишь шыҗа ақсышэала: «Пойдём гулять».

– Аа, бара абгахэычы фыстаа, убри акэын ибҗахыз! – аҗықә-җықәхэа дыччо, анду даалгэйдлыхэҳэалеит лмоҗа.

Наира дгэырҗатцэа, ашырхэа ланду лнапы кны даалыхеит:

– Бгыл шыҗа, хдэықәтца!

Наира лаб дақсыуан, лан доурысын, убри аҗкынтэ, ақсшэагы аурысшэагы лзеипшны илдыруан. Иашоуп,

аурыс грамматиказы хэычык дцыркыуан азгаб. Аха лан-ду иаразнак иеилылкаан, илызбеит, Наира лара лыкны дыканатцы длыцхрааларц.

Наира уи деигэыргъаны илыдылкылеит, аха пқара дукгы ланду лғаақхъа инықалыргылеит: ларгы ақсшэа лцаларц. Ишцалугэышьоз анду, уанағанаклак иқаумцарақха иқоузеи – жэақэаки иақа имариашэа иқаз хэоуқэаки лцагэышьеит.

Уи аены Мариа Андреи-ицха лмоца иллырбеит акыанцақха ирызку Образцов итеатр. Азгаб уи убриақара лгэы иахэеит, ланду длырқэит, ажэа лфылхит, адырғаеынгы, хымцада, дырғагых убрахъ дганы еиталлырбарц.

Ицеит нас еишьтагыла аки-аки еицшымкэа: «Планета-ри» – ажэан зынза инақэзаны, икыдыгга аецэақха ахкыдыз; азоопарк – Наира лхаан илымбазацыз ацтэқха еизганы иахықаз; ауаргъала ақэтэара, троллеибусла Москва аурузоуроу акэшара, Москва – азиас иху гбала анықэара, акинотеатр «Россия» ақны акиносахъа ахэацшра. Уи акинотеатр ссиршэа ицшзоуп, убасқакгы идууп – Гэдоутатэи акинотеатр «Къараз» ишеибаку азкэакъ инықэзап. Гум захъзу амагазин – уи Гэдоута ақалақъ шеибаку иауркып. Илбеит ажэеинраала рацэа зыххэауу «Ашта Қацшь», Пушкин, Лермонтов рбақакэа. Дылбеит нас... – Афны дышнеилакцэқба лфызцэа зегы иралхэашт – дылбеит Ленин, Ленин ихататэқба. Дизааигэазаны зынза.

Абас насыцла, гэыргъахэла аамта мфасуан. Ынла андуи амотеи нықэаран, нацшы-аацшран изфэаз, хэылбыехала рэазықартон, рцатэқха рцон, ааи, афыцагы рцатэқха рцон.

Мариа Андреи-ицха лыбзоурала Наира шыта деиламго илцеит ахызкеи ацынгылеи еиццаны ианыотэуи еицрыхны ианыотэуи. Андугы, ақсшэа атара аганахъала, хар лымамкэан леаалырцшит: даеа ѡбақа хэоугы

нацылтеит. Иашоуп, зны-зынла илпыхьашэалон урт реипш ажэакэак, ишрыхэтэцэ́кьюу ианылзымхэалак, зынзаск лгэы иахьтазамыз ьара дкылыргон.

Убас лыхьит енак:

– Наира, иди в магазин, принеси а́ча, – лхэеит лара, ажэа алагамта днакэыгэ́гэазаны.

– Ишца? Ишца? – ицьшьо днышьты́теит Наира. – Ачақэа уа ишыртиуа иалбдыраауазеи, афны бдэылымтца́цтеи?

– Хлеб, хлеб! – лхэеит анду даакэгэамтны, – Разве я неправильно сказала?

– Неправильно! – акыркырхэа дыччо фэалтит Наира. Ударение, ударение. По русски тоже бывает: замóк и зáмок.

– Ах, вот оно что! Умница! – Мариа Андреи-ип́ха, лмо́та даалгэыдыхэ́хэала лзамо́а днагэзын, иаалырфеит илцэеилагаз ажэа – а́ча, ача́.

Шыжьхьа ыфаны ианалга ашьтахь, п́қарас ишьақэыргыланы ишрымаз еипш, досу рус реазырки́т: Наира асаанқэа рызэзэара, анду – ауантара. Мариа Андреи-ип́ха ескыынагы бзиа илбон ипшзаны, еиқэцабны аееилахэара. Уажэы, лмо́теи лареи еицны ақалакь ахь ицарц ргэы иантоу аамтазы, иахагы ама́тэа дацкляпшуан, ицкьазарц, кэчырак ьара иузадымбалло иуантазарц. Досу рускэа ишырфыз, иаалыркьаны акафхэа абжы геит ашэ иадчапалаз а́цэ́цэа. Даафналеит чкэына хышк, аукы, пакы, артма́к хэычык ифытцракны.

– Шыжьбзиақэа! Адэыгба абилетқэа шэзаазгеит! – ихэеит дфе́пха-фаччо, ауада агэ́таны игылаз асто́л днадгылан, иартма́к хэычы кьаадқэак нтыхны уа́ка инықэ́цауа.

– Ит́абуп, ит́абуп! – дааигэырге́еит Мариа Андреи-ип́ха.

Наира атаххэа лгэы инасит абилетқэа хэа а́чкэын иихэаз ажэа: уи иаанагоз шы́та лассы афны́ка а́цароуп. Азгаб лызхара илымба́цт Москва. Ех, ишпалта́хыз да́еа жэохэ́ка мшы у́бра а́казаара!

Ачкэын хыш Мариа Андреи-ицха илеихэеит урт зла-
цашаз адэыгба аномер, авагон аномер, нас адэыгба
андэықэлос аамта.

– Абзиала, мѡамш! – ачкэын днарықэныхэан дцеит.

– Итабуп, итабуп, – наишьталхэеит Мариа
Андреи-ицхагы.

Наира, хыма-цсыма ачанахқэа зэзэаны ианцхьалк,
дырѡегьых ауантара зѡазызыкыз анду дналыдыххылт.

– Нанду, нас хцома лассы?

– Ааи, дача хэмыш рыла.

– Дача хэмыш рыла? – инеицталхэеит азгаб. Уи, хэычык
дааипхьхэыцшэа лун, нас лыбжбы неитцых, иаразнак
иаатлыркъеит: – Балга! Балга! Хдэықэца шыта. Абраантэи
Лужники ақынза ихароуп бымхэеи иаха. Ханбахьзо
ацэыргақэца уажэшьта?

– Хэхьзоит, хэхьзоит, – лгэы аақалцеит анду. Наира днеин
астол днадтэалеит, ачкэын хыш иааигаз абилетқэа нархэы-
аархэуа дрыхэацшуа. Иаразнак лылацш иныцашэеит акы:
абилетқэа еицшым. Знык игэалтеит, ѡынтэ игэалтеит. Ка-
рандашьлагы урт аѡбагы инеидкыла изыцсаз лыцхьазеит.
Еицшым. Иуцаху хэала.

– Нанду, нанду! – лыцси-лыцси еихьымзо, абилетқэа
ныкэцаа днеин, анду дзықэуантоз ағэы инықэлыпсеит. –
Ари ббома? Абилетқэа еилаганы иахзааргеит.

– Ибазхэада еилагоуп хэа, урт сара избэхьеит,
игэастахьеит.

– Иабагэабтеи, еицшзамеи? Акы 24 маатци 20 капеии
иацсоуп, егы – 8 маатки 90 капеии.

– Ус иацахуп.

– Ус ишцацаху? 8 маатки 90 капеии иацсоу зтэыда?
Изцахыда?

– Уи бара ибтэуп. Бара ибцахуп, – инатцшьзангы
иналхэеит Мариа Андреи-ицха.

– Сароу? Избан? Арахь ханаауаз зегь хбилеҕкәа еипшыне? Сара стәгы 24 маати 20 капеии иаңсан. Уахь хандәыкәла, сара даеазә сакәхама? Еиха сеицәахама?

– Бани баби аҕара рацәаны ирымазар акәхап.

– Мап! Урт бара бакарагы рымазам, мама илымдыруеи.

– Иазхоуп! Быстыхә шыта! – иаалырмчит анду, лмоҕа лажәакәа лгәы иаатцаххын. – Еиха змоуи, еитца змоуи бара збатәыс ибырымтеит. Ахәычтәы билеҕ хәа ыҕоуп. Шәанаауаз ишәзамымхызар изхарада!

Мариа Андреи-ипҕа цәгыала илцәымгын лажәа азәы данаҕаҕоз. Уи зегы ирдыруан аҕнытә, цәара ажәа брык ламхахәаргы – иланарыжбуан, иаңсам пхәысбыргк лац-лабра, леиканра хәа. Анду ус ҕазшыас ишлымаз лмоҕагы илдыруан. Иакәым дшаланагалоз еилылкаауан, ианаамҕаз лыбз лхаҕыц нақәлыргылт.

Наира дзыҕза даашыакәхеит: ахәычтәы билеҕ? Уи даеакызаап, даеа хәыкгы акәзаап, аду итәы ааста. Ирыхыыз нас мамеи папеи? Изамрымхызеи ахәычтәы билеҕ лара Наира илықәнагоз, изырцәеилагеи?..

Аеынгы еиҕацахит андуи амоҕеи Москва иамоу аҕшыахәкәа, ассиркәа рбара. Ахәылҕаз лгәы лхаштны дхынхәит Наира.

Аиаша ами, иаанхаз абарт ахәымш рыла урт акыр рбеит, акыр рахаит, аха, Наира лгәы ишылнаҕаз ала, Москва зегы абара, аҕцаара адунеиаҕ уаҕытәыҕса дызмышәо акы акәзаап. Иаҕахуп: есышықәса мызкы иадамзаргы иара аҕаара. Нас, Наира хықәкы хадас илыман, Гәдоуҕатәи ашкол даналгалак, ара аинститут аҕалара, лан дзылгаз амедицинатә институт ахыҕоугы лдыруеит уажәшыта...

Август мза антцәамҕазшәа, иҕынчза, ипхатцәатцәараза иҕаз мшык азы, Москва ақалақь ааныжыны, иқәха инеиуан адәыҕба «Абхазия», Аҕсныҕа ахы рханы.

Мариа Андреи-ицџа лкупе аҕны дышьтан, лгэы џарха. Лылацэақэа еиқэыцсан, аха дзыцэомызт. Адэыгба ладаҕа дагон, лхэыцырҕақэа шыҕахьҕа, аџадаҕа илы-хон, иџнагыжьуан Москватэи луада: дылгэалашэеит лхатца. Абар, астал иахатэоуп иареи лареи. Адомино иа-суеит, ателевизоргыы инахэацшуеит. Урт есқыынагыы убас акэын – еиларыгзон аџбагыы. Еиларгзон, футбол асрак ҕалаанза. Афутбол иагыыналагеит, аҕахмада адомино наҕ днагэҕасны инықэйтзон, ихы-ицсы зегыы аекран затцэык иназикуан...

Наира аҗенцзыр дадтэалан, лнапқэа лыцламхэа инадырҕэҕэала икны, иара дкылцшны адэныҕа дыцшуа. Азҕабгыы лхэыцрақэа шыҕахьҕа илыханы дыргон, шыҕахьҕа Москваҕа, аха ланду луада иазымкуа, ишаҕыо ақалақь иалан. Игьазгьазуа, ацснитэи ашьхақэа реицш, лацхьа иаацэыртцуан Қалинин ипроспект аҕынтэи аџн дукэа. Аџн дукэа ухэеит хэа изакэызеи, уаџы иибац-иахац ро-ума – ажэџан иатцакысуа! Горки иулица, машьына хкыс иҕоу зегыы ҕҕыа-ҕҕыо иахьану. Акьанцьяқэа ртеатр... Злахь еиқэҕцаны, инкахэыцуа игылоу Пушкин, «Россия», ауаргьалақэа, Зегьеидгылоутэи ақытанхамџа цэыргақэҕца, амедицинатэ институт...

Мариа Андреи-ицџа, иаалырҕьаны ганха даахэын, лмоҕа лышҕа лҕы нарханы ус ҕаалтит:

– Бааины абра сацхьа бшаатэара.

Наира, ашырхэа дџеитаҕан, ланду лҕапхьа аиарҕа днықэҕтэеит.

– Иҕоу бдыруоу, Наира, – лхэеит Мариа Андреи-ицџа, лызнапык азҕаб лыжэџахыр инықэҕца, егы инапы дџеиханы иналыцдыргэашэа. – Шаҕа шықэса бхыцзуазеи хэа азэ дбазцаар, жэаба сырцоуп хэа бхэароуп.

– Ишҕа жэаба? Жэаџа схыцэеит сара! – иаатлырҕьеит Наира.

– Бара жәааа шыбхытца зеггы ирдыруа цыбшьома?

– Ишпарзымдыруеи, сынтәа Москвака ханцоз алам-талазы сымшира азгәарымтәи? Жааоны еизаны икан 25 ык класс исыцтаз аттацәа...

– Бымпарпарын, сара ибасхәаз катца! – иаарыгәгәазаны иналхәеит Мариа Андреи-ипца. – Жәааа акәым, жәаба сыртоуп бхәоит. Ибахама?

– Мшәан жәаба абасхәои, жәааа схытцазар? – днацра-леит Наира.

– Жәааа, бхәар, хыцыагы абри адәыгба хантхәаны ханкарыжбуеит. Абри ауп ихахыа, ибмузозар. Бца бтыц ахы! Ибасхәаз хатца!

Наира цәгыашәа иаалцәымыгхеит, ланду дылҗапарцгы нақәылкит зназы, аха уи егышалымтцаз лдыруан. Азгаб краамта ихәалгон уи. Дышыталан, ахыза лыченылалхәеит. Дыштан ус лыцсы заны, авагон абарбал шытыбжкәа дырзырәуа, лгәы тыстысуа. Атц ачааонашаанза нахәы-аахәран дызҗыз, дызмыцәо. Дабацәоз, зны, акупе ашә ачарахәа иаимыхны, шака шыкәса бхыцуазеи хәа азәы длазтаарашәа, ачазных, бнадук агәтаны, адәыгба аанкы-ланы, дара инарыгәтасны интырцошәа лгәы илнатон.

Шыжымтан амра каххаа авагон аҗенцгыр инадыччалеит. Игәгыаза, икапшьхәхәатцәараза, адгыл еизада-каршәра иавтцны иытцыззеит уи ашьшьыхәа, имыццакзо. Уахәацшла утахызар – ублакәа ирдырхагазам: ссиршәа икоуп, ихааза, икәымшәышәза. Аҗснитәи амра, ашьхақәа иагәарывтцит, иаразнак азчыеәа еипш, шәахәала архақәа нтнартәауеит. Уи узахәацшзом, – ублакәа хнакуеит, иабылуеит.

Агәалакара бзиатцәкыа лыманы дыкамызт Наира, аха шыжытәи амреи уи иацыз алахҗыхреи иналыхкыа иргеит уахынлатәи лхәыцра хьантәкәа.

Шыжыхәа анырфа ашьтахы, Наира шамахамзар ланду длыдтәалан дубомызт: ыызцәақәаки лареи еибадырын, еи-

цын, зынгы еицынтыцлон адэныќа, жэа минутќ иреиханы адэыѓба астанциафы иаангылоит хэа анрылархэалаќ.

Адэыѓба интыцны астанциаќэа рќны анеира даеакгы ааногон Наира лзын: абрааѓ-абрааѓ сыќан, избеит лымхэоз, даламыехэоз. Уи иаха еиѓмыз, адэыѓба аѓенцьыр ункылцшы иубаз аиха. Убас лмыхы Наира лани лаби дрыцны Москваќа данцоз – аѓенцьыр мацара дкылцшуан ауп, еимаоны ќэоуразан изфыз Москва иназаанза.

Азѓаб урѓ астанциаќэа акакала рыхьзќэа ашэќэы хэычы ианылцон. Аѓсны даннеилаќ, иаахтны лфызцэа дырзамыцхэоз, шаќацъара дыќаз, шаќа лбаз.

Ахэыцќэа еибарѓэтэны акы анаархэалозгы ќалон астанциаќэа рќны: аха, атцэа, ажь. Наира, урѓ рѓама анылба нахыс, мап рцэылкит: итцэйтцэуп, ихаам аѓснытэиќэа реицш хэа. Уи еиха еиѓалшьон фхышэ хэычык анадыххыларара. Уа иќан зуахкы утахыз ахаа-мыхааќэа.

Зны, убарт ахаа-мыхааќэа ирыхќаны андуи амоќеиѓал-палќ аарыбжьаларц аѓсык аарыгхеит. Уи Наира лыбзоурала ихэын. Иаалхэеит конфетла итэны иќаз акэалаќ цшзакэа цшьба.

– Ирзыбуазеи абри аќара, хэцыцхэаза акака аабхэар иазымхоз? – илцэымыгхеит Мариа Андреи-ицха. – Аќара аичахашыа быдмырцацт ауп уи иаанаго.

– Сара зегы хэццхэаза акака аасхэеит. Баша капеикгы нысымхит: барей сарей хзы акака, еѓырт мамей папей рзын.

Уи ашьтахь илхэаран дыќаз анду Мариа Андреи-ицха.

Ицон адэыѓба иќэха. Цыхэаццэара рымазамкэан реиццхэа ишьтан акаршэраќэа, акаршэраќэа зехынцъара. Амашынаќэа. Ауаа. Усуран зегь зфыз. Ана-ара улацш иныташэон араха, цъара аѓсаса, цъара ашьамаќа. Уажэы-уажэы иуцылон азтачќэа, нас урѓ реицш итынчза, ицауоу-имцауоу узымдырзо еитцэќаќараза иќоу азиасќэа. Зиасгы

зтачгы ирхыжылан, рќараќаа ирыќажыын иќызы-ќызуа, унацаа рылаќырта умоуа, акатаќаеи аќызќаеи. Адгыйл кэаза, абеиаратэыла, шаќа игэазырхагоузеи уахыныќапшуа! Шаќа иеитцаќаќараза иќоузеи иара иахагылоу ажэвангы!

Ростов акыр инеиэеит, ршыапќаа неитцырхт Наиреи лфызцаеи. Астанциа инахысынгы пытќ инасќеит. Аамта рыман, адэыѓба жэаф минут иаангылон. Акыр аазхэарц зтахыз иааихэеит. Зѓабќ, иманшэалан даќашэан, кьанца пшзакгы аалхэеит. Наира уи аганахьала акгы леазылымкит: Анцаа идырп анду илхэо, уи лыгашэаќатцара уадауоп. Азѓаб еиќа еиѓашьаны ус днацшы-аапшуан, лхалан илымбазацыз аонќаеи ауааи лбон. Ацыхэтэаны лышэќа хэыцгы иванылцеит Ростовгы сыќан, избеит хэа.

Аамта ахэылбыехарахь еихон. Мариа Андреи-ипќаи Наиреи ркупе аќны наќ-ааќ астал хэыц иадтэалан. Аены ирбаз-ирахаз алацаажэара ишафыз, акупе даафналт амфацѓаф пхэыс. Уи ирбахьаз лакэзамызт, егы леипш аформа лшэын, аха даеазэын, дышэпажэпан. Егы даеа ус дафызар акэхарын, ари – лцынхэрас дааит ауп.

Мариа Андреи-ипќагы убас деилылкаан, ашышьыќаа лтыпан дтэан. Наира ашырхэа дфатќеит Ацсны дшашь-цылахьаз еипш, еиќабык данааиуа ишихатцгылац днылхатцгылт. Лгэы леанзамкэан илымбазацыз ауафы дбаны дахьфатќьаз, лцаа даатзызаашэа дќалан, настха даагылт, дамапхашьашэа, адэылтра цэѓа илымбо.

– Ыыца шэоума абра иќоу? – астал хэычы днадтэалан, анду дынлазцааит амфацѓаф пхэыс.

– Ааи, ыыца хауп, – лхэеит Мариа Андреи-ипќагы.

– Шэышпаќоу? Ишыгыуи, ишыбзои?

– Макьана хар хамамкэа хэакоуп. Ихагу – Гэдоутанза анеироуп.

– Уи ихьаагатэу усзам: Гэдоута уатэы шэќалоит, гэдоутатэќаоума шэарт?

– Мап, сара Москва сынхоит. Абри азгаб, смоҗа хәычы, гәдоутатәуп. Сасраҳәа дсыңхьан сылгоит лыфныҕа.

– Аиаша ҕалцоит, – иаалымалырехәеит амџаҕаџ пхәыс. – Ианаамтацәҕьоу шәылгоит, Ацсны ашәыр ианасакьяҳәымтоу, ашоура еиҳа ианыхәеу. – Амџаҕаџ пхәыс лхы инаркны лшьапаҕынза Наира блала дааипхьылшьшьаан, ус нацылцеит: – бзиазақ лоуп шәмоҗа. Шаҕа дыңшзоузеи, дгәыкузеи, лыҕьымшь жәпақәа еиқәатцәа-еиқәатцәаза. Ибыхьзузеи бара?

– Наира, – налхәеит азгаб, аха ламапхашьара гәрамгарта гәҕәакгы нацлан, шьтаҳыла-шьтаҳыла ашәахьгы хәычык даанаскьеит.

– Наира, – илгәарпханы инеиталхәеит амџаҕаџ пхәыс, – быхьзгы шаҕа иңшзоузеи. Ацарагы бзианы ибцозар акәхап? Шаҕа шықәса бхыцуеи, Наира?

Амџаҕаџ пхәыс ацыхәтәантәи лажәа аҳәаха лымтақәа, Наира ашырхәа дындәылкьеит акупе, дындәылкьеит иа-разнак днеитцасны, акы зыцхаз азә леипш.

Мариа Андреи-ипхә ибзиатцәҕьаны илдырит лмоҗа аку-пе ддәылзырҕьаз, аха зынза даеа хырхартак налцеит:

– Уи усоуп дшыҕоу: дыпхашьаны абникра лыласлоит...

– Саҕамыз, – лхәеит амџаҕаџ пхәыс иаахьяаган, – сара стцаашья лгәампхазар ҕалап...

– Хьяас иҕабымцан, – лхәеит анду, – ари дхәычуп илгәапхои илгәампхои иашьтада. – Амџаҕаџ пхәыс дџагылан егырт акупеқәа неимылдарц дцеит.

Наира дышиашаз атамбур дныфнашылт, адәыҕба астан-циа азнеира ишаҕыз дырны, еидгәыплан игылаз ауаа лыченарыларызит. Адәыҕба анаангыла, зегь рапхьазагы дынткьеит лара. Иҕалцо лзымдыруа дшәаны дыҕан: апхәыс шәпа-жәпа баша дымнеит ркупе аҕны. Мап, мап! Длазымцааи, шаҕа шықәса бхыцуази хәа. Нас абилетқәагы гәалцозар акәхап... Усҕан бласы илыхәалырпшрызеи?! Из-бан, изыҕалцазеи абас нанду?

Ауу рыхга, ауаа еилаҕыруа иахьеилаз авокзал аҕны дгьежы-хынҕауан Наира. Дәқбанк днадыххылон. Даеакахы дниасуан, акы аахэара даргәаҕуазшәа... Адәығбахь дхынхәыргы дшәон, аха илыцәцархәагы дшәон.

Издыруада акупе ддәылтны дцахьазар аҕхәыс шәпа-жәпа? Аха уа ддәылтыргы, авагон аҕны цьара дҕамлои? Даалҕахауеит. Илалхәозеи данлазцаалак: «Ибықәнамго абилет заабхәази, бықәра еитдәтәны? Быхәда апионер гал-стук ҕаҕшьза иахоуп, арахь амц бхәоит, ауаа бжьоит!».

Наира лхәыцыртақәеи лареи абас ишеибарххоз, ишкыдибаҕьоз, иаалырҕьаны, лара лхатацәҕьагы иаалцәымығхартә лыкәша-мыкәша игылаз аартрысыртә еицш, арцәаа аатлыргеит: адәығба дәықәлахьан, идәықәлахьан акәым, атцыхәтәантәи авагон днахьыҕшит.

Ахызатә еицш дкәалаауа дөашьтәлеит Наира. Аха абна еилач аҕы итҕьаз ахызатә ишиашо изцахуа: акы иаахоит, акы ианҕоит. Ларгы убас азәы динҕьон, азәы динҕон, азәы длыгәтасуан, азәы дигәтасуан. Ауаа рыжәпара даланатцы, адәығба аҕеиужьзан аҕынанахеит. Ицеит. Шьта азәы дахьзо иҕазма.

Ауеимадақәа инеималтәеит Наира. Ауаа еразнак иааилаөөын, илыкәшан иаагылт. Шамахамзар, зегы рыбақәа рыла ирбаз, ирдыруз усынд, убри аҕнытә азәгы длазцаауамызт ибыхьзеи, бзықәшәазеи хәа. Ахәычы инаиркны аду иҕынза – зегы гәык-ҕсыкала иртахын адәығба иацәынхаз азҕаб хәычы акала хазлыхәандаз, хазлыцхраандаз хәа.

– Бабацоз?

– Ибыцдаз?

– Бгәы бзиамзар?

Ғхәыскгы, Наира даалгәдылкылан, лгәыҕацара, лыжьжьара дналагеит.

– Бымшәан. Бара беицш егъаы адәыгба иагхахъеит. Бызырхәа бшәома? Хара зегъы ара хәкоуп.

– Бгәы кабмыжьын, дад, – тахмадакгы, ижакъа зышза игәышпы ақынза илазо, азғаб лхы инапы нықәишьит, – хтәымуаам харгы.

– Ма-ма! – иан дналгәйдхахалт 5-6 шықәса зхытцуаз хәычыкгы. – Амла дакуазар?

– Баала уаха хара хахъ шыталара, – лхәеит лара илықәлаз зғабкгы.

– Абра авокзал ақынгы иқами атыц, – ибжьы өтигеит ауаа рыгәтахъ азәы. – Ани ахәыцқәа руадахъ дхамгои.

Иқалцараны иқаз Наира – леанылраалагәышьеит дзықәшәаз. Луанытә даақәыпсычхан, лылағырзқәагы аалрыцқыеит, нас, лыхгы даафахан, лыблақәа аахтны днарылапшит дызлагылаз ауаа. Азғаб лгәытқьа-псытқьара, нарха амамкәа, иналхыпсаа ицеит. Илыкәшан игылаз ргәыразра кәандаза лцәа-лжыы иналсит, лгәы катцо, гәыграла дажьжьеит.

Ұыцьа ашыр-сырхәа ауаа инрылқьан рфәыфархеит: азәы авокзал аначальник иахъ, егы – азцаарта биуро шықаз – еиликаарц, иаарласны ицо дәыгбак калозар хәа. Ацыхәтәантәи угәы кәзцаша акгы изаамгеит: уахъ ицараны иқоу адәыгба агхоит, 4 саатк инымхакәа иаауаз акгы ықамызт.

– Бсыцца бтахызар, саргы Гәдоуҕака сцоит уаха хаирпланла, – ауаа рыжәпара дналцны Наира дынлыдгылт зғабк, лыбла тбаакәа ецәа-ецәаза, агәилқәа бахт-бахт изқәыпсаз тқык лышәны. – Иулиа сыхъзуп, исыжәлоуп Северцева. Спыруеит даеа саатки бжаки рыла. Адәыгба иеипшума – иаарласзаны хамнеиуеи...

Лгәы аатгәырғьааит Наира, илызгәакьазаз, зегъ реиха бзиа илбоз ажәа Гәдоуҕа анлаха. Лыблақәа тырхаха илзымдырзоз азғаб дналғапшны ус дынлазцааит:

– Шәара Гәдоуҕа жәдыруама?

– Иаузеи исымдыркәа! Сара араатәуп, аха уаҕа суацәа нхоит, Нестор Лакоба иулица аҕны. Сцоит, избалоит.

Аулица ахъз иахаҕы инацнатцеит Наира лгәырҕареи лгәыхыҕыҕреи.

– Сшәыццоит, сшәыццоит! – дазыхатцхатцо, дахзызааны деитдас дқыцьқыцьуан азҕаб. – Сшәыццоит, аха...

– Хаи Анцәа иныс, абри зегы ишреиҕу... – инеимтарккәеит игылазгы.

– Сшәыццоит, аха, – деитаналагеит Наира зхәаха лырымтаз ажәа, дыпхашья-пхатцо, ахәара лцәуадаоны, – аха... сызлацо аҕара сымазам...

Ауу аарылгеит еизаны игылаз. Еилаофы, еихымза-еипымзо азҕаб лахь инеигәеит, аҕарақәа лара лышка ирххо.

Наира лзааигәара игылаз аҕхәызба блаецәа еиҕа ҕаалтит:

– Сара исымоуп хазхара аҕара. Хаирпланлагы Гәдоуҕанза митәзак иаҕсазам абилетҕкәа.

Убасқан ашырхәа ауаа даарылаххитавокзал аначальник:

– Дабаҕоу адәыҕба иагхаз азҕаб?

Иҕахын уи азҕаб Наира дзықәшәаз-дзынпаз лара лыла еиликаарц, аха иазразодаз – ахәаха рибамто, реаладырхәт зегы. Шьюуки ирбатцәҕкәаз рхәеит, шьюуки аҕара ацыртцеит, аеа шьюуки Наира ланду «Абхазия» даманы ишцазгы рхадмырштит.

– Аоызцәа, аоызцәа! – ибжыы ааирҕәҕеит авокзал аначальник. – Хара хаихамоаҕны иҕалаз усуп ари. Аҕакдхықәра змогы хара хауп. Иҕахәтоуп азҕаб ландуи лареи ишеицу идәықәахтарц.

– Изладәықәшәтцозеи еицны, анду амоа дықәзар, азҕаб абра дықазар? – днаиазцааит азәы.

– Ожәыцәҕкәа адырра рыстоит, раҕхәтәи астанциаҕы анду «Абхазия» дақәырхыртә.

– Нас уи даеа 4-5 саат дныгэнысуа, адэыгба убра инеиаанза хэа дыгшларцу?! – ыашыахэс ибаны ыааитит азцааратэ биуро ахы ицаны иааз ауащгы. – Еигьми анду цшыаала дышиашоу дэыгбала дцалар, азгаб – хаирпланла? Уа еикэшэап.

– Хара ус иахуалуп... – деитаналагоит авокзал аначальник иара итэы.

– Сара хаирпланла сцоит! – Наира лыщнапыкгы азгаб блаиатэа иналыкэлыршан дылкит, – дэыгбала шыта истэхым, истэхытэкъам!

Авокзал аначальник еразнак идэыкэитцеит ателефонограмма цхьака, «Абхазия» неираны иахыыказ астанциахы. Уи ус ахэон: «Адэыгба «Абхазия», авагон 6, атыц 13 акны икоу апхэыс Мариа Андреи-ицха Шалашникова илцэынхаз лмота азгаб Наира амфа дыкэцоуп Гэдоутака, хаирпланла, апхэызба Северцева Иулиа хлацшыс длыманы. Ахахаи акы дацэымшыааит анду».

Мариа Андреи-ицха ускан иарбанзаалак акгы хыаас илымазамкэа, лгэы каршэны лкупе акны лыцсы лшыон. Адэыгба андэыкэлагы, такэаамта илзеилымкааит лмота илыхыыз. Акупе ищналт хатцаки цхэыски. Урт рыматэақэа ртыц икэыртцон, нас еибадыруан дарей ларей. Наира лзы ус лгэы иаанагон: «Илымбазацыз амфацгаф цхэыс дконтролиорыз цыылшыеит, длыцэшэаны лхы цыара ицхыалкит, ишыкалцац еипш, дцеит ауп, егырт акупеикэа ркны икоу лшызцаа рахы».

Аха аамта цон, Наира дыкамызт. Атцыхэтэаны анду илзымычхакэа, дгэаны, дкэындышэындуа, дагыуа лфыщалхеит егырт акупеикэа рахы, иханагалацэаз лмота ллымха данкны лаагаразы. Акы дныщнашылт, даеакы дныщнашылт, аха дубап уатэы...

Цытрак ашытахы елащейласран, ейлагыжыран афбатэй авагон акны иказ, зегы цшаауан, зегы ршыапы икэгылан, адэыгба амац зуазгы, итазгы. Зегы азгаб илышытан. Рва-

гон аҕны мацара имаанҕаскәа, даҕа вагонкәак рахь ицаз-гы дҕалеит.

Иаарласны аускәа иаҕагы ицәҕахеит: анду дкаҕаит, лыҕсы лылышәшәаны. Мариа Андреи-иҕҕа дыҕсытцәҕеит угәахәрын уахьылҕаҕшуаз. Ашәаза еиҕш дҕәашза, шыа кәармак лылазамкәа лиартаҕны дышытан. Дылхагыжьюа дылхагылан, адырра зоуны даҕа вагонк аҕынтә иааиз аҕақьым – пассаҕьыр. Иаргы зегь рыла еикәшәаз азәын: ахәшә лиржәит, агәыр лылеитцеит. Ларгы лыҕсы ааишәа иааҕалеит, аха инагзаны лшыара дзыкәломыт. Лыблахац гыжьюан, лажәақәа еилаҕсон, иуҕәоз акгы дазызырәуамызт.

Адәыҕба астанциаҕны ианнеи, аихамәа аформамаҕәа зшәыз ҕыҕьа Мариа Андреи-иҕҕа лкупе инталаны илархәеит лмоҕа Наира ҕаирпланла Гәдоуҕака дышдәыкәтәоу. Лмоҕа лыхьз анлаҕа, даагызы-ҕызит анду. Уи уаҕа акгы дазымцааит – ирхәоз лхахьы имааикәан акәзу, мамзаргы зынзаск ихалымтәоны акәзу.

Лиарта дакуамызт, дбарҕьеиуан Мариа Андреи-иҕҕа. Аҕақьым дааилон, дибалон. Дихәышәтәуан, хәшәыла. Дихәшәтәуан ажәала. Атх даара ицаанза дылхылаҕшуан, нас арцәага лиҕеит.

...Иаашоны Гәдоуҕа иааит адәыҕба.

Гәдоуҕа ҕааит хәа шаалахазцәҕьа, анду дәәтцәҕеит, аҕшатлакә дәышытәнапаазшәа, маҕәа-ҕытәахәа акгы дазхьамҕшыкәа, зегьы лхаштны. Дәәтцәҕеит, аха цәҕьала илхылгаз атхи, нас макьана дырәышыны дызмаз арцәага хәшәи лтыҕ дыкәрымкьахьаз, илуа-илхәо дақәшәомызт. Иаадыртыз авагон ашә днаҕыраҕаит, лнапкәа наҕ-ааҕ иналарҕс икны. Дышыхныҕсылан даанхеит уаҕа азныказ, авагон иҕаларц зҕахызгы ҕалмыжью, итытырц зҕахызгы злывымсуа, лымахәи лыҕҕаи дырзылбаамго.

Уи ирбахъыз лакэзамшэа акэын дшыказ, лхы-лфы хчаа, лыблақэа ахьто умбазо, лхахэышла еилажэжэа-еилапцы. Дук дылцэыхарамкэа, лфэпхъашэа ауаа дрылагылан лмоҭа, ҳаирпланла даазгаз азҭаб длывагэгэа, лмахэар кны. Аха, анду лыблақэа лағырзыла иахьтэыз акэзу, ма уи лара шлакэыз уажэыгь агэра лымгозу, дааҭкэымтцзакэа илхэоз акакэын: «Смоҭа дысцэызит!.. Смоҭа дысцэызит!.. Смоҭа!..»

ИФЫЦЗОУ АРЦХАГА ТРАССА

Еидарагага машынак, икэлаауа ишааиуаз, адыххэа инадгылт фыц ижны, алар еипш, ишшапаза инашьтыз ажра. Ахш акэыртэазшэа алахь шкэакэаза, иныкэчаразшэа аун, иаакэгъежны шытахьла инаскьо, инаскьо ажра инхыкэгылан, ачарт нхартцалан, агэарахэа убрахь интанажт иеикэатэахараза, арацэа иеипшыз акы, алфатэ ахылыззуа. Ачарт атып иныкэцаны ифатцкьан, афывхэа афыванахеит, излааз амфа ифаныршэланы.

Дук мырцыкэа, даҭеа машынакгы аакылкьеит. Апхьатэи ахатапсаҭа, аха иаҭа ицэфажыхахьоу, акырцъара зшыга змытхьоу. Цъара фыцъара таеыларакэакгы анубаалон, мытхэы ацъабаа збахьоу акы шакэыз фашьозма. Убри амашынагы ажра интанажт уи аикэатэа.

Ажра баша ижыз жрамызт. Ашэакь еимфэаҭа агэыцэқэа реипш, атан еиватца ишьтан атрубақэа фба. Урт азыршы аонқэа рыкны иназгашаз трубақэан. Арацэа хэа ҳазфуггы, рацэазамызт – атрубақэа мцэаакырц, имыхьшэашэарц азы иҭазыхэҭэашаз асфальт акэын.

Аусуцэа еизырыхэҭэон, ажра итаркэахауан, еифарартэуан ицахэцахэо, алфатэ зхылззуа, зыффы чыда атаххэа упынца интасуаз асфальт, амашынақэа рыла иааганы ишынкарыжьуаз еипш.

Иаарласны ирпхатэын аонкэа. Декабр мза акафыхэа ицхауа иаины ашэхымс... – илагылахьан схэарц акгы аа-сыгымхеит. – Илагылахьан аума – иоахыфрны, ишатахыз гэата-бгата ауадакэа ирыфналахьан. Уеилызшыауа ацша тэытэы авихэа иныкэслон. Зынгы асы аулон. Ибахтэаза иказ сызар иабаргэыз, – кэабаа-сабаан, ихьантэа адаца тлакэа афэахэа рымахэкэа кыдзыжэжэоз, акипарис кахэхэакэа ырхэаны, рыхкэа абақ-сақхэа еинызкыоз. Ихьтахеит амшын ацшахэафгы.

Иара амшын ахата? Омала ицэкэырпон, ихага-ха еилашынтуан. Аабыкыа, ацшахэа икэданы игаз амфаду иоахыфрын, агэарахэа абахчара ифытцахит, икэытрабааха иныканатцеит амагнолиакэеи олеандракэеи. Уимоу, аресторан «Диоскуриа», еилакы ауаа ахьеилатэаз, зынза зцэа итытцыз цэкэырцак, ахэблы иалыфрызшэа инрыжэлан, амагнолиакэеи олеандркэеи ирызнауз рызна-уит зегы, хара хтэкэеи ахэаанырцэынтэ иаази хэа еилых камтазакэа.

Афнеихагыла дуқэа убас ихьшэашэхеит, шьжымтан аиарта анылтца цэгьашэа иаауцэымыгхон.

Алиаси, Антони, Бенури – абарт акы хацэшэап хэа зхаан згэы иаанамгацыз, 7 класск ркны хтэоуп хэа иазцагьаханы иказ ачкэынцэаггы – хьтакуан. Убри азоуп ахыза ишаатцытлак еипштэкыа, атрым-срымхэа, афьмакэа реипш, еибарцо, еибарыфуа руадакэа изрыфналоз, рфыршны ахьта зыпхартоз.

Баша рызбахэ хамхэеит урт ачкэынцэа-апионерцэа, абар даргы, рфызцэа рыцны, ажра иахьяахыкэгылаз икэаг-кэагза. Рцатэхэкэа ианрылга, ицон рыфныкакэа рахь. Иахьгоугы абарт аон дуқэа ркны акэын,

Еидгэыпланы иахьяаилагылаз, атцаццэа еибаргэытэны афьфьахэа ацэажэара рфьфазыркиит. Ицэажэон урт, ожы-ожы ажра интацшуа, уа итажыз атрубакэа блала

еипхышышышаауа, настхашәа игылаз апрораб иахыгы инхыацшуа. Иубартә икан җыц ишытартцаз арцхага трасса интересыс ишрымаз.

Даакәмтцакәа иҗызцәа акы агәра диргон икалаза, зегы ирылыхәхәоз Алиас.

Аидарагага машынакәа руак, ишыканатцац еипш, ажра инхыкәгылан, ачартнханартцдалт, аидара уахынтанажырт азы, аха убаскан ашырхәа иҗызцәа дынрылкан, амашына днадыххылт Алиас.

– Уаангыл! Уаангыл! Итоумыжын! – ибжы тцарза иаатиркәеит, иҗнапыкгы дҗарыхан, ихы иҗахырхәхәа икны, – итоумыжын ажра! Атрубакәа шышытоу умбазои?

Ашофиор, игәиҗанзамкәа иахаз абжы, итцц даакәнакан, ачарт хартцдала ишикыз даанхеит, дгачамкны

– Ирузеи атрубакәа! Наф уацырц амашына! – ибжы ааиргәгәеит настхашәа игылаз апрораб, иаргы ашырхәа иҗааихеит ацкәын иахь.

– Иашазам ас акатара! Иашазам! – даҗын ацкәын иара итәы, изнапык җеитцых ажра ацахь ирыххо, егы ихы нахырхәхәа ишикыц икны. – Ишәымбои атрубакәа ишрыкәнаго ишытазам?

– Амашына уацырц сымхәеи, ура! – апрораб изымчхакәа, ацкәын имахцәа нтарс икны, иагмырхаацәакәа днаихан, аварахь дныкәирцалт. – Иутахузеи ара? Узахцырхагахозеи?!

Ашофиор, имашына нтаирцәын, даакәтәиананы даагылан, асфалыт нтәеит хәа апрораб инаикәҗитит. Апрораб дыццакны амашынахь иҗыҗеихеит, аха Алиас днеипыҗланы иҗацхьа днагылт.

– Шәара... ажра... атрубакәа... иажәакәа еилацсон, игәы инархәомызт уи.

– Уца шәыҗныка! Уцатәхәкәа тцала! – уи днеикәтцкәеит апрораб. – Уара уакәын ара ихагыз, ахәыцы мбжяхшәа икоу!

Егырт ачкэынцэагы, ишхэыпыз инеины иара иааикэшан иаагылт, хэыза имацара дшыкам удырузааит хэа аанаго.

Ачкэынцэа руазэк, иаха иназланы иказ Антон, зэызцэа Антоша хэа зархэоз, агэынамзара гэгэа нататца ус фэааитит;

– Ауафы игэтасра, анапымфонтара кэнагома?

– Снеигэтасшэа зузар, дысцэымгны аума. Амца еипш ишу асфальт наикэпсар, дамбылауз?

– Амбжых хэа изышэхэеит, – нацитцеит даеазэгы,

– Алиас дымбжыхума? Илеишэагь бзиоуп, атцарагы бзиазаны итцит.

– Иаб дынцэныруп! – днахыццакит уи ивагылаз Бенургы. – Абарт атрубакэа ртэы ибзианы идыруеит.

Убас зегы акака нархэеит рэыза Алиас идгыланы, аха апрораб урт раха имазма, амашына дынталан, ашофиор днаиватэеит, иусуцэагь убас адца нарицеит:

– Хэццакыроуп. Абрака еитцахарак калазаргы, егырт аобиекткэа харцыхцыхроуп. Лечкоп ижэгароуп машынак азна атруба фыцкэа. Саргы уа скалоит. Ашыкэс нтэоит шэымбои. Хэплан нахэагзароуп! – ачкэынцэа ахьеилагылаз амашына анаарывала, акабина ихы нтырхэхэаны Алиас ус наикэфитит:

– Ихастцит: уаб дынцэныруп, аха уара макэана кэанфэаак укам. Нцэнырс уаныкалалак, ускан хэицэажэап. Ихэгу-ихэбзоу хурбап.

– Уи иахэагы избоит, – инаишьтеихэан Алиас, атрымхэа дыпан, ажра дынтапалт. Ифызцэагь аазыффын, ажра ахыкэ иныкэгылт. Урт инрылагылт аусуцэагы, ачкэын интересыс даашьтыхшэа.

– Ишэымбои атрубакэа ишиашоу адгыл кэантаз икэжуп, унацэкыс узривамтцо. – Алиас ашырхэа иеааларкэны анышэ наибгэатын, инацэкыс атруба ишзатамлоз надирбеит, нас дэеитэпан, атрубакэа

дышырыкәгылаз, хқақа-ңшыбақа метр даанаскьеит. – Арақа иахагы еицәоуп: атруба ажра атан иахытажбу адагы, ажра ағығарагы иадығәғала иадуп. Шыта асфальт-керамзит тахәхага ара излахәоузеи? Изластанахәхоузеи атруба, азбжак адгыл хышәашәа иамадазар?

Алиас, асфальт мацарақны дмаанқаскәа, ажәа ғыцкгы нацицеит. Ишызцәа уи ргәы иахәан, иаизгәдухашәа атрым-срымхәа ажра интаңалт, нап злаку аус даргы шалахәу аусуцәа идырбо! Бенур, қыхыа еицш акәымкәа, итегы инатшызангы аусуцәа еица надирдырт:

– Иаб дынңныруп!

Ақкәынцәа еибаргәтәны, атрубақәа ирықәныкәо, игәәтә рғышархеит. Аусуцәагы урт нрышьталт – ирымқатәны рус ахы ицон усгы. Зегы шеицыз иназеит хәбаны еихагылаз аоны ақынза, убри атақа акәын арқхага трубақәагы ахныңалоз, аха ргәы иахәашаз хәа акгы рымбеит ақкәынцәа. Ожәы ишықоу ала, атрубақәа ақхарра рызнагом аонқәа рқны – азыршы уа инеианза ихышәашәоит.

– Цсыхәас иамоузеи нас ари? – атақцәа руазәы иаахыагазаны дназцааит.

– Ишытыхтәызар акәхап атрубақәа? – ибзиатқәкыны агәра изымго, длакқакуа қааитит даеа цақыкгы.

Антоша шақлақыа, ашырхәа ажра деитантаңалан, атрубақәа днарыха-шарыхеит изышытыхуазар хәа, аха егы имч дақәгыгуазаргы, рышытыхра акәым, иагызымырқәацеит. Узларыхәозеи 76 миллиметратәи атрубақәа еидчаңаланы ажра иахытажбу!

– Атруба ажрақ итақнахан иқазароуп, – ихәеит Алиас, иажәақәа рыгәраганы дшықоу ишызцәа идырбо. – Ажра ата инакәгазароуп 10–15 см. Иара убри ақара – ажра ағығарагы, асфальт анақәрыжылак, еиқараны итанахәхәартә еицш. Папа қсшыара дымцацкәа аоны дықазар, уеизгы-уеизгы дааганы исырбон. Убригы абас ихәон: ара иқататәу – ирцаулатәуп, иртбаатәуп ажра.

Алиас инеимда-аимдо аусуцаа днарѣаџшит, абас зшэыхъзеи хэа аанарго, гэыбган рыто, аха ажэала дацэыпхашьаны ахэаратцэѣа изымгэаџыт.

– Асфалыт нымтцэаргыы ажра зегыы ус интыртэааны шэнахысуан ауп, цыаргыы рееирак хэа амтазакэа? – ѣааитит Антоша шатлаѣа, иѣыза игэаанагара еилкааны.

– Арееира аамта абахамоу! – ихэеит аусуцаа руазэк ибжыы гэаѣаза, ахаџшыа дтаѣаазшэа. – Аѣэа иахыабалак ицсаѣаны иалаџсоуп хобиектэа. Зехынцыара хыхъзароуп. Аплан нагзатэуп, аплан! Ишэмахауаз апрораб иихэоз? Хара хус хара иаабап, шэца, шэцатэѣа ѣашэцала уиатцкыс.

Ицеит аусуцаа. Атрубаѣа ргароуп Лечкопѣа. Апрораб-гыы уа дѣалоит.

Ихыаргеит, иагъхымзгыршьеит атцаѣцэа-апионерцэа: иатэарымбеит урт. Изаѣызеи ари, аплан анагзара? Атрубаѣа ишакэхалакгыы ажра интажыны, асфалыт рыѣэжыра аума? Ауаа рквартираѣа рырпхара? Уи азэгыы хыаас иѣаитцазом...

Адырѣаены, алар еипш ишшапаза инашьтыз ажраѣы ау-сура гэгэала еилашуан. Аусуцаа, рмагтраѣа царкэакэаны, ахахаихэа иаханы анышэ ржуан, идыртбаауан, идырцаулон ажра.

Алиаси, Антошеи, Бенури раџшыгарала, еизеит атцаѣцэа-апионерцэа жэаѣык рѣынза. Итцегь атаххозар, ихианы игылазгыы раѣаѣын.

Алиас напхгара иуан. Ажра иаха иахыыртбаатэу, иаха ирцаулары иахыжтэу дирбон, рхы итэигалон иѣызцэа. Иара ихаѣагыы ожэы-ожэы аѣыѣ-ѣыѣхэа алом нытцаикшон, инымѣанитцон абаха.

Адгыл цыара-цыара иаман ицементркыз атыѣѣа – ѣныжэѣак зны игылазар акэхарын. Убасѣан иѣыатэxon ажыахэа ду. Уи азы иутооз, ашэакъ даѣызамыз Антоша: аѣырхэа ианымѣанитцалак ижыахэа, ацементркыраѣа неифэыжэа, инышэхэарѣа инеилахауан.

Ажра артбаареи арцаулареи иус мариамхеит. Ртцысышыа змамыз атруба дукэа, ѳ-ганк рыла ирывжаатэын ганцыпхьаза, Алиас ишихэаз ала, 10–15 см. Ара ус иамуит – иаґаххеит 20–25 см. аґара артбаара. Аґкэынцэа игэартейт ус иаґа ишейґыыз, ишыманшэалаз: атрубеи ажра аґыґхареи рыбжьара абаґа шиашоу ибжьазон, ашыѳхэа индэықэґа, азна анышэ ааґугон.

Ажра абас артбаара, арцаулараґы акыр иахэон – иаґа аеґьарґа унаґон, аломи атґырканти атрубақэа ирыґақшо, анышэ анурґдюз-ианурхэашоз, насґыи уи анышэ бахала иаармариазаны атрубақэа инрыґугон.

Аґкэынцэа ари еиґш аус иаразнак иаламгейт. Акыр инеимґарк-ѳеимґаркит, инадырха-ѳадырхеит. Иақэшахатым-хазґыи ґалеит, ажра мыцхэы артбаара асфальт мыцхэґыи аґоит хэа. Аха нас даара ианазхэыи, еиқэшахатхеит зегґыи: иаґом асфальт мыцхэыи, изламгоґыи ажра иахьабалакґыи еиґшым, зехьынцьара артбаара аґахым, иаґахым зехьынцьара арцаулараґыи, абжьаратэла уи Алиас ипроект ахэааґыи инхоит.

Апионерцэа иадшыѳкланы аус руан, ируан убас игэґаракны – рґатэхэқэа анырґюз еиґш. Урґ збоз ауаа цьоуки ицьаршьон, иаґґэаауан, изларґэаґьзазеи ашқол аґыи абри еиґш аус хьанґа атґаѳцэа радцалара хэа. Даеа цьоукых, шаґа дисциплина бзиала иаазоузеи атґаѳцэа, ирґэарґханы абри аиґш аус хьанґаґыи руларґэ еиґш хэа идьырехэон.

Амш ахэларахь инеихон, декабр мза есқьынґыи имыццакуеи усґыи ахэларахь, аусуцэаґь абар-абар шыґа рыѳныґақэа рахь ацара рэазыркуан еиґш, иаалырґьканы апрораб даарыхґыґелеит. Еґьырґ аобиектқэа рахьынґэ имѳатэны дцозар акэхарын. Аобиектқэа рацэаны Аґэа изалацсами.

Апрораб дґачамкит: ажра иибац-иаґацоуп – ишшапаза инашьґуп хэбаны еихаґылоу аґны аґынза. Ахықэ

еикэыцэашь икэжьуп макъана икэрымгац, иара аныржуаз итхэаны хыхь икэрыжъыз анышэ. Аха иара ахата? Апрораб иблакэа наиркэычы-ааркэычит, еижьоз цымшьеи. Иара ахата айхаразак тбаатыцэуп, итцаулоуп, атрубакэагы, цыарамзар цыаргы адгыл иадымкысло, иагэылхэа игоуп. Иаханы аусура иафуп ауаа...

Акэатэи ашьха дынхалазшэа, иаалыркъаны иртцаулары даакэыцсычхаит апрораб. Абар ачкэын кахэхэа, игъатэыгъатэуа атрубакэа ишрыхэтоу ишьтам хэа фызтуаз. Абар ашатлакъа, абар иацы адрухэа иааикэшаз зегы ахыкоу. Шака ыызцэагы рыцузеи.

Мыцъа ачкэынцэа, апрораб дшанханы дгыланаты, иажэа раханы атак карцозшэа, инеихык-оеихыкны фэартит:

– Бзиа жэбааит!

Уаха иихэаша ифамшэо, цшыаала инратеикит иара:

– Шэца шыта шыоыныкакэа, илашьцоит... Игэыгэтармыжыит ацаоцэа рус: адырхаеынгы дырцагыгы еихымшэа-еицымшэо, рмыругакэа кны, адрухэа иааины ажра иаахыкэгылт – ирцэынхан иказ нагзатэымыз.

Аха, абар ассир! Апрораб иацы ицъеишьоз ажра, иахэа дара ацаоцэагы цыашьахэыс ирзыкамлеи. Ирцэынханы иказ убара укоуп – итгэыхаа, цыара машэыршэа хахэыкгы таршэзамкэа, ицкыакэакэараза икатдан ажра хэбаны еихагылаз аоны афынза.

Уи афы мацарагы иаанымхеит: ажра машыынала асфальт еикэатцэахара ааганы изтарыжьюаз, егы ахэтагы ыртцаула, иртбаа, икэапчачараза инашьтын, шытахька азыршы аазыштрыны иказ ачуанду афынза. Уи итажъыз асфальт акэзар, ишеибакэу итхэаны иргахьан. Атрубакэа, ишрыхэтаз еипш, ишшапа-шшапаза еиватца, итакнахан, ацыргэакэа рытаны.

Аусуцэеи ацаоцэеи ацъцъахэа иааилаоцит. Урт рхыпхызара инацлеит хык ашофиорцэагы: амашына лахьфашакэа аобагы асфальт фыц рыманы дырцагыгы

иааит, урт ирышьтарххы даеа ганкахь ала иаакылкьеит аеа машынакгы, шәарей сарей хамѡақәа шейпшым еипш, харггы хайпшым ахәозшәа, ицәышәшәза акылпшырта саркыаггы нейкәышьшьа-ѡейкәшьшьашәа.

Ажра аныржуази иандырѡеиуази итхәааны ахыкә иқәрыжьюаз анышәгы иқәгатәымыз – убри азы иааит атдыхәтәантәи амашына цәышәшәгы.

Зегь реиха иреигәыргьейт апионерцәа апрораби аусуѡы бжыгәаѡеи.

Ипшрей исахьей нас ибжыы гәаѡеи зейпшраз ала, уаѡхжәак, леишәацәгьак, гәцкапк иоупхәа ацкәынцәа ирыпхьазоз аусуѡы, ожәы икәазшьақәа зынзаск даеак ала ирбейт. Иблакта аатцылашааит, гәыбзыгтракгы ашәахәа хәмаруа иѡаныччалт. Ибжыы гәаѡа ус ишгәаѡаз икәзарггы, агәыразреи абзиабарей алыжжуа, ѡааитит:

– Схәыцкәа, иахьаггы шәхацхраарц шәаама? Шәыпсынтры духааит! Шәара баша жәжәа апша иазто шәакәымзаап: игәашәтейт, ибзианы игәашәтейт хара ихагхаз. Игәашәтейт мацара аума, иахмырѡеирггы шәымуит, – Дырѡегьых абжыгәаѡа азәазәала илапш нархигейт, итегьгы иааихылашааит иблақәа, – шәара хара хаткыс хараза шәеигьхоит..

– Уара унцьнырхоит, – апрораб Алиас ижәѡахыр инапы нықәйтцейт, – абри арпхага трасса шәара ишьтәшәтейт хәа ихапхьазоит шыта, шәыхьзгы ахапцоит. Атрубақәа убаскәк аизолиация бзиа роуит, егьа хьта каларггы, шәыѡнқәа ескынаггы ипхатцәатцәараза икалоит.

Ацкәынцәа еразнак аусура рѡыназырkit, амашына цәышәшәы иақәрыжьюан анышә, даеа цьоукы асфальт еизшаны икарыпсон, ейкарартәуан, арапага ала иркәахауан, идрапон.

Апрораб, ас ацхырааѡцәа аниоу, иусуцәа рахьтә азәы хлапшѡыс дааранажыны, егьырт зеггы даеа объектқәак рахь рхы наирхейт. Урт дынрышьталт иарггы... шака кататә

ыкоузеи... шака гха!.. Лечкоптэи адэылхэыпра? Уи азбахэ Москванзагы иназахеит..

Апионерцэа агэалакара ду рыманы аус руан. Агэалакара рымамкэа, дара ишыртахыз икамлеи зегы: арцхага трубакэа асфалыт ибзиазаны ихнакьон, итанахэхэон. Атрубакэа рыцхарра шыта иахьякэзам цыара ишзымцоз агэра ргон. Аус ахатагы шыта ишыақырцалахьан.

Изымшатэны ицоз-иаауаз ауаа, арцхага трассафы имаангылар ргэы иауамызт – убаскак еилашуан аусура. Цыца ахэсакэа рхы ахьаидыркылаз, даеа пхэыск дрывсны дызцозма, уигы уа дындыргылеит. Хык рыбжыы убриакара ихалт, еизнагеит убра еидгылаз ракара. Арт абрака аусура иафыз ачкэынцэа ранацэа ракэын. Авицхэа ацша хьшэашэа асы цакьякэа шырфанацозгы, усс ирымазамкэа, еидгэыпланы цэажэаран изфыз.

– Хачкэынцэа аусуцэа иабареицэоу?

– Акала иреицэаны хэа икам.

– Ицхыраацэамхеи.

– Уи акны мацарагы иаанымгылт: агха иагырцшаан, иагыдырфеит..

– Ралагашья бзиоуп!

– Уи еипш аамтоуп хазну.

– Хуадакэа ркны ацхарра калоит ожэшыта! – лхэеит пхэыск дгэыргыатэа.

Лажэа хэаны дагьналгеит, еразнак иааилацсеит абжкэа бызшэа хкыла:

– Ацхарра калоит! – феалтит ацсуа.

– Ситбиле икнеба! – инлыштылхэеит ақыртуа!

– Так клини! – дафамхеит аермангы.

Аурыс пхэысгы, арапага кны асфалыт еикараттэуаз лычкэын-шатлакья иахь дынхьяцшны, ацыкэцыкэхэа дааччеит:

– А мне уже тепло!

А П О В Е С Т Қ Ә А

А Қ Н Ы Ш К Ә А К Ә А Қ Ә А

Атқ жәеиза саат рахь инеихьан еипш, адәығба арцәаа аатнарған Ақәа шыказ ағығанәхеит.

Апассаңыырцәа мөапызгоз аңхәыс, ғыц авагон италаз ауаа ртың иқәто дшааиуаз, Алиас Ланба днаидгылеит, ибилет ааимхны днахәаңшит. Ланба идыруан дызталашаз акупе, заагы днеины дадгылахьан, аха ашә аркын. Амөаңгаө пхәыс ихәахәаза, зхы пшыркцаза илкыз лцаңха ашә инағатцаны иалаартуа, Ланба днеиғапшын, лыбжы ғыстаарашәа акы нацатцаны ус ғаалтит:

– Заа идырны акәхап абри акупе шалшәхыз?..

Алиас Ланба, акупе данығналагы, ңытраамтак ус дгылан, днаңшы-ааңшуа, ичамадан цақа инаргыланы.

Баша ихәамызт амөаңгаө пхәыс ғыстаарыла илхәаз ажәакәа: акупе ағы лымацара затәык аиарта дылаианы дыцәан аңхәыс қәыңш. Афымца лашара каххаа иакын. Аңхәыс дышьтан, лгәы хыхь иөарханы, шыаршыафк лыкәыршан, аха лмақғахәара ақынза акәын дахьнаөоз. Ашоура цәгьан, насгы лымацара лакәмыз, убри ақнытә гәата-бғата лееитцых дышьтан.

Алиас Ланба ишьтыбжь мыргазо, ичамадан атың инықәйтцан, аңхәыс лғаңхьа икғақатцаз ацәартағәы днеин днықәтәеит.

Аңхәыс қәыпш деиқәан. Лхы-лҕы аазыгьежыын. Лыцьымшь пақәа, еизада цәахәа еиқәатцәаны, икахәхәа лылахь ианубаалон.

Уи дтәхәхәа дыцәан. Лгәы иаанагозма мамзарггы ахатца назааза илапш цар деимнадоит, деицхьнашьшьаауеит хәа.

Ланба дтәан, ивараҕы икҕачапаз астал хәычы измашьхәылтцк ықәыргыланы.

Уажәы-уажәы илапш шылхигоз, зееитцых иаңхьа ишьтаз аңхәыс, атхарцәхәа даапшын, дөытцхахеит. Илымбазацыз ахатца дөеиҕапшит, лызнапык аалытыргәаны, егы лнапа-ла абҕаахәа лшьаршьаф аалыкәыршо.

Аңхәыс, ахатца гәрамгартас дкәтцаны блала дааимылдеит ихы инаркны ишьапқәа ркынза. Ихухәаарызеи? Дызуствда? Дабатәиу? Акызатцөык ауп лара илдырыз: дпассацырыуп, лкупе длыцтоуп ауп.

– Сара... уаха... – илхәо лҕамшәо дөалагеит аңхәыс қәыпш лшьаршьаф итцегь лҕылахәо. – Акупе аҕы сымала саныкала, сара истәзошәа цхьазаны акәхап... – лажәа ааҕахтәеит, аха дыпхашьаны илзымхәаз: икалап ишакәым сыкәзтггы, ахатца уи аминутаз еиликаан, лгәы аакәитцеит:

– Шәтәхәхәа шәыцәан, ахьта иакуаз азә леицш, ашьаршьаф шәоуразоуроу шәҕылахәаны.

Аңхәыс дааҕаҕа-ҕаҕачан, днықәеиет, днаиазтцааит нас:

– Хара шәцома?

– Акәанза сцоит, – ихәеит Ланба.

– Акәа шәхәама? Хәимәалацәазаап.

– Даара ибзиами! – гәахәас икәтцаны инақәҕитит Алиасггы.

Иаарласны еибадырт аимәалацәа. Еилкык, ацәажәара згәаңхоз азә лакәын аңхәыс. Илхәеит лара Заира шлыхьзу, Амңар шлыжәлоу, дышхақьыму, Қарт ахақьымцәа реизараҕ дшыкәз, уажәы аҕныка хәа Акәака дышцоз. Ланбагь өажәак рыла ихы неитәихәеит: ар рыкны аматцура дшалаз, уантәи

ар рхыпхызара аитатәра дшатцанакыз, шыта аграждантә усурахь хәа Аҕәәка ихы ширхаз.

Алокомотив аханы иакыз апрожектор иоунажыуан ашәәхәа, уи атцх лашьца иахьнаахоз, иаразнак икылыжәжәа иагон, агәыр каршәзар иубартә еицш амҕа лашаза их-натуан, адәыҕбагы акы хәаас иамазамкәа, аеоужьзаны, ахамхапагыаха, аетхәа инеиуан, уахынлагь ҕынла еицш ипхызаны. Атыгә-тыгә, атыгә-тыгәхәа еикәырццакзаны рыбжыы гон абарбалқәа. Зны-зынла иназаза-аазазалон авагон, убасқан угәы иаанакон, абар арельсқәа ирықәҕбоит, адгьыл иаҕәҕыны, ахауа иналалоит хәа.

Аимҕалацәа цәәжәон. Цытк хызцәаахьаз Заира Амҕар, лгәы ҕыцза дҕалеит, Алиас Ланба иакәзар, уи заца дмыцәарыз, апхәыс қәыпш длаҕҕыхза даниба, интерес дус дышьтихит.

Заира лхы дааҕахан, лнапы натдыргәеит.

– Ар рхыпхызара иаздырцоит. Ари иаанаго аибашьра зыҕалом шыта. Ус ами?

– Аибашьра зыҕалом шәхәама? – Ланба Амҕар лыбла гәытбаакәа днархыпшылт. – Ус шәәкәгәҕ’уазар шәәжәеит.

– Ишца нас? Шәара шәгәы ишцаанаго? – дназыхатцхатцеит ахақьым пхәыс.

– Сара сгәанала аибашьра калоит, хымпада, иҕалоит, – ихәеит Ланба. – Ар рхыпхызара аитатәра уи излапырхагоузеи? Хәамтазтәи аибашьра ар рацәа атахзам.

– Аибашьра, хымпада, иҕалоит хәа шәцәәжәашья уаҕы игәы иаамыхәартә иҕоуп, – агәынчыхь лыманы иназгәалтеит Амҕар.

– Уаҕы игәы изамыхәарызеи? Аиаша ахьугалакгы ишиашоу иаанхоит. Иҕалоит, иҕалоит аибашьра, – еитанеихәахит Ланба. – Ма изакә еибашьрахозеи: – уаҕы иимбац, уаҕы имахац. Мшәан, иҕалоит мацара аума, абар иалагахьеитеи, – днахыццакзеит Ланба. – Нап азыркуагы хара хауп.

«Зхы атың икәм азә иакәзаап», – аалгәахәт аҫақьым пхәыс, нас иналзымычхакәа, лыбжьы аатганы, инарымчны, тәамбарашәагы акы наццаны, днаиазцааит:

– Иарбан тәылоушь хзеибашьуа?

– Атәыла шәхәама? – Ланба деитанархыпшылт абла гәытбаақәа, рееитакны аҫырцәгыара шырхылазгы аагәеитеит. – Атәыла аибашьра иауазеи цуушьт! – Ашырхәа инапы дынҫахан, ихы иаахыкны иааникылт. – Акосмос, акосмос абашьроуп иахьа проблемас икәгылоу.

– Акосмос шәхәама? – аатлыргеит аҫақьым пхәыс, иаразнак иахьылзеилымкааз дамацхашьашәа, насгы лпынца данкны, дго-дааго дахьимаз дназгәаашәа. – Езоп ибызшәа шәҫоуп.

– Избан Езоп? Еибашьрак атәы ианалацәажәо, сара есқынагы акосмос анапәы аагаразы аибашьроуп схы иҫоу. Егы – адгьыл аҫтәи аибашьра, ауаа ршьаартцәыра халазыргылахьоу аибашьра, азбахәгы зхәатәзозеи! Изҫахыда уи уажәшьта!

– Ажәларқәа, хымпада, ирҫахым, – лхәеит Амцар. – Ишәартоу реихабырақәа роуп: амчра рнапы иакуп...

– Амчра рнапы иакуп хәа, ацәгыарахь рхы дырхар иранахома? – инақәиргәҫеит Ланба, ар рҫы дшашьцылахьаз еицш иажәақәа нҫахцәа-нҫахцәо, инҫырхәыцааны, еилыкка ихәо. Еиҫасхәоит, истахым сара адгьыл аҫтәи аибашьра алацәажәара, аха уи шәеахьазышәкыз, шәахәтыр аҫнытә иахысхәауа уи ауп: аибашьра хәа акы аныҫкала, ажәларқәа зегьы нықәзаа ицеит ауп. Дача аамҫоуп, уи дыртәуп, идыртәуп. Сгәанала, ажәларқәа зегьы рықәхра атқыс, иаха имариазар қалап аимпериалистцәа раххәара, ианамузагы – рықәхра. Цәа баак шә-цәак арбаар аиҫа, иара нарылхны инкаужьыр еиҫьми. Мап, мап, изыҫалом аибашьра, изыҫалом, – далашьоқзеит Ланба. – Ауаатәыҫса амбатә рылшеит, амбатә дырҫеиет, иапырцаз атехника

убри акара игәгәоуп, егырт апланетақәа рахь ауафы ица-
ра-иаара зтаатәыс икәгылеит. Ари аус дузза иаҭахуп ам-
чхара дуззагь, иаҭахуп, аибашьра, уафы иимбац-имаҭац
аибашьра дузза – акосмос аиааиразы аибашьра. Убри
аибашьра ауп адгьыл аҕы икалараны иказ аибашьрагьы
наххәа изго. Шьта убас ххәозар халшоит: аибашьра акос-
мос аҕы, адгьыл аҕы атынчра, акоммунизм аргылара.

Ахақьым пхәыс лхы-лҕы аалхалашеит, лыбжьы иаха
инарпшқашәа, агәкра гәгәа нацтацаны ҕаалтит:

– Ацстазара бзиахоит, ицшзахоит!

– Ишәты-какачуеит! – инлымидеит Ланба. – Хтәыла ау-
разоуроу ихьытәцараны икалоит. Уи уажәнатәгьы уафы им-
бои: хажәлар ргәы ацдыхәо, акоммунизм аргылара иалаге-
ит. Хара ар иреиуоугьы, азәырҕы хабцъар кажьны, хаихоит
атынч нхара-нцдыра аус ахь, ақытақәа, аргыларакәа,
ақалақьқәа хрызцоит. Ишыжәдыруа еицш, абар шьта
хынтәуп хтәылаҕ ар рхыпхьазара еицартәуеижьтеи,
пырхагак анахмоу, илакәхазарц икоуп.

Акупе ашә ацапха аркзамызт, авагон ирҕәгәаны
интагәтасцыпхьаза, ашә икәкәраа ицон-иаауан, иаатуан,
иакуан. Алиас акупе данталоз, ашә днахан иньидташәа
иаанижбит: изымдырзо апхәыс қәыпши иареи цъа-
ра ианеицыфнаха, ашә ацапха аркра дацәыпхашьеит.
Уажәшьта егьяумхәан, хар амамкәак еибадырт урт, Али-
асгьы ашә аркра иахәтаны ипхьазеит. Авагон аатагәтасны,
акупе ашә анааты, Ланба ашырхәа даагылан днеины,
ашә амаа кны, иртрысны иньидитан, игәыла пхәыс лахь
акәзамшәа, ҕааитит:

– Ацапха арктәуп, ххы тнакьоит.

– Иашәмыркуеи иахцырхагазар, – имырхьаазакәа
инаиаталкит Заира.

Алиас Ланба итыҕаҕ днеины даньнатәа, инащцацәангьы
илапш аалыдхалт апхәыс қәыпш. Агәкра зтаз, ахаара
зҕықәхәхәа иказ азә лакәын.

– Амедицина ақәҗиара дукәа амоуп, – ихәеит атыхәтәаны Ланба иеааитныцсахлашәа. – Иаҳаракгы ахи- рургия. Операція ссиркәа канатоит. Аха ирхышәхәауазеи, шәарт аҳақымцәа, ауаа кадды изго ачымазарақәа?

– Ауаа кадды изго хәа шәарт амца ацратцазангы ишәхәеите, – лгәы инатцасит аҳақым пцхәыс. – Хәра хтәылаҗы, егырт атәылақәа рааста, акырза еитцоуп ауаа рыцсра.

– Уи мап ацәыскуам, – дақәшахәтны ихы ааиртцысит Ланба. – Ус егыккалароуп. Сара сзыхцәажәо хәшәтәра змыхәо, ауаа зго ачымазарақәа роуп. Ианыххароуп урт! Шәышықәса иреитцаны азәгы дымцсыроуп хтәылаҗы!

– Хәшәтәра змыхәо хәа ицхьазан ашыз, – атак днахыц- цакит аҳақым пцхәыс. – Шәара шәхәашьала, ауаа кадды изгоз чмазаран. Уажәы уи ачымазара абаҗоу? Ашыз азә дагеит хәа ауаа ираҳар, ихарымцо аҗынза хнеихьеит. Хәышәтәра змыхәо хәа ишәыпцхьазо ачымазарақәа ире- иуахап акыба? Иашоуп, уи чмазара баапсуп, аха шәгәы иаанамгааит, ахы иақәитцоуп хәа. Мап, мап, убри ачымаза- рагь еиааиратә иҗоуп хмедицина. Иазгәататәуп акы: иар- бан чмазаразаалакгы аҗаргәгәаанза, ауааы илаҗезаанза аҳақым ибароуп. Ианаамтоу аҳақым иибаз ачымазара, хәышәтәхоит. Ицәыртц апрепарат җыцқәа. Қарт шәыкандаз, егьа шәгәы иахәарын аҳақымцәа рықәгыларакәа. Шәгәы иҗаз: дук хара имгакәа иара убри акыба ахатагы, ашыз еипш, ауаа ирҗәыблаахоит.

– Асоветтә медицина хәқәгәгыҗеит азоуп адца дуггы захто, – ихәеит Ланба. – Адца усгы идыруп: шәышықәса апцзаара!

– Инеихахар? – дпышәырччо днаиҗапшит Заира.

– Азамана! Шәкы рхыхь шаҗа шәзаццо, шаҗа шәаменегзо, – днахыхәмарт Ланба.

Ланба астал хэыцы икэгылаз арадио аархиеит. Агэакьхэа амузыка абжыы акупе иаафныфит. Иаразнак иааипнакьеит аимфалацэа реицэажэара.

Алиас Ланба амузыка датэнатэит, иханы дагеит зымфөа цыара. Ицсы заны, нотакгы иафмыжыуа дзырфуан, инацэкыаракэа ракэзар, дара рхала атыгэ-тыгэхэа астал хэыцы икэхэмаруан, амузыка атемп реакэыршэаны. Зны-зынлагыы изгэамтазакэа ихгы нарыциртыслон.

Ахақыым пхэыс лмашьхэылтц лытыргэаны дзырфуан.

Игэырпшаагаха, ирхэыцгаха, иццакы-ццакуа, хыхь ихало, зны итэаа-тэаауа, нас аеыртынчшэа, азиас ацэкэырпакэа реипш, еилатэа-еилатэо, игон апианино абжыы. Ссиршэа еикэшэон, ссиршэа еицтибагон. Ухы ашышыуан, угэы ашышыуан, уархэыцуан уи абжыы.

Ланба иааизцэырцитимфасны хараза ицахыаз хтыск. Абар аткы иатэа зшэу азгаб цэрышкэа, апианино дадтэаланы иалырхэоит. Лыварахьшэа дгыланы дзырфөуеит иара. Аткы иатэа зшэу, аклавишкэа лнацэакэа аарыфшыуа, лхы лышьтахьфа инхырнаашэа, иара днеифацшлоит лыблакэа разза. Еилатэоит апианино абжыы. Иццакы-ццакуа ихалоит, аанфасрак камтазо, ихалоит хыхь. Алиас ашышьыхэа инапы азгаб лыжэфа инаганы иныкэитцоит. Умшэан, умшэан, уа уаанымгылан ахэозшэа апианино абжыы итэаа-тэаауа данханагалаза, Алиас иааизымычхакэа, азгаб инапкэа аалыкэиршеит, лзамфөагы ацэаххэа днагэзит.

Амузыка инаркатцеит ари, итэаа-тэаауа, есаира хыхь ихало, уажэы арадио иалыфны игоз амузыка. Азгаб цэрышкэеи иареи рыбзиабара, абри амузыка абжыы еипш, иафымыз хыхь ахалара, азхара; ацэкэанзагы иназар каларын, иара арра дамгар, лара Акэа икахаз абомба дна-лаблы дымцар.

Амузыка анааихсыгы, Ланба ашырхэа дфөагылан, анеи-аира иеазикт, шыафэакэакгы ныкаитцашэа иуит, аха акупе атымтшэара ианилнамырша, днеин астал хэыцы днадгылт

Амҗар лахь ихы нарханы. Изнапык астал хэычы икэырҗэгэа икны, уи ала авагон аҗагэҗасра иеамто, егы инапы ива-ра иадцаны, уи дгылан, акьалантар еипш, дышшапаза асолдатҗеа раҗхьа дгыланы акоманда җаитцозшэа. Иблақеа цеицеиуан. Амцабз рыхьон. Афыцьбара эжэыз иеипш амузыка илсны дыҗан.

«Згэы еицхауа, зегь цэанырра җэгэала издызкыло азэ иоуп», – гэаныла иналхэеит Амҗар, ашьтахь лыбжыы налыргеит. – Даараза шэгэы иахэзаап Чаиковски и-«Баркаролла»?!

– Даараза! – интирҗеит Алиас.

– Сара бзиа избоит амузыка, – лхэеит ахақьым пхэыс. – Аха шэара... шэара шэахычмазаафхартэ аҗынза шэхи ашэҗозаап. Устҗэҗа ихэартам, шэгэи шэдақеи ирзеицеоуп.

Сгэи сдақеи шэартома, саҗхьа ахақьым даныкала, – днахыхэмаршэа ааиуит Ланба. Амузыка игэаланаршэаз азҗаб лтэы мырзакэа, иара амузыка ахатэ алацэажэарахь днеихеит. – Шаҗа итцаулоузеи, шаҗа игэырхытхытгоузеи Чаиковски имузыка! Сара «Баркаролла» саназызырфуа, ашьха ихало ауафы дызбо цыысшьоит. Абар акызгы ишьапы фаҗаиргылан дөеихоит. Дхалоит, дхалоит, еса-aira дхаракхо дөеиуеит. Уи итхуп ацэқэанза дназарц. Хымҗада, дагыназоит.

Ланба иажэахэара далашықкны дшафыз, изгэамтазакэа ахақьым пхэыс дылзааигэахэеит, изшьамхык-гы лцэартаҗэы ифадыгэҗалт. Убасқан иаалырҗканы иааилаөеилашьқьырит ахатцеи аҗхэыси.

Адстазаарафэы зны-зынла акы ушазхэыцуа, иҗалоит даеакы. Абраҗагы ус акэхоит: аҗхэыс кэыпш лгэы каршэны лиарта дылаианы ахатэ иажэақеа дшырзызырфуаз, иара ахатэ иакэзар, амузыкеи агэаларшэареи, аҗхэыс пшзеи дхыхны дышрымаз, адып-дыпқеа ашэ днасны, итрыхэцэаза лыбжыы налмыргеи амфапҗаф пхэыс:

– Аҗэа! Аҗэа! – хэа.

II

Аполиклиникахъ ател иаст ахақым дахтаһуп, дахзаашәышът хәа. Заира Амқар ачымазаф дахьынхоз аулица ахьзи аоны аномери ашәкәы ифанылцан, абгъаахәа лфыфалхеит.

Аулицақәа нхытәтәа-аахытәтәо, иаха излааигәо амфә ылхуа, иццакы-ццакуа ишнеиуаз ахақым дызтатәаз амашына, дук хара имгакәа, адыххәа ифадгылт ачымазаф дахьынхоз афны.

Заира Амқар дныфналеит тәка ишьтәкәыкәза иказ уада хәычык, иаразнакгы акәкы ффы иаалцәымығхартә еицш атаххәа лпынцә интәсит.

Итаацәа иманы абри ауада дыфнан Сақаниа Беслан, – Акәа ақалақь бахча кәтәфцәа руазәк, ичмазафхазгы иара иакәын.

Заира Амқар ачымазаф акгы змыхьзоз азә иеицш игәы кәтәауа, диахәаччо, ахачахаңахәа диацәәжәо, илырхәеит ахьаа ахьмаз, уи зыхкьаз. Нас ифытцра атермометр нытцалцан, инапы ахәда аанкыланы, лсаат дахәәпшуа, игәеисра лыпхьазеит. Ари ашьтахь ииартә дныкәлыртәан, ихәәпшра дфалагеит. Зны афонендоскоп ала дизызырфуан, зиы лыфнацәкьарак неидтцаны, атыгә-тыгәхәа игәшпы ибга ашшареи днарыс-рысуан.

Беслан ихәыцқәеи урт ран Нинеи, рыңсы заны изырфуан, иазыпшуан ахақым илхәарызеишь хәа. Асыс еицш зхахәқәа рхәырхәны зхы икәыз азғаб Саида, зегь реиңа ахақым пхәыс дылзааигәаны дгылан, лашьа хәычык инапы данкны. Агәыбжьанытәқәа фыңьа ран илывағәғәа илывагылан. Хәыцгы дугы рыбақәа траа, ахақым илыхәәпшуан, угәы иаанагарын убас рхәозшәа урт рыбақәа: «ди, бхаңхраа, абааңсы, хаб дахзыхьча».

Заира Амқар, ачымазаф ихәәпшра даналга, арецепт афрахәагь леазымккәа, лхы даафәхан блала иааимылде-

ит ауада ауразоуроу, ахэыцкэеи рани зцаарак рылтозшэа днарфеашит.

Ахақыым пхэыс баацсыла илгэампхеит абахчакацаа иуада. Уи адашма ишиашаз адгыл икэкацан. Атзамцкэа цэаакза икан. Атуан накэзан, ухы нацкакысуама ухэартэ, пенцыйр затэык иамаз, аарлахаа иарлашон. – 14–16 квадрат метр иреихамызт. Амацуртагы, азэ днеирггы дахьудукулашагы, ашьталартагы – зегь иара иалазар акэын. Абри ахацы цшра зманы иказ атымтшэара цэаакы ифнан ф-оык ауаапсыра. Ахэыцкэа рхафкэа цэыш-цэышза икан рызхара ахауа бзиа ахьырмоуаз азы. Ахэызхэызхэа еимхэон уажэы-уажэы.

– Хзыцэшэаша акгы ыкам, – атаацэа ргэы аалыргэгэеит Заира Амдар. Еидара дук зыбга иаакэафрыз иеицш, рыцсы ааишыргеит хэыцгы дуггы. – Ахьта илалеит ауп. Еигьуп ахэшэтэыртахь даагар, – имырхэаакэа инарабжьылгеит лара. Беслан агэатцэыхь шихьыз мырзакэа. – Уа иаха нап идахкылап. Даххэышэтэып лассы. Абри ауадаф аказаара даараза изеицэоуп. Иара иакэым, шэарггы ишэзеицэоуп. – Лыбжыы ааитылхит Амдар; атаацэа лыблакэа рыхго дшааиуаз, аб иаидлырхалт. – Кыр цуама абра шэыфноуижьтеи?

– Такэгы аатцуеит, – аарлахаа, уажэы-уажэы деимхэо, феаитит Беслан.

– Бжыы-шыкэса иреихауп, – инткааны атак ныкалцеит апшэма пхэыс Нина.

– Ашэкаы фны иалашэтцандаз акалакь совет ахь.

– Иалахцдахьеит ашэкагы, – лхэеит Нина.

– Иахырхэауазеи нас? – инакэырццакны дназцааит Амдар.

– Хакадыргэыгуеит, – лхэеит Нина.

Ахақыым пхэыс, азгаб хахэрхэы даалгэыдлыхэхаалан, лхы аалшьшьит.

– Ишэыртоит, ишэыртоит. Уажэы ирацэаны афны феыцкэа рыргылара иафуп. Ашкол бтами, бара атыпха?

Аргыларта контораф мазаныкгаф-машинисткас аус луан Нина. Уи мбатэзак лызтоз ак акэзамызт, аха лхатца дызхычехэартэ еипш икэмыз иуалафахэы ианацлалак, лара лцара хэычкэагы, егьаумхэан, афнота акы иааныцшуан. Атаацэа ду рзы мааткгы акыр иапсан.

Беслан итаацэа гэггэтажьмызт. Ауаа рылацш рхын. Ицон-иаауан. Досу илшоз ала ирыцхрауан.

‘Енак ауада лаке ашэхымс лшыапы нахылгеит ахақьым пхэыс Заира Амцар. Ахақьым пхэыс дацэшэон Нинеи лара лхэычкэеи чмазарак рызтысыр хэа. Ауада баацсы гэрэмгартас илымамыз: уи иахкьаны даеазэггы дычмазафхар камлоз. Хэылбыхашэа, атаацэа зеггы афны рыкэзаара иакэыршэаны ауп дышнеизггы. Ахэычза инаиркны, ран лкынза дрыхэацшит ахақьым. Лгэы лыртынчит: шэарта ыкэмызт уажэазы. Наф-нафгы ишгэггэталмыжышаз аалызбеит.

Сақаниаа руада, цаса ааста, иаха илашан. Амцар абырсаатк азы игэалтеит ценцьыр затэык змаз, уажэы ашьтахьала даеа ценцьыркгы фыц ишатаз.

– Афны шака илашо, шака мра фнацхо, убри акара агэабзиарагь иазеигьуп, – лхэеит ахақьымпхэыс етцакаараза ишэыз аценцьыр фыц дахэацшуа. – Уажэраанзаггы иамазар акэын абри афбатэи аценцьырггы.

– Иахзеифымкаакэа хааиуан, – лхы авба налтеит Нина. – Аквартира бзиа шэоуеит анырхэа, иахья-уатэы хэа уи хшазыцшыз, иацэынхеит, нап хзадымкылт, насггы атзамц уашэшэыроуп, аценцьыр атара калом хэа хархэахьан. Иара абыржэыгь ус икэзаарын, абзиара игымхааит Алиас Ланба хэа ацныр иакэымзар.

– Ишца, ишца? Алиас Ланба шэхэама? – днаткьашэа иаацьалшьеит Амцар.

– Ааи, Алиас Ланба. Дыжэдыруама? Фыц ар рахьнтэ да- аит. Назаазак. Зуафрахьы инеихьоу азэы.

– Дыздыруеит. Дыздыруеит. Аха, уи абраќа...

– Уаха зтахым уаѡуп! – ахаќым пќхэыс лажэа ахэаха лымтаќэа дналагеит Нина. – Сыпшэма ахэшэтэыртахь дшыргаз анысхэа, иара убри аеныцэќба аѡны дааит, ибеит схэыцќэеи сареи хшыќаз. Шэара шэеипш, убригы игэы иамышэагэшьеит хуада. Адырѡаеныцэќба ѡыќба аусуцэа ааиган, идирќатцеит абри апенќыыргы. Атзамц уашэшэыратэќбангы иќамзаап...

– Еиуарак шэыбжыазар акэхап?

– Мап, еиуарак хэа акгы хабжам. Харгыларта контораѡ аматцур далагеит, цыарак аус еицаауеит ауп.

– А-а-а, ус аума? Нас, нас?

Нина, лќэардэ днахан, Амќар дналзааигэаны дналыдтэалт. Зызбахэ цэырылгаз ахатца, ахаќым пќхэыс интересс дышлымаз анеилылкаа, лара дызлалдыруаз ала лацэажэара дѡалагеит.

– Уаха зтахым уаѡуп! Лахфыхк, зегы дрыќэшэѡ, дырнаало дыќоуп. Амацур далаларц хара хфы данааи, харгыларта аконтора аначальник абриоуп хэа рапхыза иааидигалаз аус, жэакгы ахымхэаакэа, даќэшахатхеит. Аулафахэы азтаарахь ианиас еиќэымшэашэа-еилибамкашэа иќалеит. – Нина ахаќым пќхэыс даалќапшын, лхы-лфы аалхаччеит. Амќар иаацалшьеит: закэызеи мшэан, ари дзеигэыргыѡ, уи ауаѡ дихычехэѡ дшааиуаз, абар-абар азы далтоите?

– Еилибамкааит, – дцэажэон абахчаќатцаѡ ипќхэыс. – Аконтора аначальник абри аус абриаќара ауалафахэы амоуп хэа анихэа, егы имахазошэа ќаитцеит.

– Избан? Иќэынишьану? – иаалзымычхаит Заира.

– Мап, мап! – дааццакы-ццакит Нина. – Убас игэы иа-анамгеи хначальникгы. Егы зынза даќаызаарын игэы итаз. Ауалафахэы азыхатцхатцара зынзаскгы имазамкэа, ихэеит уи проблемам хэа. Ихэеит апенсиа шиоуаз, нас

шаҕагы иоуаз. Апенсия хәа ма мбатәык иоуандаз. Даеазә иакәзар, ахәхәтәтра даламгоз.

Ланба аус иуеит аргыларта аконторае анцьныр ргылафыс. Уаха зтахым уафуп!

Нина Сақаниа итегы дихцәажәеит Ланба. Априказқәа зкыпцхуаз, досу ихәфсахья аазырцшуаз адокәыментқәа знапы ианыз амазаныҕәгаф-амашинистка, илдыруан Ланба ифнудҕатәи ихатә цсҕазаашьягы. Лгәы иамуит ацхәыс дышимамыз атәгы иара убраҕа илымхәар.

Ахақым цхәыс ацыхәтәантәи Нина лажәақәа лмахазазшәа луит, аха лгәы арахәыцқәа аадырцысит.

Фымш-хымш рышьтахь, Ланбеи Нинеи аргыларта конторае ишеицәажәоз, Нина Амҕар лызбахә аацәырылгеит. Илхәеит уи зуафышья ҕаимату хақым бзиақ шлакәу, лхәыцқәеи лареи игәцаракны дшырхылапшуа. Абахчаҕатцаф ицхәыс абраҕагы аиаша дафсны дзымцеит, лгәы иамуит илымхәар: Заира макьяна хатца дшымцац атәи.

Ашьшьыхәа иаатцыс-цысит анцьныр ргылафгы игәы арахәыцқәа.

III

Ақәа ақалақь иалсуа азиас Басла унырны, амрагыларахь акыр уанынаскыалақь, Қартҕа игоу амфәду уаныланы, уар-марахь иубартәоуп аки-аки еипшны, амшын ахь рхы рханы, еиваҕта еивагылоу афны шкәакәақәа. Акык-фбак рыда урт зегы ишаанара иҕацоуп, ауаагы рыфналахьеит. Дара убарт иҕаттам хәа иҕоугы, егырт зегы реипш, ишьтызза, ишкәакәа-шкәакәаза уахынаргәыдыпшыло, иҕацоу фнқәоуп ааугәахәуеит. Мбатәзак рыгым, афнудҕатәи ус ссамыссақәак роуп. Иаарласны ацьцьахәа ауаа рыфналашт убартгы.

Ғнак иҕаттам афнқәа руак ашта дынталт Алиас Ланба. Ғыц аусура иалагаз анцьныр инапы ианын убри афны, уалс идын далганы аексплуатацияхь рытара.

Аңыныр-ргылаѳ ашта дагынталеит, илапш аалықә-
шәеит аоны аңха игылаз ахақым-пхәыс Заира Ампар.

Ланба игәы аахытхытит, ихааза цәаныррак ааизцәыр-
цын, иоуразоуроу дааимнадеит. Шака деиҫкааузеи, деина-
алоузеи Заира!

Уахык зны адәығбаҫ данибазгы иғәеимтеи уи пхәыс
пшзак шлакәыз, уажәы, амырхәага лықәцча дахыгылаз, уи
иахагы илыртабыргуан лара. Илшәын бахт-бахт иакәыпсаз
атқы, ачлап еипш лзара иташәо, лгәыпхәқәа ттәаа-ттәааза,
итәкаца. Лхы хтын, лхахәы жәпа еиқәатцәа-самсалза,
ирқяқяаны лхы ашьтахь иадын. Қитаитәи ахаргы қапшь
ахылхагылаз, лхы-лҫы, ашәәпшь еипш, еилыбзаауан.

Ланба ашаца-шацахәа шыаҫа тбаала Ампар лахь
иҫанынеиха, ларгы, илгәыцхәыз азә иакәызшәа,
дааиеигәырғашәа днечиылан, инапы аамылхит.

– Аҫыза, Ампар, абра шәаазгазеи шәара? – дналазцааит
Ланба, ахақым-пхәыс лнапы шикыц икны.

– Аҫыза, Ланба, абра шәаазгазеи шәара? – дыхәмаруа,
Ланба изцаара ирхынхәны, инаган иара инаилтеит Заира.

Ланба, ашырхәа инапы неитихын, ивагылаз аоны
инақәикит:

– Абри аобиект саанагеит сара. Аҫья фронт, аҫья фронт!
Баша ишьтахамтцеит хабҫар: шыта харгылаѳцәоуп хара.

– Ус аума? Сеигәырғоит, сеигәырғоит гәык-псык ала.
Ишәыдысныхәалоит! – Заира, лнапы аамхны, убри аоны
инақәлырххан, лыбжы неитакны, азажәра натцашәа,
аха уи цасхәа ишыкатцо мҫашьо, инацылцеит. – Саргы
абри аобиект саанагеит. Ишыжәбо еипш, аус хамоуп
хартҫгы. – Ашьтахь, Ланба днечиҫапшын, илзымчхакәа
днамхаччеит. – Абри аоны аҫны аквартира соурц сыҫоуп.
Избарц сааит.

– О-о-о, ишәыдысныхәалоит! Ишәыдысныхәалоит!
Шәаала нас иабап. Ихалшо акы агхархарым.

Ланба, ахақым-пұхыс лмахээр аанкыланы, диманы аоны иныналт.

Аоны иагәылганы атыхәтәантәи аетаж ақынза инаган амардуан. Алиаси Заиреи убри инафалт. Ацәыцә, атәақьа-мақьа, ағәхсақәеи асақәақәеи ухәару ана-ара иқәыпсан амардуан, убри ақынтә Алиас, Заира цәра акы дахқьашар хәа дацәшәо, агәеанызаара гәгәа иманы, лнапы дацагыланы, ашьшьыхәа хыхь дхеигалон. Асақәа-мақәақәа данривигоз, иааидыгәгәалон дара, убаскан, лмахээр нтарсны изкыз инапгы, анацәкьарақәа рқәартәра лгәыпұхәы инадкыслон.

Ахқатәи аетаж ақны ианнеи, Амқар лнапы нақәлырххеит лквартира, иагыныналәит ашыцәгы.

Аонуцқа аусуцәа аус руан: цюуки иршәуан арқхага арадиаторқәеи азы назгоз атрубақәеи, даеацюуокых афымца-лашара еикәдыршәон.

Аквартира иаман х-уадак, урт рнафс аматцурта, аеыкәабарта, асоф – уафы иааитаххашаз, ддәылымтцзакәа дзырманшәалахашаз зегы. Ауадақәа тбаатыцәза, амра рыфнацқон, амшын еитцәкақараза агәы ихыпшылон, уаантәи ақша кәанда игәыкацагаха ирыфнашәшәон.

– Даараза иквартира бзиоуп! – иааирехәеит Алиас. – Сгәы иалоуп сәбабаа мацны иахьаду. Истахын абри аоны ашьапы анырк инаркны, аус адызулозар.

– Сгәанала аоны ашьапкра атқыс хараза еигьу усуп шәара ишәзынхаз, – лхәеит Заира. – Иргыланы алгара, хәыци дуи еибаргәыргьо ишыфнало ахәапшра.

Ланба ихы-иқы ааихылашеит:

– Апоезиа ататцаны шәцәажәоит...

Ауадақәа рызхара ирыфнапшит урт. Ланба акыргы илыдицалт ахақым-пұхыс издыруада цәра лгәы еихьызьшыша акы лбазар хәа, илирбеит уафы иахьеишикашаз тыпкгы, илқаххар, аусуцәа налаиргон

ауп, аха мап лхэеит Амқар: зегь рыла лгэы иахэашаз квартиран уи.

Аңьныр-аргылаџ егырт аквартирақәагы гәеиҥеит, уснагзатәқәас иҥаз зегьы жәаџы рхы иирбеит, нас ахақьым-пхәыси иареи, ашоссе амқыншәа ҥыра инеины иаатгылт, машынак иазыпшуа. Урт ақалакь амраташәарахьтәи аган ахь еиццон, ахақьым – лыџныҥа, аргылаџ, – даҥа аргыларта объектк ахь.

Ланба аабыкыашәа иахахьан игәы иахэашаз акы. Иахьа, ахақьым пхәыс дшааибазтәҥьа, иааигәалашәеит уи, аха ахәаха имоукәа дааиуан, Амқар раҥхьа зхы лкыз – аквартира ус, даҥыџлан еиҥеиҥьарц иҥахымкәа. Уажәы иаацәыригеит уи, иаацәыригеит иналырҥыашәа, иаразнак Амқар лгәылҥанзамкәа.

– Аус ду шәеазышәкит, аус ду! – ихәеит уи дшашьыцыз еиҥш инҥахтәа-ҥахтәаны, иажәақәа дрықәҥәҥәо. – Гәыкала ишәеиҥьасшьоит ақәҥиара дуқәагы! – Ахақьым пхәыс азнаказы даалакьакит иажәа хырхартас иеиҥозишь хәа дазхәыцуа, аха Ланба иара убратәҥьа иаацәыригеит игәҥакы. – Баша шәыҥамызт Қарт ахақьымцәа реизараҥны: апроблема ду ықәшәыргылазаап. Гәахәас иҥатцаны саҥхьеит ажурнал аҥны «Аҥсуа иџынџықәра» хәа хыс измаз шәықәгылара. Кыр зтцазкуа аџра шәаҥызаап.

– А-а-а, Қарттәи ахақьымцәа реизара аума шәызлацәажәо? – лыблақәа аалхаччеит ахақьым пхәыс. – Акы ҥахтәошәа хәҥуп. Иаабап хәхьнанаго.

– Аинтерес ду ататцаны шәалацәажәеит, – иаалыдирехәалеит Алиас. – Ишышәхәаз еиҥш, ақәра ду змоу ауаа Аҥсны иаха ирацәоуп, даҥа ҥыра ааста?

– Ус ауп, – лхәеит Амқар, – ақәра ду змоу аҥахмадцәа, Аҥсны еиҥш даҥа тәылак аҥны иубашам. Хәра ақәра ду анаххәо, 80–100 шықәса зхытцау ауаа ракәзам хгәы иҥоу, урт шамахамзар, иахьабалакь иуҥылоит. Кыр зхытцау хәа

ҳара иаҳақҳязо уи 100–150 шықәса ирыбжьанакыз роуп, иахҳәап, Цәеиба Селма 113 шықәса, Ажьиба Л. 114 шықәса, Аршба Шәлиман 122 шықәса, Бжьаниа Шҳангьери 148 шықәса убас егьыртгьы. Киут Хапара нормас иҝоу зегьы днархыәхәеит – 154 шықәса нитцит. Иҝам ус даҝа ҝара, исыздырам: абар шыта фбаҝа шықәса тцеит абри азцаара сеазтәылхны аус адызулоижьтеи.

Ланба конкретлагь инықәиргылт азцаара:

– Шәара шәтәала ҳаҝаҳмадцәа антца ду зрымоу Аҝсны аҳауа ахьыбзиоу иахҝьаны ҳәа акәзам, насгьы уи шытрала ирыцааиуам?

– Мап, мап, – лхы аалҝьеит аҳақьым пҝәыс – Антца ду зыхҝьо афакторқәа зегьы еилаҳқаахьеит ҳәа ҳара усгьы иахҳәом, уи маҝьана аус ду зыдулатәу проблемоуп, аха, иаадырхьо агәра шаҳнарго ала, уи Аҝсны аҳауа бзиа иахҝьом, шытралагь иаауам. Швейцариатәыла аҳауа Аҝсны аҳауа атҝысгьы еиғьымзар еицәазам, аха уаҝа ҝ-миллионки аашә-нызқьыки ауааҝсыра ахьықәнхо, хьы затҝык роуп ақәра ду змоу. Аҝсны пшьышә-нызқьык рахьынтә х-нызқьык егьаарыгымхо ақәра ду змоу ауаа ҳамоуп. Ашьтра атәы усоуп... И. И. Мечников иҳәеит ақәра ду шытрала иаауам ҳәа, уи зыхҝьо аҝстазара аҝарақәа роуп ҳәа. Ҥара имҝапаагаз аҝышәарақәа иаадырҝшит агәабзиареи антца дуи рфакторқәак. Урт афакторқәа, Мечниковгьы ишихәаз ала, ауааҝсы иҝстазаара азырҳара – медицинатә биологиатә проблема мацарангьы иҝам, уи зегь раҝьаза исоциалтә проблемоуп. Ақәра ду антцазы иаҝахуп аҳәынтқарратә шықәгылашья бзиа, ауаа реиҝаратәра, ахақәитра, угәы ацҝыхәо аус аура. Ауааҝы, иқәрахь днеиуа даналагалакь, имазароуп фатәыс иааиҝаху, игәы ззыхәо зегьы, аҝаҝын аҳара каижьроуп, даҝәцроуп аҝыжәра – абарт зегьы ирылаҝоуп кыр зхытцун ҳәа иҳамоу ҳаҝаҳмадцәа зегьы. Урт ирымазароуп еиқәаҳақьязаз зегь раҝьа инаргы-

ланы, – Ампар лнапы неитдылхын, еивагга игылаз аонқәа иархылгеит: – Абас икоу аоны шкәакәәкәа...

– Хымпада, ихамазароуп аоны бзиақәа, – Ланба ашырхәа днеитатцын, ахақьым пхәыс дылзааигәаны даатгылт, икылкааны лыблақәа дырхыпшыло. – Хара акоммунизм харгылоит. Изакаэзеи акоммунизм?.. – Уи – ажәларқәа бзиарас ирымақәоу зеггы реизгароуп, реицтароуп. Хара хажәлар – хәычуп, аха акыр зхызгахьоу жәларуп. Урт ртоурых мөафәы иаадырпшит ауафәытәыөса ақәра ду ницырц шилшо. Гәыргәа думи хара хзы абри еипш алагала ахьалахтәо акоммунизм. Мшәан, акоммунизм аан ауаа ақәра антәра ду ртахымхо!

Икахәхәа-кахәхәа игылаз акипарискәа иаарывтцит, дара акипарискәа реицш, еитәкакараза иказ автобус, аангылартафәы инеины, ашьшыыхәа иаагылт.

Ланбеи Амқари автобус инталан рфәыдархеит. Ақалақь абжеихара анеифырша, урт еигьаршьеит иаанхаз амөа шыапыла иахысыр: ауаа рацәафәын автобус афәы, насггы уақа даара ишоуран.

Аргылафи ахақьым пхәыси амшын иаваршәны инеиуан. Асқьала дуафәапхьашәа уртөалахит ауаа рзыблара: нак-аак асқьала иадгылан ағбақәа өба, урт иааргаз ахәаанырцәтәи атуристцәа рацәаөзан, ақәаи дарей ацьцыхәа еилан абульвар ақны. Бызшәа хкыс хәа иумахауааз уақа! Ааи, Ақсны ахьз иахьабалакь инаөт. Атәыла харазақәа рахьынтәггы асасцәа азауеит уажәшьта...

Октиабртәи аулицафәы ианнеи, Алиас Заира даамөахиган, диманы днадгылт ааигәа иара убри аулицафәы зқатцара иафәыз фын дуззак. Аргылаөцәа иаразнак днартәыртәит Ланба, дызцыз ақхәыс дихаштуама ухәаратәы, ихшыө рзышьтны драцәажәон иарггы, цытрак ашьтахь ауп урт данрирдырггы Амқар.

– Ижәбома, ари цшьбанггы еихагылоуп! – ихәеит Алиас. Аон ду, дшазгәдуу ахақьым пхәыс илырбауа, нас

аргылаџцэа рахьынтэ арҕыск ижџахыр инапы нықэйтцит.
– Ари шьарда џны зыргылахьоу азэ иоуп. Дҕазоуп.

– Даара ибзиами, – лгэы иахэеит Амҕар. – Иахьатэи
хаамтазы аџнқэа рыргылара аус хада хэа ипхьазоу усми.
– Алиас иахь дынхьаџшит лара. – Аҕенџьырқэа тбаауп, ила-
шоуп. Объект бзиа ззышэҕэаша шэымоуп абраҕагы.

– Ари аобъект сзалашэырхэзеи! Сара истэзам, –
ааҕиркьеит Ланба. – Ари этэу... – инапы наиқэирххеит аҕаза
хэа ззиэхэоз арҕыс.

Алиаси Заиреи хынхэны излааз амџала ицон.

«Зымџа сымџахганы исирбеит џоуuky идыргы-
лоз аџнгы, – лгэы инҕылхэааит Амҕар, анаџс лыбжыы
ааҕылгеит. – Абри аобъектгы шэара ишэтэызар мап
аџэышэкуамызт. Ус ами?

– Хымҕада! – аҕэаха лымтакаэа, иааҕиркьеит Алиас.

– Объектқэа маҕны ишэымоума?

– Даҕезэ изы имаҕымзар калап, аха сара сзы...

– Ыы-ы, шэара шэзакэызеи? – иаалџэымҕхеит Амҕар, зе-
гы иреиҕьу азэ иакэны ихы ипхьазозаап хэа аалгэахэны.

– Сара иҕегь объектқэа раџэаны изоуша среиуоуп, –
ашьшьыхэа инлаҕеикит Ланба.

– Избан шэымхэои? – иаалзымычхэзеит Заира.

– Уи уалс исыдуп, – ихэеит иара.

– Иарбан уалс ишэыду, – зегь реиҕьхароу? – иаалыр-
мчит Амҕар.

Урт неиуан гаҕала, амшын иалаҕатцоу ахахэтэ
тзамц ду иаваланы. Ланба иаалыркьаны ишьаҕақэа
ааирмаҕын, аҕакьым пхэыс блала дааимидеит, уажэада
димбазацызшэа.

– Сышэзеилымкаазаап, – ихэеит уи ибжыы ныпсахшэа.

– Зегьы шэеиҕьхара акэым, уи мамзар иазхэыцуахэа
дыҕоума, истаху акызатџык ауп: сшэаҕараны шэывагылара.

– Шэаҕараны шэхавагыламкэа... Мап, шэысзеи-
лымкаатџьозар хэа сшэоит, – леааплырҕкэҕеит Амҕар.

– Ааи, ааи, сшәакараны шәывагылара! – игәтакты наигзон Ланба. – Шәара иаапымкзакәа аус жәуеит, ажәлар рцстазаара иазеиғхаша шәыцшаауеит, ацсадгьыл аршәткакачлара шәхы-шәгәы, шәылшарақәа зегьы азкны. Сара, – еилыхха, еснагь ахаара зәахәхәы иказ Ланба иxy-ифы, иаразнак аәаарцәгьеит, иныцлашьцеит илакта. – Сара? Сара зеижә шықәса аррафьы исыцәцеит. Зежә шықәса рыла зегь шәеиха схьысханы сыкоуп. Сара сырфьын адотқәа, адзотқәа, аблиндажқәа. Истахым ус аказаара! Истахым! Суал насыгзароуп – ацсадгьыл иасымтацкәа икоу астароуп. Иастароуп аамтакьафла. Уи иаанаго уи ауп: аргылаф казахәа ишәсырбаз, нормас имазар, ус ххәап, обиектқәа хца, сара исымазароуп фба, бжьба.

– Закәзеи хәа сыкан... ус зышәхәозеи? – лгәы иныцаххит Амдар. – Зеижә шықәса шәнапқәа еиқәыцсаны шәтәазма, ацсадгьыл аус акәмыз шәызфьыз, ишәмыхьчоз?

– Ааи, ацсадгьыл сыхьчон, аха, сгәы иалоу, ус изыкалазарыз хәоуп.

– Ишцааурыз нас, ус хәқәшәагәышьеит, – днахыуазырааит ахақьым цхәыс. – Акапиталист тәылақәа хәқәшаны хрыбжьарккы харкын, насгьы иҳажәымлеи, иахмабашы.

– Аибашьра атәы шәаналацәажәах, еитасхәоит: изыкалазарыз уи аибашьра, миллионфьыла ауаа рыцсы иацзырхаз? Ирыхьзеи ажәларқәа, шыкатаәарада еифьысыр камлоз? Иҳахьзеи иара хара ххатагьы? Ақәылаф дхәқәымлартә еицш изахзымзбазеи? – Ланба ахақьым цхәыс дналфәацшит, аха ацәажәаха лымтакәа, изцаатәы атак иара днахыццакит. – Дыкан адиктатор-атиран. Атәыла зегь шахала ицахны икын. Иааифагылоз кьыт рыхирцуамызт, инирцәон. Иара ихәатәы затәык акәын икалоз. Ара абзиара ххәааит, адиктаторразы иара хара хтәгьы убри Гитлер дитамхозар каларын. Адиктаторцәа абзиара рхылфиаахьазма – икадыршит ашьа.

АҳақымпқхэысубриаамтазыЛанбаинеигәалалыршәеит:
– Дәығбала хәнеицаауаз шәара ишәхәеит ахәынтқаррақәа реиҳабырақәа ацәгъарахь еихар, ирана- хом хәа, ажәларқәа рҕагылоит хәа. Ацәа баа иаххәааны жәапқакгы налашәтцеит.

– Рыцхарас иҕалаз акызатцәык ауп, – ихәеит Ланба. – Ажәларқәа ирхамыштыша арыцхара ду: ацәа баа ианаамтаз ирызкамыжыит.

Ланба папироск аацәыриган, амца наиркит, нас иварахьшәа дахьынхәапшыз, пытраамтак илапш аарыд- халт зганқәа асқала иадцаны игылаз ағбақәа.

«Трансильвания» – днапхәеит ацыхәтәаны ҕбакы ахыз. – Ари арумынцәа иртәуп. Иавагылоу – уи ахызгы днапхәеит – «Гермес», абырзенцәа иртәуп. Аабыкшәагь иҕамыз, мшәан, афранцызцәа рыҕбагы. Хара хтәқәагы убас имцалои уахь, дара рышқа. Аилахәаахәтра, кәльтурала аиҕаара, агәреибагара уажәы ишхамоу еипш зеижә шықәса рапхәагы ихаманы хәказар, хабанеихызь шьта. Хабанеихызь!.. Есышықәса ҕнык-ҕнык ада смыргылозар- гы, шьта зеижә ҕны сыргылахьазаарын саргы, – Ланба ирцаулань даақәыпсычхәит, акы иҕәицарц итахызшәа, инапгы ажыжәхәа зымәа инейҕбан, инацитцеит иаха длахҕышшәа, ишьаҕақәа лассы-лассы еихго. – Ицаз цеит. Иатахым агәаларшәара. Иҕоу – аус ҕыцқәа рырҕиароуп.. Хшыҕзышьтра захташа шақа иахзырласуа, шақа ирацәаны...

– Аҕын ҕыцқәа шахзыргыло ауп... – инаималдеит Заира.

Армарахьтәи аган аҕы ахьарчхәа аҕәара инаҕаәтәон ажәван апшшәахәы змаз амшын. Рыхқәа аарлахәа иаалыхәхәо, изсо ихын уи азәырҕы. Аҕәараҕы еилааҕыруа еилан ауаа. Цьоукы, рыгәқәа амра апхарра иаҕаны, рҕеитцых ишьтан, цьоукы тәан, цьоукы гылан. Ғыц иааз ҕашьомызт: рцәеи-ржы ашәаза еипш ишкәакәан, пытк зхытхьаз,

амра иаќәиан, играцкәынза иќан, егырт, амра иалоу зе-
гы алызххъаз, алахәақәа реипш еиқәатәахахъан. Ауаа
рацәащын, иќалап аќәара иқәжъыз ахахәқәа ратцкысыгы
рхыцхъазара еихазтгы.

Арғыраһытәи аган – еиужны инашытыз дгыл каршәран.
Ана-ара иубартан икахәхәа-кахәхәа акипарисқәа, Ұ-хкыкны
иќаз олеандрқәа – ишкәакәаны ишәтуази иќацшыны
ишәтуази, змахәтақәа хыргәйдны еивагылаз акамфортә
дапақәа, ихачача-хачачаза зыцшандагақәа ртыстысуа
игылаз апальмақәа. Аклумбқәеи агазонқәеи рќны ишәтуан
полеантәи агәил, гортензия, георгин, канна қацшы.

Ари Ұыц нап здыркыз бахчан. Амшын иаваршәны
иган улацш ахынзаназозынза. Ащадатәи иара аган аќны
ирацәазан, аќызқәа реипш зыхәдақәа тхәаны ащн Ұыцқәа
ирхагылаз, аидарашытыхга кранқәа.

Алиаси Заиреи, амщә ду ианыланы ишнеиуаз, ахыгәхәа
инлыдгылт зхәыцқәа зманы игылаз Нина. Абахчақатцащ,
ипцхәыс амщә аҰықәан лхәыцқәеи лареи еихыыс-еицысуа
ириашан идыргыларц иаҰын итыщрырц акгы згымкәа
ихынаахъаз кипариск. Аргылащи ахақым цхәыси,
абҰаахәа урт инрыцхраан, акипарис аариашан инадыргы-
лт, ашыатагы анышә надцсаланы инаваркәахаит.

– Амшын хталарц хшаауаз иаабан, хзащымсит, – лхәеит
Нина. – Иаргы абрахь цъара дыкоуп, аха имбацзаап.

– Асолдат иеипш зҰыриашаны агыла иашыцылахъоу
акипарис, ахынаара мамзаргы иатәазма! – днаыхәмарт
Ланба.

– Ачымазащ ацхыраара ицоуп. Шыта дшәартам. – Лара
лтәала днахцәажәеит Амцаргы.

Цытраамтак еицәажәо еидгылан урт. Заира ашкол
итаз ахәыцқәа сынтәа шәклассқәа шәышцархытци хәа
данразцаа, азҰаб хәхәрхәы Саида лахәшыа лызгы лара
лызгы дазцагыаха атак ныќалтеит:

– Ари пшыба рахь дцеит, сара – хэба рахь. Хыыцагы хэба-хэбақаа хамоуп.

Егырт аитцацаа ашыца ипхашыны ран илывагэгэа игылан; ишпалыташыцуаз рахэша еихабы: жэакгы дафамхазакэа, излазцаауаз зегы ртак калымтцеи.

Ус Беслан Сақаниагы дааин даарыдгылт. Ари абахча – иусурта тыдын иара изы. Ашыжь инаркны аусуцаа иманы дытан убрака, ациаакэа ахэшатэ емульсиа рыкэыртэон.

– Шэбахча ыц аинтэылара иафуп, есаaira иазхауеит, – иназгэалтеит ахақым пхэыс.

Ауаф абаа, ззамқақаа таханы иказ, зыблақэа тбаа-тбааза ихтны изхаччоз Беслан Сақаниа, ихы-иы ааихаччеит, ихбыкны ихагылаз ичаз хылпа иахагы иаairнаait.

– Ашэацыцаа ауаы ипстазара дырпшзоит, – ихэеит уи, нас инакэыргэгэангы инацитцеит. – Хэбахча Амшын Еикэа апшахаакны икоу абахчақэа зегы иреигхоит.

– Ус анакэха, ибзиами! – дааигэыргэеит Ланба. – Акурорттэ қалакь Акэа иагықэнагоит уи еипш икоу абахча аиурацы.

– Шэышпакоу шэгэабзиара? Ахэышэтэырта шэтыцижытеи шэсымбацт? – абахчақатцаф днаиазтцаait Заира.

– Даара шэсыцхраait. Итбуп! – ахақым пхэыс дналымтахырхэан, Беслан ибахча атэы деитаналагеит: – Акэа усгы бахчала ишычоуп, аха уажэ нап злақкыз абахча – зегы иреигхароуп. – Инапы неитыхны ибахча инақairрхеит. – Абри иатцанакуеит 50 геқтар адгыл, 70 декоративтэ цла хкы еитаххахеит. Макьана хабакоу, уажэоуп аус гэгэа захьзу ханалаго.

– Аквартира ыц азы ишэархэахэоузеи? – деитанаиазтцаait Ампар, лнапкэа Саидеи уи илыштанеиуаз лахэшыеи рыжэахыркэа ирықэцаны, илгэыдрыгэгэало.

– Ашәапыцьаң уақы иңстазара дырңшзоит, – иара итәы дағын абаҳчақатқә. – Абрақа итегь ирацәазаны еиҥаҳхароуп атла цшзақәа: стеркулиа, криптоме-риа, пирамидалтә кипарискәа, иапониятәи магнолиа, ачамхақәа...

– Еи, уара, стеркулиа! – иналзымчхакәа днечирыхагахейт иңхәыс. – Аквартира атәы иуазцаауейт, уара атла хкқәа еикәуцхьазоит. – Нина аҳақьым цхәыс дналзааигәахан инлалхәеит. – Акгыы ыкам, ди. – Хшақәдыргәгыц еиңш хакәдыргәгуейт ауп. Рыгәра згом шыта.

– Егьа ремонт азузаргыы, ахәыцқәа уманы узыфналаша квартирам уи, – дназгәааны иблақәагыы ааирцәгьейт Ланба.

– Квартирагы хауп, – Беслан иңхәыс лахь инапы нейкьейт, уи аус абра изхәатәузеи хәа аанарго. – Абри адәы ауразоуроу еинтәыланы еитцәкақараза ибаҳча духоит, абарт нап здыркыз аөн ғыцқәа икәаш-кәашза рыхқәа нылыхәхәо. Абрақа егьаф сасцәа хзаалап! Ари абаҳча ирейгыу цшшартә тыңхоит. Агәала змоу ауақы дааины дныцаларгыы, игәала иханарштәу икалоит. – Абаҳчақатқә ириашан идыргылаз акипарис азмахәтак инапы нахьишь-фахьишьит уи иахьыз ахаирштырц иҥахны, игәы ижжьозшәа, нас Ланбеи Амқари днарҥаңшын длахҥыхза еитәнеихәахт. – Ашәапыцьаң уақы иңстазара дырңшзоит.

Абрақа инеиңырцит урт. Нина лхәыцқәа лыманы ауаа ахьейлаҥыуаз амшын ақәара днықәлейт. Сақаниа Беслан ичаз хылда хбыкьза, игәтыхақәа зегьы ирейхаз – ицлақәа иеынарзикит: аусуцәеи иарей ахәшә рықәтәара иналагеит. Алиас Ланба, аҳақьым цхәыс даҥа пытқ даанаскьейган, ишьтахька даахынхәны, иҥыфөихеит рыхәдақәа тхәаны акранқәа ахьейлагылаз ашқа ихы рханы. Уақа иқан иара иитәыз объекткгыы.

IV

– Ишца? Ишәхәаз сзеилымкааит. Еиҫа шышәхәара, – ихәеит Аҕәа ақалақь совет анхарҫа ҫнқәа рыҕәша аначальник Оҫар Оҫар-иҫа икабинет азкәакык аҫы иқәагылаз истол имашьхәылтқәа нықәырғәғә, иҫнапык рыла изамҫақәа неимлагәа икны. – Еиҫа шышәхәара!

Оҫар Оҫар-иҫа хәа акәын аҕәаа дшырдыруз абри ахатца. Ихьзи иаб ихьзи ахьеихаршалаз аҕынтә, урт неидкыланы ирхәон зегьы, ижәла мхәазакәа.

– Сара исоураны иҕоу аквартира ҫыц... – ашьшьыхәа деиҫаналагеит аначальник иҫаҫхьашәа аҕәардә иқәтәаз ахақьым пхәыс Заира Амҫар...

– Х-уадак змоу аквартира? – дналпыҫлеит Оҫар Оҫар-иҫа.

– Ааи, х-уадак змоу...

– Ҫынҫажәеи жәаф квадрат метр зымехаку? Абалкон тбаа амшын ахь ирханы, изҫаҕаҫоу? – днахыццакзеит аҫнқәа рыҕәша аначальник.

– Ааи, ус ауп, ус. Убри аквартира...

– Мап ацәышәкырцу нас? – изымычхакәа дныҫныҕааит Оҫар Оҫар-иҫа, инапқәагы иара итәзамшәа, изамҫақәа инрымҫрны, абық-сықхәа истол инықәхаит. – Мап ацәышәкырцу? Мап ацәышәкырцу убри аквартира?

– Убас иахәҫаны исыпхьазоит, – тынч иниаҫалкиҫ ахақьым пхәыс. – Сани, сахәшьеи, сареи хзыҫноу аквартира, бзиазақ акәымзаргы, макьаназы халазартә иҕоуп. Ишәымдыруеи абахчаҕаҫаҫ ихәыцқәа иманы дзыҫноу зеиҫшроу? Сақаниа Беслан убри аквартира дахҕьаны ауп дшычмазаҫхаз. Ичмазцәахар ҕалоит ихәыцқәагы. Убри аҕнытә мап ацәыскуеит аквартира ҫыц, истахуп уи Сақаниа Беслан имазарц.

– Хьахәхьачарада убас ишәызбану? – уаха ишҕьеишьәша изымдыруа деиҫаналазцааит Оҫар Оҫар-иҫа.

– Убас исызбеит, – ахақым пхәыс дшагылан, лордер аацәырганы, аначальник истол инаганы иныкәылтцеит. – Ари аусаф хьахәхьачара шпакалои мамзаргы. Аквартира сара сатцкыс Беслан итаацәа иаха иазгәакуеит, иагырмазароуп.

Акоридор ағи адкыларта уадағи ауаа рацәафны еилыхо еилан, досу иочеред дазыпшын аонкәа рыкәша аначальник иахь анеиразы.

Ахақым пхәыс дшындәылтцызтәкьа, инлышьтарххны акабинет дныфналеит даеазәы. Дагьымтәакәа, ирзаҳал бғыц кны, Отар Отар-ица иапхьа дгыланы, еицеихәон уи игәтыха.

Анхарта фнкәа рыкәша аначальник дгәамтхамтца, дхәйтәыхәытәуан, уажәы-уажәы аефеа аахгон дхьантаза дзыкәтәаз афәардәгы. Иапхьа дизызырфуашәа кәитцон. Истол амгәа ааиртуан, инаиркуан, акы нтихуан, акы нтеитцон.

Отар Отар-ица, аус атып икәйтцарашәа иахәаны ирзаҳал ааимхны, дындәыкәйтцеит икабинет ағы иказ ауафы. Иарбану зтып икәйтцо? Акгы имаҳазеит. Уашьтан арзаҳал дапхьозар акәхап.

Даеа шыца-хөыкгы убас рзиуит Отар Отар-ица. Атыхәтәаны аусурамш антәара такә шагызгы, идикылаша ауаа шырацәазгы, икабинет дындәылтцны дцеит, еизарак ахь исыпхьоит хәа ауаа инрылаҳәаны.

Отар Отар-ица, акоридор еитцхәа ду дыбжьаланы дыш-неиуаз, имфатәны дныфналеит ақалакь совет ахантәафы икабинет. Уи еиликарц итаххеит ахақым пхәыс лквартира азбахә хәа акыр идыруазу изымдыруазу ахантәафы. Рацәакгы дыфнамхакәа дындәылтцт иара: акымзаракгы издырзомызт ақалакь совет ахантәафы. Ахақым пхәыс лызцаатәы иара Отар Отар-ица иакәын знапы ианыз. Атып икәимтцои нас. Уажәы имбеит.

Отар Отар-ица баша дхэйтэыхэйтэуамызт: агэтыха ду иман. Ақалақь совет ахантэафы икабинет дшындэылтызтэқьба, аизарахь егыи хэа акэымкэа, аизара атэы усгыы ытцган, дышиашаз дцеит ашьха ашьапафэы икэз абахчахь. Ақэа ақалақь усгыы зехьынцэара ибахчоуп, уахьынатцыслакгыи унрыцалоит, иара ақалақь совет аварафэгыи иқан абахча бзиа, аха уа дмаанфаскэа, иалихит инахарашэа икфэхарсташэа икэз Апионерцэа рбахча. Ара уафы дидырхагахомызт, икаууа итынчран, акэакь афэы ихэмаруаз ахэыцкэа рыбжыи ада акгыи уахэзомызт.

Отар Отар-ица, ишитэхыз еицш, абрака ихи иарей еи-зынхеит. Абахча дыцан, ахи атцыхэеи еимдауа, хэаас иоуз хэшэыс иастарызеишь хэа дазхэыцуа. Зеггыи дрызхэыцуан, зеггыи. Зны, изгэамтэзакэа ихы икэахауан, зны азэы диацэажэозшэа, инапы икьон, зны ихы дацэажэон, акы агэра айргон, нас даахьахэхьачаны, агэра зиргаз иашам хэа даахэны днафэагылон ихата. Абахча еиужь итцганы игаз амфаданыланы дахьнеиуаз, уажэы-уажэы аттахэа ркацсара дафэын атадын цыблаахақэа. Изгэаамызгэзакэа апапирос бжақэагыи иршэны ахаскыинра ианылаицсалозгыи калон. Сқамк дныкэтэаргыи, акраамтэ дзыкэахэзомызт, маркыцык днакэтэазшэа, ашырхэа дфэйткьан, деитаналагон амаршрут катцара.

Ус инеипхьбеит ахэыцкэа рыбжыи. Ацса цлақэеи акамфор дапақэеи рышэшьырақэа неибыртан, адггыл ауороуороу аахыркьейт. Зынзаск интынчрахеит абахчафэы, иркыкыны ахапа зхэоз акарматцыси быжьгэафала уи иацзыргызуаз ардэынеи рыбжыкэа рыда акгыи уахауамызт. Абахча еихашьшы ахэыцра угэанарпхон.

Дхэыцуан, деитэхэыцуан Отар Отар-ицагыи.

Ихцфэыгаха икалейт уи аус. Инрылкыиз абахча афынзагыи дагеит убама, аха абракагыи, ухи уарей шэеиужыны, акы уцырхагамхо, тынч уахьхэыцша атыц афэгыи имоу-

ит ꝑсыхәә, арцәыра хәәц еипш ихәытәы-хәытәуа игәы иҗахаз азцәара аҗак хәә изымꝑшааит акгыы.

Анхарҗа ѡнқәә рыкәша аначальник абахча дѡытцытны, иҗыѡеихеит аулица иѡаныршәланы. Дцон уи ашаца-шацахәә, ꝑбарамзар ꝑбаргыы дымхәаꝑшзо, дыццакы-ццакыуа, ихы иҗагыежыуаз азцәара аҗак днахьзаны иааникыларц иҗахызшәә.

Зымахәқәә еилышыны еиваҗга еивагылаз аплатанқәә дрытцаланы дышнеиуаз, дук мырцкәә, иаꝑхәа иаацәыртцит ишьҗаҗачаза игылаз ресторан ѡнык, фымца лашарала ицеицеиуа инеиҗаҗцеит иара ахьзгыы.

Оҗар Оҗар-иҗа аресторанқәә рҗы днеилон. Агипертониатә чымазара шимазгыы, аѡыжәра маꝑ изацәкуамызт, уимоу зны-зынла дахнаꝑаалон, амцхә иамхажәлон: аѡыжәцәә җәҗәәқәә данрыланагалоз, мамзаргыы, агәҗыха, – зызбара цәҗыоу зцаарак анизцәыртцлоз.

Ақалақь совет аҗы аусура хьанҗоуп, иахаракгыы анхарҗа ѡнқәә рыкәша аҗны. Убраҗа еипш даҗаеꝑара иабоубо хшыѡышыҗтра җәҗәә зҗаху азцаатәқәә, аинтерес ду змоу азцаатәқәә! Урҗ рызбара рызхәыцра уаналагалакы, зны аѡы унаржәышт, зны азы унаржәышт. Оҗар Оҗар-иҗа иаашьоз уаѡымызт, аѡы ижәы, азы ижәы, инаигзон иусқәә, ихәшьадлон зны-зынла ихаҗацәҗыагы даареигәыргьартә еипш. Арыжәтә сыцхрааит убама ааигәахәлон убаскан.

Аресторан дагыныѡналеит, бзиала уаабеит хәә абжықәә ааѡныѡит. Азәырѡы дрымдыруаз Оҗар Оҗар-иҗа.

Ѡ-столк еиваргыланы, гәыꝑѡык ауаа акәшаны иахьтәаз, инаиханы днарыддыртәалеит анхарҗа ѡнқәә рыкәша аначальникгыы. Уа маꝑ-чаꝑ ихәеит хәә усгыы акы аанаго иҗкамызт. Оҗар Оҗар-иҗа иеагыазимкит уи.

Иаҗахым алацәажәара аресторан аѡныҗкатәи аус. Уа зегь реиҗа ублақәә иаархгылоны иҗкоу анҗ агәыꝑѡык Оҗар Оҗар-иҗа дназгәылазкыз ауаа роуп. Урҗ хара уаѡы

дхаздырам, иахьадагъы ихамбацт. Ари аресторан аҕны егъафы ааиуеит-ицоит. Еидшыланы столкгы рзымхакәа, џбагъы рымехакны итәоуп цьюуы. Ирфашт, иржәышт, егъа рхәашт. Ирҕаху ҕартцааит, хусс ирылоузеи. Хара иаадыруа, хазцааз Оҕар Оҕар-иҗа иоуп. Халахәуп уи ицәгъеи-ибзиеи.

Ацх жәаџа саат инархысхъан еицш, иџны ашә атыгә-тыгәхәа днасит аресторан аҕнытә иааз Оҕар Оҕар-иҗа. Ашә аартны дныџналыжьлеит ицхәыс. Дныџналыжьлеит, аха аҕыпыхәа лыпсахы неибакит, аҕфџы ихкьо лхатца данааиџапшы.

Оҕар Оҕар-иҗа, ицхәыс дааигәйдкыланы диманы днен, азал аҕы игылаз адиван днықәтәеит. Илеихәеит уи ажәабжь ҕыц, илеихәеит ҕәғәала дшазхәыцхьюугы, уи азхәыцра аресторан аҕынзагъы дышнанагаз.

Оҕар Оҕар-иҗа ицхәыс иаразнак иналыхкьеит лгәаара. Уи абҕаахәа еилылмааи лхатца акыр зцазкуа аус дшалацәажәоз. Дагъаарыцхалшьеит: акыр зхы иҗоу, акыр зылшо азә иами, аха, иабаҕоу, агәабзиара мыжда имам, зынгы игәыхь иахкьаны, дыпсырц ацсык ааигымхеи.

Уи акәхеит, рыхкәа неидыркылт аџыцъагъы, ажәабжь ҕыц иалацәажәо, ахырхарҕакәа азыпшаауа. Оҕар Оҕар-иҗа ицшәма цхәыс лхатца дааидџыло дықан абри еицш аусқәа реилыргараҕы – еилкьак, зыхшыџ еибафо иказ азә лакәын, акым-џбам лхатца дицхрааны ус зтыц иқәыртцахьюу урт.

Ани рхәеит, абри рхәеит, аха иамуит ҕыц ироуз аус, ахәгъы иқәнамырпшит. Ирбац-ирахәц акы акәын, аха ирбац-ирахәц ахасабшьала уи иамышәеит.

Аамҕа акыр цазеит. Анхарҕа џнқәа рыкәша аначальник шыҕа цъаргъы дазкуамызт, алаапк зыцхаз иеицш, азал дыџнагъежьуа дыџнан. Аҕаҕын игәи-игәатцәеи абылуан, алџақ ицстхәаха, ауадақәа зегъы еимдо, рыџначра иаҕын. Дзышьҕалозма. Аџы иижәыз амца ицранатцон, иахәгъы

дарбыжжуан, даднацалон хэшьадтэыс иааигаз аус. Ипцхэыс лакэзар, дуалыуашон, лгэаанагарақәа еитнылыпсахуан уажэы-уажэы, дыпшаауан, лхатца иеипштцәкьа, ларгыы.

Хатцеи пцхэыси еимаркуан-еифаркуан, анахь идырхон уи азтаатэы мыжда. Уафытэыфса иахауам рыбжыы инытцакны ауп ишцэажэо, ахэыцқәа аапшыр хәа имшәои.

Ашарахь инеихоны папирос цыблахаак нкаршэны, даеа папироск анифеик, Отар Отар-ица, итатынлөа иналтцызшәа, ифеацхьа иаацэырцит ахақьым пцхэыс қәыпш лхафсахьа цқьаза. Ааи, ари Заира лoup, лхафьы иаазыгьежьны, лыбла тбаақәа тшашаза иазцгагыаха акы иахыччошәа. Абар Отар Отар-ица истол днадгылоит лара, лордергыы, лнапы неитцыхны инаганы, иапцхьа инықәлтцоит. Дырөегьых илимхә интафызшәа имбеи анхарта өнкәа рыкәша аначальник ахақьым пцхэыс лыбжыы цар, уамашәа иипцхьазаз, изхамцартә еипш итыц дыкәзкьаз лара лыбжыы: «Беслан Сақания итаацәа ирышәт, урт иаха иазгәакуеит аквартира».

– Ишцалзызури абри апцхэыс? – игәы даатахэыцт Отар Отар-ица. – Ишцалзызури? Дзакәтә пцхэыс еибагоузеи! Иқалтцазеи мшәан? Ассир лыллмыршеи! Лквартира даеазэы илтеит. Излалгәагызеи? Излалгәагызеи ланацалбеит! – анхарта өнкәа рыкәша аначальник, даатгылан, иблақәа неиқәыпцсаны, акы дназхэыцт, нас игәы атацәажәара деитаналагеит – зегьы ирдыруа хақьымуп лара. Агазетқәа рфьы лызбахә рхәалоит... О, ишцяхантоу уи лиааира! Ишцяхантоу!

Отар Отар-ица иаалыркьаны днеитцасны даақыцьқыцьыт акы даршәазшәа, иөнутцка атаххәа акы абжыы нагеит, ицахәцахәуа аеырхәа акгыы игәы инықәтәеит. Иаргьа напала абгьаахәа игәы днамцасын интырхәыцаа икны, хымапсыма адиван ахь днеихеит, аха, уаанза анеиха имазақәа, ишьапы дныкәкьан, агәарахәа деизкьа адашьма дныкәхәит. Ипцхэыс арцәаа аатлырган, днеихаххит, инаикәлыршеит

лнапкәә, дышьтылхырц, аха такә иназланы иҗаз ауафы
наза-ааза, атса еицш, дышьтан, дагълызмырқәәцеит.

Җәхәарахеит, җарахеит. Хәыцгы, дугы еибаргылт.
Агәыла, азла – еизеит зегы.

Ацъар җацшь зну амашынақәә акымкәә џбамкәә, ашҗа
иҗагылан. Ачымазаџ ихагъежьюа ихан аҗақымцәә. Амеди-
цина иалшоны иҗаз зегы ачымазаџ изкын, иҗан.

Ишеилагъежьюаз, ишеилыхоз амрагы такә инхалеит.
Убасқан аҗақымцәә руазәк ус ихәеит:

– Ихы ацъабаа аирбацәәзаап. Агипертоник ус ихәҗамызт.
Ащыжәра зынзаскгы иаҗәазамызт. – Даеа џбаҗа саат
рышьтахъ иара убри аҗақым ихаҗа ибжы даеакалашәә
иныҗатца, ауаа инрылеихәеит: – Оҗар Оҗар-иҗа аинфаркт
дагеит.

Оҗар Оҗар-иҗа иаалырҗьаны иҗсра ргәы иалсит иуацәә,
иҗынхацәә. Рхы иасуеит, ргәы иҗасуеит, аҗсы ихагыла.

Убасҗәҗьа ргәы иалсит анхарҗа џнқәә рыҗәша аначаль-
ник иҗсра даеа х-җаацәәаракгы: рхы иасуеит, ргәы иҗасуеит
убарҗгы, абраҗа аҗсы дахьқәоу имааит умхәозар.

– Оҗар Оҗар-иҗа дыҗсит! Оҗар Оҗар-иҗа дыҗсит! – игәы
инамырхәә иҗхәыс илеихәоит Меликиан: – Ишҗааури
шьҗа? Иҗаҗсыхәоузеи!

– Хзыниази, хзыниази! Хҗабацари? – игәыҗҗьа-җсыҗҗьаха
еицырхәоит хатҗеи җхәыси Арланаа.

– Хҗаҗабгеит, хҗаҗабгеит! – еицыгызыгызуеит, рхы агарҗа
рмоуа, Ефремашвили иҗхәыси иареи.

Игәырџон урҗ ах-җаацәәарак. Имгәырџакәә, аума рмы-
хы! Меликиан аџны җыцқәә рҗны уадак змоу аквари-
ра иоурц дыҗан. Убри азы (иаахтны иаххәап шьҗа зегы)
жәохә нызқь маат аҗара напынҗа Оҗар Оҗар-иҗа инаган
ииҗахъан. Арлан џ-уадак рзы џажәижәаба нызқь маат
ишәахъан: Ефремашвили х-уадак змоу аквариразы –
џынџажәи хәба нызқь маат.

Амца зыцралаз ауаа, уи рыцразтцаз итэы рымхээр
ќалозма, насгыы уи амцагы ырцэатэымыз. Итцаа-пшаауа
идэыќэмлеи цъара акы хахэозар хэа.

Урт рцаа-пшаара изырнагеит зеггы, шэацъхэащыс
ирзыќалан, аќэаа мацара роума, ирыланахэеит Ацсны
иќэнхоз зеггы, ирыланахэеит Отар Отар-ица дшыцсыз,
дара – ишыбзаз ицсыз шракэхаз.

Убри нахыс ицеггыгы азэазэала ицэыртцит ишыбзаз
ицсыз ауаа.

Аќалаќ совет аќиы иќалеит аиќакраќэа. Ицсыз итыцан
дартеит даеазэы.

Ачымазараќэа зеггы иреицэоуп агипертониатэ чы-
мазара. Уи зыхуа ауащы, хымпада, дхэышэтэызароуп,
дгэыгэтажъхар, дтахар ќалоит...

Аќалаќ совет ахантэащы авба ицан: инапащы агиперто-
ник аус иуан, уи иара издырзомызт.

Аусхэартащы зны азэы дыцсышт, зны азэ дамырхышт,
аха уи азы ажэлар рус еицќыома. Ацстазара иара атэы
ианаргон.

Беслан Саќаниа ихэыцќэа, еибаргэыргыо, акащхэа
рашэахэабжь ндэылщит ахаќым цхэыс ирылцаз
аквартиращы. Урт ирыздырзом рквартира атоурых,
ирыздырзом Отар Отар-ицеи ицхэыси, дара ирымќакэа,
дырщеггых идырблаќъарц ишашьтаз. Отар Отар-ица
амаза нарцэыќа игеит усгыы. Ицхэыс – илырзо дыќоума
мамзаргыы лысаз злаз, лхатца игэы цжэаны дызгаз аус.
Илымазааит, назаза лара илзынхазааит, акыр илыхэозар.
Ирыздырзом уаха азэггы. Ирзымдыруазааит, иалхэдазааит
Беслан ихэыцќэа, макъаназы хапстазааращы, уарла-
шэарла акэзаргыы, зхы аацэыцдырхэхэаны, аќыщыхэа
ицхауа ажэытэ цэынха.

Беслан ицхэыс Нинеи лара лхэыцќэеи, еихыыс-еицысуа,
идырхион ауадаќэа. Цъара тумбочкак надыргылон, цъара

уархалк ныкнархауан, җырагы сахья җшзак нкыдырҗон. Иреитҗбзз ахэычы астал дахатэан, ссиршэа ибаны дахэаҗшуан иаҗхья иҗэгылаз аваза: шаҗа шэты җшза тагылоузеи!

Хэыҗгы дугы, ргы ирнамырхэо, еигэыргын рквартира: иҗбаа-җыцэуп ауадакэа, илашоуп, нас шаҗагы иҗаракузеи, абраантэи амшын ауразоуроу унхыҗшылоит.

Аөн еитҗхэа ду ашта дугы амехакны иаман. Беслан иҗаацэа аквартира җыц ахь ишнеигазтэҗья, иара убри ашта иеазикит: игылацэа 4–5-ык раҗара иманы дтоуп, иахэаҗшуеит, иршэоит-ирзоит. Беслан иҗахуп абра абаҗха җартарц, адекоративтэ цлакэа еитархарц.

«Ашэаҗыцэа ауафы иҗсҗазара дырҗшзоит»...

V

Ланба, аоны ашэ днадгылан, акнопка инацэа нақиргэҗеит. Атэцэабжы шаагазтэҗья, уөнал хэа аөнүдҗантэ абжы ааоныөит. Ашэ аартны, ашырхэа дыөнашылеит иаргы.

Заира Амҗар, астал дадтэаланы, акы аөра даҗын. Ланба данылба, азык азы даашанхашэа астал днахахеит, уажэада уи ахатца лыөны дымнеицызт, аха нас днеиҗылан, инапы ааимылхит, дамаҗхашьашэа лзамөақэа җаҗшь-җаҗшьза еибакны, дызлаөуаз авторучка астал ақэцара лхаштны, лнацэкьярақэа ирыбжьархэмаруа икны.

Алиас Ланба агэалаҗара бзиаза иманы дыҗан. Ари ескынагы еилкья-еилҗыцэза, згы хатҗатцо, зегь ирызфлымхаз уаөын. Убас ала акэын ахақым җхэысгы уи дшылдыруаз, аха уажэык – дызлаҗаз зынзаск даҗыхэҗэон, еилкья-еилҗыцэреи илахфыхреи раҗара рыцын, иҗкэынра дырөегыых изыхынхэызаап ухэартэ ихы-иҗы еикэаҗхон, иблакэа шаҗьшаҗьон, ихысуан, иҗгэыргьяуан.

– Ишәасымхәоз, ишәасымхәоз! – җааитит уи иажәәқәа дырхыццәкуа. – Ишәасымхәоз уащы иимбац айбашьра җалоит хәа. Абар иалагеит, раҗхьатәи аиааира дуззагы хара хапшыхәра иагеит. Иахьатәи арыцхә...

– Иахьатәи арыцхә, – ахәаха имтәкәа, днәиҗыфлан иааимылпааит ахақьым пхәыс. Ланба игәтәкы еилкааны, егьынхалырҗәааит лара: – жәааа апрель мзеи Иури Гагарин ихьзи аҗоурых аҗы назаза иаанхазоит.

– Назаза иаанхазоит, назаза иаанхазоит! – җынтәгы инәиҗәиҗәеит Ланба. – Асовет жәлар рҗа акосмос ашқа амәа хитит, уи ала ажәларқәа зегьы хыхь ажәәанахь ихьахарҗшит. Зегь реиҗа ауаә игәы иахәаша, урт адгьылаҗтәи айбашьра иаҗәганы, акосмос айбашьрахь иахмырхеи. Досу рымч-рылшара зегьы агәыдрыжылашт уи уажәшьта. Ихтит аера җыц, аера җыц! Ари еиҗш аиааира, ақәҗиара ду адунеи бзанцык иабахьазма!

– Алакә аҗгы ирхәо азәыр иахахьазма! – инацылҗеит Амҗаргы.

Алиас Ланба днәин аҗәардә днықәтәеит, иҗсы ааиҗигеит, нас ауада илаҗш җахиган, Заира иаалыдирхалт.

– Саҗашәымҗан, сышәҗырхагахеит, – ихәеит уи ибжы иаха инархаашәа. – Абри еиҗш ажәабжь ссир ансаха, сгәатанза саргәырҗеит, иагыстаххеит сгәырҗьара шәаласырхәырц. Шәааигәара җыц исоуз аобиект аҗы сықан, смааир сгәы иамуит, насгы издыруан шыбжьонынза аполиклиникахь шәшымҗоз.

– Иауазеи, иауазеи, ас ахьҗашәхәо! Бзиала шәаабейт! – Заира, авторучка наганы, астал инықәлтан, ларгы Алиас иҗәҗхьашәа днәин днатәеит.

Ахақьым пхәыс лгәы аадырхыҗхыҗит Ланба иажәәқәа. Игәырҗьара далаирхәырц дааит имхәеи. Аполиклиникахь данҗогьы еилкааны имазаап убама. Илаҗш лхуп. Ус ауп, ус. Уи ларгы илдыруеит.

Заира лахәшьеи лани усура икан, аха урт аоны рыкамзаара лара җырхагас илоуазма: Ланба иеипш, ажәабжь җыц згәы җыргәыргъаауа ихыхны иамаз, асас пату икәлтцеит, ишәахха, еилашуаз ахардан шгы днаидтәаланы, идцалангы илыржәит.

Асас пату аникәлтца ашьтахь, Амҗар уажәраанза зышара даҗыз лышәкәы атәгы җыт-чытк налхәеит, аҗсуа икәраинтра ду зыхкьо хәа даеа факторқәакгы лышәкәы аҗынтә иналкааны Ланба дизаҗхәеит. Аха, егәа факторқәа ртәы лхәазаргы, ахақым җхәыс фактор хадас инатшьынгы иазгәалтеит Ланба иус – аоныргылара. Ланбагы иара убаскантәкәа Амҗар инлеихәеит гәахәа дуус аабыкәа изыкалаз: изхаратәкәа аоны җыцкәа ргылатәыс адтца шиоуз.

Абас еицәажәо ишааиуаз, изаазарызеи шыта, иаалыркәаны уск аакалеит абри ауадаҗы, хацаки җхәыски ахәаизынхаз ауадаҗы.

Ланба амузыка бзиа ибоит, бзиа ибоит мацара аума, зны ахақым җхәыс ишылхәаз еипш, дахычмазашартә аҗынза ихы айтәит. Амҗар луада дшаашналазтәкәа, уи илапш нақәшәеит атзамц иадгылаз афортепиано, аха усқан деилахан, даеа уск дхыхны даман, уажәы иаха иааимгаеимцарашәа ианыкала, днеин ашәа аахихит, аккордқәакгы аашытихит.

Алиас амузыка шака бзиа ибоз ааста шәыцъара ишаны хәтакгы иламыт аказара инапала инструментк архәаразы. Цъара пианинок анибалакь инапы наҗышшәаҗышлон, ишырхәо еипш, кыжә-быжәк наирхәалон, агхақәа ацырҗсса. Абракагы ус акәхеит. Еицырдыруаз ашәак дналалашәа җытк наирхәеит, аха, инотақәа рыхәанчара иара ихалагы еиликаан, днакәтцит

– Афратқәа среиуам, – ихәеит уи, апианино даҗырцны ахақым җхәыс лахь иҗынахо. – Ибзианы иашәырхәозар калап. Сшәыхәоит изакәзаалакгы акакара шашәырхәара.

– Саргы афратқәа среиуам, аха усгы ианшәгәаҗа, шәахатыр аҗынтә...

Заира днеин апианино днаҗатәеит.

Аҳақым пхәыс апианино архәара дагыналагеит, Ланба иаразнак амузыка абжы, азаз еицш, аҗытдәыхәа игәы иналтәраа ицеит, даашаҗь-шаҗьашәагы неиуеит, нас ашырхәа иҗышеихан, иазырхәоз лзааигәаза днеин даатгылт, илымхәкәа кыдцаны дзырәуа.

Амҗар илгәалашәон Алиаси лареи, купек еицтаны, Аҗәаҗа ианеицаауаз ауха. Арадио иҗышны иааәуаз амузыка бжы игәы ишпәхәоз Ланба! Инацәкыарақәа астал хәыц иқәкшо, атемп иақәиршәон. Аҳақым пхәыс илымдыруаз уи бзиа ишибоз Чаиковски и-«Баркаролла». Уажәы лара иалырхәозгы иара убри ахата акәын.

Амузыка азыказы Ланба илахь ааиқәнәтцеит: бзиа иибоз, рапхәаза апианино дадтәаланы уи изазырхәоз азҗаб данигәаланаршәа, аибашыра иналаблы ицаз азҗаб тәрышкәа, аха уи аминутазытәкыа иара амузыка ахата уи ахәыцра хьантә днақәнәпааит: иццакы-ццакы, итәаатцәаауа, хыхь ихало зәықазхаз «Баркаролла», ихатагы деимтцәа даман зымәа аҗышанахеит. Дханага-леит хыхьза. Ашьха ақәцәнзә ихаланы инацшы-аацшуаз иеицш, ихы ааибейт иара, агәалаҗара ду иманы, икәша-мыкәша зегы игәы рзыхәо. Аурыс композитор дузза ирҗеиамтә ус ахәозшәагы ааигәахәт: «Иныжуп шытахыҗа ахьантарақәа зегы. Аццакроуп адунеиәҗы иҗоу, аццакра, хыхь ахалара – ацстазаара бзиахә ахь!»

«Иахнахәеит адунеи аибашыра цәгы, – иртцауаны даақәдсычхайт Ланба. – Уи итанархаз ртыңан игылт аҗәтәуаа, иахагы иҗәгәоу, иахагы ацстазаара иалахәатцаны изку».

Игәы шпәқанәтцеи Ланба, игәанагара ахылыртцабыргуаз иапхәа итәаны «Баркаролла» азырхәоз ацхәыс қәыцш: «Баркаролла» атемп еицш, дыццакы, хыхь ахалара даҗымы

лара лхаҭагыы ауаа ақара-антра ду рызто афакторқәа рзыпшааразы.

– Заира! – иналырқяны инеиҕытқьейт Алиас, бзантцьк ишлеимхәацыз еипш лыхьз зынза инармариазашәа, убри аамтазы иаргы, дахьыкоу-дахьану изымдырзо, днеилууа дцеит...

Минутқәак рышьтахь ауп уи ахатца ихдырра аныхынхә, инапы гәгәа дукәа зкәыршаны иркыз аҭхәыс қәыпшгы, дмадағьмадашәо аарлахәа данрымқьытцьт.

– Закәзеи иқашәтцо! – ирымчзаны инеигәыдылцеит ахақьым пхәыс, дырөегьых дигәдыхәхәаланы дигәзыр хәа дацәшәаны, шытахьла днаскьо. – Шәеивысма!

– Заира! – иеитәнеихәейт Алиас, лара дылзааигәахо. – Заира, иахьа ихтны ишәасхәоит: сыпсы еипш бзиа шәызбоит. Ишәеиғьасшьо дсымам адунеи!

– Уа шәаатгыл! Уа шәаатгыл! – лнапқәа рхахан инеипыралкит Амқар.

– Сара схатә пстазара, схатә насып шыақәханы иқан, – ахақьым пхәыс иланамырхакәа лыөнапыкгы ааникылт Ланба. – Иахьа истахуп зегьы, истахуп зегьы!

– Ибзиоуп, ибзиоуп. Исахауейт ишәхәо, – лыбжы налырхааит Заира, убриала дысыртынчыр хәа. – Шәаатәеишь зны. Шәтыдаҕы шәнеины шәаатәеи. Сышәзызырөуейт сара.

– Истахуп зегьы! Зегьы! – инап дукәа иаарым-қьытцадыргәгәейт ахақьым пхәыс лнапқәа.

– Алиас! Алиас! – ихыжжзо иалагеит уи лычҳара.

– Сғыхейт сара. Истахуп аҭстазара. Аҭстазара! – зынза иргәгәзейт анапы қьымшәышәқәа.

– Иоушәышът снапқәа! Соушәышът сымхәеи! – илзымчхакәа лыбжы налырдуйт Амқар. – Шәеивысзама? Иқашәтцо закәзеи, мшәан!

– Ишәтаһу сзышәхәә. Шәсықәцәкьа. Шәсабашь. – Ланба иблақәә тытцны ицон, дарыхьтшьыызшәә иоуроузоуроу ақәарахәә деитцасуан. – Шәгәәа! Шәсықәзба!

Иарбанзаалакь акы сазынкыло сыкам. Еитасхәоит: – сыпсы еипш бзиа шәызбоит. Иашоуп, шәара шәқәыпшуп, хараза шәсеитцбуп. Шәсеитцбызааит. Шәқәыпшзааит. Сара истахуп зегьы, зегьы!.. Истахуп шәара шәқәыпшра ахатагы!

Алиас Заира лнапқәә ноуишьтын, убыскак ирғәғәаны дааигәыдихәхәалт, лыбафқәә афәа аарыхгеит, ларгыы, уаха лылымшакәә, лхы аахьашьшьын, ижәәахыр инықәхәит. Инейқәыпсеит лылацәақәагы.

Адәныка, аоны ашә азааигәара игаз ашьафашьтыбжқәә аарлақәә иааикәнахт арт афыцьягы. Иаафналеит Заира лани лахәшьеи, шыыбжьон хәә рыпсы наршьарц, шыыбжьхьякгы нарфарц.

Ара иказ-ианыз хәә акгы рзеилымкаазеит урт. Ирбаз акызатцәык ауп: Заирей ирзымдырзоз хатцаки еидгылоуп, урт аицыртцагы рмоуцыт. Ланба иказшьақәә хәартамызт, деилацсон, акгы игзамызт ихы гәәарас икаитцарц. Абри еипш аус уадафқәә рыхәаразы ахатца иатцкыыс ацхәыс иаха дшазыкатцаз уи аминутк азы иаалырцшит Заира: азы дышзаазгы, дымбаазазакәә даатыцит иара, убастцәкьагы даатылгеит илыдгылаз ахатагы: чмазафык дылзааны, ихәапшра дафәушәә лани лахәшьеи рыбақәә аш нархылцеит.

Ақәатәи ашьха анаара иафәагылоуп фнык. Убри аоны ауадақәә руак дыфәоуп Алиас Ланба.

Ланба иуада харакуп, афенцьыр ункылцшны уцшыр, унапсыргәцаф еипш иубартоуп Ақәә ақалакь зегьы. Икьақьаза унхыцшылоит амшын. Аоны иаакәыршаны бахчароуп. Ихьыртцәатәаха, ифәеижь-фәеижьза рымахәқәә ирызнымкыло, ирфәыссы ирфәжьуп амандарини апатырқали.

Ана-ара, урт инрылыхэхэо, ибыбышза ишәтүеит амушму-
ла, ацха фы лаха-лахауа ахауа иалартцэо. Ус ами Ацсны
шыкоу: цлак ашәыр каланы ифассы ишафөу, егы иавагы-
лоу атла ашәтра иалагоит.

Ишаабо еицш, Ланба иуада, иреиґу курорт тыпк
афы икоуп, аха, изхәартузеи, иамоу абзиарақәа зеггы
нацазырзуа гха дук амоуп: ихәыцзоуп, жәаа-жәицшь ква-
драт метр иреихам.

Алиас, Ақәа дааны аматтура даналала, иртеит абри ауа-
да. Еихаз, иаха итбааз рзымпшааит убаскан.

Аңьныр-аргылаф ихы злагзаны дзыфназ ауада,
хаазкәылаз иахагы ихәыцхеит, зынза итым-тшәарахазеит.
Уи ус шахшаз уафы ибартәгы икан...

Алиас Ланба хатца гәгәак иоуп. Деилакаца деифартәуп.
Унапы рыгәгәаны ианааникыла, ҳаи ицицәозаап
ааугәахәуеит. Ифнапык назкәиршаз, уи шыта уазхәыц
дзыниаша. Ус анлыхь ами, ахақым пхәыс, лыбафқәа
зегь афәа анаарыхга. Лыцсы аалылышәшәан, лыхгы
анаалыкәаха.

Уи акны мацарагь иаанымгылт Ланба инап гәгәа дуқәа:
иргәыдыгәгәала иркыз, дышиашаз дрыманы имааи абри
ауадаф. Ани апхәыс цшза дынрыжью икахызма урт.

Алиас икаруат афәпхья иаагылт даеа каруаткгы.
Цсуа цасла хатцеи-пхәыси хазы-хазы ишъталоит усгы.
Ақәардәқәеи атумбочкақәеи ракара нарыцлеит. Ауада
хәыцы убри акара ипеипеиуа итәит, ажья ныфнапаларгы,
тәартә тыпкгы азыцшаауамызт.

Ауада азкәаккь афы икфәагылаз астал хәыцы иадтәаланы
крырфеит, кыржәит Алиаси Заиреи, нас иара убри ас-
тол афы иаахыртит фыц афөшәта иаанагаз ажурналқәеи
агазетқәеи. Урт ашыцылахьан шыбжьонтәи аусура
аипқьара иалагзаны адунеи афы иказ-ианыз аилкаара.

Алиас, агазет дапхьо дышнеиуаз, ипшәмеи иареи зин-терес гәгәа рымаз статиак днақәшәеит. Анцьныр, рапхья ихазы илапш җахгашәа, ибжыи неитцыхны дапхьеит: «Абжышықәсәтәи аплан халагеижьтеи ақалақьқәеи аргыларта җыцқәеи рыҗны иҗатдоуп 165 миллион квадрат метр инареиҳаны анхарта җнқәа, мамзаргыи 4 миллионки 600 нызқыи квартира».

– Шақа ирацәоузеи! – илзымычхакәа днеипырхагахеит Заира.

– Ааи, ари мацым, – ихәан, агазет апхьяра деиҗаналагеит Алиас. – «Ареволиуциа җалаанза абриаҗара акәын Урыстәыла зеггы ақалақьтә нхарта фонд хәа иамаз».

– Уафы иимбац-имаҳац темпуп! – днеигәыргъеит Заира.

– Бмыццакынишь, бмыццакынишь, – дааникылт, Алиас. – Уа хәанҗасуагыи хәҗам, – деиҗаналагеит апхьяра. – «Убри адагыи абри аамта кьаҗла аколнхәцәеи ақыта интеллигенциеи идыргылеит миллионки 400 нызқыи нхарта җнқәа».

– Ақытанхарагыи амеханакит уи, – днацтҗкьеит деиҗанеигәыргъаны Заира.

– Хтәыла зеггы амеханакит, хтәыла зеггы! – ихәан, Алиас истатиа апхьяра дналагеит абас: – «Анхарта җнқәа рыргыларазы адунеи аҗы Асовет Еидгыла иагеит актәи атыц».

Алиас, дыздыгәгәаланы дзыдтәалаз ипхәыс, урт еидыгәгәала еидымтәалар ауамызт усгыи ауада атым-тшәара, инапы лыжәахыр инықәцаны даалыхан, изамҗа лзамҗа инадитцеит.

Апсуа қәра-нтра ду зыхько афактор хада хәа ибыпхьазо аҗны шкәакәәқәа – рыргылара ццакхеит. Бышәҗкәы? Балгарами лассы?

– Аҗн җыцқәа рыргылара иарццакуеит сышәҗкәы аҗрагыи, – Заира Алиас дихәаччо ишьтәхьҗа иниалган лнапы изара инадлыргәгәалт. – Исымпшаац афакторқәагыи снарпшаауеит уи.

Алиас цытрак җытуамызт, акы дазхэыцуа, нас ибжыы
иаха инаргэгэашэа инеихэеит:

– Аон җыцкэа рыргылара даеа ускгы арццакуеит:
ианызаауеит лассы Отар Отар-иҗацеа Ефремашьвилираа...

– Аиаша ухэоит, хымҗада, ус акэхоит! – Заира лхы
нейкэылган, лхатца днечиҗаҗшит, агэтак бзиа шцоухэо хэа
лыблакэа ираанарго. – Зеггы рызхара аонкэа аныргылаха,
урт зтиуа, иаазхэо ианызаароуп усгы.

– Ианызаауеит, ианызаауеит, – еитанеихэеит Алиас,
инапсыргэйтцала ишышыуа ипхэыс лыжэоахыр. – 15–20
шыкэса рыла рцыхэа ццэароуп макьаназы цюукы-цү-
оукы ирылатцэаны икоу аегиоизм, ахатэы азы акэҗара,
аибахеибафара, ацэгьаршра. Хтэыла дузза ауразоу-
роу ихыркыроуп аон җыцкэа, аоны шкэакэакэа хэа
хьзыс изыбтаз. Урт ирыоныгҗа ирыонолоит хажэлар.
Игэыргыахэоит, зеггы ргэы азыхэо икалоит аҗстазара.
Зеггы ирҗаххоит аҗсуа қэрантца ду... Хэи, жэабжы җыцк
ыкоуп, ибахахыоума? – иналыркыаны дналазцааит Али-
ас. – Отар Отар-иҗа избахэ анаххэа, исгэалашэеит: уи
иҗаацэара ахаҗсахыа цсаххеит.

– Ипхэыс хатца дцазар акэхап, амал рацэа змоу
азэы дхылхызтгы, – иназгэалҗеит Заира лыпсахы
лзейкэыччо. – Аҗсыцтамтам, зынза башазак шлакэыз
мааҗши уажэы. Лхатца аказен уадакэа рыҗира иеаназыкуаз
лара акыаҗариацеа лыпшаауазаарын. Урт рнапа-
ла дымхэаахэтуаз. Лыцэгыа еитакэакэаракэа рыдагы
лара, – Заира лхатцаҗкыа дицэыпхашыаны илзымхэеит
ацэыбзақэагы лыҗцаауазаап хэа. Уи гэаныла ихэаны ауп,
нас ишацылтцаз, – ккалтгы бааҗсызаап.

– Уи акэзам, уи акэзам, – лажэа ааипиҗеит Алиас. – Уи
дшыбзиахэым аадырхэеит; оыцья ахэычкэа лымамыз?
Руазэк, ашкол иҗаз, иан лыоны дапырганы, аинтернат
дарҗеит.

Аиаша ухәома? – аки аатлыргеит Заира. – Иан лчы-мазарақәа ҕкыс иоурым шыта. Дахычап аинтернат. Егы ахәыцгы...

– Уи ахәыцгы ус днымхеит, – днахыццакит Алиас. – Пшышықәса зхыцуаз ахәыцгы атыц бзиа изырпшааит; ахәыцқәа рбахчахь ихы дырхеит.

– Ишца, цыушьт! – иаацалшьеит Заира. – Шыта илтаху еикәлырчаеалааит ран. Ахәыцқәа цхастамхааит. Лара усгы...

– Мап, мап, – ашышыхәа ицхәыс дааникылт Алиас. – Отар Отар-ица ицхәыс лхатагы дырхамыштит: аусура даларцеит атипографияҕы акәу, атаатын фабрикаҕы акәу цыара.

– Ишца цыушьт! – деигәырҕаны еита аацалшьеит Заира. – Рацеа хшыц тарыла ирызбеит. Уажәшьта уи ацхәыс лчымазара баацсгы хәшәтәхар калоит.

– Хымцада, ихәшәтәхоит, – агәра налиргеит Алиас.

Шыбыжь нхытит. Иаамтоуп шыта аусурахь. Хатцеи цхәыси ҕеибаргылт ицарц, аха иаартны иказ руада хәычы аценцыйр иахыадгылаз, иаадхалашәа иаанхеит. Алиаси Заиреи рхаҕқәа аархалашеит. Иаалыркьаны гәырҕарак аарызцәыртын, иаразнак иаатәнәтәит аҕыцыагы. Уи аминут азы урт ирхаштит зеггы. Ирхаштит руада-тымтшәарагы – хан дук иәназшәа ргәы аакәлеит. Акызатцәык акәын адунеиаҕ иказ, зегь ирыцкыз, агәыгра ду рызтоз, уажәраанза агәзет аҕы зызбахә рымаз ссиршәа изырцабыргуаз: рценцыйр харак икылцшны ирбоз – уака, ишьтызза-шьтызза, ақалақь рымехакра иаҕын аоны шкәакәақәа.

«АҢСНЫ АГАҒАТӘИ АФЫРҒЫН»

(Л. Вагнер ишымта иағырқшы)

...Абар иара дахьақәтәоу Кавказқа зхы рхоу айбашыга
Ғба «Колхида».

Гаивазовски¹ дызтаз акаиута хъьан анлызтә уарқал та-
тала, ирхиан кадифала ишымтаз ақәардәқәеи адиванқәеи
рыла. Абри еиқш акаиута бзиа асахьағышқы қәықш
итара иҳанахәон Раевски итабыргытқәкыны дшынахыз
асахьағышқы ибағхатәра.

Гаивазовски, иалихәаара изымдыруа ишқәеишөоз абри
ақара пату ахықәыртқоз, шыбыжхьафара хәа иаиықхәеит
акаиут-компания ақны. Асахьағышқы гәықшық афицарқәа
дыдирдыруа, Раевски даахьахәны адиутантс имаз – изла-
ны иқоу акапитан ақшы иахь ус ғәаитит:

– Лиовушка, унапы даныстқоит Гаивазовски. Уихылақш,
зықсақа бзиахаша Саша Академияғы ибахьан уи иғышымта
асахьақәа, даараза игәы иамыхәеи. Гаивазовски исеиқхәеит
Александр дшибахьаз атәы, исеиқхәеит Пушкин шақа
дыгәцареикуаз.

Раевски абарт ажәақәагы неиқхәеит, акапитан ашырқәа
Гаивазовски дғаидыххылан, изамғақәа ағбагы
днарғәызит.

– Сгәдышәкыл, Гаивазовски! Сашьа хәтыр зкәитқоз
ауағы, уи суа ду хәа дсықхьазоит сара, – игәы атқанза
интқәааны иқхәеит уи ахатқа. Гаивазовски иқоу-иану
изеилымкаауашәа аниба, акапитан ихы аазыригеит:

– Сара Лев Серге-иқа Пушкин соуп.

¹Асахьағышқы Гаивазовски убас ижәлан 1842 шықәсанза, нас Аи-
вазовски ахь иаиыгеит.

Крыфан шытахь афицарцэа татынахара хэа хыхьтэи апалуба афы еизеит. Лиовушка Пушкин атадын дахомызт азы иацхьа цатлыкак азна афы нықэдыргылт.

Аибашыга гба неиуан Крымтэи ацаоқэа ириваршэны. Амшын меисзо еитцэкакараза, аеетцхэа, ишытан иблакы-гаха, игэазырхагаха.

Гаивазовски игэы тгэыргъаауан уи дахьхыцшылоз. Иааизымчхакэа, икаиутахь дцан, иааигеит етиудник, асахьатыхрагь далагеит. Агэалакара ду иманы аус иуан Гаивазовски. Дук мырцкэа, ацта ешыл рхашьшы, рсахьа аагитхит еицрыхэхэа инашьтыз, иара изгэакъаз Крымтэи ацаоқэа. Гаивазовски итихыз асахьа убри асаат азыцэка инаган инаиитеит Лев Сергеи-ица.

– Усиааит, Гаивазовски! – фэааитит Пушкин. – Сара есқынаггы азы ацэымгра змаз, абыржэы иара агэабылра суркит, бзиа исурбеит.

Афицарцэа зеггы ақырқырхэа иааибарччеит.

– Шэааи нас, иаажэып шыта – убаскак иссирны зсахьа тышэхыз азы аныхэафа. Ахэхэхэа икатэалааит уи азы еснагь.

Пушкин иара иатцэеи Гаивазовски иатцэеи шыла иртэны ишықэиргылеит. Афицарцэа ишыччац иччон, Гаивазовски икалаз изымдыруа, дшанхалашэа дрыхэапшуан. Лиовушка Пушкин зеггы зырччоз икаламбур иара изеилымкааит. Убасқан кавказтэи ахафсахьа змаз афицарцэа руазэы, Гаивазовски днаидгыланы ус иеихэеит:

– Сара ишэасхэап Пушкин иажэа иаанаго. Лев Сергеи-ица афы затцэык ауп иижэуа, уи издырзом ачаии, акахуеи, асудци ргъама, иагьижэуам азы рылоуп хэа. Азы ицэымгүп. Исгэалашэоит, зны Петербург сасаиртак акны Лев Сергеи-ица дыцсылмыткит. Икэша-мыкэша иказ ахэсақэа «Азы, азы!» хэа ианеибархэхэа, иара убри ажэа затцэык ацэымгра иахьаны, ашырхэа ишыапы даакэгылт, акгы имышьзозшэа.

Абарт ажәәқәа рнафс афицарцәа ааибарччеит дырфегьых. Дыччеит иара Пушкин ихатәгы.

– Сықәуеит, – ихәеит Лиовушка. – Сықәуеит иахьарнахыс ази сарей хшеимабзиахо, аха азы хәа сара сзыхцәажәо – уи Гаивазовски зсахьа тыхыз ауп.

Абри анафс афицарцәа Лиовушка ихәеит, иашьа иажәеинраалақәак дрыцхьарц.

Есқынагы ишыкайтцац еипш, Лев Пушкин идыртцаз аус азы итаххеит хпака қатлыка афы.

Афицарцәа еснагь ирталон уи «аконтрибуция», избанзар Лиовушка даара бзиа илшон Пушкин иажәеинраалақәа рыцхьара.

Лиовушка дақәшахатхеит. Пушкин ифымта, «Ациганцәа» ацхьара дфалагеит.

Апоема ацхьара даналагоз, Раевски апалуба дыфхалеит.

– Ишца, – иаацьеишьеит уи, – Лиовушка ажәеинраала дышпацхьауеи қатлыка зацәык ала, иара убригь тацәны иацхьа ианықәгылоу?!

Убри атакс, Лиовушка ихы аайкьан, апоема «Кавказтәи аткәа» ибжьы рдуны ацхьара дфалагеит:

Иудкыл, суа, иудкыл сымта,
Иухьнызфылеит смуза ашәәқәа...

Лев Пушкин дгылан дацхьон, инапқәа Раевски ишка ирханы. Зегьы ргәы ирхытхытуан. Убри иказ зегьы ирдыруан закә фызара дууз ирыбжьаз бзиа ирбо ргенерали Пушкини ианқәыпшқәаз аамтазы. Лиовушка дзыпхьоз ацәахәәқәа Раевски иакәын изыхьзынфылаз, убри афкынтә афицарцәа зегьы зынза илахфыхза икаиацон, изфыз апоет ду ицсы таны убра дрылагыланы дацхьозшәа ргәы ирнатон. Лев Пушкин тетпшла иашьа ду диеипшын: деикәан, африкатә уафы ихафсахьа иман, ихәхәқәа рхәырхәны ихагылан.

дааигэйдихэхэалеит. Ари алеитенант Фридерикс иакэын – Гаивазовски даара бзиа дызбоз ыызан. Урт ашыцагы ақыр ихызсалахьан гбала финтэи азыбжьахала.

Фридерикс иыызцэагы дыдирдырит асахьагы, уи анаос иирбеит агба «Силистриа» ахы инаркны агыхэанза. Фридерикс игэалаиршэеит Балтика ағы Гаивазовски амшын цара дула аилкаара данагыз аамтаз, игэалаиршэеит усқан иара Гаивазовски «амшын бгахычы» хэа ахыз чыдагы шихыртцаз.

Саатк аатцуаны еицш, Раевски апалубагы даацэыртцит, Лазарев дицны. Николаи Николаи-ица даараза агэалакара бзиа зманы иказ азэ иакэын. Адесант шеикэдыршэоз атэи хэа Лазарев иихэаз, игэыкатцаган иара изы.

Раевски, Гаивазовски иыызцэа гэыцэык дышрылагылаз аниба, дааигхьан дыдирдырит Лазарев, агба «Силистриа» акацдан Павел Степан-ица Нахимови, Владимир Алексеи-ица Корнилови, убас егыртгы.

Убри ауа, даара атх ганы, Гаивазовски «Колхида» ахь дааит. «Силистриа» агны Фридерикс идагы ирацэаоны ибеит Балтика агынтэ дыздыруз ауаа. Урт рэыза бзиа ақыр пату икэыртеит, краамта дмышьтуа дрыман.

Адыршаены адмирал Лазарев, «Колхида» агны дааны, Раевски дибеит. Убасқан Раевски иахь иааигхьеит асахьагы Гаивазовски.

«Силистриа» афицарцэа Лазарев уаанзагы иархэахьан абащатэра бзиа змоу асахьагы-маринист избэхэ, иархэахьан иццакны иныкэо агбакэа реибыташыеи русушыеи бзиа ишеиликаауа атэгы.

Адмирал Гаивазовски иеихэеит афлагмантэ гбахь диасрацы. Уа ирацэаоны асахьагы дыздыруз Балтика агынтэи аыызцэа. Урт Гаивазовски ацхыраара иртон амшын агбеи ртэи атцарагы.

Гаивазовски уи даараза иаагыишыеит. Аурыс флот афырхатца Лазарев иара ихатцэка «Силистриа» ахь димыцхьеи.

Идыртцаз аус игәы иахәаны, уи Лазарев җабуп хәа иеиҗарц акгы ааигымхеит, аха уаҗа акы игәы иалырссәә Раевски дтәан. Асахьаҗыхы кәыпш даара бзиа еиликаауан иара Лазарев иахь ииасра Раевски дшаргәаауаз. Абри еипш аҗагылазаашьа уи бзанҗыкгы дҗамшәаҗызт.

Изышза иҗаз адмирал, ибла җынчкәа Гаивазовски ихигомызт. Уи ибон асахьаҗыхы кәыпш иҗаитцара шизымдыруаз атәы ихаҗсахьа ишанпыккалаз, дшылакәакуаз, зҗаара дус ишимаз: Раевски иҗы даанҗасру, Лазарев иахь дцару?

Қыр зхыҗуаз адмирал уаҗы игәеитартә еипш ихы-иҗы аагәыбзыгит. Уи акыргы игәы иахәеит аҗкәын изҗәырҗыз ионудҗатәи ақәцара, агәеибафара.

Раевскигы ибласаркьақәа дрылҗшы Гаивазовски дихәаҗшуан, игәы иаанакон – дцарушь абри сара сааныҗны даҗазә иахь, егы аҗбахь хәа? Аха Николаи Николаи-иҗа бзиа еиликаауан Гаивазовски «Силистриа» ахь ииасра иара иаҗа ишизеигьыз.

– Ибзиоуп нас, уца, «Силистриа» ахь, – ихәеит Раевски.

– Баша ирымхәозаарын хышықәса антгы Гаивазовски изы: «амшын бгахәычы» хәа... уца, уца, уақәитыстәуеит, аха «Колхидагы» ужоумыршҗлан.

Ссиршәа иубаша, адесант анызхыҗуаз аамҗазы Гаивазовски аҗәшәара акәым, агәхьаагы имкит аибашьра. Аҗбаҗы афицарцәа дрыланатцы, дрылашьцылеит, иаргы еибашьык иеипш ихы ибо дҗалеит.

Убри ахәлҗазы даара краамҗа, апалуба иқәгыланы, иҗшуан афицарцәа, ирбон ақәараҗы аҗәымзақәа ххаза ишакуаз. Уа иҗан – шаҗсыҗаа.

Мышқәак рышьҗахь Гаивазовски издырзомызт абри еипш амилаҗ сса ыҗоуп хәа.

Изиҗхьазарызеи абартә ауаа иара изы аҗаҗәас? Цәгыара захьзу изырмауаҗт, иқалақь бзиахә Феодосиа бҗьартыхла иажәымлаҗт.

Аибашыра аус еиызкаауаз ауаа дреиуамызт Гаивазовски, аха гэала дус иман акы: абарт аҕбақәа иртыцуеит ауаа рацэаны, нас уатэы ашамтазы иалагоит аибашыра. Аурысқәеи ашьхаруааи ршыа каҕэоит меигзарахда.

Избан? Изыхҕызеи абри?!

Гаивазовски иаалырҕыаны изцэыртцыз игэаанагарақәа Фридериксгыи иеимхэеит. Идыруан уртқәа зеггы уи ишизе-илымкаауаз. Изиахэатэузеи – шэаргэындас уицхьазаргыи аеуеит. Гаивазовски дааигэалашэеит Васиа Штернберг. Абри иакэын уи игэтыхақәа зеггы еиызкаашаз ауафы.

Ашацкыраз иалагеит ар азхыцра.

Афлагмантэ ҕба аҕынтэ дыдратцас ахысбжыи геит. Убри инаркны аҕэарахыи инеихеит цэа змам ар зтатэаз анышықәа. Анышықәа иртатэаз ар ирхыкны ахысра иаҕын аҕбақәа. Убри еицш акоманда калеит – ицыххаа ицон аҕэараҕы игылаз атла дуқәагыи.

Гаивазовскийи Фридерикси нышык еицтатэан.

Асахьагыхыи иарҕыа напала атапанча икын, иарма напала – апартфел, асахьагыхыразы иаҕахыз ақьаадқәа зтаз.

Иааигэазаны инеиуан, иҕатынжэга иҕыцтакны аҕатын дахо, Раевски дызтагылаз анышы. Ахэа икэнын. Дхарахапшуан уи. Ивараҕ дгылан иара иадиутант акапитан Пушкин.

Раевски дзықэтэаз анышы раҕхыа инеит аҕэараҕы. Уи инашьтарххны инеит егыртҕыи. Изхыцтит бжы-нызқьык ракара ар. Ф-нызқьык иреитамкэа ашьхаруаа аагылт ахахэқәа рыҕерывакны. Урт, аурысқәа ааигэа инашьтыи, аҕаҕахэа инаргэыдырцеит.

Гаивазовскийи иоызцэеи, рнышы интҕыан, ионы рҕынархеит абнахь. Иааигэазаны игеит «ура», аха убри амомент азы Фридерикс даагыгызын дагыабалыбаҕеит, Гаивазовски аарлахэа дааникылт иара. Фридерикс имгэа рхэит. Гаивазовски ицхыраарала уи аҕбахь ддэықэтцан.

Ирхэыз иыыза ахақымыцэа дрытаны, Гаивазовски дхынхэит ахаарахыи.

Аибашыра уи акара иадымхалакэа еилгеит.

Гаивазовски акаади акарандашыи ипартфел иаагиган, асахыагыхра далагеит.

Ибла хызхша, игэы зырхыгыгытша иаагыа иаацаыртцит: еилаарцыруа, амра зкаыцчоз амшын каара, абна, еицрыхэхэа инашыгыз ашыхакаа, амшын ихгылаз афлот, акаарейи агабакаеи еифырцаагас амшын еифырффо ирыбжыаз акаатеркаа. Акаара икагылан Раевски, Ольшевски убас егырт ар рначальникцаа.

Абна илыоны иаафуан есаaira изызхауаз абжыкаа «ураа».

Ауха аамта кыр цахыан еипш, Пушкин, Гаивазовски дыпшааны, диманы дцеит иуацаа-игахцаа рахы.

Гаивазовски дахыырго идыруа дыказар, ашышыыхаа Пушкин дицны анеира акаым, ахыкаалаа еипш, дыоны ддаыкаымлоз. Лев Сергейи-ица ихахыгыи имааизеит уи асахыагыхыи каыпш хэызмазам ахамта шизирхиоз.

Пушкин, Гаивазовски диманы, палаткак дныцалеит. Уака афицарцаа ирацаафзаны итэаны ашыжэра иафын: еигэыргшон аиаaira ахыыргаз.

Гаивазовски цэыцак анижэ ашыгахы, уаха игахымыхейт ашыжэра.

– Абас укауп хаа сгэы иаанагомызт! – иаацаеишыейт Пушкин. – Бриулов ицафцаа рагыагыла хаа шыызлахапхыазарызейи ашыжэра мап ацаышыкауазар?

Акомпания иалахэыыз зегыи иаацаршыартэ еипш казарыла инейтеихэейт Пушкин, Бриулов цытк анижэлакы Петербург аизаракаа раан ихымыаагыашыакаа. Лиовушка иажэа даналга, Бриулов иныхаафа аашыгыхны ижэит, нас ацаца ртэны инаган Гаивазовски инаииркит.

– Ари шыта мап узацакуам! – ихэейт Лев Сергейи-ица.

– Иухаумырштын уцэгъа шиаххэо Бриулов, иныхэафеа умжэит хэа иахар, игэы иалымсуеи.

Гаивазовски аныхэафеа ижэит, аха убрафа иагъреихэеит Бриулов афыжэра иахкыаны ахыхы агэамбзиареи дшырхашшаалоз.

– Карл Павел-ица, – ихэеит иара, – иагъарааны исеихэахъан: «Шафа ибзиоузеи, Гаивазовски, афы ахышшэымжэуа!»

Гаивазовски дцэажэонатцы, рыбақэа еихмырсыгъзакэа ихэапшуан апалатка ацшэма Александр Иван-ица Одоевский фыцъа иара ифызцэеи – Николаи Иван-ица Лорер, Михаил Михаил-ица Нарышкин. Абра афицарцэа ркомпания афы абарт ахфы затцэык ракэын солдатцэаны иказ.

Гаивазовски апалатка данаатцалатцэфа, игэеитеит ант ахфык афицар мундирла ишеилахэамыз. Бриулов избихэ рлымхақэа кыдцаны иахъазызырфуаз, Гаивазовски еиликааит урт ахфыкгы адекабристцэа ишреиуаз. Ахэынтқар дрызгэааны асолдатрахъ ииаигеит дара, нас ашхаруаа рабцъар цъара ишцафамшэари хэа, дрыгэтасны Кавказфа идэықэитеит. Асахъагыхы қэыцш ағба «Колхида» акынгы иахахъан абри аус атэы. Убри Лев Сергеи-ица дамыцъахъаз ирымкыпцъыцыз Александр Сергеи-ица Пушкин иажэеинраала «Сибрафа иахгоу рахъ» хэа зыхъыз, убри анафс, зыцъара даламгаз уи атакс Александр Одоевски иифыз ажэеинраала. Петербург убарт ажэеинраалақэа ирыххэааны акыр жэабжь ихэахъан Штернберг, аха урт рыцшаара дамыхэеит Васиа. Одоевски иажэеинраала инагзаны азызырфыха имоуит Гаивазовски: зегы ргэырфеанзамкэа ишыказ, ашырхэа апалатка дфыталеит Раевски. Раевски, Лев Сергеи-ица ажэеинраала ацъара дафэхны, диманы дцеит цъара. Убри ауха, акгы змыхъаз ауаф иеицш, Лиовушка афицарцэа иреихэон:

– Самовар-пашья¹ аҕамчы схиҕеит изыхэтамыз ажэинраалақәа сахьрыпхьоз. Уи ус ихэеит: «Ишэхашә-мырштын, дадраа, Кавказ аҕны даараза ишырацәоу шәаргы харгы ихашьклацшуа ахәда еиқәатцәақәеи ахәда қапшьқәеи».

Абасала Гаивазовски акыр идырт, акыр еилиргеит абант солдат маҕәала еилахәаз ахык ахацәа дрыхәапшуа. Урт иреиуаз азәы – абаакы, кьаҕк, Лорер зыжәлаз, Гаивазовски даайдгылан ҕааитит:

– Гаивазовски, насыц дус исыцхьазоит шәара шәахьызбаз! Хара Сибра ханыҕаз «Асахьаркыратә газет» аҕы хапхьахьан шәсахьаҕыхра иаххәаны астатиа. Абра, Кавказ, шәызбахә сеихәеит сөыза бзиа акапитан Пиотр Фома-иҕа Мессер. Уи шәсахьақәа дырхьехәаны дрыхцәажәон.

– Хартгы хайбадырп нас шыта, – ихәеит длахҕыхза уаҕ аук, пцзакы Гаивазовски дҕаидгыланы. – Сара Одоевски сыжәлоуп. – Инапы нархханы, идгылаз инаикәкны, инацитцеит: – Ари Нарышкин иоуп.

Одоевски ацәажәара иҕәлеигаларц иҕахын, аха имазеит: азә даарыдххылан, Пушкингы иаргы иманы дцеит Раевски иахь.

Аамта акыр цеит, аха Одоевскии Пушкини зымхынхәит. Ацшәмеи Лиовушкеи аныҕамла, нас изхәартәаз, ргәы ҕыҕуа иааилахеит зегы. Иҕныцны ацара реазыркит, иеазикит Гаивазовскигы, аха Лорер дицынгылан дааникылт:

– Шәаангыл. Одоевски даанза шәцар, игәы иалсуеит.

Гаивазовски игәы иахәеит дахьааныркылоз. Лорери Нарышкини иара издырзомызт, аха Одоевски ихьз акыр иаҕсан иара изы, иахәхьан иҕызцәа рҕнытә Одоевски 14 декабр азтәи ахтысқәа дышрылахәыз.

Лорер диашан: иаарласны дхынхәит Одоевски, уи гәахәа дусгы иҕаитцеит Гаивазовски иара дизицшы дахьыҕаз.

¹ Самовар-пашья – Раевски хьыз чьдас иман.

– Агенерал абызшәа аганахьала вбақәак сиҕеит, – ихәеит уи, Лорери Нарышкини дырҕаҕаҕа, нас Гаивазовски иахь даахьахәит. – Уажәшьта хҕәазхара хәицәажәап. Даара сеигәырҕоит шәарей сарей хәхьейкәшәаз. Гәцхә дук иеиҕш шәхәҕхәзоит шәарҕы ахәынҕқар дахьшәыкәмчуазы. Ишәхәалеишь, ишәхәалеишь шыта Бриулови «Адыхәтәантәи Помпей амши» ртәи. Ғыц-мыц хәа иҕалахьоузеи асахьаҕыхра аганахьала? Абар шыта жәиҕшь шықәсоуп уи аҕстазара хәҕәгоуижьтеи хара. Да, ихәеишь, ихәеишь.

Гаивазовски акыр аамта дцәажәон. Ауаа рацәа ахьыҕоу енаҕ иҕхашьа-ҕхатоз, уажәы уи зынзаск даҕакала ихы иҕхәзон, гәыцхәцәак дрылазшәа ибон. Даара бзиа еиликаауан иара абарт ырыгәтасны иахырцаз ауаа, ацара бзиа змоу, зыхшыҕ гәҕәоу ауаа зегьы ишрызхьуаз: асахьаҕыхра, амузыка, ауаа бзиақәа рацәажәара.

Асахьаҕыхьы қәыпш даара пату рықәитзон абарт ажәлар рхәқәитразы аҕьамыҕәа цәҕьа иацәагылаз ауаа. Гаивазовски асахьаҕыхрей, Бриулови, Шьчедрини, Кипренски ртәи ахәарадаҕы, адекабристцәа рлымха иҕишьит урт Петербургаа ибзианы рызбахә шырхәо, Пушкини Одоевскии ражәеинраалақәа цәымзаркылагьы иашьталаны ишырыцшаауа.

Гаивазовски ирейхәеит: иҕыза бзиа асахьаҕыхьы Штернберг иаҕьа иундазҕы ишизымцшааз урт ажәеинраалақәа.

Одоевски ихы-иҕы аалашеит мцабзк наҕаццазшәа.

– Иауазеи ихамцшаакәа уи ажәеинраала, иаҕьыацшаауеит, хәҕаҕхәоит абратцәҕьа. Одоевскии даҕылан даҕхәеит ихала ибжьы неитцыхны иажәеинраала:

Цсра зқәым имцабзу уашәақәа
Иахьа хлымхәҕ ихәаит,
Хнапқәа рзыҕрыст асақәа,

Аха ашьамтлаҳәкәа ҳаршьаҳаит.
Утынчыз, ашәахәәф, ураҳатха,
Ҳразкы хшалаехәо уаҳар,
Ара ҳахътатәо илашьцараха,
Ғәаныла ҳаихыччоит аҳәынтқар.
Иалшом ҳдыбаа акы иатцахан,
Ацдхь иахылдып амцабз илашо,
Еизап ицшьоу абирак ацака
Ҳа ҳажәлар атцара змоу.
Асақәа рылаххып ашьамтлаҳәкәа,
Ахақәитра мца – лашап,
Аҳәынтқар дықәаххып игәиеанзамкәа,
Ҳажәлар, гәырғьо, рыцсы ршьап¹.

Ажәеинраала антқамта Одоевски ицадхьеит Лорергыи
Норышкингыи. Гаивазовски, ацәахәақәа дрыхзызаауа, ака-
кала еитеихәон. Жәак ихаштшам, ифызцәа рлымха акынза
инаигзашт Петербургка даныхынхәлакь, иеихәашт уи
ажәеинраала азбахә Васиа Штернберг.

Атцх агәы еифнашахьан, Гаивазовски ифызцәа ахфыкгыи
абзиаза ҳәа раҳәаны, апалатка данытцытдыз.

Гаивазовски агба апалубафьы адмирал Лазарев ипатрет
атыхра дафьын. Афицарцәа, иара икәшаны ихәапшуан.
Саатк акара анцы, Лазарев даацсан, асахьатыхфы иусура
неицкьаны, икаиута ахь дцеит. Ицамтазы дыхәмаруа ус
ихәеит, Гаивазовски ижәфахыр инапы нықәтцаны: «Шәара
хара ицо азәы шәоуп: уажәнәтә адмиралгыи шәкоманда
ала иеитцых шәацхьа саатк акара дгылан».

Адмирал Лазарев данца ашьтахь, дук мыртцыкәа «Кол-
хида» акнытә афицарк дааны, Гаивазовски Раевски иахь
дигеит.

¹ Иеит. Кәымф Ломиа

Агенерал Раевски, инапқәа ишьтахь иҕатцаны, акаиута днешейуа дышнан. Гәалак шимаз, акы дшаргәааз мөашьо дықан.

– Сара сфицарцәа руазэк Акәәка дцараны дыкоуп, – ихәеит атыхәтәаны иара. – Сгәы ианагоит, убри афицар убрахь шәицца, шәара даара ишәзеиҕхап хәа. Уи афицар дацсуоуп. Абраатәи ақьабзқәа бзиа идыруеит. Шәара ижәбоит бзанцык ишәхамыштша атып ссирқәа.

Атыхәтәантәи иажәақәа анихәоз, Раевски иаха ицсы илалашәа, иаха длахҕыхза дааҕалеит.

– Аха сара адмирал ипатрет аҕатцара салагегитеи, – абасшәа неихәеит Гаивазовски.

– Уи иахаҕы еиҕуп, – ацәажәаха иимтеит Раевски. – Адмирал уажәы апатрет аха имазам. Апатрет иагу-иабзоу адетальқәа ҕашәтцап Феодосиа шәаннеилакь, шәҕазартаҕы. Убас, хымш рышьтахь афицар Ажәанба шәицны шәцароуп Акәәка.

Гаивазовски, даара агәала ду иманы, днешыртцит Раевски.

– Избан, изыхҕазеи? – абас гәаныла ихәон иара абри абжьарак ииуз-иихәаз зегьы игәаларшәо. – Издыруада цәҕьарак иамхаҕатцар? Убри иахырҕьаны Раевски алагер аҕнытә ддәықәитцозар? Мап, усгьы акгьы ҕаимтәзеит.

Ихы икәажьны иҕышеиҕеит Гаивазовски «Силистриа» ахь дцарацы, аха иаалырҕьаны азәы ааикәҕеитит иара. Данаахьапш, дибейт Пушкин.

– Хаи, сышцаапсеи! Аарлақәа сухьзеит, – ихәеит Лев Сергеи-ица. – Даеа пытрак саҕхар, «Силистриа» ахь усыцәон.

Лиовушка, Гаивазовски диманы, днылбааит икаиутахь, убраҕа иаҕьиеихәеит Раевски илымҕа аҕнынза ишыназас Гаивазовскии адекабристцәеи атх даара акыр цаанза еидтәалан ишеицәажәоз атәы.

– Хэмгак еиҥеихәеит абри еиҥш аус, – дгәааны ихәон Пушкин. – Уи ахәмга иагыгәалаиршәазаап Таннер иҥоурых шәшалахәыз атәгы. Агенерал еиха еиҥушәа иҥхьазеит Ажәанба шәицданы, шәарт Аҥсныҥа шәдәықәтцара. Агенерал адгьыл ҥшзақәа рбаразы ддәықәицеит рхәап изахауагы. Хаи, аф сысааит, сара соуп изхароу, – иажәа даалгеит Лев Сергеи-иҥа. – Исхароуп, исхароуп – шәзызгоз Одоевскираахь.

– Ас ахьҥашәхәо! – днатҥьеит Гаивазовски. – Сара даараза иҥабуп хәа шәасхәоит иахьшәырдырыз абас атцара ду змоу ауаа. Ҧсраҥнынза исхаштшам урт сара.

Абар шыҥа мчыбжык еихагы тхьан Ажәанбеи Гаивазовскии еиҥны аныҥкәара иаҥызижьҥеи. Ажәанба хәа хазҥу, уи кавказтәи ахаҥсахьа зманы раҥхьаза «Колхида» аҥны Гаивазовски хшыҥзышыҥтра ду изуны изызырҥуаз афицар иакәын.

Ажәанба уаҥ бзиан, цәажәашын, убри аҥнытә уи иҥныҥкәара иахагы дарлахҥыхит асахьаҥыхы қәыҥш.

Аҥсуа фицар иагымкәа идыруан аурыс бызшәеи, афранцыз бызшәеи. Иҥашьомызташәҥкәа рацәаны ирыҥхьахьаз азә шиакәз. Имацураҥы ҥытк дтышәынтәалашәа данааҥалалакь, алитературатә усура иеазикуан. Ҧаха ирҥомызт уи аҥоурыхи аҥсуа жәлар ржәытә ажәабжьқәеи, гәык-ҥсыкала иҥахын иҥырц ижәлар гәакьа ретнография иалхны аетиудкәа.

Жәамш аатцуаны еиҥш, аныҥкәаҥцәа ҥсшьара хәа Пицунда азааигәара иаатгылт.

Ҧынчран ауразоуроу, ажәаан иатцакьысуаз кавказтәи аҥсатцлақәа еикәашьшы еикәагылан, амшын етәҥаҥараза, иҥынчза, аҥеицхәа ишьҥан, ҥьара цәқәырҥакгы мырҥысзо. Угәы иаанакон: абри адгьыл ауаҥытәыҥса ишьхәа ҥыҥ ықәмкьысыц хәа, амшын ҥбакгы хымлазац хәа.

Гаивазовски исахъагыгга маъахъаа ааирхиан, аусура иеыџазикит. Уи иъахын абарт кыр зхытџа аџса-џлакъеи амшын иатъеи рсахъа тџхырџ.

Ажъанба днаскъашъа џара днатъан, акы иџуан.

Аамџа даара ианџа, Гаивазовски иаалыркъаны иусура днакъыџит: ипырхагахеит ажъан еџъара иалазсо иааиу-аз аџџа шкъакъа – амра иџахаџан иатъахит. Ажъанбагы икарандашь иџыба инџеитџан, Гаивазовски инеикъеџит:

– Афарџын џысырџ иџоуп. Амш џагыахоит. Абнаршъырахъ хџароуп. Ххы ныџахкып убраџа палаткак.

Убри аамџала амра иахаџаз аџџа, есаaira иазхауа-иазхауа, ажъан аеахънагзеит. Иџысит аџша. Аџкъырџара иалагеит амшын.

Аџсатџла хъарак аџнытџеи амшын ихыџшылоз асолдат џыџны дааины, Ажъанба иеихъеит џбак аџъаара шибаз атџы.

Ажъанба иауза иикыз аланарџшыга ааџъыриган ибла инадикылт.

– Ушахъаџшра, Гаивазовски! – Ажъанба аланарџшыга асахъагыггы инаииркит.

Гаивазовски аланарџшыга дкылџшны ибеит хараза амшын аџы џбак. Уи џџакны инеиуан џъаџъа еикъатџатџас амшын ихыршълаз акы ахы аџкъны.

Ажъанба дырџеггых аланарџшыга аашъџихын, дкылџшуа ус ихъеит:

– Аџба хара иахтџуп, кавказтџеи аџъаракъа зыхъчо еибашыга џбоуп. Ани џъаџъатџас еикъатџаза иаабо – ачеркъескъа рышхъа ауп. Уи џыркъатџылаџа аџара иашъ-џоуп, аха изалшом: хъџба ахъзоит, иннакылоит.

Дук мырџыкъа иаст аџша џаџа. Ауу аарыхгеит аџсатџлакъа.

Аџџар Ажъанбеи Гаивазовскии рпалаткаџы ръырџахит. Еилаџынтуан ажъан аџы иџыжъа-џыжъ-

жәаны иказ ақтақаа. Иасуан афыртын ушыапы уқәкьан унканажьыртә еицш. Идыдуан, атдыр-цырхәа имацәысуан. Икыдхаҭеа илеиуан ақәа. Амшын акәзар атра итытцны ицон.

Саатқәак рнаос амш еилган, икаххаа ицхеит амра. Абас ауп Ацсны шыкоу: иаалыркьаны икалоит амшцәгьа, уи инашьтарххны – амш бзиа.

Ажәанбеи Гаивазовскийи ақәараҭы ианнеи, ирбеит аибашьыга гба иааигәазаны ишыхгылаз, нас иара акынтә нышык зсо ақәарахьы ишааиуаз.

Иаарласны анышь ацслымз кәара инҭықәсылт. Уи интыҭеит афицарки шыца-хы аматросцәеи. Аматросцәа еимақы-еиҭақы иркын шыца еиқәпах иҭахәаз ахәсақәа.

– Фридерикс! – дгәырҭацәа ҭааитит Гаивазовскийи, анышь итытыз афицар иара ишыза шиакәыз дырны.

Реааигәыджьланы игәыдибакылт урт.

Фридерикс Ажәанбеи Гаивазовскийи иреихәеит реибашьыга гба ачерқьесқәа рышхәа ишахьзас. Ачерқьесқәа шыца ахәсақәа ткәаны ҭырқәтәылака иргозаарын иртирц. Аибашьыга гба акомандир ианеиликаа ахәсақәа шацсацәаз, акоманда кайцеит Фридерикси аматросцәеи урт ахәсақәа ртынхацәа рахь идырхынхәырц.

Ажәанба ахәсақәа дҭарыдгылан, цсышәала рацәажәара дәалагеит.

Игәыткьа-цсыткьаха иказ ахәсақәа, рбызшәа гәакьа анраха, алаҭырз зхыжжыла иказ рыблақәа аахыртын, афицар инеиҭацшит.

Урт зынза иқәыпшзас, даараза ицшзас еихәшыцәан. Ажәанба лассы шәышныка шәаагоит хәа ргәы аныкайтца, иамхагәырҭацәан еитанеибартцәуеит.

Азҭабцәа ркыта, дара ишырхәоз ала, мыцхәгьы ихарамызт – х-саатк рыла уахьнеишаз акәын. Убрахь рҭышархеит зегьы. Аотриад хадара азиуан Ажәанба.

Аибашьцәа ақыта иналалон еицш, ахәыцқәа игәартеит. Уртрыцәаабжьы еизнагеит ақыта иаланхоз рыбжеихарашык

ауаа. Ирыкәшон, ирызатәуан айбашьцәа. Уажәраанзагы бзиа ирдыруз Ажәанба, уажәык зынза гәакьазак иеипш дрыцхьазон. Ажәанба ахы инаркны атыхәанза иреихәеит азғабцәа шеикәдырхаз атәы, зегы дыдирдырит алеитенант Фридерикс.

Асасцәа пату рыкәыртдон. Ажәанба, Фридерикс, Гаивазовски астал иахатәан. Фатәы хаас икәз зегы дара ирымцан. Ирхагыежыуа ирхагылан азғабцәа.

Аурыс еибашьцәа ротриад адырәаены шыжыымтанза икан абри ақытағы. Рышьтахька иандәықәла, ақытауаа рацәазаны инаскьаргон. Урт ирылан, игәкы-цсыкуа, ирхәаша рғамшәо айбашьцәа ирыхьчаз, ыцъа айхәшьцәа.

– Ацсацәа ирдыруеит дара зыхьчо аурыскәа шракәу. Сухәоит акы еипшымкәа иубаз-иуахаз зегы агенерал Раевский адмирал Лазарев ишроухәара, – абас ихәеит Ажәанба, Фридерикси иареи анеипыртуаз.

Мызкы аткыс иныкәон Ажәанбеи Гаивазовский. Кавказтәи ацсабара ибла хнакуан асахьагыхы, аха зегы реиха иара игәы атцанза инеиз – уи Ацсны агағатәи афыртыни аурыс еибашьцәа ацсуа зғабцәа шеикәдырхаз иракәын.

Ацсшәа еибыхәаны, еизгәакьазоу цьоук реипш, рыцсы рзеилымхуа ауп ишеипыртцыз Ажәанбеи Гаивазовский. Гаивазовски Феодосиака дцеит.

Феодосиа Гаивазовски инагзаны далгеит адмирал Лазарев ипатрет, итихит «Субашағтәи адесант». Ф-цхынрак рыла Таврида иааканцяхьаз асахьакәа зегы еизигеит, Петербургка иганы, Академиағы еилыргатәыс ирицаразы.

1843 шықәсазы Францызтәылатәи айхабыра иргәапхеит Гаивазовски итыхымта асахьакәа Лувртәи ацәыргақәцәғы инеигарацы.

Гаивазовски уи ацәыргақәцәғы инеигеит х-сахьак: «Уахынла Неаполитантәи азыбжыхала акәарағы», «Амш бзиа антәи амшын», «Ацсны агағатәи афыртын».

Гаивазовски исахьақәа, еидгәыңланы, ауаа ахәаңшуа иалагеит. Аурыс сахьаҭыхәы ихьз Париж иахыҭәеит. Афранцызқәа даараза ргәы иахәеит Гаивазовски иҭыхымҭа, аиҳаракгыи Аңсны аҭәы зхәоз асахьа. Уи асахьа рыбақәа адхалон зегьы, ргәы архыҭхыҭуан, иархәыцуан иара ҭакыс иамаз. Асахьа игәырҭшаагаха иахәон: иткәаны иргоз аңсуа зҭабцәа, аурысцәа рыҭсы ишаңшәмахах аҭәы.

1959

А Х Қ Ә А

Зырғиаратә лахынтца хьантца иаиааиз. <i>Рауль Лашариа</i>	3
Ажәеинраалақәа	
Сара сҕәатцла	25
Ассир сыхьит	25
Шәхынхәы шытахька!	26
Аибажьара	27
Хеине иҕкнытә	28
Хеине иҕкнытә	29
«...Дырәегьых бзиа иубаша дҕалоит...»	29
Ан	30
Схәатәы хатца	31
Сгәы ззыбылуа иахь	32
Уи зхароу ааҕын ауп	32
Абзиала, абзиала!	33
Убригь акыр иаҕсоуп	34
Хара	34
Акамбашь	35
Амула	36
Кәана хәычи аҕәыдырҕаф Қазырхани	38
Бзиа избоит аҕсабара	39
Ғагалан	40
Ауаҕстәыла	41
Ибыхьзнызшылоит сажәеинраала	42
Ишәтузааит ахата...	44
Азтаарақәа	44
Акипарисқәа	44
Аҕсны	45
Хаҕьы	45
Нарт Сасрыҕәа	45
Аҕшәма пхәыси асасцәеи	46
Хбахча	46
Каамет	47
Дгәааит Нар	47
«Хабжь иаҕхьа хабжь уащы изхәом»	47
Адгьылтдысра	48
Автор дгәаауан, аҕхьаф иҕеишьон	48
Афстаа	48

Ачандара	49
Аңсуа артистцәа рахь	49
Исгәалашәоит	50
Апоет Алықьса Лашәриа	50
Дрымдыруеи	50
«Азгы ишьтнахыз...»	51
Аб	51
Амшынуаа	52
Харт ашьхымза хаазахьейт	52
«Ишшапаза игылаз атла җырҗон...»	52
Аңхьатәи акосмонавт	53
Зегы ирыцку	53
Сабацари?	54
Амра атцака	54
Агәы анҗцәалак	54
Аць	55
Бхартрихари иҗнытә	55
«Аиҗара хабжьамзааит...»	56
Азҗачы	56
Ицон аҗба	56
Баша иблахатц мгыжьзеит	57
Исгәакьоу	57
Иус рызбит	57
Лхала	58
Ақәаршәы	58
Адәыҗба шана	59
Ихьҗееит	59
Ареволиуциа	59
Итаруа атла	60
Каҳарада аҗсра	60
Еиҗшым атлақәа	60
Аңсуаа	61
Бетховен	61
Ахәшәтәыртаҗы	62
Агоризонтали авертикали	62
Ани асабии	62
Атцаатлақәа	63
Робертино Лоретти	63
Ғыц шәеиднагәлейт	63
Аәны	64

Адауаңшь	64
Аңслаҳә	65
Амза мѡа	65
Исландиа жәлар	65
Апоет иахь	66
Итәбуп, Сыңсадгьыл!	66
Амца	66
Амѡа сықәуп	67
Пицунда	67
Аетиуд	67
Слахьынтца	68
Къаразаа	68
Аҕәатәи атәатцлақәа	69
Амхы	69
Ауаѡңсы	70
Агәыґра ду	70
Ацәыкәбарқәа	71
Исзынамгзаз агәтакы	72
Апра шкәакәа	73
Ацла ҕәышқәа	74
Алакә лабѣаба	75
Анибарцәара	77
Амѡахәастақәа	78
Аңырсал	79
Ачныш	80
Азыркәи	81
Егише Чаренц	81
Аңсуа поетцәа рахь	84
Ашәацьхәацәа	86
Баирон	87
Ѧыңьейи хѡи	88
Ашәазыза сагоит	89
Елегиа	91
Сабацәа рзахәа	93
Ѧ-гәаҕрак	94
Дырѡегьх Бетховен изкны	97
Алаҳа	97
Аѡны ҳаргылоит	98
Асаса	99
Апышәара	100

Шәы-шықасақәа рхамта	102
Амч җыда	103
Аконтраст	105
«Ажәытәан ыыҗа айгәылацәа нхон...»	106
Зегы анейцышәтуа	107
Ирейгъу аҗакъым	107
Мца змам азәызар!..	108
Астраусқәа	111
Лемешев иахь	113
Смуза	116
Абаллада	117
Апҗакәа	117
Аибашьы	120
Исхамыштүа секвоиатцла	120
Уареи сареи	121
Дасу иара атәала	121
Аҗстазаара	122
Уцәқәырҗа, амшын!	123
Агәағь	124
Абырзен патриот ибжы	127
Урыстәылатәи атынчра	130
Иныкәо абака	131
«Урцәымгын, португалиа, уцәа бааҗсын...»	132
Москва амцан	133
Q-аамтақ реипшырҗа	135
Ишлеит ссахәы	136
Азсащцәа	136
Q-җбакы	137
Амза	137
Идагәахаз таига	138
Ахатца гәымшәа	139
Алими иызыеи	140
Ахаҗәи алмаси	142
Иҗахьчап аҗсабара	143
Адәышкәағъаз акны	144
Амша аҗны	145
Аицәажәара	146
Атынчра	148
Аҗхьарцархәафы иуаз	148
Ахьтәы цаҗба	150

Атғыла иатқа	151
Ашызқа шәхь	153
Амғаду аҥны	154
Разан хәычы	155
Ахирург Бобрышев И. И. изкны	156
Ақыта иагәылгоу амғағы	157
Мушьни Миқаиеи иара иеыхәеи	160
Ахьатра	161
Аҳаракыра	162
Аамта ашәахстақа	162
Ҳан – ҳақсадгьыл ахь	167
Быжь-зиаск хрырны...	167
Аеадцалара	168
Сацанакыр җамлари	168
Володимир Гетман	168
Абду	169
Апоемақа	
Ашьяқа ахьгылаз	170
Ацәкәырдақа	182
Абна	190
Ахәычи адуи	196
Анбан ссир	207
Ашәыга шана	216
Дырәегьых ҳаиниоит	222
Ашәкәтаз	238
Таигатәи абжьқәа	271
Татиаас	309
Апоет иразкы	328
Ажәеинраалақа ахәыцқәа рзы	
Леуан дығбақатцашуп	383
Едгы итқа	384
Класск ағы итәоу ҳташы	385
Лиза хәычы	385
Ааңын азгәырғара	386
Акәара	387
Иҗихша дақәшәом	388
Қаазым ақхарца бзиа ибоит	388
Махази Ҳақи	389
Ақснытәи азын	390
Амаакыра	391

Агеолог хэычы	393
Ацкэыни ашьха уарбеи	395
Ацшэма хэычы	396
Ацхынтэи ацсшьара	397
Чаз хылца	398
Хашта итагылоу аха	401
Адэыкрын	401
Хара хҕны	402
Ацарақэа шеибаршэаз	402
Q-гэтыхак	403
Никэала иашэа	404
Ацитрусқэа	405
Иҕацшьза ишэит аца	406
Абахча ссир	406
Хабду изкны	408
Ақабла греи цыхэа бабеи	409
Ажэабжьқэа	
Ахьча-ла Вулкан	416
Амшэ	426
Аеш	431
Хоран ацшақэа	437
Ацшза	444
Абнакэты грацкэын	454
Азиа аҕны	456
Ажэкамбашь Бача	458
Инапқэа рыцхарра	480
Абду Шьахан	499
Арашьқэа рдэы	511
Амқан	528
Наира	546
Иҕыцзоу арцхага трасса	562
Аоны шкэакэақэа	572
«Ацсны агафатэи афыртын»	616

Шалуа Леуарсан-ица Цэыцьба

Иалкаау

Ажэеинраалақәа

Апоемақәа

Ажәабжьқәа

Шалва Лейварсанович Цвижба

Избранное

Стихотворения

Поэмы

Рассказы

Аредактор *Валери Касланзиа*

Акорректорцәа: *Нанули Шьаматәа, Емма Адлеиба,*

Мзиа Акаба

Асахьаҭыхоы *Руслан Габлиа*

Компиутерла еиқәлыршәеит *Наала Картозиа*

Аформат 84x108 ¹/₃₂. Атираж 500.

Иҕацә. акь. бҕь. 20. Инықәыр. акь. бҕь. 33,6.

Аҕацәҕа №